

- 1115 **868** Et tam triste sacrum jubeas, ut cætera, A
[tolli.
Pespice, nonne vacat meriti locus iste paterni,
Quem tibi supplendum Deus, et genitoris amica
Servavit pietas? solus ne præmia tantæ
Virtutis caperet, Partem tibi, nate, reservo,
1120 Dixit, et integrum decus intactumque reliquit.
Arripe dilatam tua, dux, in tempora famam,
Quodque patri superest, successor laudis habeto.
- 1125 Ille Urbem vetuit taurorum sanguine tingi:
Tu mortes miserorum hominum prohibeto litari.
Nullus in Urbe cadat, cujus sit pœna volu-
Nec sua virginitas oblectet cædibus ora. [ptas;
Jani solis contenta feris infamis arena,
Nulla cruentatis homicidia ludat in armis.
869 Sit devota Deo, sit tanto principe digna,
1130 Et virtute potens, et criminis inscia Roma,
Quemque duccem bellis sequitur, pietate sequatur.

GLOSSÆ VETERES.

1116. Vacat, *residuus est*. — Paterni, *Arcadii*, I.
1121. Dux, *o Theodosi*, I.
1123. Tingi, *maculari*, *immolari*, I.
1124. Litari, *sacrificari*, I.
1125. Voluptas, *delectatio aliorum*, I.
1126. Cædibus, *miserorum*, I.
1127. Arena, *theatrum*, I.

B

COMMENTARIUS.

recenseri gladiatorios, quia sublati erant a Constantino. Melius dixisset ab Honorio.

1115. Lipsius loc. cit. notat bene *sacrum* dici, quia diis inferis placandis ludus gladiatorius erat sacer. Arma ipsa diis erant sacra. Vide comment. ad vers. 1100. Isidorus, de Spectaculis lib. xviii, cap. 16: *Igitur in Hætruria inter cæteros ritus superstitionum suarum spectacula quoque religionis nomine (Lydi) instituerunt. Inde Romani accersitos artifices mutuati sunt.*

1118. Ald. mendose, *servabit pietas*.

1122. Fabr., Bong., Gis., Alex. a prima manu, *patri*. Alii, *patri*, melius.

1125. Scriptores veteres passim spectacula vocant voluptates; et Isidorus loco citato ait: *Spectacula, ut opinor, generaliter nominantur voluptates, suæ non per semetipsa inquinant; sed per ea quæ illis geruntur.* Symmachus ad Theodosium et Arcadium scribens ep. 19, lib. x, de Populo Romano, ait: *Orat igi-*

tur clementiam vestram, ut post illa subsidia quæ victui nostro largitas vestra præstabit, etiam curules ac scenicas voluptates circo et Pompeianæ caveæ suggeratis. Apud Cassiodorum aliquoties mentio fit tribunum voluptatum.

1128. Recte *homicidia ludat*, quia ut notat Grægeus, ars ipsa gladiatorum ludus dicitur.

1131. Ald., Urb., Weitz., Gis. et alii, *belli*. Oxon., prior Rot., Heins., Alex., a prima manu, recentiores, etiam Gallandius, *bellis*. Heinsius præterea laudat pro *bellis* nonnullos Weitzianos: sed Weitzius edidit *belli*, neque ullam discrepantem scripturam adnotavit. Concinnius certe et congruentius est *bellis sequitur*, ut illico *pietate sequatur*.

Aldus post versum ultimum addit *Finit contra Symmachum*; Rat., *Explicit liber secundus*; Vat. A nihil; quem codicem in secundo libro contra Symmachum esse corruptissimum, nec in priori valde bonum monuit hoc loco Mariettus.

LIBER

PERISTEPHANON.

870 I. HYMNUS IN HONOREM SS. MARTYRUM HEMETERII ET CELEDONII.

Scripta sunt cælo duorum martyrum vocabula.

COMMENTARIUS.

Libro Peristephanon plerique odam *Immolat Deo Patri* tanquam præfationem apponunt, quam auctoritate optimorum codicum ad finem operum nos rejicimus. Titulus in fere omnibus est *Liber Peristephanon*, aut *Incipit liber Peristephanon*, ut habet Vat. A, et Egm. In Vat. S. inscriptio *De coronatis*. Melius S. Gregorius Turonens., lib. i de Gloria martyrum, cap. 93, *Præbet hujus rei testimonium Aurelius Clemens in libro Coronarum his versibus dicens: Illa laus occulta non est, etc.* Nam liber Peristephanon Latine inscribendus esset *de Coronis*, scilicet SS. martyrum. Etsi autem hic liber commendatione non egeat, tamen juvat audire Petrum Crinitum lib. v de Poetis Lat. *Præcipuam laudem consecutus est (Prudentius) judicio doctiorum ex eo poema e, quo prosequitur illorum probitatem atque constantiam qui seipso devoverunt pro Christiana religione.* Giselinus observat, eorum maxime SS. martyrum laudes celebrari qui in Hispaniæ regno oppetierunt, tum ut haberent posteri quarum vestigia insistere firmiterque persequi possent, tum ut eadem opera scirent quibus auctoribus summum illud fidei bonum acceptum ferendum esset. Non dissimili studio lo. Ignatius de Larralde S. J. an. 1749 Matriti edidit in-8° opus inscriptum: *Annus sanctus poetice concinnatus*: quod ante a me quæsitum, ut in Hymnodia Hispanica ejus mentionem facerem, postea indicavit cl. Raymundus Diosdado a se repertum, dum librorum cogni-

tionem ad bibliothecam Hispanam, quam aliquando edere optamus, diligenter comparat undecunque.

Vers. 1. Inscriptio primi hymni apud Aldum est *Hymnus SS. martyrum Hemeterii, et Chelidonii Calagurritanorum*. Ita enim correxit, cum prius edidisset *Emiterii et Chaledonii*; correctionem non vidit Heinsius, qui Aldum scripsisse affirmat *Emiterii et Chaledonii*. Codex Ambrosianus, *Incipit Aur. Prudentii Clementis hymnus in laudem SS. martyrum Emeterii, et Chelidoni Calagurritanorum*. In quo codice Ambr., ut in Aldo, hic hymnus proxime subsequitur *martyrium Romani*, quod libro separato in multis codd. continetur. Thuan. scribit *Ematerii et Chelidoni Calagurritanorum*. Rot., *Passio Hemeterii et Celedonii. Hætrum trochaicum*. Alt., *Hymnus in honorem SS. martyrum Hemeterii, etc.* Egm., *Hymnus SS. martyrum Emeterii et Chelidoni Calagurritanorum*. Heinsius cum Put., *Hymnus in honorem SS. martyrum Emeterii et Chelidoni Calagurritanorum*. Vat. A, *Hymnus SS. martyrum Emeterii et Chelidoni Cæsaraugustanorum* [legè *Calagurritanorum*]. Vat. B, *Hymnus in honorem martyrum...* (lacera est pagina hoc loco, e *Celedonii Calagurritanorum*. Alex., *Hymnus in honore SS. Emeterii, et Chelidoni*, a secunda manu) in honorem. In aliis codicibus nullus est titulus. Equidem hæc nomina in tanta veterum codicum varietate ita scribo, ut in breviori nostris inventio, quamvis antiquitatem redolere videatur *Chelidonius. Lesleus*

- 871** Aureis quæ Christus illic adnotavit litteris, A
Sanguinis notis eadem scripta terris tradidit.
Pollet hoc felix per orbem terra Ibera 10
[stemmate.
- 872** Illic locus dignus tenendis ossibus visus Deo,
Qui beatorum pudicus esset hospes corporum.
Illic calentes hausit undas cæde tinctus duplici.
[gessit preces :

GLOSSÆ VETERES.

Vers. 3. Notis, *characteribus*, Iso.4. Pollet, *splendet*. — Ibera, *Hispanica*, I.8. Arenas, *sepu'cra*, I.10. Exteri orbis, *alienæ provinciæ*, I.12. Ambient, *desiderant*, I.13. Congessit, *cumulavit*, Iso.

COMMENTARIUS.

in not. ad Missale mozarab. advertit, Acta horum martyrum antiquissima, quæ olim in Hispania legentur, omnino consentire cum Missali mozarabico et hymno Prudentii. An autem fuerint Calagurritani hi duo martyres, dicam in fine hymni. Nam in lemma Calagurritani martyres dicuntur, quia Calagurriti passi sunt; nec constat a Prudentii manu ita scriptum. Ili versus in codice Marietti terni, et terni distinguuntur per characteres majusculos et rubros. Aldus hanc distinctionem neglexit. Alii ita singulos versus dividunt. *Scripta sunt cælo duorum Martyrum vocabula*. Giselinus in comment. ad hymnum Cathem. *Omni hora* hos versus omnino per integros trochaicos scribendos esse contendit, et Jacobum Meyerum laudat, quod elegantissime illum hymnum et hunc primum Peristephanon mutata carminis forma restituerit, cum antea essent secti in Alemanios et Euripidios. Revera Alemanius et Euripidius integrum versus tetrametrum catalecticum faciunt. Verum non solum in multis veteribus membranis, sed etiam in editis ante Meyerum in gri trochaici horum hymnorum descripti reperiuntur. Initium hujus hymni venustissime petitum est ex Lucæ x, 20: *Gaudete autem, quod nomina vestra scripta sunt in cælis*. Neque semel Prudentius de hoc libro vitæ locutus est. *Cælo pro in cælo* Paulinus Nat. 11.

2. Egm., *aureisque*, minus bene.

3. Gis., *notis et idem*: Bollandiani etiam ita ediderunt; necio an ex suis codd., an quia ita in Gisel. no invenerunt. Giselinus metro consulere voluit: sed scripti habent *eadem*, et hæc erat tunc consuetudo ut in accusativo et nominativo plurali *utraque, eadem* secunda produceretur. Etiam in breviario mozarabico legitur *eadem*. Exstat autem hic hymnus in eo breviario ad diem 3 Martii, ex quo lectiones discrepantes adnotabo. Becmanus, in *Manuductione* ad lug. Lat., cap. 11, affirmat, in hoc hymno, ut tunc vulgo imprimelatur, vices, aut ultra, sententiam pendere, et implexam esse, quod distinctiones per cummata, cola, puncta vel ommitterentur, vel non suo loco figerentur. Initium ejusdem hymni ex ms. Palatino emendavit et distinxit. Hunc autem versus ita legit, *Sanguinis notis ea idem scripta terris tradidit*. Recte quod attinet ad metrum; sed, ut puto, non ex fide veterum mss. Weitzius, qui codicem hunc ipsum Palatinum, ut ego arbitror, consuluerat, hanc varietatem non indicavit. In Urb. reperi *notis eorum*. Ut autem in cælo aureis litteris nomina adnotata dicit Prudentius, ita eadem in terris scripta ait notis sanguinis per martyrium fusi. Sunt enim notæ velut compendia litterarum, ut ad hymnum S. Cassiani explicabimus.

4. Hoc loco *terra Ibera* pro regione peculiari Hispaniæ *Iberia* dicta, congruentius accipitur quam pro tota Hispania. Barthius, lib. xl. *Advers.*, cap. 7, notat *stemma* scriptoribus ævi cadentis esse pro corona: qua voce Ennodius uti amavit, sed a Sirinondo et Schotto, qui Ennodio vindices uno eodemque anno contigerunt, *stemmata* in *schemata* mutata sunt: quod Barthio displicet, quia *stemmata* pro ornamentis sequior ætas mille locis dixit. Ego puto Prudentium ad inscriptionem ipsam sui libri respexisse: inscripsit

librum *Peristephanon*, et statim canit, *hoc stemmate* pollere terram Iberam. Qui Græce sciat, *stemma* et *stephanos* eadem esse origine et significatione, facile norit. Hiericus Altissiodorensis verba hujus versus expressit lib. ii, *Virgineo plane poll. bit stemmate felix*. Pro corona etiam videtur accipere Paulinus de Obitu Celsi: *At quos cælesti pietas exererit actu Participata gerent stemmata rege deo*. Vide Comment. ad vers. 81, hymn. 7. Cathem. Gifanius verbo *ROLLERE* miratur hoc verbum vix hodie notum esse, quod antiquioribus hominibus tam fuit familiae, ipsi etiam Cicroni, pro *valere*.

7. Egm. vitiose *hicalentes* pro *hic calentes*. Brev. Moz. corrupte *haurit undas cædit ictu*.8. Vat. A n.ale, *arenæ*. Græzerus, de Sacr. Peregrin. lib. 1, cap. 18, egregie hos versus ad suum argumentum comprobandum producit. Baronius in martyr. Rom. ad diem 3 Martii eosdem versus laudat ad pium fidelium cultum ostendendum. Peveratus prudenter observat quanta veneratione primi Christiani sanguinem SS. martyrum prosecuti fuerint, quandoquidem *illitas cruore arenas confrequentaverint obsecrantes*. Posthinc notis mss. doctissimi hominis commodum, suisque in locis utar, quas a cl. Antonio Polop singulari studio ac diligentia descriptas, atque e Ferraria missas penes me habeo.10. Brev. Moz., *Exter hic nec non et urbis ut colonus*, quod indiget correctione. Notandum est concursus non solum Hispanorum, sed aliarum etiam gentium ad sepulcra martyrum. Hos Iulianus, de Orig. fest. Christ. pag. 12 et 13, agens de memoriis martyrum, innuit solum post S. Augustinum peregrinationes ad sepulcra martyrum originem sumpsisse: quod non solum Prudentii carminibus, sed innumeris etiam Augustini locis refellitur.11. Fabr., Gis., Ald., Brev. Moz., *præcurrit*. Plerique, etiam Bollandiani, *percucurrit*. Gifanius in Pra legit ex vet. lib. *percucurrit*, et affirmat vocabula articulo *per* juncta apud veteres fuisse plurima, quæ hodie vel in *præ* vel aliter sunt commutata; ut *perdurat teneras* in *Psychomachia*. Petavius, tom. IV, lib. xiv, cap. 11, ex hoc aliisque locis Prudentii observat, eum in triumphis martyrum eleganti carmine describendis sæpius eorumdem reliquias et sepulcra, ac tam his cultam et honorem tributum quam indidem repensa beneficia commemorare. Patres Latinos Græcosque consentientes adducit Petavius.12. Brev. Moz., *ambiant*. Cellarius, non infelix grammaticus, hoc loco theologum infeliciter agit. *PATRONOS MUNDI*. *At hic*, inquit, *unus est Christus*. Nesutor ultra crepidim. Pace non solum grammatici heterodoxi, verum etiam omnium theologorum reformatorum liceat Prudentio, liceat nobis SS. martyres *patronos mundi* dicere ea phrasi ac significatione, quam jam ætate Prudentii fama prodiitrix in omnes terras percurrens annuntiavit, *Illic patronos esse mundi, quos precantes ambient*. S. Augustinus non semel martyres *patronos*, et martyrum *patrocinium* dixit, præsertim in lib. de Cura pro mortuis.13. Cellarius ait, ultimam in *frustra* insolenter correptam esse. Dubium mihi non est, quin ultima in

- Lætus hinc tersis revertit supplicator fletibus, A
 15 Omne, quod justum poposcit, impetratum sen-
 [tiens.
 Tanta pro nostris periculis cura suffragan-
 [tium est,
 Non sinunt, inane ut ullus voce murmur fuderit:
 Audiunt, statimque ad aurem regis æterni ferunt.
 Inde larga fonte ab ipso dona terris influunt :
 20 Supplicum causas petitis quæ medefis irrigant.
 874 Nil suis bonus negavit Christus unquam
 [testibus :
 Testibus, quos nec catenæ, dura nec mors terruit

- Unicum Deum fateri sanguinis dispendio :
 Sanguinis sed tale damnum lux rependit lon-
 [gior.
 25 Hoc genus mortis decorum est : hoc probis
 [dignum viris,
 Membra morbis exedenda, texta venis lan-
 [guidis,
 Hostico donare ferro, morte et hostem vincere-
 Pulchra res ictum sub ense persecutoris pati :
 875 Nobilis per vulnus amplum porta justia
 [panditur :
 30 Lota mens in fonte rubro sede cordis exsiliit.

GLOSSÆ VETERES.

17. Murmur. *precem*, I.
 21. Testibus, *martyribus*, nam *martyres testes inter-pretantur*, I.
 23. Dispendio, in *dispendio*, I.

- B 25. Probis, *probatis, bonis*; et dicitur *probis*, quasi *probitate, vel bonitate probatus*, I.
 27. Hostico, *hosticus*, et *hostilis unum sunt*, I.
 30. In fonte rubro, *sanguinis*, I.

COMMENTARIUS.

frustra communis sit, quamvis sæpius producta invo-
 niatur. Avienus in Arateis corripuit.

15. Egm., *justum est poposcit, male*.
 16. Ald., Brev. Moz., *suffragantium*: lege *suffra-
 gantium*.

17. Ald., Gis., Noms., Rott., Bollandiani. *sinant*; alii, *sinunt*. Nebrissensis legit *sinant*, et ait ordinem esse, *Audiunt, et statim ferunt preces ad Deum, ut non sinant inane murmur, (subaudi quod) fuderit ullus voce*. Obscura sane constructio. Lege *non sinant, et sententia clare procedat*. Cham. mendose, *murmure pro murmur*. De hac voce vide præf. lib. 1 contra Synm. vers. 36, quæ hoc loco Chamillardo displicere non videtur. Hic iterum Cellarius notulam impiam apponit: *NON SINUNT . . . AUDIUNT: Ex mysterio iniquitatis operari tum incipiente*. Quid ineptius? Prudentius sancte affirmat hanc persuasionem et consuetudinem in omnes terras permanasse, et Cellarius docere nos vult mysterium id esse iniquitatis, deinde id mysterium jam tum incipere. Verius possumus dicere religionem et pietatem; qua sanctos colere et invocare decet, primis Ecclesiæ sæculis viginisse, nunc refrigerare. Vide proleg. cap. 7.

18. Vide, non mysterium iniquitatis, sed catholicam doctrinam de invocatione sanctorum: *Ad auram Regis æterni ferunt. Inde larga fonte ab ipso dona terris influunt*. Deus igitur, fons honorum omnium, terris dona immittit intercedentibus sanctis; quos proinde æquum est rogare et venerari.

19. Gis. ad oram, *unde larga*. Brev. Moz. corrupte, *inde largo fonte abyssi*. Deum fontem esse omnium bonorum, noster sæpius profertur.

20. Vat. A mendose, *supplicium*. Nebrissa acute animadvertit *causas* hic esse morbos; unde *causarii* dicuntur valetudinarii, et *causaria missio* quæ propter valetudinem laboribus militiæ solvit. Giselinus in libris suis, hoc est medicis, hanc significationem non videtur invenisse: exponit enim; *Efficiunt, ut quarumcunque rerum causa venere, exoratoras abeant*. Prudentius verbo jurisconsultorum et militum usus est ad morbos indicandos: quanquam jureconsulti Dig. lib. XLIX, tit. 16, lex. 13, definiunt, missionem causariam esse, cum quis *vitiò animi, vel corporis minus idoneus militiæ renuntiatur*. Simili significatione valetudinarium, sive infirma valetudine utentem Itali dicunt *cagionevole*, et Hispani *acharoso*. Etsi enim in Diction. academ. Hi-p. prima significatio vocis *achaque* dicatur esse infirma valetudo, unde postea accipitur pro præ-textu sive excusatione, diligentius tamen querendum esset an res contrario modo se habeat.

21. Hailsbr., Wilm. supra, *suis bonis*. Melius *bonus*. Martyres Latine sunt testes: hinc *suis testibus*.

22. Brev. Moz. contra metrum, *isti sunt, quos*. Rat. et Brev. Moz. non male, *quos nec catena dura,*

nec mors terruit. Alii, *quos nec catenæ, dura nec mors terruit*. Pro dura multi habent *dira* cum Bolland., Ald., Weitz., Gis., Vat. A et B. Verum Gifanius cum veteri lib. *dura* omnino legendum contendit: nam de horrore mortis agitur, ideoque *dura* dicit, non de genere mortis, quod *dira* postulare. Exstat *dura* in Alex., Put., Thuan., duobus Torrentianis, Heinsio, et aliis. Catenas, quibus martyres vinciri solebant, sæpe memorat Prudentius, ut paulo post in hoc hymno, in S. Fructuoso, in Cypriano, Augustinus in psalmum cxxxvi: *Gaudet iniquus in pompa, gaudet martyr in catena*. Fluca ex Tertuliano, Lactantio, Cypriano, Hieronymo, et Actis martyrum proferunt Gallo. ius cap. 3 de Cruciatibus SS. martyrum, et Gaspar Sagittarius in opere de eodem argumento cap. 2.

23. Ald. male distinguit *fateri, sanguinis dispendio Sanguinis sed*. Nec bene Teolius, *sanguinis dispendio: Sanguinis; sed tale*.

24. Gis. ad oram utriusque editionis, *rependit largior* non male; cæteri, *longior*.

25. In Vat. A. Egm., Palat., Alt., Rott., Noms. omittitur *est post decorum*. Melius addetur, ne hujusmodi hiatus magis familiares Prudentio faciamus quam Prudentius ipse voluerit. Cauch. pro *probis* in cod. vet. invenit *probum*, ex quo conjiciebat *probrum* non inconcinne, ut putat Heinsius.

26. Vat. A, *membra mortis: emenda morbis*. Ita in Brev. Moz. pro *excidenda* legendum *exedenda*. Hic etiam membra *texta* dicuntur, ut in hymno Exseq., *Et dissona texta retexi*. Alibi *crates lutea corporis*.

27. Egm. corrupte, *histico* pro *hostico*. Vat. B, Prag., Rat., Weitz., Gis., Bollandiani *domare*. Ald., Alex., scripti Heinsiani *donare*, quod elegantius esse Heinsius existimat: et ita etiam legitur in Brev. Moz. Teolius cum ait, non aliter habere Vaticanos codices, non omnes, puto, intelligit. Weitz., Egm., Widm., *mortem, et hostem*. Burmannus in Anthologia testatur, in Egm. ita legi, quamvis ab Heinsio hæc varietas animadversa non fuerit. Heinsiani cum Brev. Moz., Bollandianus legunt *morte et hostem vincere*. Sed Alex., Vat. A et B, Rat., *mortem, et hostem*. Aliud magis placet.

28. Brev. Moz. contra metrum et sensum, *patitur*. Arnobius lib. 1 adversus gentes: *Nemo unquam innocens male interemptus, infamis est: nec turpitudinis alienius commaculatur nota, qui non suo merito pœnas graves, sed cruciatoris perpetitur sevitiã*.

29. Hymno 10 Cathem., vers. 90: *Quod per cruciamina lethi Via panditur ardua justis*.

30. Brev. Moz. mendose, *rubros decoris* pro *rubro sede cordis*. Martyrium dicitur *baptismus sanguinis*, et baptisterium appellatur fons. Hinc ethnici S. Prudentem sanguine perfusum irridebant: *Salvum lotum,*

- Nec rudem crudi laboris ante vitam duxerant A
 Milites, quos ad perenne cingulum Christus vocat,
 Sueta virtus bello, et armis, militat sacrariis.
 Cæsaris vexilla linquunt, eligunt signum crucis,
 35 Proque ventosis draconum, quos gerebant, palliis,
 876 Præferunt insigne lignum, quod draconem
 [subdidit.

GLOSSÆ VETERES.

31. Rudem, *inconsuetam*. — Laboris, qui antea bene vixerant, sed excocti diversis suppliciis, l.
 32. Perenne, *militis cingulo utebantur*. — Cingulum, *coronam*, l.
 33. Sueta, *antea, quondam*. — Militat, *nunc, gladio spiritus*. — Sacriis, *Christi templis*, l.

COMMENTARIUS.

salvum lotum, ut in Actis S. Perpetuæ legitur. Adisis B
 Ruinartium.

31. Ald. contra metrum, *ante viam*.
 32. Ald. probe ediderat *Milites, quos ad perenne cingulum Christus vocat*. Nescio, cur male correxit *Milites, quos ad perenne cinguli Christus vocat*. Is cingulum exponit *coronam*: melius diceret *militiam*, qua perennis corona acquiritur.
 33. Brev. Moz. corrupte, *bello ense armis militat sacrariis*. In Put., *nunc fidei militat pro militat sacrariis*. Tunc producenda esset secunda in *fidei*, ut revera producit a Lucretio, et sæpius a Paulino. Sed cum Prudentius sæpissime eam corripuerit, Puteani lectionem non admitto. Vide comment. ad vers. 62 Dittschæi. Dubitare aliquis posset an hi SS. martyres, relicta militia Cæsaris, inter clericos militaverint ex his verbis *militant sacrariis*. Et trahi huc possent voces infra referendæ, *orarium et annulus*, quæ ornamenta etiam erant ad clericos spectantia. Sacrarium plerumque accipiebatur pro altari. Vide hymn. S. Vincentii vers. 517, *Subjecta nam sacrario*, et hymn. S. Laurentii vers. 51, *Talenta sub sacrariis*. Cæterum cum Prudentius clare locutus non fuerit, eos inter clericos recensens, solum intelligitur eos militiam Christianam fuisse amplexos, ut ex versu seq. liquet.
 34. Brev. Moz. trajicit verba et metrum corruptit, *signum crucis eligunt*. Christiani interdum militiam Cæsaris abiciebant, quia, ut ait Ruinartius de Maximiliano martyre, sub imperatoribus ethnicis, qui milites sæpius sacrificare diis jubebant, frequentes erant militibus occasionibus peccandi. Itaque Dionis interroganti, *Qui militat, quæ mala faciunt?* respondit Maximilianus: *Tu enim scis quæ faciunt*. Vide ejus et S. Marcelli Acta.
 35. Vat. A mendose, *draconem*. Fabr. male, *quod gerebant*. Coniici potest *quæ gerebant*. Lipsius de Milit. Rom. lib. iv, dialogismo 5, multa disserit de draconibus, signis militaribus, et quærit an in velo sic depicti fuerint, aut acu texti, an potius totum corpus solidum fuerit e pannis. Putat autem Prudentium in primam sententiam inducere. Grangæus in Comment. ad lib. ii Symmach., vers. 713, censet Prudentium his duobus versibus respexisse ad effigiem Constantini, quæ picta erat in tabula ante vestibulum palatii, in qua erat draco medio ventre cruce transfusus, ut docet Eusebius in Vita Constantini, lib. iii, cap. 3. Accipe Eusebii verba: *Quin etiam in sublimi quadam tabula ante vestibulum palatii posita, ructis spectandum proposuit salutare quidem signum capiti suo superpositum: infra vero hostem illum et inimicum, qui impiorum tyrannorum opera Ecclesiam Dei oppugnaverat, sub draconis forma in præceps ruentem... Idcirco imperator draconem telis per medium ventrem confixum, et in profundum maris qurgites projectum, sub suis suorumque liberorum pedibus cera igne resoluta depingi, præponique omnibus voluit*. Ubi notanda est ratio pingendi cera igne resoluta δὲ τῆς κεφαλῆς γράφῃς. Hæc quidem tabula nummis plu-

- Vile censent expeditis ferre dextris spicula,
 Machinis inurum ferire, castra fossis cingere,
 Impias manus cruentis inquinare stragibus.
 40 877 Forte tunc atrox secundos Israelis posteros
 Ductor aulæ mundialis ire ad aram jusserat,
 Idolis litare nigris, esse Christi defugas.
 Liberam succincta ferro pestis urgebat fidem:

35. Draconum, *quia vexilla regum erant in modum draconum, vento in se recepto*, Iso.
 37. Vile, *scilicet esse*. — Expeditis, *in paratis, vel porrectis*, l.
 42. Defugas, *defuga, vel refuga, vel perfuga vocatur qui unum reliquit, et ad alium confugit*, l.

ribus expressa fuit, quorum figuram exhibet Baronius tom. III Annal., ad an. 325, num. 206. Hoc ait Prudentius, duos hos martyres, cum antea fuissent draconarii, prætulisse crucem, quæ draconem subdidit; sive quia respexit ad effigiem Constantini, ut non immerito suspicatur Grangæus, sive quia vere draco, hoc est dæmon, virtute crucis subactus est. Ammianus signorum quibus draco exhibebatur, vivam imaginem ob oculos ponit lib. xvi: *Alternumque potestatis gressus multiplices alios purpureis subtegminibus texti circumdedere dracones, hastarum aureis, gemmatisque summitatibus illigati, hiatu vasto perflatiles, et ideo velut ira perciti sibilantes, caudarumque volumina relinquentes in ventum*. Quod autem Chamillardus cum Nebrissensi *ventosa pallia* interpretatur vana et superba potius quam vento agitata vel tumentia, non assentior. Peveratus explicat *ventosis ia textis draconibus per rotunditatem et inanitatem, ut vento turgescerent, quem per guttur admittebant*. Postea vero ad verbum *PALLIIS* colligit, ex mente Prudentii dracones solum fuisse depictos, aut acu textos in velo, non ut vento per guttur concepto sibilarent, quod nonnulli affirmant ex Claudiani versibus. Ego puto pallia dici ventosa, quia vento agitata tumescunt, et dracones eodem sensu sibilasse, quod pallia vento impulsam sonum sibilo similem edunt. Claudiani versus sunt de tertio consul. Honorii: *Hi volucres tollunt aquilas, hi picta draconum Colla levant, multusque tumet per nubila serpens Iratus, stimulante noto, vivisque receptis Flatibus, et vario mentitur sibila tractu*. Dracones per singulas cohortes a draconariis ferebantur ad bellum, aquilæ per legiones: adeoque aquila erat militiæ princeps signum.

36. Thuan. male, *in signo lignum*. Suspiciabatur Heinsius *insigne ligni*.
 37. Brev. Moz., *spiculum*. Vegetius lib. i: *Quid ipsi draconarii atque signiferi, qui sinistra manu hastas gubernant*. Quæ verba a Chamillardo adnotata sunt et exstant cap. 20 ejus lib. i. Sed cur Prudentius ait *dextris*? Opinor, quia Prudentius enumerat ea fere omnia quæ milites solent facere, etiam draconarii, si res postulet, depositis interea signis.
 38. Brev. Moz., *castra forte*, male.
 39. In Vat. A erat hæc vox *manus* addita supra minutoribus characteribus.
 40. Christianos vocat secundos Israelis posteros, quia, primis Israelitis rejectis, illi successerunt.
 41. Brev. Moz. minus bene, *auctor aula*.
 42. Brev. Moz., Fabr., *refugas*, non ita bene ac *defugas*. Latinius, *perfugas*. In Alex. est *defugas*, sed g videtur factum recentiori manu. Hoc vocabulum *defuga* etiam reperitur lib. xii cod. Theod. tit. et lege ult., *Curia vel collegii defugas*. Barthius, lib. xli. Advers. cap. 15, asseruit *refugas* esse mendum, et in vet. codd. et edil. legi *transfugas*; quod ego nusquam vidi. Existimat autem Barthius utrumque esse vitiosum, et *apostas* olim fuisse: quod minime persuadet. Nebrissa ait *litare* esse sacrificare improprie; nam proprie est sacrificio impetrare. Giselinus

43 Illa virgas, et secures, et bisulcas unguilas A
878 Ultro fortis expetebat, Christi amore in-

[territa.
Carcer illigata duris colla bovis impedit,

GLOSSÆ VETERES.

44. Illa, fides.—Ungulas, genus tormenti quo coitum
martyribus detrahebatur, l.

45. Expetebat, desiderabat, l.

46. Bovis, boia et бага unum sunt; buccæ in plurali
sunt catenæ, l.—Bagis, id est bouga, Vat. S.

COMMENTARIUS.

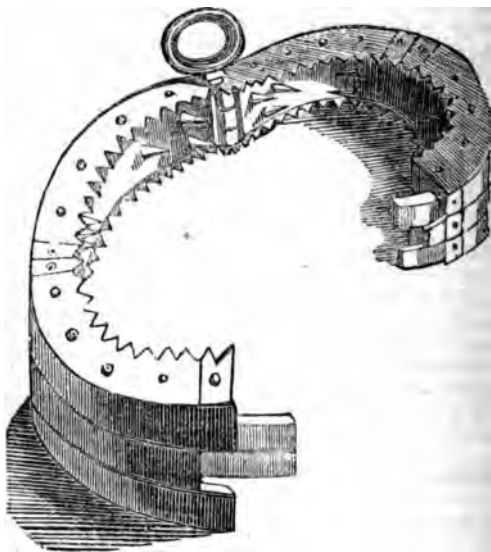
hanc differentiam perpetuam et constantem esse negat, et aliquando litare sumi pro sacrificare contendit. Non autem probat id proprie fieri. Cæterum aliorum consuetudo in ea significatione adhibenda Prudentium tuetur, sive propria illa dicatur, sive impropria. Nescio tamen cur Giselinus fidenter affirmet, nostri po. te auctoritatem nullam esse: nam quod addit præsertim in quo illum critici uno ore damnarunt, videndum id est, quinam hi sint critici, et cur damnent.

44. Brev. Moz. male scribit *bissulcas*. SS. martyres interdum securi, sæpius gladio fuisse percussos, quia gladio occidi major erat ignominia, probat Gallonius cap. ult. de Cruciat., ubi etiam confirmat gladio percutiendos virgis primum cædi consuevisse. S. Ambrosius de securi pulchre class. 1, epist. 25: *Scio plerosque gentium gloriari solitos, quod incruentam de administratione provinciali securim reverterint*. Aringhus dubitat an artis, an martyrii insigne fuerit securis in duobus lapidibus sepulcralibus insculpta, quam exhibet tom. II Romæ Subterr., lib. vi. cap. 50. In imagine SS. septem Dormientium, quam ex vetusto monumento exhibui tom. I, pag. 356, cernere licet duas secures, alteram prope S. Malcum, alteram prope S. Martinianum, quæ martyrii eorum sunt instrumenta, ut clavæ nodosæ prope Maximianum et Joannem, clavi prope Constantinum et Danesium, fax ardens prope Sarapionem, et uncus ad ejusdem pedes quo scilicet corpora defunctorum martyrum ad scalas Gemonias, aut ad cloacas publicas, aut ad flumina trahi solebant. Diversa alia forma erat uncus quo martyrum corpora discerpebantur, de quo agam ad vers. 173 hymni S. Vincentii. Ungulæ erant forcipes ferreæ quibus discerpebantur et sulcabantur corpora martyrum. S. Hieronymus, S. Augustinus, aliique, unguis sulcari corpora tradiderunt: *bisulcas* vocat Prudentius hoc aliisque locis, quia duplices sulcos imprimebant, ut figuram unguilarum tabula 15 cruciatum SS. martyrum lit. A consideranti patebit. Descriptæ autem sunt a Gallonio ex unguis asservatis in basilica Vaticana, et sub Paulo III inventis, quas scorpiones fuisse male aliqui opinabantur. Scorpiones expressi sunt tabula 9, lit. D. Comprehenduntur scorpiones *virgarum* nomine, et erant virgæ nodosæ et aculeatæ, *scorpiones* dictæ, quod arcuato vulnere in corpus infligerentur, ut ait Isidorus. Virgæ erant aut ex ulmo, aut ex betula arbore Gallica, aut ex quercu, aut ex fraxino, aut ex salice, aut ex vite. Virgæ quæ non erant nodosæ, lenes dicebantur. Aliæ virgæ fiebant ex ferro, quod interdum ignitum corpori applicabatur, aut ex plumbo. De modis quibus SS. martyres cædebantur, vide tab. 10 et 11. Forma scorpionum, quam Sagittarius cap. 17 exhibet, Gallonianæ imagini similis est. Magis differt ectypum unguilæ bisulcæ, quod ibidem Sagittarius profert, ab ectypo Gallonii: nam in ectypo Sagittarii tres ferrei mucrones tantum capiti affliguntur; in ectypo Gallonii tum hi, tum alii tres in medietate; et fortasse ob hanc rationem bisulcæ dicuntur, quod mucrones capitis duo adversus unum sulcum imprimebant, ac similiter mucrones medietatis alterum sulcum. Fallitur autem Sagittarius, quod ait unguilas quas Gallonius describit, suam ingenio scriptoris magis quam antiquis monumentis formam debere: nam vere unguilæ quales Gallonius describit, in basilica Vaticana exstant, ut tradit etiam Aringhus pluribus in locis, qui non semel ectypum

earum profert. Aliud genus est unguilæ instar chirothecæ ferreæ tribus digitis, quæ reperta fuit in cœmeterio Calepodii. Vide tabulam 26, et Aringham tom. II, pag. 687. An autem fideiculæ sint idem quod unguilæ, disputatum est inter viros doctos, quorum aliqui putarunt esse vincula nervæ, quibus membra reorum equuleo adhærebant: plerique unguilas ferreas esse confirmant, quibus clavo favent Isidorus et Prudentius in Romano. Dicebantur autem *fideiculæ* a *fidendo*, vel *fodicando*, ut nonnullis placet; *ungulæ* vero, quod imitarentur unguilas ferarum, quæ propterea in cod. Theod. ix, tit. 12, lege 1, diserte nominantur *vestigia ferarum, unguilæ ferarum*. Vide vers. 481, in Romano.

45. Brev. Moz., *fortis expectabat*, rennente metro.

46. De carceribus antiquis vide comment. ad lib. II contra Symmach., vers. 468, et tab. 23. Rat. pro duris habet *survis*. In Brev. Moz. mendum est *baccis impetit*. De diversa scriptura vocis *bovis* dictum ad præfat. Psychomachiæ, vers. 35. Eadem hic occurrit varietas. Vat. A, Alex., Ald., Egm., Torrentianus unus et Heinsiani, *baccis*, sive *baccis*. Id fere placuit recentioribus. Hailsbr., Vat. B, *bagis*. Idem Hailsbr. supra, Prag., Rat., *bogis*. Fabr., *bais*. Weitz., Gis., Bollandiani, nonnulli alii, *bovis*, ut legendum esse suspicatus est Nebrissensis. Iso videtur agnovisse *boia, бага* et *bara*. Mihi placet scriptura hæc *bois* pro instrumento quo martyrum colla illigabantur, dum carceri inclusi erant: quale postea Prudentius describit, *Et chalybs attrita colla gravibus ambit circulis*. Insigne antiquitatis monumentum ab eminentissimo cardinale Stephano Borgia e celeberrimo suo museo Velitris nobiscum liberaliter communicatum exhibemus æri incisum.

Ex ære Velitris in Musco Borgiano.

- 879** Barbaras forum per omne tortor exercet A 53
 | manus :
 Veritas crimen putatur : vox fidelis plectitur.
 Tunc et ense cæsa virtus triste percussit
 [solum,
- 50** Et rogis ingesta mœstis, ore flammæ sorbuit :
 Dulce tunc justis cremari, dulce ferrum perpeti.
 Hic duorum cara fratrum concalescunt
 [pectora,
- Fida quos per omne tempus junxerat sodalitas.
 Stant parati ferre quidquid sors tulisset ultima :
 Seu foret præbenda cervix ad bipennem pu-
 [blicam,
 Verberum post vim crepantum, post catastas
 [igneas,
- 880** Sive pardis offerendum pectus, aut leo-
 [nibus.
 Nosne Christo procreati mammonæ dicabimur,
 Et Dei formam gerentes serviemus sæculo ?
- 60** Absit ut cœlestis ignis se tenebris misceat ;
 Sit satis quod capta primo vita sub chiro-
 [grapho,

GLOSSÆ VETERES.

48. Plectitur, punitur, condemnatur, Iso.
 50. Ingesta, facie, I.
 51. Dulce, dulcis res fuit, I.
 53. Sodalitas, sodales dicuntur, quasi simul edales, id est, simul comedentes, I, Vat. A.
56. Catastas, genus tormenti, id est lecti ferrei quibus impositi martyres, ignis supponebatur, I.
 58. Mammonæ, dæmoni, vel divitiis mundanis, I.
 60. Cœlestis ignis, anima, I.
 61. Chirographo, manualis conscriptio, I.

COMMENTARIUS.

- Videri etiam possunt vincula S. Petri, quæ in ecclesia hujus nominis religiose asservantur, et a cl. cancellerio in suo erudito opere de Carcere Mamertino, ejusdem eminentissimi cardinalis Borgiæ cura pariter delineata, æri incisa proferuntur, in quorum extremitate boiam, sive circulum ferreum observare licet. Ad majorem cruciatum in parte interna circuli interdum acumina ferrea eminebant, ut colla aut immota permanerent, aut, si flecterentur, in acuos impingerent, ut apparet in boia quam nos exhibemus. De boiis agunt Gallonius cap. 3, Sagittarius cap. 2, ubi de variis vinculorum generibus disserunt.
47. Weitz., barbarus, qui solum agnovit, in Vulg. et Widm. supra esse barbaras. Plerique tamen legunt barbaras. Notandum est ex Actis martyrum, in foro hujusmodi carnificinas exerceri solitas. Interdum autem fiebant extra urbem, et carnifices ipsos extra urbem habitasse probat Kirchmannus de Funer. Rom., cap. 24, libr. II, cujus consuetudinis nonnullum Romæ extat vestigium.
49. Gis. ad oram perculit solum. Ense martyrem cæsum exprimit tabula 21, lit. D.
50. Diversos modos quibus martyres igni tradebantur, vide in tab. 16 et 17.
51. In Thuan. et Boher. priore, vetustissimis codicibus, jussit pro justis. Conjicit Heinsius jus sit. Melior est scriptura pervulgata, Dulce tunc justis cremari ; et in Heinsii notis legendum est dulce tunc, non dulce nunc.
52. Ald., Fabr., Weitz., Bollandiani, concalescunt pro concalescunt, quod magis est Prudentianum. Gilius a Weitzio et Heinsio citatur pro concalescunt. Vat. A, Rat., corpora quod alicubi invenit Weitzius. Retine pectora.
53. Prag., junxerat sodalitas.
55. Bipennis est securis, ita dicta a duobus pinnis seu pennis, hoc est fastigiis, quæ utrinque acuta erant. Peveratus ex Baronio ad martyr. Rom. ix cal. Aprilis dubitat an eo tempore securis in usu fuerit. Verum etsi credibile sit majorem Christianorum partem gladio potius quam securi fuisse percussam, ut nuper ex Gallonio aiebam, dubitandum minime est quin aliquando securi cæsi fuerint, ut vel ex solo Prudentio demonstratur, et pluribus confirmat Sagittarius cap. 7 de Crucia. Savaro ad Sidonium, pag. 88, hanc phrasin notat, præbere cervices, ex Apollinari et ex Adone Trevirensi : Ita ut sponte cervices suas securibus darent. Martyres ultro præbuisse cervices carnifici secundas, sexcentis exemplis in eorum actis et martyrologiis constat.
56. Vat. A, crepantem, minus bene. Nebrissa pro igneas conjiciebat ligneas ; neque hæc conjectura Sagittario, cap. 10, displicebat : qui addit, de pe-
- gmate editiori in quo rogas accenderetur, per tropum dici posse catastas igneas, scilicet inulto igne radiantes. Advertit nihilominus apud Isonem et vetus aliud glossarium catastam esse lectum ferreum. Giselinus ligneas reperit in ed. Daventr. ; sed, ut ipse observat, cum in hymno S. Laurentii vers. 399, crates ferrea, quæ jam ignita erat, catastas datur, nihil est causæ quamobrem igneus mutetur in ligneas. Apud Christianos scriptores sæpe catastas significat locum eminentiorem ubi de reis sumebatur supplicium. Putant aliqui inde dictum Hispanicis cadahalso, et Italicis catafalco.
57. Vulgaris erat gentiliū acclamatio : Christianos ad leonem, ut Tertullianus, Cyprianus, et alii referunt. Nonnunquam : Christianos ad bestias. Hieronymus utrumque conjungit lib. VII in Isaiam, cap. 18. De pardis, quorum laniatui exponebatur Christiani, meminit Eusebius lib. I Hist., cap. 16. In martyrio S. Ignatii pro leonibus nonnulli leopardos memorant.
58. Ex Matth. VI, 24 : Non potestis Deo servire et mammonæ. Barthius lib. LV, cap. 4, Advers., ait Isonem non debuisse disjungere diabolo, vel divitiis mundanis. Mammon enim non aliter idolum est opum et divitiarum, quam belli Mars. Alius glossator apud eundem Barthium exponit, mammonæ fidem, pecuniosam, sæcularem, avaram. Plura ibi Barthius, et cap. seq. de mammona pro dæmone, pro avaritia, pro divitiis. Scripsit autem hunc versum : Nosne Christo procreati serviemus mammonæ ? puto, errore memoriæ.
59. Cauchius malebat serviemus idolo. Nihil est necesse, ait Heinsius.
60. Aldus recte ediderat absit ut. Non intelligo quid sibi voluerit, cum, renuente metro, correxit absit ne. Probe emendavit ignis pro igni. Sententia petita est ex II Cor. VI, 14 : Quæ societas luci ad tenebras ?
61. In Aldo error capra pro capta. Nebriss. suspicatur capta. Chirographum esse militare sacramentum, inutile sit monere. Ex Ambrosio Morales Peveratus notavit ecclesiam Toletanam codicem per vetustum habere quo vita martyrum continetur, ubi verba ab Eulogio de his martyribus adducta habentur, scilicet tanquam prolata a Celedonio Hemeterium hortante. Addit magnopere esse animadvertendum quam ea historia sit antiqua, quæ tempore Eulogii fuerit conscripta. Verum Eulogio longe antiquior est Prudentius. Eulogius lib. I Memor. mart. ita habet : Sic nimirum beati martyres Hemeterius et Celedonius, cum tradere pro Domino animas anhelarent, tui sese invicem ad passionem astantes hortatu impellunt : Feriunt ubique hostem missilibus suis vibrata

881 Debitum persolvit omne functa rebus A 70

[Cæsaris.

Tempus est Deo rependi quidquid est proprium
[Dei.

Ite, signorum magistri: et vos, tribuni, absistite.

- 65 Aureos auferte torques, sauciorum præmia:
Clara nos hinc angelorum jam vocant stipendia.
Christus illic candidatis præsidet cohortibus,
Et throno regnans ab alto, damnat infames deos,
Vosque, qui ridenda vobis monstra divos fingitis.

Hæc loquentes obruantur mille pœnis mar-
[tyres,

Nexibus manus utrasque flexus involvit rigor,
Et chalybs atrita colla gravibus ambit circulis.

882 O vetustatis silentis obsoleta oblivio!

- Invidentur ista nobis, fama et ipsa exstinguitur.
75 Chartulas blasphemus olim nam satelles abstulit,
Ne tenacibus libellis erudita sæcula
Ordinem, tempus, modumque passionis pro-
[ditum

GLOSSÆ VETERES.

64. Tribuni, *super mille*. — Absistite, *discedite*, I.
65. Torques, *circulos*. — Sauciorum, *infirmorum*.
— Præmia, *quæ sunt*, I.
68. Infames, *sine bona fama, ingloriosos*, I.

71. Rigor, *duritia*, I.
72. Chalybs, *ferrum, chalybs Græcæ sideros*, I.
73. Obsoleta, *inveterata*, I.

COMMENTARIUS.

confessio, et latentem fidei inimicum ubicunque fuerit B
inquiramus. Eminentissimus archiepiscopus Toletanus Franc. Lorenzana in pereruditis notis tom. II SS. Patrum Toletanorum ait, in Actis martyrum a Joanne Tamaio Salazar primum editis, postea ab Antuerpiensibus ad diem 3 Martii, ac postremo ab Emmanuele Risco tom. XXXIII. Hisp. Sacr., Append. 2, videri, esse verba unius e duobus martyribus, *Feriat ubique hostem missilibus suis vibrata confessio*, et iuxta nonnullos mss. codd. Hemeterii, reliqua vero alterius, nempe Celerdonii.

62. Matth. xii, 21: *Reddite ergo quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo*.

63. Rat. et duo Heinsiani contra legem metri, *quidquid proprium est Dei*. Vat. B, Weitz., Cauch., Widm. a prima manu, *quidquid est summ. Dei*. Alii bene, *quidquid est proprium Dei*.

64. Brev. Moz. mendose, *adsistite*. Bollandiani, *assistite*. Scripti Heinsiani, Ald., Weitziani, nostri, et vos. Giselinus omisit et. Sermo est de tribunis militum, sive præfectis legionum, non de tribunis plebis. Confer glossam Isonis.

65. Aldus eliderat *aureos auferte torques*; in emendatis novo errore posuit *aureos auferte torques*. Vat. A, *auferte*, recte emendatum supra, *auferte*. Idem Vat. A, *aureos*; alii, *aureos*. Brev. Moz. perperam, *aureos offerte*. Vegetius lib. II, cap. 7, *Torquarii duplæ, torquarii simplæ, quibus torques aureus solida virtutis præmium fuit*. Stewechius in Comment. ait, auxiliares milites anreis torquibus a Romanis donatos, at cives non nisi argentis. Iso sauciorum explicat *infirmorum*: melius intelliges eos indicari qui vulnera bello acceperunt.

66. Brev. Moz. male, *clara vox angelorum vocant stipendia*.

67. Exercitus martyrum *candidatus* dicitur in hymno *Te Deum laudamus*. Vide Comment. ad vers. 157 hymn. 3 Cath.

69. Brev. Moz. non male, *Quæque de idenda nobis monstra divos fingitis*.

71. Rigor pro duritie ponitur, ut rigor ferri apud Virgilium I Georg., *rigor auri* apud Lucretium, in cuius indice vide notata a Gifanio in *rigor auri*. Paulinus Natali 4, *Stat manibus colloque chalybs*.

72. Ald. recte impresserat *circulis*, quod non recte mutavit in *cyclis*. Vide quæ disserui in notis ad Hymnodiam Hispanicam die 3 Martii de hoc eodem versu, et intelliges contra metri rationem esse *gravis ambit circulis*, ut edidit Weitzius cum Hailsbr. et Widm. Nec melius Vat. Q, *gravis ambit circulus*. Male etiam Vat. P, *circuit pro circulis*. Weitz. cum Hailsbr. scribit *calypa*; Alex. et Widm., *calips*. Gruterus volebat *artita*, quod secutus est Weitzius. Hailsbr. *atrita*. Widm. ad oram, Vatt. A, B, Prag., Rat., *astrieta*; alii *atrita*, quod unice probat Heinsius ex

snis scriptis. Confer præfat. Psychomachie vers. 53, *Attrita bovis colla liber erigit*. In Brev. Moz. hæc est discrepantia, *colla duriter ambit pro gravibus*.

75. Arnobius lib. IV, prope finem: *Quod si haberet vos aliqua vestris pro religionibus indignatio, has potius litteras, hos excurrere debuistis olim libros, istos demoliri Nam nostra quidem scripta cur ignibus meruerint damnari? cur conventicula dirui? Eusebius lib. VII, cap. 2 meminit edicti quo Diocletianus sacros Christianæ religionis codices cremari, et ecclesias ad solum usque dirui iussit. Ejuscemodi rei mentio exstat apud Optatum, S. Augustinum, et plurima Acta SS. martyrum. Id anno 303 circiter contigit. S. Hieronymus, lib. II. Comment. in Zachariam, cap. 8, *Hæc persecutionis tempore in Ecclesia Christi expleta conspeximus, quando in tantam rabiem persecutorum feritas excitata est, ut etiam conciliabula nostra destruerent, divinos libros ignibus traderent*. Adis Ruinartium præfat. in Act. martyr. De hac consuetudine comburendi scripta, ejusque origine apud Romanos non satis inter se conveniunt Tacitus, et auctor Controversiarum et Suasoriarum sub nomine Senecæ Patris. Hic in proœmio lib. V, Controvers., de Labieno loquens ait: *In hunc primum excogitata est nova pœna. Effectum est enim per inimicos, ut omnes ejus libri incenderentur. Res nova et insueta, supplicia de studiis sumi. Bono hercule publico ista in pœnas ingeniosa crudelitas post Ciceronem inventa est Ejus qui hanc in scripta Labieni sententiam dærat, postea viventis scripta combusta sunt: jam non malo exemplo, quia suo Cassii Severi, hominis Labieno junctissimi belle dicta res ferebatur. Illo tempore quo libri Labieni ex senatusconsulto urebantur: Nunc me, inquit, vivum uri oportet, qui illos edidici. Audi nunc Tacitum lib. IV. Annal., cap. 5, ubi causam de Annalibus Cordi Cremutii in senatu anno Urbis 778, imperii Tiberii 10, ita exponit: *Cornelio Cossio, Asinio Agrippa coss., Cremutius Cordus postulatur novo; ac tunc primum audito crimine, quod edidit***

D *annalibus, laudatoque M. Bruto, C. Casium Romanorum ultimum dixisset Cremutus relinquenda vitæ certus, in hunc modum exorsus est: Verba mea, patres conscripti, arguuntur, adæo factorum innocens, sum Antonii epistolæ, Bruti coniones, alia quidem in Augustum, sed multum cum acerbitate habent carminibus Bibaculi et Catulli referta contumeliis Cæsarium (forte Cæsaris) leguntur, sed ipse divus Julius, ipse divus Augustus et tulere ista, et reliquere. Alia addit Tacitus, e quibus colligas tunc primum libros ex senatusconsulto combustos fuisse. Equidem magis Tacito assentior; nodum fortasse alio tempore dissolvam.*

77. Hos SS. martyres sæculo IV ineunte, aut paulo ante martyrium subiisse, multi recentiores affirmant. Sed melius est cum Prudentio et auctore Actorum apud Bollandianos, fateri tempus passionis ignorari.

- 883** Dulcibus linguis per aures posteriorum A
[spargerent.
Hoc tamen solum vetusta subtrahunt silentia,
80 Jugibus longum catenis an capillum paverint,
Quo viros dolore tortor, quave pœna ornaverit.
Illa laus occulta non est, nec senescit tempore,
Missa quod sursum per auras evolarunt mu-
[nera,
Quæ viam patere corli præmicando ostenderent.
85 Illius fidem figurans, nube fertur annulus:
Hic sui dat pignus oris, ut ferunt, orarium:
884 Quæ superno rapta flatu lucis intrant in-
[timum.

GLOSSÆ VETERES.

84. Patere, *illis*, I. B 88. Lipientis, *liquidi*, vel *sereni*, I.
85. Annulus, *qui signat fidem sine fine figurans*, I. 89. Visum, *hominum*, I.
86. Orarium, *ab ore, id est sudarium*, I. 92. Hærens, *dubitans*, I.
87. Intimum, *secretum*, I. 96. In, *pro ad.* — Spiritus, *animas*, I.

COMMENTARIUS.

80. Brev. Moz. corrupte, *catenis ad capillum tracti*. Nebrissensis id notat: *Non constat quo mortis genere sint affecti; mortui sint in catenis, et nutrierint longum capillum et barbam: restitimus autem ordinem versuum, qui erant confusi, et turbabant sensum. Ita autem disponit: Dulcibus, Quo viros, Jugibus, Hoc tamen, Illa laus.* Verum ordo quem codices præferunt, rectum sensum efficit. Apud Romanos rei comam nutriebant, adeoque juges catenæ, sive longum carceris tempus ex longo capillo dignosci poterant. Vide vers. 53 hymni 11 Peristeph., ubi *crinita agmina* vocantur martyres carceribus detenti.

81. Hailsbr., Widm. supra, Brev. Moz., Gis. ad marg., Vat. A, P, Q, *quave pompa*, quod placet Hein- sio, tanquam de victimis agatur. Gallandius putabat contextum respicere *pompa*, et pro *pœna* allegat præstantem Aldinam editionem anni 1504, nimirum hanc ipsam qua nos utimur. Thuan., Alex., *quæve pompa*. Vat. B, Urb., Weitz., Bollandiani, aliique, *quave pœna*. Mihi id non displicet, nam præcedit *dolore tortor*; pro *ornaverit* autem *mallo affecerit*, aut aliud similis significationis. Verum poetice et figure recte id dicitur.

85. Aldi error *nubæ*. Teolius, cum fateatur quæ- cunque de his duobus martyribus scimus ea nos debere Prudentio, nihilominus affirmat post Chaniil- lardum, annulum esse Hemeterii, orarium Celedonii: quod ita distinctum in Prudentio non invenio. Bene tamen ex hoc loco arguit Teolius consuevisse veteres Christianos annulos gestare, quorum aliqui asservantur in museo Vaticano ab equite Victorio illustrati. Cur autem annulus fidem figuret, si quærat aliquis, dicam etiam ab sponso sponsæ annulum dari ad fidem conjugalem significandam. Itaque Innocentius III, annulum Fulconi abbati Corbeiensi concedens, his verbis scripsit: *In cæteris ornatus prælatis Ecclesiarum conceditur annulus, qui est signaculum fidei, juxta quod pater filio revertenti dare annulum in manu præcepit, ut videlicet Ecclesiam sibi commissam prælatus ipsius intemerata fide custodiat, ad quam fideliter observandam per visibilem speciem jugiter admonetur.* Vide Macrum in Hierolex. verbo *annulus*, ubi Innocentii verba exponit.

86. Orarium usu ecclesiastico olim sumebatur pro stola, ut notum est. Hæc appellatio aliquatenus conservata apparet in Latinitate corrupta sæculi x cu- jusdam instrumenti donationis, quod exstat tom. XXXIV Hispaniæ sacræ, pag. 455, ubi Oveus episcopus legionensis circa annum 951 inter alia donabat *albas cum easdem amictis 10, orales 10, quod scripturas dicunt stolas*. Hac significatione orarium hic accipi non potest. Pro sudario, quo os abstergitur, orarium dixerunt Ambrosius et alii; et in glossa le-

Per poli liquentis axem fulgor auri absconditur,
Ac diu visum sequacem textilis candor fugit:
90 Subvehuntur usque in astra, nec videntur am-
[plius.

Vidit hoc conventus astans: ipse vidit carnifex,
Et manum repressit hærens, ac stupore oppal-
[luit:

Sed tamen peregit ictum, ne periret gloria.
Jamne credis, bruta quondam Vasconum gen-
[tilitas,

95 **885** Quam sacrum crudelis error immolarit
[sanguinem?

Credis, in Deum relatos hostiarum spiritus?

88. Lipientis, *liquidi*, vel *sereni*, I.
89. Visum, *hominum*, I.
92. Hærens, *dubitans*, I.
96. In, *pro ad.* — Spiritus, *animas*, I.

gam a *tergendo sudore oris*, vel a *tergendo ore*. Cham-illardus existimat orarium ab *os oris* posse accipi pro operculo capitis quo utebantur antiqui dum invocabant Deum: quo sensu orarium erit signum pietatis Celedonii. Sed nullum illius significationis adducit testem. Itaque adhæreo glossæ. Peculiarem etymologiam orarii ab *aurariis* et *auris* explicui ad hymn. 1 Cath., vers. 22. Animadvertendum etiam est, nonnunquam oculos martyrum qui gladio erant ferendi, linteo sive oratio fuisse ligatos. Ado, vi cal. Junii: *Sic accepto orario, ligans* (S. Julius) *sibi oculos martyrii palmam gladio cadente percepit*. Et vi cal. Decembris: *Beatus Alexander cum duceretur, obviavit ei quædam vidua, quam beatus martyr rogavit dicens: Commoda mihi orarium. At illa prestitit ei. Officiales autem dixerunt mulieri: Perdidisti orarium tuum. Facto itaque signo crucis, exspoliavit se beatus martyr tunica, et in linea stans, tenuit sibi de oratio oculos, dein positus genibus suscepit gladium.*

88. In Prag. desideratur *per ante poli*.

89. Vat. A a prima manu, *visus*; a secunda manu, *visu*. Lege *visum*.

92. Vat. A, et manus. Gis. ad oram, *palluit*, et pro alia scriptura, *expalluit*. Vat. P, Q, Urb. scribunt *obpalluit*, Alex. *oppalluit*.

93. Nebrissensis *percepit ictum* exponit *percussit truncavitque martyres*: sed addit id contrarium esse ei quod supra dixerat. Mihi non videtur contrarium, non solum si attendantur tormenta citra mortem, ut Nebrissensis interpretatur, sed etiam si præ oculis habeatur mortis genus. Prudentius ante dixit, satellitem chartulas abstulisse, ne posteri modum passionis, ordinem, tempus scirent, et ignorari qua pœna fuerint affecti. Nunc ait, carnificem peregrisse ictum, ex quo nec modus passionis, nec pœna liquido perspicitur. Hæc ratio *ne periret gloria* ab aliis etiam adhibetur in martyrum passionibus enarrandis. Thomas Hurtado, in opere de Vere martyrio resolut. 35, digress. 2, ubi fuse agit de aliquibus instrumentis quibus tyranni martyres torquebant, sect. 10 quærit, *cur martyres fere semper gladio cesserunt, gladius vero raro martyribus cessit*, et rejectis aliis rationibus cum Delrio respondet, rationem esse, quia gladius est præcipuum et maxime legitimum ordinariumque justitiæ ultricis instrumentum. Censeo addi posse martyres cessisse mitissimo mortis generi, interdum vero superstites fuisse aliis, in quibus tormenta doloresque incredibiles sustineri debent, ut eorum constantia soli virtuti divinæ ascriberetur.

95. Rat., *immolaret*. Brev. Moz., *heroum* pro *error*, male.

96. Brev. Moz., *relatum hostiarum spiritum*.

- Corne, quam palam feroces hic domentur A
[dæmones:
Qui lupino capta rictu devorant præcordia,
Strangulant mentes et ipsas, seque miscent
[sensibus.
- 100 Tunc suo jam plenus hoste sistitur furens
[homo,
Spumecas efflans salivas, cruda torquens lumina,
Expiandus quæstione non suorum criminum.
Audias, nec tortor astat, ejulatus flebiles:
Scinditur per flagra corpus, nec flagellum cer-
[nitur.
- 105 **886** Crescit et suspensus ipse vinculis laten-
[tibus.
Illis modis spurcum latronem martyrum vir-
[tus quatit; B
Illic coerces, torquet, urit; hæc catenas incutit;
Prædo vexatus relictis se medullis exuit.
- L'inquit illæsam rapinam: faucibus siccis
[fugit:
110 Ungue ab imo usque ad capillum salva reddidit
[omnia,
Constitens, ardescere sese: nam gehennæ est incolæ.
Quid loquar purgata longis alba morbis cor-
[pora?
Algidus cum decoloros horror artus concutit:
Illic tumor vultum relinquit, hic color verus
[redit.
- 115 Hoc bonum Salvator ipse, quo fruamur,
[præstitit,
Martyrum cum membra nostro consecravit
[oppido:
887 Sospitant quæ nunc colonos, quos Ibe-
[rus alluit.
State nunc, hymnite, matres, pro receptis
[parvulis:

GLOSSÆ VETERES.

102. Quæstione, *examinatione*, Iso.
105. Crescit, *tumescit*, I.
115. Algidus, *febris*, I.

117. Iberus, *fluvius Hispaniæ*. — Alluit, *influxit*, I.
118. Hymnite, *caute*, I. *Hymnizantes*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

97. Ald., Vat. B, Alex., Urb., Bollandiani, *domantur*. Vat. A, P, et plerique edd., *domentur*. Vat. Q mendose, *domuntur*. De miraculis ad sepulcra martyrum patris superfluum est dicere: plena enim sunt Acta SS. martyrum.

98. Vat. A, B, P, Alex. a secunda manu, Hailsbr., Widm. supra, Bollandiani, *rictu*. Vat. Q, Urb. et plerique edd., *ritu*. Pro *decorant* perperam Breviar. Mozarab., *deformant*.

99. Vat. A. corrupte, *stragulant*.

100. Gis. ad oram, *nunc suo nam*. Fabricius verbo *pæne* ait: *Pæne Christianorum persecutoribus Dei iudicio sæpe horrendæ sunt inflictæ, ut de Hispano quodam Steph. primo scribit Prudentius, qui in furorem actus, et a Satana flagellis cæsus, ligatus, atque suspensus est*. Prudentium Fabricius non intellexit: non enim hic qui a demone torquetur, persecutor Christianorum a Prudentio dicitur.

101. Breviar. Mozarab., *spumans*, contra metrum.

102. Nebrissa, *non suorum criminum* interpretatur, quia illud crimen non est hominis, sed dæmonis. Chamillardus ait posse fieri ut homines innocentes a demone vexentur; additque dæmoniacos non peccare dum verba proferunt, aut turpia facinora patrant in viti. Teolius plane Chamillardo consonat. Existimo Prudentium *quæstionem non suorum criminum* osuisse pro formula exorcismi, quæ jam tunc in usu erat, et videri potest quodammodo descripta in Apoth. vers. 406. *Fuge, callide serpens*, etc., ubi multa a Prudentio et a nobis dicta sunt quæ totum hunc locum de dæmoniacis et exorcismis possint illustrare.

103. Brev. Moz. versus hunc vitiose exhibet *Audiens hæc tortor adest ejulatu flebili*. Teolius edidit *nec tortor instat*; necio an suorum iudicium auctoritate permotus, an quia in notis Heinsii legerit, *instat* esse in Nomsio et schedis Cauchianis, et *astat* jam præcessisse. Cellarius etiam hac nota Heinsii impulsus edidit *instat*. Cæterum Heinsius in textu posuit *astat*, et quod ait, jam præcessisse *astat*, falsum est, nisi intelligat *astans*, quod legitur vers. 91. Nonnulli scribunt *hejulatus*.

104. Brev. Moz. male, *latentibus est*.

106. Cellarius reponit in notis: *Vis divina torquet diabolum*. Videtur improbare phrasim *virtus martyrum*. At SS. Patres ita locuti sunt, et theologi nostri scite distinguunt in: *er virtutem propriam faciendi miracula, quæ Deo soli convenit, et virtutem s u facultatem*

patrandi eadem miracula, a Deo communicatam, de qua Matth. x, 8: *Infirmos curate, mortuos suscite, leprosos mundate, dæmones ejicite*.

107. Vat. A male, *cohercit*. Ab hoc versu incipit codex Marietti.

108. Brev. Moz. non inepte, *e medullis exiit*.

109. Imitatio Virgilii in *Æn.*, *Catulique relictis Faucibus expectant siccis*. Nebrissa ait translationem esse sumptam ex lupis qui relinquunt prædam incruentam, et abeunt faucibus siccis. At Virgilius loquitur de catulis qui expectant: nam de lupis præmiserat, *Lupi ceu Raptores atra in nebula, quos improba v-ntris Exegit cæcos rabies, catulique relictis, etc.*

110. Cum ait *ungue ab imo*, satis exprimit unguem pedum.

111. Brev. Moz., *nec gehennæ*, quod aliqua ratione defendi posset.

113. Ald., Mar., Weitz., vetustiores Heinsiani, *decoloros*, pro qua scriptura Heinsius allegat Egmondanum Weitzii, qui a Weitzio videtur mihi citatus pro *decoloros*. Habent etiam *decoloros* Vat. B, P, Q, Urb., et Alex. a secunda manu, Brev. Moz. In Prag., Vat. A, Bollandianis et aliis, *decoloros*. Giselinus magis placet *decoloros*, quia alibi Prudentius usus est *decolor*; neque hæc ratio non placet Chamillardo. Verum huiusmodi vocabula *unicolor*, *multicolor*, *decolor*, ad secundam declinationem etiam inflecti possunt; et Prudentius ipse alibi dixit *multicolor fucus*, alibi *multicolora prata*, et tam hoc quam illud a metro illis in locis exigitur. Aliis in locis discrepantia non obest, sive *decoloros* sive *decoloros* dicatur. Algidum horrorem vocat horripilium sive frigus quod febrem præcedit.

114. Egm., Vat. A, Q, *reliquit*; alii, *relinquit*. Widm. supra, *color versus*. Brev. Moz., *hinc tumor... hinc color*.

116. Brev. Moz., *quod membra*.

117. Mar., *sospitansque*, et ad oram pro div. script. *sospitantque*. Alex., *sospitantque*; melius *sospitant que*.

118. Vat. B mendose, *martyres pro matres*. Rat., Vat. B, Q, Mar., Prag., Weitz., præstantiores Heinsiani, Alex., Urb., Bollandiani, et alii, *hymnite*. Ald., Nebr., Fabr., Sich., Egm., Gis. ad oram, Gall., *hymnista*. Pal. et, ut videtur, Vat. Q, *hymnita*. Cauchius conjiciebat *Clara nunc hymnistiarum pro receptis parvulis*. Brev. Moz., *invictæ matres*. Vera lectio est *hymnite* a Græco ὑμνίστης. Vonssius de Vitiis ser-

Conjugum salute laeta vox maritarum strepat : A II HYMNUS. INCIPIT PASSIO S. LAURENTII.
120 Sit dies haec festa nobis, sit sacratum gaudium. 888 Antiqua fanorum parens,

GLOSSÆ VETERES.

Vers. 1. Fanorum, idolorum. Fana dicta templa ab eo, quod est fano, id est vox, id est a responsis. — Parens, mater, I.

COMMENTARIUS.

monis Latini lib. III, cap. 14, contendit legendum *hymnistæ*, quia, ut ait, ævo Prudentii resonabat ut e, neque tamen ullum simile exemplum e Prudentio profert. Imo ipse affirmat, hymnistam tantum generis esse virilis, neque de hymnoscanente hymnistam, sed hymnetem recte dici. Cur igitur lectionem optimorum codicum *hymnite* rejicit? Atqui in mss. glossarii sui antiqui idem Wossius invenit *imnio* pro *hymnum cano*, ut refert lib. IV, cap. 10. Neque Teolius recte asserit verbum hoc *hymnio* singulare esse Prudentio, et apud alium Latinum scriptorem non inveniri. In veteri hymno S. Æmiliani officii Mozar. ad diem 12 Novembr. legitur, *Hymnite mecum consonante carmine*. Vide quæ animadverti ad diem 3 Martii in Hymnodia Hispanica. Cur autem Prudentius dicat *state*, et an hinc colligatur hymnos a stationibus cani solitos, merito quaerat aliquis. Arbitror Prudentium respexisse ad vocabulum *stationis*, quæ in vigiliis sabbati, diei dominicæ, et anniversariis martyrum solemnitatibus habebatur. Chrysostomus, hom. 1 de verbis Isaiaë in principio: *Unde perspicio sermones ad opus proficere? Nimirum ex hoc concursu... ex hac pernoctæ perpetuæ statione, ex eo quod angelicorum ordinum stationem imitantes, sine cessatione laudes et hymnos offertis Conditori*. De stationibus dixi ad hymn. 8 Cathem., vers. 9.

119. Ald., Mar. a prima manu, Gis. in textu, Weitz., Alex., Bollandiani, Heinsius, *maritarum*. Prag., Rat., Widm. et alii, *maritorum*. Ald., Fabr., Sch., Gis. prima ed., *strepet*. Gis. ad oram utriusque ed., *crepet*. Melius *strepat*.

120. Brev. Moz. non male, *sit sacrata gaudiis*. Post hunc hymnum in Vat. A, B, Mar., sequitur passio S. Vincentii martyris; in Aldo et aliis hymnus S. Laurentii. De patria horum martyrum dissident eruditi scriptores. Ex hoc hymno Prudentii tantum colligitur eos martyrium subiisse in oppido Vasconum, quod Iberus alluit. Ex alio vero hymno SS. octodecim martyrum Cæsaraugustanorum arguitur hoc oppidum esse Calagurrim: *Nostri gestabit Calagurris ambos, Quos veneratur*. Dubium non est quin in utroque hymno sermo sit de SS. Hemeterio et Celedonio, quamvis eorum nomina non exprimentur. In hujus hymni inscriptione diserte statuitur hymnum esse in laudem horum martyrum qui in multis antiquissimis codicibus dicuntur Calagurritani. Non autem constat an hæc appellatio a Prudentii manu sit, et an ea tantum indicet martyres Calagurri passos. Traditio et sententia communis est eos fuisse e civitate Legionæ in Hispania, filios S. Marcelli centurionis, cujus duodecim filii martyres recensentur. Riscus, tom. XXXIV Hispan. sacr., pag. 515, refert in quodam codice ecclesiæ Legionensis ab Aria, viro erudito, notam anno 1669 ascriptam fuisse, qua filii S. Marcelli Legionensis nominantur: *Hæc sunt nomina sanctorum quæ in archivo Toletano reperta sunt. Emeterium et Celedonium Calagurritana ecclesia suscepit*, etc. Videri etiam idem potest tom. XXXIII, pag. 276. Nebrissa eosdem SS. martyres Calagurritanos fuisse, confirmare vult ex hymno 18 martyrum Cæsaraugustanorum; et putat dictos fuisse e Legionæ, quia milites legionarii fuerant, scilicet ex quadam legione imperatoria; sed non persuadet. Teolius tamen pro certo tradit fuisse Calagurritanos; sed contra faciunt Acta antiqua apud Bollandianos ad diem 3 Martii, et martyrologium Romanum, Usuardi, et pleraque alia, in quibus hi martyres Legionenses, et clarius ex civitate Legionæ in Hispania fuisse dicuntur. Ex Actis quidem anti-

quis nonnulli solum colligunt eos in hac urbe Legionæ militasse; sed aperte mihi Legionarii dici videntur quia in ea nati sunt. Illud tamen nobis liceat observare, patriam eorum a Prudentio non fuisse expressam, ut jam rationem cl. Perczii de Bayer illustrare incipimus, qui in dissertatione de S. Laurentio Hispanis asserto et vindicato, negat Prudentium solitum SS. martyrum patriam designare. Teolius sicut denter reponit, *id demum esse lectorum credulitate nimis abuti, cum ex quatuordecim SS. MM. hymnis quibus hic Peristephanon liber constat, tribus vel quatuor demptis, cæteri omnes martyris patriam disertis verbis prodant, imo et prædicent*. In hoc primo hymno vidimus neque Calagurrim, quæ a Teolio patria SS. horum martyrum creditur, esse proditam aut prædicatam tanquam patriam, neque Legionem, quæ verius fuit eorumdem patria. Sermo autem est de Calagurri Vasconum, quæ nunc *Calahorra* dicitur, non de alia veteri Calagurri prope Oscam, ubi nunc est *Loharre*. Olim plerique Calagurrim, quæ nunc exiit, et vocatur *Calahorra*, putabant a Romanis dictam fuisse *Fibulariam* sive *Fibularensis*; aliam Calagurrim prope Oscam *Nassicam*. Cl. Riscus, tom. XXXIII Hisp. sacr., tract. 69, cap. 3, erudite opinionem Marcellarii, et Wesselingii confirmat, quod Calagurris Vasconum sit ipsa *Julia Nassica*, cujus plures antiquos nummos profert Florezius in opere de Nummis aut. Hisp.; altera vero Calagurris Oscæ vicina fuit *Fibularia*: quæ sententia satis est probabilis, ut ad hymn. 4, vers. 13, comprobabo. Bartholomæus Leonardus de Argensola, in epistola ad Joannem Marianam, quam laudavi cap. 2 Prologom., dubitat etiam an Calagurri, an Tudelæ, an in oppido Tauste, aut in alio Cæsaraugustæ viciniori, SS. martyres martyrium subierint. Verum hæc dubitatio satis refellitur antiqua et constanti traditione, ac certissimis monumentis, quæ Prudentium de Calagurri esse intelligendum omnino confirmant. Quod autem opponit, Calagurrim fuisse coloniam nobilissimam, et *oppidum* inferius esse urbe aut civitate, neque apposite de Calagurri dici posse, id plane falsum esse demonstrabo ad vers. 333 hymni S. Vincentii, *Coire toto ex oppido*. Obiter notabo ejusdem Bartholomæi alium errorem esse, quod Aldus Romæ Prudentii opera ediderit.

Vers. 1. Titulum exscripsi ex Vat. B, ubi ponitur hic hymnus post hymnum S. Vincentii, ut etiam in codice Marietti. In Vat. A, *Passio beatissimi Laurentii*, et ponitur post hymnum S. Agnetis, quod notandum est, ne quis firmum argumentum ex ordine hymnorum confici putet ad S. Laurentium Hispanis asserendum, et vindicandum. Variant enim codices in hoc ordine statuendo, neque facile demonstrari potest ordo a Prudentio observatus. Alex., Thuan., *Incipit passio Laurentii beatissimi martyris*. Ald., Put., Ox., *Hymnus in honorem passionis Laurentii beatissimi martyris*. Janus Parrhasius, *Passio beatissimi martyris Laurentii*. Hac editione Parrhasii mihi antea ignota, neque ab aliis indicata, nunc uti incipiam. Libellus est in-8, ita inscriptus: *Sedulii carmen paschale. Aurelii Prudentii poemata*. Absoluto carmine paschali Sedulii, ponitur elogium Prudentii a Gennadio conscriptum, quod falso S. Hieronymo ascribitur: *Divus Hieronymus de viris illustribus*: ubi hæc peculiaris lectio animadvertenda est, *agnoscitur palatinus simul fuisse pro miles fuisse*. Post elogium, *Aurelii Prudentii Clementis Christiani poetæ περί στεφάνου, id est, de coronis liber*. Solum autem hoc libello conti-

- 889** Jam Roma Christo dedita,
Laurentio victrix duce
890 Ritum triumphas barbarum.
- 5 Reges superbos vicerat,
Populosque frenis presseras :
Nunc monstrosus idolis
Imponis imperii jugum.
Hæc sola deerat gloria
- 10 Urbis togatæ insignibus,
Feritate capta gentium,
Domaret ut spurcum Jovem,
- A Non turbulentis viribus,
Cossi, Camilli, aut Cæsaris ,
15 Sed martyr is Laurentii
Non incruento praelio.
Armata pugnavit fides,
891 Proprii cruoris prodiga :
Nam morte mortem diruit,
20 Ac semet impendit sibi.
Fore hoc sacerdos dixerat
Jam Xystus affixus cruci,

GLOSSÆ VETERES.

2. Roma, tu. — Dedita, tradita, I.
4. Triumphas, vincis. — Barbarum, gentilem, I.
6. Frenis, legibus, I.
7. Monstrosus, terribilibus, I.
10. Togatæ, nobili, pacificatæ. — Insignibus, ornamentis, cum absolutum est; cum adjectivum, gloriosis, I.
14. Cossi, Camilli, duorum ducum. Cossus Afrorum lingua rugosus, Camillus ingenuus, Cossi ducis, Camilli consulis, I.
18. Prodigæ, perditrix; prodigus, qui porro adiens,

- id est, porro distribuens, I.
21. Fore, futurum esse, I.
22. Cruci, Gesta non habent, Xystum crucifixum; B sed gladio jugulatum: quia crucem suam bajulat, quisquis pro Christo animam ponit, quamlibet Xysti passionem vocamus crucifixionem. In hoc sensu potest accipi, quod hic dicitur: Jam Xystus affixus cruci: item crucis sub ipso stipite, id est, imminens passionis agone, Prag.

COMMENTARIUS.

nentur hymni S. Romani, SS. Petri et Pauli, S. Laurentii, S. Hippolyti, S. Cassiani, S. Agnetis, SS. octodecim martyrum Cæsaraugustanorum, SS. Fructuosi et sociorum, et ex libro Cathemerinon *Hymnus divi Prudentii sumpto cibo*, sic enim inscribitur, et *Hymnus divi Prudentii post jejunium*. Post hymnos exstat epistola Jani Parrhasii ad Franciscum Medullam Atellanum, Mediolanensem Vicarium: in qua Sedulium et Prudentium multis in locis illustrat, et exponit, et nonnullas emendationes adjicit. In fine: *Impressum Mediolani, sumptibus Jani, et Catelliani Cottæ, dextertate Guillelmorum le Signerre fratrum*. Annus editionis colligitur ex privilegio Ludovici Francorum regis, ac Mediolani ducis die 1 Julii 1501, ex quo constat, *Sedulium atque Prudentium præstantissimos religionis nostræ potas suis impensis (Jani) et industria nuper in lucem datos*, ubi etiam Janus dicitur *de vero Dei cultu bene meritis*. Hanc editionem ignorasse videtur Argelatus, qui in bibliotheca Mediolanensi editiones ante annum 1501 factas aggressus recensere, aliis antiquis anni incerti, et editionem Claudiani anno 1501, opera Parrhasii procuratam, commemoravit, hanc Sedulii et Prudentii penitus omisit. Cum rarissima hac editione, casu inventa, uti jam cœpisssem, humanissimis litteris cl. Jacobi Morelli, custodis selectissimæ bibliothecæ S. Marci Venetiis, ad me datis accepi, eandem editionem nuper bibliothecam S. Marci acquisivisse. Parrhasius codicem veterem videtur nactus, quo Sedulii carmen, et pauci hi hymni Prudentii tantum continebantur: in quo tamen sunt non pauca discrepantes lectiones minime pœnitendæ, et fama ipsa celeberrimi editoris magnopere commendandæ, quas accurate tanquam ex vet. cod. describam. Unum e præclaris Blanchini argumentis pro Romano natali S. Laurentii est, quod Roma a Prudentio versu primo vocatur *janorum parens*. Vim conclusionis ipse viderit. Nisi codicem illum suum vetustum Sacramentarii in tabulario Capituli Veronensis invenisset, ubi hæc nova opinio tot sæculis quot ipse malit, consecuta jacuerat, opinor, etiam isthæc arguendi ratio periisset. Certe Rupertus Tuitiensis non tam fuit acutus, qui lib. vi de Oper. Spiritus S., cap. 18, huiusmodi hujus hymni excerpit, et id collegit quod mox proferam. In Breviario Moz. festum S. Laurentii celebratur paucis strophis ex hoc hymno desumptis, quod propterea minus frequenter laudabimus.

2. Aldus contra metrum, *Christo dicata*.

4. Ald., Put., Aubr., Heinsius, Vat. A, Gis.,

Bong., Fabr., *triumphas*. Vatt. B, P, Q, Urb., Alex., Mar., Weitz. et alii, *triumphans*. Rupertus legit *Ritus triumphas barbaros*.

6. Ald. et Rupertus mendose, *populos frenis*.

9. Weitz. cum Hailsbr., *derat*. Alex. *aberat*; ad oram, *deerat*.

10. Virgilius *gentem togatam dixerat*.

12. Infra vers. 218, *spurca stupra*.

13. Vat. A dividit et scribit *turbo lentis*. Weitz. cum Hailsbr., Widm., Vat. B, Mar. edidit *turbo lentis*.

14. De his ducibus ejusque victoriis passim historici Romani. In codice Marietti supra caractere minuto additur diversa scriptura, sed inepta *Classica millia ut Cæsaris*, Merend., § 3 de Danasi Operib., evidenter hinc colligi ait Laurentium non minus Romæ natum quam Cossam, Camillum et Cæsarem. Contra Rupertus Tuitiensis loc. cit. cum hos ipsos versus retulisset, *Et quidem (ait) hoc de omnibus dici potuisset sanctæ Romanæ Ecclesiæ martyribus, quia ducibus illis ritus Roma triumphavit barbaros, sed hic triumphus illius dux præcipuus est, quippe cujus mors insolita, sive inusitata, quasi totius belli tuba maxima universo mundo audita est, et jugiter personat*. Error vero metri est apud Rupertum *Camilli, atque Cæsaris*.

16. Gifanius in vet. lib. invenit *incruente*, quasi Prudentius dixerit *incruens*, ut *opulens, suaviloquens*. Vide indicem Lucretii verbo *suaviloquens*. Facile ex *incruento*, quod alii omnes habent, exscriptor aliquis errans posuerit *incruente*: quanquam in Alex. etiam est *incruente*.

17. Ald., Brev. Moz., *pugnabat fides*.

18. Egm., Hailsbr. male, *cruoris prodita*. Horatius lib. 1. ode 12, *Animæque magnæ Prodigium Paulum*.

21. Fabr., Bong., Hailsbr. supra, Gis. *fore hæc*, Alii, *fore hoc*.

22. Alii scribunt *Xistus*, alii *Xystus*, alii *Sixtus*. Nebrissa scribendum ait *Xistus*, non, ut vulgus scribit litteris inversis, *Sixtus*. Fortasse alii homines *Sixti*, alii *Xysti* dicebantur; aut idem nomen utroque modo efferebatur. *Xystus* Græce est porticus, in qua athletæ per hiemem exercebantur. Sichardus aliique putarunt hunc Xystum esse Xystum priorem, qui Alexandro successit tempore Adriani Cæsaris anno 116. Verum Xystus de quo in hoc hymno agitur est Xystus secundus qui post Stephanum I pontificatum tenuit anno 257 sub Valeriano imperatore. Plerique affirmant Xystum capite truncatum fuisse.

	Laurentium flentem videns Crucis sub ipso stipite:	A	Digne retexens concinam? Hic primus e septemviris, Qui stant ad aram proximi, Levita sublimis gradu, Et cæteris præstantior, Claustris sacrorum præerat, 892 Cœlestis arcanum domus Fidis gubernans clavibus, Votasque dispensans opes.
25	Desiste discessu meo 892 Fletum dolenter fundere: Præcedo, frater; tu quoque Post hoc sequeris triduum. Extrema vox episcopi	40	
30	Prænuntiatrix gloriæ Nihil fefellit: nam dies Prædicta palmam præstitit. Qua voce, quantis laudibus Celebrabo mortis ordinem?	45	Versat famem pecuniæ Præfectus Urbi regiæ, Minister insani ducis, Exactor auri, et sanguinis.
35	Quo passionem carmine		

GLOSSÆ VETERES.

32. Palmam, coronam, l.
39. Levita, levita interpretatur assumptus, sicut diaconus minister. — Gradu, in ministerio, l.
40. Præstantior, nobilior, sublimior, quia præstat, l.
44. Votasque, oblatas, Mar. Devotas, votivas, obla-

B las. l.

45. Versat, cogitabat. — Famem, cupiditatem, desiderium, l.
48. Exactor, quæsitior, l.

COMMENTARIUS.

Cyprianus epist. 82, al. 80, in cœmeterio animadversum ait, non vero gladio animadversum, ut multi jactant, quanquam gladii mentio in martyrologiis sit, ubi mors S. Xysti annuntiatur. Pamelius in notis ad Cyprian. Prudentii hunc locum exponit de cruce in genere pro quovis cruciatus, aut cujuslibet generis supplicio, et ita quidem explicat glossa Pragensis. Mariettus hanc ipsam interpretationem comprobat, quia Prudentius in hymno S. Vincentii vocat Vincentium collegam propriæ crucis Christi, cum constet Vincentium non fuisse cruci affixum. Favet etiam versus 254 in eodem hymno Vincentii, *Crucis peritus artifex*. Gallonius, de Cruciat. SS. martyr. pag. 65 et 66 probat equuleum et alia torquendi instrumenta cruce olim fuisse appellata. Cæterum, etsi interpretes communi consensu tradant solum Prudentium narrasse Xystum fuisse crucifixum, tamen in Hymnario Ven. Thomasi exstat hymnus in honorem S. Laurentii sine auctoris nomine ubi hæc lego: *Pontifex Xystus monuit ministrum Fixus in ligno crucis, Exsuperis Me cito*. Exstat in eodem Hymnario alius hymnus in honorem S. Laurentii sub S. Ambrosii nomine, et alius ex hoc Prudentii hymno confectus. Bollandiani non audent temeritatis notam ei injungere, qui verbum Cypriani animadversum cum Prudentio determinet ad mortem crucis.

25. Recte notavit Barthius lib. xli Advers., cap. 11, discessum et discedere a veteribus Christianis pro morte et mori usurpari, ex Prudentio et Cassiano. In editione Weitzii ad hunc versum nota hæc Nebricæ apponitur discessu meo, quo a te divellor per mortem. Qua voce poeta dicit se impari ad describendam tam grandem materiam. Quid hæc sibi volunt? Disjunge hæc verba, et ad vers. 35 differ notam, qua voce, Poeta dicit, etc. Ita enim in editione Hispana hæc nota disjunguntur.

26. Weitzius, *fletus*; alii, *actum*.

30. Hymn. ven. Thom., *pronunciatrix*.

32. Vat. A *perperam, prædictam*. Thuan. *palam*, repugnante metro. Put., *Noms., prætulit*, hoc est præ se tulit, ut Heinsius explicat.

34. Parrhasius, *celebrabo*, nescio an consulto, nihil enim in hoc versu correxit, ut fecit in aliis. Metri lex celebrabo admittit.

37. Parrhasius scribit bene *septemviris*. Sozomenus lib. vii, cap. 19: *Apud Romanos diaconi non plures sunt hactenus quam septem instar eorum qui ab apostolis primum ordinati sunt. Apud alios vero haudquam definitus est diaconorum numerus*. Adhuc in Ecclesia Romana idem numerus constat in septem

diaconis cardinalibus. Officia primi diaconi sive archidiaconi egregie a Prudentio describuntur. Alii edunt *septem viris*.

39. Ald. distinguit *Levita sublimis gradu Et cæteris præstantior*. Dicitur *sublimis gradu*, quia primus erat et cæteris præstantior, et fortasse, dum diaconi ad aram proximi astabant, primus diaconus sublimiori gradu eminebat. Isidorus lib. ii de Eccles. Offic., cap. 8: *Ex hinc jam decreverunt apostoli, vel successores apostolorum per omnes Ecclesias septem diaconos, qui sublimiori gradu cæteris proximi circa aram Christi, quasi columnæ altaris assisterent*.

41. Thesaurio ecclesiæ, ubi sacra supellex asservabatur, præerat primus diaconus. In S. Laurentio id agnoscuit Ambrosius, Augustinus, Maximus, Leo, Petrus Chrysologus. De diaconorum cardinalium origine vide Panvinium in libro, qui est de Septem Urbis ecclesiis, cap. 3.

44. Chamillardus ait id esse ex sententia eorum dictum qui affirmant veteres Christianos etiam conjugatos paupertatem vovisse. Opes de quibus Prudentius erant certe oblatæ a Christianis. Verum etiam credamus, per votum paupertatis fuisse oblatas, nondum consequitur, omnes Christianos etiam conjugatos vovisse paupertatem.

45. *Fames pecuniæ*, ut apud Virgilium *Auri sacra fames*, et mox *Aurum, quod ardentem sitis*.

46. Ald., Weitz., Heinsiani minus antiqui, Vat. P, Q, Urb. et alii, *Urbis*. Duo vetustiores Heinsiani, Alex., Gis., Fabr., Parrh. et alii *Urbi*. De præfectis Urbis videri possunt Contelorius et Corsinius. Anno 258, quo B. Laurentius martyrii palmani adeptus est, præfectus Urbi dicitur fuisse Cornelius Secularis sub Valeriano imperatore. Error Chronici Eusebiani, quo asseritur Laurentium sub Decio imperatore passum multos decepit. Simul cum præfecto Urbis imperatorem martyrio presentem adfuisse, sine idoneis testibus Ignatius Comus affirmavit.

48. Aldus ediderat *Exactor hauriet sanguinis*, in emendatis correxit *Exactor auri, et sanguinis*. Nebrissensis correctionem non vidit, et censuit legendum *Exactor hausti sanguinis*. Neque Giselinus ad Aldi correctionem advertisse videtur, nam ex ins. emendatum locum exhibet. Parrhasius quoque jam ediderat *auri, et sanguinis*. In nonnullis vet. edd. legitur *Exactor haurit sanguinis*. Hoc munus eidem verbis expressum *exactor auri* reperitur in antiquis inscriptionibus, ut apud Muratorium class. 9, pag. 1029, num. 8: *Exactor auri et argenti trium provinciarum*. Unde apparet acumen Prudentii *Exactor auri*,

	Qua vi latentes eruat	A	Abest atrocioribus
60	Nummos, operta existimans 894 Talenta sub sacrariis, Cumulosque congestos tegi.		Censura fervens motibus : Blande, et quiete efflagito, Quod sponte obire debeas.
	Laurentium sisti jubet :	65	Hunc esse vestris orgiis Moremque, et artem proditum est :
55	Exquirat arcam ditibus Massis refertam, et fulgidæ Montes monetæ conditos.		895 Hanc disciplinam fœderis, Libent ut auro antistites.
	Soletis, inquit, conqueri, Sævire nos justo amplius, Cum Christiana corpora	70	Argenteis scyphis ferunt Fumare sacrum sanguinem, Auroque nocturnis sacris
60	Plusquam cruenta scindimus.		896 Astare fixos cereos.

GLOSSÆ VETERES.

50. Nummos, a Numa Cæsare (Legge rege), l.
51. Arcam, ab arcendo visum. — Ditibus, aureis, l.
55. Relertam, plenam, l.
56. Monetæ, moneta dicitur, eo quod monet mentem inscriptione nominis regis ne paracaraximi, id est falsi nummi fiant. — Conditos, absconditos, l.
57. Conqueri, causari, deplorare, l.
61. Abest, absit, l.
65. Orgiis, officiis, orgia ministeria; minis'eriis vel

B sacrificiis, l. Orgia dicebantur sacrificia Baccho dicata: translato itaque nomine a sacrificiis ad sacrificia deridet impius iudex Christi mysteria, in quibus vinum offerri prodiderat jam fama, Prag.
66. Proditum est, dictum est, l.
68. Libent, sacrificent, l.
69. Scyphis, vasculis. — Ferunt, dicunt homines, l.
71. Sacris, officiis, l.

COMMENTARIUS.

et sanguinis. In museo Pio-Clementino inscriptionem his verbis conceptam, *Exactor auri*, in quadam basi memini me olim legere.

50. Etymologia *nummi* vel, ut alii malunt scribere, *numi*, a Numa, quæ a glossa asseritur, ridicula quidem videtur, sed auctorem habet Suetonium; quod tamen ineptum videtur Scaligero in *Conject.*, et Beccmano de Orig. ling. Lat., qui Græcam originem repetunt a νόμος, a quo est *nomisma*, de quo paulo post. Alii cum Yarrone vocem Siculam affirmant esse.

53. Sisti proprie de reo, qui ad tribunal iudicis trahitur, quod notavit Peveratus ex Actis martyrum, Apuleio, et veteris inscriptionis versiculo. SISTI . QVAE CUNCTOS . IVBET . AD . VADIMONIA . MORTI.

56. Nebrissa montes monetæ Hispanice explicuit *montones*. Respicit fortasse Prudentius ad proverbium *aureos montes polliceri*.

60. Weitz. cum solo Hailsbr., *scidimus*. Retine *scindimus*.

63. Rat., Vat. B, *afflagito*.

64. Ald., *quos*; Egm., *quo*. Verum est *quod*. In Vat. A *abest obire*. Vat. B, Prag., *adire*; Mar., *obire*, ad oram obedire, vel *adire*; sed *obedire* non congruit metro.

65. *Orgia* peculiari significatione ea sacra sunt in quibus mysteria et sacramenta peragebantur: et hac de causa nocturna Christianorum sacra orgiis comparantur ab ethnicis, qui sæpius suis in orgiis ad nefanda facinora initiabantur. Si de vino, quod in Christi sanguinem convertitur, ethnicis aliquid suboluerat, hac ratione nocturna Christianorum sacra *orgia* fortasse appellabant, tanquam sacra Bacchi seu Liberii. Cum autem orgia simpliciter accipiantur pro quibusvis cæremonis, ut auctor est Servius ad IV *Æneid.*, etiam hoc sensu orgia hic locum habent. Etymologia ab aliis dici ut ἀπό τῆς ὀργῆς, id est furoris vel ira, ab aliis ἀπό τῶν ὀργῶν, id est montibus, quod in montibus fierent. Virgilius lib. IV, vers. 302: *Ubi audito stimulant trieterica Baccho Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithæron*. Ab aliis ἀπό τῶν ὀργῶν, scilicet a locis deo alicui consecratis.

67. Rat., *Hanc esse disciplinam fœderis*: sed *esse* ex glossa aliqua contra metrum imminutum est.

68. In Mar. codice *abest ut*, recte additum supra. Calices aliquando ligneos, vitreos, marmoreos, corneos fuisse in nonnullis ecclesiis, vel ob penuriam earum, vel ob incuriam ministrorum, vel quod gentiliu cupiditatem et avaritiam vellent Christiani ef-

fugere, satis certum videtur. Fuisse autem plerumque ejusmodi vasa sacra aurea et argentea non obscure ex hoc loco colligitur; quod confirmat S. Ambrosius, lib. II de Officiis, cap. 28: *Nunquid dictum est S. Laurentio: Non debuisti erogare thesauros Ecclesie; vasa sacramentorum vendere?...* In his tribus generibus vasa ecclesie etiam iniuncta confringere, conflare, vendere licet. Tempore S. Augustini qualis esset hac de re fidelium persuasio, luculenter comprobatur paucis ejus verbis, in alium usum prolatis, epist. 26: *Si calicem aureum invenisses in terra, donares illum ecclesie Dei*. Confer prolegom. cap. 15.

69. Weitz. scribit *scyphis* cum Hailsbronnensi. In Widm. est *sciphis*.

70. Vat. A, *libare sacrum*. Alludit præfectus ad fabulam de qua Minucius in Octavio: *Jam de inittendis tirunculis fabula tam detestanda quam nota est. Infans farre contactus, ut decipiat incautos, apponitur ei qui sacris imbuatur. Is infans a tirunculo farris superficis, quasi ad innocuos ictus provocato, cæcis, occultisque vulneribus occiditur: hujus pro nefas silienter sanguinem lambunt, hujus certatim membra disperunt, hac fœderantur hostia, hac conscientia sceleris ad silentium mutuum pignerantur*. Illic calumniæ Simon Magus, Menander, Carpocrates, Nicolaïta et Gnostici occasione præbuisse dicuntur, quod similia flagitiosa facta in suis sacris perpetrarent. Heraldus in notis ad Minucium ait calumniam istam omnibus Christianorum apologis confutatam, neque inventum esse aliquem, qui ejus immanitatis sectam ullam hæreticorum vel levissima suspitione asperserit, adeoque existimat quæ de Gnosticis et Quintilianis Epiphanius, et nonnulli alii postea tradiderunt, ea omnia falsa esse et conficta. Confer etiam Elmenhorstium in notis ad eundem Minucium. Gis. ait, ethnicos nonnullos teste August. Cereris et Bacchi adorationes Christianis malitiose impigisse. Fortasse hoc intelligit præfectus *fumare sacrum sanguinem*, scilicet vinum conversum in sanguinem. In Gisellino teste August. explicandum est teste Augustino. Chamillardus teste Augusto scrip-it.

71. Cum tyranni in Christianos sævirent, non alio tempore hi poterant convenire ad sacra celebranda, nisi nocte. Tertullianus lib. de Fuga, cap. 14: *Sed quomodo colligemus, inquis, quomodo dominica solemnia celebrabimus?...* Si colligere interdum non potes, habes noctem.

72. De cereorum usu in ecclesia lege proleg. cap. 11.

- Tum summa cura est fratribus,
Ut sermo testatur loquax,
75 Offerre fundis venditis
Sestertiorum millia.
Addicta avorum prædia
897 Fœdis sub auctionibus
Successor exhæres gemit,
80 Sanctis egens parentibus.
Hæc occuluntur abditis
Ecclesiarum in angulis,
Et summa pietas creditur
Nudare dulces liberos.
85 Deprome thesauros, malis
Suadendo quos præstigiis

- A Exaggeratos obtines,
Nigrante quos claudis specu.
Hoc poscit usus publicus,
90 Hoc fiscus, hoc ærarium,
Ut dedita stipendiis
Ducem juvei pecunia.
Sic dogma vestrum est, audie:
Suum quibusque reddito.
95 En Cæsar agnoscit suum
898 Nomisma nummis inditum.
Quod Cæsar scis, Cæsari
Da : nempe justum postulo.
Ni fallor, haud ullam tuus

GLOSSÆ VETERES.

73. Tum, *insuper*. — Fratibus, *vobis*, Iso.
75. Fundis, *possessionibus, agris*, I.
76. Sestertiorum, *talentorum* : sestertium quinque sextarii, id est duo scrupuli et semis. I. Sestertius, ut quidam aiunt, quinque stateres valet, stater autem 2 didragmas, didragma autem 2 dragmas, una autem dragma 3 denarios facit, Mar.
77. Addicta, *assignata, id est ab avis addicta hæreditibus, vel deputata, tradita*, Iso.
78. Fœdis, *quibus vobis sæde augetis*. — Auctionibus, *venditionibus*, I.
79. Exhæres, *carens hæreditate*, I.
80. Sanctis, *ironice*, I.

- B 81. Occuluntur, *absconduntur, occultantur*, I.
86. Præstigiis, *maleficiis, doctrinis, præstigia dicuntur a præstringendo, eo quod præmoneant hominem, et constringant timere suis demonstrationibus*, I.
87. Exaggeratos, *accumulatos*, I.
89. Poscit indiget, I.
90. Fiscus, *sacculus in quo publica pecunia portabatur*. — Ærarium, *gazophylacium*, I.
91. Dedita, *tradita*. — Stipendiis, *publicis*, I.
94. Suum, *proprium*, I.
96. Nomisma, *imaginem*, I.
98. Nempe, *quippe*, I.

COMMENTARIUS.

73. Weitzius ineptissime elidit *Tum summa est cura fratribus*, cum notaverit in Bong. esse *Tum summa cura est fratribus*, quod et metrum poscit et alii habent. Nam Aldus etsi ediderit *Tum summa est cura*, id in emendatis correxit. Notandum olim passim omnes Christianos vocatos fuisse *fratres*, ut etiam e sacris Litteris constat. Hinc gentiles nostris illudebant. Minucius: *Ac se promiscue appellant fratres et sorores*. Animadvertendum sacra hæc nomina gentilibus fuisse inter lasciva et amatoria : hoc ergo per calumniam innuere volebant gentiles apud Minucium.

75. Ex prima Ecclesiæ disciplina Act. apost. iv, 34, 35: *Quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant, vendentes afferebant pretia eorum quæ vendebant, et ponebant ante pedes apostolorum*. Qui nostro ævo antiquæ Ecclesiæ paupertatem vulgo jactant, si ad hæc consuetudinem revocarentur, potius nostros mores laudarent, quibus ecclesiasticis ministris non tam nova dona offeruntur, quam vetera auferuntur.

76. Sestertius appellatus fuit quasi semistertius, quia valebat asses tres dempto semisse. Sestertium nostro genere valebat mille sestertios. In veteribus libris pro *sestertius* scribitur *HS.*, vel *IIS.*, quia dux liveolæ asses binos notant, S. vero semissem. Vossius in Etymologico ait sestertium genere virili esse nummum argenteum quatuor assium, sive quartam partem denarii, qui sexdecim valebat assibus. Prudentius speciem pro genere ponit.

77. Rat. male a prima manu, *addita* pro *addicta*. Pro *addita* apud jurisconsultos *addicta* usurpatur : exstatque titulus in D. de in diem Additione, ubi Paulus: *In diem addictio ita fit: Ille fundus centum sibi tibi emptus, nisi si quis intra calendas Januariæ proximam meliorem conditionem fecerit, quo res a domino abeat*. Weitzius ex Rudolpho Forner. lib. v. *Rer. quodid.*, cap. 23, observat juris auctores non facile permittendum credidisse, ut quis majorum prædiis, laribus, sepulcris carere cogeretur. *Inde prædia paterna, vel avita abalienare minus honestum, contraque distracta recuperare laudabile semper habitum est*. Id tamen ita est accipiendum, ut honesta præsertim religionis causa interveniente laudabile sit abalienare,

quod nulla lege debet retineri, aut ad posteros transmitti. Calumnia vero est, quod parentes Christiani liberos exhæredare consueverint, ut objicit præfectus.

78. In glossa non satis liquet an *quibus*, an aliquid legi debeat.

80. Vat. A, Prag., *satis* : lege *sanctis*. Ironice loquitur præfectus, et ut vocabulum Christianorum ipsis exprobrat : nam *sancti* hi dicebantur, ut liquet in epistolis S. Pauli : *Dilectis Dei, vocatis sanctis*.

86. Scribitur *præstigiis* Weitzius, Widm., Parrhasius, Put., et nonnulli alii. Vide Comment. ad vers. 140 hymn. 4 Cath. In *præstringere* est etiam quedam scribendi varietas : nam aliqui malunt exarare *præstringere*.

87. Vat. A, *exaggerandos*, minus bene.

90. Nehrissa recte ita distinguit, ut fiscus sit principis ærarium reipublicæ.

91. Heinsius cum Put., *ut dedita*, quomodo Cauchium restituisse innuebat Torrentius. Schedæ Cauchii et Parrhasius, *debita*. Alii, *dedita*. Vat. Q. mendose, *suspendiis* pro *stipendiis*.

94. Hailsbr. supra, *reddite*.

96. Ald. Weitz., alique edd. et mss. constanter *nomisma*, nisi quod in Alex. scribitur *numisma*, in editione Parrhasii *nummismata*, in Vat. Q. videtur esse *nommismata*, in nonnullis Vulg. *numisma*. Heinsius ait non esse audiendum Wowerum, qui ad Minucium castigabat *Ænigma nummis inditum*, etsi consentientem habuerit Joannem Gerardum Vossium. Wowerus quidem dicit fortasse rectius esse *ænigma*. Sed (ad dit) *νόμισμα* et *χάρagma* et *nummum* notat. De nomine vide supra comment. ad vers. 50, et Glossarium Ducangii.

97. Matth. xii, 19, et seqq. : *Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium. Et ait illis Jesus : Cujus est imago hæc et superscriptio? Dicunt ei : Cæsaris. Tunc ait illis : Reddite ergo quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo*.

98. Parrhas., *Da. Nempe justum postulo?*

99. Hailsbr., *aut*, ex quorundam veterum scribendi ratione, pro *haud* vel *haut*, ut scribit Weitz. Ruinarius edidit *aut*.

- 400 Signat Deus pecuniam.
Nec cum veniret, aureos
Secum Philippos detulit :
Præcepta sed verbis dedit,
Inanis a marsupio.
- 405 Implete dictorum fidem ;
Quam vos per orbem venditis :
899 Nummos libenter reddite :
Estote verbis divites.
Nil asperum Laurentius
- 410 Refert ad ista, aut turbidum.
Sed ut paratus obsequi,
Obtemperanter annuit.
Est dives, inquit, non nego

- A Habetque nostra ecclesia
115 Opumque et auri plurimum,
Nec quisquam in orbe est ditior.
Is ipse tantum non habet
Argenteorum ænigmatum
Augustus, arcem possidens,
420 900 Cui nummus omnis scribitur.
Sed nec recuso prodere
Locupletis arcem Numinis :
Vulgabo cuncta, et proferam
Pretiosa quæ Christus tenet.
- 125 Unum sed orans flagito,
Induciarum paululum,

GLOSSÆ VETERES.

400. Signat, vindicat, curat, l. — Nomen illius non scribitur in nummis. Vat. A.
401. Aureos, Mancusa, Philippi Mancosi; sed hic Philippus metri causa. Mancusa Philippis est civitas de qua in Evangelio: Venit Jesus in partes Cæsareæ Philippi, l. — Philippeos, id est, Bizanteos, vel Mancosos, alio modo Mancones, vel denarios aureos. Vat. A.
406. Venditis, spargitis, l.
410. Refert ad ista, respondet, l.
412. Annuit, consentit, l.
- B 117. Tantum, tam multum, l.
118. Ænigmatum, figuras, denariorum. Ænigma obscura parabola; inde ænigma dicitur nummorum; nam metallis insensat s, obscuris, nomen regis capitur et imponitur, l. — Denariorum, Mar.
119. Augustus, Octavianus, l.
122. Locupletis, divitis, locuples talentis. — Arcem Numinis thesaurum Dei, l. — Numinis, id est Dei. Vat. A.

COMMENTARIUS.

400. Tertullianus cap. 10 Apolog., Ab ipso Saturno primum tabulæ, et imagine signatus nummus. Minucius Jano attribuit, quod Italos docuerit nummos signare. Id Lampridius in Alexandro Severo dixit nummos figurare. Ducangius alique putant Justinianum anno 685 circiter Christi signo nummos primum figurasse. Hi quidem Prudentii versus probare possunt tempore S. Laurentii non fuisse nummos Christi imagine aut nomine signatos; non autem recte allegantur ad probandum id ætate Prudentii non accidisse. Nam Prudentius ex persona præfecti accommodate ad hujus tempora loquitur.
402. Egm., Hailsbronnens., Vat. P, male, Philippus. Vat. A, Urb., Philippeos, Alex. Filippus; lege Philippus a Philippo rege ita dictos. Horatius regale numisma Philippus. Glossæ exponunt Bizanteos, seu Mancosos. Glossa de Mancusa civitate Philippi aut corrupta est, aut inepta, aut utrumque.
404. Parrhasius scribit marsyppio.
406. Ald., Vat. A a prima manu, Oxon., Gis. in textu, Vat. Q, Urb., quæ vos, scilicet dicta: plerique quam, nempe fidem. Put., qua; etiam Alex., qua; sed supra, quæ cum Vat. P et aliis.
413. Gis. ad marg., Prædives, inquit.
415. Gis. ad oram, opesque et auri.
416. Ald., Mar. a prima manu, Bong., omittunt est post orbe.
418. Nebrissa legendum ait emblematum, et intelligit vasa emblematis insignita. Revera ita legit Parrhasius, et Weitzius testatur quædam exemplaria habere emblematum. Vera tamen est lectio ænigmatum. Giselinus ex Huberto Goltzio observavit aversas numismatum epigraphas, quæ summorum virorum officia et munera, sæpe etiam propria symbola certis signis ostendebant, vulgo, exteris posterisque vera ænigmata fuisse. Argumento sunt in eum usum scripta a Joanne Pierio hieroglyphica. In glossariis Latino-Barbaris ænigma moneta dicitur. Gothofredus, lib. ix cod. Theod., tit. 22, lege 1, opinatur Prudentium ænigmata vocare numismata Cæsarum effigie cusa, et in veteri glossario ænigma monetam exponi confirmat. Addit Arabes numismata Christianorum quæ caput humanum præferunt, vocare methalia, quod verbum proprie significat σίκυαζ. Hinc Hispani et Itali vocant medallas et medaglie, vel potius a metallo.
- C et hoc loco concinnum est comparare locupletis Numinis arcem, cui nummus omnis scribitur, sive in qua nummi undique congeruntur. Veteres arcem fisci, publicam, vel populi pro ærario interdum usurparunt, ut ex inscriptionibus veteribus patet. Erant etiam arcæ pontificum, collegiorum, privatorum: unde arcarii dicti qui eas administrabant. Erant præterea arca vinaria, olearia, frumentaria, quæstoria, de quibus vide Gothofredum lib. xii cod. Theod., tit. 6, lege 4, et Salmasium not. in Ælium Lampridium; et de arcis ecclesiarum Ducangium. Si legatur arcem, simpliciter arx ponitur pro imperio, ut notavit Barthius lib. v Adv., cap. 12, ex glossa veteri in codice prisco ad vers. Prudentii in Psychomachia, Et Christum gaudere suis victoribus arcem.
120. Nebrissa et alii interpretantur imaginem Augusti in omni nummo scribi. Sic Juvenalis dixit sa. 6, vers. 204: Scripto radiat Germanicus auro. Potest etiam intelligi cui Augusto, sive arci, aut arcæ nummus omnis scribitur, sive penditur. Scribere nummos alicui dicitur, qui pro iis in certam diem solvendis creditori cavet chirographo. Vide Plautum Asin. 2, 4, 34, et Horatium ii, sat. 3, vers. 69.
122. Vat. B, Prag., Mar. a prima manu, nedis, male, pro numinis. Tertullianus et Augustinus vocant etiam arcem, Paulinus mensam, Cyprianus corbonam, alii gazophylacium, secretarium, sacrarium, ubi scilicet opes ecclesiæ servabantur. Prudentius ante vers. 42, cælestis arcanum domus. Vide Rosweydem ad Paulini epist. 34, et Binghamum tom. I, pag. 333, lib. ii, cap. 21, ubi probat archidiaconum vocari arcæ custodem. Paulinus Petricordius, lib. iv de Vita S. Martini, Protinus astanti diacono, quem mors priorum Antistes sanctæ custodem legerat arcæ.
123. Prag. scribit volgabo.
124. Ald., quæ Christi, minus bene.
126. Nebrissa recte notat vocem induciarum: quia scilicet Laurentius post triduum bellam cum præfecto gesturus erat.

Quo fungar efficacius
 Promissionis munere,
 Dum tota digestim mihi
 130 Christi supellex scribitur :
 Nam calculanda primitus,
 901 Tuam subnotanda est summula.
 Lætus tumescit gaudio
 Præfectus, ac spe devorat
 135 Aurum, velut jam conditum
 Domi maneret, gestiens.
 Pecipere tempus tridui :
 Laudatus inde absolvitur
 Laurentius, sponsor sui,
 140 Et sponsor ingentis lucri.
 Tribus per Urbem cursitat
 Diebus : infirma agmina,
 Omnesque qui poscunt stipem,
 Cogens in unum et congregans.

A 145 Illic utrisque obtutibus
 Orbes cavatos præferens
 Baculo regebat prævio
 Errore nutantem gradum.
 Et claudus infracto genu,
 150 902 Vel crure trunco semipes,
 Breviorve planta ex altera,
 Gressum trahebat imparem.
 Est ulcerosis artubus
 Qui tabe corrupta fluat ;
 155 Est cujus arens dextera
 Nervos in ulnam contrahat.
 Tales plateis omnibus
 Exquirat, assuetos ali
 Ecclesiæ matris penu,
 B 160 Quos ipse promus noverat.
 Recenset exin singulos,
 903 Scribens viritim nomina,

GLOSSÆ VETERES.

127. Fungar, utar. — Efficacius, operosius, melius, perfectius, l.
 128. Munere, officio, l.
 129. Digestim, ordinatim, ordinabiliter, rationabiliter, l.
 130. Supellex, substantia, thesaurus, l.
 131. Calculanda, numeranda, ordinanda, l.
 132. Summula, numerus. Stipendium dicitur summula a sumendo, l.
 136. Gestiens, gaudens, exsultans, Iso.
 139. Sponsor, promissor, l.
 143. Stipem, eleemosynam, l.
 144. Cogens, colligens, l.

145. Illic, scilicet fuit. — Obtutibus, visibus, l.
 146. Orbes, orbes dicunt vestigia aratri, sed non hic, nam scilicet sunt cavati oculi, l.
 149. Infracto, valde fracto : genua habens, sed non utitur, l.
 150. Trunco, syncope, l.
 153. Est, scilicet illic, Iso.
 154. Tabe, a tabe, Iso.
 155. Arens, arida, Iso.
 159. Penu, ærario, cellario, l.
 161. Exin, nox, deinde, unde, exinde, l.
 162. Viritim, singillatim, per singulos, ordinatim, singulariter, per singulos viros, l.

COMMENTARIUS.

130. In editione secunda Cellarii et in Parmensi scribitur *supellex*, quod non patitur lex carminis.
 131. Parrhasius, *Nam calculandum primitus. Calculare* occurrit apud Sidonium et alios non veteres; *calculator* apud Martialem, Ulpianum et vett. inscriptiones.
 132. Alii habent *tum*, alii *tunc*.
 134. Ald., Mar., Rat., Ambr., et alii antiquissimi Heinsiani, Parrhasius, Gis., *spem devorat*. Weitz. cum Pal. restituit *spe devorat*, ut legitur in Vat. A, B, Alex., Rott., et conjectaverat Cauchius. Peveratus etiam legerat *spe devorat*, ac similem phrasim ex Cicerone pro Flacco allegaverat : *Amisum enim est præter spem, quod erat spe devoratum*. Veteres legebant et distinguebant *ac spem devorat*, *Aurum*, etc.
 136. Fortasse præ oculis habuit locum Ciceronis in *Pisonem* : *Nummus interea mihi, Cæsar, neglectis ferulis triumphalibus, domi manet, et manebit*.
 138. Rat., *Laudatur, inde absolvitur*.
 141. Hailsbr. inepte, *per orbem*.
 143. Nonnulli scribunt *omnisque*.
 144. Ald., Parrhasius, Gis. ad oram, Weitz. scripti Heinsiani et nostri, *Cogens in unum, et congregans*. Fabr., Gis. in contextu, *Cogens in unum congregat*.
 149. Parrhasius, *est claudus pro et*. Vat. B, *gradu*; supra, *genu*.
 150. Mar., *truncus semipes*, supra *trunco*. Rat., *truncus, semipes*.
 151. Tria claudorum genera describit, *fractio genu, trunco crure, breviorve planta altera*.
 156. Rott., *in unum contrahat*. Egm., *in ulnam contrahit*. Una est os brachii.
 158. Weitz. scribit *assuetos*, quia ita invenit in Widm. Sæpe dixi ineptissimum esse ex unius vel alterius codicis errore certam scribendi rationem sequi.
 159. Laudabilis olim hæc erat consuetudo, ut ec-

C clisiarum penu pauperes alerentur; quæ maxime viguit in Ecclesia Romana omnium Ecclesiarum matre ac magistra, quamvis quævis Ecclesia mater eorum qui in ea educantur recte etiam dicatur. Ante fores ecclesiæ pauperes consistebant, ut eleemosynas acciperent. Vide vers. 178.
 160. Omnes vett. edd., etiam Parrhasius, ediderant *ipse primus*. Heinsius ex Pat. restituit *promus*, quod in Boher. pervelusto confirmatum reperit. Teolius in uno Vat. invenit *promus*, qui fortasse est Alex., ubi id videtur esse pro div. lect. In Vat. P est *primos*. Recentiores omnes sine ulla dubitatione arripiunt *promus*. Et sane *promus* convenienter dicitur, quia præcessit *penu*, et diaconi arcæ ecclesiæ præerant, ut notat Heinsius. Addo ex S. Paulino epist. 12 ad Severum inscriptionem a dextra apsidis : *Hic locus est, veneranda penus qua conditur, et qua Promæur alma sacri pompa ministerii*. Itaque primus diaconus, qui penum *fidis gubernabat clavibus*, ut ante dicebat Prudentius (nam cœlestis arcanum domus est hæc penus) non immerito *promus*, et *promus condus* vocabitur. Nihilominus non penitus damno communem tot codicum lectionem *primus*, quæ etiam exstabat in antiquissimo codice Bollandianorum sæculi VIII aut IX. Potest enim intelligi Laurentium novisse pauperes, quia primus erat e septemviris seu diaconibus, ut vers. 37 expressum est, et ad primam diaconum cura pauperum spectabat, ut ex vers. 44 patet, *Votasque dispensans opes*, et colligitur ex concil. IV Carth. can. 47 : *Ut episcopus gubernationem viduarum, pupillarum, ac peregrinorum non per se ipsum, sed per archipresbyterum, aut per archidiaconum agat*. In comment. Ezechiel. cap. 48, Hieronymus ait : *Qui primus fuerit ministrorum, quia per singula concionatur in populos, et a pontificis latere non recedit, injuriam putat, si presbyter ordinetur*.

- Longo et locatos ordine
Astarte pro templo jubet.
165 Præscriptus et jam fluxerat
Dies : furebat fervido
Judex avarus spiritu,
Promissa solvi efflagitans.
Tum martyr : Assistas velim,
170 **904** Coramque dispostas opes
Mirere, quas noster Deus
Prædives in sanctis habet.
Videbis ingens atrium
Fulgere vasis aureis,
175 Et per patentès porticus
Structos talentis ordinēs.
Ille, nec pudet sequi.
Ventum ad sacram januam :
Stabant catervæ pauperum,

- A 180 Inculta visu examina.
Fragor rogantum tollitur :
Præfectus horrescit stupens
Conversus in Laurentium,
Oculisque turbatis minax.
185 Contra ille : Quid frendens, ait,
Minitaris ? aut quid displicet ?
Num sordida hæc, aut vilia ?
Num despuenda existimas ?
905 Aurum, quod ardentè sitis,
190 Effossa gignunt rudera ;
Et de metallis squalidis
Pœnalis excudit labor.
Torrens vel amnis turbidis
Volvens arenis implicat,
B 195 Quod terrulentum ac sordidum
Flammis necesse est decoqui.

GLOSSÆ VETERES.

164. Pro templo, *coram*, l.
165. Præscriptus, a *judice*, *deputatus*. — Fluxerat, *tenerat*, *præterit*, l.
168. Efflagitans, *postulans*, l.
169. Tum martyr, *ait*. — Assistas, *ut*, l.
170. Coramque, *palam*, l.
175. Patentès, *amplax*, l.
176. Structos, *cumulatos*, Mar.
181. Fragor, *clamor*, l.

183. In Laurentium, *contra Laurentium*, l.
188. Despuenda, *contemnenda*, l.
189. Sitis, *desideras*, l.
190. Rudera, *arizzi*, *vel stercora*. Rudera dicunt *maceriam ruinæ*, l.
192. Pœnalis, *durus*. — Excudit, *fabricat*, *excoquit*, l.
194. Arenis, *sicut Pactolus et alii*, l.

COMMENTARIUS.

165. Teolius Ignatium Comum impugnat, quod affirmaverit Prudentium in his rerum adjunctis enarrandis paulo aliter ac in Actis referuntur, aut poetica licentia abusus, aut longe ab Urbe binis remotum Alpius rem, uti accidit, non bene didicisse. Etsi autem descriptiones poetice amœniore narrationibus historicis esse debeant, tamen si qua sit in re ipsa varietas, fides potius adhibenda est Prudentio quam Actis anonymis. Nam quod ait Comus, Prudentium hunc hymnum fecisse juvenem, et antequam Romam venisset, et poeta palatinus fuisset renuntiat, nugæ hæc sunt sine ullo idoneo auctore prolata.

164. Nunc ait pro templo, postea vers. 175, *ingens atrium*; vers. 175, *per patentès porticus*; vers. 178, *sacram januam*: quæ omnia probant Romæ domum amplam fuisse in quam Christiani ætate S. Laurentii conveniebant; et quæ tunc saltem a præfecto Urbis fuerit cognita. Hujusmodi ædes sacræ a primis Christianis non appellabantur *templum*, quod hæc vox necio quid consecrationis paganæ indicaret. De re plene constat. Ad 1 sæculum pertinet quod auctor Recognition. in fin. refert: *Theophilus, qui erat cunctis potentibus in civitate sublimior, domus suæ ingentem basilicam ecclesiæ nomine consecravit*. Eusebius, lib. viii, cap. 1, narrat Christianorum numerum inter Valeriani et Diocletiani persecutionem adeo crevisse, ut *præcis ædificiis jam non contenti, in singulis urbibus spatiosas ab ipsis fundamentis extruerent ecclesias*. Optatus Milevitanus lib. i testatur ante persecutionem Diocletiani basilicas plures fuisse quæ Christianis ablatae sunt, postea restituta. De ecclesiis in ultima persecutione Diocletiana solo æquatissimè loquuntur Arnobius, Lactantius, Eusebius, Hieronymus, Augustinus, Theodoretus, Gildas, et alii.

165. *Gis. en jam*: in prima ed., et *jam*, quod reliqui habent.

166. Ald., Put., Oxon., *servidus Judex avaro*: plerique, etiam Heinsius, et Parrhasius, *fervido Judex avarus*.

170. Ald., Sich., Mar., et nonnulli alii cum Gis., Weitz., *dispostas*. Castigationes Heinsiani, Alex., di-

spositas, quod a metro minime respicitur. Parrhasius edidit *dispositas*, in emendationibus subrogavit *dispositas*, quod aures magis probant.

172. Utitur Laurentius voce ambigua *sanctis*, qua intelligi possent sacraria et secretaria ecclesiæ, seu arca, vel etiam ipsum templum, et simul significantu pauperes Christiani: nam, ut constitit ad vers. 80, sanctorum appellatio Christianis omnibus tribuebatur: *Sanctum* pro templo non est vox solum ad Latinitatem inscriptionum referenda, quod nonnulli putarunt. Persius pro templo posuit *sanctum* sat. 2, vers. 69: *Dicite, pontifices, in sancto quid facit aurum*.

181. Hailsbr., *fragor*, supra *clamor*.

183. Prag., *conversus ad*.

184. In Mar., Valt. A, B, Rat. desideratur *que post oculis*.

185. Mar. a prima manu, Widm., *quid furens*.

186. Parrhasius emendavit *minaris*: sed probum est *minitaris*.

188. Parrhasius scribit *dispuenda*.

189. De siti auri vide vers. 45.

190. Sich. *stercora*. Retine *rudera*, Codex Ambr. scribit *offossa*, quod damnare non audeat Heinsius; nam in veteribus Maronis exemplaribus occurrunt *offugere, offulgere, offore, obvolvi aris*, et similia. Vide Comment. ad vers. 410. Psychomachia. In glossa *arizzi* vocabulum est quod solum Isonem habet auctorem apud Ducangium.

192. Mar. a prima manu, Prag., Rott., *excludit*. Vox *pœnalis* Paulini, Prosperi, Sedulii, Aviti et simillium est. Tertullianus etiam de eadem re cap. 27 Apolog.: *Itaque cum vice rebellantium ergastulorum, sive carcerum, vel metallorum, vel hoc genus pœnalis servitutis erumpunt adversus nos*. De quo genere pœnæ agunt Gallonius et Sagittarius.

193. Rat., Bong., Widm., et *amnis pro vel amnis*. Vat. A, Egm., Hailsbr. a prima manu, *turbidus*.

195. Hac voce *terrulentus* usus etiam est in præf. Hamart., vers. 5.

196. Weitzius scribit *dequoqui* cum Hailsbr. Alii recte, *decoqui*.

- Pudor per aurum solvitur,
Violatur auro integritas,
Pax occidit, fides perit,
200 Leges et ipsæ intercidunt.
Quid tu venenum gloriæ
Extollis et magni putas?
Si quæris aurum verius,
906 Lux est, et humanum genus.
205 Hi sunt alumni luminis,
Quos corpus arctat debile,
Ne per salutem viscerum
Mens insolescat turgida.
Cum membra morbus disjicit,
210 Animus viget robustior:
Membris vicissim fortibus
Vis sauciatur sensuum.
Nam sanguis in culpam calens
Minus ministrat virium,
215 907 Si terrorem effectus malis

A

- Elumbe virus contrahat.
Si forte detur optio,
Malim dolore asperrimo
Fragmenta membrorum pati,
220 Et pulcher intus vivere.
Committite formas pestium
Et confer alternas lues,
Carnisne morbus fœdior,
An mentis et morum ulcera?
225 Nostri per artus debiles,
Intus decoris integri,
Sensum venusti innoxium
Languoris expertes gerunt.
Vestros valentes corpore
230 Interna corrumpit lepra,
Errorque mancum claudicat,
Et cæca fraus nihil videt.
Quemvis tuorum divitum,
Qui veste et ore prænitent,

B

GLOSSÆ VETERES.

197. Pudor, castitas, verecundia, I.
198. Integritas, virginitas, I.
199. Occidit, deficit, Iso.
201. Quid, quare. — Venenum, avaris. — Gloriæ, aurum dicit, I.
202. Magni, pretii esse, I.
204. Et, etiam. — Humanum, scilicet aurum, I.
205. Hi, mendici. — Alumni, socii, vel filii. — Luminis, regni cælorum, I.
206. Arctat, affigit, I.
208. Insolescat, superbiat, sine consuetudine vivat, intumescat. — Turgida, superba, I.
209. Cum, quando. — Disjicit, secat, consumit, lacera; disperdo, disjicio, I.
210. Viget, interius, I.

211. Vicissim, mutuatim, Iso.
212. Sensuum, mentium, I.
213. Nam, quoniam. — In, ad, I.
215. Effectus, infructuosus, vacuatus, I.
216. Elumbe, infirmam libidinem, quia sine viribus facit, infirmum, debile, infirmam libidinem. — Contrahat, colligat, I.
224. Committite, compara. — Pestium, vitiorum, I.
225. Carnisne, utrum, Iso.
227. Venusti, pulchri, I.
229. Valentes, robustos, I.
231. Mancum, curve, I. Adverbium. Prag.
235. Quemvis, quemcunque asser, I.
234. Ore, facie, I.

COMMENTARIUS.

200. Lucanus lib. III, vers. 118: *Usque adeo solus ferrum mortemque timere Auri nescit amor: pereunt discrimine nullo Amisæ leges.* Virgilius, lib. VI, vers. 652, *Fixit leges pretio, atque refixit.* Verum de avaritia, radice omnium malorum, huiusmodi sententiæ passim sese offerunt.
201. Nebrissa explicat aurum esse venenum gloriæ, quia eo vera gloria perit, aut quia more christiano gloria accipitur pro vita aeterna. Prima interpretatio magis placet: sic pudor per aurum solvitur, violatur auro integritas, etc.
204. Teolius ita hunc versum exponi posse arbitratur: *Si quæris aurum, illius splendore raptus, scias humanum genus esse lucem, et pauperes esse alumnos seu participes lucis.* Verius et simplicius Nebrissensis: *Christus, qui est lux mundi, et homines ab eo redempti.* Unde subdit: *Hi sunt alumni luminis; de quo lumine Joannes præbuit testimonium cap. I.* Sane Laurentius occasione auri, quod præfectus cupiebat, Christum verum aurum et lucem opportune illi prædicavit. Toletus in cap. I Joannis, *Magno consilio utraque locutione Joannes in præsentibus usus est: dixit enim: In ipso vita erat, ubi vita pro ea quam Verbum efficit et dat nobis, ponitur. Postea subjunxit: Et vita erat lux, ubi vita pro ipso Verbo, quod est causa vitæ, accipitur.*
209. De hoc verbo disjicit, aut dissice, ut plerique codic. scribunt, aut uno s dissicit, ut habet Rat., dictum jam est ad hymn. I Cath., vers. 97. Ald., Fabr., Gis. in contextu, dissecat. Parrhasius, Gis. ad oram, Sich. et alii, dissicit. Gifanius in PROICERE ait se in Ovidii et Prudentii mss. invenisse dissicit, et in quodam vet. Prudentii disicit; et apud Virgilium in vet. lib. dissice constanter exaratum, monuisse Pierium. Cæterum (addit) ut ingenue dicam quod sentio, de his

C

- locis mihi non liquere profiteor, sed mutationes odi... Quærendum ergo amplius. Weitzus et Heinsius amplexi sunt dissicit.
210. Ep. II ad Cor., cap. XII, v. 10: *Cum enim infirmor, tunc potens sum.* Ludovicus a Ponte egregium librum edidit de Thesauris ægritudinum corporis.
211. Ald., mentis. Sich. cum id invenisset, recte restituit membris. Parrhasius jam ediderat membris.
215. Parrhasius in culpam cædis, quod metri lex non patitur.
215. Mar. scribit servos. Hailsbr., effectus malis. Lege effectus.
222. Parrhasius primum scripsit lucis; quod metro adversatur, correxit vices: sed melius est lucis. Hailsbr., alteras lucis.
228. Ald., Vat. A supra, Put., Oxon. et alii eidd. atque msa., laboris. Urb., Vatt. B, Q, Weitz., Mar., Rat., Sich., languoris, quod rectius est. Alex., Parrhasius scribunt langoris. Vat. Q, mendose, langores experti. Weitzius edidit languoris experti. Lege exper es.
234. Parrhasius, errorque mancus. Mar. pro div. script. mance.
235. Ald., Vat. A supra, Wiam. supra, Fabr., Gis. prima ed., principum. Melius alii, divitum, ut respondeat mox pauperum.
234. Vat. A, prænitent, quod pro diversa scriptura a Weitzio indicatur, et exstat in Fabricio. Giselinus mendose edidit prænitent, et correxit prænitent; Heinsius et Chamillardus mendose etiam prænitent. Ruinartius ex ms. S. Michaelis restituit prænitent. Verum prænitent jam olim exstabat in editione Aldina, et Tornæsiana an. 1553, Parrhasiana aliisque. Suspiciatur Ruinartius legendum et auro: quo fortasse alludit Alex., Qui veste et oro prænitent.

- 235 **908** Magis probabo debilem,
Quam quis meorum est pauperum.
Hunc, qui superbit serico,
909 Quem currus inflatum vehit,
Hydrops aquosus lucido
240 Tendit veneno intrinsecus.
Ast hic avarus contrahit
Manus recurvas in volam,

- A Plicans et uncis unguibus,
Laxare nervos non valet.
245 Istum libido fetida
Per scorta tractum publica
Luto, et cloacis inquinat,
Dum spurca mendicat supra.
Quid ille fervens ambitu,
250 **910** Sitimque honoris æstuans,

GLOSSÆ VETERES.

236. Pauperum, scilicet sit, I.
237. Serico, purpura, I.
239. Hydrops, hunc, I.
242. Volam, in mediam palmam, medietas palmarum, Iso.
243. Uncis unguibus, unguis curvis, I.
246. Scorta, scortum, quasi sortum. Sortum est so-

- lea: sicut enim solea maceratur in manu sutoris, sic pellicula meretricis ab adulteris, I.
247. Cloacis, lacubus, sordibus. Cloacæ sunt loca in quibus adunatur sterces civitatis, I.
249. Fervens, ardens desiderio. — Ambitum, cupiditatem, honorem, Iso.
250. Æstuans, desiderans, I.

COMMENTARIUS.

236. Ald., Bong., meorum pauperum, sine est.
237. Teolius ex Mazochio tom. I Specim. Biblic., dissert. 8, part. 2, etymon serici refert ad arborem sorek, cuius mentio fit Genes. XLIX, 11. De eadem origine jam disseruerat Beamanus de Orig. Lat. ling. verbo SER ex Buxtorffo et Kimchio, qui tamen sorek proprie interpretantur surculus. Accipitur plerumque sorek pro vinea. Communis opinio etiam antiquissimorum scriptorum etymologiam repetit a seribus, quod nomen est animalium nentium metaxam, sive rude sericum, et populorum ubi hæc animalia nutriuntur. Nonnulli ex arboribus sericum sine bombycum opere fieri putant: sed verius videtur, antiquos scriptores arborum mentionem facere, quod in arboribus vermiculi seres lanam, sive sericum texunt. De comparationibus morborum corporis cum vitiis animi videri possunt Chrysostomus, Basilium alique SS. Patres, qui in eis explicandis frequentes sunt. Giselinus, quoniam medicum agebat, diligentius, et peritius, quantum quidem ad rem medicam pertinet, hos versus illustrat, cuius explanationem juvat proferre. Elatos homines ac superbos hydropicis similes facit Prudentius, quibus crudorum humorum copia vitiatæ sanguinis massæ affusa, cutim prætumidam reddidit. Ambitiosos, et honorum cupidos καύσφα laborantibus; his enim, cum a curis, vigiliis intensisque cogitationibus morbus oriatur, perpetua frigidæ sitis, ampla et frequens exspiratio, bilis vomitus, immensus ac mordicans totius corporis calor fere adsunt. Avaros, et ἀξυχερα, quod iis manus tenaces sint, et ad rapiendum paratæ, chiragicis comparat: tales, ne dolorem ab humore maligno in digitorum vincula, et articulos impactio exciaturum augeant, neque manus adducunt omnino, neque etiam explicant: sed in medio quodam situ continent, qui et maxime doloris sit experti, et naturæ consentaneus. Sic etiam malevolos obtractatores hepaticis seu splenicis: fortasse quod cum his omnia membra sint arida et præ inedia consumpta, tamen cibum fastidiant, bilis vomitione prorumpat, unguis denique a scalpendo non contineant: quæ omnia ad calumniatores non illepidè quis traduxerit. Invidios præterea cum strumosis, seu χοιραδώδεις confert, nec male, quoniam huiusmodi morbi genus adipem carni circumscitam, ipsamque adeo cutim exedit, et ulcus in dies serpendo ulterius reddit malignius. Postremo idololatras regio morbo laborantibus non dissimiles esse ait: quod quemadmodum isti, ut valetudinem recuperent, lectis mollioribus, ludis, lasciviaque demulceri debent: ita infelices dæmonum cultores, cum religio iis pro ludo et inani plebeculæ terriculamento sit, ex impotenti fere mollitie, insolentia, et dissolutione eo cæcitatæ adripiantur. Rude et incultum quid iis Deus sonat. Dii immortales dicendi sunt eis sua fata, cæci cursus, orbiumque cælestium genios affingunt, idque

B animi causa, cæteroquin ἀθροί, et nihil minus, quam immortalitatem somniantes. Quod ad ganeones attinet, qui se ad putidissima usque scorta complectenda abijciunt, eos non ægrotis, sed infirmæ sortis hominibus foricas, lustrinas, et cloacas everrentibus pares facit.

239. Ald., Heinsiani omnes, Fabr., Weitzius, nostri, Sich., lucido, et notat Nebr. ex Horatio, Turgescit vitrea bilis; ex Persio, splendida bilis; Heinsius vero ex Horatio, Aquosus albo corpore languor. Gis. ad oram, lurido, quod Heinsio non displicebat. Parrhasius, livido. Teolius ait lucido habere mss. omnes, lurido editiones. At pleræque editiones clare lucido præferunt.

240. Heraldus in Arnobium lib. II, pag. 149, plura de avarorum moribus habet, et hos ipsos versus ex Prudentio, quos tamen ex martyrio Vincentii desumptos per memoriæ errorem dicit.

242. Gronovius, cap. 5 Observat. eccles., ex Widm. Weitzii legit Manus recurvas in volam, et cum in vulg. sit Manus recurvas, et volam, ipse restituere vult Manus recurvas in volam, et Plicans. Heinsius cum vulg. facit, et cum Heinsio Teolius, qui Heinsio favere melioris notæ codices Vaticanos affirmat. Cellarius secutus est codicem Widmanianum, cui revera astipulantur Vat. B, Mar., Rat., Prag. Recte dicitur contrahere manus recurvas in volam, ut vers. 156, Nervos in ulnam contrahat. De avaris Psychom. vers. 463, Spoliisque unguis exercet aenos.

243. Quod Gronovius volebat in volam, et plicans aduncis unguibus, concinnius ex nostris codicibus Mar., Rat., Prag., Vat. B, restituimus, scilicet Plicans et uncis unguibus, non plicans aduncis, ut hactenus editum est. Egm., Pal., Widman. supra minus recte, unguis pro unguibus. Ungula dici solet de animalibus, quæ digitos non habent. In Isone unguis fortasse est diversa lectio.

246. In glossa corrigendum videtur corium pro sortum: nam etymon scorti trahitur a corio; et scortum proprie est pellis crassior.

D 243. Plautus Amph. act. IV, sc. 2, vers. 12: Quis senecta ætate a me mendicis malum.

249. Widm., Bong., Sich., Mar., Vat. B, Rat., ambitum, Sitimque, quod tenuit Teolius, quia ab Heinsio hæc lectio commendatur. Ipse Heinsius edidit ambitu, Sitimque, ut exstat in Ald. et multis mss. Miratur Teolius Chamillardum adhuc habere eam vett. edd. ambitu, Sitique. At in Chamillardo idem lego quod in Heinsio, ambitu, sitimque, nisi quod Heinsius scribit sitem cum Egm. Beamanus verbo eo ex Pal. ms. legit ambitu, et mendosum ambitum in aliis esse putat. Notat vero ambitum pro ambitione poni. De hac phrasi æstuarè sitim vide comment. ad vers. 9, lib. I contra Symmachum.

250. Parrhasius cum aliis vett. edd., ut dictum est vers. sup., legit ambitu, Sitique.

- Mersisne anhelat febribus,
Atque igne venarum furit?
Quisquis tacendi intemperans
Silenda prurit prodere,
255 Vexatur, et scalpit jecur,
Scabiemque cordis sustinet.
Quid invidorum pectorum
Strumas retexam turgidas?
Quid purulenta et livida
260 Malignitatum vulnera?
Tute ipse, qui Romam regis,
Contemptor æterni Dei,
Dum dæmonum sordes colis,
Morbo laboras regio.
265 Ili, quos superbus despicias,
911 Quos exsecrandos iudicas,
Brevi ulcerosos exuent
Artus, et incolumes erunt
Cum carne corruptissima
270 Tandem soluti ac liberi,
Pulcherrimo vitæ statu
In arce lucebunt Patris :
- A Non sordidati, aut debiles,
Sicut videntur interim;
275 Sed purpurantibus stolis
Clari, et coronis aureis.
Tum si facultas suppetat,
Coram tuis obtutibus
Istos potentes sæculi
280 Velim recensendos dari.
Pannis videres obsitos,
Et muculentis naribus,
Mentum salivis uvidum,
Lipposque palpebra putri.
285 Peccante nil est tetrius,
912 Nil tam leprosum aut putridum :
Cruda est cicatrix criminum,
Oletque ut antrum tartari.
B Animabus inversa vice
290 Corrupta forma infligitur,
Quas pulcher aspectus prius
In corpore oblectaverat.
En ergo nummos aureos,
Quos proxime spoponderam,

GLOSSÆ VETERES.

251. Mersis, *occultis, in mentem mersis, I.*
254. Prurit, *quasi perurit, ardet. Prurigo ex ardore nimio venit, I.*
255. Vexatur, *se cædit. — Scalpit, scabit, I.*
258. Strumas, *tumores, chelen. — Retexam, referam, I.*
259. Purulenta, *putrida, venenosa, a pus, puris, I.*
264. Morbo regio, *elephantico. Regius morbus, et arcuatus, et ictericus, et elephanticus. Regius ideo dicitur, quia non potest curari nisi regis cibus; aut quod regionem mortis pandat; elephantinus, eo quod elephantino osse curetur: arcuatus, eo quod colorem arcus caelestis habet, I., Vat. A.*
267. Brevi tempore, *statim, I.*
274. Interim, *nunc usque dum, hic est, I.*
277. Facultas, *possibilitas. — Suppetat, abundat, I.*
280. Recensendos, *numerandos, Iso.*
282. Muculentis, *sordidis. Murcus, qui præcisum habet nasum, I.*
284. Lipposque, *scilicet oculos. — Putri, humida, I.*
285. Tetrius, *nigrinus, I.*
286. Leprosum, *leprosus a laterum pruritu, I.*
289. Animabus, *vacat. — Inversa vice, una pars, I.*
290. Forma, *imago, I.*
293. En ergo, *scilicet habes, præsentatim, I.*
294. Proxime, *nuperrime, I.*

COMMENTARIUS.

251. Parrhasius, *mersusne*, quod melius fortasse est quam *mersisne*. Hailsbr., *habebat*, male, pro *anhelat*.

256. Vat. A, *sordis, supra recte cordis*.

264. Ald., Pal., Parrhasius, Heinsius, cum aliis edd., *tute ipse*. Weitzius, *tu et ipse*, quod confirmant Vat. A, B, Mar., Rat., Prag.

265. Heinsius cum Put., *colis*. Alii edd. et mss., *cales*, nisi quod Cellarius et Chamillardus Heinsio adherent.

269. Weitz., *quin carne*. Alii, *cum*.

275. Mar., Rat., *ac debiles*.

276. Weitzius explicat coronas aureas martyribus donari ad similitudinem militum. Verum hic sermo est de Christianis pauperibus, qui in arce lucebunt Patris, si recte vixerint, sive martyres fuerint, sive arena. Omnes igitur qui vitam æternam consequentur, coronis aureis, quas vers. 926 Hamartigeniæ *rusticus* Prudentius vocat, donabuntur. Paschalius, de Coronis lib. viii, cap. 5, ostendit ex Prudentio martyres Christi ad similitudinem militum, sicuti triumphatores tyrannicæ impietatis, coronis aureis insigniri.

277. Ald. et alii scribunt *tunc si*.

284. Terentius Heaut. ii, 3, 53, *Pannis obsita, neglecta, immunda illuvie*.

285. Ald., *nilil*; ita edidit Parrhasius, sed emendavit *nil*. Posset retineri *nilil* monosyllabum, aut recepto *iribrachy* secundo loco.

286. Pro *aut*, Mar., Rat., Vat. P, habent *ac*. Egm.,

Hailsbr., Palat., Vat. A, Heinsiani potiores, *putidum* Ald., vet. edd., etiam Parrhasius, Vat. P, Q, Alex., Urb., Mar., Rat., aliique multi, *putridum*; neque video cur Teolius Vaticanos pene omnes pro *putidum* allegaverit. Heinsius quidem legit *putidum*, sed duabus inanibus rationibus permotus, quia *putri* jam præcessit, et quia Prudentius primam in *putris* solet corripere. Nollem id ad Heinsio dictum. Nam præcessit *putris*, non *putridus*, et sensu nonnihil diverso. Quod autem Prudentius primam in *putris* corripere solitus sit, quid velat quominus syllabam certo communem vel in *putris*, vel in *putridus* aliquando produxerit? Imo produxit in *putris* hymn. 7 Cath., vers. 9. *Arvina putrem ne resudans crapulam*.

288. Virgilius vi Æn., *Quam super haud ulla poterant impune volantes Tendere iter pennis: talis sese alitus atris Faucibus effundens supera ad convexa sequebat. Unde locum Graii dixerunt nomine Avernum. Hinc fauces graveolentis Averni*.

289. Scriptores posterioris ætatis ita sæpe sunt locuti; et præponebant quidem participium *versa vice*, non *vice versa*: Prudentius metri causa *inversa vice*. In glossa *vacat* mendum cubare videtur. Prudentius ait, animabus quas olim pulcher aspectus delectaverat in corpore, econtrario corruptam formam insigni, quod explicat Nebrissa verbis Aristotelis in Ethic.: *Pæne medicinæ quædam sunt, ut quæ per contraria fieri debent, ut qui dum viverent erant ornatus studiosi, in morte sint deformati*.

- 295 Quos nec favillis obruat
Ruina, nec fur subtrahat.
Nunc addo gemmas nobiles,
Ne pauperem Christum putes :
Gemmas corusci luminis,
300 **913** Ornatur hoc templum quibus.
Cernis sacratas virgines,
Miraris intactas anus,
Primique post damnum tori
Ignis secundi nescias.
305 Hoc est monile Ecclesie :
His illa gemmis comitur,
Dotata sic Christo placet,
Sic ornat altum verticem.

303. Damnum, *amissionem*, I.
304. Ignis, *amoris*. — Nescias, *viduas*, I.
305. Monile, *ornamentum*, I.
306. Comitur, *ornatur*, I.
307. Dotata, *ornata*, I.
309. Eccum, *ecce*, I.
317. Furcifer, *exclamative, succensor ignis*, I.

318. Strophas, *versutias, fraudes; versutias, strophas* *fraus quæ techna vocatur, unde strophosus fraudulentus vocatur.* — Cavillo, *derisione, vel deceptione.* Ca-

GLOSSÆ VETERES.

- A
Eccum talenta; suscipe.
310 **914** Ornabis urbem Romulam,
Ditabis et rem principis,
Fies et ipse ditior.
Ridemur, exclamat fremens
Præfectus, ac miris modis
315 Per tot figuras ludimur,
Et vivit insanum caput!
Impune tantas, furcifer,
Strophas cavillo mimico
Te nexuisse existimas,
320 Dum scurra saltas fabulam?
Concinna visa urbanitas
915 Tractare nosmet ludicris?

B *Brillum convicium cum joco; illusionem vel deceptionem derisoriam.* — Mimico, *scurrili*, I.

319. Nexuisse, *involuisse*, I.
320. Saltas, *saltare facis, vel saltando dicis*, I.
321. Concinna, *composita.* — Visa, *scilicet est.* — Urbanitas, *eloquentia. Conveniens urbanitas, id est pulchritudo. Cinnum genus potionis ex diversis mixturis compositæ; inde concinna res, ex diversis composita sentiis*, I. 60.

COMMENTARIUS.

295. Hailsbr., *quod nec*. Ex Luc. XII, 33 : *Facite vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in caelis: qui fur non appropriat, neque linea corrumpit.*

299. Ald., *Gis*, prima ed. in textu, *numinis*; melius alii *luminis*. Sic vers. 205, *Hi sunt alumni luminis*; quamquam hoc loco gemmarum splendor intelligi poterit.

300. Singulare hoc notandum, quod relativo *quibus* absolvatur strophæ, raro trajectionis exemplo.

304. Mar. a prima manu, Prag., Widun., *cerne*; Hailsbr., *cernes*. Alii, *cernis*.

302. Bong., Fabr., Pal., *Gis*, prima ed., *mireris*, alii, *miraris*. Nebrissensis et Chamillardus *anus intactas* intelligunt esse viduas *ignis secundi nescias* post damnum primi tori, quamvis alias a Virgilio *intacta* virgo dicatur. Existimo hic etiam ipsas sacratas virgines vocari *intactas anus*, quod virginitatem ad senectutem conservaverint; tum his addi viduas *ignis secundi nescias*. Scilicet aliæ sunt intactæ, aliæ ignis secundi nesciæ. Aldus quidem et Parrhasius ita distinguunt, ut interrogationis notam post *intactas anus* apponant, et Iso glossam *viduas* apponit post *nescias*. Gothofredus, in lege 2 cod. Theod., lib. IX, tit. 25, suspicatur legendum *inviras*, quasi univiras, seu viduas pro *vel invitatas*, quia a Prudentio hoc loco aliisque Patribus viduæ et virgines junguntur, raptusque earum exquantur. Verba ejus legis, a Joviano latæ anno 364, ita habent: *Si quis non dicam rapere, sed vel attentare matrimonii jungendi causa sacratas virgines, vel invitatas ausus fuerit, capitali sententia feriatur.* Coniicit præterea legi posse *vel non invitatas*. Sed mihi sententia legis recte procedere videtur; scilicet prohibetur attentari matrimonii jungendi causa virgines sacratas, etiam non invitatas, aliasque non sacratas invitatas: quod pluribus confirmare possem, sed non vacat.

305. Hoc elogium virginum et viduarum addi poterit innumeris aliis quibus Christiana castitas merito celebratur. S. Cyprianus in libr. de Disciplina et Habitu virginum: *Flos est ille ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritualis, læta indoles, laudis et honoris opus integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas, atque in illis largiter floret Ecclesie matris gloriosa fecunditas:*

quantoque pius copiosa virginitas numero suo addit, tanto plus gaudium matris augetur.

307. Ecclesia comparatur sponsæ ornate viro suo Apocalyps. cap. XXI. In hymno Dedicacionis ecclesie ad vespertas, *Sponsæque ritu cægeris... Dotata Patris gloria.*

309. Sichardus, *talentum*. Alex., *alenta*, supra *talenta*. Parrhasius, *Hæc tu talenta suscipe, quod Latinius est. Alioquin eccum erit purum adverbium.*

311. Horat., ep. 4, lib. 1, *Ut rem facias, rem si possis recte, si non, quocunque modo rem.* Patrimonium *res* significat.

313. Parrhasius, Rat. a prima manu, Vat. A a prima manu, Mar., Vat. B, Egm., Pal., Hailsbr., Ambr., Thuan., Alt., Rott., tres Torrent., Heinsius, *Gis*, ad oram, *fremens*. Weitzius cum aliis, *furens*

314. Ald., *et miris*; alii, *ac miris*.

317. Isonis glossam non intelligo. Notum est *furciferum* vocatum servum qui ignominie magis quam supplicii causa furcam circa viciniam, aut per urbem ferre cogebatur. De furca tam veteri quam nova Lipsius lib. III de Cruce.

318. Thuan., *capillo*, male. Apud Sedulium lib. v *perperam circumferri labellis, et favillis pro cavillis*, notavit Heinsius: *Jam jamque volant mendacia mille In Dominum vanis hominum constata cavillis.* Mimus ab imitatione rerum vilium et personarum dicitur: hinc pantomimus omnium rerum imitator. Solebant autem mimi jocos et sententias in illa sua representatione miscere, ac celebres sunt sententiæ Publii Mimi. Lactantius, lib. VII, cap. 12. *Sententia deliri hominis ridicula mimo dignior quam schola fuit quod sumpsisse videtur ex Minucio: Non philosophi sine studio, sed mimici vitio digna ista sententia visa est.* Alii legunt *mimico officio*, alii *mimi convicio*. Heraldus vero suspicatur legendum *mimi cavillo*, vel *cavillitia*, vel *mimico cavillitio*, quia *cavillari* proprium est mitorum.

319. Recte *strophas neclere* dicitur. Ammianus lib. XV, *Et Paulo quidem CATENÆ inditum est cognomen, eo quod in complicandis calumniarum nexibus erat indissolubilis.*

320. Saltabantur etiam fabulæ et carmina, hoc est, saltu representabantur, de quo plura ad Romanum. Ovidius, lib. v Trist., eleg. 7: *Carmina quod pleno saltari nostra teatro.*

- Egon' cachinnis venditus
Acroma festivum sui?
225 Adeone nulla austeritas,
Censura nulla est fascibus?
Adeon' securim publicam
Mollis retundit lenitas?
Dicis: Libenter oppetam:
350 Votiva mors est martyri.
Est ista vobis, novimus,
Persuasionis vanitas.
916 Sed non volenti impertiam,
Præstetur ut mortis citæ
353 Compendiosus exitus:
Perire raptim non dabo.
Vitam tenebo, et differam

- A** Pœnis morarum jugibus,
Et mors inextricabilis
340 Longos dolores protrahet.
Prunas tepentes sternite.
Ne fervor ignitus nimis
Os contumacis occupet,
Et cordis intret abdita.
345 **917** Vapor senescens lingua,
Qui fusus afflatu levi
Tormenta sensim temperet
Semustulati corporis.
Bene est, quod ipse ex omnibus
350 Mysteriarches incidit:
Hic solus exemplum dabit,
Quid mox timere debeant.

GLOSSE VETERES.

324. Acroma, gloriosus ludus. Acroma proprie lyricarum auditio; hic autem jocus accipitur, vel carmen scenicum, l.

325. Adeone, nonne adeo, l. — Austeritas, severitas, Mar. — Severitas, asperitas, l.

326. Fascibus, honoribus, l.

327. Adeon', in tantum, l.

329. Oppetam, moriar. Oppetere quasi terram petere; nam viri fortes, dum moriuntur, terram more (forte morsu) petunt, ne vox audiat, l.

350. Votiva, desiderabilis, l. — Cara, Mar.

353. Impertiam, sinam, Mar.

335. Compendiosus, brevis, difficilior, l.
339. Inextricabilis, infiniibilis, vel insolubilis, indissolubilis, l. — Infinitis, indissolubilis, Mar.

344. Abdita, occulta, secreta, l.

345. Senescens, deficiens, l.

347. Sensim, leniter.

348. Semustulati, semiusti: semustulatus et semiustus unum sunt, l.

350. Mysteriarches, princeps mysteriorum, Mar. — Princeps minister, mysteriorum princeps; et Græcum est.

— Incidit, scilicet in pœnam, l.

352. Debeant, scilicet alii, l.

COMMENTARIUS.

323. Parrhasius, Heinsius cum Anbr., Ruinartius, egon' cachinnis; Hailsbron., ego; alii, etiam codex Bolland., egon' cachinnis. Bong. male, chachinnus.

324. Vat. A, Parrhasius, ac Romæ festivum, remente metro et sensu. Heinsiani scripti, Ald., Vat. B, Mar., acroma; alii, acroama, quod defendi potest. Acroma, sive malis scribere acroma, Latine est auditio, sed accipitur pro festiva jucundaque narratione, et interdum pro homine qui eam recitat. Prudentius fortasse imitatus est Ciceronem 6 in Verrem: *Hic quasi festivum acroama, ne sine corollario discederet; et pro Sextio: Ille ipse ludius non solum spectator, sed etiam actor et acroama.* Ruinartius auditio nem seu auditorem etiam ejusmodi narrationis sermone nonne aliquando designari putat, quod ego dubium esse de auditore judico.

325. Parrhasius, adeo nulla; Ald., adeone ulla. Utamque male.

326. Heinsius non assentitur Salmasio, qui hoc loco censuram capit pro dignitate: sic censura oris, ut ait, et vir censorius sumitur pro pulchro. Chamillardus favet Salmasio. Melius tamen intelligitur censuram esse severitatem, cui mox respondet lenitas. Nihil enim obest quod præcesserit austeritas; nam eodem sententia amplificatur.

327. Mar., adeone securim, quod non ausim damnare. Vocat securim publicam, ut hymn. super. vers. 55, *hipennem publicam.* Parrhasius scribit *securem.*

328. Ald., Parrhas., retundit, male.

329. Glossæ etymon non accipio. Oppetere dicitur qui rem sibi contrariam petit: sic oppetere mortem, et simpliciter oppetere dicitur de viro forti qui mortem petit, quamvis contra naturam sit.

332. Vanum et ineptum credebant ethnici in Christianis velle mori spe futuræ vitæ. Minucius: *Proh! miræ stultitia et incredibili audacia spernunt tormenta presentia, dum incerta metuunt et futura; et dum mori post mortem timent, interim mori non timent.* Lactantius, lib. vi, cap. 5: *Ita necesse est sapientem pro stulto haberi, qui dum appetit bona quæ non cernuntur, dimittit e manibus quæ videntur.... Quod accidit nobis cum neque cruciatum neque mortem pro fide recusamus.* Nota vo-

com persuasionis, quæ pro opinione vana et inepta sumi solebat, et præsumptio etiam dicebatur. Minucius: *Audio eos turpissimæ pecudis caput asini consecratum inepta nescio qua persuasione venerari.* Ammianus, quamvis ethnicus, hanc constantiam in Christianis laudare videtur lib. xxii: *Qui deviare a religione compulsi, pertulere cruciabiles pœnas adusque gloriosam mortem intemerata fide progressi, et nunc martyres appellantur.*

333. Parrhasius perperam, sed jam.

336. Arnobius lib. ii, in fine: *Itidem et vos flammis, exiliis, cruciatibus, bellis, quibus corpora lancinatis et diu vexatis nostra.* Alii paulo aliter legunt.

337. S. Augustinus, tract. 27 in Joann., de S. Laurentio: *Non enim occisus est cito, sed cruciatus est in igne. Diu vivere permixtus est: imo non diu vivere permixtus est, sed tarde mori compulsus est.* S. Cyprianus ad Demetrianum: *Nec saltem contentus es dolorum nostrorum compendio, et simplici, ac veloci brevitate pœnarum: admoves laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numero-supplicia.*

338. Petrus Faber, lib. iii Semestrium, cap. 8 *mallet moratam.* Sed nihil est necesse, ut monet Heinsius.

339. Prag., Mar. a prima manu, ut videtur, ut mors; alii, et mors. Mors inextricabilis sumitur pro morte lenta, et quæ finem invenire nesciat, ut notavit Mariettus.

340. Mar., Prag., Rat., Widm. supra, Urb. a prima manu protrahat. Sic melius, ut... mors protrahat. Alii, protrahet.

345. Vapor pro calore apud optimos quosque scriptores, Lucretium, Virgilium, Horatium, etc., sæpe ponitur. Virgilius lib. v, *Lentusque carinas Est vapor.* Vide Gifanium verbo VAPOR indic. Lucr.

348. Ald., et codex Bolland., semustulati: Parrhasius et alii, semiustulati.

350. Mysteriarches dicitur, quia primus et princeps erat diaconorum, quibus cura incumbere erudiendi fideles de mysteriis fidei. Vide comment. ad vers. 160.

352. Weitz., Gis. ad dram, quod mox; ita etiam Mar., Prag.

Conscende constratum rogam ;
 Decumbe digno lectulo :
 355 Tunc, si libebit, disputa,
 Nil esse Vulcanum meum.
 918 Hæc fante præfecto, tuces
 Hinc inde tortores parant
 Nudare amictu martyrem,
 360 Vincire membra, et tendere.
 Illi os decore splenduit,
 Fulgorque circumfusus est.
 Talem revertens legifer
 De monte vultum detulit,
 365 Judæa quem plebs, aureo
 Bove inquinata, et decolor
 Expavit, et faciem retro
 Detorsit impatiens Dei,
 Talemque et ille prætulit
 370 Oris corusci gloriam

A
 Stephanus, per imbrem saxeam
 Cælos apertos intuens.
 Illuminatum hoc eminus
 Recens piatis fratribus,
 375 919 Baptisma quos nuper datum
 Christi capaces fecerat :
 Ast impiorum cæcitas,
 Os oblitum noctis situ
 Nigrante sub velamine
 380 Obducta, clarum non videt.
 Ægyptiæ plagæ in modum,
 Quæ, cum tenebris barbaros
 Damnaret, Hebræis diem
 Sudo exhibebat lumine.
 385 Quin ipsa odoris qualitas,
 B
 Adusta quam reddit cutis,
 Diversa utrosque permovet :
 Illis nidor, illis nectar est.

GLOSSÆ VETERES.

356. Vulcanum, ignem, I.
 359. Nudare, despoliare, I.
 360. Vincire, ligare, I.
 361. Os, facies, I.
 363. Legifer, Moyses, I.
 368. Impatiens, non sustinens, I.
 371. Per imbrem, per densitatem, I.
 373. Illuminatum, manifestatum, manifestum.
 —Hoc, genus fuit.—Eminus, elonge, I.
 374. Recens, recenter.—Piatis, baptizatis, I.

378. Os, faciem.—Oblitum, circumdatum. — Situ tenebris, I.
 379. Nigrante, nigro, I.
 380. Clarum, claritatem, I.
 384. Sudo, sereno. Sudum dicimus, quasi sub udum serenitas que post pluvias fit, I.
 385. Quin, insuper.—Qualitas, scilicet Laurentii, I.
 388. Nidor, fetor.—Nectar, dulcedo. Omnis suavitas odoris dicitur nectar, odor suavis, I.

COMMENTARIUS.

353. Gis. ad oram, Weitzius cum plerisque suis, constructum. Melius, constratum, ut supra, Prunas tepentes sternite.

354. Gallonius, cap. 7, tabula 17, describit craticulam ferream qua assatus est S. Laurentius, quæ religiose asservatur partim in ecclesia S. Laurentii in Lucina, partim in Paneperna. Sagittarius descriptionem Gallonianam in dubium vertit cap. 10, cum non possumus, ut ait, Laurentianæ craticulæ Romæ asservatæ reliquiis tuto præstare fidem. At præter venerabilem antiquitatem, eo majorem fidem his reliquiis præstare possumus, quod tribus costis craticis illa constat. Ado ita lectulum sive cratem ferream describit: *Allatus est autem lectus cum tribus costis, et exspoliatus Laurentius vestimentis suis, extensus est in cratem ferream: et allati sunt batuli cum prunis, et miserunt sub cratem ferream. Qui cum furcis ferreis coarctaretur desuper, dixit, etc.* A batulo, qui est pala ferrea, fit diminutivum batillus, Hispanis, *badil*. Gallonius inter cratem et lectum ferreum distinguit, quod lectus ferreus esset instar veri strati, craticula pluribus costis ad longum inter se distantibus esset fabricata. Vide tabulam 17. Sagittarius de hac distinctione dubitat. Hoc quidem loco lectulus pro crate ferrea ponitur. De veneratione qua S. Laurentii craticula jam a Justiniani imperatoris et a S. Gregorii Magni temporibus colebatur, videri possunt Bollandiani.

355. Rat., Vat. B, Mar., Prag., tunc si libebit. Alli, libebit.

356. Prag. scribit *Volcanum*. Intelligitur de deo et de igne. Nam Laurentius deos irridebat: sic vers. 403: *Et fac periculum, quid tuus Vulcanus ardens egerit.*

358. Hailsbr. male, *torrentes parant*.

359. Mar., Parrhasius, Rat., *amictus*. Melius *amictus*.

360. Alex. a prima manu, *vincere*; Vat. A, *vinciri*. Utrumque corrigendum.

363. Vide Exod. xxxii et xxxiv

366. Male nonnulli vulg., *et die color pro et decolor*
 369. Vide Act. apost. vi et vii.
 372. Cælos numero plurali Lucretius dixit, vitæ alius e profanis. Apud Christianos usitatissimum id est e sacris Litteris et Hebraico stylo.

373. Nebrissa suspicatus est aliter esse legendum; exponit autem *illuminatum* de fulgore, quem videbant baptizati, et non pagani: sed hæret dubius an sermo sit de fulgore Stephani an de Laurentii; nam huic etiam *os decore splenduit*. Giselinus Ægyptiis cæciores esse pronuntiat, qui mendum subesse putant, eosque affirmat in media luce cæcitate: rom tamen sibi claram cæteris non explicuit. Cellarius ait sensum esse Christianos omnes qui astabant, caelum apertum vidisse: non autem paganos, indignos tanta luce. Videtur ergo id accipere de caelo aperto, dum Stephanus lapidibus obrueretur. Certum tamen mihi est Prudentium de fulgore S. Laurentii loqui: *de* cujus odore simile miraculum perguit narrare vers. 385, *Quin ipsa odoris qualitas*.

375. Heinsius, lib. 1 Adv., cap. 6, conjicit *baptizatum*. Nihil est necesse mutare. Hi videntur esse Patres, qui postea laudantur vers. 490.

379. Cath. hymn. 7, vers. 154, *Nigrante vultu contegit velamine*.

386. Virgilius lib. xii: *Nidoremque ambusta doct.* Vide Elmenhorstium ad Arnobium lib. vii, pag. 126. 6.

387. Rat., *diverse*, non male.

388. De nidore vide comm. ad vers. 759 *Apert.* Nectar sumitur pro odore ex nectare effluente. Ovidius Metam. lib. iv: *Nectare odorato spargit corpusque locumque*. Lucretius lib. ii: *Et nardi serenum, nectar qui naribus halat*. Prudentius, hymn. S. Vincentii, vers. 280, *Redolente nectar carcere*. Gifombius advertit translationes ex uno sensu in alium quæ solere, ideoque poni nectar pro odore suavissimo. Sed melius diceret causam poni pro effectu: ut si quis vinum pro odore vini suavissimo usurpet.

- Idemque sensus, dispari
 390 variatus aura, aut afficit
 Horrore nares vindice,
 392 Aut mulcet oblectamine.
 Sic ignis æternus Deus:
 Nam Christus ignis verus est:
 395 Is ipse complet lumine
 Justos, et urit noxios.
 Postquam vapor diutinus
 Decoxit exustum latus,
 Ultro e catasta judicem
 400 Compellat affatu brevi:
 Convertite partem corporis
 Satis crematam jugiter,
 Et fac periculum quid tuus
 Vulcanus ardens egerit.
 405 Præfectus inverti jubet.
 Tunc ille: Coctum est, devora,
 Et experimentum cape,
 Sit crudum an assum suavius.
 Hæc ludibundus dixerat;
 410 921 Cælum deinde suspicit,
 Et congeniscens obsecrat,
 Miseratus urbem Romulam:
 O Christe, Numen unicum,

- A
 O splendor, o virtus Patris,
 415 O factor orbis et poli,
 Atque auctor horum mœnium:
 Qui sceptrâ Romæ in vertice
 Rerum locasti, sanciens
 Mundum Quirinali togæ
 420 Servire, et armis cedere,
 Ut discrepantum gentium
 Mores, et observantiam,
 Linguasque, et ingenia, et sacra,
 Unis domares legibus;
 425 En omne sub regnum Remi
 Mortale concessit genus:
 Idem loquuntur dissoni
 922 Ritus, id ipsum sentiunt.
 B
 Hoc destinatum, quo magis
 430 Jus Christiani nominis,
 Quodcunque terrarum jacet,
 Uno illigaret vinculo.
 Da, Christe, Romanis tuis,
 Sit Christiana ut civitas:
 435 Per quam dedisti ut cæteris
 Mens una sacrorum foret.
 Confœderentur omnia

GLOSSÆ VETERES.

390. Aura, odore. — Afficit, affigit, afficit, l.
 391. Vindice, vindicante, l.
 392. Oblectamine, delectatione, l.
 397. Diutinus, longus, l.
 399. Ultro, sponte. — E catasta, e craticula: qui
 in catasta erat, l. E craticula, Mar.
 403. Periculum, inquisitionem, separationem, l.
 404. Vulcanus, dicitur ignis, l.
 406. Tunc ille, scilicet ait, l.
 409. Ludibundus, similis ludenti, l.
 419. Quirinali, Romanæ, l.
 425. Remi, imperatoris Romanorum, l.
 426. Concessit, convenit, scilicet Dominus, l.
 430. Jus, lex, Mar.
 435. Cæteris, gentibus, l.
 436. Mens, fides, l.
 437. Confœderentur, conjungantur, l.

COMMENTARIUS.

390. Aldus, variatur: melius variatus.
 392. Rupertus Tuitientis, lib. viii de Divin. Offic.,
 cap. 10, de S. Laurentio: Cujus assatura suaviter in
 msa Christi fragrat Ecclesia.
 393. Cur Deus vocetur ignis, vide Hamartig. vers. 71.
 396. Egm., Palat., uret; alii, urit.
 399. Parrhasius scribit cathasta. Josephus lib. de
 Machab. memorat cathastas frizorias, et ait igni in ca-
 thasta martyrem objici. Suspicio a Prudentio hoc loco
 cathastam sumi pro crate ferrea. Vide comment. ad
 vers. 56 hymn. 1 Peristeph. Sagittarius cap. 10 ait
 id explicari posse de editiori pegmate, in quo excru-
 centum esse Laurentium verisimile est.
 400. Hailsbr., affectu brevi; supra affatu, probe.
 407. Bong., experimento non ita bene. Antepenul-
 tima in experimentum brevis solet indicari; a Pru-
 dentio producit per diastolen vel necessitate metri.
 408. Hailsbr., sic crudum: lege sit.
 409. Querat aliquis an hic jocus in martyre Lau-
 rentio debeat laudari. Quæstionem resolvunt SS.
 Patres, qui laudarunt. Augustinus serm. 303, alias
 125 de Diversis: Quid pluribus? Craticula admota
 est, et tostus est. Et cum ex uno latere arsisset, dicitur
 illa tranquillitate illa tormenta tolerasse, ut imple-
 retur in eo quod modo in Evangelio audivimus: In pa-
 tentia vestra possidebitis animas vestras. Denique
 summa ustus, sed patientia tranquillus: Jam, inquit,
 factum est: quod superest, versate me, et manducate.
 Tunc duxit martyrium, ista gloria coronatus est.
 413. Pat., Ambr., nomen unicum, quam lectionem
 Heinsius fulcire conatur, quia vers. 159 hymni seq.
 legitur: Nomen et ipsa sacrum loquitur purpura san-
 guinis eliciti. Verum longe diversum est cruorem
 quodammodo loqui nomen Christi, ac Christum vocari
 nomen unicum, dum invocatur. Melius fortasse
 allusio fieret ad nomen super omne nomen.
 414. In Romano vers. 468, Christus paternæ gloria
 splendor. Ep. ad Hebr., cap. 1, v. 3: Qui cum sit
 splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus.
 419. Mar. perperam, et mundum.
 421. Vide Prolegom. cap. 8.
 423. S. Augustinus, lib. xix de Civit. Dei, cap. 7:
 At enim opera data est, ut imperiosa civitas non solum
 jugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus per
 pacem societatis imponeret; per quam non deesset, imo
 et abundaret etiam interpretum copia.
 428. Ald., ad ipsum; melius id ipsum.
 429. Ald. Weitz., Parrhasius et alii, quo magis.
 Nonnulli quod.
 431. Gis. ad oram, Rat. a secunda manu quocun-
 que; Oxon., quacunque; præstantiores, quodcunque.
 432. Bong., Fabr., Rat., Gis. ad oram, Teol. ad
 oram. illigares.
 434. Ald. mendose, Christiani.
 437. Ald., Parrhasius, Put., Oxon., Heins., confœ-
 derantur, et postea mansuescit. Ita etiam Cellarius,
 qui pro hac lectione mss. codd. citat; et Teolius, qui
 probatior pro eadem allegat. Nihilominus confœde-
 rantur exstat in Vat. A, Mar., Prag., Rat., Weitzia-
 nis, plerisque Heinsianis, cod. Bolland., et aliis. Gal-
 landius prætulit confœderentur, et mansuescat cum
 emendatissima editione Tornæsiensi, S. Leo Magnus
 serm. 88 non solum sententiam hanc expressit, sed
 etiam verba ipsa Prudentii sumpsisse videtur: Dis-

- Hinc inde membra in symbolum :
 Mansuescat orbis subditus,
 430 Mansuescat et summum caput.
 Advertat abjunctas plagas
923 Coire in unam gratiam :
 Fiat fidelis Romulus,
 Et ipse jam credat Numa.
 445 Confundit error Troicus
 Adhuc Catonum curiam,
 Veneratus occultis focis
 Phrygum penates exsules.
 Janum bifrontem, et Stercutium
 450 Colit senatus (horreo
 Tot monstra patrum dicere),
 Et festa Saturni senis.
 Absterge, Christe, hoc dedecus.
- A** **924** Emitte Gabriel tuum,
 455 Agnoscat ut verum Deum
 Errans Iuli cæcitas.
 Et jam tenemus obsides
 Fidissimos hujus spei :
 Ille nempe jam regnant duo
 460 Apostolorum principes.
 Alter vocator gentium,
 Alter cathedram possidens
 Primam, recludit creditas
 Æternitatis januas.
 465 Discede, adulter Jupiter,
 Stupro sororis oblite,
 Relinque Romam liberam
 Plebemque jam Christi fuge.
- B** **925** Te Paulus hinc exterminat,

GLOSSÆ VETERES.

438. In symbolum, unitatem, fidem catholicam, concilium, unam fidem, l. — In unitatem, Mar.
 439. Mansuescat, mitis fiat, l.
 441. Advertat, sentiat, intelligat. — Abjunctas, separatas, l.
 443. Fidelis, credulus, l.
 444. Numa, consul, id est Sabini, l.
 446. Catonum, consulum, consiliatorum, vel sapientum, legis doctorum. — Curiam, famitiam, Iso.
 448. Phrygum, Trojanorum, l.
 449. Stercutium, adjectivum, id est cloacinum, Iso.
 451. Gabriel, fortitudinem tuam, l-o.
 456. Errans Iuli cæcitas, Roma, Romana Ascanii, I — Ascanii, Mar.
 461. Alter, unus. — Vocator, prædicator, l.
 465. Recludit, aperit. — Creditas, acilicet sibi, Iso.
 466. Oblite, vocativi casus, l.
 468. Plebemque, Christianitatem, l.
 469. Exterminat, depellit, extra terminum minat, l.

COMMENTARIUS.

- posito namque divinitus operi maxime congruebat, ut multa regna uno confœderarentur imperio, et cito pervios haberet populos prædicatio generalis, quos unius teneret regimen civitatis. In eandem sententiam discernunt Hieronymus in Isaïam; Eusebius lib. 1, cap. 4, Præpar. evang.; Origenes lib. II contra Celsum, Ambrosius in psalm. XLV. Verbo confœderare utuntur Hieronymus, Orosius, et Tertullianus Apologet. cap. 2; ubi tamen alii legunt ad conferendam.
438. Ald., hic ide membra, vitiose.
 439. Vat. A, mansuescat et orbi non bene. Marietti codex mansuescit, quanvis vers. 437 habeat confœderentur.
 440. In Romano vers. 167 Roma vocatur sæculi summum caput; ab Orosio lib. II, c. 12, caput gentium.
 441. Heinsiani omni, Ald., Mar., Parrhasius, Sich., Weitz., Gis. ad marg., Vat. Q et alii, abjunctas, quod ex vet. lib. probavit Gifanius in INCED:Æ. Vat. A, B, P, Fabr., Egm., Pat., Hailsbr., Bong., et Widm. a secunda manu, adjunctas, non ita bene. De verbo abjunctus pro diviso, disjuncto, vide vers. 816 lib. II in Sythumachum.
 445. Parrhasius, fiatque fidelis, quod sustineri potest.
 445. Troius Æneas deos suos Latio intulit, ut ait Virgilius in Æneid.
 446. Libr. I in Symm., vers. 546, Conciliumque senum gestire Catonum. Duo præcipue Catones Romæ sapientes habiti sunt. Juvenalis sat. 2, vers. 40, Tertius e celo cecidit Cato. Vide Ruæum ad vers. 811 Æn. lib. VI.
 447. Vat. B, P, Mar., Bong., Parrhasius, veneratur. Plerique, veneratus. Sermo est de igne vestalium, qui in locis abditis ardebat. Virgilius, II Æn., vers. 296: Sic ait: et manibus vittas Vestamque potentem, Æternumque adytis effert penetralibus ignem.
 448. Weizius maluit scribere Frigum cum Widm., et Bong., quam cum aliis optimis codd., Phrygum. Penates exsules secum Æneam advexisse notum est ex Virgilio. De eorum templo egi in comment. ad vers. 965 lib. II in Symm.
 449. Iso non videtur agnovisse deum Stercutium, sive is fuerit ipse Saturnus, ut explicat Macrobius, aut quispiam Fauni filius, Italiæ rex, stercoratoris inventor. Stercutium vocat Plinius, alii Stercutium: eum irrident Lactantius lib. I, cap. 10; Tertullianus Apologet. cap. 25.
 451. Apud Teolium Vat. unus, referens, minus bene, pro dicere. De monstribus portentisque deum gentilium, ac de festis Saturnalibus, dictum jam est in libris contra Symmach.
 452. Ruinartius, lenis; Bollandiani hoc ipsum cum Ruinartio, sed ad marg. notant in ms. eorum esse senis. Addere potuissent lenis esse contra motum, neque Saturno congruere.
 454. Barthius, lib. VIII Adv., cap. 12, ait Prudentium, sibi constantem, eandem syllabarum quantitatem in Gabriel secutum hoc loco, et vers. 98 dittochæi, ubi ait: Gabriel Patris ex solio, sedemque repente. At secunda in eo versu dittochæi necessario est longa in Gabriel: in hoc vero Emitte Gabriel tuum brevis esse posset, facta iambus in tertia sede.
 456. Ald., Parrhasius, Palat., plerique nostri, et Heinsiani, Gis. in contextu, et quidam ms. quem is vidit, Iuli. Gis. prima ed., unus Rott., Bong., Iulice, male; neque melius Weitz. cum Widm., Iulia. Gis. ad oram ex suo ms., unus Rott., Iula, quod placuit Cauchio. In Vat. P. Iulii valet Iuli. Virgilius I Æn. Iulius, a magno demissum nomen Iulo. Widm. supra, civitas pro cæcitas.
 460. De his versibus egi in Proleg.
 465. Sive primus legatur, sive primam, eodem sententia de principatu Petri apostoli, rejecto errore Ecclesiæ hicipitis. Hæc vero suntlectionis varietates Ald., Widm. supra Put., Thuan., Oxon., Rott. Nomis., Gis. in textu, Fabr., Rat. a prima manu, Vat. B a secunda manu, Mar. a prima manu, et clar. ad marginem, primam. Weitz., codex Bolland., Torr. Alt., Palat., Hailsbr., Parrhasius, Sich., primam in Ambr. videtur esse primas, et in eodem credam.
 465. Baronius, tom. I Annal. ad annum 69, Prudentius versibus de religionis in melius notatione explicat quædam oracula et prodigia quæ Romanæ imperii imminere portendebant.
 466. Juno Jovis et soror, et conjux.
 468. Aliqui interpungunt Plebemque jam Christi fuge.

470 Te sanguis exturbat Petri,
Tibi id, quod ipse armaveras
Factum Neronis officit.

Video futurum principem
Quandoque, qui servus Dei

475 Tetrus sacrorum sordibus
Servire Romani non sinat.

Qui templa claudat vectibus,

926 Valvas eburnas obstruat,
Nefanda damnet limina,

480 Obdens aenos pessulos.

Tunc pura ab omni sanguine

A Tandem nitebunt marmora,
Stabunt et æra innoxia,
Quæ nunc habentur idola.

485 Hic finis orandi fuit,
Et finis idem vinculi
Carnalis; erupit volens
Vocem secutus spiritus.

Vexere corpus subditis

490 Cervicibus quidam patres,
927 Quos mira libertas viri
Ambire Christum suaserat.
Repens medullas indoles

GLOSSÆ VETERES.

472. Officit, valde nocet, obest, I.
475. Principem, *Constantinum*, Mar. *Constantinum*
vult dicere, I.
476. Sinat, non consentit, I.
478. Valvas, fenestras, scras, I.
479. Damnet, claudat *Constantinus*, I.
480. Obdens, opponens, contra dans. — pessulos,
sectes, I.
481. Pura, Deo dicata. — Sanguine, inquinata,

mento, I.
485. Æra, idola, I.
485. Hic, tunc. — Orandi, scilicet *S. Laurentis*.
486. Vinculi, corporis, I.
491. Libertas, fiducia *Laurentii*, I.
B 492. Ambire, desiderare, I.
493. Recens, repentina. — Medullas, viros. — In-
doles, nobilitas, I.

COMMENTARIUS.

471. In Vat. B. ex armaveras, factum est amaveras, non ita bene.

472. Tertullianus cap. 50 Apologet.: *Nec quidquam tamen proficit exquisitior quæque crudelitas vestra, illecebra est magis sectæ. Plures efficitur, quoties velimur a vobis. Semen est sanguis Christianorum.... Inde est quod ibidem sententiis vestris gratias agimus, at est æmulatio divinæ rei et humanæ.*

475. Interpretes omnes, cum veteres tum recentiores, hunc principem affirmant esse *Constantinum*. Equidem magis credo, a *Prudentio* suum vel potius nostrum *Theodosium* laudari. *Theodosius* enim vere ille fuit qui Romam servare idolis vetuit, templa clausit vectibus, et fecit ut æra innoxia starent, quæ olim habebantur idola, dum permisit, stare simul æra vris pretio, non divinitate metienda. Vide lib. I in *Symm.*, vers. 505. De eodem *Theodosio* post *Prudentium* ita scribit *Orosius* lib. VII, cap. 34: *Cum afflictum ac pene collapsam reipublicæ statum videret (Græciam), eadem provisione qua quondam legerat Nerva Hispanum virum Trajanum, per quem respublica reparata est, legit et ipse Theodosium, æque Hispanum virum et restituendæ reipublicæ necessitate apud Syriam purpuram induit, Orientisque et Thraciæ simul præfecit imperio, in hoc perfectiore iudicio; quia cum in omnibus humanæ vitæ virtutibus iste par fuerit, in fidei sacramento religionisque cultu sine ulla comparatione præcessit: siquidem ille persecutor, hic propugator Ecclesiæ.* Animadvertendum est, usque ad *Theodosium* imperium præcipuam nobilitatem Romanam doctorum cultui fuisse addictam. *Augustinus* Co. sess. lib. VIII, cap. 2, de *Victorino* loquens ait: *Statuam a Romano foro meruerat et acceperat usque ad illam ætatem venerator idolorum sacrorumque sacrilegorum præceps, quibus tunc tota fere Romana nobilitas spirabat.*

474. Ald., Mar. supra aliena manu, nonnulli vulg., *servus*. Lege *servus*. Idem *Theodosius princeps bonus* vocatur hymn. 12 *Peristephan.*, vers. 47.

477. Hoc loco templa accipit pro fanis idolorum, quæ a primis Christianis proprie templa dicebantur. *Micrognomus* ad *Riparium* ep. 109, al. 53, de *Vigilantiis*: *Et cum Juliano persecutore sanctorum basilicas aut destrueret, aut in templa converteret. Zeno Veronensis serm. de continent. lib. I tract. 5: Tibi ecclesiæ, illi adenda sunt templa.* Supra autem *Prudentius*, vers. 164, basilicam sive conventiculum *Christianorum*, ut appellat *Arnobius*, *Lactantius*, *Orosius*, *Amilianus*, templum dixit. Vide vers. 107 *Psycho-*

mach. *Theodosius* anno 391 legem tulit cod. *Theod.*, de Paganis l. XI: *Nulli sacrificandi tribuatur potestas, nemo templa circumbeat, nemo delubra suscipiat, interclusos sibi nostræ legis obstaculo profanos aditus recognoscant.* Quod uberius confirmavit anno et leg. seq.

479. Ald., *Parrhasius*, Pal., omnes *Heinsiani*, et nonnulli alii, *nefasta*. Vat. B, *Mariettus*, Itat., Prag., *Weitz.*, Gis. et alii *nefanda*.

480. Gis. 2 ed., *aeno*, in prima ed., *aenos* cum cæteris, excepto *Parrhasio*, qui habet *aenis pessulis*. Alii *ahenos*, alii *aenos* scribunt. *Alex.* mendose; *aenos*.

485. Ald., *Stabunt et vera innoxia*; *Parrhasius*. *Et stabunt æra innoxia*: utrumque contra metrum. A. t., *Noms.*, Rott., *Stabunt ut æra innoxia*. Vera lectio, *stabunt et æra innoxia*. *Theodosius* lib. I in *Symm.* ita Romanos alloquitur: *Marmora tabenti respergine tincta lavate, O proceres; liceat statuas consistere puras, Artificum magnorum opera.*

C 486. *Sich.*, et finis item: repugnat lex metri. In Ald. pro vincula lege vinculi.

487. *Gallandius* cum *Ruinartio* rescripsit *volans pro volens*. At *volens* verum est ex fide mss. et concinnum hoc loco: sic vers. 529, *Dicis, Libenter oppetam*. Vide comment. ad vers. 22 præfat. carminum. Non tamen spernendum est *volans*. Et ita legit *Latinus*.

489. A loco martyrii, scilicet a colle *Viminali*, ut fama refert, ubi nunc ecclesia est *S. Laurentii* in *Panisperna*, corpus delatum fuit in alium locum, nempe in prædium *Cyriacæ* in agro *Verano*, via *Tiburina*, ubi alia est ecclesia *S. Laurentii*, quam fuscus describit *Montfauconius* in *Diario Italico*, et *Campinius* de *Ædific.*

490. In Actis vulgatis *S. Laurentii* et apud *Adonem*, Patres qui corpus *S. Laurentii* vexerunt dicuntur *Justinus* et *Hippolytus*. Verum hi jam pridem erant Christiani, et *Prudentius* nominat Patres, quo nomine senatores videntur designari, recens ad fidem conversi ob admirabilem libertatem et constantiam martyris. Igitur præter *Hippolytum* et *Justinum*, quorum mentio fit apud *Adonem*, alii ad deferendum corpus convenerunt. *Teobus Comum* redarguit, quod per Patres a *Prudentio* indicatos *Justinum* et *Hippolytum* intelligi commode posse affirmaverit. *Bohandiani* eosdem *Justinum* et *Hippolytum* intelligi censuerunt. Fortasse quod mox ait *Prudentius*, *Ambire Christum*, explicari poterit de desiderio martyrii. Sed aliud suadet versus seqq. et 375.

493. *Ambr.*, tres *Torrentiani*, *Rottendorphius*, *Cauchianus*, *replens*, quod exstat etiam in *Parrhasio*, ubi mendose *indole*. *Cellario* placuit *replens*; plerique

- 495 Affarat, et coegerat
Amore sublimis Dei
Odisse nugas pristinas.
Refrixit ex illo die
Cultus deorum turpium :
Plebs in sacellis rarior ;
500 Christi ad tribunal curritur.
928 Sic dimicans Laurentius ,
Non ense præcinxit latus :

- A Hostile sed ferrum retro
Torquens in auctorem tulit.
505 Tum dæmon invictum Dei
Testem lacessit prælio,
Perfossus ipse concidit,
Et stratus æternum jacet.
Mors illa sancti martyris
510 Mors vera templorum fuit :
Tunc Vesta Palladios lares

GLOSSÆ VETERES.

496. Nugas, idola, l.
497. Refrixit, gelavit, l.
499. Sacellis, templis deorum, l.
500. Tribunal, ad ecclesiam, l.
501. Dimicans, pugnans, l.
502. Ense, gladio, l.

504. Auctorem, diabolum, l.
505. Tum, usque, l.
506. Lacessit, provocat cum prælio, l.
508. Æternum, æterniter, in æternum, l.
511. Vesta, dea ignis, l. — Lares, ignes, l, Mat.

COMMENTARIUS.

legunt *repens*, hoc est repentina indoles, quæ a Gise-
lino exponitur *libera quædam, et nobilis generositas*.
Poterit etiam intelligi *repens* tanquam adverbium pro
repente ut in Eulalia vers. 161, *Emicat inde columba*
repens.

496. Nugas pristinae sunt aniles fabulae de cultu
deorum. Aliqui putant *nugas, nœnias*, accipi etiam
pro larvis et idolis. Res in idem recidit, sive idola
intelligas, sive fabulosam doctrinam de idolis. Vide
comment. ad vers. 34 hymni 11 Cath., *Venerans*
inanes nœnias.

497. Huc faciunt quæ de multitudine Christiano-
rum, ante Diocletianeam persecutionem crescente,
dixi ad vers. 164. Plinius etiam ante S. Laurentii
martyrium epist. 97, lib. x, querebatur *prope jam*
desolata templa fuisse, quod multi ex omni ordine
Christiani fient. Cicero simili significatione dixit
ep. 1 lib. 1 ad Atticum : *Cum Romæ a iudiciis forum*
refrixerit. Vulpus ad carmen Catulli 62 putat id imi-
tatum Prudentium, *veterum*, ut ait, *elegantiarum stu-
diosissimum*, et eodem sensu accipit Catulli verba :
Tepida limina.

500. Cauchius conjiciebat *curritur* : sed bene est
curritur. Hos duos versus ita legit Latinius, cum in
Torn. invenisset *Plebs ad tribunal curritur Christi in*
sacellis rarior. Ad tribunalia basilicarum respici a
poeta, monet idem Cauchius. De hoc tribunali Pru-
dentius hymn. 11 Perist. vers. 225 : *Fronte sub ad-
versa gradibus sublime tribunal Tollitur, antistes præ-
dicat unde deum*. P. Franciscus a Puteo ex recen-
ti nostra loquendi ratione rem voluit explicare : *Nempe*
ad sacra baptisteria, et ad ecclesiarum tribunalia, in
quibus Christiani sacerdotes resident, ut reos a peccatis
abluant, absolvantque juxta ritus a Christo institutos, et
potestatem sibi divinitus collatam. Videtur intelligere
confessionalia, ut nunc loquimur, quæ tribunalia pœ-
nitentiæ solent appellari. Vereor ne id irrideant hæ-
retici.

505. In Mar. videtur esse *tum demum* ; male.

511. Vat. A, *Palladis* ; Egm., *Pallidios* ; Vat. B, *D*
Palladeos ; Weitz., *Palidios*. Verum est *Palladios*.
Quid autem sibi volunt *Palladii lares* ? Nebrissa ait
templum, ubi erat Palladium. Chamillardus vult in-
telligi lares seu deos domesticos, Palladios dictos ob
Palladium, illam scilicet Palladis statuam quæ urbem
in qua erat inexpugnabilem reddere dicebatur. In in-
terpretatione vero ait nec Vestam nec Palladium jam
a Romanis adorari. Cellarius ex Herodiano lib. 1,
cap. 14, notat in Vestæ templo Palladium custodi-
tum. Marietti Glossa cum Isone *lares* interpretatur
ignes : quod recentes interpretes animadvertisse non
videntur. Aliorum interpretatio mihi non placet :
haud scio, an mea aliis placebit. Serino hic est de
igne vestalium, de quo vers. 447 : *Veneratus occul-
tis focus Phrygum penates exules*. Postea narrat ve-
stales ad Christum conversas, vers. 527, *Vestalis in-*

B *trat Claudia*. Ait, *impune deseri ignem vestalem, quis*
flagris verberari debebant virgines vestales, quarum
negligentia ille ignis exstingueretur. Ignis autem Ve-
stæ Palladius dicitur, tum quia apud vestales Palla-
dium conservabatur, tum quia Athenis, urbe a Pal-
lade condita, hic ignis aut originem habuit aut sin-
gulari honore colebatur. Prudentius lib. 11 in Symm.,
vers. 164 et seqq. : *His, ni fallor, ager vitibus corru-
ptus, et ante Subjacuit, quam Palladium, quam*
*Vesta Penates Sub lare Pergameo servarent igne repo-
sto, Quam Priami genitor conductis mœnia fabris*
Exstrueret, quam virgo suas fundaret Athenas Pallas :
*in his quoniam Vestalis origo Javitæ Urbibus, ut me-
morant*. Etsi autem Prudentius dicat, *Tum Vesta*,
tamen de suo tempore loquitur, ut ex versibus seqq.
liquido patet. Denique Lares esse ignes, aut pro eis
accipi, docent glossæ Isonis et Marietti. Ignis sacer
erat Laribus : et ut ego puto, instrumenta ipsa ferrea
quæ ad ignem alendum, conservandum, et ad ejusdem
usum circa focum erant, quibusdam imaginibus
erant ornata, quæ pro diis Laribus colebantur. De
his Laribus sive diis, sive instrumentis in deorum
formam effectis, accipio illud Horatii Epod. 2, *Pos-
tosque vernas, Diis examen domus, Circum residentes*
Lares ; et vers. 204 lib. 11 in Symm., *Unguentoque La-
res humescere nigros*. Prudentius, qui Lares irridet,
vocat eos *nigros* ob fumum culinae ; Horatius *residen-
tes*, ut significet curam eos expoliendi, nisi mavis *re-
sidentes* explicare oleo quo ungebantur nitentes. Imo
quod ait Isidorus lib. xx Etym. cap. 2, *lardum* dic-
tum quia in *laribus*, hoc est domibus conservatur,
non ita videtur probabile, ac *lardum* dictum a Lar-
ibus, a quibus pendebat, vel prope quos conservabatur,
vel quod eo Lares religionis causa ungerentur. Hi-
spani *llares* vocant catenam ferream ex qua ad ignem
lebetes pendent : eam vocem ex laribus trahere ori-
ginem, verum fortasse non erit, sed est certe verissi-
mile : quod etiam Couarrubiæ nostro placuisse video.
Recte enim Barthius de Hispano sermone, qui *ro-
manze* dicitur, mihi pronuntiasse videtur libr. XLVII
Adv., cap. 13 : *Romanæ vero linguæ titulum sibi vin-
dicant hodieque Hispani, et certe puto nullum idio-
tismum illi propiorem esse, nec ullus magis integræ*
*servavit verba ; itaque magna nos delectatione cepit Ca-
stilianismus hodiernus*. Quod eo vel maxime confir-
mare posset, quia in Hispanorum lingua tot sunt verba
Latina simul et Hispanica, ut et oratione soluta, et
metro Hispano plura exstant opuscula verbis Hispano
Latinis composita a Joanne de Mena Ferdinando Pe-
rez de Oliva, Ambrosio Morales, Ludovico Gonzales,
Francisco de Castilla, Joanne de Gusman, Magistro
Martinez, Didaco de Aguiar, Joanne Rodriguez de
Leon, Joanna Agnete de la Cruz, aliisque multis.
Sed, ut ad Lares redeam, non est omitendum La-
rium mentionem, uti etiam Penatum sæpe occurrere
in describendo igne vestali. Virgilius lib. v, vers.

- 929 Impune sensit deseri.
Quidquid Quiritum suserat
Orare simpuvium Numæ,
515 930 Christi frequentans atria,
Hymnis resultat martyrem.
Ipsa et senatus lumina,
Quondam luperci, aut flamines,
Apostolorum et martyrum

- A 520 Exosculantur limina.
931 Videmus illustres domos
Sexu ex utroque nobiles
Offerre votis pignora
Clarissimorum liberum.
525 Vitatus olim pontifex
Ascitur in signum crucis,
Ædemque, Laurenti, tuam

GLOSSÆ VETERES.

513. Quiritum, Romanorum, l.
514. Simpuvium, combationem; nam simulacrum illius barbatus fuit. Barbati in pictura. — Numæ, consulis, Cæsaris, l. — Vas cum quo sacrificabatur Numæ. Vat. A. — Simbuvium, id est barbatus simulacrum, Vat. S.
516. Resultat, laudat, l.
517. Lumina, principes, principalia, .
518. Luperci, idoli. Sacerdotes Panis dicti, quod B
tempus ab ovibus arceant. Hi vere pastores sunt. Lupercal vero templum Panis, ita appellatum, quod ei so-

lemnia ludicra celebrantur, unde lupercalia prohiibita dicuntur. — Flamines, sacerdotes deorum. Flamen est dictum, quasi flamen, eo quod filo caput cinxerant antiqui, l.

521. Domos, familias, l.
522. Sexu ex utroque, virorum, et mulierum, l. o.
523. Pignora, pueros, l.
524. Liberum, hominum, l.
525. Pontifex, sacerdos, l.
526. Ascitur, acquiritur, l.
527. Ædem, ecclesiam, l.

COMMENTARIUS.

744, Pergameumque larem, et canæ penetralia Vestæ. De Prudentio in hoc eodem hymno, et lib. II contra Symmachum jam vidimus. Nec mirum: nam ipsam Vestam Macrobius lib. III Saturnal., cap. 4, inter deos penates, aut certe eorum comitem recenset.

513. Hailsbronn., deleri: corrige deseri.

514. Put., Noms., Torrentiani duo, Oxon. a secunda manu, Thuan., Widm., Weitz., Vat. A a secunda manu, Vat. Q, Alex., a prima manu, Rat., Mar. a prima manu, Prag., Orare simpuvium Numæ. Binaris, Gallandus cum ms. S. Michaelis in Periculo maris, Hailsbr. supra, Egm. ad oram, Gifanias verbo Νύκταρα, ex vet. lib., Ornare simpuvium Numæ. Ald., Torn., Fabr., Sich., Ornare res vanas Numæ. Vat. A, a prima manu, Hailsbr. a prima manu, Egm. a prima manu, Oxon. a prima manu, Alex. ad oram pro div. script., Vat. P., Ornare res impias Numæ; C
quam lectionem Aldo non jure affligit Teolius. Urb., Ornare res Numæ impias. Gis. ex ms., Hailsbr. ad oram, Ornare nenas Numæ; quam lectionem confirmat Giselinus ex vers. 34 hynni 11 Cath.: Venere nenas nenas. Affirmat Giselinus in aliis esse, ornare res sacris Numæ. Parrhasius legit, Orare in pulvinar Numæ: non patitur metrum. Sustineri potest Ornare pulvinar Numæ. Sic Horatius lib. I, oda 37, Ornare pulvinar deorum. Verum Weitzius, aliique recentiores editores Prudentii merito præferunt Orare simpuvium Numæ, quod placet etiam Cauchio.

Alii scribunt simpvium, alii simpucium, alii simpubium, alii simpulum, alii simpultum. Id erat vas sacrificis apertum, qua omnes sacerdotes simul inde libabant, sive in sumendo ita dictum, sive aliam originem id vocabulum habuerit. Simpuvium quo Numa usus fuerat, posuit summo in honore habebant. Cicero Paradoxo 1, Quid autem. Numa Pompilius? minusne gratas diis immortalibus capedines ac fictiles urnulas visse, quam delicias dierum pateras arbitramur? Persius sat. 2, Aurum, vasa Numæ. Apuleius in apol. 1 eodem respicit: Pauperis etiam populo Romano imperium a primordio summi proque eo in hodiernum diis immortalibus simpulo et castro suscipiat. Juven. sat. 6, Simpuvium ridere Numa, nigramque catinum. Quod expressit Prudentius. Atque orare simpuvium, quia pagani illud venerabant, et ad illud orabant. Quam interpretationem ex lib. I in Sym. confirmari, monuit Mariettus, sed locum non indicavit. Plura de simpuvio vide apud Meursium in lib. IV Arnobii, c. 9.

516. Nonnulli Vulg., martyrum; quod fortasse verius.
517. Senatores lumina senatus, curiæ passim dicunt Cæro, Lactantius et alii.

518. Ald., Torn., Gall., Parrhasius, aut flamines. In etiam in multis mss. Sed Heinsius mutavit in et flamines cum Geselino. Tria erant Romæ lupercorum collegia, duo antiquissima Fabianorum et Quintilianorum; tertium Julianorum a C. Julio Cæsare additum.

519. Parrhasius, aut martyrum.

520. Exstat de Liminibus apostolorum disquisitione historica habita a Petro Salomoni Romæ 1777. Auctori dissertationis est Petrus Lazzeri, qui nuper Romæ obiit, cum magna singularis doctrinæ opinione diu florisset: probat limina hæc in basilica Vaticana fuisse non limina exterioris ambitus, sed confessionis, quam vocant; quæ scilicet est solium sive locus ubi recondita sunt corpora SS. apostolorum Petri et Pauli. Etsi autem id verum sit, ritus tamen osculandi limina in ipsis januis templorum videtur hæc indicari: sane antiquissimus ille ritus est, S. Paulinus Natali 6: Ingressusque sacra magnis cum fletibus aula, Sternitur ante fores, et postibus osculi figit, Et lacrymis rigat omne solum, pro limine sancto fusus humi. Chrysostomus homil. 30 in Epist. II ad Corinth. : Templum Christi sumus. Itaque templi vestibula et aditum osculamur cum alii alios osculamur. An non cernitis quotnam homines etiam hujusce templi vestibulis osculum figunt, partim inclinato capite, partim manu tenentes, atque ori manum admoventes. Ac per has portas et januas ingressus est Christus; et ad nos inreditur, cum communicamus. Etiam nunc pia hæc consuetudo a multis religiose observatur. V. plura ad hunc ritum pertinentia apud Rosw. in not. ad carm. 18 et 21 Paulini, et apud Murator. in not. ad Nat. 12, ubi minus bene dubitat an Chrysostomi verba de templo Dei mystico, quod nos sumus, liceat interpretari: nam exploratum est Chrysostomum et veneratione, quæ templorum vestibulis exhibebatur, argumentum ad nos petere. Opus Martini Kempii de Oculis, ubi de oculis Christianorum agit, multa indiget correctione.

521. Parrhasius, illustres domo.

523. Hanc consuetudinem offerendi liberos Deo confirmat Paulinus Natali 13, vers. 64: Et simul Euxomia æternis jam pacta virago. — In celo thalamis, quam matris ab ubere rapiam Festino placitum sibi Christus amore dicavit. Et vers. 261, de Asterio: Quem simul unanimes vera pietate parentes Infantem Christo constituere sacrum. Muratorius in notis ad hunc versum heterodoxos recte redarguit, quod in monachismum, et religiosorum vota invehantur, cum veteres Christiani ab ipsis incunabulis Deo liberos consecrarent. Vide comin. ad vers. 154 lib. II in Sym.

524. Latinius legit Clarissimorum, quod omnino præferendum videtur, præsertim si faveant mss.

526. Vat. A scribit ascitur. Neacio cur moveat Giselinus ascitur esse in libris calamo exaratis: nam ita etiam est in Aldo aliisque libris impressis, quamquam alii scribunt ascitur. Tractam metaphoram ab iis qui in aliquod collegium sive societatem asciscuntur, non immerito opinatur Gis. Cham. edidit occitur. 527, 528. Mar. non bene, Eademque ad Laure-

932 Vestalis intrat Claudia.

A

933 O ter, quaterque, et septies

GLOSSÆ VETERES.

528. Vestalis, quæ fuit sacra in vestibus. — Claudia, virgo Vestæ. Quædam famula Vestæ Claudii filia

fuit; familia, l.

COMMENTARIUS.

tium: quanquam aliquo pacto defendi posset. Pro quavis virgine vestali nominat Claudiam, quia familia Claudia erat nobilissima, de qua uberime agit Suetonius in Tiberio cap. 1, ex qua virgo vestalis fratrem injus-u populi triumphantem, ascenso simul curru, usque in Capitolium prosecuta est, ne vetare aut intercedere fas cuiquam tribunorum esset. Eiusdem etiam gentis Claudia fuit quæ navem cum sacris matris deum deæ obharentem Tiberino vado extraxit, precata propalam, ut ita demum se sequeretur, si sibi pudicitia constaret. Montfauconius in Antiq. Explic. tom. 1, lib. II, imagines exhibet Bellicæ, Modestæ, Neratiæ, et Turciæ vestalium. De Tuccia Valerius Max. lib. VIII, cap. 2. Lipsius e memoriis priscis plures inscriptiones de vestalibus in Syntagm. de Vest. exhibet. Ex hoc loco conjicit Victorius Prudentium loqui de æde S. Laurentii nuncupata *Palis pernae*, seu *Palis pernae*, quæ a monialibus Franciscanis nunc tenetur. Verum hæc ratio exigui roboris est: nam quod vestales ædem S. Laurentii ingrederentur, probat eas ex vestalibus factas Christianas, ut antea ait Prudentius, senatores quondam Lupercos aut flamines, exosculari limina apostolorum. Nullum autem vel levissimum argumentum petitur ex hoc versu, *Vestalis intrat Claudia*, jam tempore Prudentii eam ecclesiam annexam fuisse monasterio sanctimonialium. Gravior conjectura pro æde S. Laurentii in Palisperna duci potest ex consuetudine adhuc permanente, quod populi Romani Conservatores quotannis S. Laurentio ad ejus ædem Palispernae argenteum calicem et patenam argenteam cum cereis funalibus quatuor offerunt. Oblatio cerei ad altare S. Laurentii exprimitur in antiqua Victorii lamina ex plumbo, cujus hoc est ectypum:

Prodiit in lucem *Dissertatio philologica, qua nonnulla monumenta sacre vetustatis ex museo Victorio deprompta arti incisa tabula vulgantur, expenduntur, illustrantur Romæ, 1751, in-4, ex typ. Palladis.* Auctor est ipse Victorius. Quod attinet ad S. Laurentium, explicat gemmam annularis medullæ, in qua visitur S. Laurentius super craticulam. Hanc gemmam exhibe-

bimus ad vers. 563, simul cum aliis quodam mentis veteribus, quibus antiquus cultus Romæ præstitus illustratur. Deinde Victorius ait quam, ut dicebam, ex plumbo laminam, quæ ab aliquo Christiano, ut crederetur, deferebatur collo appensa, veluti letum ad ejusdem apud Deum obtinendationem, de quibus sacris amuletis multum. In ea lamina seu numismate postulare videtur femina, vel in æra non nisi loco a terra edito cælum oculis remamillas succincta, manibusque orantibus apertis elatisque; quæ fortasse Laurentium designat. Apud ethnicos etiam animæ effingi consueverunt. De anima Laurentii vers. 487, *Erupit volens Cælum secutus* altera numismatis parte cælatum est ab columnis teretibus, cui nomen vetus est et in Cæremoniali episcoporum lib. 1, est legi: *Locus qui in plerisque ecclesiis suojori esse solet, ubi SS. martyrum corpora martyrium seu confessio appellatur.* Anasthecius in vita Sixti III loquitur de transenna, altari S. Laurentii, ut videlicet agri Verani, ac deinde de alia basilica agri Verani, quæ probabiliter est ecclesia S. Lucina. Plura addit Victorius de templis quæ Romæ exstant, et de ejusdem martignatius Como in opere de S. Laurentio, gloria posthuma, decem præcipuas ejus Romæ existentes ita enumerat, ut primatur basilica in agro Verano, de qua Prudentium existimat, cum in ea jaceat corpus, secunda ecclesia S. Laurentii in Lucina Damaso, quarta in Palisperna, quinta in dices Exquilini montis, sexta parochia, ubi Capitolinum ascenditur ab orientali parte, Miranda apud antiquum forum Romanum Burgo, aliter in Piscibus, nona SS. Benedictii in Piscinula, decima Lateranense oratorium, sive Sancta Sanctorum. De pontificio vidi libellum eruditum *dell'Orto Lorenzo nel Laterano, hoggi detto Sancta di corso di Benedetto Milino.* Romæ 166 celeberrimis templis S. Laurentii, præsertino et Scorialensi agunt Bollandiani § 4 posthuma S. Laurentii, et idem Ignatius cap. 5 cramben ab exteris centies repetitilias ab Hispanis rejectam, profert, scilicet architecto Parisiensi constructionem ejus libri. Monumentis certissimis constat primum fuisse Joannem Baptistam de Toledo Herrera ejus discipulum magnam operis profecisse. De aliis vero ecclesiis S. Laurentii Romæ exstant, videri potest Martinellium enim Dipara, nullus videtur fuisse sanctæ Romæ consecrata fuerint templa.

529. Fabr., Gis., quaterque o septies. En. O terque quaterque vati. Hujusmodi nunc pleni sunt hymni Prudentii, ut etiam Damasi, Paulini et aliorum. Neque vero sunt facienda, quasi a poetis dicantur; sed exemplum adduci debent, quod in cæteris ecclesiarum cani solent. Responsio hæc quam sit inepta et impudens, collige ex verbis de Martyrum Natalitiis cap. 5, nunquidem non erubescit affirmare, quod *si nulli essent qui superstitiones illas et errorum tiones cum auctoritate corrigerent vel reprimerent* vero tot sanctissimis ac doctissimis viris, qui floruerunt, ad superstitiones et errores

530 Reatus Urbis incola :
 Qui te ac tuorum cominus
 Sedem celebrat ossuum.
 934 Cui propter advolvi licet,
 Qui fletibus spargit locum,
 535 Qui pectus in terram premit,
 Qui vota fundit murmure.
 Nos Vasco Iberus dividit
 Pinis remotos Alpihus,
 Trans Cottianorum juga,
 540 935 Trans et Pyrenas ninguidos.
 Vix fama nota est, abditis
 Quam plena sanctis Roma sit,

A
 Quam dives urbanum solum
 Sacris sepulcris floreat.
 545 Sed qui caremus his bonis,
 Nec sanguinis vestigia
 Videre coram possumus,
 Cælum intuemur eminns.
 Sic, sancte Laurenti, tuam
 550 Nos passionem quærimus :
 Est aula nam duplex tibi,
 Hic corporis, mentis polo.
 Hic inenarrabili
 Allectus urbi municeps,
 555 936 Æternæ in arce curiæ
 Gestas coronam civicam.

GLOSSÆ VETERES.

530. Incola, *Romani cives*, l.
 531. Cominus, *prope*, l.
 532. Sedem ossuum, *sepulcrum*, l.
 533. Propter, *iuxta*.— Advolvi, *prosternere*, l.
 534. Fletibus spargit, *plorat*, l.
 535. Murmure, *oratione, susurratione*, l.
 537. Iberus, *fluvius Hispanicus*, l.
 538. Alpihus, *montibus*, l.
 539. Cottianorum, *Alpium. Duæ Alpes, Cottianæ, et Pyrenææ. Cottianorum, Scottorum*, l.

540. Ninguidos, *a nire*, l.
 543. Urbanum, *civile*, l.
 547. Coram, *presentialiter, manifeste*, l.
 548. Cælum, *ad Deum*.— Intuemur, *operibus propinquamus*.— Eminus, *longius*, l.
 550. Passionem, *passionis diem*, l.
 554. Allectus, *electus, advocatus*.— Municeps, *tele-nearius minister, vel civis*, l.
 556. Civicam, *angelicam, vel domesticam, caelestium civium, caelestem*, l.

COMMENTARIUS.

530 auctoritas aut voluntas defuerit : imo ipsi ejusmodi corruptelas foverunt.

531. Vat. A a prima manu, Egm., Pal. a prima manu, cod. Bolland., *qui te presentem*, contra metrum.

532. Egm., *vetustiores Heins.*, Vat. A, Bong., Hailsb. *ossuum*, quod placet Heinsio ; et certe *ossua* pro *ossa* *esse* in antiquis inscript. occurrit. Hailsb. male, *sele*.

533. Veterum fuit hic mos complectendi tumulos *eorum* quos sibi caros haberent. Leo, novella 53, *effrorum dolori utque orbitati magnum sane solatium est, si amici sui sepulcrum amplexari ac in id lacrymas profundere possint*. At Christiani religionis et venerationis causa tumulis martyrum advolvebantur. *Tessis* est Prudentius multis in locis, testes alii scriptores ecclesiastici.

534. Hailsbr., *spurgat*, minus recte.

535. Vat. A. *aspectus* : supra, *qui pectus*, quod est retinendum.

536. In *put. murmura*, mendose. Heinsius contra fidem mss. legit *murmura* : sic supra, ut ait, *Votasque dispensat opes*, quod et ibi perpetam immutarant. Ignoto quoniam illum versum 44 immutarunt, nisi quod ibi omnes legunt *Votasque dispensans opes*, Heinsius in hac nota *Votasque dispensat opes* errore typographico. Teolius Heinsium secutus est, et addit in nonnullis editionibus legi *murmure*, sed hic esse *murmura rota*, hoc est votiva, sive S. Laurentio nuncupata. Idem Gallandio cum Chamillardo placuerat. At ante Heinsium omnes editiones habebant *murmure*, neque ullus ms. citatur pro *murmura*. Nihil ergo noto. Imo si inter se codices mss. dissiderent, *murmurem* *murmure*. Prudentius enim a t vota fundi *remissa* voce, quod sæpius explicat hoc vocabulo *murmure*. Atque ita exponit Iso. Quod si mutationi locus esset, re-criterem potius *Qui voce fundit murmura* : nam simili phrasi usus est Prudentius hymno 1, vers. 17, *Voce murmur fuderit*.

537. Alt., *Vulg.* nonnulli, *Cauch.* ex conjectura, *Iberus* : melius *Iberus*, sive *Iberus*, qui fluvius *Vasco* dicitur, quod Vascones alluit, non quod in Vasconia ortum ducat, ut affirmavit Nebrissensis s. Vide Prolepseon. num. 35 et 36, et confer Wesselingium ad *Vet. Rom. itin.* pag. 393. Teolius exponit *nos Hispanos fatus Iber separat*. At non omnes Hispanos Iber separat a Roma, sed eos tantum qui trans flumen siti sunt. Virgil. *eccl.* 1, *Toto divisos orbe Britannos*. Ovid. *leg.* 9 *Pont.*, lib. 1, *Atque tuis toto dividor orbe rogia*.

538. In editione Teolii peccat metrum *Nos binis remotos Alpihus* : dele *nos*. Binas has Alpes esse Cottianas et Pyrenæas, monuit Nebrissa. Gellius de Catone loquens ita ait : *cum de Hispanis Alpibus scriberet, qui circa Iberum colunt*. Et Ausonius ad Paulinum in Hispania degentem *Nunc tibi trans Alpes et marmoream Pyrenen* : quod Scaliger, lib. II *Auson. lect.*, cap. 16, intelligit de Pyrenæis montibus, qui Alpes dicuntur. Isidor. lib. XIV *Orig. cap.* 8, *Gallorum lingua Alpes montes alti vocantur*. De Alpihus Cottianis vide *comm.* ad v. 216 *Apoth. Ald.* scribit *Cottianorum*. In glossa *Scottorum* mendose vel imperite scriptum est.

540. In nonnullis vulg. scribitur *ningidos*. Bollandiani et Franciscus a Piteo post Ruinartium pro diversa scriptura, aut pro glossa ad oram adjecerunt *nividos*, quod neque Latinum est, et metro adversatur. *Ninguidus* ab antiquo *ninguis*, a quo etiam *ninguere*. Utitur *ninguidus* Ausonius epist. 22, *Barceno, me binaris juga ninguida Pyrenæi*.

541. De multitudine SS. martyrum dicam ad vers. 4 hymni S. Hippolyti.

544. Servius ait Ennium, Lucretium, Virgilium verbo *florendi* usos variis omnino in rebus. Lucretius dixit : *Florent flumina flammis, Florent urbes pueris, Floret mare navibus*. Sed elegantissimum est hoc Prudentii, *Solum urbanum floret sepulcris martyrum*. Quod aperte imitatus est Isidorus lib. XV *Etyim.*, cap. 1, *Cæsaraugusta . . . florens SS. martyrum sepulcris*. Fortasse Isidorus scripsit *sepulcris* : nam phrasim desumit ex Prudentio.

545. Parrhasius, *sed quia*, non bene.

546. In *va-is*, in *linteris*, in *spongiis sanguinem* SS. martyrum accurate conservatum, vel ex hoc loco discas. Confer in Hippolyto vers. 140 et seqq.

548. Parrhasius, *cælum tuemur*.

551. Bayerius, in *dissert. de S. Laurentii patria*, cap. 4, argute excogitavit Prudentium hanc sententiam ex Cicerone expressisse, qui de M. Porcio Catone Tusculi nato loquens, ait lib. II de *Legib.*, sub initium : *Ego mehercule et illi, et omnibus municipibus duas esse censeo patrias, unam naturæ, alteram civitatis*.

554. De cælesti Jerusalem Apocalyp. cap. XXI.

555. Weitz. cum Egm., Hailsbr., Widu., *æternæ*. Alii, *æternæ*, probe.

556. Weitz., Egm., *gestis* pro *gestas*. Marietus glossam vel suam, vel aliorum apponit : *Civicam, civium, quod Laurentius cives ab idolis liberaverit. Civica enim*

Ceu præsto semper adsies,

A 570 Tuosque alumnos urbicos

GLOSSÆ VETERES.

569. Adsies, pro adsis, I.

570. Alumnos, filios, I.

COMMENTARIUS.

scilicet impetrant quod poscunt. Vat. A, Alt., Egm., Palat., *latantur*, contra metrum. Widm., *jocanter*; supra, *latantur*. Hailsbr., *latenter*, quod non est absurdum, ut murmura et vota cœculta indicentur; supra *latanter*. Weitzius scripsit *licenter* ex Fabricio, qui habet *licentur*, quod pariter Giselinus pro diversa scriptura margini apposuit. Heinsius putavit a Weitzio allegari codicem Fuldensem, deceptus nota F, quæ me etiam semel aut bis decepit in primis hymni libri Cathemerinon. Sed certum est hac littera Fabricium a Weitzio indicari: nam Fuldensi codice solum in Psychonachia usus est Weitzius; quem codicem solet appellare *Fuld.* Chamillardus Weitzii conjecturam sidenter secutus est: *Nec litantur, nec jocantur legendum esse, quis non videt?* Ita ille: cujus opinioni adhæsit etiam Gallandius. At si a codd. *non*. licet recedere, restituendum putarem *Poscunt, fiant et indicant.*

569. Ald. scribit *assies*, Vat. A, *adsias*, alii *adsies*, quod pro *adsis* a Terentio etiam positum est. Pro *ceus* suspicor *tu præsto*.

570. Sicut Roma antonomastice *Urbs* dicitur, ita Romani *Urbici*. Simili modo Ambrosius in epist. ad Valentinianum contra Symmachum *Urbicorum sacerdotum dispendia*, quod de sacerdotibus ethnicis Romanis intelligitur. Paulinus papam *Urbicum* Sircium vocavit ep. 1 ad Severum. Quis vero Romanis tantam patronus favesit Laurentius, illi alumni vocantur. Sic in inscriptionibus veteribus reperitur: *Patronus urbano possit*. Sensus horum versuum nemo ignoraret, nisi studio partium abriperetur. *Tu, o Laurenti, complexus lactante sinu Romanos, qui tui sunt alumni, eos tanquam pater, sive amore paterno nutri.* Quis contra hiscere ausit? At quoniam ea nunc libido invaluit, ut argumenta undique conquirantur quibus scadeatur S. Laurentium natum Romæ, etiam ex his versibus hanc opinionem recentiores quidam Itali confirmare laborant. Possem illico eludere eorum coactus, si cum præstantissimo codice Alexandrino a patre et prima manu legerem *urbicos*: quasi omnes, qui per totum orbem Laurentii opem implorant et vident, intelligantur. In eandem rem adducere vers. 575, nos inter, *o Christi decus, Audi et poetam rusticum*. Sed legamus *urbicos*. S. Le. s. r. m. 2 in nat. SS. Apost. Romanos vocat *alumnos* S. Petri. In Prudentio *tuos cives* interpretatur Teolius, *Quos, nisi Romanos?.... Hoc unum dicam, qui in ea adhuc sententia permanent, ut S. levitam Hispanis accensendum velint, eos ad argumentum ex Prudentii silentio petunt, nihil habere quod respondeant; nam revertere, vel faciunt P. Perez et novus auctor de Sanctitate S. Laurentii, Prudentium solitum non esse martyrum patriam designare, id demum est lectorum credulitate nitens abuti, cum ex quatuordecim SS. martyrum hymnis quibus hic Peristephanon liber constat, tribus vel quatuor demptis, ceteri omnes martyris patriam disertis verbis prodant, imo et prædicent.* Qui nam sit is P. Perez, quem pro diabolari aliquo fratre aut monacho Teolius traducere videtur, dixi cap. 5 Proleg., num. 106, in nota. Hymnus Prudentii quid probet, Pinius in comment. prævio § 4 declarat: *De patria (S. Laurentii) ac parentibus nihil novi memoriæ proditum a Patribus, uti nec a Prudentio in hymno quem is de Sancto paravit. Et 11: Ad urbem Romanam quod attinet, quasi in ea natales hauserit Prudentius, adeo omni probabilitatis specie videtur destitui opinio que hoc asserit, ut ne proponi quidem, nedum refutari mereatur.* Neque silentium Prudentii obstitit quominus

Bollandiani Prudentium Hispanis adjudicarent. Breviter nunc rationes doctissimi et laudatissimi viri Perezii de Bayer, bibliothecæ Hisp. reg. præfecti, contra Teolium exponam. Ait Perezius Prudentium solum non esse martyrum patriam designare. Id verissimum est, ac clarius intelligitur, si idonea distinctio adhibeatur et explicetur. Ut duplex est martyrum natalis, alter quo terris, alter quo cœlo nascuntur, ita duplex est patria huic duplici natali respondens, altera ubi huic mortali vitæ, altera ubi æternæ vitæ nascuntur. Simili ratione sicut in martyribus aliisque sanctis ille natalis præcipue celebratur, quo vitam æternam consecuti sunt, ita non tam eorum patria qua in hanc vitam erant lucem prodierunt, prædicari solet, quam locus ille (sive patriam alteram voces, sive id nomen dare renuas) quo ad cœlum evolarunt, et quo eorum cineres conservantur. Prudentius hunc secutus est morem: laudat sæpe urbes in quibus martyres coronati sunt, et in quibus eorum ossa requiescunt; de loco ubi nati sunt, in plerisque hymnis nihil sollicitus. Vide vers. 170 hymni 4 Perist. Exemplo sit hic ipse hymnus quem præ manibus habemus. Nusquam dicit Romæ natum Laurentium, aut Romam hoc alumno et germine gloriari posse. Quid enim ait Romanos celebrare? *Beatus Urbis incola, Qui te ac tuorum cominus Sedem celebrat ossuum.* Locus hic erat indicandi Romæ etiam primam lucem vidisse Laurentium. Quid ergo est quod Teolius affirmat in plerisque Prudentii hymnis patriam martyrum disertis verbis prodit, imo et prædicari? In primo hymno adeo non proditur patria SS. martyrum, ut Teolius putaverit eos fuisse Calaguritanos, cum potius fuerint Legionenses. In Eulalia Emericam ejus patriam prædicari facile concedo, quamvis nonnulli dubitent. Vide comment. ad vers. 4. De octodecim martyribus Cæsaraugustanis vide vers. 15, 107, 113, hymni 4. Neque Paulus, qui in eo hymno Narboni tribuitur, patria fuit Narbonensis, neque de aliis ibidem laudatis constat an in eis urbibus nati fuerint quæ eorum reliquiis aut patrocinio gloriantur. Succedit hymnus 5 de S. Vincentio, ubi patria ejus nullo modo memoratur, ut dicam ad hymni inscriptionem. Pariter ad titulum hymni 6 observabo, de patria S. Fructuosi et sociorum non constare ex hymno Prudentii. Sequitur hymnus 7 S. Quirini, ubi ad vers. 5 dicam dubium esse an hæc verba, *Complexu patrio fovent*, Sisciam patriam ejus fuisse indicent. In hymno autem 8 versus ad ornatum baptisterii alicujus proferuntur, quin resciri possit ubinam exstiterit illud baptisterium, et quinam fuerint illi duo sancti martyres qui eo loco passi dicuntur. Neque ex hymno 9 constat S. Cassianum, qui eo laudatur, in Foro Cornelii natum fuisse, ut ad titulum ejus hymni notabo. In hymno 10 nihil est ex quo argui possit S. Romanum genere fuisse Palæstinum. Vide comment. ad inscriptionem hymni. Quænam fuerit S. Hippolyti patria, neque Prudentius hymno 11 indicavit, neque aliunde nobis liquido constat. In hymno 12 patria SS. apostolorum Petri et Pauli nullo modo memorata est, nedum prædicata. Punicam terram S. Cyprianum tulisse, ex hymno 13 scimus, nihil aliud ex eo certo exsculpimus. Sepulcrum S. Agnes Romæ esse hymnus 14 expresse declarat; de natali solo hujus virginis nihil in eo exprimitur. Quo ergo jure Teolius inferit, ex quatuordecim his hymnis, tribus vel quatuor demptis, cæteros omnes martyris patriam disertis verbis prodere, imo et prædicare? Argumenta Blanchini Bayerius

939 Lactante complexus sicut

940 Paterno am re nutrias.

Hos inter, o Christi decus,
Audi et poetam rusticum,

575 Cordis latentem crimina,
Et facta prodentem sua.

Indignus agnosco et scio
Quem Christus ipse exand'at :
Sed per patronos martyres

A 580 Potest melic'am consequi.

Audi, benignus, supplicem
Christi reum Prudentium,
Et servientem corpori
Absolve vinculis sæculi.

III HYMNUS. IN HONOREM B. EULALIÆ MARTYRIS.

941 Germine nobilis Eulalia,

GLOSSÆ VETERES.

574. Lactante, satiante, l.

583. Corpori, peccato, l.

1. Germine, generatione. — Eulalia, interpretatur

boniloqua. B. Eulalia, boniloqua. Eusebia bona, cultura.
Theosobia, Dei cultura, l.

COMMENTARIUS.

egregie refellit, præsertim verba petita ex Sacramentario veteri sub S. Leonis nomine commoda explanatione excipit. Sane periodus illa, si mendosa non est, obscura certe est; ita enim habet: *Quamvis enim Sanctorum tuorum, propagante te, Domine, toto orbe clara sit gloria, de beati tamen solemnitate Laurentii peculiarius præ cæteris Roma lætatur, cujus nascendo civis, sacer minister, et dicatum nomini tuo munus est proprium.*

574. Vat. A, B, P, Q, Alex. Mar. pro div. script., Prag. pro div. script., Parrhasius, Rat., Gis., Weitz., Heins., lactante, neque ullam codicum discrepantiam Weitzius et Heinsius notant. Ald., Prag. a prima manu, jactante, quod prætulit Gallandius, quia jactare sumitur pro in aliquem se corpore inclinare. Ego vero de hujusmodi significatione valde dubito, nisi jactor passive, aut jactare se dicatur. Mar. a prima manu, laxante. Alex. a prima manu, lactente. Prag. pro complexus, non bene, complexos cum Mar. a prima manu.

575. P. Franciscus a Puteo luculentissimum hoc, ut vocat, iv sæculi auctoris docti, maximeque orthodoxi testimonium de invocatione sanctorum multis aliis allatis testimoniis eruditissime confirmat. Quia de re nos plura diximus cap. 7 Prolegom. Weitzius lectorem remittit ad Camerarium in lib. de piis Precibus. At noverint tandem heterodoxi Camerario nos auctore uti ad Plantum explanandum, minime vero ad fidei Christianæ doctrinam explicandam.

574. Ald., Weitz., Parrhasius, Heins. et alii, audi poetam. Mar., Prag., Rat., Bong., audi et poetam.

579. Heinsius, Parrhasius, Alex., et alii, martyras. Ald. cum aliis, martyres. Martyres patronos Prudentius sæpe dicit, quod nos sæpius, invitis hæreticis, repetere juvat. Ambrosius, ep. 22, class. 1, de SS. Gervasio et Protasio: *Patronos habebamus, et nesciebamus.*

580. Vatt. A, B, Mar., Rat., Prag., medela. Melius medelam.

582. Reus Christi dicitur, ut apud Ciceronem Clodius reus Milonis, quia a Milone accusatus est.

584. Ablus error Aldi est, ab ipso emendatus, quod non videtur advertisse Becmanus cap. 6 Manulect. Correxerat enim *absolve* ex ms. P. l. Sæculum ab ecclesiasticis scriptoribus sumitur pro mundo rebusque mundanis. Sic Hieronymus ep. 22 dixit *codices sæculares*. In Vat. B, post hunc hymnum sequitur hymnus S. Hippolyti, uti etiam in Parrhasio.

1. In Vat. B. est hic titulus, *Aurelii Prudentii Clementis V. C. ymnus in honore Eulaliæ martyris*. Ita etiam Mar., sed addit *Incipit ymnus in honore beatæ Eulaliæ*, etc. Rat., *Incipit ymnus in honore Eulaliæ B. martyris*. Vat. A, *Hymnus in honore passionis Eulaliæ beatissimæ virginis*. Aldus, *Ode in laudem Eulaliæ martyris*. Heinsius, qui Put. et Oxon. sequitur in titulis hymnorum hujus libri adnotandis, *In honorem passionis Eulaliæ beatissimæ martyris*. Nostri co-

B dices hic, et alibi sæpius scribunt *in honore*, non *in honorem*, perinde quasi *in festo* dicerent. Osiander, Epitom. hist. eccles. cent. 4, lib. 1, cap. 9, martyrium Eulaliæ a Prudentio eleganti carmine descriptum observat. Ruinartius hymnum hunc Prudentii aliis actis vulgatis merito prætulit, martyrium S. Eulaliæ ad annum 304 revocandum censuit. Ad Prudentii fidem in hujus martyrii narratione vindicandam plura disserui in Hymnodia Hispanica ad diem 9 Decembris. Putarunt nonnulli Prudentium acta S. Eulaliæ Barcinonensis ad S. Eulaliæ Emeritensium per errorem transtulisse. Cæterum cum Prudentius eodem sæculo vixerit quo Eulalia Emeritensis martyrium subiit, cum in provincia Tarraconensi scripsit, ubi potius Eulaliæ Barcinonensis laudes rescire et prædicare potuit, quam Eulaliæ Emeritensis, cum de Eulalia Emeritensi lurulenta profertur testimonia Idalius, Isidorus, auctor vitæ S. Fructuosi Bracarenensis antistitis sæculo vii, codex Veronensis officii Gothici plusquam millenarius a Josepho Blanchino editus, Gregorius Turonensis, Fortunatus, alique veteres: contra ex antiquis primus certus auctor Eulogius sæculo ix clare mentionem fecerit, ut dubium Quirici hymnum et acta anonyma prætermittam, quæ certe non majoris sunt ponderis quam acta Eulaliæ Emeritensis; cum, inquam, hæc omnia ita se habeant, jure verba Lucii Andreae Resendii repetere hoc loco possum ex epistola ad Bartholomæum Quevedo: *De Emeritensi existant et acta, et sacer ille Prudentius. De altera viderint cives Barcinonenses, et solertius investigent. In martyrologio ecclesiæ Germanicæ, quod per septingentos annos latuerat, et in publicum prodiit e bibliotheca Friderici Beckii anno 1687, mense Decembris iv id., sit mentio Eulaliæ virg. Melciadis papæ. Mense vero Februario nulla Eulalia nominatur. Nuper magno animorum æstu hujusmodi controversia in Hispania agitabatur, ut vel ex inscriptione hujus operis arguere poteris. *Justa repulsa del argumento negativo, y equivoaciones, en que cimentaba la defensa de su censura, que dio a luz el M. R. P. M. Fr. Agustín Sala a fin de impugnar algunos hechos del martirio de la insigne virgen y protomartir S. Eulalia Barcinonesa. Por D. Josef Pedros y Riera. In 4 pp. 256. Madrid por Hilario Santos Alonso 1787.* Vidi cupisculis quædam, quæ præcesserant, tum Borjæ, tum Salæ, quorum hic ut suas opiniones tueatur, Prudentii fidem debilitare, ille corroborare studet. Et Sala quidem eo usque progressus est, ut affirmaverit, ipsi etiam Prudentio suos errores fuisse cognitos, siquidem factus est acta martyrii SS. Hemeterii et Celedonii perisse. Cujus argumenti vim plane non percipio. Quod autem addit, Prudentium in Romano, in Hippolyta, in Cypriano errasse, id cujusmodi sit, suis in locis videbimus. Neque vero si viro cuiquam docto errasse aliquando Prudentius visus est, ita etiam judicari Salæ licebit, levioribus rationum momentis permoto,*

- 942 Mortis et indole nobilior,
Emeritam sacra virgo suam,
Cujus ab ubere progenita est,
5 Ossibus ornat, amore colit.
Proximus occiduo locus est,
943 Qui tulit hoc decus egregium,
Urbe potens, populis locuples :
Sed mage sanguine martyrii,
10 Virgineoque potens titulo.
Curriculis tribus atque novem

- A Tres hyemes quater attingerat,
Cum crepitante pyra trepidos
Terruit aspera carnifices,
15 Supplicium sibi dulce rata.
Jam dederat prius iudicium,
Tendere se Patris ad solium,
Nec sua membra dicata toro :
944 Ipsa crepundia reppulerat,
20 Ludere nescia pusiola.
Spernere succina, flare rosas,

GLOSSÆ VETERES.

2. Indole, ingeniosa, vel bona spe : spe, vel virtute. *Indoles est imago quædam propriæ virtutis, l.*
3. Emeritam, Emerita, civitas Hispaniæ dicta, quod ibi emeriti, id est veterani milites erant, l.
6. Occiduo, in fine, l.
7. Tulit, genuit, detulit, l.
10. Titulo, sepulcro, l.
11. Curriculis, annis, l.
13. Crepitante, sonante.—Pyra, pyra ignis dicitur genus qui antequam succendatur rogos vocatur, l.
14. Aspera, fortis, Vat. A.
15. Rata, arbitrata, l.
17. Patris, omnipotentis, l.
18. Toro, conjugio, l.

19. Crepundia, monilia, ornamenta, gemmas, insignia, vel indicia, quæ expositis infantibus adhibentur : jocalia ornamenta, l.—Lusus, pueriles jocos, Mar.
20. Pusiola, parvula, juvenula puella. Diminutivum a pusione, qui est communis generis, et significat puerum vel puellam fortiosem jam : inde pusillus et pusiola diminutiva pusiola, pusilla. Pusio dicitur B primus natus, l.
21. Spernere, scilicet capere. Spernebat, id est abominabatur.—Succina, gemmæ sulcicolores, quæ ex lacrymis arborum fluunt, et in lapidem dureant. Et sunt succina a succo dicta. Oscula in ore infantum.—Flare, flabat.—Rosas, jucunditates mundanas, l.

COMMENTARIUS.

Multo vero minus ei liceat affirmare, sæculo IV, quo doctrina et religio Christiana maxime floruit, exactam judicandi rationem defuisse. Omissa vellem hæc ejus verba, Prudentium sæpius in rebus historicis sanctorum errasse per ser aquellos tiempos tan calamitosos, las memorias, y actas de los martires muy raras y escasas, la critica poco exacta, y la credulidad sobrada. S. Eulaliæ Barcinonensis acta quovis modo defendantur, per me licet : dummodo sua fides Prudentio ejusque æqualibus constet.

2. Indoles vocari solet spes quam ex vultu colligimus, futuræ virtutis in pueris, et a Græcis dicitur *ἡσυχία*. Hic ergo sumitur pro caractere, aut genere mortis. Nebrissensis exponit virtute ut ponatur effectus pro causa ; quia indoles præcedit virtutem. Heinsius monet in scriptis esse *mortis et*, non *mortis at*, aut *mentis et pro martis et*. Gis. et Weitz. ediderunt *mortis at*. Cauchius conjiciebat *moris at* : sed ex Statio observat Heinsius *Ingenium crudele necis*. In Romano vers. 665, *Lactentis oris indolem*. Cath. 12, 68. *Puer o cui trinam Pater Prædestinavit indolem*.

4. Patriam S. Eulaliæ Emeritam hic declarari, nullus dubito. Riscus, tom. XXX Hisp. Sacr. cap. 40, modeste rejicit virum clarissimum Hispanum, qui affirmaverat Prudentium nunquam designasse patriam martyrum quos celebravit. Certe Bayerius in disert. de S. Laurent. aperte proficitur Prudentium dixisse, sed ol iter tantum, Emeritæ in lucem editam fuisse Eulaliam. Ego non video qui possit intelligi, *Cujus ab u'ere progenita est*, nisi dicamus Emeritæ ortam S. Eulaliam. Giselinus tamen, de hac nostra Eulalia loquens, in civitate Barcinonensi a Donato presbytero catechizatam puellam dicit ; quod narrationi Prudentianæ parum congrui. Florezius tom. VIII Hisp. Sacr., tract. 61, cap. 6, plures alias opiniones do patria S. Eulaliæ in examen vocat, meritoque rejicit, Prudentii auctoritate fretus. At notandum est etiam hoc loco Prudentium illud præcipue in Emeritæ laudem vertere, quod martyrio et sepulcro S. Eulaliæ claruerit, ut in fine hynni superioris monebam, et ex versibus 186 et seqq. hujus hynni manifestius patet. De Emerita ad eos versus nonnulli commentabor. Illud nunc præmonebo, Schelstratum in append. ad opus geographic. antiq. Eccles. parva caute affirmasse Emeritæ civitatis nihil modo nisi ruinas superesse.

5. Brev. Mozarabicum totum hunc hynnum in of-

ficio S. Eulaliæ inserit. Ex quo lectiones variantes ascribam. Hoc loco male ibi legitur *amoreque colit*.

6. Parthius, lib. V Advers. cap. 21, ex scheda ms. in qua hymnus Eulaliæ erat descriptus, nonnullos versus illustrat, et scripturam diversam adnotat. Ait *occiduum* non addito solis nomine plagam occidentalem designare, ut apud Calpurnium : *Dicitur occiduas impellere Bætis arenas*. Addi vel præferri possunt Ovidius, Claudianus, et alii. Hoc autem peculiare est Prudentio, quod *occiduum* sine sole, sine orbe, sine aqua aut simili aliquo substantivo ponat pro *occidenti*.

7. Prag., qui attulit. Scheda Barthii, *Qui tulit egregium decus hoc*. Etiam ex hoc versu liquet Eulaliam Emeritæ progenitam. Nam idem locus qui tulit Eulaliam, martyrio hujus et sepulcro illustrior dicitur.

8. Brev. Moz. *perperam, urbs potens*. Idem scribit minus bene *locuplex*. Chamillardus in contextu et in nota legit *orbe potens*. Nescio an consulto ; non enim monet se ab aliis omnibus recedere. Si lectio eod. esset deserenda, libentius legerem *arce potens*. Sic Auson. in epigr., quod mox in examen vocabo : *Corduba non, non arce potens tibi Tarraco certant*.

9. Prag. contra metrum, *martyris*.

10. *Titulus* pro sepulcro, ut sæpe Prudentius uti solet, quanquam hic etiam basilica cum sepulcro intelligi potest.

11. Annorum duodecim ætas his duobus versibus exprimitur. Monuit id Parthius, ne quis annos viginti quatuor intelligeret. Siquidem postea puellula, e thalamo proxima dicitur.

13. Mox vers. 156, *Flamma crepans volat in faciem*. Virg. i Georg. 85, *Crepitantibus urere flammis*.

14. Nebrissa et Trolius exponunt *aspera in semetipsam*. Magis probo glossam *fortis*. Et voces *trepidus terruit* aliquo sensu in carnifices *asperam*, sive eis terribilem inveniunt. Adde orationem martyris ad tyrannum, et vers. 127 et seqq., *Infremit, inque tyranni oculos Sputa jacit*.

15. Brev. Moz. *perperam, subit pro sibi*.

18. Brev. Moz., et sua : lege nec sua. Prag., *dicare toro*.

19. Plerique codices nostri unico *p* scribunt *reppulerat* : sed cum prima sit longa, hoc loco recte scribetur *reppulerat*.

20. Brev. Moz., *pusilla* : corrige *pusiola*.

21. *Succina* unico *c* scribunt aliqui codices. Sich., Weitz., Bong., Iso, *flare*, quod Salmasio placebat, et

- 939 Lactante complexus sicut
 940 Paterno am re nutrias.
 Hos inter, o Christi decus,
 Audi et poetam rusticum,
 575 Cordis latentem crimina,
 Et facta prodentem sua.
 Indignus agnosco et scio
 Quem Christus ipse exaudat :
 Sed per patronos martyres

- A 580 Potest melic' am consequi.
 Audi, benignus, supplicem
 Christi reum Prudentium,
 Et servientem corpori
 Absolve vinculis sæculi.

III HYMNUS. IN HONOREM B. EULALIÆ
 MARTYRIS.

941 Germine nobilis Eulalia,

GLOSSÆ VETERES.

574. Lactante, satiante, I.
 583. Corpori, peccato, I.
 1. Germine, generatione. — Eulalia, interpretatur

boniloqua. B. Eulalia, boniloqua. Eusebia bona, cultura.
 Theoschia, Dei cultura, I.

COMMENTARIUS.

egregie refellit, præsertim verba petita ex Sacramentario veteri sub S. Leonis nomine commoda explanatione excipit. Sane perinde illa, si mendosa non est, obscura certe est; ita enim habet: *Quamvis enim Sanctorum tuorum, propagante te, Domine, toto orbe clara sit gloria, de beati tamen solemnitate Laurentii peculiarius præ cæteris Roma lætatur, cujus nascendo civis, sacer minister, et dicatum nomini tuo munus est proprium.*

574. Vat. A, B, P, Q, Alex. Mar. pro div. script., Prag. pro div. script., Parrhasius, Rat., Gis., Weitz., Heins., lactante, neque ullam codicum discrepantiam Weitzius et Heinsius notant. Ald., Prag. a prima manu, *factante*, quod prætulit Gallandius, quia *factare* sumitur pro in aliquem se corpore inclinare. Ego vero de huiusmodi significatione valde dubito, nisi *factore* passivè, aut *facture* se dicatur. Mar. a prima manu, *laxante*. Alex. a prima manu, *lactente*. Prag. pro *complexus*, non bene, *complexos* cum Mar. a prima manu.

575. P. Franciscus a Puteo luculentissimum hoc, ut vocat, iv sæculi auctoris docti, maximeque orthodoxi testimonium de invocatione sanctorum multis aliis allatis testimoniis eruditissime confirmat. Quæ de re nos plura diximus cap. 7 Prolegom. Weitzius letorens remittit ad Camerarium in lib. de piis Precibus. At noverint tandem heterodoxi Camerario nos auctore uti ad Plautum explanandum, minime vero ad fidei Christianæ doctrinam explicandam.

574. Ald., Weitz., Parrhasius, Heins. et alii, *audi poetam*. Mar., Prag., Rat., Bong., *audi et poetam*.

579. Heinsius, Parrhasius, Alex., et alii, *martyras*. Ald. cum aliis, *martyres*. Martyres patronos Prudentius sæpe dicit, quod nos sæpius, invitis hæreticis, repetere juvat. Ambrosius, ep. 22, class. 1, de SS. Gervasio et Protasio: *Patronos habebamus, et nesciebamus.*

580. Vatt. A, B, Mar., Rat., Prag., *medela*. Melius *medelam*.

582. Reus Christi dicitur, ut apud Ciceronem Clodius reus Milonis, quia a Milone accusatus est.

584. *Ablus* error Aldi est, ab ipso emendatus, quod non videtur advertisse Becmanus cap. 6 Manu duct. Correxerat enim *absolve* ex ms. Pal. Sæculum ab ecclesiasticis scriptoribus sumitur pro mundo rebusque mundanis. Sic Hieronymus ep. 22 dixit *codices sæculares*. In Vat. B, post hunc hymnum sequitur hymnus S. Hippolyti, uti etiam in Parrhasio.

1. In Vat. B. est hic titulus, *Aurelii Prudentii Clementis V. C. ymnus in honore Eulaliæ martyris*. Ita etiam Mar., sed addit *Incipit hymnus in honore beatæ Eulaliæ*, etc. Rat., *Incipit ymnus in honore Eulaliæ B. martyris*. Vat. A, *Hymnus in honore passionis Eulaliæ beatissimæ virginis*. Aldus, *Ode in laudem Eulaliæ martyris*. Heinsius, qui Put. et Oxon. sequitur in titulis hymnorum huius libri adnotandis, *In honorem passionis Eulaliæ beatissimæ martyris*. Nostri co-

B dices hic, et alibi sæpius scribunt *in honore*, non *in honorem*, perinde quasi *in festo* dicerent. Osiander, Epitom. hist. eccles. cent. 4, lib. 1, cap. 9, martyrium Eulaliæ a Prudentio eleganti carmine descriptum observat. Ruinartius hymnum hunc Prudentii aliis actis vulgatis merito prætulit, martyrium S. Eulaliæ ad annum 304 revocandum censuit. Ad Prudentii fidem in huius martyrii narratione vindicandam plura disserui in Hymnodia Hispanica ad diem 9 Decembris. Putarunt nonnulli Prudentium acta S. Eulaliæ Barcinonensis ad S. Eulaliam Emeritenam per errorem transtulisse. Cæterum cum Prudentius eodem sæculo vixerit quo Eulalia Emeritensis martyrium subiit, cum in provincia Tarraconensi scripserit, ubi potius Eulaliæ Barcinonensis laudes rescire et prædicare potuit, quam Eulaliæ Emeritensis, cum de Eulalia Emeritensi luculenta profertur testimonia Idatius, Isidorus, auctor vitæ S. Fructuosi Bracarenensis antistitis sæculo vii, codex Veronensis officii Gothici plusquam millenarius a Josepho Blanchino editus, Gregorius Turonensis, Fortunatus, alique veteres: contra ex antiquis primus certus auctor Eulogius sæculo ix clare mentionem fecerit, ut dubium Quirici hymnum et acta anonyma prætermittam, quæ certe non majoris sunt ponderis quam acta Eulaliæ Emeritensis; cum, inquam, hæc omnia ita se habeant, iure verba Lucii Andreae Resendii repetere hoc loco possum ex epistola ad Bartholomæum Quevedo: *De Emeritensi constant et acta, et sacer ille Prudentius. De altera viderint cives Barcinonenses, et solertius investigent. In martyrologio ecclesiæ Germanicæ, quod per septingentos annos latuerat, et in publicum prodit e bibliotheca Friderici Beckii anno 1687, mense Decembri iv id., sit mentio Eulaliæ virg. Melciadis papæ. Mense vero Februario nulla Eulalia nominatur. Nuper magno animorum æstu huiusmodi controversia in Hispania agitabatur, ut vel ex inscriptione huius operis arguere poteris. *Iusta repulsa del argumento negativo, y equivocaciones, en que cimentaba la defensa de su censura, que dio a luz el M. R. P. M. Fr. Agustín Sala a fin de impugnar algunos hechos del martirio de la insigne virgen y protomartir S. Eulalia Barcinonesa. Por D. Josef Pedros y Riera. In 4 pp. 256. Madrid por Hilario Santos Alonso 1787. Vidi episcala quædam, quæ præcesserant, tum Boricæ, tum Salæ, quorum hic ut suas opiniones tueatur, Prudentii fidem debilitare, ille corroborare studet. Et Sala quidem eo usque progressus est, ut affirmaverit, ipsi etiam Prudentio suos errores fuisse cognitos, siquidem factus est acta martyrii SS. Hemeterii et Celedonii peririisse. Cujus argumenti vim plane non percipio. Quod autem addit, Prudentium in Romano, in Hippolyto, in Cypriano errasse, id cuiusmodi sit, suis in locum videbimus. Neque vero si viro cuiquam docto errasse aliquando Prudentius visus est, ita etiam iudicare Salæ licebit, levioribus rationum momentis permoto.**

- 942** Mortis et indole nobilior,
Emeritam sacra virgo suam,
Cujus ab ubere progenita est,
5 Ossibus ornat, amore colit.
Proximus occiduo locus est,
943 Qui tulit hoc decus egregium,
Urbe potens, populis locuples :
Sed mage sanguine martyrii,
10 Virgineoque potens titulo.
Curriculis tribus atque novem

2. Indole, ingeniosa, vel bona spe : spe, vel virtute. *Indoles est imago quaedam propriae virtutis, l.*
3. Emeritam, Emerita, civitas Hispaniae dicta, quod ibi emeritii, id est veterani milites erant, l.
6. Occiduo, in fine, l.
7. Tulit, genuit, detulit, l.
10. Titulo, sepulcro, l.
11. Curriculis, annis, l.
13. Crepitante, sonante.—Pyra, pyra ignis dicitur genus qui antequam succendatur rogos vocatur, l.
14. Aspera, fortis, Val. A.
15. Rata, arbitrata, l.
17. Patris, omnipotentis, l.
18. Toro, conjugio, l.

GLOSSÆ VETERES.

- A Tres hyemes quater attigerat,
Cum crepitante pyra trepidos
Terruit aspera carnifices,
15 Supplicium sibi dulce rata.
Jam dederat prius indicium,
Tendere se Patris ad solium,
Nec sua membra dicata toro :
944 Ipsa crepundia reppulerat,
20 Ludere nescia pusiola.
Spernere succina, flare rosas,

B VETERES.

19. Crepundia, monilia, ornamenta, gemmas, insi-gnia, vel indicia, quæ expositis infantibus adhibentur : jocalia ornamenta, l.—Lusus, pueriles jocos, Mar.
20. Pusiola, parvula, juvenula puella. Diminutivum a pusione, qui est communis generis, et significat puerum vel puellam fortiosem jam : inde pusiola et pusiola diminutiva pusiola, pusilla. Pusiola dicitur primus natu, l.
21. Spernere, scilicet capi. Spernebat, id est abominabatur.—Succina, gemmæ sulcicolores, quæ ex lacrymis arborum fluunt, et in lapidem durescunt. Et sunt succina a succo dicta. Oscula in ore infantum.—Flare, flabat.—Rosas, jucunditates mundanas, l.

COMMENTARIUS.

Multo vero minus ei liceat affirmare, sæculo IV, quo doctrina et religio Christiana maxime floruit, exactam judicandi rationem defuisse. Omissa vellem hæc ejus verba, Prudentium sæpius in rebus historicis sanctorum errasse per ser aquellos tiempos tan calamitosos, las memorias, y actas de los martires muy raras y escasas, la critica poco exacta, y la credulidad sobrada. S. Eulaliæ Barcinonensis acta quovis modo defendantur, per me licet : dummodo sua fides Prudentio ejusque æqualibus constet.

2. *Indoles* vocari solet spes quam ex vultu colligimus, futuræ virtutis in pueris, et a Græcis dicitur *χαρακτῆρ*. Hic ergo sumitur pro caractere, aut genere mortis. Nebrissensis exponit *virtute* ut ponatur effectus pro causa; quia *indoles* præcedit virtutem. Heinsius monet in scriptis esse *mortis et*, non *mortis at*, aut *mentis et pro mortis et*. Gis. et Weitz. ediderant *mortis at*. Cauchius conjiciebat *moris at* : sed ex Statio observat Heinsius *Ingenium crudele necis*. In Romano vers. 665, *Lactentis oris indolem*. Cath. 12, 68, *Puer o cui trinam Pater Prædestinavit indolem*.

4. Patriam S. Eulaliæ Emeritam hic declarari, nullus dubito. Riscus, tom. XXX Hisp. Sacr. cap. 10, modeste rejicit virum clarissimum Hispanum, qui affirmaverat Prudentium nunquam designasse patriam martyrum quos celebravit. Certe Bayerius in dissert. de S. Laurent. aperte profertur Prudentium dixisse, sed ol iter tantum, Emeritæ in lucem editam fuisse Eulaliam. Ego non video qui possit intelligi, Cujus ab ubere progenita est, nisi dicamus Emeritæ ortam S. Eulaliam. Giselinus tamen, de hac nostra Eulalia loquens, in civitate Barcinonensi a Donato presbytero catechizatam puellam dicit; quod narrationi Prudentianæ parum congruit. Florezius tom. XIII Hisp. Sacr., tract. 61, cap. 6, plures alias opiniones de patria S. Eulaliæ in examen vocat, meritoque rejicit, Prudentii auctoritate fretus. At notandum est etiam hoc loco Prudentium illud præcipue in Emeritæ laudem vertere, quod martyrio et sepulcro S. Eulaliæ claruerit, ut in fine hynni superioris movebam, et ex versibus 186 et seqq. hujus hynni manifestum patet. De Emerita ad eos versus nonnulli commentabor. Illud nunc præmonebo, Schelstram in append. ad opus geographic. antiq. Eccles. parva caute affirmasse Emeritæ civitatis nihil modo nisi ruinas superesse.

5. Brev. Mozarabicum totum hunc hynnum in of-

ficio S. Eulaliæ inserit. Ex quo lectiones variantes ascribam. Hoc loco male ibi legitur *amoreque colit*.

6. Parthius, lib. V Advers. cap. 21, ex scheda ms. in qua hynnus Eulaliæ erat descriptus, nonnullos versus illustrat, et scripturam diversam adnotat. Ait *occiduum* non addito solis nomine plagam occidentalem designare, ut apud Calpurnium : *Dicitur occiduas impellere Bætis arenas*. Addi vel præferri possunt Ovidius, Claudianus, et alii. Hoc autem peculiare est Prudentio, quod *occiduum* sine sole, sine orbe, sine aqua aut simili aliquo substantivo ponat pro *occidenti*.

7. Prag., qui attulit. Scheda Barthii, *Qui tulit egregium decus hoc*. Etiam ex hoc versu liquet Eulaliam Emeritæ progenitam. Nam idem locus qui tulit Eulaliam, martyrio hujus et sepulcro illustrior dicitur.

8. Brev. Moz. perperam, *urbs potens*. Idem scribit minus bene *locuples*. Chamillardus in contextu et in nota legit *orbe potens*. Nescio an consulto; non enim monet se ab aliis omnibus recedere. Si lectio ead. esset deserenda, libentius legerem *arce potens*. Sic Auson. in epigr., quod mox in examen vocabo : *Corduba non, non arce potens tibi Tarraco certant*.

9. Prag. contra metrum, *martyris*.

10. *Titulus* pro sepulcro, ut sepe Prudentius uti solet, quanquam hic etiam basilica cum sepulcro intelligi potest.

11. Annorum duodecim ætas his duobus versibus exprimitur. Monuit id Parthius, ne quis annos viginti quatuor intelligeret. Siquidem postea puellula, e thalamo proxima dicitur.

13. Mox vers. 156, *Flamma crepans volat in faciem*. Virg. Georg. 85, *Crepitantibus urere flammis*.

14. Nebrissa et Teolius exponunt *aspera in semetipsam*. Magis probo glossam *fortis*. Et voces *trepidus terruit* aliquo sensu in *carnifices asperam*, sive eis terribilem innuunt. Adde orationem martyris ad tyrannum, et vers. 127 et seqq., *Infremit, inque tyranni oculos Sputa jacit*.

15. Brev. Moz. perperam, *subit* pro *sibi*.

18. Brev. Moz., *et sua : lege nec sua*. Prag., *dicare toro*.

19. Plerique codices nostri unico *p* scribunt *reppulerat* : sed cum prima sit longa, hoc loco recte scribetur *reppulerat*.

20. Brev. Moz., *pusilla* : corrige *pusiola*.

21. *Succina* unico *c* scribunt aliqui codices. Sich., Weitz., Bong., Iso, *flare*, quod Salmasio placebat, et

- Corporibusque piis inhians,
Viscera sobria dilacerat,
90 Gaudet et excruciare fidem.
Ergo age, tortor, adure, seca,
Divide membra coacta luto.
Solvere rem fragilem facile est:
Non penetrabitur interior
95 Exagitante dolore animus.
Talibus excitus in furias
Prætor, ait: Rape præcipitem,
Lictor, et obrue supplicii:
Sentiat, esse deos patrios,
100 Nec leve principis imperium.
Quam cuperem tamen ante necem,
950 Si potis est, revocare tuam,
Torva puellula, nequitiam!

- A Respice, gaudia quanta metas,
105 Quæ tibi fert genialis honor.
Te lacrymis labefacta domus
Prosequitur, generisque tui
Ingemit anxia nobilitas,
Flore quod occidis in tenero,
110 Proxima dotibus, et thalamo.
Non movet aurea pompa tæri,
Non pietas veneranda senum,
Quos temeraria debilitas?
951 Ecce parata ministeria
115 Excruciabilis exitii.
Aut gladio feriere caput,
Aut laniabere membra feris,
Aut facibus data fumificis,

GLOSSÆ VETERES.

88. Inhians, *appetens, vel nimis cupiens, l.*
90. Excruciare, *extorquere, l.*
92. Coacta, *conjuncta, l.*
94. Penetrabitur, *interficatur, l.*
95. Exagitante, *fatigante, l.*
96. Talibus, *verbis. — Excitus, commotus. Exitiubilis, l.*
98. Lictor, *carnifex a ligando, l.*
101. Quam, *in quantum, l.*

- B 102. Si potis est, *si possibile est, l.*
103. Torva, *aspera vel minax, vel contumax, l.*
105. Genialis, *nuptialis, lectus nuptialis, vel honor gratus, l.*
110. Thalamo, *conjugio, l.*
115. Temeraria, *præsumptrix. — Debilitas, deludis, excrucias, fœdas; infirmitas (forte infirmas), l.*
114. Ecce, *aspice. — Parata, scilicet sunt, l.*
115. Exitii, *periculi vel mortis, lso.*

COMMENTARIUS.

Quæ inscriptio Cluniæ in Hispania exstabat in pulchra columna. Ibidem ex schedis-Schotti similis hæc inscriptio Cluniæ.

DIOCLETIAN. CAES
AVG. GALERIO. IN ORI
ENTE. ADOPT. SVPERST
TITIONE. CHRIST.
VBIQ. DELETA. ET CVL
TV. DEOR. PROPAGATO

Vide Baronium ad an. 304, n. 9 et 10.

88. Prag. omittit *que*, quod desideratur ad metri rationem.

93. Ovidius in Trist., eleg. 11, *Et minimæ vires frangere quassa solent.*

99. Caligulæ illud traditur fuisse præceptum: *Ita feri, ut se mori sentiat.*

100. Breviar. Moz., *ne temneat: emenda nec leve.*

102. Ald., Breviar. Moz., Heinsius cum suis vestustioribus, Fabr., Hailsbr., Bong., Ruinartius alii-que, *si potis es. Urb., Vatt. P, Q, Weitz., Egm., Widm., si potis est*, quod videtur exstare in Alex., et ex vet. lib. defenditur a Gifanio in *viridans*, quod venuste dici putat, ut apud Terentium, et antiquos *si potest, si poterit*. Id non placet Heinsio, quia ex antiquorum imitatione dici deberet *si pots est*, non *si potis est*. Vide comment. ad vers. 84 præf. lib. 1 in Synmach. Etsi autem Gifanius hoc carmen de S. Eulalia vocet elegantissimum, tamen satis sordide protulisse Prudentium ait *revocare nequitiam*. Fortasse hoc vitare voluit Giselinus, qui in contextu edidit *Si potis es, revocare viam Torva puellula, nequitia: quod eodem fere tempore expressit Fabricius. Repugnant scripti codices. Et Ovidius simili sensu dixit in Met.: Si facta mihi revocare liceret; et Seneca de Benef. lib. iv: Revocare promissum. Sic etiam revocare se pro mutare sententiam apud Ciceronem.*

103. Quod Eulalia duodecennis *puellula* non immerito vocetur, ostendi in Hymnodia Hispanica in nota ad hymnum S. Eulaliæ et pluribus aliis exemplis posset confirmari.

104. Vat. B, *petas: melius metas.*

105. *Genialis honor* pro nuptiis a Genio deo generationis: hinc *lectus genialis*.

109. Put. *sole* pro *flore*, quod non esse ex nihilo, ait Heinsius: siquidem Salmasius similem ex Hamartigenia ascripserat locum, *Ut pueros sol primus agit*. Verum epitheto *tenero* exigit *flore*, et locus ex Psychomachia (non ex Hamartigenia), vers. 845: *Scu pueros sol primus agit, seu servor ephobos Incendit nimius, etc.*, non valde similis est huic phrasi *occidere in sole tenero*. Heinsius cum Put. et Oxon., *thalamis*, ex quo suspicatur *thalami*. Alii probe, *thalamo*. Recentiores, *thalamis*, cum Heinsio.

114. *Ministeria* pro *ministeris* et instrumentis supplicii. Apuleius in Met.: *Tunc me per proscenium medium velut quamdam victimam publice ministeria perdunt*. Adde utrumque Plinium, Tacitum, alios.

115. Oxon., *Excruciatilis exitii*, minus bene: sed pejus Breviar. Moz., *Ex cruciabilibus exitiis*.

116. Notat Peveratus *gladio feriatur* esse formulam qua interdum rei damnabantur, ut in eos gladio animadverteretur. Pontius diaconus in Vita S. Cypriani: *Sententia ex tabella recitata est in hæc verba: Cyprianus gladio feriatur*. Plura alia addit Sagittarius cap. 7 de Cruciat. de hac formula *feriatur, gladio feriatur, securi feriatur*, ex jure civili, SS. Patribus, Martyrologiis. Vide tabulam XXI.

117. Intelligi potest de supplicio crucis, in qua relinquebantur rei dilaniandi a canibus et rapacibus volucribus; de quo Horatius, *Non pasces in cruce corvos*. Vide Lipsium de Cruce lib. III, cap. 11, et tabulam I et II, ubi martyres in crucem acti exprimuntur. Gifanius tamen putat, accipi posse *feros pro equis*, ut accipiuntur in hymno S. Hippolyti, qui ab equis distractus est.

118. Barthius affirmat id elegantissime dictum, quod vulgo aliquis diceret: *In usum saculæ accensa*. Catullus, *Et non pistrino traderis, atque asino: hoc est ad molam vice asini*. Vide comment. ad præf. Psych., vers. 5. Hujus generis supplicii in Christianos Tacitus meminit xv Annalium: *Pereuntibus ad dita ludibria, ut ferarum tergis conlecti laniata canum interirent, aut crucibus affixi, aut stanmandi; atque ubi defecisset dies, in usum nocturni luminis arerentur*. Quod fere totidem verbis narrat Sulpicius Hist. sacr. lib. II. Vide tabulam XVII. Cellarius consuetam com-

Fluibiliterque ululanda tuis
 120 In cineres resoluta fues.
 Hæc, rogo, quis labor est fugere?
 952 Si modicum salis eminentibus
 Thuris et exiguum digitis
 Tangere, virgo, benigna velis,
 125 Pœna gravis procul absuerit.
 Martyr ad ista nihil : sed enim
 Infremit, inque tyranni oculos

121. Rogo, interrogo, I.
 122. Eminentibus, longe præminentibus, ab eminus diminutivum, I. Valde parvis, Mar.
 126. Nihil, respondit, I.
 129. Mola, mola est quoddam genus sacrificii ex farre et sale, quo hostia et cultri, atque ipsi ignes aspergebantur, Vat. A.

A Sputa jactit : simulacra dehinc
 953 Dissipat, impositamque mola:
 130 Thuribus pede prosubigit.
 Nec mora, carnifices gemini
 Juncea pectora dilacerant,
 Et latus ungula virgineum
 Pulsat utrinque, et ad ossa secat.
 135 Eulalia numerante notas.
 Scriberis ecce mihi, Domine,

GLOSSÆ VETERES.

130. Prosugigit, suocrtit. Subigo multa si 1° acuo, ut Subigunt in cute secures; 2° com Subigitque fateri; 3° sodio vel conculco, ut Pe. terram, I.
 132. Juncea, tenera, juvenilia propter virid.
 134. Ad ossa, usque ad ossa, I.
 135. Notas, figuras, maculas vel cicatrices, I

COMMENTARIUS.

buitionem tantum intelligit. Sagittarius, cap. 10, credibile putat Prudentium respexisse ad supplicii genus quo Nero Christianos affectit, sed posse etiam explicari de facibus quibus martyres nonnunquam ustulati sunt. Vestem, qua martyres comburendi involvebantur, vocabant tunicam molestam et ardentem : de qua Seneca epist. 14 : Cogita hoc loco carcerem, et cruce, et aculeos, et unicum, et adactum per medium hominem, qui per os emergat, stipitem, et distracta in diversum actis curribus membra, illam tunicam alimentis ignium et illitam, et intextam, et quidquid aliud præter hæc commenta scivitia est. Barthius legit Aut facibus data sumificis, nescio an ex sua scheda, an sumificis exciderit pro sumificis : nam sumificis exstat in aliis.

121. Videtur judex verbis S. Eulalia vers. 66 : Rogo, quis furor est? aliis similibus respondere.

122. Ald. non bene disjungit e minutis. Digitis eminentibus, summis digitis, quasi prominentibus sive eminentibus. Lactantius lib. 1, cap. 20 : Colunt enim thure, ac summis digitis, quæ sensibus intimis horrere debuerunt. Et lib. v, cap. 19 : Docui, ut opinor, cur pro palus noster apud stultos stultus habeatur. Nam cruciantur sique interfici malle quam thura tribus digitis comprehensa in focis jactare tam ineptum videtur, quam in periculo vitæ, alterius animam magis curare quam suam. Nesciunt enim quantum sit nefas adorare aliud, præterquam Deum. Hieronymus epist. ad Heliodor. Non est in eo tantum servitus idoli, si quis duobus digitis thura compressa in bustum aræ jaciatur. Hinc mica thuris apud Ovidium, Columellam, Plinium. Confer Brissotium de Formulæ lib. 1, et vers. 82 hymni S. Cypriani. Voce eminentibus utuntur Varro et Apuleius. Perverus observat locupletes solitos focis acervos thuris ingerere, pauperes vero grana aliquot summis digitis injicere. Fit autem salis mentio ob salsam molam, de qua paulo post. Teolius probabiliter censet, usum salis in sacrificiis ex Hebræis ad ethnicos pertransisse. Calmetus autem ad cap. 11 Levit., vers. 13, tradit temporibus heroicis sal in sacrificiis minime fuisse adhibitum. Recentiores vero Græci et Latini nulla sacrificia conficiebant sine salsa mola.

125. Breviar. Moz., corrupte, pœnam gravem procul absueris. Urb., Vat. P., Aldus et alii, absuerit, quod magis placet quam affuerit, cum Vat. Q., aut affuerit, ut scribunt Alex., Weltz., Egm., Hallsbr., Bong., Heinsius, qui pro hac lectione allegat duos veterimos codices, et sic legi affirmat apud Maronem, Gellium, alios passim in antiquissimis exemplaribus. Teolius Heinsium sequitur, quamvis fateatur, in uno tantum Vat. codice esse affuerit, in cæteris absuerit. Sed excipiendus est Vat. Q., ut dixi.

126. Baronius in Annal., pag. 734, ad ann. 503, censet hinc permotos Patres concilii Eliberitani, ut statuerent, in numerum martyrum non recipi qui

B idola frerit et ibidem fuerit occisus. At Gabriel Vasquez tom. 1, in 3 part., quæst. 25, art. 3, disp. 405, cap. 2, id probabile non putat, quia Eulalam non solum laudare, sed et imitari quisque deberet, cum ea tempestate Christiani ad sacrificandum idoli cogerebantur : qua occasione conculcare idola non solum licet, sed gloriosum quoque est. Damnat tamen temeritatem nonnullorum qui intempestive martyrio se objecerunt.

128. Benedictus pontifex XIV, lib. III de Beatific., cap. 16 et 17, late hanc quæstionem agit, an liceat se ultro offerre ad martyrium, tyrannum provocare ad mortem inferendam, idola despuere et confringere, ex quo mors certo sit secutura. Summa omnium est, hujusmodi actiones sæpius non licere, nisi peculiari impulsu Spiritus sancti exerceantur. Vide comment. ad vers. 580 lib. I contra Symmach. In Eulalia hunc impulsum fuisse ex ejus constantia in perferendis tormentis et ex miraculis consecutis, aperte colligitur. Putabam legi posse inque tyranni oculis, quasi coram tyranno despiceret idola. Certe exemplum simile non legi : quamvis multa alia sint in Actis martyrum de iis qui idola conspuerunt aut simulacra statu contempserunt. Neque tamen aliud ab Eulalia factum intelligo, nisi ut hunc contemptum sufflans, vel leviter exspuens indicaret. Videndus loc. cit. Gabriel Vasquez.

130. Breviar. Moz., pede prosiluit. Rectum est prosugigit, sumptum ex III Georgic., et pede prosugigit terram.

132. Breviar. Moz., vitiose, lancea pro juncea. Boria in opusculo de S. Eulalia Barcinonensi deceptus est, existimans juncea esse in ablativo, et significare instrumentum quo pectora dilacerata sunt. Explicat Hispanice con junco. Prudentius pectora vocat juncea. Terentius, Eunucho, act. II, scen. 3, de tenui femina : Deducunt cibum, tametsi bona est natura, reddunt curatura junceas. Huc respexit Prudentius. Catullus simili metaphora laneum latuaculum pro mollis dixit, et idem atque Lucretius contraria significatione feminas arido et exsucco corpore vocat ligneas. Quod Chamillardus opinatur, Prudentium intelligere pulchre deducta et composita membra, ut sunt opera ex junco facta, id mihi non persuasit, quamvis Nebrissemem videatur secutus, qui pectora juncea exponit pulchre deducta et composita. Magis mihi probatur Isonis glossa. Terentii verba a Donato ita exponuntur : BONA, plena, magna et pinguis. JUNCEAS, tenues et pallidas.

134. Breviar. Moz., et nonnulli vulg., pulsaturumque.

135. Proprie notæ erant compendii litterarum, ut susius dicam ad hymnum Cassiani. Ex hac significatione sequitur in stropa seq., scriberis, apices, etc.

- Corporibusque piis inhians,
Viscera sobria dilacerat,
90 Gaudet et excruciare fidem.
Ergo age, torlor, adure, seca,
Divide membra coacta luto.
Solvere rem fragilem facile est:
Non penetrabitur interior
95 Exagitante dolore animus.
Talibus excitus in furias
Prætor, ait: Rape præcipitem,
Lictor, et obrue suppliciiis:
Sentiat, esse deos patrios,
100 Nec leve principis imperium.
Quam cuperem tamen ante necem,
950 Si potis est, revocare tuam,
Torva puellula, nequitiam!

- A Respice, gaudia quanta metas,
105 Quæ tibi fert genialis honor.
Te lacrymis labefacta domus
Prosequitur, generisque tui
Ingemit anxia nobilitas,
Flore quod occidis in tenero,
110 Proxima dotibus, et thalamo.
Non movet aurea pompa teri,
Non pietas veneranda senum,
Quos temeraria debilitas?
951 Ecce parata ministeria
115 Excruciabilis exiti.
Aut gladio feriere caput,
Aut laniabere membra feris,
Aut facibus data fumificis,

GLOSSÆ VETERES.

88. Inhians, appetens, vel nimis cupiens, l.
90. Excruciare, extorquere, l.
92. Coacta, conjuncta, l.
94. Penetrabitur, interficitur, l.
95. Exagitante, fatigante, l.
96. Talibus, verbis. — Excitus, commotus. Exitiabilis, l.
98. Lictor, carnifex a ligando, l.
101. Quam, in quantum, l.

- B 102. Si potis est, si possibile est, l.
103. Torva, aspera vel minax, vel contumax, l.
105. Genialis, nuptialis, lectus nuptialis, vel honor gratus, l.
110. Thalamo, conjugio, l.
113. Temeraria, præsumptiva. — Debilitas, deludis, excrucias, fœdas; infirmitas (forte infirmas), l.
114. Ecce, aspice. — Parata, scilicet sunt, l.
115. Exitii, periculi vel mortis, lso.

COMMENTARIUS.

Quæ inscriptio Cluniæ in Hispania exstabat in pulchra columna. Ibidem ex schedis-Schotti similis hæc inscriptio Cluniæ.

DIOCLETIAN. CAES
AVG. GALERIO. IN ORI
ENTE. ADOPT. SVPERST
TITIONE. CHRIST.
VBIQ. DELETA. ET CVL
TV. DEOR. PROPAGATO

Vide Baronium ad an. 304, n. 9 et 10.

88. Prag. omittit que, quod desideratur ad metri rationem.

95. Ovidius in Trist., eleg. 11, *Et minimæ virēs frangere quassa solent.*

99. Caligulæ illud traditur fuisse præceptum: *Ita feri, ut se mori sentiat.*

100. Breviar. Moz., *ne temneat: emenda nec leve.*

102. Ald., Breviar. Moz., Heinsius cum suis vetustioribus, Fabr., Hailsbr., Bong., Ruinartius alii-que, *si potis es.* Urb., Valt. P, Q, Weitz., Egm., Widm., *si potis est*, quod videtur exstare in Alex., et ex vet. lib. defenditur a Gifanio in *viridans*, quod venuste dici putat, ut apud Terentium, et antiquos *si potest, si poterit.* Id non placet Heinsio, quia ex antiquorum imitatione dici deberet *si pots est, non si potis est.* Vide comment. ad vers. 84 præf. lib. I in Symmach. Etsi autem Gifanius hoc carmen de S. Eulalia vocet elegantissimum, tamen satis sordide protulisse Prudentium ait *revocare nequitiam.* Fortasse hoc vitare voluit Giselinus, qui in contextu edidit *Si potis es, revocare viam Torva puellula, nequitia:* quod eodem fere tempore expressit Fabricius. Ræpugnant scripti codices. Et Ovidius simili sensu dixit in Met.: *Si facta mihi revocare liceret;* et Seneca de Benef. lib. IV: *Revocare promissum.* Sic etiam *revocare se pro mutare sententiam* apud Ciceronem.

103. Quod Eulalia duodecennis *puellula* non immerito vocetur, ostendi in Hymnodia Hispanica in nota ad hymnum S. Eulaliæ et pluribus aliis exemplis posset confirmari.

104. Vat. B, *petas:* melius *metas.*

105. *Genialis honor* pro nuptiis a Genio deo generationis: hinc *lectus genialis.*

109. Put. *sole* pro *flore*, quod non esse ex nihilo, ait Heinsius: siquidem Salmasius similem ex Hamartigenia ascripserat locum, *Ut pueros sol primus agit.* Verum epitheton *tenero* exigit *flore*, et locus ex Psychomachia (non ex Hamartigenia), vers. 845: *Scu pueros sol primus agit, seu fervor ephobos Incendit nimius,* etc., non valde similis est huic phrasi *occidere in sole tenero.* Heinsius cum Put. et Oxon., *thalamis*, ex quo suspicatur *thalami.* Alii probe, *thalamo.* Recentiores, *thalamis*, cum Heinsio.

114. *Ministeria* pro *ministeris* et instrumentis supplicii. Apuleius in Met.: *Tunc me per proscenium medium velut quamdam victimam publice ministeria perdant.* Adde utrumque Plinium, Tacitum, alios.

115. Oxon., *Excruciatilis exitii*, minus bene: sed pejor Breviar. Moz., *Ex cruciabilibus exitiis.*

116. Notat Peveratus *gladio feriatum* esse formulam qua interdum rei damnabantur, ut in eos gladio animadverteretur. Pontius diaconus in Vita S. Cypriani: *Sententia ex tabella recitata est in hæc verba: Cyprianus gladio feriatum.* Plura alia addit Sagittarius cap. 7 de Cruciat. de hac formula *feriatum, gladio feriatum, securi feriatum*, ex jure civili, SS. Patribus, Martyrologiis. Vide tabulam XXI.

117. Intelligi potest de supplicio crucis, in qua relinquebantur rei dilaniandi a canibus et rapacibus volueribus; de quo Horatius, *Non pasces in cruce corvos.* Vide Lipsium de Cruce lib. III, cap. 11, et tabulam I et II, ubi martyres in crucem acti exprimuntur. Gifanius tamen putat, accipi posse *feros* pro equis, ut accipiuntur in hymno S. Hippolyti, qui ab equis distractus est.

118. Barthius affirmat id elegantissime dictum, quod vulgo aliquis diceret: *In usum faculæ accensa.* Catullus, *Et non pistrino traderis, atque asino:* hoc est ad molam vice asini. Vide comment. ad præfat. Psych., vers. 5. Hujus generis supplicii in Christianos Tacitus meminit in Annalium: *Percutibus addita ludibria, ut ferarum tergis contacti laniatu canum interirent, aut crucibus affixi, aut flammandi; atque ubi defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur.* Quod fere totidem verbis narrat Sulpicius Hist. sacr. lib. II. Vide tabulam XVII. Cellarius consuetam com-

- Obs:upofactus, et attonitus
 Prosilis, et sua gesta fugit,
 175 Lictor et ipse fugit pavidus.
 Ecce nivem glacialis hyems
 Ingerit, et tegit omne forum :
 Membra tegit simul Eulaliæ,
 Axe jacentia sub gelido,
 180 Pallioli vice linteoli.

- A Cedat amor lacrymantum hominum,
 Qui celebrare suprema solent,
 Flebile cedat et officium :
 Ipsa elementa, jubente Deo,
 185 Exsequias tibi, virgo, ferunt.
 Nunc locus Emerita est tumulto
 957 Clara colonia Vettoniæ :
 958 Quam memorabilis amnis Ana

GLOSSÆ VETERES.

180. Vice, in similitudine, I.
 187. Vettoniæ, provinciæ Hispaniæ, I.

188. Ana, fluvius, I.

COMMENTARIUS.

174. Mar., et Rat. pro divers. lectione, sua facta.
 177. In comment. ad vers. 47 huius observatum est plerumque in foro martyres martyrium passos.
 178. Breviar. Moz., membraque tegit contra metrum.
 179. Breviar. Moz. corrupte, ossa jacent sub gelido.
 182. Prag., suprema sole!
 186. Prag., hunc locum, mendose. Vat. P male, non locus. Ald., Heins., Mar. a secunda manu, Alex., Vat. Q. Urb., Weitz. et alii, nunc locus. Rat., Widm., hic locus. Florezius, tom. XIII Hisp. sacr., tract. 41, cap. 6, putavit vocem tumulto declarari locum eminentem ubi sita est Emerita. Mihi exploratum est, credo etiam aliis, sermonem esse de sepulcro Eulaliæ, quod suo tempore Emeritæ esse ait Prudentius. Ubi autem nunc sint reliquiae hujus sanctæ virginis, erud. te edisserit Florezius.
 187. Lucanus lib. iv producit o in Vettones, aut Vectones; Vettonesque leves, profugique a gente veteris Gallorum. Vettonia, non Vectonia scribitur veteribus Heinsiani et nostri; in Alex. tamen Vectonia, in Vat. Q. Vettoniæ. Prudentius corripit secundam in Vettonia licentia in nominibus propriis valde communi. Vettones a Ruinarthio, Chamillardo et Teolio locantur inter Durium et Tagum. At tunc Emerita extra Vettoniam esset, cum inter Durium et Tagum sita non sit, sed potius ejus moenia præterfluat et lavet Anas. Cellarius Vettoniam collocat inter Durium et Anam, præsertim posteriori ævo, et veterem inscriptionem producit ex Grutero pag. 385.

PROC. PROVINCIAE LUSITANÆ ET VETTONIÆ

Quam inscriptionem Gruterus exstare ait in Hispali nova e Fabricio et Morali. Similem inscriptionem e Resudio adducit Gruterus pag. 594, quæ Emeritæ in domo Petri Mexiæ visabatur. A Prudentio hymno vers. 37, Emerita dicitur Lusitanorum caput oppidorum: adeoque Vettonia ad Lusitaniam pertinere videtur. Non ergo satis intelligitur qua ratione in veteri inscriptione Lusitania et Vettonia distinguantur: nisi dicas Emeritam coloniam Vettoniæ fuisse, et simul caput Lusitaniæ, quod rationi communi loquendi non satis congruit. Nebrissa etiam putat Vettones populos esse Lusitanie. Florezius, ut questionem solvat, loc. cit. advertit Emeritam a Prudentio in Vettonia collocari, a Strabone in Turdulis, a Mela, Diono Cassio, Aggeno, in Lusitania, ab Hygino in Bæturia. Rem ita explicat, ut alii provinciam intellexerint, alii regiones: scilicet Emerita caput erat provinciæ Lusitaniæ, exstabat in regione Turdolorum, et in confinibus Vettonum et Bæturiæ. Scaliger, in Lectione Auson. cap. 50, ex Prudentii verbis colligit Emeritam dici Emeritam Augustam Vettoniæ, ubi intelligendum Vectoniæ, id est civitatis: nam Vectones sunt populi Lusitanie: in quibus Emerita fuit princeps ac matrix totius provinciæ Lusitanie. At vero cum Prudentius dicat Emeritam esse claram coloniam Vettoniæ, magis videtur cog-

sentaneum judicare Vettoniam esse regionem populorum Vettonum, quam esse aliud nomen Emeritæ Augustæ. Contentit etiam Scaliger epigramma Ausonii 8 de urbibus Emeritæ convenire, ut lectio vulgata habebat, non Hispali, cujus nomen exstat in mss. vet. Sic enim olim legebatur: Jure mihi posthac memorabere, nomen Iberum, Hispaliæ æquoreus quam præterlabitur amnis. Summittit cui tota suos Hispania fasces. Corduba non, non arce potens tibi Tarraco certan', Quæque sinu pelagi jactat se Bracara dives. Scaliger legit Emerita pro Hispali, quia Hispalim non præterfluit æquoreus amnis, sed Emeritam, testemque producit Prudentium. Ana enim fluvius hanc alluit; quod disertissime, ut ait, a Prudentio his versibus explicatur. Contra ego existimo æquoreum amnem Hispalim præterlabi, non Emeritam. Scaliger explicat æquoreos amnes dici quorum ostia, quia in Oceanum exonerantur, æstum Oceani patiuntur. Ego addo æquoreum amnem, qui aliquam alluit urbem, intelligi de amne qui in ea parte ubi æstum Oceani patitur, urbem præterlabitur: nam alioquin de omnibus fluviis qui in Oceanum se exonerant id promiscue dici posset. Jam Bætis Hispalim præterfluit, et, ubi eam alluit, æstus maris percipitur. Emerita vero ita amni Anæ apposita est, ut ab æstu maris longe sit remota. Accedit nomen Iberum, quod ait Ausonius, de Hispali recte dici, minus recte de Emerita, quæ potius est nomen Latinum sive Italum, ut de suo nomine dixit Ausonius epist. 16: Apologos en misit tibi Ab usque Rheni limite Ausonius, nomen Italum, Præceptor Augusti tui. Et erat quidem etiam tum celeberrima urbs Hispali, Colonia Romula, apud Florezium tab. 29 in veteribus nummis dicta. Hæc cum ita ego cogitarem de Ausonii loco restituendo, incidi postea in commentarios Gothofredi ad cod. Theod. lege 5. tit. de sponsal., ubi Constantini lex exponitur ad Tiberianum vicarium Hispaniarum data et accepta Hispali anno Christi 336. Ait Gothofredus ex hac lege colligi sedem vicarii Hispaniarum fuisse Hispalim, et in Ausonii epigrammate legi Hispali in veter. libro, et Hispali congruere laudes quas ibi tribuit Ausonius. Addit Ausonii verbis, Summittit cui tota suos Hispania fasces, non innui in ea urbe fuisse proconsulis tribunal, qui eo tempore nullus erat, sed eam primam urbem totius Hispaniæ esse.

188. Teolius scribit Anas, plerique Ana: utrolibet modo licet. Marietti codex conjungit, et scribit Amnisana: ita prorsus ediderat Aldus, sed correxit amnis Ana. Neque ratione caret Amnisana, ut civitates quædam ex communi civitatis nomine, et alio peculiari simul conjunctis appellantur. Nunc flumen hoc vocatur Guadiana composito nomine ex quad, lingua Arabica amnis, et Ana veteri nomine Latino fluminis: ut aliæ similes appellationes ex Arabico idiomate sunt in Hispania Guadalquivir (Bætis), Guadalupe (Aquæ Lupiæ). Heinsius ex Vossiano codice corrigendum monet in epistola Ausonii ad Paulinum quæ incipit Excitimus, etc., versum illum, Emeritæque amnes, latæque fluenti Garumæ, ac legendum, Emeritensis Anæ, latæque fluenti Garumæ.

- Quam juvat los apices legere,
 Qui tua, Christe, tropæa notant!
 954 Nomen et ipsa sacrum loquitur
 140 Purpura sanguinis eliciti.
 Hæc sine fletibus et gemitu
 Læta canebat, et intrepida.
 Dirus abest dolor ex animo,
 Membraque picta cruore novo
 145 Fonte cutem recalente lavant.
 Ultima carnificina dehinc,
 Non laceratio vulnificæ,
 Crate tenuis nec arata cutis :
 Flamma sed undique lampadibus
 150 In latera stomachumque furit.
 Crinis odor et in jugulos
 Fluxerat, involitans humeris,
 955 Quo pudibunda pudicitia,
 Virgineusque lateret honos,
- A 155 Tegmine verticis oppo-
 sito.
 Flamma crepans volat in faciem,
 Perque comas vegetata, caput
 Occupat, exsuperatque apicem :
 Virgo, citum cupiens obitum,
 160 Appetit et bibit ore rogi.
 Emicat inde columba repens,
 Martyris os nive candidior
 Visa relinquere, et astra sequi :
 Spiritus hic erat Eulaliæ
 165 Lacteolus, celer, innocuus.
 Colla fluunt, abeunte anima,
 Et rogi igneus emoritur :
 956 Pax datur artibus exanimis,
 Flatus in æthere plaudit ovans,
 B 170 Templaque celsa petit volucer.
 Vidit et ipse satelles, avem
 Femi-næ ab ore meare palam;

GLOSSÆ VETERES.

137. Quam juvat, in quantum jucundum est. — Hos, *martyrii*, l.
 140. Eliciti, expressi vel extracti, Iso.
 146. Carnificina, locus vel exercitatio, l.
 151. In jugulos, in pectora. Mar.
 161. Emicat, salit. — Repens, subita, l.
 165. Innocuus, sicut columba est, l.
 169. Plaudit, ludit, jocatur, l.
 171. Satelles, minister; vel sequax, l.

COMMENTARIUS.

144. Breviar. Moz., tincta, fortasse melius quam picta : nam sequitur lavant.

145. Widm., recalente lavant; supra, lavant, probe.

148. Vat. A, Hailsbr., Egm., Pal., Bong. a prima manu, ore tenuis. Alii melius *cratetenus* vel *crate tenuis*. Breviar. Moz., male, *cratis tenuis*. Non semel Prudentius *cratem* pro *costis* usurpavit, uti Virgilius aliique poetæ. Boria loc. cit., *cratem* videtur accepisse pro *culo*, quod defendi nequit.

149. De hoc supplicio inspicere tabulam ix et xiv. An alia supplicia quæ de Emeritensi Eulalia in ejus actis referuntur, pro certis habenda sint, disputant nonnulli. Narratio Prudentii certa mihi est; alia, quæ adduntur, aut falsa aut minus certa sunt.

151. Breviar. Moz., corrupte, *Crinis et odor ut in jugulos*. Ald., Put., Thuan., Alt., Rott., *Crinis odor ut in jugulos* : neque id immutari debuisset, ait Heinsius. Nihilominus Vat. B, Mar., Rat., Prag., Weitz. et alii habent *et in jugulos*. Giselinus etiam *et*, sed in emendandis monuit in plerisque libris legi *ut pro et*, et orationem esse suspendendam usque ad alterum quinonem sive stropham. *Crinem odorum* vocat, quod divino miraculo suaviter fragraverit, ut Virgilius ait i *Æneid.* vers. 403, *Ambrosiæque comæ divinæ vertice odorem spiravere*. Nebrissa hunc versum Virgiii laudat; sed *odorum* explicat *non tunc, sed qui solebat odoribus suffiri*. Recte ab aliis interpretibus rejicitur. Suspiciamus *crinis honoris*. Puto autem *crinem odorum* dici, quia cum per comas vegetaretur flamma, ut postea narrat, *crinis fetorem* emittere debebat, sed odorem suavem emittebat. Simile miraculum in odore qui e corpore S. Laurentii emanabat, expositum fuit vers. 385 et seqq. Adde *odorum* posse capi pro bene vel male olente.

152. Palat., *humeros*, non male. Alex. scribit *umeris*.

153. In passione Agnetis, vers. 42, vocat *verendum locum*.

154. Breviar. Moz., *lateat* : legendum *lateret* ad regulas metri.

158. Mar. a prima manu, *exsuperat apicem*.

159. Nonnulli vulg., *cito cupiens*.

161. Mar. ad m rg. pro diversa lect., *columba re-*

pens. Breviar. Moz., *replens*. Latinius ex ingenio, ut puto, sed acute, *columba tepens*. Petrus Lazzeri, in dissertat. de regulis criticæ, § 6, affirmat in actis S. Polycarpi verba illa, *Egressa est columba*, solum significare animam exivisse : nam, ut ex Aringho aliisque constat, in cœmeterialibus Christianorum monumentis, certe in sepulcralibus eorumdem titulis frequenter deprehenditur columba ad indicandas animas justorum. Recenset alias historias quibus egressa columba dicitur, ut hanc S. Eulaliæ in Prudentio et in missali Mozarabico de utraque Eulalia Emeritensi et Barcinonensi, S. Potiti, S. Quintini, S. Reparati, S. Devoti, S. Spei abbatis, S. Felicis Trevirensis, S. Mengi Fullonis, S. Blasii Armentarii, SS. Viti, Modesti, et Crescentis, S. Olivæ, S. Amatoris, S. Scholasticæ. Lazzerus suspicatur aliquos ex simplici phrasi, *Egressa est columba*, miraculum adornasse. Quidquid autem sit de aliis historiis, Prudentius clarissime narrat columbam emicuisse nive candidiorem, quæ os martyris visa fuit relinquere, et astra sequi : quam spiritum esse Eulaliæ interpretatur. Vide infra vers. 171. De columbis earumque significatione confer comment. ad hymn. 3 Cathem., vers. 165.

165. Barthius, lib. vi, cap. 28, *Advers.*, ait *lacteam* a Latinis dici, quod est ab omni labe alienum atque remotum, ut *lacteolus* a Prudentio hoc loco, et a Chalcidio in Empedoclis versuum interpretatione, *Et tali sexu inde animal, tum lactea virgo*.

168. Pax datur corpori, tanquam si bellum cum tyranno et tormentis gesserit.

170. In Vat. A desideratur *que post templum*. Prudentium credidisse puras animas hinc decedentes ad cœlum evolare, quia in secreta aliqua sede detineantur, resurrectionis diem expectantes, manifeste ex hoc loco atque aliis similibus in hoc libro de Coronis ostenditur.

171. Heinsius edidit *vidit et ipse*; sed in notis videtur velle *vidit ut ipse*, nisi mendam irrepperit. Teilius etiam *vidit ut ipse*, nescio quorum mss. fide : nam plerique cum editi tum mss. habeant *vidit et ipse*.

172. Aldus mendose, *femina*.

Obsupfactus, et attonitus
 Prosilit, et sua gesta fugit,
 175 Lictor et ipse fugit pavidus.
 Ecce nivem glacialis hyems
 Ingerit, et tegit omne forum:
 Membra tegit simul Eulaliae,
 Axe jacenta sub gelido,
 180 Pallioli vice linteoli.

A Cedat amor lacrymantum hominum,
 Qui celebrare suprema solent,
 Flebile cedat et officium:
 Ipsa elementa, jubente Deo,
 185 Exsequias tibi, virgo, ferunt.
 Nunc locus Emerita est tumulo
 957 Clara colonia Vettoniae:
 958 Quam memorabilis amnis Ana

GLOSSÆ VETERES.

180. Vice, in similitudine, l.
 187. Vettoniae, provinciae Hispaniae, l.

188. Ana, fluvius, l.

COMMENTARIUS.

174. Mar., et Rat. pro divers. lectione, sua facta.
 177. In comment. ad vers. 47 hymni f observatum est plerumque in foro martyres martyrium passos.
 178. Breviar. Moz., membraque tegit contra metrum.
 179. Breviar. Moz. corrupte, ossa jacent sub gelido.
 182. Prag., suprema solet.
 186. Prag., hunc locum, mendose. Vat. P male, non locus. Ald., Heins., Mar. a secunda manu, Alex., Vat. Q, Urb., Weitz. et alii, nunc locus. Rat., Widm., hic locus. Florezius, tom. XIII Hisp. sacr., tract. 41, cap. 6, putavit voce tumulo declarari locum eminentem ubi sita est Emerita. Mihi exploratum est, credo etiam aliis, sermonem esse de sepulcro Eulaliae, quod suo tempore Emeritae esse ait Prudentius. Ubi autem nunc sint reliquiae hujus sanctae virginis, erud. te edisserit Florezius.
 187. Lucanus lib. iv producit o in Vettones, aut Vectones; Vettonesque leves, profugique a gente vetusta Gallorum. Vettonia, non Vectonia scribunt veteres Heinsiani et nostri; in Alex. tamen Vectoniae, in Vat. Q Vetoniae. Prudentius corripit secundam in Vettonia licentia in nominibus propriis valde communi. Vettones a Ruinartio, Chamillardo et Teolio locantur inter Durium et Tagum. At tunc Emerita extra Vettoniam esset, cum inter Durium et Tagum sita non sit, sed potius ejus moenia praeterfluat et lavet Anas. Cellarius Vettoniam collocat inter Durium et Anam, praesertim posteriori aeo, et veterem inscriptionem producit ex Grutero pag. 385.

PROC. PROVINCIAE LUSITANAE ET VETTONIAE

Quam inscriptionem Gruterus exstare ait in Hispali nova e Fabricio et Morali. Similem inscriptionem e Resendio adducit Gruterus pag. 591, quae Emeritae in domo Petri Mexiae visebatur. A Prudentio hymno seq., vers. 37, Emerita dicitur Lusitanorum caput oppidorum: adeoque Vettonia ad Lusitaniam pertinere videtur. Non ergo satis intelligitur qua ratione in veteri inscriptione Lusitania et Vettonia distinguantur: nisi dicas Emeritam coloniam Vettoniae fuisse, et simul caput Lusitaniae, quod rationi communi loquendi non satis congruit. Nebrissa etiam putat Vettones populos esse Lusitaniae. Florezius, ut quaestionem solvat, loc. cit. advertit Emeritam a Prudentio in Vettonia collocari, a Strabone in Turdulis, a Mela, Dione Cassio, Aggeno, in Lusitania, ab Hygino in Bateria. Rem ita explicat, ut alii provinciam intellexerint, alii regiones: scilicet Emerita caput erat provinciae Lusitaniae, exstabat in regione Turdalorum, et in confinibus Vettonum et Bateriae. Scaliger, in Lectione Auson. cap. 30, ex Prudentii verbis colligit Emeritam dici Emeritam Augustam Vectonicae, ubi intelligendum Vectonicae, id est civitatis: nam Vectones sunt populi Lusitaniae: in quibus Emerita fuit princeps ac matrix totius provinciae Lusitaniae. At vero cum Prudentius dicat Emeritam esse claram coloniam Vettoniae, magis videtur cor-

sentaneum judicare Vettoniam esse regionem populorum Vettonum, quam esse aliud nomen Emeritae Augustae. Contendit etiam Scaliger epigramma Ausonii 8 de urbibus Emeritae convenire, ut lectio vulgata habebat, non Hispali, cujus nomen exstat in mss. vet. Sic enim olim legebatur: Jure mihi posthac memorabere, nomen Iberum, Hispali aequoreus quam praeterlabitur amnis. Summittit cui tota suos Hispania fasces. Corduba non, non arce potens tibi Tarraco certant, Quaeque sinu pelagi jactat se Bracara dives. Scaliger legit Emerita pro Hispali, quia Hispalim non praeterfluit aequoreus amnis, sed Emeritam, testemque producit Prudentium. Ana enim fluvius hanc alluit; quod disertissime, ut ait, a Prudentio his versibus explicatur. Contra ego existimo aequoreum amnem Hispalim praeterlabi, non Emeritam. Scaliger explicat aequoreos amnes dici quorum ostia, quia in Oceanum exonerantur, aestum Oceani patiuntur. Ego addo aequoreum amnem, qui aliquam alluit urbem, intelligi de amne qui in ea parte ubi aestum Oceani patitur, urbem praeterlabitur: nam alioquin de omnibus fluviiis qui in Oceanum se exonerant id promiscue dici posset. Jam Batis Hispalim praeterfluit, et, ubi eam alluit, aestus maris percipitur. Emerita vero ita amni Ana apposita est, ut ab aestu maris longe sit remota. Accedit nomen Iberum, quod ait Ausonius, de Hispali recte dici, minus recte de Emerita, quae potius est nomen Latinum sive Italicum, ut de suo nomine dixit Ausonius epist. 16: Apologos ex misit tibi Ab usque Rheni limite Ausonius, nomen Italicum, Praeceptor Augusti tui. Et erat quidem etiam tum celeberrima urbs Hispali, Colonia Romula, apud Florezium tab. 29 in veteribus nummis dicta. Haec cum ita ego cogitasset de Ausonii loco restituendo, incidi postea in commentarios Gothofredi ad cod. Theod. lege 5, tit. de sponsal., ubi Constantini lex exponitur ad Tiberianum vicarium Hispaniarum data et accepta Hispali anno Christi 336. Ait Gothofredus ex hac lege colligi sedem vicarii Hispaniarum fuisse Hispalim, et in Ausonii epigrammate legi Hispali in veter. libro, et Hispali congruere laudes quas ibi tribuit Ausonius. Addit Ausonii verbis, Summittit cui tota suos Hispania fasces, non inveni in ea urbe fuisse proconsulis tribunal, qui eo tempore nullus erat, sed eam primam urbem totius Hispaniae esse.

188. Teolius scribit Anas, plerique Ana: utrolibet modo licet. Marietti codex conjungit, et scribit Amnisana: ita prorsus ediderat Aldus, sed correxit amnis Ana. Neque ratione caret Amnisana, ut civitates quaedam ex communi civitatis nomine, et alio peculiari simul conjunctis appellantur. Nunc nomen hoc vocatur Guadiana composito nomine ex quad, lingua Arabica amnis, et Ana veteri nomine Latino fluminis: ut aliae similes appellationes ex Arabico idiomate sunt in Hispania Guadalquivir (Batis), Guadalupe (Aqua Lupiae). Heinsius ex Vossiano codice corrigendum monet in epistola Ausonii ad Paulinum quae incipit Executus, etc., versum illum, Emeritaque amnes, lateque fluentia Garumnae, ac legendum, Emeritensis Ana, lateque fluentia Garumnae.

963 Tot sinu gestans simul offerenda
Munera Christo.

Cum Deus dextram quatiens coruscam

10 Nube subnixus veniet rubente,
Gentibus justam positurus æquo
Pondere libram :

Orbe de magno caput excitata

7. Gestans, dum gestat, I.

9. Cum, quando, I.

10. Nube, in nube enim in qua cælum ascendit, credimus venire ad iudicium. — Rubente, ignea, I., Mar.

13. Excitata, elevata, erigens caput, I. — Caput, per caput, Mar.

9. Breviar. Moz. corrupte, quem Dei dextram.

10. Breviar. Moz. mendose, rubentem. Vide hymn. 11 Cathem., vers. 101 et seqq., cum comment.

11. Breviar. Moz., posituros, male. Quod Deus describatur extremi iudicii die altera lance bona opera, altera mala appendens, originem trahere potest ex Job vi, 2: *Utinam appenderentur peccata mea, quibus iram merui, et calamitas quam patior in statera: et ex Danielis v, 27: Appensus es in statera, et inventus es minus habens.* Vide Mazochium Spicileg. Biblic., vol. II, pag. 385. Cæterum ut unicuique æquo ponere jus veluti appendatur, Græci veteri proverbio dicunt *libram tenere*, cuius meminit Eustathius ad lib. vii Iliad., *Ζυγὸν πρὸς δίχην εὐδύστερος*. Consule notata ab Elmenhorstio et Heraldo ad Minucii verba, *Ut libram teneas æquissimi iudicis, nec in alteram partem propensus incumbas.* Homerum imitatus est Virgilius lib. xii, vers. 723, *Jupiter ipse duas æquato examine lances sustinet.*

13. In Alex. cod. ommissa erat tota hæc strophæ, quæ a veteri manu ad marginem est addita. Aherat etiam a cod. Thuan. Ait Prudentius *caput excitatas civitates*, sive earum caput excitari, ut in hymno Fructuosi de Tarracone: *Attollit caput ignibus coruscum, et Quo nostræ caput excitatur urbis.*

15. Ald., *Tornæ*. et nonnulli vulgat., *civitas omnis*, quod non satis Latinum esse ait Gifanius in *E longum*. Scripti *civitas quæque*, ut e postremum sit longum ob prædictionis sequentis; quod familiare est Prudentio, et nullo modo reprehendendum. Breviar. Moz.; *civitas quoque*, vitiose. Teolius, *pretiosa dona* explicat *martyres indigenos, quos decem et octo offeret Christo Cesaraugusta*. Teolius adhuc cogitat de patria S. Laurentii. Prudentius certe hoc loco intelligit martyres qui in singulis civitatibus sunt sepulti, ac præcipue qui earum civitatum sunt patroni, sive indigenæ sint, sive secus. Neque vero evidens est omnes et singulos martyres octodecim Cesaraugustanos Cesaraugustæ natos esse. Contra constat Felicem, quem Gerundæ ascribit, et Cucufatem, quem Barcinoni tribuit, in Hispania natos non fuisse.

16. Glossæ *canistris* exponunt *sarcophagis*. Prudentius fortasse huc respexerit, quod et dona canistris ferri soleant, et marmora sepulcrorum nonnulla sint in canistrorum formam sculpta.

17. Weitzius cum Widm. scribit *Kartago*, et ex Hailshr. notat *Chartago*. Dicit *Afra Carthago*, ut discernat a Carthagine nova, quæ Spartariæ etiam nomen habet, nunc *Cartagena* in Hispania, cuius nominis alia recentior in America constituta est. Nebrisensis ait solam Carthaginem Africæ ex urbibus peregrinis a Prudentio poni, cum cæteræ omnes sint in Hispania. Non video qua ratione dici possit in Hispania esse Arelatem et Narbonem, quo tempore scribebat Prudentius, neque adhuc Gallia Narbonensis a Gothis erat occupata.

18. De S. Cypriano hymnus exstat in hoc libro decimus tertius: ubi Prudentius cum *amore nostrum*, id

A Obviam Christo properanter ibit

15 Civitas quæque pretiosa portans

964 Dona canistris.

Afra Carthago tua promet ossa,

Ore facundo, Cypriane doctor;

Corduba Aciscelum dabit, et Zoellum,

20 **965** Tresque coronas.

GLOSSÆ VETERES

14. Properanter, celeriter, I.

16. Canistris, sarcophagis, I., Mar.

17. Afra, Africana, I.

20. Tresque coronas, scilicet aliorum martyrum. Tres martyres, id est, Faustum, Januarium, Martialem, I. — Tres martyres, Mar.

COMMENTARIUS.

B est Hispanum vocat. In Vat. B hi versus ita leguntur, *Afra Carthago, Cypriane doctor Ore facundo, tua promet ossa.*

19. Vat. A, Rat., *Aciscum*. Prag., *Aciscelum*. Widm., *Ascliscum*, Egm., Pal., *Acliscum*. Alii, *Aciscum* cum Aldo et nonnullis martyrologis. Vetusiores Heinsiani, *Acliscum*, vel *Acliscum*, nisi quod Put., *Ariscum*. In Ox., *Aciscum* pro *Aciscelum*, quomodo in martyrologio Adonis. Heinsio *Aciscus* genuinum martyris nomen videtur: ex *Acisculo* fit per contractionem *Aciscus*, et in familia Valeria nonnulli Acisculi dicti sunt ab instrumento latomico. Philippus a Turre. in Monum. vet. Antii, cap. 2, fuse de *Acisculo* cognomine gentis Valeriae disserit ex nummis ejusdem gentis: et hunc nostrum martyrem genti Valeriae ascribi posse monet. Mazochius de Dedicatione sub ascia id minime posse colligi confirmat. Pro Zoellum Vat. A *Zoelum*, supra minori characterere *Zolatum*; Rat., *Zoelum*, Mar. a prima manu, Vat. A, *Enzellum*, Prag. *Enzellum*. De *Acisculo* martyrologium Rom. die 17 Nov. de Zoello, sive Zoilo idem martyrologium die 27 Junii: *Corduba sanctorum martyrum Zoili et aliorum decem et octo*. Ecclesiam ab eo denominatam S. Eulogius in Memor. sanct. libr. II, cap. 6, refert. In Breviario Mozarabico die 17 Novembris sit officium S. *Aciscii et comitum ejus*. In orationibus plerumque nominantur *Aciscus et Victoria*, nonnunquam *Aciscus et socii ejus*. In eodem Breviario die 27 Junii sit officium S. Zoili cum hymno proprio, versibus ex præsentis hymno Prudentii hinc inde sumptis ac male consultis. Sepulcrum Aciscii Cordubæ exstitisse constat etiam ex S. Isidoro in Chronico ad æram 587, ubi de Agila: *Iste adversus Cordubensem urbem prælium movens, dum in contemptum catholicæ religionis, beatissimi martyris Aciscii injuriam inferret, hostiumque ac juramentorum cruore sacrum sepulcri ejus locum ut profanator pollueret, inito adversus Cordubenses cives certamine, pænas dignas, sanctis inferentibus, meruit.*

20. Chamillardus quærit cur tres coronas dicat Prudentius, cum ex Martyrologio Romano constet alios undeviginti cum Zoilo fuisse martyrii palma donatos. Respondet, apud Surium in vita S. Anastasie, corpus Chrysogoni martyris sanctibus delatum fuisse ad litus maris, ubi Zoilus, vir pius, et presbyter, diversabatur apud Agapen, Chioniam et Irenem sorores: cui Chrysogonus in somnis apparens prædixit illum brevi pro Christo vitam finiturum, ac pariter tres illas Christi ancillas. Has igitur colligit Chamillardus esse tres coronas a Prudentio indicatas. Bollandiani vero putant per tres coronas intelligi Victorianam, quæ tandem coronas cælo delabi vidit, ideoque d.robis istis tertiam se adjunxit. Iso autem verius ait esse tres martyres *Fanarum, Januarii et Martialem*. Horum trium festus dies agitur in officio Mozarabico die 13 Octobris. Gallandus cum Ruinartio de his intelligit Prudentium, cum hi Cordubæ passi fuerint ac monet Ruinartius, in codice

Tu tribus gemmis diadema pulchrum
Offeres Christo, genitrix piorum
Tarraco, intexit cui Fructuosus
966 Sutile vinclum.

25 Nomen hoc gemmæ strophio illigatum est:
Emicant juxta lapides gemelli,

A Ardet et splendor parilis duorum
Igne corusco
Parva Felicis decus exhibebit
50 967 Artubus sanctis locuples Gerunda,
Nostra gesta'it Calagurris ambos,
Quos veneramur.

GLOSSÆ VETERES.

25. Strophio, Ornamento, cingulo. Strophium cingulum ab eo quod est strophæ, id est convertere, l.
26. Gemelli, duo diaconi, l., Mar.

51. Ambos, duos, l.
52. Quos veneramur, scilicet martyres quos supra dixit, Hemeterium et Celedonium, l.

COMMENTARIUS.

Regio annorum 800 glossam esse martyres. Horum trium martyrum Cordubensium missa habetur in missali Mozarab. Lesri pag. 387, iv cal. Octobr. Acta ex quat. or codit. mss. Ruinartius protulit. Martyrologia in eorum die festo designando dissentiant.

21. Weitzius censet Prudentium alludere ad morem eo ævo usitatum, quo virgines nomina sua monilibus intexta gestabant: de quo Aristenæus lib. 1, epit. 1, et Meursius Exercit. crit. part. 2, lib. 11, cap. 16. Paschalius, de Coronis lib. ix, cap. 11, observat Prudentium in diademate agnovisse tres gemmas, non quod illi solæ sint, sed quod oculos primas feriant. Intelligit autem esse gemmas de quibus Cap. IIa: Quippe tres fuerant a fronte gemmæ, Ichnis, astrites et cæraunos: quod non puto cogitasse Prudentium. S. Leo Magnus, cum aliis in locis, tam in hoc satis clare imitatus videtur Prudentium serm. 1 SS. apostolorum Petri et Pauli: Non minuitur persecutioibus Ecclesia, sed augetur; et semper dominicus ager segete ditiori vestitur, dum grana, quæ singula cadunt, multiplicata nascuntur. Unde duo ista præclara vitæ ni germina seminis (SS. Petrus et Paulus) in quantum sobolem germinarunt, beatorum millia martyrum protulerunt, qui apostolicorum cæli triumphorum urbem nostram purpuratis et longe lateque rutilantibus populis ambierunt, et quasi ex multarum horarum gemmarum conserto uno diademate coronarunt.

23. Tarraco a Ptolomæo et veteribus monumentis in Coseranis collocatur, ad oram maris Mediterrani. Vide Cellarium Geogr. ant. lib. n, cap. 1. Chamillardus mox et vina Tarraconensia olim in pretio habita ex Mariali lib. xiii, Tarraco Campano tantum cæsura lyæo. Idem confirmant Plinius et Silius Italicus. Adhuc potest etiamnum a vina in pretio esse: nisi quod nunc tot sunt diversi generis vina in Hispania, quæ ubique maximo in pretio habentur, ut multa alia Tarraconensibus debeant præferri. Ac mirari subit cur aut Romani olim ea vina ignoraverint, aut contempserint, aut, quod magis credo, Hispani suas vineas diligentius excolere non curaverint. Non enim apud veteres vini Hispani tam frequens oc urrit mentio quam aliorum. Video tamen, ejus usum ab Ovidio præscribi ad custodes aut fallendos, aut delinendos, aut consopios: Fallitur et multo custodia cura lyæo: Illa vel Hispano lecta sit vera juvo. De Fructuoso et sociis hymnum 6 hujus libri habemus.

24. Paschalius ait sutile vinclum esse gemmam laminæ assutam, qua diadema clauditur et subnectitur siculi fibula. Quod Virgilio est aurea fibula in hoc versu: Aurea purpuream subnectit fibula vestem, Prudentio est in diademate fibula g-nimeæ sive sutile vinclum. Prudentius lapillos sutiles Cathem. 7, vs. s. 158; et hyacinthos sutiles dixit Hamart. vers. 268, qui in coronam consuuntur, vel diademati assuuntur.

25. Ald. contra metrum, hoc nomen gemmæ. Aldus, Weitzius, Giselinus, edd. vet., illigatum est, quod existat in plerisque codicibus nostris, Thuan., Noms., Anabr., Put., Parrhasius, illigatæ, quod tenent recentiores, et recte us putat Heinsius. Verum S. Isidorus jam legitur illigatum est lib. xix Etym., cap. 33. Strophium est cingulum aureum cum gemmis, de quo quæ Cinnæ: Strophio lætentes cinctu poplilas. Et Prudentius: Nomen hoc gemmæ strophio illigatum est.

Hemistichium primum Catulli est in Nuptiis Peleli, sed potest illi esse commune cum Cinna, ut observat adnotator Isidori. Paschalius suspicabatur Nomen hoc gemma est strophio illigata. Nebrissensis conjiciebat Hoc novæ gemmæ strophio illigatum est. At recte pro ed. lectio codicum, sive quam Heinsius sequitur, sive quam nos v'pote antiquiorem cum S. Isidoro retinimus.

27. Theolius, ardet splendor: corruptum est metrum omisso et.

29. Martyrologium Rom. 1 Augusti: Gerundæ in Hispania natalis S. Felicis martyris; qui post diversa tormentorum genera a Datiano tandem jussu est lanari, donec invictum Christo spiritum redderet. In Breviario Mozarabico ad diem 1 Augusti ejus festum celebratur, exstatque hymnus trochaicus, quem facile Prudentio adjudicarem, nisi quod nonnulli verus injuria temporum et negligentia exscriptorum corrupti apparent, ut factum esse constat in aliis hymnis eidem breviario insertis, qui certo sunt Prudentii. De nonnullis aliis hymnis Breviarii Mozarabici idem judicium fero: fortasse aliquando eos ex mss. et conjecturis suo auctori suoque nitore restituimus. Ita incipit hymnus S. Felicis: Fons Deus vitæ perennis, lux origo luminis, Aspice plebem canentem festa summi martyris. Vides stylum Prudentianum, exactaque metri legem: hæc turbatur vers. seq. Excipe vota precantium, sume laudum cantica: quamquam sustineri id potest ratione cæsurae. Auctor fortasse Sume vo a te precantium, sume laudum cantica. Felix Cæsarea Mauritanicæ Gerundam usque martyri cupidus perrexit, et ex hymno cit., et S. Eulogio colligitur lib. 1 Memorial. martyrum: Sic namque et felicissimus Felix, cum fidei relatu persecucionem catholicorum quæ apud Gerundam, Hispanicæ urbem confinem Gallicæ, gerebatur, comperiret, cruelliterque Ecclesiam Dei ibidem a paganis infestari cognosceret, extemplo literaturæ liberalis studium derelinquens, quod in Cæsarea Mauritanicæ positus excolebat, præpeti navigatione æquore transiit, prædictum oppidum adiit, ibique martyrium, quod patriæ suæ deerat, devotus miles Christi triumphabiliter consummavit. De hoc S. Felice S. Gregorius Turonensis lib. 1, cap. 92. Ruinartius acta S. Felicis in nonnullis mss. viderat, sed aliquatenus, ut putabat, depravata.

30. Gerunda, nunc Girona, dicitur urbs in Ausoniam, olim conventus Tarraconensis.

31. Vat. A, Mar. scribunt Galagurris: Gira, in contextu, Cellarius, præstabit. Scripti nostri et Heinsiani cum Aldo, gestabit. Weitzius in nonnullis suis videtur legisse præstabit. Gregorius Turonensis, lib. 1 d. Gloria martyr., cap. 93: Calagurris urbs Hispanicæ Hemeterium Celedoniumque martyres gestat, etc. Alludit ad hos versus Prudentii, ex quo elogium eorum martyrum sumit. Parrhasius scribit Calagurris, atque ita etiam in aliis monumentis legitur, ut in fragmento anecdoto Titii Livii, quod e pervetustis membranarum scriptis, ut vocant, bibliothecæ Vaticanæ primus publicavit.

32. Alcubi legi veneratur. Sed scripti et editi plerique veneramur.

Barcinon claro Cucufate freta
368 Surgit, et Paulo speciosa Narbo,
 35 Teque præpollens Arelas habebit,
 Sancte Genesi.
 Lusitanorum caput oppidorum
 Urbs adorata cineres puellæ
 Oviâam Christo rapiens, ad aram

A 40 Porriget ipsam.
 Sanguinem Justi, cui Pastor hæret,
 Ferculum duplex, geminumque domum
 Ferre Computum gremio juvabit
369 Membra duorum.
 45 Ingeret Tingis sua Cassianum,
 Festa Massylum monumenta regum :

GLOSSÆ VETERES.

33. Barcinon, civitas. — Cucufate, martyræ. — Freta, confusa, l.
 34. Narbo, civitas, l.
 35. Arelas, civitas, l.
 37. Lusitanorum, Lusitania regio est Indiæ, dicta a Lusibus faunorum et satyrorum, qui Libero patri saltantes occurrerunt, Vat. A. — A patria Lusitania pro-

vincia. — Caput, quæ est caput, l.
 42. Ferculum, sarcophagum, Mar.
 43. Complutum, civitas, oppidum. — Juvabit, delectat ferre, l.
 44. Duorum, martyrum, l.
 45. Tingis, civitas Cotiæ. — Sua, propria, l.
 46. Monumenta, recordationes, l.

COMMENTARIUS.

publicavit, scholiisque illustravit cl. Vitus M. Giovannazzius. Quæ Livii verba ad Calagurris situm investigandum plurimum conferunt. *Profectus* (Sertorius) inde in Bursanum, et Casuarinorum (leg. *Cascaninorum*) et Graccuritanorum fines, coastatis omnibus, proculatisque segetibus, ad Calagurim Nasicam sociorum urbem venit; transgressusque amnem propinquum urbi, ponte facto, castra posuit. Ex quo loco Giovannazzius sententiam de Calagurri Vasconum, quæ eadem sit Nastica, sive Nassica, ut alii scribunt, egregie confirmavit. Cum enim Livius dicat Sertorium ex Graccuritanorum finibus ad Calagurim venisse, tum ponte facto, amnem propinquum urbi fuisse transgressum, id certe efficitur, Calagurim cognomento Nasicam ultra Iberum fuisse sitam. Quare quæ eis flumen erat, quid reliquitur, nisi ut Fibulariensis et esset, et cognominaretur? Graccuris Vasconicæ etiam urbs est ex Ptolomæo.

33. Vat. B, Mar., Prag., Weitz., Widm., Hailsbr., Roug., Sich., Barcion. Rat., Parcilon. Fabr., Barcion. Vetustiores Heiniani cum Aldo, Barchinon. Unus Torrent., sæta pro freta. In breviario Mozarabico die 30 Julii hymnus incipit *Barchinon læto Cucufate vernans*. Corpus S. Cucufatis olim Barcnone, aut non procul in monasterio S. Cucufatis *Sant Colgat del Valles* exstabat, nunc in Parisiensi monasterio S. Dionysii asservari dicitur. Baronius, martyr. Rom. pag. 309, ad diem 25 Julii, hymnum qui in breviario Toletano canitur, alis actis vulgatis hujus martyris præfert: intelligit, opinor, hymnum breviarii Mozarabici, ubi ex urbe Scythiana Hispaniam venisse narratur. Plura de eo Bollandiani ad diem 25 Julii.

34. Narbo masculino etiam genere solet efferi. De S. Paulo Martyrologium Romanum 22 Martii: *Narbonæ in Gallia natalis sancti Pauli episcopi, apostolorum discipuli, quem tradunt fuisse Sergium Paulum proconsulem, qui a beato apostolo Paulo baptizatus, et cum in Hispaniam pergeret, apud Narbonam relictus, ibidem episcopali dignitate donatus est. Ubi predicantis officio non segniter expleto, clarus miraculis migravit in cælum*. Confer Bollandianos.

35. Arelas, nobis Artes, civitas est in Gallia Narbonensi sita.

36. Diversus est hic Genesis ab alio ejusdem nominis, mimo, et postea martyre. Vide Baronium ad Martyr. Rom. viii cal. Septem., et Rosweydam in notis ad homiliam martyrii Genesii Arelatensis sub Paulini Nolani nomine vulgatam.

37. Glossa Vat. A contemnenda est.

38. Ald., *Urbs adorata et cineres puellæ*. Widm., *Urbs adorata et cineres puorum*. Urb., *Urbs adorata: et cineres puellæ*. Vat. Q, Rat., *Urbs adorata cineres puellæ*. Mar., *Urbs adoratas cineres puellæ*; recentiori manu, *adoratos*, quod non displicet. Verior est lectio Vat. A, B, Rat., Parthasi, Alex., Gis., Weitz., Hein. et aliorum, *Urbs adorata cineres puellæ*. Ser-

mo est de Eulalia, quam Emerita caput Lusitaniæ colebat, ut vidimus hymn. 3.

39. Heinianus conjicit *obvia Christo*. Rat., Mar. a prima manu, *radans*. Melius *rapiens*.

40. Prag., *porrigit*, non ita bene.

41. SS. martyrum Complutensium Justi et Pastoris festum celebratur die 6 Augusti in officio Mozarabico cum hymno de quo disserui in Hymnodia Hispanica: quem ab Asturico antistite Toletano, qui corpora reperit, compositum aiunt. Paulinus Nolanus in panegyri de obitu Celsi; Justum et Pastorem intelligit cum de filio suo loquens ait: *Quem Complutensi mandarinus urbe, propinquis Coniunctum tumuli sedere martyribus: Ut de vicino sanctorum sanguine ducat, Quo nostras illo purget in igne animas*.

43. Nebrissensis ait Complutum civitatem esse Hispaniæ Tarraconensis, fortasse *Alcala*; nam id omnes optinantur. Cellarius in Geograph. ant. ait neminem dubitare quin Complutum sit *Alcala de Henares*. Nichilominus nonnulli graves scriptores id negant, quorum rationes videri possunt in Historia oppidi *Guadalaxara*, cap. 5 et 6, auctore Alfonso Nunez de Castro. Nescio an aliquid huic opinioni communi adversetur, qua Complutum *Alcala de Henares* esse dicitur.

45. Prag., *ingerit*: melius *ingeret*. Iso Tingi non vocat civitatem Cotiæ, fortasse quia in Mauritania, ubi Tingis (*Tanger*) sita est, mons est dicitur eo nomine. Vide comment. ad vers. 216 Apoll. Alius est Cassianus, quem peculiari hymno hujus libri ix laudat Prudentius Martyrologium Romanum: *Tingi in Mauritania passio sancti Cassiani martyris, qui exceptoris diu gerens officium, tandem cœlestis inspiratus, execrabile duxit neci Christianorum deservire: unde renuntians eidem officio sub Christiana confessione triumphum meruit obtinere martyrii, tertio nonas Decembris anno Christi 303*. Ejus acta sincera profert Ruinartius. Ado ad diem 3 Decembris Tingim vocat *metropolim*.

43. Weitz. scribit *Massilum*, Hailsbr. *Massellum*, supra *Masilum*. Alii *Massylum*, scilicet pro *Massylorum*. De his Virgilius lib. iv, *Massylique ruunt equites*. Ubi nam hæc gens sita esset, non omnium eadem est opinio. Ab aliis prope Barcæos, ab aliis apud Getulos, ab aliis ad occidentem in Numidia collocatur. His favet Prudentius. Papebrochius, tom. II, Aprilis die 16, pag. 409, conjicit legendum *Fessa*, seu *Fezza* pro *festa*, et intelligit Fezam (*Fez*) urbem nobilissimam Mauritaniæ Tingitanæ. Weselingus, ad Vet. Rom. Itiner., pag. 18, ait optimum esse *festa*, *Et quis, inquit, veterum Fessæ, seu potius Fezæ meminit?* Bernardus Aldrete, lib. iii Antiquit. Hisp., cap. 7 et 8, ostendit a Saracenis primum eam urbem conditam. Poterit autem hic esse sensus: Tingis ingeret suum Cassianum, qui est festum monumentum Massylorum regum, quod in Massylia ejus memoria celebratur: quo alludit Tertullianus. Aut cum Chamillardo: Tingis,

Tu tribus gemmis diadema pulchrum
Offeres Christo, genitrix piorum
Tarraco, intexit cui Fructuosus
966 Sutile vinclum.

25 Nomen hoc gemmæ strophio illigatum est:
Eucant juxta lapides gemelli,

A Ardet et splendor parilis duorum
Igne corusco
Parva Felicis decus exhibebit
30 967 Artubus sanctis locuples Gerunda,
Nostra gesta'it Calagurris ambos,
Quos veneramur.

GLOSSÆ VETERES.

25. Strophio, Ornamento, cingulo. Strophium cingulum ab eo quod est strophæ, id est convertere, l.
26. Gemelli, duo diaconi, l., Mar.

31. Ambos, duos, l.
32. Quos veneramur, scilicet martyres quos supra dixit, Hemeterium et Celedonium, l.

COMMENTARIUS.

Regio annorum 800 glossam esse martyres. Horum trium martyrum Cordubensium missa habetur in missali Mozarab. Lesli pag. 387, iv cal. Octobr. Acta ex quat. or. codit. mss. Ruinartius protulit. Martyrologia in eorum die festo designando dissentiant.

21. Weitzius censet Prudentium alludere ad morem eo ævo usitatum, quo virgines nomina sua monilibus intexta gestabant: de quo Aristenæus lib. 1, cap. 1, et Meursius Exercit. crit. part. 2, lib. 11, cap. 16. Paschalius, de Coronis lib. ix, cap. 11, observat Prudentium in diademate agnovisse tres gemmas, non quod ibi solæ sint, sed quod oculos primæ feriant. Intelligit autem esse gemmas de quibus Capella: *Quippe tres fuerant a fronte gemmæ, lychnis, asrites et cæraunos*: quod non puto cogitasse Prudentium. S. Leo Magnus, cum aliis in locis, tam in hoc satis clare imitatus videtur Prudentium serm. 1 SS. apostolorum Petri et Pauli: *Non minuitur persecutio: onibus Ecclesia, sed augetur; et semper dominicus ager segete ditiori vestitur, dum grana, quæ singula cadunt, multiplicata nascuntur. Unde duo ista præclara divini germina seminis* (SS. Petrus et Paulus) *in quantum sobolem germinarunt, beatorum millia martyrum protulerunt, qui apostolicorum æmuli triumphatorum urbem nostram purpuratis et longe lateque utilitatis populis ambiarunt, et quasi ex multarum horarum gemmarum conserto uno diademate coronarunt.*

23. Tarraco a Ptolomæo et veteribus monumentis in Cæsariensis collocatur, ad oram maris Mediterrani. Vide Cellarium Geogr. ant. lib. 8, cap. 1. Chamillardus mox et vicia Tarracensis in pretio habita ex Martiali lib. xiii, *Tarraco Campano tantum cæcure tyæo*. Idem confirmant Plinius et Silius Italicus. Adhuc præter etiamnum ea vicia in pretio esse: nisi quod nunc tot sunt diversi generis vicia in Hispania, quæ ubique maximo in pretio habentur, ut multa alia Tarracensibus debeant præferri. Accurari subit cur aut Romani olim ea vicia ignoraverint, aut contempserint, aut, quod magis credo, Hispani suas vineas diligentius excolere non curaverint. Non enim apud veteres vini Hispani tam frequentis nec urrit mentio quam aliorum. Video tamen, ejus usum ab Ovidio præscribi ad custodes aut fallaces, aut delinendos, aut consopiosos: *Fallitur et multo custodis cura tyæo: Illa vel Hispano lecta sit* etc. De Fructuoso et sociis hymnum 6 hujus libri habemus.

24. Paschalius ait *sutile vinclum* esse gemmam laminae assutam, qua diadema clauditur et subnectitur scilicet fibula. Quod Virgilio est aurea fibula in hoc versu: *Aurea purpuream subnectit fibula vestem*, Prudentio est in diademate *fibula gemmea sive sutile vinclum*. Prudentius *lupillos sutiles* Cathem. 7, vs. 158; et *lycynthos sutiles* d. xii Hamart. vers. 268, qui in consuetudine consuuntur, vel diademati assuuntur.

25. Ald. contra metrum, *hoc nomen gemmæ*. Aldus, Weitzius, Giselinus, edd. vet., *illigatum est*, quod existat in plerisque codicibus nostris, Thuan., Noms., Ambr., Pul., Parrhasius, *illigata*, quod tenemur recentiores, et rectius putat Heinsius. Verum S. Isidorus jam legerat *illigatum est* lib. xix Etym., cap. 53. *Situpium est cingulum aureum cum gemmis, de quo cum Cinna: Strophio luctentes cincti pupillas. Et Prudentius*

dentus: Nomen hoc gemmæ strophio illigatum est. Hemistichium primum Catulli est in Nuptiis Pelei, sed potest illi esse commune cum Cinna, ut observat adnotator Isidori. Paschalius suspicabatur Nomen hoc gemma est strophio illigata. Nebrissensis conjiciebat Hoc novæ gemmæ strophio illigatum est. At recte procedit lectio codicum, sive quam Heinsius sequitur, sive quam nos upote antiquiorem cum S. Isidoro retinimus.

27. Theolius, *ardet splendor: corruptum est metrum omisso et.*

29. Martyrologium Rom. 1 Augusti: *Gerundæ in Hispania natalis S. Felicis martyris; qui post dicere tormentorum genera a Datiano tandem jussu est lanari, donec invictum Christo spiritum redderet*. In Breviario Mozarabico ad diem 1 Augusti ejus festum celebratur, exstatque hymnus trochaicus, quem facile Prudentio adjudicarem, nisi quod nonnulli verus injuria temporum et negligentia exscriptorum corrupti apparent, ut factum esse constat in aliis hymnis eidem breviario insertis, qui certo sunt Prudentii. De nonnullis aliis hymnis Breviarii Mozarabici idem judicium fero: fortasse aliquando eos ex mss. et conjecturis suo auctori suoque nitenti restitui.

Ita incipit hymnus S. Felicis: *Fons Deus vitæ perennis, lux origo luminis, Aspice plebem canentem festa summi martyris*. Vides stylum Prudentianum, exactaque metri legem: hæc turbatur vers. seq. *Excipe vota precantum, sume laudum cantica*: quamquam sustineri id potest ratione cæsuræ. Auctor fortasse *Sume vota a te precantum, sume laudum cantica*. Felix Cæsarea Mauritanie Gerundam usque martyrii cupidus perrexit, et ex hymno cit., et S. Eulogio colligitur lib. 1 Memorial. martyrum: *Sic nanque et felicissimus Felix, cum fidei relatu persecutionem catholicorum quæ apud Gerundam, Hispaniæ urbem confinem Gallie, gerebatur, esperiret, cum l'elterque Ecclesiam Dei ibidem a paganis infestari cognosceret, extemplo litteraturæ liberalis studium derelinquens, quod in Cæsarea Mauritanie positus excolebat, præpeti navigatione æquore transmisso, prædictum oppidum adiit, ibique martyrium, quod patrie suæ deerat, devotus miles Christi triumphabiliter consummavit*. De hoc S. Felice S. Gregorius Turonensis lib. 1, cap. 92. Ruinartius acta S. Felicis in nonnullis mss. viderat, sed aliquatenus, ut præbat, depravata.

30. Gerunda, nunc Girona, dicitur urbs in Ausetanti, olim conventus Tarracensis.

31. Vat. A, Mar. scribunt *Galagurris*: Gis. in contextu, Cellarius, *præstabit*. Scripti nostri et Heinsiani cum Aldo, *gestabit*. Weitzius in nonnullis suis videtur legisse *præstabit*. Gregorius Turonensis, lib. 1 d. Gloria martyri., cap. 93: *Calagurris urbs Hispaniæ Hemeterium Celedoniumque martyres gestat*, etc. Alludit ad hos versus Prudentii, ex quo elogium eorum martyrum sumit. Parrhasius scribit *Calagurris*, atque ita etiam in aliis monumentis legitur, ut in fragmento anecdoto Titi Livii, quod e perventis membranarum rescriptis, ut vocant, bibliothecæ Vaticanae primus publicavit

32. Alicubi legi *veneratur*. Sed scripti et editi plerique *veneramur*.

80 **972** Valeriorum.
 Scelus antiquis quoties procellis
 Turbo vexatum tremefecit orbem,
 Tristior templum rabies in istud
 Intulit iras.
 85 Nec furor quisquam sine laude nostrum
 Cessit, aut clari vacuus cruoris.
 Martyrum semper numerus sub omni
 Grandine crevit.
 Nonne, Vincenti, peregre necandus

A Sanguinis rore speciem futuri
 Morte propinqua?
 Hoc colunt cives, velut ipsa membra
 Cespes includat suos, et paterno
 95 Servet amplectens tamulo beati
 Martyris ossa.
 Noster est, quamvis procul hinc in urbe
 Passus ignota dederit sepulcri
 Gloriam victor prope littus altæ
 100 **974** Forte Saguntii.
 Noster, et nostra pæc in palæstra

9) **973** Martyr, his terris tenui notasti

GLOSSÆ VETERES.

80. Valeriorum, *episcopi erant*, l.
 85. Nostrum, *pro nostrorum*, l.
 88. Grandine, *per eruptione*, l.
 89. Peregre, *in pergrinatione*, l.
 91. Futuri, *temporis*, l.

99. Prope littus, *promontorium maris*, l.
 100. Saguntii, *civitatis Hispaniæ, c. vitas Hispaniæ, f. da Romanis, et est generis feminini*, l.
 B 101. Palæstra, *luctatione*, l. *Certamine*, Mar.

COMMENTARIUS.

scat; adeoque imbecilla est isthæc ratio, ut Prudentii opinionem, imò historicam narrationem deseramus. An autem ex Prudentii verbis certo argui valeat ipsum plures Valerios episcopos agnovisse, affirmare non ausim; sed certe id innuit, in familia Valeria plures floruisse episcopos. Vide proleg. num. 51, 32, 58, et Baron. ad Martyrol. Rom. 28 Januarii. Posset dubitari an Prudentius domum insulatam Valeriorum vocet etiam quia in ea familia sæpe erat unus aliquis flamen apud Romanos: in cujus nummis insigne cernitur apex sacerdotalis in egregia collectione nummorum reipublicæ Romanæ apud cl. baronem Almiriæ Alexandrini Recuperum Catanensem, qui novum de æsse Romano systema proferet in lucem.

80. Parthasius scribit *Valleriorum*. Apud Florentium Valeriorum nomine multi nummi Casaraugustani et Calagurritani inscripti apparent tab. 4 et tab. 9. Bollandium ad diem 25 Januarii hæc verba breviter Casaraugust. ed. an. 1572 proferunt: *Et pietate et doctrina insignis Valerius ex consulari Valeriorum turba, teste Prudentio, Casaraugustæ ortus est.*

83. Nobrissa Christianos intelligit Christianos, qui templum Dei sunt. Melius intelliges ecclesiam, sive urbem Casaraugustanam, ut infra vers. 105, *Nocerat templo celebres in isto.*

85. Henschenius lege: *Nec furori quis sine laude nostrum*; sed postea in appendice tom. II Aprilis correxit *Nec furor quisquam sine laude nostrum*. Sensus est, Casaraugustæ in omnibus persecutionibus plurimos martyrium subisse.

87. Numerum Christianorum crevisse, quo plures martyrio coronabantur, certum est, et id voluisse Prudentium plerique interpretes affirmant. Sed fortasse Prudentius hoc loco solum innuit Casaraugustæ numerum martyrum in singulis persecutionibus fuisse semper majorem, ac plures passos in extrema persecutione quam in precedentibus.

88. Grandinem pro adversa fortuna sumi monuit Barthius lib. IV Adv., cap. 9, ut apud Ovidium, *Cum Deus inonuit.*

89. Ald., Vat. P., Urb., Gis. ad oram, *necatus*; alii *necandus*. Alex. supra, Vat. P., Urb., Ald., Gis., alique edd., et scripti, *peregre*. Gifanius ex vet. lib. in indice Lucr. verbo COLLI restituit *peregrini*, quod ex suis scriptis amplexus est Heinsius, et cum Heinsio Teolus: qui nomenclominus omnes Vatt. a legat *pro peregre*. Ego in Vat. Q. c. Alex. a prima manu reperi *peregrini*. Versus cum *peregre* etiam recte procedit. Parthasii lectio peculiaris est, *peregrine quamvis*.

90. Nebrisensis ad verba *tenui rore sanguinis hoc notat: Forte propterea dicit, quod ibi didicit, quo pacto d. beret esse martyr, cum videret cives suos martyrium pati*. Chamillardus interpretatur: *Nonne, o Vincenti, qui altera in regione morti debebas occumbere, hic tenui quidem cruoris tui effusione notasti, quam*

*dum mors immineret, dolores pateris tolerante? Rem proferam, quæ levis fortasse videatur, sed cuius habeo auctorem gravissimum S. Eugenium, Tolentanum episcopum. Antequam S. Vincentius Casaraugusta ad martyrium educeretur, sanguis ex ejus naribus effluxit, qui Casaraugustæ religiose asservabatur. Huc respexit Prudentius. Audi epigramma Eugenii De Basilica S. Vincentii in Casaraugusta, ubi dicitur cruor ejus effluxisse, tom. I Operum PP. Toletanorum, pag. 25: *Macte decus proprium, Vincenti martyr alumne, Unica spes nobis, macte decus proprium. Purpureus niveum meruisti sanguine cælum, Et sequeris Agnum purpureus niveum. Passio sacra tuum, procevit ad æthera nomen, Conservet populum passio sacra tuum. Hic jacet ille cruor, quem das pro corpore pignus, Nare fluente, tuus hic jacet ille cruor. Il c tua nunc tunica, quod Christi fimbria præstat, Tactu nam salvat hic tua nunc tunica. Ille veniam culpæ merentur, vota favorem; Gaudium summa ferat, qui petit hic veniam.* Incertum mihi, an sponte ille sanguis fluxerit, an sive a Vincentio ipso evocatus, sive ab aliquo percutiente.*

91. Bayerius in dissert. de S. Laur. acute suspicatus est legendum *specimen futuri*. Profundum est conjicere hoc specimen esse stolam S. Vincentii Casaraugustæ asservatam, cujus portionem Childebertus rex Galie Parisios detulit, de qua Ado in Chron. ad annum 527, Gregorius Turonensis lib. III Hist. Franc., cap. 29, et alii.

95. Nebrisensis ait legi posse *hunc colunt cives*. Exponit autem hoc, scilicet quod Casaraugustæ natus et institutus est ad fidem. Mihi videtur hoc esse specimen, de quo paulo ante dixi, scilicet cruorem et naribus ejus effusum, sive tunica, sive stola, sive linteolo exceptum. Ruinartius mendose, *velut ipso*.

94. Breviar. Moz. in festo S. Zoili contra metrum legit, *suos et paternos*.

98. Gis. in contextu, Fabr., Bong. a prima manu *D sepulcro*.

99. Vat. A, gloria: lege *gloriam*.

100. Vat. A, Saguntii; Egm., Saginti, Saguntus, nunc *Mon edro*, condita fuit, ut dicitur, a Zacyanthiis, et fortasse hoc sensu *alta* sive antiqua vocatur. A Valentia, ubi passus est Vincentius, non procul distat. Forte ejus litus dicitur, quod cives Hannibali acriter resisterint, a quo demum urbs deleta est. Opinionem nonnullius, qui forte ad erbium esse putat, quasi Prudentius de loco martyrii dubitaverit, non probò. Vocat autem Prudentius Valentiam urbem, inquam ipsi Vincentio, hoc est ex ruam. Livius scripsit, Saguntum a mari distare passus mille ferme, Panus tria milia passuum; nunc magis distat, quod mare recessisse arguit. Vide Fluzium tom. VIII Hisp. sacr., tract. 25, cap. 4.

101. Petrus Mantuanus *nostra in palæstra inter-*

Qui cinis gentes domitas coegit
Ad juga Christi.
Singulis paucae, tribus, aut duobus,
50 Forsan et quinis alique placebunt
Testibus Christi, prius hostiarum
Pignore functae.
970 Tu decem sanctos revehes, et octo,
Cæsaraugusta studiosa Christi,
55 Verticem flavis oleis revincta
Pacis honore.
Sola in occursum numerosiores
Martyrum turbas Domino parasti:
Sola praedives pietate multa
60 Luce fruereis.
Vix parens orbis populosa Poeni,
Ipsa vix Roma in solio locata,
Te, decus nostrum, superare in isto

A Munere digna est.
63 Omnibus portis sacer immolatus
Sanguis exclusit genus invidorum
Dæmonum, et nigras pepulit tenebras
971 Urbe piata.
Nullus umbrarum latet intus horror:
70 Pulsa nam pestis populum refugit.
Christus in totis habitat plateis:
Christus ulique est.
Martyrum credas patriam coronis
Debitam sacris, chorus unde surgens
75 Tendit in caelum niveus togatae
Nobilis tatis
Inde, Vincenti, tua palma nata est,
B Clerus hic tantum peperit triumphum:
Hic sacerdotum domus infulata

GLOSSÆ VETERES.

48. Juga, *idem*, i.
49. Paucae, *urbes, civitates*, l. — *Scili. et urbes*. Mar.
52. Functae, *usae*, l.
55. Revehes, *referes*, l.
57. Numerosiores, *pluriores*, l.
61. Parens orbis, *Carthago*, Vat. A. — *Carthago*,

mater. — *Poeni, Africani*, l.
69. Umbrarum, *dæmonum*, l.
77. Inde, *scilicet Cæsaraugustæ*, l.
78. Clerus, *cohors clericorum, id est Cæsaraugusta*, l.
79. Infulata, *ornata*, l.

COMMENTARIUS.

ubi Massylorum reges mandantur sepulturae, ingeret suum Cassianum, qui nunc cinis est, sed olim gentes domitas ad juga Christi coegit. Ruinartius ait incertum esse quid *Massylum* nomine intelligi debeat, et in mss. S. Michaelis legi *Maxillum*. Mibi locus nonnihil obcurus est: sed poetae mens satis intelligitur.

49. Ex urbibus quas memoravit Prudentius, Calagurris duos martyres, Tarraco tres, Corduba quinque offerunt. Cæsaraugustam numero martyrum praeferebant ait.

51. Vat. B, *Christo*; alii *Christi*, quod tenendum est. Saepe Prudentius *testes* pro martyribus ponit. Paulinus, Natali 13, vers. 85 et 86: *Hinc ergo sanctis suis confessoribus, seu consecratis passione testibus*. Muratorius male, *sive consecratis*.

53. R. t., *Whim. revehis*.

54. Vat. Ap. Pal., *Par.*, Oxon., *Alt.*, tres *Torrentiani, Christo*.

55. *Alt.*, *vertice*: melius *verticem*. Cæsaraugusta capiti oleis redimita describitur, quia oleis abundat, quae sunt pacis insigne et honoris. Vide epigramma Nebrissensis ad suam Prudentii editionem proleg. num. 107, in nota.

56. Heinsius cum scriptis edidit *honore*; sed suspicatur legendum *honoræ*. Teolius in textu *honoræ*, sed in nota habet: *Sic Heinsius; nostri pene omnes honoræ: nec aliter Ruinartius*.

57. Haec numerosiores turbae martyrum intelliguntur esse innumerabiles martyres Cæsaraugustani, quorum festum agitur die 3 Novembris. In breviario Mozarabico non fit eorum mentio. De Prudentio ducere aliquis possit an ipsos octodecim martyres Cæsaraugustanos vocet turbas numerosiores, quam sint martyres ab aliis urbibus Christo offerendi. At ea quae sequuntur rem distinctam, et innumerabiles martyres satis demonstrant. Martyrologium Romanum, Flori, Ussardi, Galesini, sub innumerabilium martyrum nomine eos celebrant. Massam candidam appellari, quia eorum cineres ab alienis caedore distat, ac simul conestri reperiuntur, plurimi confirmant. Ruinartius ait id miraculum in mss. veterioribus desiderari.

61. Breviar. Moz. male, *Poenis pro Panni*. Vocem *Populeus* nonnulli suspectam habuerunt: ea usi sunt

Apuleius, Solinus, Ammianus, Vegetius, et alii, quorum verba in lexicis indicantur.

66. Mar., *excludit*, ut videtur.

68. Mar., *orbe piato*, sed supra *orbe* glossa, *id est urbe*. Aliquis etiam ibidem correxit *urbe piata*.

69. Parrhasius mendose, et contra metrum, *late tinctus horror*.

72. Mar., *ubique sine est*, quod recentiori manu est additum.

73. Nebrissensis recte explicat *martyrum patriam, ubi martyres nimia fertilitate proveniunt*.

75. Martyres candidatos vocat ob stolas albas, de quibus Apocalyps. vii. *Nobilitatem togatam* eodem sensu accipio potius quam ut gens togata, id est Romana, intelligatur. Infra vers. 191 eosdem martyres vocat purpureos proceres ob fuscum sanguinem.

77. Riscus tom. XXX. Hisp. sac. hinc colligit Vincentium Cæsaraugustanum fuisse, ac iure refutat Doddwellum in disert. 19 Cyprianica, et Joannem Morinum lib. ix, cap. 19, de Administr. sacram. praevitens, qui negant persecutionem Diocletiani et Maximiani ad Hispanos pervenisse. Existimant nonnulli primum martyrio coronatum Vincentium, tum octodecim martyres, ac postremo innumerabiles. At contrarius est Prudentius vers. 105, *Novcrat templo celebres in isto Octies partas, deciesque palmas*.

78. Vat. A, Fabr., *B. ng.*, *Gis.*, *clerus hinc*, ut vers. seq. iidem *hinc sacerdotum*. Heinsius a Giselino recessit, et edidit utrobique *hic*, neque tamen varietatem lectionis advertit. Heinio concinit Teolius, quamvis ex duobus Vatt. melius fortasse dicat *hinc*. In plerisque est *hic*, etiam in Parrhasio.

79. Prag., *sic sacerdotum*. Peveratus putat unum eundemque fuisse Valerium Cæsaraugustanum episcopum, qui interfuit concilio Eliberitano, et cuius diaconus fuit S. Vincentius, quamvis Prudentius numero plurali Valerios nominet: quam sententiam tenuit Baronius ad ann. 305. Chamillardus ad hunc locum ait: *Quia Ecclesia Cæsaraugustana unum tantum agnoscit Valerium episcopum, hanc sequor opinionem, licet Prudentius alia esse videatur. Sed cum Ecclesia Cæsaraugustana exactum et perpetuum catalogum suorum episcoporum non habeat, poterunt duo vel plures esse Valerii episcopi, quin eos nunc agno-*

- Singula impensus, lacerata membra ;
 Pectus abscesa patuit papilla
 Corde sub ipso.
 123 Jam minus mortis pretium peractum est :
 Quæ venenatos abolens dolores,
 Conciliam membris tribuit quietem
977 Fine soporo.
 Cruda te longum tenuit cicatrix,
 130 Et diu venis dolor hæsit ardens,
 Dum putrescentis tenuat medullas.
 Tabidus humor.

- A Invidus quamvis obit in supremum
 Persecutoris gladius negarit .
 135 Plena te, martyr, tamen, ut peremptam,
 Pœna coronat.
 Vidimus, partem jecoris revulsam
 Ungulis longe jacuisse pressis,
 Mors habet pallens aliquid tuorum,
 140 **978** Te quoque viva.
 Hunc novum nostræ titulum fruendum
 Cæsaraugustæ dedit ipse Christus,
 Juge viventis domus ut dicata

GLOSSÆ VETERES.

122. Impensus, *effusus est, redditus, l.*
 125. Minus, *id est non, l.*
 126. Abolens, *delens, l.*
 128. So, oro, *soporifero, l.*
 129. Cruda, recens. — Longum, *diu, longe, l.*

140. Viva, *vivente, Mar.*
 141. Titulum, *hoc decus. — Fruendum, habendum, Iso.*
 B 143. Juge, *diu, l.*

COMMENTARIUS.

122. Gifanius docet *impensus* veteribus idem sonare quod magnus, ingens; quod Lucretii et Cæsarum auctoritate confirmat, adducitque hunc Prudentii versum. Verum *sanguis impensus* hic significat sanguinem effusum, et quia *impensus* sonat effusus, profusus, idcirco nonnunquam idem valet ac magnus, ingens: ut impensa libido, impensum pretium.

123. Nonnulli scribunt *abscessa* cum duplici s, vestustiores *abscessa* cum uno. Martyrologium Romanum f. riasse ex Prudentio sumpsit, *Mamilla abscessa, et jecore avulso*. In basilica SS. octolectim martyrum a servabatur papilla abscessa, ut constat ex epigrammate S. Eugenii, quod exscribam ad vers. 145.

125. Ald., Oxon., Urb., *peractæ sine est*. Ambr., vetusti Heinstant, Mar., Rat., Prag., Bong., *peractæ est*. Vat. A, B, P, Q, Widman. a prima manu, *peractum est*. In Alex. est *pa*, et reliqua obscura. Weitzus citat Fabricium pro *per actum*: sed alium voluit dicere, nam Fabricius legit *peractum est*. Breviar. Moz. mendose *peracta est*. Nebrissensis explicat, *Non multæstimandum. Претия namque aliquando ranam significat*. Certe hoc loco non significat, nam Prudentius ait minori laude videri dignos martyres qui occubuerunt, quam Enkratidem, quæ martyrio fuit superstes.

127. Breviar. Mozar. vitiose, *concita membra*.

128. Ald., Breviar. Moz., *sine supremo*. Plerique et vestustiores, *soporo*. Utrumque agnoscunt Gis., Prag., Palat., Widm., Sich. et alii.

129. Hailsbr., *te longe*. Alicubi *tenuat*, male, pro *tenuat*.

131. Vat. B, Rat. supra, Weitz., *tenuit*; melius est *tenuat*.

133. S. Cyprianus epist. 55 de iis qui per tormenta superantur: *Cum cupientibus mori non permittebatur occidi, sed tandem fessos tormenta laniarent, quando non fidem, quæ invicta est, vincerent, sed carnem, quæ infirma est, fatigaret*.

134. Egm., Hailsbr., Vat. A a secunda manu, *neqaret*. Vat. A a prima manu, *neca et*; Prag., *necurit*; utrumque male.

135. Breviar. Moz. perperam, *perempta*.

137. Hinc fortasse nonnulli putarunt Prudentium martyrio Enkratidis præsentem adfuisse. Sed Prudentio illud videre per ætatem non licuit. Lupercius Leonardus in epist. ad Marianam impugnat Ambrosium Morales quod ex hoc versu collegerit Prudentium affirmare se partem jecoris Enkratidis vidisse. Reponit Lupercius Prudentium poetice loqui quasi præsens martyrio fuisset. Bartholomæus Leonardus in altera epist. ad Marianam idem argumentum confirmat; sed videtur esse mendum, quod Enkratidis tres minimum annos ante Prudentium passa fuerit. Nebrissa in hunc fere modum interpretatur, *Videre*

potuimus, si adfuissemus. Accedit, in hujuscemodi hœmionis multa a Prudentio dici ex persona civitatis, seu populi, qui præsens fuerit aut esse potuerit, quasi non multo post mortem hæc laudes canerentur a populo. Opinor, partem illam jecoris Prudentii ætate conservatam fuisse, et ejus mentem esse, videri et ostendi partem jecoris quæ longe jacuerat. Confer epigramma S. Eugenii infra ad vers. 145.

138. Vat. A pro diversa lect., *late jacuisse*. Breviar. Moz. contra sensum et metrum, *jacuisset*. Nebrissa *pressis* explicat *in ipsa thoracis penetralia impressis*: ut scilicet simplex *premo* accipiatur pro composito *imprimo*. Sic *verto* pro *everto* poetæ usurpant.

139. Breviar. Moz., Sichardus et nonnulli alii vulg., *pallens*. Legendum *pallens* epitheto proprio mortis: *Pallida mors* passim occurrit. In *tuorum* interpretes subaudiunt *membrorum*. Sed poterit sumi *tuorum* pro *tuarum rerum* neutro genere, et quasi substantive. Sententia est, partem jecoris avulsam mortuam fuisse, dum adhuc Enkratidis esset superstes.

140. Mariettus notavit quoque videri valere *adhuc*.

141. Cum martyrum sepulcra ab epitaphiis inscriptis, quibus nomen est titulus, tituli dicentur, acule dixit poeta hunc novum titulum Cæsaraugustæ Christum dedisse, ut esset domus dicata, ac veluti sacellum, et martyrium martyris Enkratidis adhuc viventis.

143. Ald., Parrhasius, Rat., Weitz., omnes Heinstanti, et plerique alii, *juge viventis*. Ita Gis. 1 ed., sed in ed. 2, in contextu, *tumba*, cum Fabr., Bong. supra, Vat. B, Sich., et obscure Mar. In Vat. A est *jure*, Vat. B pro divers. script. *juge*: vera lectio *juge*. Breviar. contendit episcopos olim nonnunquam templa consecrasset in honorem martyrum, qui supplicii superstites vivebant, et adducit vers. 113, *Martyrum nulli*, etc., et hanc stropham. Eum jure refellit Riscus, quippe cum Prudentii versus non ita debeant intelligi, neque ullum sit in tota antiquitate vestigium tam absurdæ consuetudinis. Apud commentarium Marcum Maximum exstat hic de S. Enkratidis versiculus: *Templa dicata sibi vidit hæc in corpore degens*. Verum nemo non videt, hujuscemodi versum a recenti aliquo sycophanta conflictum, ut sinistra interpretatio versuum Prudentii corroboraretur. Prudentius, ut supra Cæsaraugustam appellavit *domum plenam angelorum*, et *templum*, sic nunc vocat domum dicatam martyris *juge viventis*. Non tamen vehementer repugnabo, si quis ex epigrammate S. Eugenii mox exhibendo colligat, reliquias S. Enkratidis adhuc viventis, scilicet *pallam cruore rubentem, papillam fibris sectam* in aliqua basilica fuisse custoditas, aut etiam post Enkratidis obitum domum ejus in ecclesiam fuisse consecratam.

- Martyris es-et.
 145 Ergo ter senis sacra candidatis,
 379 Dives Optato, simul et Lu, erco,
 Perge conscriptum tibi senatura
 Pangere psalmis.
 Fide Successum, eane Mortalem,
 149 Mors et Urbani tibi concina ur,
 Julium cantus resonet, simulque
 Quintilianum.
 Publium pangat chorus, et revolvat,

- A 560 Quale Frontonis fuerit tropeum,
 155 Quid bonus Felix tulerit, quid acer
 Cæcilianus.
 Quantus, Eventi, tua bella sanguis
 Tinxerit; quantus tua, Primitivæ,
 Tum tuos vivax recolat triumphos
 160 Laus, Apodemi.
 Quatuor posthinc super st virorum
 Nomen ex olli, reuente metro:
 Quos Saturninos n. e. orat vocatos

GLOSSÆ VETERES.

145. Sacra, civitas. — Candidatis, martyrizatis, l.
 147. Conscriptum, deputatum, l.
 148. Pangere, laudare, l.
 149. Ede, profer, compone, vel canta, l.
 150. Tibi, a te. — Concinaur, canatur, l.
 155. Tulerit, susinuerit, l.

157. Bella, scilicet martyrum, l.
 158. Quantus tua, scilicet sanguis bella, l.
 161. Posthinc, postea, l.
 162. Reuente, re puenite, l.
 163. Saturnino, nam barbara nomina erant; tideo
 in metro uouere nequibat, l.

COMMENTARIUS.

145. Ter seni candidati sunt octodecim martyres, quos supra vers. 74 vocavit *chorum niveum togatæ nobilitatis*. Eorum nomina, ait Teolius, singulatim recenset, præter quatuor Saturninos, quos simul coniungit, quia, ut ait vers. 162, respuebat eos metrum, cum prima in his syllaba producat. Non satis intelligo an ex mente Teolii prima syllaba in nominibus quæ Prudentius omisit producat, et cur id metrum respuat, an in nomine Saturninos ea datur a Teolio produci. Si hoc tantum velit, Saturninos, quæ amvis reuente metro, tandem nominavit Prudentius. Explicanda ergo est ratio cur peculiariora nomina quatuor Saturninorum, si alia nomina hi habuerunt, tacerit. Nonnulli negarunt quatuor Saturninos propriis suis nominibus singulos fuisse insignitos: habuerunt tamen sua nomina, et ea exprimit S. Eugenius epigrammate *de Basilica sanctorum decem et octo*, tom. I operum PP. Toletanorum, pag. 22, quod hoc loco exhibebo: *Incolit hoc templum sat felix turba piorum, Quorum promeruit sors benedicta potum. Hic montes sacros virtutum culmine celsos, Unica ter ieros continet urna viros. Funeæ cænosi liquerunt gaudia mundi, Proque fide Domini membra dedere neci. Hic etiam compar meritis Encratia martyr. Sorte vulnerati dissociata jacet. Hujus inexhaustum testantur uincta triumphum Palla cruore rubens, secta papilla fibræ. Nomina sanctorum si quis nosse virorum. Edicet cursum subdita summa tibi. Sed quia cuncta simul metrum non suscipit unum, Accipe diversis hæc variata metris. Quintilianus adest, Eventius, atque Cassianus, Felix, Lupercus, Januariusque, Julius, Urbanus, Apodemi, inde Primitivus, Optatus, Publius, Cæcilianus. Hæc Successus inest, hic Matutinus habetur. Ecce Faustus, ecce Fronto, postque Marialis. Hæc tibi turba potens concedat prospera, lector, Et veniam præstet hæc tibi turba potens. Ad marginem diversæ hæc scripturæ indicantur nomina magnorum pro sanctorum, et Evotius pro Eventius. Nomina Saturninorum a Prudentio non expressa hæc sunt Cassianus, Januarius, Matutinus, Faustus. Ex his Faustus metro sapphico nomen aptissimum est, Cassianus, non minus quam Marialis et Primitivus, eodem metro alligari potest. Januarius et Matutinus non ita facile, sed aliquo tamen modo in eodem carminis genere sonare possunt.*

146. Aldus scribit *optato et lupercu*, perinde quasi nomina propria non essent. Error clarus est glossæ Mar., *lupercu, sacerdote*. Ambr. scribit *et Tæpecco*, Pal. *Obtato*. Parrhasius et Nepæo. In nummis Cæsariensis apud Florezium non semel mentio fit *Lupercu*. Perverius notat ex Baronio Lupercum passum fuisse in Novempopulonia, ex S. aligeri in Ausonium, passum sub Decio. Citat Scaliger vitas quasdam veterum martyrum Aquitanorum. Verum Lupercus ille

B a nostro diversus esse debet, ut probant Bollandiani ad diem 28 Junii.

147. Martyres Cæsaraugustanos antea vers. 75 vocavit *togatam nobili alem*, nunc senatum conscriptum. Sic Laurentium in ejus hymno vers. 560, *consulem perennem* appellavit.

151. In edd. et plerisque mss., etiam martyrologia Romano legitur *Juliam*: sed restituere oportet *Julium* ex monumentis pervetustis domesticis, videlicet epigrammate Eugenii, Actis S. Braulionii ascriptis, et breviario Mozarabico. Consentiant Usuardus, Ado, codex ms. S. Michaelis apud Ruinartium, et unus Vat. apud Teolium. Widm., *resonat, pro resonet*.

152. Prag., *Quintilianam*.

155. Prag., Breviar. Moz., Fabr., Gis., Vatt. A, B, et alii, *pangat*, Heinsius cum tribus scriptis, Aldum secutus, *pandat*, ut apud Valerium Flaccum initio operis: *Versa proles tua pandat, Idume, Namque potest, Sol, mo nigra pulvere fratrem*. Mariett. etiam, et Rat. a prisca manu, *pandat*.

157. Breviar. Moz., Rat., Vat. B, Widm. a prima manu, Mar., Thuan., Noms., *Evoti*. Vat. A, Prag., *Evanti*. Put., *Evotii*. Alt., Weitz., codex S. Michaelis apud Ruinartium, *Evdnti*; Ambr., *Eunoti*; Bong., Sich., *Heuvanti*. Ald., pleraque martyrologia, et multi scripti, *Eventi*. Parrhasius, *Eugori*. Rott., et unus Torrent., *Evoti*: quod aliis præferendum acriter pugnat Heinsius adducto testimonio ex martyrologio Usuardi libro pervetusto, et ad ipsius Usuardi statum propius accedente, quod scilicet Lutetia Parisiorum ad S. Germani aservabatur, ubi recensentur nomina octodecim martyrum eo modo quo ab Eugenio describi diximus, nisi quod *Evoti* nomen, non *Eventii* profertur. Allegat itidem martyrologium Adonis vetustissimum ejusdem bibliothecæ, ejusdem Adonis martyrologium a Rosweydo editum, Usuardi martyrologium in bibliotheca Bigotiana, pervetusta manu exaratum, et editionem ejusdem Usuardi Lutetia per Joannem Capellam collegii Navarrai contentam anno 1490 procuratam. Quibus propositis, Heinsius Eventium post hæc e martyrologiis exulari jubet. Huic sententiæ nondum acquiesco, cum tot veterissima stent contra monumenta. Recentiores, etiam Gallandius cum Ruinartio et Papebrochio, reddunt *Evoti*.

159. Aldus, Sichardus, et nonnulli Vulg., *cum tuos*.

163. Cur metrum reuatur *Saturninorum* nomen carmine sapphico exprimi dixi in proleg. num. 211. Ita etiam putavit barbara illa nomina fuisse, quod falsum esse constat ex epigrammate S. Eugenii supra ad vers. 145, et Actis nomine S. Braulionii. In opera Hispanico eruditissimi Florezii de Nummis mentio Saturnini occurrit inter nummos Calagurritanos. Notandum est in martyrologio Romano id referri ex

- Sanguis impensus, lacerata membra ;
 Pectus absca patuit papilla
 Corde sub ipso.
 125 Jam minus mortis pretium peractum est :
 Quæ venenatos abolens dolores,
 Concitam membris tribuit quietem
977 Fine soporo.
 Cruda te longum tenuit cicatrix,
 150 Et diu venis dolor harsit ardens,
 Dum putrescentes tenuat medullas.
 Tabidus humor.

- A In idus quamvis obit in supremum
 Persecutoris gladius negarit .
 135 Plena te, martyr, tamen, ut peremptam,
 Pœna coronat.
 Vidimus, partem jecoris revulsam
 Ungulis longe jacuisse pressis,
 Mors habet pallens aliquid tuorum,
 140 **978** Te queque viva.
 Hunc novum nostræ titulum fruendum
 Cæsaraugustæ dedit ipse Christus,
 Juge viventis domus ut dicata

GLOSSÆ VETERES.

122. Impensus, effusus est, redditus, l.
 125. Minus, id est non, l.
 126. Abolens, delens, l.
 128. So; oro, soporifero, l.
 129. Cruda, recens. — Longum, diu, longe, l.

110. Viva, vivente, Mar.
 141. Titulum, hoc decus. — Fruendum, habendum, Iso.
 B 143. Juge, diu, l.

COMMENTARIUS.

122. Gifanius docet *impensus* veteribus idem sonare quod magnus, ingens; quod Lucretii et Cæsarum auctoritate confirmat, adducitque hunc Prudentii versum. Verum *sanguis impensus* hic significat sanguinem effusum, et quia *impensus* sonat effusus, profusus, idcirco nonnunquam idem valet ac magnus, ingens: ut impensa libido, impensum pretium.

125. Nonnulli scribunt *absca* cum duplici s, vestustiores *absca* cum uno. Martyrologium Romanum f r t a s e ex Prudentio sumpsit, *Mamilla absca*, et *jecore avulso*. In basilica SS. octolecim martyrum a servabatur papilla absca, ut constat ex epigrammate S. Eugenii, quod exscribam ad vers. 145.

125. Ald., Oxon., Urb., *peractæ sine est*. Ambr., vetusti Heinsiani, Mar., Rat., Prag., Bong., *peractæ est*. Vat. A, B, P, Q, Widman. a prima manu, *peractum est*. In Alex. est *pa*, et reliqua obscura. Weitzus citat Fabricium pro *per ictum*: sed alium voluit dicere, nam Fabricius legit *peractum est*. Breviar. Moz. mendose *peractæ est*. Nebrissensis explicat, *Non multi æstimandum. Pretium namque aliquando rænam significat*. Certe hoc loco non significat, nam Prudentius ait minori laude videri dignos martyres qui occubuerunt, quam Encratidem, quæ martyrio fuit superstes.

127. Breviar. Mozar. vitiose, *concita membra*.

128. Ald., Breviar. Moz., *fine supremo*. Plerique et vetustiores, *soporo*. Utrumque agnoscunt Gis., Prag., Palat., Widm., Sieh. et alii.

129. Hailsbr., *te longe*. Alicubi *tenuat*, male, pro *tenuit*.

131. Vat. B, Rat. supra, Weitz., *tenuit*; melius est *tenuat*.

133. S. Cyprianus epist. 53 de iis qui per tormenta superantur: *Cum cupientibus mori non permittebatur occidi, sed tandiu fessos tormenta laniarent, quando non fidem, quæ invicta est, vincerent, sed carnem, quæ infirma est, fatigarent*.

134. Egm., Hailsbr., Vat. A a secunda manu, *neqaret*. Vat. A a prima manu, *neca et*; Prag., *necurit*: utrumque male.

135. Breviar. Moz. *perperam, perempta*.

137. Hinc fortasse nonnulli putarunt Prudentium martyrio Encratidis presentem adfuisse. Sed Prudentio illud videre per ætatem non licuit. Lupercius Leonardus in epist. ad Marianam impugnat Ambrosium Morales quod ex hoc versu collegerit Prudentium affirmare se partem jecoris Encratidis vidisse. Reponit Lupercius Prudentium poetice loqui quasi præsens martyrio fuisset. Bartholomæus Leonardus in altera epist. ad Marianam idem argumentum confirmat; sed videtur esse mendum, quod Encratidis tres minimum annos ante Prudentium passa fuerit. Nebrissa in hunc fere modum interpretatur, *Videre*

potuimus, si adfuissemus. Accedit, in hujusmodi hystoris multa a Prudentio dici ex persona civitatis, seu populi, qui præsens fuerit aut esse potuerit, quasi non multo post mortem hæc laudes canerentur a populo. Opinor, partem illam jecoris Prudentii vitæ conservatam fuisse, et ejus mentem esse, videri et ostendi partem jecoris quæ longe jacuerat. Confer epigramma S. Eugenii infra ad vers. 145.

138. Vat. A pro diversa lect., *late jacuisse*. Breviar. Moz. contra sensum et metrum, *jacuisset*. Nebrissa *pressis* explicat *in ipsa thoracis penetralia impressis*: ut scilicet simplex *premo* accipiatur pro *composito imprimo*. Sic *verto* pro *everto* poetæ usurpant.

139. Breviar. Moz. Sichardus et nonnulli alii *vulg., pellens*. Legendum *pallens* epitheto proprio mortis: *Pallida mors* passim occurrit. In *tuorum* interpretæ subaudiunt *membrorum*. Sed poterit sumi *tuorum pro tuarum rerum* neutro genere, et quasi substantive. Sententia est, partem jecoris avulsam mortuam fuisse, dum adhuc Encratidis esset superstes.

140. Mariettus notavit quoque videri valere *adhuc*.

141. Cum martyrum sepulcra ab epitaphiis inscriptis, quibus nomen est titulus, tituli dicentur, acute dixit poeta hunc novum titulum Cæsaraugustæ Christum dedisse, ut esset domus dicata, ac veluti sacellum, et martyrium martyris Encratidis adhuc viventis.

143. Ald., Parrhasius, Rat., Weitz., omnes Heinsiani, et plerique alii, *juge viventis*. Ita Gis. 1. ed., sed in ed. 2, in contextu, *tumba*, cum Fabr., Bong. supra, Vat. B, Sieh., et obscure Mar. In Vat. A *est jure*, Vat. B pro divers. script. *juge*: vera lectio *juge*.

Bvarius contendit episcopos olim nonnunquam templa consecrasset in honorem martyrum, qui supplicii superstites vivebant, et adducit vers. 113, *Martyrum nulli*, etc., et hanc stropham. Eum jure refellit Riccus, quippe cum Prudentii versus non ita debeant intelligi, neque ullum sit in tota antiquitate vestigium tam absurdæ consuetudinis. Apud commentitium Marcum Maximum exstat hic de S. Encratide versiculus: *Templa dicata sibi vidit hæc in corpore degena*.

Verum nemo non videt, hujusmodi versum a recentibus aliquo sycophanta conflictum, ut sinistra interpretatio versuum Prudentii corroboraretur. Prudentius, ut supra Cæsaraugustam appellavit *domum plenam angelorum*, et *templum*, sic nunc vocat domum dicatam martyris *juge viventis*. Non tamen vehementer repugnabo, si quis ex epigrammate S. Eugenii mox exhibendo colligat, reliquias S. Encratidis adhuc viventis, scilicet *pallam cruore rubentem, papillam fibris sectam* in aliqua basilica fuisse custoditas, aut etiam post Encratidis obitum domum ejus in ecclesiam fuisse consecratam.

Purpureorum.

Nos pio fletu, date, perluamus
Marmorum sulcos, quibus est operta

195 Spes, ut absolvam retinaculorum
Vincla meorum.

Sterne te totam generosa sanctis
Civitas necum tumulis: deinde
Mox resurgentes animas, et artus

200 Tota sequeris.

A V HYMNUS. PASSIO S. VINCENTII MARTYRIS.

984 Beate martyr, prospera

985 Diem triumphalem tuum,
Quo sanguinis merces tibi
Corona, Vincenti, datur.

5 Ille te ex tenebris sæculi,
Tor ore victo, et iudice,
Evexit ad caelum dies,
Christoque vultum reddidit.

Nunc angelorum portice, s,

10 Collucis insigni stola

GLOSSÆ VETERES.

982. Purpureorum, pro purpuratorum, l.

983. Date, sinite, ut, l.

984. Sulcos, litteras: epitaphia, Mar.

987. Generosa, nobilis, l.

1. Prospera, prosperum age, l.

10. Collucis insigni stola. Quando sanctus a presenti vita transit, quasi una stola lucet; cum vero dies iudicii venerit, et animo et corpore remunerabitur, tunc duabus stolis collucet, l.

COMMENTARIUS.

1. Decem martyrum nati: solum fuisse Cæsaraugustiam, vide comment. ad vers. 107.

193. Pal., hos pio. De verbo date consule comment. ad vers. 594. Apoth. Idem sonat ac age.

194. Nebrissa et Cellarius interpretantur, in cineribus spem resurgendi operam esse. Planius est quod etiam Teolio visum, intercessione martyrum, quorum cineres illis marmoribus tegebantur, veniam peccatorum sperasse Prudentium.

195. Breviar. Moz., Parrhasius, ut absolvat, scilicet spes, non ita bene.

196. Alex. a prima manu, vincla eorum, male.

197. Breviar. Moz. perperam, te toga. Parrhasius corrupte, Sternet et o tam generosa sanctis Civitas meorum: tumulis deinde Mox resurgentes animas, et artus Tota sequeris.

199. Breviar. Moz., resurgentis: lege resurgentes animas.

200. Prag. pro hoc versiculo Tota sequeris habet haec verba Tot si quæris, inter dispersa reperies. Martius ad hæc, Quid sit, ait, nescio. Neque ego quidem aliud cogito esse, nisi exscriptoris alicujus aut ignarum, aut inepti errorem. In Vat. A, post hunc hymnum sequitur Hymnus in honore beatissimorum martyrum Fructuosi episcopi, Angorii et Eulogii. In Vat. B et Mar., Passio S. Agnetis.

In hoc titulo plerique codices consentiunt: in quorum nonnullis hic hymnus ponitur post hymnum 1, ut ad finem ejus dixi. Fabricius habet Hymnus v. Dico Vincentio martyri Cæsaraugustano. Aldus, Ode in laudem S. Vincentii martyris. In codice pervetustis ecclesie Veliternæ, de quo dixi in Proleg. num. 219, in nota, exstat hymnus de S. Vincentio, quem quoniam nondum editum puta, hoc loco transcribere non pigebit: Præcelsa sæclis colitur dies omnibus fidelibus clara, In honore martyris Christi Vincentii rite dicata, In cujus hodie natali solvimus laudes debitas. Insignis olim fulsisti, levita, gemina sub Valerio glisæcens dogmata. Flagrans amore divino, calcasti lucra mundi gaudia, fortis athleta. Tempisti sæva pœnarum genera, risisti sereno corde plurima, vincla, verbera, furias, faculas, catenas, unguulas, ac crastum. Carcer te teter nil terruit, aut ulla tortoris crudelitas, nec torrida ferri machina.... Flammas testularum aspera fragmina ultro subisti impavidus. Sepius canis mox sidereis hymnichabas mystica lætus carmina. Sonant organa permirifica modulatis vocibus conreperantia. Victis victor hostibus victorem cernebas; conminus angelorum psallebas caterva voce simulata.... Eya, miles invicte, posita caduca sarcina arce poli florida necleris nos. Post tot tormentorum supplicia feliciter peracta, atque devicta penetrasti cœlestera. Stola laureatus perspicua agnum sequens sanctigida inter lilia agonista jam triumphas. Jam jam sancta

anima funde pia precamina pro nostro sædo facinore prece sedula. Fove, o martyr, immeritos famulos tuos noxa pellens, et commoda præbens omnia. Coæterna una tecum in gloria jocundemur cantantes alleluia. Ubi puncta sunt addita, annotatur in codice, tanquam diversa lectio, primo loco teterrima trusus pelea, secundo tercollega, quæ duo equidem non intelligo. Aliis in locis facilius intelligitur mendum cubare, quam vera lectio reperitur: nec tanti est eam investigare. Epigramma S. Eugenii de Basilica S. Vincentii exhibui hymn. super. ad vers. 90. In Prudentii hymno nulla sit mentio patriæ S. Vincentii, neque oppidum, in quo passus est, nominatur, quamvis nomine populi, ut sæpe in aliis, loquatur vers. 556, Exosculamur lectulum, et 565, Si sub tuarum gaudio Vestigiorum sternimur. Locum, ubi passus est, vocat oppidum vers. 333, C ire toto ex oppido; quod fuisse Valentiam prope litus Saguntii, ex Actis apud Ruinartium et Bollandianos constat. Esse autem hunc hymnum factum, ut die emortuali S. Vincentii caneretur, prima et secunda stropha aperte ostendunt. Ruinartius putat Prudentium ex Actis antiquis, quæ ipse profert, hymnum maxima ex parte concinuisse. Id satis est verisimile, cum Prudentii hymnus interdum etiam in verbis cum Actis consentiat, et Acta videantur esse antiquiora. et fortasse statim post Diocletiani persecutionem confecta: quæ in ecclesiis lecta fuisse ex S. Augustini sermonibus perspicitur. Cæterum nonnullæ sunt conjecturæ, ut Acta quæ nunc exstant post Prudentium concinnata fuisse credamus. Ruinartius plura habet de cultu S. Vincentii, præsertim in Gallia, et quædam nos quoque animadvertimus in notis ad Hymnodiam Hispanicam. Vide etiam tom. V Actor. SS. ordin. Benedict., et Florezium tom. VIII. Hisp. sacr., tract. 25, cap. 7. Nicolaus Antonius, Bibl. Hisp. tom. II, pag. 109, laudat ineditam dissertationem Michaelis Joannis Vimbodini, et Queralt de S. Vincentii levitæ Hispani martyris sacri corporis translatione. Apud Boldettum lib. 1, cap. 39, Observ. exstat monumentum vetus expressum e cœmeterio Callixti, quo SS. martyres Vincentius, Agnes, Pollus (Hippolytus) in vitro representantur.

4. Sententia desumpta est ex II ad Timoth. II, 5: Nam et qui certat in agone, non coronabitur, nisi legitime certaverit. Etsi autem poeta fortasse id non cogitaverit, notandum est dici posse tibi Vincenti, et tibi o Vincenti. Non dubito quin Prudentium nomen Vincentii ad coronam quæ Vincenti datur ultro applicuerit. Paschalius, lib. 1 de Coronis, cap. 6, pag. 19, de corona quæ præmium est martyrii copiose disserit.

10. Ald., Weitz. cum suis, scripti plerique Heinssiani, Vatt. omnes, excepto Alex., colluces, vel cunctuces. Put., Alex. a prima manu, Cauch. codex, scho-

- Quam testis indomabilis
Rivis cruoris laveras.
Cum te satellites idoli,
Præcinctus atris legibus,
15 **986** Litare divis gentium
Ferro et catenis cogeret,
Ac verba primum molia
Suadendo blande effuderat,
Captator ut vitulum lupus
20 Rapturus, alludit prius.
Rex, inquit, orbis maximus,
Qui sceptrâ gestat Romula,
Servire sanxit omnia
Præcis deorum cultibus.
25 Vos, Nazareni, assistite,
- A
Rudemque tunc speroite,
Hæc saxa, quæ princeps colit,
Placate fumo, et victima.
Exclamat hic Vincentius,
50 **987** Levita de tribu sacra,
Minister altaris Dei,
Septem e columnis lactei:
Tibi ista præsent numina;
Tu saxa, tu lignum colas:
35 Tu mortuorum mortuus
Fias deorum pontifex.
Nos lucis auctorem Patrem,
Ejusque Christum Filium,
Qui solus, ac verus Deus,
40 Datiane, confitebimur.

GLOSSÆ VETERES.

11. Quam, scilicet tu, l.
13. Idoli, speciei doli ab idea, l.
21. Maximus, ille, l.
23. Sanxit, decrevit, l.
24. Præcis, prioribus, Mar.
25. Nazareni, Nazareni vocabantur prius qui nunc Christiani, quod nomen prius repertum est apud Alexandriam, ubi beatus Petrus episcopus factus est.
- B Vat. A.
26. Rudem, novum, Mar.
28. Fumo, thuris, Mar.
50. Levita, in temp'o additus, l. — Sacra, sia, l. De sancta Ecclesia, Mar.
32. Columnis, septem donis Spiritus sancti, l. Columnas septem appellat septem ministros Ecclesie enim prius ab apostolis fuerant ordinati, Vat. l

COMMENTARIUS.

- dæ Græviæ, collucis. Gifanius legit colluces, et a t Prudentium es sæpe corripere, ut in fames. Barthius, lib. iv Advers., cap. 9, putat colluces crasius omnino erratum esse, quam ut poetæ tanto concedi possit: adeoque ex conjectura corrigit *Lucas coinsigni stola*. Giselinus pariter, ut idem vitium offugeret, edidit *Luces in insigni stola*, quod cur non observavit Barthius, in commentariis Giselini alias versatus? At verò cum multi nobiles codices habeant *collucis*, et plurima sint hujusmodi verba quæ ad secundam et tertiam conjugationem spectant, de quibus agit Priscianus lib. x, et cum Prudentius id etiam observaverit in *percenso, extorqueo*, omnino legendum est *collucis*.
13. Glossa de idolo contemnenda est: vel lege *species. Idolum ab idea*.
14. Conjiciat aliquis *arctis pro atris*.
15. Thuan., *divis gentibus*: fortasse fuerit *dis gentilibus*, ut conjicit Heinsius.
18. Vat. A, *effuderet*, male.
20. Vat. A, *prius*; supra, *prius*.
22. Put., et pro diversa script. Oxon., *publica pro Romula*, quod non displicet Heinsio. Weitz. cum Hailsbr., et Widm. a prima manu, *gestit pro gestat*, minus bene.
25. Put., *Nazareni*. Pro *assistite* conjici posset *absistite*, quasi desistite a vestra religione. Sic absistere bello, incepto, et simpliciter Virgilius lib. i Æn., 196. *Nec prius absistit*. Christiani olim a gentilibus et Judæis contumeliose vulgo Nazareæ, seu Nazareni vocabantur, quo de nomine plura scriptoris antiquitatum Christianarum, Mamachus, Binghamus, alii. In glossa legendum *Antiochiam*, non *Alexandriam*. Fortasse etiam legendum erit *receptum*, non *reperitum*: nam scriptura ambigua est. Sed bene est *reperitum*. In aliis verbis *factus est* intellige, vel *corrige fuit*.
26. Vat. B, corrupte, *rudumque*.
27. Giselinus fatetur omnes libros formis editos habere *hæc saxa*: nihil dicit de mss., in quibus idem observatur. Nihilominus legit *hæc saxa*, ut infra vers. 105 et seq., *Tibi ergo soli, contumax, Tarpeia calcetur sacra*? Non enim, addit, *Datianus fateretur saxa a se coli pro numinibus quæ saxis representabantur*. Vera tamen lectio est *saxa*, quibus divinitatem inesse putabant gentiles, ut ex responsione Vincentii colligitur, et fusius ostendi in comm. hymn. 11 Cath., vers. 35. Neque apposite *di sacra placare fumo, et victima*. Colebant autem les saxa, quia intus habitare spiritus credebant vers. 77.
- 30 Ad rem S. Isidorus lib. vii Etym., *ca Levitæ ex nomine auctoris vocati: de Levitæ enim exorti sunt, a quibus in templo Dei mystici sacra ministeria explebantur. Illi Græce diaconi, Latini dicuntur, quia sicut in sacerdote consecrati in diacono mysterii dispensatio habetur*.
32. Apud Hispanos videtur viguisse eadem ratio quæ in Ecclesia Romana de septem diaconum numero, quem apostoli statuerunt, dum diligenter Act. cap. vi. Cur autem dicantur *columnis lacteæ*, Iso septem dona Spiritus sancti comm. Chamillardus innocentiam et castitatem quæ esse debebant, et quod tunc Ecclesiam veluti tarent. Existimo Prudentium alludere ad cujus supra meminimus, et ad morem standi auct. Canon 4 concilii Barcinensis: *Ut diaconus consensu presbyteri non sedeat*. Et cap. 60 Martini Bracar.: *Non licet diaconum ante presbyterum sedere, nisi cum jussione presbyteri*. Vide v. hymni S. Laurentii: *Qui stant ad aram prostrati*.
35. Acta: *Nam quos jubes deos confiteri, id lignea et lapidea. Tu illorum testis, tuque mortuus pontifex*. Ubi clare perspicitur mentia inter acta et Prudentium.
37. In proleg. cap. 22, exposui conjecturam Giovenazzii legendum *Nos lucis auctorem Patris solus, ac verus Deus, Ejusque Christum Filium, Datiane, confitebimur*. Quam ille multis gravibus rationibus ex theologia et antiquitate ecclesiæ petitis corroboratam servat in suo ms. comm. in Hymnum S. Hilarii, *Hymnum dicat turba*, quod jam diu votis et utilitati litteratorum habet.
39. Rat., *qui est solus*. In Actis: *Profite Christianæ religionis esse cultores, et unius ac permanentis in sæcula famulos ac testes*.
40. Rat., *fatebimur*, contra metrum. Hujus memoria exstat in inscriptione Hispanica apertum, pag. cxcix. Scilicet *Datianus præseniarum lapidem ponere curavit terminum inter ses et Pacenses, imperantibus Diocletiano et*

- 938 Hic ille jam commotior,
Audesne, non felix, ait,
Jus hoc deorum, et principum
Violare verbis a speris?
45 Jus et sacratum, et publicum,
Qui cedit humanum genus?
Nec te juvenæ fervidæ
Instans periculum permovet?
Iloc namque decretum cape:
50 Aut ara thure, et cespite
939 Precanda jam nunc est tibi,
Aut mors luenda est sanguine.
Respondit ille altrinsecus:
Age ergo, quidquid virum,
55 Quidquid potestatis tibi est,
Palam reluctor, exere.
Vox nostra quæ sit accipe:
Est Christus, et Pater Deus:

- A
60 Servi hujus ac testes sumus:
Extorque, si potes, fidem.
Tortura, carcer, ungula,
Stridensque flammis lamina,
Atque ipsa pœnarum ultima,
Mors Christianis ludus est.
65 O vestra inanis vanitas,
Scitumque brutum Cæsaris!
Condigna vestris sensibus
Coli jubetis numina,
Excisa fabrili manu,
70 990 Cavis recocta et follibus,
Quæ voce, quæ gressu carent,
Immota, cæca, elingua.
His sumptuosa splendido
B
75 Delubra crescunt marmore;
His colla mugientium
Percussa taurorum cadunt.

GLOSSÆ VETERES.

41. Hic ille, tunc ipse.
42. Non felix, infelix, l.
43. Jus, conditio, vel imperium, l.
47. Juvenæ fervidæ, tuæ juvenitatis, l.
49. Capere, intellige, l.
50. Cespite, sicut tunc mos erat, l.
52. Luenda, persolvenda, l.

53. Altrinsecus, e contra, l., Mar.
56. Reluctor, ego, l.
66. Scitumque brutum, imprudens, Mar. — Decretum stultum, l.
72. Elingua, sine lingua, l.
73. His, talibus diis, l.

COMMENTARIUS.

iano Herculeo, ut in titulo inscriptionis fustus declaratur. Tum legitur:

TERMINVS. INTER
PACENS. ET. EBORENS.
CYRANTE. P. DATIANO
V. P. PRAESIDE. II. II.

41. Prag., hic; supra, hinc.
47. Ald. et alii vet., Nec te jubente servide. Gisselinus restituit Nec te juvenæ fervidæ, faventibus mss. Beermanus in Manuduct. ad ling. Lat. ex cod. Pal. restituebat Nec te juvena servide, quam scripturam ex eodem, ut puto, Pal. allegat Weitzius, qui tamen præfert juvenæ fervidæ.
48. Aldi error periculum.
50. Barthius, lib. xxv, cap. 7, Advers., ita legit hoc versus: Aut ara thure e cespite Precanda jam nunc est tibi. Aut mora luenda est sanguine. Intelligit aram e cespite. Burmanno in Anthologia pag. 734, tom. 1, displicet hæc emendatio, quam Sagittarius cap. 10 de Cruciat. non solum adoptavit, verum etiam affirmavit hunc locum vulgo parum emendate legi. Barthius suæ correctioni hæc addiderat: Talia multa in divino poeta a nobis observata sunt: a cujus spiritu etiam poetico reliqui Christiani vates longe absumt. PÆCOR ita etiam usurpat Ausonius Ephemer.: Deus precandus est mihi, Ac Filius summi Dei. De ara cespitiæ, quæ graminea a Virgilio dicitur, videndus est Petrus Berthaldus, de Ara, edit. 1636, in-8, pag. 57 et 58, cap. 6. Veteres non solum aras cespitiæ ex tempore et in castris extruebant, sed etiam sæpe alias cespite ad aram extruendam utebantur, vel in ea jam extructa cespite ad sacrificium utebantur. Cur Prudentius thus cum cespite jungat, fortasse patebit ex Horatio lib. III, od. 8: Quid velint flores et æcra thuris, Plena, miravis, positusque carbo in Cespite vivo, et lib. 1, od. 49: Hic vivum mihi cespitem, hic Verbenas, pueri, ponite, thuraque. Accedit Ausonius in Ephemer.: Nec liba crusti mei. Foculumque vitæ cespiti Vanis relinquo altaribus. Teolius observat

Mazochium Specim. Biblic. tom. II, disert. 3 de Mosaico altari cespitio, plura hac de re habere et juniores castigare, quod cæspes cum diphthongo scribant. Cellarius cum Festo, et aliis cæspes a cædendo dictum, et cum diphthongo scribendum contendit. In hujusmodi controversiis orthographicis nihil fere firmum stabiliri potest: nam plerumque veteres ipsi inter se dissentiant.

51. Placanda malebat Cauchius: sed recte precanda. Vide vers. superiorem.
52. Ald., tuenda, male. Ab Hailsbr. et Rott. abest verbum est. Vide vers. 50.
53. Nonnulli vulg., respondet. Plautus etiam usurpavit altrinsecus.
56. Gifanius Ind. Lucr. verbo CONATA PATRARE fortasse hunc locum Prudentii intelligit cum ait eum dicere exerere pro instituta perficere, conata patrare. Idem verbum legitur in Actis: Siquid malignitatis viribus potueris, exere.
57. In Vat. A a prima manu abest nostra.
60. Extorque in tertia conjugatione.
62. De laminis ardentibus Horatius, Plautus, Cicero alique profani, et passim scriptores Christiani. Vide Gallonium cap. 6, Sagittarium cap. 10, et Baronium ad diem 18 Maii de S. Dioscuro, qui novissime laminis ardentibus adustus, martyrium consummavit.
63. Put., quæque ipsa. Thuan., aut ipsa.
66. Vat. B corrupte, socrumque brutum.
68. Gis. in contextu, jubentis, scilicet Cæsaris: sed monet in notis jubetis esse in aliis, et sic orationem vehementem esse et concitatam magis.
69. Confer quæ notat Elmenhorstius ad Minucii verba de Deo gentium: Funditur, fabricatur, sculpiuntur, tunditur malleis; et Arnob. lib. VI, Simulacra ista, quæ vos terrent, quæque templis in omnibus prostrati atque humiles adoratis, ossa, lapides, æra sunt, etc.
70. Barthius loc. cit. distinguit Cavis recocta, et follibus, et intelligit cavum fornacem. Sed videtur cavis epitheton esse pro ventosis seu inanibus, et ventum recipientibus, quamvis certum sit cavum substantivum etiam dici.

Adsunt et illi spiritus :
Sunt sed magistri criminum,
Vestræ et salutis aucupes,
80 Vagi, impotentes, sordidi :
991 Qui vos latenter incitos
In omne compellunt nefas,
Vastare justos cædibus,
Plebem piorum carpere.
85 Narrant et ipsi, ac sentiunt,
Pollere Christum, et vivere,
Ejusque jam jamque affore.
Regnum tremendum perdidis,
Lamant fatentes denique,
90 Pulsi e latebris corporum.
Virtute Christi et nomine,
Divique, et iidem dæmones.
Iis intonantem martyrem

A
95 Index profanus non tulit ;
Conclamat : O, obrudite,
Ne plura jactet improbus.
Vocem loquentis claudite.
Raptimque lictores date,
992 Illos reorum carnibus
100 Pastos, manuque exercitos.
Jam faxo, jus prætorium
Conviciator sentiat,
Impune ne nostris sibi
Diis destruendis inserit.
105 Tibi ergo soli, contumax,
Tarpeia calcentur sacra ?
Tu porro solus obteras
Romam, senatum, Cæsarem ?
B
Vinctum retortis brachiis,

GLOSSÆ VETERES.

79. Aucupes, venatores, vel captiores, l.
87. Affore, futurum esse, l.
93. Intonantem, loquentem, l.
95. Obrudite, claudite, l.
98. Lictores, carnifices, l.
101. Faxo, facere volo. — Jus prætorium, regalem

potestatem, l.
103. Tibi, a te, l.
106. Tarpeia, Romana, ubi idolorum maxima pars
fuit, quod in Tarpeio monte cuncta idola congregata
fuerunt, l.
107. Obteras, contemnis, l.

COMMENTARIUS.

77. Put., at sunt pro adsunt, quod ab aliis scriptis confirmari ait Heinsius, in quibus est vers. seq. Sunt; sed magistri criminum, quasi hic versus respondeat primo, At sunt et illic spiritus, quod aiunt gentiles. Eam lectionem amplexus est Heinsius, et cum eo plerique recentiores, etiam Ruinartius. Gallandius scripturam veterem retinuit, neque sibi aliam probari ostendit. Sententia eadem est, in statuis idolorum latere dæmones, qui dii esse non possunt, cum magistri sint criminum, ad quæ, impuram religionem docentes, provocant. Alludit Prudentius ad deos gentilium, qui erant ipsi dæmones; et cum ex statuis aut corporibus obsessorum expellebantur, nomina illa se habere: firmabant sub quibus in templis colebantur. Vide comment. ad vers. 402 Apoth. li autem divique, et iidem dæmones, ut ait vers. 92, etiam exemplo suo magistri erant criminum.

79. Gis., sed sunt. Plerique sunt sed.

79. Rat., Vat. B, Mar., Prag., Alex. a secunda manu, Gis., aucupes. Alex. a prima manu, et vetustiores Heinsiani scribunt aucupes. Ald., Fabr., Egm., auspices. Hailsbr., aucupes; supra, auspices; infra, capaces, quod neque metro, neque sensui convenit.

80. Minucius de oraculis gentilium loquens, ait: Spiritus sunt insinceri, vagi, a cœlesti vigore terrenis labibus et cupiditatibus degravati. Isti igitur spiritus, posteaquam simplicitatem substantiæ suæ, onusti, et immersitiliis, perdididerunt, ad solatium calamitatis suæ non desinunt perditii, etc. Chamillardus ait ex his quæ de dæmonibus scripsit Prudentius, facile colligi eos meros esse spiritus, ac corporis expertes existimasse. Addit Chamillardus: Constare tamen possent corporibus æthereis ac subtilibus, quæ nihil quominus spiritus appellarentur prohiberent. Nescio an id ex Prudentii sententia disserat, ex qua nihil hujusmodi certo colligitur. Barthius, lib. iv, cap. 9 Advers., notat, sordidus apud Christianos epitheton esse proprium diaboli.

81. Vat. A mendose, latentes. Incitus significat percitum, incitatum. Catullus in Galliambo, sive carmine in Aty: Alios age incitatos, alios age rabidos.

82. Vat. A, compellunt, et pro div. script., compellant.

86. Vat. B et Mar., ac pro et.

87. Vat. B, ejus jam, sine que, quod necessarium

est. Rott., jam, jam affore, ut hiatus relinquatur, qui tamen minime tam solemnus est Prudentio quam vult Heinsius. Fabr. et G. s. in contextu, jam mox affore. Elegantius est jam jamque.

88. Perfidus pro infideli, vox a scriptoribus Christianis usurpata.

89. De his clamoribus dæmonum dictum ad vers. 413 Apoth. Hæc strophæ deerrat in ms. S. Michaelis.

90. Vat. A, Q, Hailsbr., pulsi, ex. Pro corporum habent viscerum Put. et Oxon., non male. Ita edidit Heinsius.

92. Peveratus nescio ubi invenerit denique pro divique: neque denique coheret metro. Alii scribunt idem, alii iidem.

95. Nebrissa oblitus est quid metrum exigeret, cum affirmavit puriorem esse lectionem obstruite quam obrudite, aut, ut scribit Weitz. cum Widm., obstrudite. Melius tamen obrudite.

99. Egm., Widm. ad oram, Pat., Illos reorum Plutones, Pastos resectis carnibus. Hanc lectionem præ oculis habuit Heinsius ad vers. 562 lib. i contra Symmachum, ut ibi diximus. Collarius notat, lucrum ex reorum suppliciis facere carnifices, qui plerumque lacertosi sunt, tanquam carnibus pasti.

103. Heinsius cum Put., Ne impune, ne nost. is sibi: putat enim Heinsius hanc repetitionem vim egregiam addere orationi. Recentiores Heinsio adhererent, Gallandio excepto.

107. Egm., Hailsbr., Vat. A, tu modo. Non constat ratio metri.

109. Describitur tormentum eculei, de quo vide tabulam ix, et Gallonium de Cruciat. SS. mart. cap. 5, et Sagittarium, qui cap. 17 non dissimilem imaginem eculei exhibet, et eculeum definit esse ligneam machinam ad equi similitudinem fabricatam, in quam levati homines eidemque alligati sursum ac deorsum tendebantur ac variis modis torquebantur. Hæc phrases illæ, levati in eculeo, suspensi in eculeo. Corripit autem Sagittarius locum lib. v Etym. S. Isidori cap. 27, Eculeus autem dicitur, quod extendatur; et hoc modo suppleri posse existimat: Eculeus autem dicitur, quod ei tanquam equo reus impositus extendatur. Verum in editione postrema Matritensi ita legitur, Eculeus autem dicitur quod extendat, et pro diversa scriptura quod extendatur. S. Hieronymus exist. ad

- 110 Sorsum ac deorsum extendite,
993 Compago donec ossuum
 Divulsa membratim crepet.
 Posthinc hinc s ictibus
 Nudate costarum abdita,
 115 Ut per lacunas vulnerum
 Jecur resectum palpita.
 Ridebat hæc miles Dei,
 Manus cruentas increpens,
 Quod fixa non profundius
 120 Intraret artus ungula.
 Ac jam omne robur fortium
 Eviscerando ce-serat,
 Nisusque anhelus solverat
 Fessos lacertorum toros;
 125 Ast ille tanto letior

- A **994** Cui vacantem nubilo
 Frontem serenam luminat,
 Te, Christe, præsentem videns.
 Quis vultus iste? proh pudor!
 130 Datanus aiebat furens:
 Gaudet, renidet, provocat
 Tortore tortus acrior.
 Nil illa vis exercita
 Tot noxiorum mortibus
 135 Agone in isto proficit,
 Ars et dolorum vincitur.
 Sed vos, alumni carceris,
995 Par semper invictum mihi,
 Cohibete paulum dexterarum,
 140 Respiret ut lassus vigor.
 B Præsicca rursus ulcera,

GLOSSÆ VETERES.

12. Membratim, per singula membra, Mar.
 15. Hinc s, ope-tis, fissis. — ictibus, unguis, I
 22. Eviscerando, lacerando, I.
 26. Nubilo, caligine, I.

129. Proh pudor! cum pudore loquor. I.
 131. Renidet, splendet lætitia, a videre veni let. I.
 137. Alumni, mini-tri, Mar.
 138. Par, conso-tium, vel sodalitas, I.

COMMENTARIUS.

In octavium 1, al. 49. At vero mulier.... cum eculeus
 corpus extenderet et sordidas fetore carceris manus p. st
 ergum vinculu cohiberent, oculis, quos tantum tortor
 figure non poterat, suscepit in cælum. Vide etiam in
 Romano, vers. 110, ubi aliam Barthii opinionem de
 eculeo exponam. In eculeo corpus extendebatur,
 ipse eculeus cochleis extenderetur. Præterea
 eculeus in eculeo torquebantur unguis, sive fidicu-
 ut stropa seq. explicat Prudentius, et nonnun-
 quam etiam lamp-dibus accensis. S. Cyprianus de
 lapsis: *Nunc eculeus extenderet, nunc unguis effode-
 ret, nunc flamma torreret.*

110. Extensio corporis eculeo tribuitur, tanquam
 propria hujus tormenti. Cyprianus ep. 1 ad Do-
 natum: *Et carnis præsto est, unguis effodiens, eculeus
 extendens, ignis exurens.* Cæterum hæc descriptio
 convenire etiam potest tormento frequentatæ eleva-
 tionis corporis trochleis factæ, quam Hispani *trato
 de cuerda*, Itali similiter *trato di corda* appellant.
 De hoc supplicio Victor Vitensis lib. III de Pers-c.
 Vand.: *Qui post cædes innumerabilium sustium trochleis
 sequentibus elevatus dum tota præ urbe penderet, nunc
 sublime ictu se tollente celeri, dimissis iterum cannabi-
 nis, super silices platearum pondere corporis veniens,
 et lapis super lapide corruerat. Sed et sæpius tractum,
 et lapidibus acutissimis defricatum, et cutibus separatis
 pelle corporis lateribus, dorsoque videres, et ventre
 pendera.* Vide tabulam VIII, et Nicolaum Agnellum de
 pœna funis, seu de funis ictuum atrocitate, Ferrar-
 ia, 1786. Sed notandum, in Actis S. Vincentii men-
 tionem eculei fieri; et plerique ita explicant Pruden-
 tium.

111. Plerique libri vet., ossuum.
 115. Alex., *ulcis ictibus*, quod expressit Teolius in
 contextu, nescio an consulto, nam in notis habet
ulcis. Ox., *bisulcis*, non male, nam de unguis est
 sermo, quas *bisulcas* dixit vers. 44 hymni I Peristeph.
 In eisdem unguis in Romano vers. 452, *Mucronis
 hinc s*, ut multi interpretantur.
 115. Pat., Ox., *latebras vulnerum*. Apotheos. vers.
 22: etiam dixit *lacunas*, loquens de Jesu Christi vul-
 neribus.
 117. Prag., *ridebat hic*, minus bene.
 119. Rat., *quo*; recenti manu, *quod*.
 121. Vat. A, *sic jam*. In editioe I Gisellini, Colo-
 nie repetita, ad marg. est *satellitum*, veluti glossa
 verbi fortium.
 125. A d., *anhelos*: lege *anhelus*. Hec fere omnia
 similiter in Actis: *Unga igata lictorum manus, dum*

*per sancti latera pendet, victa deficit.... fortium robur
 emarcuit.... anhelum pectus fessis intremuit.... Ti-
 metur acrior unguis intima costarum.... Tunc denuo
 subridens Vincemius, etc.*

126. *Mucronis nubilum, dolorum, mentis nubila* apud
 Sidonium, Cassiodorium et alios æquales pasim.
 Tempora nubila apud Ovidium et alios. Nubem pro
 tristitia ipse Ovidius posuit vers. Trist., el. 5: *Pars
 vitæ tristi cætera nube vacet*; et alibi sæpius.

127. Fabr., Gis., Widm. supra, *illuminat*. Heinsius ait
 suos habere constanter et vere *luminat*, quia
 ita etiam dixit in hymno S. Eulaliæ, vers. 192, *Atria
 luminat alma nitior*. Chamillardus ulterius addidit
 Fabricium et Giselinum cum Weitzio (cum uno Weit-
 zii dicere debuit, ut Heinsius dixit, intelligens codi-
 cem Widmani) habere *illuminat*, sed male. Mihi pla-
 cet *luminat*; sed non acrius damnare *illuminat*, quod
 exstat in pervetustis membranarum Vat. B, Rat. et Mar.
 Sæpius etiam Prudentius dixit *illuminat* quam *lumi-
 nat*. Vossius in notis ad Velleium Patereculum lib. II,
 cap. 35, confirmat legendum in Velleio *In altissimo
 luminavit, quia luminat* legerat hoc loco in suo codice
 Prudentii; sed melius allegasset vers. cit. hymn.
 S. Eulaliæ: nam illic metro necessarium est *luminat*,
 nec variant codices. Hic stare etiam potest *illumi-
 nat*. Calius Aurelianus sæpius usus est hoc verbo *lumino*.
 Dicit autem Prudentius *frontem serenam*, ut opponat
nubilo.

131. Hailsbronn. pe peram, *gaudet, renidet*. *Reni-
 dere* est ridere, ut apud Catullum et alios; supra
 Prudentius ait *ridebat*.

D 132. Aldus, *Tortor, et tortus*; Vat. A, *Tortorem
 tortor*: utrumque mendose. S. Cyprianus epist. 8,
Steterunt torti torquentibus fortiores. Et de Laude
 martyrii: *Nam prædurantibus licet guttis resultant
 unguis recurat in vulnus, exeuntibus flagellis cum
 acula corporis parte rediens habena ducatur, stat im-
 mobilis tamen pennis suis fortior*, etc. Inter opera Cy-
 priano ascripta id opus collocatur.

131. Prag., *noxiarum*; lege *noxiorum*.

138. Vat. Q, Ald., Sich., *Pars semper invictam mihi*.
 Urb., Widm. ad oram, *Invicta pars semper mihi*.
 Fabr., *Pars semper, invictam mihi Cohibete paulum
 dexteram*. Giselinus fortasse primus veram lectionem
 restituit.

139. In Actis: *Sed vos continete paulisper dexteras,
 vires resumite, ut improbum hostem innovatus miles ad
 pœnam durius coerceat*.

Dum se cicatrix colligit
 Refrigerati sanguinis,
 Manus resulcans diruet.
 145 His contra Levites refert:
 Si jam tuorum perspicis
 Languere virtutem canum,
 Age ipse, major carnifex.
 Ostende, quo pacto queant
 150 Imos recessus scindere,
 996 Manus et ipse intersere,
 Rivosque ferventis bibe.
 Erras, cruenta, si meam
 Te rere poenam sumere
 155 Cum membra morti obnoxia
 Dilacinata interficis.
 Est alter, est intrinsecus,

A Violare quem nullas potest,
 Liber, quietus, integer,
 160 Exsors dolorum tristium.
 Hoc, quod laboras perdere
 Tantis furoris viribus,
 Vas est solutum, ac fictile,
 Quocumque frangendum modo.
 165 Quin imo nunc enitere.
 Illum serare, ac plectere,
 997 Qui perstat intus, qui tuam
 Calcet, tyranne, insauiam.
 Hunc, hunc lacesse, hunc d'scute
 170 Invictum, et insuperabilem,
 Nullis procellis subditum,
 Solique subjectum Deo.
 Hæc fatur, et stridentibus

GLOSSÆ VETERES.

149. Quo pacto, quomodo, quemadmodum, qua
 ratione, qua virtute, I.
 150. Recessus, profunditates, I.
 154. Rere, reris, arbitrare, I.
 156. Dilacinata, laniata, dilaniata, dilacerata, I.

B 160. Exsors, exers, I.
 165. Quin imo, quin potius. — Enitere, stude, I.
 169. Lacesse, irrita. — Discute, perquire, I.
 171. Procellis, tabcribus, I.

COMMENTARIUS.

142. Hic desitit codex Puteanus.
 144. Noms. et schedæ Græviæ, diluet. Vat. A,
 diruat; alii, diruet.
 146. Ald., Weitz., suam tuorum, quod parum Lati-
 num Becmano videbatur. Cauchius conjiciebat *satin'*
tuorum. Plerique scripti, etiam Pal. apud Becmanum,
si jam, pro qua lectione non bene Weitzius allegat
 Aldum. Pro *perspicis* Vat. A. *præp' cis*.
 147. Paulinus. Natali 5, de satellitibus quærentibus
 S. Felicem: *Illudente canes Domino frustratus hant-*
tes. Barthius lib. viii, cap. 14 Advers., notat hoc lo-
 co satellites vocari canes, quod convicium hodie-
 que acerrimum est apud Turcas, Ungaros, Polonos,
 alios: addo ego nominatim Hispanos, Italos, et, ut
 ex Veteri Testamento liquet, Hebræos. Æschylus in
 Prometheus victo, l'v's aquilam, quæ hujus impera-
 tis præsto erat, vocat canem. Apud Homerum et
 Quintum Calabrum valde usitatum convicium id est,
 Furias et Harpyas nominatas etiam canes ex Æschylo
 et Hygino tradit idem Barthius lib. xi, cap. 1, qui
 rursus lib. xii, cap. 9, advertit proverbium esse
Cane pejor, et vers. 216 Apoth. allegat *Semifer et*
Gothus sentit cane milite pejor: ita enim legit et col-
 ligit, canes a Gothis in aciem ductos. Existimo pec-
 ciliare tuisse satellites canes appellare, ut ex hoc
 versu Prudentii et loc. cit. Paulini colligi potest,
 quibus mirifice consonat Cicero 1 in Verr.: *Debere cum*
vie'at (Verres) *suam quoque rationem ducere: multa*
sibi opus esse, multa tibus suis, quos circa se la-
beret.
 149. Vat. A, ostendo, non ita bene.
 153. Sumere poenam *meam* pro *de me* durum, et
 plane insolens videtur Giselino aliisque post eum.
 Sed quid facias, addit Giselinus, *ubi aliena sunt in*
manibus, non nostra. Non intelligi quid sibi hæc ve-
 lut. Hailsbr. legit, *si novam* pro *si meam*. Falsus ani-
 mi fuit Chamillardus, cum affirmavit, omnes ad unum
 habere *si meam*, et Weitzius jam Hailsbronnensem
 allegaverat. Possessivum *meus* vim eandem habet ac
de me, sive *a me*: est enim mirus, ac varius ejus
 usus.
 154. Widm., *vitam* pro *pœnam*. — Latinius in Torn.
 recte emendavit *te rere* pro *terere*.
 156. Seneca eadem significatione usurpat *lan-ino*.
 Arnobius lib. ii, *Corpora lancinata, et diu vexatis*
nostra. Catullus dixit *bona lancinata*, et Plinius *aures*
la cinore, metaphorice.
 157. Vat. B, Mar., Prag., Rat., Weitz., Gf. aliique,

Est alter, est intrinsecus. Gf. 1 ed., *Est alter hic in-*
trinsecus. Fabr., *Homo alter est intrinsecus*. Ald.,
 Torn., Galland., *Est alter homo intrinsecus*. Hæc
 prætulit Cellarius, et inter vitia metri a Prudentii
 objecit *homo* prima longa. Vide quæ contra di-
 putavi pr. leg. num. 208 in nota. Hein. ius Gf. elms. adhibuit,
 nullamque discrepantiam codicum acripsit, Pruden-
 tium respicit illud Apostoli II Corinth. iv. 16: *Pro-*
pter quod non deficimus: sed licet is qui foris est no-
ster homo corrumpatur, tamen is qui intus est renova-
tur de die in diem.

159. Vat. A, *tætus* pro *liber*.
 160. Rat., *exers*, et quidem sine litura, supra pro
 div. script., *exs* rs.

163. Ex Apotolo corpus vas dicitur. Vide com-
 ment. vers. 190 hymn. 7 Cath.

164. Ap. stolus loc. cit. vers. 7: *Habemus incesu-*
rum istum in vas fictilibus.

169. Widm., *hunc lacesse*, pro quo Weitzius Al-
 dum ap. ellat; sed Aldus emendavit *hunc tu lacesse*.
 Alii, *hunc, hunc lacesse*.

170. Ald., Weitz., Vat. P, *Invictum, insuperabi-*
lem, quod cum hiato defendi posset: adeoque non
 tam apertus est hic error, quam vult Chamillardus,
 qui hiatus in Prudentio alias agnoscit. Hein. ius etiam,
 qui sæpe testatur, hiatus Prudentio esse fami-
 liarem, immerito nunc pronuntiat, versus hoc mo-
 do elucidare. Thun. et tres Torr., Alex., Urb. *In-*
victum inexasperabilem. Hein. ius hinc jubet legi *In-*
victum, inexasperabilem, quas contractiones littera-
 rum Prudentium amare ait. Hein. ius concinit Teolius.
 Sed cur hujusmodi contractionem (qualem vix aliam
 in Prudentio invenias) contra codicum fidem admi-
 temus? Nam versus recto stat talo *Invictum, et in-*
superabilem, recepto anapæsto tertia sede, quod et
 licet, et Prudentio solum est. Chamillardus jure
 lectionem Hein. ius *inexasperabilem* (non *inexasperabi-*
lem, ut ait Gallandus) rejecit. Idem Chamillardus
 legit *Invictum, et insuperabilem*, quod exstat in Fa-
 bicio. Giselinus ita in contextu, sed ad oram *In-*
victum, et inexpugnabilem.

173. Egm., et *tridentibus*, quod non displicet, ut
 unci fuerint tridentes, ut patet in monumento veteri
 SS. septem Dormientium exhibitio tom. I, pag. 356,
 de quo dixi etiam ad vers. 44 hymni 1 Peristeph.
 Ceterum alii unci, quibus martyrum corpora lani-
 abantur, erant clavi incurvi, ut eos representat ta-
 bula xii Gallonii, et tabula xxvi a nobis addita, in

- Laniatur uncis denno :
 175 Cui prætor ore subdolo
 Anguina verba exsibilat :
993 Si tanta callum pectoris
 Prædurat obstinatio,
 Pulvinar ut nostrum manu
 180 Abomineris tangere ,
 Saltem latentis paginas ,
 Librosque opertos delege,
 Quo secta pravum seminans
 Justis cremetur ignibus.
 185 His martyr auditis mi :
 Quem tu, maligne, mysticis
 Minitaris ignem litteris,
 Flagrabis ipse hoc justius.
 Romphæa nam cœlestium
 190 Vindex erit voluminum,

174. Denno, iterum, iso.
 175. Prætor, præses, iso.
 176. Anguina, serpentina, l.
 177. Callum, duritia in pedibus rustica vis, l.
 179. Pulvinar, lectum dorum, res divina, ceremonie, sacra, l.
 183. Secta, dogma, l.

qua exhibitur uncus, ol'm repertus in cœmeterio S. Agnetis, cujusdam martyris capiti affixus. Figuram eam exhibet Sagittarius cap. 17, num. 18; quæ similitudo est unco tabulæ xiii Gallonii lit. B. Cl. Mamachian. in opere *De' costumi de' primitivi Christiani*, cap. 6, pag. 306, formam ejusdem unci aliquantulum diversam repræsentat. Aringhus tom. II Romæ subterr., lib. ult., cap. 1, ita uncum in cœmeterio S. Agnetis repertum delineavit, ut a nobis tabula xxvi producitur. Erant autem unci tam ad suspendendam quam ad trahendum, discernendum et laniandum apti. Horatii lib. 1, ode 35, *Nec sereris uncus abest, liquidumque plumbum*. Ammianus l. b. vii, *Intendebatur eculei, uncusque parabat carnifex*. Elnenhorstius ad lib. 1 Arnobii, pag. 58, de unco carnificum agit. Vide vers. 63 Peristeph. 11.

176. Mox vers. 197 Prætor vocatur *serpens*. Nunc recte *anguina verba exsibilat*.

177. Hæc metaphora *calli* de animo occupata a Cicerone aliisque est.

179. Arnobius lib. vii adversus gentes : *Lectisterium Cereris erit idibus proximis : habent enim dii lectos, atque ut stratis possint mollioribus incubare, pulvinarum tollitur, atque excitatur impressio*.

180. Mar. scribit, *abomineris*.

181. Rat., *saltim*. Ethnicos diligenter quæsisisse libros Christianorum, ut eos igni traderent, expositum est hymn. 1 Peristeph. In persecutione Diocletiani hic furor maxime viguit, unde *traditorum* nomen his inhaesit, qui libros tradiderunt. Vide Optatum lib. 1. Elnenhorstius in Arnobium, pag. 69 libri iii, plura habet de more in bene constitutis rebus publicis libros, qui religionibus derogabant, hæc comburendi. In Actis S. Vincentii hujus rei mentio non exstat.

187. Mar., Rat., Widm., Weitz., *minaris* pro *minaris*.

189. Alex., Hailsbr. scribunt *rompha*; Weitz., Heins., *rhomphea*; alii, *rhompæa*. Gis. ad oram *jam pro nam*.

195. Vat. B, Widm. a prima manu, Rat., Mar. a veteri manu, *Sodomæ nec*. Vat. Q, *Sodomite*. Sicardus, *Sodomus*. Latinius, *Sodomus*. Recte *Sodomita cinis*: nam sicut Sodomita de civitate Sodomæ dicitur, cur de cinere Sodomæ dici non possit? In Psychoma-

- A
 Tanti ve. eai interpretem
 Linguam perurens fulmine.
 Vides favillas indices
 Gomorrhæorum criminum .
 195 Sodomita nec latet cinis,
999 Testis perennis funeris.
 Exemplar hoc, serpens, tuum est,
 Fuligo quem mox sulfuris,
 Bitumen et mixtum pice
 200 Imo implicabunt tartaro.
 His persecutor saucius
 Pallet, rubescit, æstuat,
 Inana torquens lumina,
 Spumaque frondens egerit.
 205 Tum deinde cunctatus diu,
 B
 Decernit, extrema omnium.
 Igni, grabato, et laminis

GLOSSÆ VETERES.

189. Romphæa, ultio divina, igneus gladius, l.
 198. Quem mox, te cito, l.
 201. His, cum, l.
 204. Egerit, exportat, l.
 205. Cunctatus, dubitans, vel moratus, l.
 206. Extrema, supplicia, l.
 207. Grabato, craticula, l., Mar

COMMENTARIUS.

chia etiam dixit *Sodomita libido*. Hoc loco etiam intelligi potest Sodomita in cinerem conversus. In hymno octodecim martyrum de S. Cassiano : *Qui cinis gentes domitas coegit Ad juga Christi*.

197. Egm., Palat., Hailsbr. a prima manu *semper pro serpens*; quod postremum probum est. Vide ante C vers. 176, *Anguina verba exsibilat*.

198. Weitz., *sulphoris*, et Aldum pro hac scriptura allegat, apud quem invenio *sulphuris*.

202. Elnenhorstius in notis ad Arnobium, pag. 9 libri 1, verba similia Arnobii illustrat : *Flammæ æstuant, anhelum pectus spiritum jaciat ex ore* : et lib. v : *Ardescit..... spumat, anhelat, exæstuat*.

204. Egmond. apud Burmannum tom. I Anthol., pag. 736, pro div. lectione, *digerit*, quod non præbat Burmannus pro *egerit*. Hæc varietas lectionis in Egmondano codice, a Burmanno notata, Weitzium, Hainsinque ingerat.

205. Heraldus ad Arnobium, pag. 57 libri 1, advertit recte ab Arnobio ignem ultimum tormentum numerari, *Torquetis, dilaceratis, exaritis*, ut in his etiam Prudentii versibus observare licet. Seneca lib. 1 de Ira, cap. 19 : *Torserat per omnia, quæ in rerum natura tristissima sunt, fiduculis, tabularibus, eculeo, igni, vultu suo*. Apuleius Miles. x : *Nec rota, vel eculeus more Græcorum tormentis ejus apparatus jam deerant. Sed obfirmatus mira præsumptione, nullis verberibus, ac ne ipsi quidem succubuit igni*. I ost ignem extremus agone feræ, aut gladius sequebantur.

206. Pal., *discernit* : legendum est *decernit*. Ita interpretunxi. Alii, *Decernit extrema omnium : Igni*, etc.

207. Fabr., *ignis grabato*. Ox., *igni ut grabato*. Rott., *ligno, grabato*. Gifanius in *remens* pro *vehemens* præfert *laminis*, et ita in vet. lib. scribi ait, quoties ea voce Prudentius utitur. In aliis est *laminis*. An lectus ferreus a craticula ferrea fuerit distinctus, inter Gillon un et Sagittarium disputari, dixi ad vers. 354 in Laurentio. S. Vincentium in crate ferrea ustulatum in Martyrologio Romano traditur. Prudentius, Acto, Beda lectum et grabatum ferreum vocant. Existimo craticulam sæpe vocatam lectum, quia in ea martyres recumbabant; sed fuisse nihilominus lectos ferreos, qui craticulæ ferream non referrent : nam in martyrologis hæc distinctio sæpe clare exprimitur. Beda xv ed. Maii : *Eleutherius primum vici lectum*

1000 Exerceatur questio.
 Ille ille sese ad munera
 219 Gradu citato proripit,
 Ipsosque pernix gaudio
 Pœnæ ministros prævenit.
 Venum ad palæstram gloriæ:
 Spes certat, et crudelitas
 216 Luctamen anceps conseruit
 Hinc martyr, illinc carnifex.
 Serrata lectum regu'a
 Dente in fre uenti exasperat:
 Cui multa carbonum strues
 220 Vivum vaporat halitum.
 Hunc sponte conscendit rogam
 1001 Vir sanctus orè in æri o,
 Ceu jam coronat' conscius
 Celsum tribunal scanderet.

A 215 Subter crepante asp'rgine
 Scintillat exussus salis,
 Punctisque fervens stridulis
 Sparsim per artus figitur
 Arvina pos hinc igneum
 250 Impressa cauterem lavit.
 Vis u. de r'ris fundi
 In membra sensim liquitur.
 Hæc inter immotas manet
 1002 Tanquam dolorum nescit,
 235 Tenditque u. altum lumina:
 Nam vinc'a palmas presserant.
 Sublatus inde forrior,
 Lugubre in antrum traditur,
 Ne lib'rusus luminis
 B 210 Animaret altum spiritum,
 Est intus, imo ergastulo,

GLOSSÆ VETERES.

208. Exerceatur, imperatiuus. — Questio, pœna, examinatio, l.
 209. Munera, officia, l.
 211. Pernix, veloc, l.
 213. Palæstram, ad certame, l.
 214. Spes, in Vincentio. — Crudelitas, in tyranno, l.
 215. Anceps, duplex, l.
 217. Serrata, serra vocatur l' m', l.
 222. Ore, facie, l.
 226. Excussus, excussio, l., Rat.
 227. Punctis, guttis, Vat. A.

229. Igneum, ignit' m, l.
 230. Cauterem, lectum ferr. um, Vat. A. Turra Mar. Cauter et cauterium dictum, quod urat; qui interdum pro signo, interdum pro cura adhibetur; vis morbi ignis ardore siccatur. Cauteriat' caro; id e' incensa cauterio. Inde Paulus: Cauteriat' am conscientiam habentes, id est corruptam; quia sicut caro cauterio, ita mens prava doctrina corrumpitur. — Lavi humectavit, l.
 238. Lugubre, flebile, l.

COMMENTARIUS.

ferrum, deinde craticulam, et ignem suppositum, postea sartagine cum pice, et adipe ferventem. Vide etiam Martyr. Rom. ad diem 18 Aprilis.

209. Vat. B, illi: corrige ille.
 211. In editione Teoli erratum est pernox pro pernix.

212. Alex., Widm., pœna: lege pœna.
 214. In glossa mendum erat in Laurentio pro n Vincentio:

216. Ald., hic martyr: lege hinc.
 217. Nebrissa ait commodius d'ci potuisse lantna pro regula, ut apud Virgilium i Georg., vers. 145: Arguta lantna serræ. Acta habent: Jam enim truncatentus minister profert lectum cum ferreis iusserat costis, et addita subter carbonum congerie exurendum Dei martyrem applicare.

218. Ald., Weitz. cum Vat. Q, Urh. et plerisque aliis mss., dente infrequenti, quod Nebrissa exponit va de frequenti, nam in sæpe auget. Giselinus testatur in nonnullis esse dente frequenti, quod amplexi sunt Cauchius, Salmasius, Heinsius et recentiores, producta ultima in dente obmutam et liquidam dictionis sequens, quod defendi quidem potest. Giselinus edit dente in frequenti, quod revera confirmatum reperit in Vat. P, et satis clare in Alex. Errores huiusmodi ex dictionum diversarum conjunctione sæpe in Prudentio occurrunt, ut infra vers. 557, plerique legebant ob s pro o bis.

224. Putat Peveratus alludere Prudentium ad prisca morem quo victores coronas ipsi assumerent, sed non aliter quam interposito prius illi' noderum iudicio, ad quorum tribunal athlete post peractum certamen accedebant. Paschalius, l. b. vi de Coron., cap. 2, ostendit coronam ipsis iudicum manibus filius capiti imponi consuevisse, quem præco victorem remota set.

226. Mariettus ex suo codice notat pro diversa lectione excussio, quæ est glossa, ut patet, tum in eo codice, tum in Rat. Heinsius accipit salis in nominativo. Id displicet Chamillardo, qui scribitur, ex-

sum salis, quo nominativo usus est Eunius, Gallandi conjicit rogam excussus aspergine salis, ut ex ver. 3 sul' inveligatur togus. Quod additur Punctisque fervens et idulus, arguit intelligi excussum saltem.

C briss' recte putat cum auctoribus glossarum, excussus esse substantivum pro excussione. Sic hymno 5 Cas. vers. 7, Incussu siliis Giselinus, editionem Davatriensem secutus, edidit excussus cinis, aliamque citionem ineptam patat. In Actis id ita explicat: Salis ignibus spursi crepant et minutia per unum dissiliunt. In sermone olim S. Augustino et S. Leo. ascripto, qui verius est S. Leandri, ut probat Florz. tom. VIII Hisp. sacr. append. 4, Strepentis patentibus visceribus salis injectio. Non invenio in Gallonium et Sagittarium distinctam hujus tormenti mentionem.

227. Puncta Mariettus explicat guttas salis, et glossa veteri, opinor.

228. Cauchius conjiciebat, frigitur: sed melius figitur, scilicet sal.

229. Gis. prima ed., post hæc; alii, posthinc.

230. Widm. scribit chauterem.

231. Vat. B, vis inde; alii, vis unde.

D 232. Rat., Widm. supra, Mar. ad gram, immetra melius in membra.

235. Virgilius in Æneid., Ad caelum tendens at denia lumina frustra: Lumina, nam ten:ras arcubus vincula palmas. S. Hieronymus: Oculis, quos tanru tortor alligare non poterat, suscepit in caelum. Vid alia in Comment. ad vers. 109.

238. Pal., traditur, Egm., Lugubre in antrum traditur. Vat. A, Lugubre in antra traditur. Peveratus ait, describi hoc loco carcerem Tullianum: fortasse intelligit carcerem similem Tulliano; non enim Vincentius Romæ carceri inclusus fuit.

241. Augustinus in Joann., Et in ipso ca cere m o mnes, sed pro meritis censuram in ma carceris detur duntur. De carcerum differentis consue Sagittario de Cruciat. cap. 3.

- Laniatur unciis denno :
 175 Cui prætor ore sublo
 Anguina verba exhibita:
 993 Si tanta callum prætoris
 Prædurat obstinatio,
 Pulvinar ut nostrum manu
 180 Abomineris tangere ,
 Saltem latentis paginas ,
 Librosque opertos delege,
 Quo secta pravum seminans
 Justis cremetur ignibus.
 185 His martyr auditis ait :
 Quem tu, maligne, mysticis
 Minitaris ignem litteris,
 Flagrabis ipse hoc justius.
 Romphæa nam cœlestium
 190 Vindex erit voluminum,

- A Tanti ve. eui interpretem
 Linguam perurens fulmine.
 Vides favillas indices
 Gomorrhœorum criminum .
 195 Sodomita nec latet cinis,
 999 Testis perennis funeris.
 Exemplar hoc, serpens, tuum est ,
 Fuligo quem mox sulfuris,
 Bitumen et mixtum pice
 200 Imo implicabunt tartaro.
 His persecutor saucius
 Pallet, rubescit, æstuat,
 Insana torquens lumina,
 Spumasque frondens egerit.
 205 Tum deinde cunctatus diu,
 B Decernit, extrema omnium.
 Igui, grabato, et laminis

GLOSSÆ VETERES.

174. Denuo, *sterum*, iso.
 175. Prætor, *præses*, iso.
 176. Anguina, *serpentina*, l.
 177. Callum, *duritia in pedibus rusticarum*, l.
 179. Pulvinar, *lectum deorum, res divina, cærematio, sacra*, l.
 185. Secta, *dogma*, l.

199. Romphæa, *ultio divina, igneus gladius*, l.
 198. Quem mox, *te cito*, l.
 2 l. His, *cum*, l.
 204. Egerit, *exportat*, l.
 205. Cunctatus, *dubitans, vel moratus*, l.
 206. Extrema, *supplicia*, l.
 207. Grabato, *craticula*, l., Mar

COMMENTARIUS.

qua exhibetur unciis, olim repertus in cœmeterio S. Agnetis, cujusdam martyris capiti affixus. Figuram ejus exhibet Sagittarius cap. 17, num. 18; quæ similitudo est unco tabulæ xiii Gallonii lit. B. Cl. Mamachrii in opere *De' costumi de' primitivi Christiani*, cap. 6, pag. 306, formam ejusdem unci aliquantulum diversam repræsentat. Aringhus tom. II Romæ subterr., lib. ult., cap. 1, ita unci in cœmeterio S. Agnetis repertum delineavit, ut a nobis tabula xxvi producitur. Erant autem unci tam ad suspendendam quam ad trahendum, discernendum et laniandum apti. Horatius lib. 1, ode 35, *Nec severus unciis abest, liquidumque plumbum*. Ammianus l. b. vii, *Intendebantur eculi, uncosque parabat carnifex*. Elmenhorstius ad lib. 1 Arnobii, pag. 58, de unciis carnificum agit. Vide vers. 63 Peristeph. 11.
 176. Mox vers. 197 Prætor vocatur *serpens*. Nunc recte *anguina verba exhibita*.
 177. Hæc metaphora *calli* de animo occupata a Cicerone aliisque est.
 179. Arnobius lib. vii adversus gentes: *Lectisterium Cereris erit idibus proxinis: habent enim dii lectos, atque ut stratis possint mollioribus incubare, pulvinorum tollitur, atque excitatur impressio*.
 180. Mar. scribit, *abomineris*.
 181. Rat., *saltem*. Ethnicos diligenter quæsisse libros Christianorum, ut eos igni traderent, expositum est hymn. 1 Peristeph. In persecutione Diocletiani hic furor maxime viguit, unde traditorum nomine iis inhæsit, qui libros tradiderunt. Vide Optatum lib. 1. Elmenhorstius in Arnobium, pag. 69 libri iii, plura habet de more in bene constitutis rebus publicis libros, qui religionibus derogabant, igne comburendi. In Actis S. Vincentii hujus rei mentio non exstat.
 187. Mar., Rat., Widm., Weitz., *minaris pro minaribus*.
 189. Alex., Hailsbr. scribunt *rompha*; Weitz., Heins., *romphæa*; alii, *romphæa*. Gis. ad oram jam pronam.
 195. Vat. B, Widm. a prima manu, Rat., Mar. a veteri manu, *Sodomæ nec. Vat. Q, Sodomite*. Sicardus, *Sodomus*. Latinius, *Sodomus*. Recte *Sodomita cinis*: nam sicut Sodomita de civitate Sodomæ dicitur, cur de cinere Sodomæ dici non possit? In Psychoma-

chia etiam dixit *Sodomita libido*. Hoc loco etiam intelligi potest Sodomita in cinerem conversus. In hymno octodecim martyrum de S. Cassiano: *Qui cinis gentes domitas coegit Ad juga Christi*.
 197. Egm., Palat., Hailsbr. a prima manu *semper pro serpens*; quod postremum probum est. Vide ante C vers. 176, *Anguina verba exhibita*.
 198. Weitz., *sulphoris*, et Aldum pro hac scriptura allegat, apud quem invenio *sulphuris*.
 202. Elmenhorstius in notis ad Arnobium, pag. 9 libri 1, verba similia Arnobii illustrat: *Flamma æstuent, anhelum pectus spiritum jaciunt ex ore: et lib, v: Ardescit.... spumat, anhelat, exæstuat*.
 204. Egmond. apud Burmannum tom. I Anthol., pag. 736, pro div. lectione, *digerit*, quod non probat Burmannus pro *egerit*. Hæc varietas lectionis in Egmondano codice, a Burmanno notata, Weitzium, Heinsiumque fugerat.
 205. Heraldus ad Arnobium, pag. 37 libri 1, advertit recte ab Arnobio ignem ultimum tormentum numerari, *Torquetis, dilaceratis, exurit*, ut in his etiam Prudentii versibus observare licet. Seneca lib. 1 de Ira, cap. 19: *Torserat per omnia, quæ in rerum natura tristissima sunt, fiduculis, tabularibus, eculis, igni, vultu suo*. Apuleius Miles. x: *Nec rota, vel eculus more Græcorum tormentis ejus apparatus jam decant. Sed obfirmatus mira præsumptione, nullis verberibus, ac ne ipsi quidem succubuit igni*. I ost ignem extremus agone feræ, aut gladius sequebantur.
 206. Pal., *discernit*: legendum est *decernit*. Ita interpunxi. Alii, *Decernit extrema omnium: Igui, etc.*
 207. Fabr., *ignis grabato*. Ox., *igni ut grabato*. Rott., *ligno, grabato*. Gifanius in *remens pro vehemens præfert laminis*, et ita in vet. lib. scribi ait, quoties ea voce Prudentius utitur. In aliis est *laminis*. An lectus ferreus a craticula ferrea fuerit distinctus, inter Gallonum et Sagittarium disputari, dixi ad vers. 354 in Laurentio. S. Vincentium in crate ferrea ustulatum in Martyrologio Romano traditur. Prudentius, Ado, Beda lectum et grabatum ferreum vocant. Existimo craticulam sæpe vocatam lectum, quia in ea martyres recumbant; sed fuisse nihilominus lectos ferreos, qui craticulæ firmam non referrent: nam in martyrologis hæc distinctio sæpe clare exprimitur. Beda xv cal. Maii: *Eleutherius primum vici lectum*

1000 Exerceatur questio.
 Ille ille sese ad munera
 210 G adu citato proripit,
 Ipsosque pernix gaudio
 Poenæ ministros prævenit.
 Ventum ad palastram gloriæ:
 Spes certat, et crudelitas
 215 Luctamen anceps conseruit.
 Hinc martyr, illinc carnifex.
 Serrata lectum regula
 Pente in fre uenti exasperat:
 Cui multa carbonum strues
 220 Vivum vaporat halitum.
 Hunc sponte conscendit rogam
1001 Vir sanctus ore in æri o,
 Ceu jam coronæ conscius
 Celsum tribunal scanderet.

A 235 Subter crepante aspersione
 Scintillat exussus sahis,
 Punctisque fervens stridulis
 Sparsim per artus figitur
 Arvina pos hinc igneum
 250 Impressa cauterem lavit.
 Vis uade rris fumidi
 In membra sensim liquitur.
 Hæc inter immotas manet
1002 Tanquam dolorum nescitis,
 255 Tenditque n altum lamina:
 Nam vincula palmas presserunt.
 Sublatus inde fortior,
 Lugubre in antrum truditur,
 Ne lib r usus luminis
 B 240 Animaret altum spiritum.
 Est intus, imo ergastulo,

GLOSSÆ VETERES.

208. Exerceatur, imperatus. — Questio, pœna, examinatio, l.
 209. Munera, officia, l.
 211. Pernix, veloc, l.
 213. Palastram, ad certamen, l.
 214. Spes, in Vincentio. — Cradelitas, in tyranno, l.
 215. Anceps, duplex, l.
 217. Serrata, serra vocatur l m, l.
 222. Ore, facie, l.
 226. Excussus, excussio, l., Rat.
 227. Punctis, guttis, Vat. A.

220. Igneum, ignitum, l.
 230. Cauterem, lectum ferrum, Vat. A. Terrem-
 Mar. Cauter et cauterium dictum, quod urat; quo l
 interdum pro signo, interdum pro cura adhibetur, ut
 vis morbi ignis ardore sicetur. Cauteriatu caro; id est
 incensa cauterio. Inde Paulus: Cauteriatam conscien-
 tiam habentes, id est corruptam; quia sicut caro cau-
 terio, ita mens prava doctrina corrumpitur. — Lavit.
 humectavit, l.
 238. Lugubre, flebile, l.

COMMENTARIUS.

ferrum, deinde craticulam, et ignem suppositum, pos-
 ita sartagineum cum pice, et adipè ferventem. Vide etiam
 Martyr. Rom. ad diem 18 Aprilis.

209. Vat. B, illi; corrige ille.
 211. In editione Teoli erratum est pernox pro
 pernix.
 212. Alex., Widm., pœne: lege pœne.
 214. In glossa mendum erat in Laurentio pro n
 Vincentio:
 216. Ald., hic martyr: lege hinc.
 217. Nebrissa ait commodius dici potuisse *lanthia*
 pro *regula*, ut apud Virgilium i Georg., vers. 145:
Argute lamina serræ. Acta habent: Jam enim trucu-
lentos minister proferru lectum cum ferreis jussu-
erant, et addita subter carbonum congerie exurendum
Dei martyrem applicare.
 218. Ald., Weitz. cum Vat. Q, Urb. et peris que
 aliis mss., *dente infrequenti*, quod Nebrissa exponit
va de frequenti, nam in sæpe auget. Giselinus testatur
 in nonnullis esse *dente frequenti*, quod amplexi sunt
 Cauchius, Salmasius, Heinsius et recentiores, pro-
 ducta ultima in *dente* ob mutam et liquidam dictionis
 sequentis, quod delendi quidem potest. Giselinus edi-
 dit *dente in frequenti*, quod revera confirmatum re-
 peri in Vat. P, et satis clare in Alex. Errores hujus-
 modi ex dictionum diversarum conjunctione sæpe
 in Prudentio occurrunt, ut infra vers. 557, plerique
 legebant *ob s pro o bis*.
 221. Putat Peveratus alludere Prudentium ad pri-
 scum morem quo victores coronas ipsi assumerent,
 sed non aliter quam interposito prius Hæll nolicarum
 iudicio, ad quorum tribunal athlete post peractum
 certamen accedebant. Paschalius, l. b. vi de Coron.,
 cap. 2, ostendit coronam ipsis iudicium manibus i-
 lius capiti imponi consuevisse, quem præco victorem
 remota set.
 226. Mariettus ex suo codice notat pro diversa
 lectione *excussio*, que est glossa, ut patet, tum in eo
 codice, tum in Rat. Heinsius accipit *sisis* in nomina-
 tivo. Id displicet Chamillardo, qui suo pœna, ex-

sum sole, quo nominativo usus est Eunius, Gallandini
 conjicit *rogus excussus aspergine salis*, ut ex ver. 227
 subintelligatur *rogus*. Quod additur *Punctisque fer-*
vens et idulis, arguit intelligi excussum salem. Ne-
 brissa recte putat eum auctoribus glossatum, *excussus*
 esse substantivum pro *excussione*. Sic hymno 5 Cath.,
 vers. 7, *Incussu silicis* Giselinus, editionem Daven-
 triensem secutus, edidit *excussus cinis*, aliamque le-
 ctionem ineptam putat. In Actis id ita explicatur:
Salis ignibus spursi crepuit s minutæ per membra
dissiliunt. In sermone olim S. Augustino et S. Leoni
 ascripto, qui verius est S. Leandri, ut probat Floren-
 zius tom. VIII Hisp. sacr. append. 4, *Streptus in*
patentibus visceribus salis injectio. Non invenio apud
 Gallonium et Sagittarium distinctam hujus tormenti
 mentionem.

227. Puncta Mariettus explicat guttas sahis, ex
 glossa veteri, opinor.
 228. Cauchius conjiciebat, *frigitur*: sed melius *fig-*
gitur, scilicet sal.
 229. Gis. prima ed., *post hæc*; alii, *posthinc*.
 230. Widm. scribit *chauterem*.
 231. Vat. B, *vis inde*; alii, *vis unde*.
 232. Rat., Widm. supra, Mar. ad gram, *immersa*;
 melius *in membra*.
 235. Virgilius in *Æneid.*, *Ad cælum tendens ar-*
den ia lumina frustra: Lumina, nam tenax arcebat
vincula palmas. S. Hieronymus: *Oculis, quos tantum*
tortor alligare non poterat, suspexit in cælum. Vide
 alia in Comment. ad vers. 409.
 238. Pal., *traditur*, Egm., *Lugubre in antrum tra-*
ditur. Vat. A, *Lugubre in antru truditur.* Peveratus
 ait, describi hoc loco carcerem Tullianum: fortassis
 intelligit carcerem similem Tulliano; non enim Vin-
 centius Romæ carceri inclusus fuit.
 241. Augustinus in Joann., *Ei in ipso ca cere non*
omnes, sed pro meritis causarum in una carceris detra-
duntur. De carcerum differentis consue Sagittarium
 de Cruciat. cap. 5.

- Locus tenebris nigrior,
Quem saxa mersi fornicis
Angusta clausum strangulant.
- 245 Æterna nox illic latet,
Expers diurni sideris :
Hic carcer horrendus suos
Habere fertur inferos.
In hoc barathrum conijcit
- 250 Truculentus hostis martyrem,
1003 Lignoque plantas inserit,
Divaricatis cruribus.
Quin addit et pœnam novam
Crucis peritus artifex,
- 255 Nulli tyranno cognitam,
Nec fando compertam retro.

244. Strangulant, *claudant*, Vat. A.
246. Diurni sideris, *solis*, I.
249. Barathrum, *nomen immensæ profunditatis*, I.
252. Divaricatis, *separatis, disjunctis, vel commu-*
scatis, I.
254. Crucis, *supplicii*, I.
265. Vafra, *callida*, I.

247. Hailsbr., *horrendos*. Concinne hoc dictum, ut suos inferos, hoc est, interiorē tutioremque custodiam subter humum carcer habere intelligatur. In Actis SS. Chrysanthi et Darix: *Erat in custodia in carcere Tulliano, unde puto horribilis ascendebat, quia cloacarum cuniculis digesta domorum stercora illic jugiter decurrerunt. Et in hoc decursorio erat ima, et lutea, et tenebrosa custodia, ut penitus lucifluus aer nec signum ibi dicit, nec vestigium aliquod lucis ostenderet. In martyrio S. Ignatii: Tollite eum, immonite ei ferrea vincula, et in ligno pedes ejus concludite, et custodite eum in isto carceris, et nemo eum neque per foramen videat.* Vide comment. ad vers. 468 lib. II in Symmachum.

251. De hoc supplicio Eusebius, lib. v, cap. 4, Hist. eccles., *Cum in carcerem conjecti in locis horrida caligine obtitis, et plenis molestiarum jacerent, et illorum pedes in crassas compedes impositi distinerentur, et ad quintum usque foramen longa intercapedine in-posita distenderentur.* S. Paulinus Natali 4, *Nervosque rigescunt Diducende pedes: Rufinus etiam hanc ligneam compedem nervum vocavit; puto, nomine tracto a nervis, quibus pedes in foramina tanquam in ocreas, inserti astringebantur. Sed nervus accipitur etiam pro quovis vinculo quo pedes aut colla vinciantur.* In Actis SS. martyrum sæpe lignea illa compes *cippus* appellatur, mansitque nomen apud Hispanos *cepo*. Cap. XVI Act. apost., vers. 24, *lignum dicitur: Misit eos in interiorem carcerem, et pedes eorum strinxit ligno.* Græci *κατ' ἰσοχῆν* vocant etiam lignum, *ἔλκον*. Henricus Valesius ad loc. cit. Eusebii ita illud describit: *Truncus fuit ligneus, quintis hinc, et inde foraminibus certo invicem spatio divisus excavatus. In hæc foramina, tanquam in ocreas quasdam, pedes insertebantur noxiorum, et vinculis seu nervis astringebantur.* Vide plura apud Sagittarium cap. 2.

252. In Actis: *Divaricatis præterea, et distentis cruribus, ligno pedes ejus constringite.*

256. Fando dicitur vel passive, vel active. Virgilius II Æneid., *Fando aliquid si forte tuas pervenit ad aures.* Idem lib. cit., *Quis talia fando.* Quærat aliquis an ante S. Vincentium alii fragmentis testarum supplicii cruciati fuerint. De S. Felice hoc ipsum tradidit S. Paulinus Natal. 4, *Sternuntur fragmina testæ, arceat ut somnum pœnalis acumine lectus. Pari supplicio affectus est Eustratius apud Nicephorum lib. VII, cap. 14: quanquam Nicephorus potius in-*

- A Fragmenta testarum jubet
Hirta impolitis angulis,
1004 Acuminata, informia,
260 Tergo jacentis sternerent.
Totum cubile spiculis
Armant dolores anxii,
Insomæ qui subter latus
Mucrone pulsant obvio.
- 265 Hæc ille versutus, vafra
Meditatus arte, struxerat:
Sed Belzebulis callida
Commenta Christus destruit.
Nam carceralis cæcitas
- 270 Splendore lucis fulgurat,
Duplexque morsus stiptitis

GLOSSÆ VETERES.

- B 268. *Commenta, commentor excogilo. Commentum liber, qui ab aliquo doctore excogitatur, sicut commentum Servii liber, quem excogitavit super Virgilium; et facit præteritum commentus sum, non commentatus, Iso.*
270. *Fulgurat, splendet*, I.
271. *Morsus, punctos dicit, id est foramina nervi, quæ appellantur in Scriptura puncti*, I.

COMMENTARIUS.

nuit fragmentis testarum corpus Eustratii fuisse confriatum. S. Damasus de Eulichio martyre: *Testarum fragmenta parant, ne somnus adiret.* Novam pœnam vocavit etiam S. Damasus: *Carceris illuviem sequitur nova pœna per artus.* Prudentius fortasse solum intelligit novam hanc, et inauditam fuisse pœnam in oppido aut provincia ubi Vincentius torquebatur. Sagittarius cap. 2 hunc cruciatum expendit, neque solum in carcere, sed etiam extra eum hanc volutationem in testulis aliisque rebus acutis locum habuisse ostendit. Constat præterea testaceis hujusmodi fragmentis corpora martyrum defricuisse tor-tore, ex Eusebio Cæsariensi, Socrate et Martyrologiis.

257. Vat. A scribit, *fragmenta*. Mar. male pro div. script., *testarum præbet*.

258. Hailsbr. scribit *hekta*. Mar., *ungulis*; supra recenti manu pro div. lect., *angulis*, quod verum est.

259. *Acuminare* verbum est Plinii et Lactantii.

260. *Tornæs*, nonnulli Weitziani, *jacenti*. Rott., Gis. ad oram, *sternere*. Conijcit Heinsius *jacenti sternier*. Sed non male procedit lectio vulgata.

261. Cellarius ait interpretes non attigisse hunc locum, quia aliquid dissonum est in sententia, nisi forte legendum, *Totum cubile spiculis Armant dolores anxios*. At Prudentius videtur, metonymia usus, ponere *dolores anxii* pro fragmentis ipsis testularum, quibus dolores anxii efficiuntur.

263. Prag. mendose, *insonno*. Widm. supra, Prag., *subtus latus*.

266. Vat. B, Rat., Mar. supra, Weitz., *meditator*. Melius *meditatus*.

267. Weitz. cum. Egm., Hailsbr., *Beelsibulis*. Widm., *Beelzeb*. Alex. a prima manu, *Belzebolis*. Vide comment. ad vers. 78 hymni 12 Cath. ubi dixi Drusium præferre *Belzebulis*.

268. Weitz. scribere maluit *comenta* cum Hailsbr. Glossa a vero longe aberrat, nam *commentus* est præteritum verbi *commisiscor*. Præterea *commentor* facit *commentatus*.

269. *Carceralis, carcereus*, vocabula sunt vix ab antiquioribus Prudentio usitata.

270. Ald., Vat. A a prima manu, Weitz., Hailsbr., Widm., Gifaninus ex vet. lib., in *fulgere* legunt *fulgorat*.

271. *Morsus stiptitis* non sunt ligni foramina, quasi lignum plantas morderet, sed est morsus ille quo

- 1005** Ruptis cavernis dissilit.
Agnoscit hic Vincentius
Adesse, quod speraverat.
275 Tanti laboris præmium,
Christum datorem luminis.
Cernit deinde, fragmina
Jam testularum mollibus
Vestire se: net floribus,
280 Redolente nectar carcere.
Quin et frequentes angeli
Stant ac loquuntur cominus:
Quorum unus ore augustior
Compellat his dictis virum:
285 Exsurge, martyr inclyte,
Exsurge securus tui,
Exsurge, et almis cœtibus
Noster sodalis addere.
Decursa jam satis tibi
290 Pœnæ minacis munia,
Pulchroque mortis exitu
Omnis peracta est passio.
1006 O miles invictissime,
Fortissimorum fortior,
295 Jam te ipsa sæva, et aspera
Tormenta victorem tremunt.
Spectator hæc Christus Deus

- 273.** Hic, *tunc*, l.
280. Nectar, *omnem suavitatem*, l.
282. Cominus, *prope*, l.
283. Augustior, *excellenior, nobilior*, l.
284. Compellat, *nominat*, l.
290. Munia, *ministra, vel officia*, l.
298. Compensat, *retributionem reddit*. — Inter-
mino, *interminato, infinito*, Iso.
299. Collegam, *collega: lego, legas, legatione fun-
gor: inde collega, qui simul legatione jungitur; et
collega, socius crucis. Potest appellari omnis passio*

GLOSSÆ VETERES.

- A**
300 Compensat ævo intermino,
Propriæque collegam crucis
Larga coronat dextera.
Pone hoc caducum vasculum,
Compage textum terrea,
Quod dissipatum solvitur,
Et liber in cœlum veni.
305 Hæc ille; sed clausas fores
Interna rumpunt lumina,
Tenuisque per rimas nitor
Lucis latentis proditur.
Hoc cum stuperet territus
310 Obsessor atri liminis,
1007 Quem cura pernox manserat
Servare feralem domum:
B
315 Psallentis audit insuper
Prædulce carmen martyris,
Cui vocis instar æmulæ
Conclave reddit concavum.
Pavens deinde introspicit,
Admota quantum postibus
Acies per arctas cardinum
320 Intrare juncturas potest.
Vernare multis floribus
Stramenta testarum videt,

- quæ in martyribus potest inferri*, l.
301. Pone, *pro depone*, l.
305. Hæc ille, *ait ab angelus*, l.
309. Hoc, *lumen*, l.
310. Obsessor, *custos*, l.
312. Feralem, *asperam*, l.
314. Prædulce *valde dulce*, l.
315. Æmulæ, *imitatrici*, Iso.
316. Reddit, *imitatrix per echo respondit; nam
mula vox imitatrix dicitur*, Iso.
318. Admota, *adjuncta*, l.

COMMENTARIUS.

duo ligna compedis incastrantur. Ducangius docet apud scriptores inflmæ ætatis præsertim puncta dici ea quæ in singularum linearum initio et fine describuntur, vel subula punguntur, intra quæ exarantur ipsarum linearum ductus quos sulcos vocant, quod maxime in codicibus e pergamenis confectis observatum. Id Ducangius verbis Isonis in glossa confirmat.

272. Giselinus in suo ms. et editione Daventriensi invenit *ruptis catenis*, et intelligit ferrea vincula quibus ligna ἀμικυλκῶς certis locis excavati committentantur, arcuteque vinciebantur, adeoque existimat sententiæ auctoris magis convenire *catenis* quam *cavernis*; sed ad marg. apposuit *catenis*. Foramina ipsa cippi intelliguntur esse cavernæ, si *cavernis* legatur, ut habent plerique.

273. Rat. contra metrum, *agnoscit tunc*.
279. Widm., *vestiri*, perperam.
290. Nebrissa ait *nectar* poni pro ambrosia, *quæ divinum spirat odorem*. Verum etiam *nectar* divinum spirat odorem. Vide comment. ad vers. 388 hymni 2 Peristephanon.

294. Egm., Hallsbr., *hic: lege his*.
299. Ald. mendose, *decussa jam*.
294. Ald., Torn., Gall., *Fortissimusque fortior*. Vera lectio *Fortissimorum fortior*, de qua loquendi ratione dictum ad vers. 77 hymni 12 Cath. In Rat. recens corrector, abasis prioribus, scripsit *Et fortium fortissime*.

299. Ald., *proprieque*, minus recte. In glossa for-

tasse legendum *collega crucis socius crucis. Cruz potest appellari*.

301. Abest hoc a Rat. et Mar., quod tamen addesse est. Vas pro corpore mire et nove a Lucratio, et hoc loco venustissime a Prudentio dictum observat Gifanius: de quo nos plura alibi. Prudentius in conclusione operum vers. 26, *Ut obsoletum vasculum caducis Christus aptat usibus*.

304. Animas ab omni labe puras statim post obitum in cœlum abire, rursus fatetur Prudentius.

308. Hallsbr., *proditor*, quod Heinsio non displiceret, si alii codices assentirentur. Melius tamen *proditur*, quod in plerisque codd. legitur.

310. In Rat. videtur fuisse *luminis*; sed recte factum est *liminis*.

313. Psalmos hymnosque sacros inter tormentis sæpe martyres concinebant. Vide Romanum vers. 837 et seq., et Agnem vers. 53 et seq.

315. *Instar* loco nominis ponitur.

316. *Conclave* pro cubiculo secretiori Terentius et Plautus posuerunt.

318. Heumannus in Pœcil. tom. II, lib. III, pag. 364, monet legendum *admota* pro *admonita*. At *admota*, ut observat Gallandus, jam legebatur: neque ego scio quis legerit *admonita*.

321. Chamillardus *vernare* exponit *splendere*, sicut Plinius lib. VIII, cap. 27, ait de angue, *Nitidissime vernat*. Melius tamen propria significatione tam apud Plinium quam apud Prudentium *vernare* accipietur pro *novo quasi vere renidere, et pullulare*.

- 393 Sic frendit, et corpus sacrum
 Profanus, ah! dirum nefas
 Nudum, negato tegmine,
 Exponit inter carices.
 Sed nulla dirarum fames
 Aut bestiarum, aut alitum
 Audet tropæum gloriæ
 Fœdare tactu squalido.
 400 Quin si qua clangens improbe
 Circumvolaret eminus,
 Trucis volueris impetu
 Depulsa vertebat fugam.
 05 Nam corvus, Eliæ datus
 Olim, ciborum portitor,
 Hoc munus implet sedulo,
 1014 Et irremotus excubat.
 Hic ex frutetis proximis
 10 Infestus alarum sono,
 Oculosque pennis verberans,
 Exegit immanem lupum.
 Quis perfidorum credere
- A Ausit, rapacem belluam
 415 Tauris paratam congredi,
 Cessisse plumis mollibus?
 Ibat malignum murmurans,
 Levi volatu exterritus:
 Prædamque visam fugerat
 420 Custodis imbellis minis.
 Quis audienti talia,
 Datiane, tunc sensus tibi?
 Quantis gementem spiculis
 Figebat occultus dolor?
 425 Cum te perempti corporis
 Virtute victum cerneret,
 Ipsis et impar ossibus,
 Vacuisque jam membris minor?
 B Sed quis, tyrannæ pertinax,
 450 Hunc impotentem spiritum
 1015 Determinabit exitus?
 Nullusne te franget modus?
 Nullus: nec unquam desinam.
 Nam, si ferina immanitas

GLOSSÆ VETERES.

394. Ah! interjectio, I.

396. Exponit, projecit. — Carices, carectum locus, *bi carices nascuntur; carix vero herba similis cirario rescens in locis palustribus; unde etiam carex herba illissima similis cibaria; quæ lixa dicitur, I.*

401. Clangens, ales canens, I.

403. Impetu, de, I.

408. Excubat, vigilat, I.

410. Infestus, non fessus, I.

411. Oculosque, scilicet lupi, I.

412. Exegit, pellit corvus, I.

414. Ausit, possit, I.

417. Malignum, adverbium, I. *Malgne, Mar.*

423. Spiculis, angustis, I.

424. Figebat, perdurat, I.

428. Vacuisque, ab anima, id est mortuis, I.

430. Hunc, tuum, I.

433. Nullus, respondet ille, I.

434. Immanitas, feritas, I.

COMMENTARIUS.

ad illa vela de quibus Roa disserit, et quibus, ut ego conjicio, imagines, quæ nunc altaribus imponuntur, originem debent suam. Consuetudo vero illa erigendi crucem in titulum antiquissima est, ut videri potest in notis Baronii ad Martyrologium Romanum, et in libro Sagittarii de martyr. Natal. cap. 3. Ac notandum sæpius occurrere phrasin *crucem figere*, ut in Prudentio, *Titulumque figat martyris*: adroque probabile est Prudentium eam consuetudinem innuere. In Ecclesia Romana antonomastice tituli appellatio hæsit iis ecclesiis quæ cardinalibus in titulum conceduntur. Verisimile etiam est titulum qui pro quolibet sacerdote ordinando requiritur, inde traxisse nomen, quod olim plerumque non admitterentur ad sacros ordines, nisi alicui titulo, sive basilicæ, aut ecclesiæ addicti essent. Quod autem Roa aliique aiant, quoties ecclesia olim esset erigenda, crucem erectam in titulum, id inde profluxisse opinor, quod cum primis temporibus ecclesiæ erigi consuevissent ubi titulus sive sepulcrum martyrum esset, postea erectæ etiam fuerunt ubi nullum erat hujusmodi sepulcrum, et crux erigebatur, quæ pro titulo esset. Mazochius ex cap. xxvii Genes., vers. 18. originem repetit: *Surgens ergo Jacob mane, tulit lapidem quem superposuerat capiti suo, et erexit in titulum*, etc. Ait Mazochius titulum esse quemvis etiam mutum lapidem, modo ad transmittendam memoriam valeat.

393. Widin., *frendet*; supra, *frendit*.394. Vat. A., *addirum*. Vat. B., *ac dirum*. Mar., *Rat.*, *a dirum*. Alex., *adirum*; supra, *ah! dirum*, quod verum est.397. Ambr., Thuan., Vat. A. scribunt *famis*; alii, *etiam veteres, fames*.400. Hailshr., *tractu*: *melius tactu*.

401. Chamillardus ad solam aquilam id refert,

quia clangere proprie aquilarum est. Sed cum in Actis dicatur: *Cum adventantes aves reliquas, ac perniciousas metuendas alis quodam impetu eminus fugaret*, et aquilæ non nominentur, nihil prohibet quominus si qua clangens de quavis ave accipiatur. Et clangor non minus ad græcos aliasque aves, quam ad aquilas referri potest, quamvis auctor carminis Philomelæ aquilis clangorem tribuat. Est enim *clango* verbum expressum ad similitudinem soni. Itaque *clangor* ab antiquis ascribitur fulicæ, accipitri, anseri, gruibus, passeri, phœnici, gallinis. Exempla exhibent lexicographi. Etiam de latratu canum clangor dicitur.

402. Alex., Ambr., Thuan., *circumvolaret*, quod Heinsio rectius videtur. Plerique *circumvolaret*.404. Hailshr., *fuga*: legendum *fugam*.

405. Vide lib. III Regum, cap. xvii.

406. Notat Teolius *portitor muneris* occurrere apud Arnobium, et *portitores* apud Sidonium: addere potuit Virgilium, Statium et alios qui ea voce utuntur.407. Plerique Heinsiani, Vat. A., Hailshr. a prima manu, Alex. et alii, *sedulo*, quod minus obvium est quam *sedulo*. Ald., Mar., Weitz., et alii, *sedulo*. Egm. perperam, *sedulæ*.408. *Irremotus pro non remotus* ex solo Prudentio a Forcellino recensetur.410. Iso fortasse legit *infessus*, aut exposuit *non festus*.413. *Perfidi* pro infidelibus sumitur a scriptoribus ecclesiasticis, ut dictum est.415. Virg. i Æn., *Impar congressus Achilli*. Catullus in Epithal., *Pugnare duobus*.416. Vat. A. corrupte, *cessisce*.421. Ald. mendose, *audiendi*. Virgilius lib. iv Æneid., *Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus?*452. Weitz. cum suis, *Rat.*, *frangit*.

- 435 mansuescit, et clementia
Corvos voraces mitigat,
Mergam cadaver fluctibus :
Insana nunquam naufragis
Ignoscit unda, et spumeum
440 Nescit profundum parcere.
Aut semper illic mobilis
Incerta per ludibria
Vagis feretur flatibus,
Squamosa pascens agmina :
445 Aut sub fragosis rupibus
Scabri petrarum inurices
1016 Inter recessus scrupeos
Discissa rumpent viscera.
Ecquis virorum strenue
450 Cymbam perius pellere
Remo, rudente, et carbaso,
S care qui pontum queas ?
Rapias palustri e cespite
Corpus, quod intactum jacet,
- A 455 Levique vectum lembulo
Amplum per æquor auferas.
Sed complicatum sparteus
Claudat cadaver culleus .
Quem fune connexus l'pis
460 Præceps in altum deprimat.
At tu per undas emices
Rorante præpes palmula,
1017 Donec relictum longior
Abscondat aspectus solum.
465 Hæc jussa quidam militum
(Eumorphio nomen fuit),
Violentus, audax, barbarus,
Furore fervens arripit.
Funale textum conserit,
B 470 Suto quod implet corpore.
Emensus et multum freti
Inter procellas exculit.
O præpotens virtus Dei,
Virtus creatrix omnium :

GLOSSÆ VETERES.

439. Ignoscit, mitescit, parcit, l.
446. Scabri, sævi. — Murices, Petrarum summitates, l. — Murices sunt summitates altissimæ petræ; aliter murex ponitur pro purpura, Vat. A.
447. Recessus, secreta. — Scrupeos, asperos, id est lapideos, l.
450. Cymbam, navis, l.
455. Lembulo : lembus navicula piratica, vel extrema pars inauratæ vestis, l.
457. Sparteus, spartus est frutex spinosa, vel juncus, Mar. De sparto folliis, id est de palma; unde et sportulana : et Romani parricidas cum gallo, et simia, et serpente in culleum, sicut est in tergum bovis undique

- consutum in mare præcipitabant, l.
458. Culleus, fasciola assuta intrinsecus, culle nica ex sparto : spartus est frutex sine foliis ab i tale vocatus; culleus saccus in quo rei inclusi mltis in mare, l. Culleus est corbis ex viminibus con sive folliis ex corio factus, Mar.
461. Emices, vadas, ecilias, l.
462. Præpes, velox. — Palmula, remo, l.
466. Nomen, scilicet cui, l.
467. Barbarus, rusticus, l.
469. Funale, funerale, l.
471. Emensus, navigans, l.

COMMENTARIUS.

457. Ammianus, lib. xxii, de Georgio et sociis sub C Juliano : Quo non contenta multitudo immanis dilania- tu cadavera peremptorum camelis imposita vexit ad lacus : iisdemque subito igne crematis, cineres projecit in mare : id metuens, ut clamabat, ne collectis supremis, a des illis exstruerentur, ut reliquis qui, deviare a religione compulsi, pertulere cruciabiles pœnas adusque gloriosam mortem intemerata fide progressi, et nunc martyres appellantur. Rittershusius in comment. ad epist. Plinii de Christianis legit rexit ad litus, et subdit igne. Epiphanius hæresi 76 cineres Georgii in ventos dispersos narrat : negat autem inter martyres recipi debere, quia non ob Christiani nominis professionem, sed ob violentiam qua civitatem et populum oppræsserat, a gentilibus fuerat peremptus. Erat autem Georgius episcopus Arianus intrusus, exturbato Athanasio.

441. Hailsbr., mobile, non male.
442. De motu in aqua Virgilius, lib. i Georg. vers. 369, Aut sumnu nantes in aqua colludere plumas. Idem Virgilius de agitatione ventorum lib. vi Æneid., Folis ne carmina manda, Ne turbata volent rapidis ludibria ventis. Horatius, de Navi lib. i oda 14, Ventis Debes ludibrium.
443. Ald., Tornæss., et nonnulli vulg., Austris feretur flatibus, ex quo conjiciebat Cauchius Austris feretur flantibus, vel Austri feretur flatibus. Plerique, Vagis feretur flatibus, nisi quod in Thuan., Gis. ad oram, et Fabr. est fluctibus pro flatibus.
445. Widm. vitiose, aut suffragosis.
447. Virgilius lib. vi, Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatus Sciupea.
449. Ald., Mar. a prima manu, Weitz., et quis.

- Eadem varietas alibi occurrit.
450. Mar., paratus, et loco glossæ, peritus. que scribunt cumbam. Equidem nescio quo pacto pserit Prudentius, et communior est scriptura.
453. Widm., Mar., palustri cespite.
458. Uxoridæ in Hispania post strangulati in vase ligneo cum gallo, angue, cane, fele in flumen projiciuntur, idque Hispanicè dicitur. Confer Hurtadum de Martyr. res. 35, digr. 2, ita refert; sed, ut audio, gallus, anguis, canis non vivi cum occisi rei corpore includuntur, solum supra culleum, sive dolium humanitatis et infamiæ causa depinguntur. Fortasse temporum locorum varia fuit, et est consuetudo. In Actis suatur, inquit, complicitum cadaver in culleo parit.
459. Weitz. cum Widm. et Hailsbr. scribit luit conexus.
461. Virgilius lib. vi Æn., Juvenum manus ardens.
462. Giselinus indicat rotante tanquam dicitur lectionem pro rorante. Vat. A pro div. script. pro præceps. Heinsius prætulit præpes cum Thuan., Rott., tribus Torr., præsertim cum ante præceps præcesserit. Certe sententiæ magis venit præpes.
469. Mar., funalem, recte supra correctam funale. Glossa Isonis ridicula est, quasi funali funere, et non potius a fune. De textu substantivè exempla apud Gifanium, et comment. ad vi hynni 40 Cathemerinon.
470. Vat. A, suto, cum aliis, sed supra pro lect., sancto. Prag., scuto, male.

- 393 Sic frendit, et corpus sacrum
Profanus, ah! dirum nefas
395 Nudum, negato tegmine,
Exponit inter carices.
Sed nulla dirarum fames
Aut bestiarum, aut altum
Audet tropæum gloriæ
400 Fœdare tactu squalido.
Quin si qua clangens improbe
Circumvolaret eminus,
Trucis volucris impetu
Depulsa vertebat fugam.
405 Nam corvus, Eliæ datus
Olim, ciborum portitor,
Hoc munus implet sedulo,
1014 Et irremotus excubat.
Hic ex frutetis proximis
410 Infestus alarum sono,
Oculosque pannis verberans,
Exegit immanem lupum.
Quis perfidorum credere

- A
Ansit, rapacem belluam
415 Tauris paratam congregi,
Cessisse plumis mollibus?
Ibat malignum murmurans,
Levi volatu exterritus:
Prædamque visam fugerat
420 Custodis imbellis minis.
Quis audienti talia,
Datiane, tunc sensus tibi?
Quantis gementem spiculis
Figebat occultus dolor?
425 Cum te perempti corporis
Virtute victum cerneres,
Ipsis et impar ossibus,
Vacuisque jam membris minor?
B
Sed quis, tyranne pertinax,
450 Hunc impotentem spiritum
1015 Determinabit exitus?
Nullusne te franget modus?
Nullus: nec unquam desinam.
Nam, si ferina immanitas

GLOSSÆ VETERES.

394. Ah! *interjectio*, I.
396. Exponit, *proiecit*. — Carices, *carectum locus*,
ubi carices nascuntur; carix vero herba similis civario
crevens in locis palustribus; unde etiam carex herba
vilissima similis cibaria; quæ liza dicitur, I.
401. Clangens, *ales canens*, I.
403. Impetu, *de*, I.
405. Excubat, *vigilat*, I.
410. Infestus, *non fessus*, I.
411. Oculosque, *scilicet lupi*, I.

412. Exegit, *pellit corvus*, I.
414. Ausit, *possit*, I.
417. Malignum, *adverbium*, I. *Maltgne*, Mar.
423. Spiculis, *angustis*, I.
424. Figebat, *perdurat*, I.
428. Vacuisque, *ab anima, id est mortuis*, I.
450. Hunc, *tuum*, I.
453. Nullus, *respondet ille*, I.
454. Immanitas, *feritas*, I.

COMMENTARIUS.

ad illa vela de quibus Roa disserit, et quibus, ut ego
conijicio, imagines, quæ nunc altaribus imponuntur,
originem debent suam. Consuetudo vero illa erigendi
crucem in titulum antiquissima est, ut videri potest
in notis Baronii ad Martyrologium Romanum, et in
libro Sagittarii de martyr. Natal. cap. 3. Ac notan-
dum sæpius occurrere phrasin *crucem figere*, ut in
Prudentio, *Titulumque figat martyr*: ad hoc quoque pro-
babile est Prudentium eam consuetudinem inuere.
Ecclesia Romana antonomastice tituli appellatio
sit iis ecclesiis quæ cardinalibus in titulum conce-
duntur. Verisimile etiam est titulum qui pro quoli-
bet sacerdote ordinando requiritur, inde traxisse no-
men, quod olim plerumque non admitterentur ad sa-
cerdos ordines, nisi alicui titulo, sive basilicæ, aut
ecclesiæ addicti essent. Quod autem Roa aliique
sunt, quoties ecclesia olim esset erigenda, crucem
crectam in titulum, id inde profuxisse opinor, quod
cum primis temporibus ecclesiæ erigi consuevissent
ubi titulus sive sepulcrum martyrum esset, postea
erecta etiam fuerunt ubi nullum erat huiusmodi se-
pulcrum, et crux erigebatur, quæ pro titulo esset.
Mazochius ex cap. xviii Genes., vers. 18. originem
repetit: *Surgens ergo Jacob mane, tulit lapidem quem
proponerat capiti suo, et erexit in titulum*, etc. Ait
Mazochius titulum esse quemvis etiam mutum lapi-
dem, modo ad transmittendam memoriam valeat.
393. Widin., *frendet*; supra, *frendit*.
394. Vat. A., *addirum*. Vat. B., ac *dirum*. Mar.,
Rat., a *dirum*. Alex., *addirum*; supra, *ah! dirum*,
quod verum est.
397. Ambr., Thuan., Vat. A. scribunt *famis*; alii,
etia veteres, *fames*.
400. Hailsbr., *tractu*: melius *tactu*.
401. Chomillardus ad solam aquilam id refert,

quia clangere proprie aquilarum est. Sed cum in
Actis dicatur: *Cum adventantes aves reliquas, ac per-
nicibus metuendas alis quodam impetu eminus fugaret*,
et aquilæ non nominentur, nihil prohibet quominus
si qua clangens d: quavis ave accipiatur. Et clangor
non minus ad grues aliasque aves, quam ad aquilas
referri potest, quamvis auctor carminis Philonæ
aquilis clangorem tribuat. Est enim clangor verbum
expressum ad similitudinem soni. Itaque clangor ab
antiquis ascribitur fulicæ, accipitri, anseri, gruibus,
passeri, phœnici, gallinis. Exempla exhibent lexico-
graphi. Etiam de latratu canum clangor dicitur.
402. Alex., Ambr., Thuan., *circumvolaret*, quod
Heinsio rectius videtur. Plerique *circumvolaret*.
404. Hailsbr., *fuga*: legendum *fugam*.
405. Vide lib. III Regum, cap. xvii.
406. Notat Teolius portitor muneris occurrere apud
Arnobium, et portitores apud Sidonium: addere po-
tuit Virgilium, Statium et alios qui ea voce utuntur.
407. Plerique Heinsiani, Vat. A., Hailsbr. a prima
manu, Alex. et alii, *sedule*, quod minus obvium est
quam *sedulo*. Ald., Mar., Weitz., et alii, *sedulo*.
Egm. perperam, *sedule*.
408. Irremotus pro non remotus ex solo Prudentio
a Forcellino recensetur.
410. Iso fortasse legit *infessus*, aut exposuit non *fe-
sus*.
413. Perfidi pro infidelibus sumitur a scriptoribus
ecclesiasticis, ut dictum est.
415. Virg. i Æn., *Impar congressus Achilli*. Catul-
lus in Epithal., *Pugnare duobus*.
416. Vat. A. corrupte, *cessisce*.
421. Ald. mendose, *audiendi*. Virgilius lib. iv
Æneid., *Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus?*
452. Weitz. cum suis, Rat., *frangit*.

- 515 **1020** Jam pace justis reddita,
Altar quietem debitam
Præstat beatissimis ossibus.
Subjecta nam sacrario,
Imamque ad aram condita,
Cœlestis auram inuneris
- 520 **1021** Perfusa subitus hauriunt.
Sic corpus: ast ipsum Dei
Sedes receptum continet,
Cum Machabæis fratribus,
Sectoque Isaïæ proximum.

- A 525 Simplex sed illis contigit
Corona pœnarum: quibus
Finem malorum præstitit
Mortis supremus exitus.
Quid tale sector ausus est?
- 530 Truncata nunquid corporis
1022 Segmenta post serram feris
Objecit, aut undis dedit?
Num Machabæi martyris
Linguam tyrannus erutam,
535 Raptamve pellem verticis

GLOSSÆ VETERES.

515. Altar, *recessus*, I.
517. Subjecta, *membra*, I.
519. Auram, *gratiam*, I.
520. Perfusa, *scilicet cœlesti gratia*, I.
521. Corpus, *locus*, I.
525. Illis, *Machabæis*, I.

527. Malorum, *laborum*, I.
528. Supremus, *novissimus*, I.
529. Sector, *Isaïæ*, I.
531. Segmenta, *partes: proprie sunt vestes
bres, sed non in hoc loco*, I., Vat. A.

B

COMMENTARIUS.

bus rite decernere. Advertit sic a Prudentio utriusque sepulturam memorari, ut priore justa mortuo persoluta, posteriore summum honorem martyri habitum facile intelligatur. Quam interpretationem libens exposui, ut eam teneant quibus probetur: acute enim excogitata ea est. Sed Prudentius nihil, ut puto, aliud vult, nisi S. Vincentio non potuisse honorificum erigi altare persecutionis tempore, quod, pace reddita, erectum fuerit: cum interea eum Christiani pro martyre haberent et colerent, cujus reliquias, etiam dum viveret, reservarunt, ut suis posteris essent tutamen. In Actis id luculenter expressum est: *Itaque propter gentilium furorem non valentes eum digno venerationis tumulare cultu, ad quamdam parvulam detulerunt basilicam sepeliendum. Tandem autem cessante perfidorum crudelitate, ac fidelium crescente devotione, beatissimus martyr ad sepulturæ honorificentiam inde levatus, digna cum reverentia deportatur, et sub sacro altari extra muros ejusdem civitatis Valentia ad quietem reponitur.* In actis S. Saturnini: *Tumulariam* (al. *tumultuariam*) eo tempore meruit sepulturam, scilicet propter furorem gentilium. S. Valerium, qui non diu post S. Vincentium obiit, templum S. Vincentii sui diaconi nomine erigi in oppidulo Aneto curasse lectiones officii proprii Hispanici referunt: quod monumentis antiquis non confirmatur.

515. Rat., *quietam*, sed correctum *quietem*. Ald., *debitum*, videlicet *altar debitum*. Giselinus ita ediderat, sed correxit *debitam*, quod habent codd. vetustiores nostri et Heinsiani.

517. Chamillardus ait Prudentium accepisse sacrarium pro pastophorio seu secretario, nempe illa templi parte ubi sacra reponuntur, et ubi sunt sancta sanctorum. Sed cum sacrarium significet etiam altare, de altari potius id accipio, de quo paulo ante Prudentius, et cui ossa SS. martyrum subijci, testatur in fine Eulaliæ et octodecim martyrum Cæsaraugustanorum.

518. Vatt. A, B, Mar., Rat., Prag., *jam jamque ad aram. Melius imamque ad aram.* Alex. a prima manu, *imamque ad oram*, minus apposite. Videtur innuere Prudentius distinctionem inter aram et altare, et corpora sanctorum fuisse condita sub altari, et non sub ara, sed ad aram subter humum. Vide comment. ad vers. 170 Passionis Hippolyti.

519. Nebrissensis, Chamillardus, Cellarius explicant ossa martyrum integra manere conservata divino munere. Teolius multo melius intelligit de sacramento eucharistiæ, quod in altari et super ossa martyrum peragebatur. Vide comment. ad hymn. S. Eulaliæ vers. 215. Existimo etiam Prudentium alludere ad foramen vel foramina quæ in superiore parte sepulchrorum SS. martyrum aperiebantur, per quæ

oraria, nardus, et oleum inmittebantur, ut per tactum tumuli virtus miraculorum manifestior retur: quasi vellet Prudentius eam virtutem stis muneris, sive eucharistiæ aura effluere. Cellarius in fragm. Natalis incerti, sive 9: *Et He teri tumulis absconditis ævo. Viva tamen, o Deo, membrisque superstes Gratia divinum o martyris ossa Clarificat populis, merito vivente et Natali 13, de sepulchro S. Felicis: Ista ex tabulæ gemino patet ore. Præbens infusæ subjecta mina nardo. Quæ cineris sancti veniens a sede Sanctificat medicans arcana spiritus aura.* In S. Hippolyti de ejus sepulchro, *Balsama diffusetibus ora rigant.*

520. Ald., Gis., *subter*. Weitz. cum plerisque *subtus*. Cellarius ad vocem *PERFUSA* allegat Fructuosi, *Et perfusa vero leguntur ossa: quod indicaverat Barthius lib. XXI, cap. 9 Adv. A* hymno sermo est de ossibus nondum sepultis de ossibus sacrario subjectis.

525. Lib. II Machab., cap. VII, historia, et septem horum fratrum describitur qui M. dicitur, quod in eo libro narratio de eorum mentis et obitu continetur. Confer in Romæ 751 et seqq.

524. Alex. scribit *Isaïæ* cum Weitzio et alii Gis. prima ed., Fabr., *secto sine que*. Isaïam tam serra lignea dissectum fuisse, constantis Judæorum traditio, quæ pluribus auctoritatibus stini, Origenis, Lactantii, Basilii, Hilarii, Augustini, Hieronymi, et aliorum Patrum confirmatur. interpretes ad vers. 37 cap. XI. Epist. Apo Hebræos: *Lapidati sunt, secti sunt*, etc. Hoc discrimen inter proximum et vicinum, quod per is dicitur quo nemo est vicinior, vicinus vero non esse proximus, si alius sit vicinior. Plautus, Cicero, et alii eleganter conjungunt *proximus*; potest enim aliquis esse proximus vicinus, ut apud Virgilium lib. V, *Proximum longo sed proximus intervallo*. Interdum hoc di non observatur, et *proximus* ponitur pro vicinimo.

525. Ald. vitiose, *contingit*.

527. Giselinus ait receptam scripturam *et vinculis dedit*, sed non sine gravi mendo: for erat in editione Davenantiensi, quam non v ita certe est in Sich. et Fabr., sed in Aldo gitor aut *undis dedit*.

535. Ald., Gis. prima ed., *nam pro num.* pro nam citat Fabricium, qui tamen legit unice verum est.

535. Widm. supra, Gis. ad oram, *raptam* lilius *raptamve*. Pellis *rapta* proprie est vivæ

Avibus cruentis obtulit?
 Tu solus, o bis inclyte,
 Solus brabii duplicis
 Palmam tulisti: tu duas
 540 Simul parasti laureas.
 In morte victor aspera.
 Tum deinde post mortem pari
 Victor triumpho proteris
 Solo latronem corpore.
 545 Adesto nunc, et percipe
1023 Voces precantum supplices,
 Nostri reatus efficax
 Orator ad thronum Patris.
 Per te, per illum carcerem,
 550 Honoris augmentum tui,
 Per vincla, flammam, unguis,
 Per carceralem stipitem.,
 Per fragmen illud testem,
 Quo parta crevit gloria,

A 555 Per quem tremantes posteri
 Exosculamur, lectulum:
 Miserere nostratum precum,
 Placatus ut Christus suis
 Inclinet aurem prosperam,
 560 Noxas nec omnes imputet.
 Si rite solemnem diem
1024 Veneramur ore et pectore:
 Si sub tuorum gaudio
 Vestigiorum sternimur,
 565 Paulisper huc illabere,
 Christi favorem deferens,
 Sensus gravati ut sentiant
 Levamen indulgentiæ.
 Sic nulla jam restet mora,
 B 570 Quin excitatam nobilis
 Carnem resumat spiritum,
 Virtute perfunctam pari.
 Ut, quæ laborum particeps

GLOSSÆ VETERES

538. Brabii, muneris vel mercedis, l.
 540. Laureas, coronas, vel victorias; laurus enim
 pro corona ponitur, l.
 541. Victor, scilicet tu,
 542. Stipitem, per nervum, cippum, l.
 543. Testem, testæ enim confringebantur subtilis
 mutigrem, ut durius jaceret, l.

554. Part., syncope, l.
 554. Diem, suum diem, l.
 562. Ore et pectore, laude et voto, l.
 566. Favorem, auxilium, l.
 572. Perfunctam, servitatem, l.
 573. Quæ, caro, l.

COMMENTARIUS.

detracta, ut apud Senecam, *Fibra vivis raptâ pectoribus*; apud Virgilium, *Viscera rivis eripuit*. Vide Brissonium de Formulâ pag. 23, qui plura veterum exempla profert, et monet ideo rapi exta, ut exspirantia adhibe et palpantia consuli possent.

537. In nonnullis vulg. irrepit error *obis pro o bis*: ansam dedit Aldus, qui aut sic edidit, aut non satis clare divisit. Nebrissensis jam legit *o bis*, et legerant etiam alii ante Barthum, qui hujus correctionis ignarus aliam aggressus est lib. LXI, cap. 9 Advers. Sic ergo legit: *Solus tu obis bis inclyte*. Lectio codicum retinenda est.

538. *Brabium* est victoriæ præmium. *Braveium* malunt recentiores, et Chamillardus ait corrupte dici *bratium*: ita tamen in vulgata legitur, neque tam corrupte quam videtur Chamillardo. Alii scribunt *brabium*, alii *bratium*, sed a Græcis, a quibus ad ecclesiastico scriptores ea vox devenit, scribitur βραβιον.

544. *Latronem* intelligo Datianum potius quam dæmonem, ut nonnulli interpretantur. In hymno octo-lecim martyrum, vers. 486, *Ambo confessi Dominum uiderunt Acriter contra fremitum latronum*.]

548. Cellarius opponit, soli Christo id convenire. Verum doctrina de intercessione sanctorum non a grammaticis, non a Cellario ejusque gregalibus petenda est, sed a Prudentio ejusque æqualibus SS. Patribus, qui uno omnes ore ita loquuntur.

549. Precandi formula poetis oratoribusque valde familiaris.

552. Gifanius verbo *Robra* putat carceris stipitem Prudentio vocari eculeum. Sed ex epitheto *carceris*, et ordine narrandi supplicia constat, carcerem stipitem esse lignum vel cippum, ut ait glossa, cui desuerunt inserti. Vide supra comment. ad ver. 251.

555. Heinsius cum Ald., Oxon., Sich., per quem notat Weitzio non debuisse mutari, dicit Heinsius. At Weitzius fidem potiorum codicum secutus: nam legunt et quem Vatt. A, B, R, Q. Alex., Pr., Rat., Prag., aliique; neque Heinsius codicem Jun. us. allegat, excepto Oxonio. Elegantius tamen per quem, magisque superioribus coherens.

556. Lectulum in quo S. Vincentius jacuit, religionis causa conservatum fuisse, non leve argumentum est curæ veterum Christianorum in reliquiis martyrum comparandis et caute custodiendis. Ex quo facile respondetur quærentibus qui fieri potuit ut tot et ex tam prisca temporibus reliquiæ martyrum ad nos continua successione devenerint.

561. Formula similis precandi apud Græcos Latinosque sæpe occurrit. Terentius in Prolog. Hecyr., *Si nunquam avare statui pretium arti meæ..... Simile impetrare me*.

562. Breviar. Moz., *veneremur*: lege *veneramur*, ut postea *sternimur*.

563. Vat. A, Mar., Rat., Weitz., *gaudia*. Plerique, etiam veteres, *gaudio*.

565. Fabr., Sich., Gis., *huc tu illabere*. Concinnius Aldus et mss., *huc illabere*.

567. Vat. B, Rat., Mar., a prima manu, et nonnulli apud Weitz., *sensu*.

568. Mar. pro div. script., *solamen indulgentiæ*.

569. Mar., Rat., Weitz. cum suis, *restat*. Ald., Gis., et plerique scripti, *restet*, quod probum est. Nam particula *sic*, cum post preces ponitur, optativum modum importat. Idem Prudentius in Hippolyto, postquam Valerianum episcopum rogaverat ut festum Hippolyti diem in sua diocesi celebraret, vers. 259 et seqq. ait: *Sic te pro populo, cujus tibi credita rita est Orantem Christus audiat omnipotens*. Ac vide felicissimam poetæ venam, et nota quid Valeriano optet, quid Vincentio. Nam ex unione corporis cum anima in die iudicii completam hominis gloriam consurgere certum est, et ipsi animæ gloria aliqua accidentalis, ut theologî loquuntur, in resurrectione corporis accedet. Mariettus, qui in suo codice legerat *restat*, colligebat Prudentium in ea fuisse opinione, in qua multi alii Patris, adventum Domini et diem extremi iudicii proximum esse.

570. Breviar. Moz., *cum excitatam*.

571. Pragensis trajicit hos versus, primum ponit *Virtute*, tum *Carnem*.

572. Nonnulli vulg. male, *perfuncta*.

573. De resurrectione corporis vide hymnum Ex-

Commune discrimen tulit,
575 Sit et cohæres gloriæ
Cunctis in ævum sæculis.

VI HYMNUS.

BEATISSIMORUM MARTYRUM FRUCTUOSI EPISCOPI ECCLE-
SIÆ TARRACONENSIS, ET AUGURII, EULOGIQUE DIACO-
NORUM.

1025 Felix Tarraco, Fructuose, vestris

1026 Attollit caput ignibus coruscum
Levitis geminis procul relucens.

Hispanos Deus aspicit benignus,

5 Arcem quandoquidem potens Iberam
Trino martyre Trinitas coronat.

GLOSSÆ VETERES.

574. Tulit, *passa est*, l.

1. Tarraco, *civitas*. — Fructuose, *vocativus*, l.

5. Quandoquidem, *quia*, *quoniam*, l.

7. Æthram, *cælum*, l.

8. Superbum, *nobile*, l.

A Ardens Augurius capessit æthram:
Nec non Eulogius simul supernum
Christi lucidus ad sedile tendit.

40 Dux et prævius, et magister illis
Ad tantum decus ex episcopali
Clarus nomine Fructuosus ibat.

Accitus quia præsidis repente
Jussu venerat ad forum *sacerdos*

15 Levitis comitantibus duobus.

Inde ad carceream viros catenam
Pastus sanguine carnifex trahebat:

1027 Gaudet currere Fructuosus ultro.
Ac ne quis socios timor feriret,

B 10. Prævius, *ostendens viam*, l.

15. Accitus, *vocatus*, l.

14. Forum, *concilium*: *pro loco judiciali posuit*, l.

18. Ultro, *sponte*, l.

19. Quis, *aliquis*, l.

COMMENTARIUS.

sequiarum. Post hunc S. Vincentii hymnum in Vat. A sequitur hymnus in honorem decem et octo martyrum Cæsaragustanorum, in Vat. B. Passio S. Laurentii.

Inscriptio desumpta est ex Mar. et Rat., in quibus hic hymnus ponitur post hymnum S. Eulaliæ. In Vat. A Hymnus in honore beatissimorum martyrum Fructuosi episcopi, Augurii, et Eulogii: ubi ponitur post hymnum octodecim martyrum. Aldus, *Ode in laudem beatissimorum martyrum Fructuosi episcopi Ecclesiæ Tarraconensis, et Augurii, et Eulogii diaconi*. Aldus scribit *Terraconensis*, et mox vers. 1, *Terraco*. Heinsius, *Hymnus in honorem beatissimorum martyrum Fructuosi episcopi Ecclesiæ Tarraconensis, et Augurii, et Eulogii diaconorum*, et notat pro *Augurio* in Ambr. legi *Augorii*, in Ox. *Ancorii*. Weitzius nobiscum Iere facit. In Alex., post passionem Agnetis, *Finit Passio Agnetis. Incipit hymnus in honorem*, etc., ut in Heinsio. Parrhasius, *Hymnus in laudem beatissimorum martyrum Fructuosi episcopi Tarraconensis, et Augurii, et Eulogii diaconorum*. Et deinde etiam scribit *Eugorius*; sed in emendatis ait quosdam legere *Auguri*. Heinsius monet in martyrologiis XII cal. Septembr. celebrari natalem SS. Julii, Juliani, Vincentii, Auguri, et Eulodi ex codice vetustissimo, teste Holstenio in adnotationibus ad eum locum. Verum hi diversi videntur esse a S. Fructuoso et sociis, quorum festum agitur die 21 Januarii. Acta ad eum diem a Bollandianis exscripta pro authenticis habuit Ruinartius, et S. Augustini Prudentiique auctoritate confirmavit. Ruinartius ea edidit aliquanto auctiora ex codd. mss. Neque alia sunt martyrum Hispanorum antiquiora aut sinceriora Acta. Martyrium eorum refertur ad ann. 259 diem 21 Januarii, quæ in feriam 6 incidit. De his sanctis eorumque reliquis dixi in Hymnodia Hispanica ad diem 21 Januarii. Eos Tarraconenses fuisse Nebrissa et Chamillardus affirmant; sed neque ex hymno Prudentii id colligitur, neque ex Actis sinceris constat. Florezius, tom. XXV Hisp. sacr., tract. 63, cap. 2, arguit eos fuisse Tarraconenses ex quibusdam verbis officii Gothici, ubi satis clare id exprimitur, et quia Prudentius hymn. 4 Perist. dixit: *Tu tribus gemmis diadema pulchrum Offeres Christo, genitrix piorum Tarraco*, etc. Certe ii sancti inter illos recensendi sunt quorum patriam Prudentius in eorum hymno non expressit: neque alia de causa Tarraconem celebrat, nisi ob martyrium, ut ex primis versibus liquet. In Breviario Mozarabico die 21 Januarii totus hic hymnus legitur, ubi versus quaterui, et quaterni per strophas distinguuntur. Prima strophæ quam sit depravata facile perspicies, si cum Prudentio conferas; ita enim in eo breviario est de-

scripta: *Felix Tarraco, Fructuoso vestris, Adtolit caput ignibus chorus Cum levitis geminis procul relucens. His piis nos Deus adspicit benignus*. Vides unam dictionem *coruscum* corruptam esse, et divisam in duos versus *chorus Cum* et ex *Hispanos* tres voces factas *His piis nos*, ut alia omittam.

1. Egm. vitiose *ventris* pro *vestris*.

2. Egm. mendose, *coruscum*. Urbes caput habere a poetis dicuntur. Virgilius ecloga 1, *Verum hæc tantum alias inter caput extulit urbes*. Vide infra vers. 143, *Quo nostræ caput excitatur urbis*. Pulchre autem caput *coruscum* ignibus, et relucens genibus levitis, quandoquidem de martyrio per ignem agitur.

7. Ald. et Breviar. Moz., *capessit*. Videtur innuere Prudentius, Augurium veluti vi ignis capessere æthram; quoniam ea virtus olim igni tribebatur, ut in æthram tenderet.

8. Parrhasius, Thuan., Egm., Heins., Weitz., Par., Hailsbr., Bong., Alex., Vatt. A, P, Q, *superbum*, quod approbant recentiores, quia apud Virgilium existat *fores, et sedes superba*, et apud eundem Prudentium vers. 823 Psych., *Gradibus regina superbis Desinit*. Mihi magis e re videtur esse *tendere ad supernum sedile*. Et *supernum* quidem legunt Vat. B., Urb., Mar., Ald., Breviar. Mozar., Gis., Fabr. et alii. Mox vers. 26, *Ad superna cæli*; et ver. 97, *Celsa scandere contigit Tonantis*.

10. Mar., *minister*, ad oram prodiv. script., *magister*: sed utraque vox *prævius* et *minister* facta recentiori manu, abrasis prioribus.

12. Tria epitheta ex igne desumpsit *ardens Augurius, lucidus Eulogius, clarus Fructuosus*.

15. Weitzius cum aliis, *ascitus*. Vat. A, *qui a*: legendum *quia*.

16. Ald., *inde et carceream*, male.

17. Ald. corrupte, *carnis extrahebat*. Hymno super., vers. 99 et 100, lictores dicuntur *reorum carnibus pasti*; hymn. 3 Cath., vers. 167, de aquila, *Sanguine pasta cui cedit avis*; lib. 1 in Syn. vers. 393, *Sanguine pasta voluptas*. Claudianus, lib. 11 Stific. vers. 14, *Pænis hominum, vel sanguine pasci*. Cicero in Phil., *Versatus in bello est, saturavit se sanguine*. Chamillardus nomina carnificum recenset ex Martyrologio Hispano. In Actis hi recensentur beneficiarii, sive participatores, ut exponunt Bollandiani: Arelus, Festucius, Elius, Pollentius, Donatus, et Maximus. Beneficiarii ex festo dicebantur milites qui vacabant muneris beneficio, ex aliis imperiales ministri, ex aliis satellites prætoris, qui a muneribus plebis vacabant.

19. Ald. mendose, *socio*. Vat. A supra pro div. script., *socios subiret*. Sed melius est *feriret*, ut cur dicitur, *Magno percussus timore*. Beomanus in intr-

- Avibus cruentis obtulit?
 Tu solus, o bis inclyte,
 Solus brabii duplicis
 Palmam tulisti: tu duas
 540 Simul parasti laureas.
 In morte victor aspera,
 Tum deinde post mortem pari
 Victor triumpho proteris
 Solo latronem corpore.
 545 Adesto nunc, et percipe
1023 Voces precantum supplices,
 Nostri reatus efficax
 Orator ad thronum Patris.
 Per te, per illum carcerem,
 550 Honoris augmentum tui,
 Per vincla, flammæ, ungulas,
 Per carceralem stipitem.,
 Per fragmen illud testium,
 Quo parta crevit gloria,

- A 555** Per quem trementes posteri
 Exosculamur, lectulum:
 Miserere nostrarum precum,
 Placatus ut Christus suis
 Inclinet aurem prosperam,
 560 Noxas nec omnes imputet.
 Si rite solemnem diem
1024 Veneramur ore et pectore:
 Si sub tuorum gaudio
 Vestigiorum sternimur,
 565 Paulisper huc illahere,
 Christi favorem deferens,
 Sensus gravati ut sentiant
 Levamen indulgentiæ.
 Sic nulla jam restet mora,
B 570 Quin excitatam nobilis
 Carnem resumat spiritus,
 Virtute perfunctam pari.
 Ut, quæ laborum particeps

GLOSSÆ VETERES

538. Brabii, muneris vel mercedis, l.
 540. Laureas, coronas, vel victorius; laurus enim
 pro corona ponitur, l.
 541. Victor, scilicet tu,
 552. Stipitem, per nervum, cippum, l.
 553. Testium, testæ enim confringebantur sub
 martyrem, ut durius juceret, l.

534. Parta, syncope, l.
 541. Diem, suum diem, l.
 562. Ore et pectore, laude et voto, l.
 566. Favorem, auxilium, l.
 572. Perfunctam, servitutem, l.
 573. Quæ, caro, l.

COMMENTARIUS.

- detracta, ut apud Senecam, *Fibra vivis rapta pectoribus*; apud Virgilium, *Viscera vivis eripuit*. Vide Brissonium de Formulæ pag. 23, qui plura veterum exempla profert, et monet ideo rapi exta, ut exspirantia adhuc et palpitantia consuli possent.
537. In nonnullis vulg. irrepsit error *obis pro o bis*: ansam dedit Aldus, qui aut sic edidit, aut non satis clare divisit. Nebrissensis jam legit *o bis*, et legerant etiam alii ante Barthum, qui hujus correctionis ignarus aliam aggressus est lib. lxi, cap. 9 Advers. Sic ergo legit: *Solus tu obis bis inclyte*. Lectio codicum retinenda est.
538. *Brabium* est victoriæ præmium. *Braveium* malunt recentiores, et Chamillardus ait corrupte dici *brabium*: ita tamen in vulgata legitur, neque tam corrupte quam videtur Chamillardo. Alii scribunt *brabium*, alii *bravium*, sed a Græcis, a quibus ad ecclesiasticos scriptores ea vox devenit, scribitur *βραβίον*.
544. *Latronem* intelligo Datianum potius quam dæmonem, ut nonnulli interpretantur. In hymno octodecim martyrum, vers. 186, *Ambo confessi Dominum steterunt Acriter contra fremitum latronum*.
548. Cellarius opponit, soli Christo id convenire. Verum doctrina de intercessione sanctorum non a grammaticis, non a Cellario ejusque gregalibus petenda est, sed a Prudentio ejusque aequalibus SS. Patribus, qui uno omnes ore ita loquuntur.
549. Precandi formula poetis oratoribusque valde familiaris.
552. Gifanius verbo Robur putat carceris stipitem a Prudentio vocari euleum. Sed ex epitheto *carceralis*, et ordine narrandi suppl. cia constat, carceralem stipitem esse lignum vel cippum, ut ait glossa, cui pedes fuerunt inserti. Videsupra comment. ad ver. 251.
555. Heinsius cum Ald., Oxon., Sich., per quem: quod a Weitzio non debuisse mutari, definit Heinsius. At Weitzius fidem potiorum codicum secutus est: nam legunt et quem Vatt. A, B, R, Q. Alex., Mar., Itat., Prag., aliique; neque Heinsius codicem ullum ms. allegat, excepto Oxonio. Elegantius tamen est per quem, magisque superioribus coherens.
536. Lectulum in quo S. Vincentius jacuit, religionis causa conservatum fuisse, non leve argumentum est curæ veterum Christianorum in reliquiis martyrum comparandis et caute custodiendis. Ex quo facile respondetur quærentibus qui fieri potuit ut tot et ex tam præcis temporibus reliquiæ martyrum ad nos continua successione devenerint.
561. Formula similis precandi apud Græcos Latinosque sæpe occurrit. Terentius in prolog. Heeyr., *Si nunquam avare statui pretium arti meæ..... Sinite impetrare me*.
562. Breviar. Moz., *veneremur: lege veneramur, ut postea sternimur*.
563. Vat. A, Mar., Rat., Weitz., *gaudia*. Plerique, etiam veteres, *gaudio*.
565. Fabr., Sich., Gis., *huc tu illabere*. Concinnius Aldus et mss., *huc illabere*.
567. Vat. B, Rat., Mar., a prima manu, et nonnulli apud Weitz., *sensu*.
568. Mar. pro div. script., *solamen indulgentiæ*.
569. Mar., Rat., Weitz. cum suis, *restat*. Ald., Gis., et plerique scripti, *restet*, quod probum est. Nam particula *sic*, cum post preces ponitur, optativum modum importat. Idem Prudentius in Hippolyto, postquam Valerianum episcopum rogaverat ut festum Hippolyti diem in sua diocesi celebraret, vers. 259 et seqq. ait: *Sic te pro populo, cujus tibi credita vita est Orantem Christus audiat omnipotens*. Ac vide felicissimam poetæ venam, et nota quid Valeriano optet, quid Vincentio. Nam ex unione corporis cum anima in die iudicii completam hominis gloriam consurgere certum est, et ipsi animæ gloria aliqua accidentalis, ut theologi loquuntur, in resurrectione corporis accedet. Mariettus, qui in suo codice legerat *restat*, colligebat Prudentium in ea fuisse opinione, in qua multi alii Patres, adventum Domini et diem extremi iudicii proximum esse.
570. Breviar. Moz., *cum excitatam*.
571. Pragensis trajicit hos versus, primum ponit *Virtute*, tum *Carnem*.
572. Nonnulli vulg. male, *perfuncta*.
573. De resurrectione corporis vide hymnum Ex-

Quosdam de populo videt sacerdos
 Libandum sibi poculum offerentes :
 Jejunamus, ait; recuso potum.
 55 **1030** Nondum nona diem resignat hora :
 Nunquam conviolabo jus dicatum,
 Nec mors ipsa meum sacrum resolvet :
 Sic Christus sitiens crucis sub hora
 Oblatum sibi poculum recusans,
 60 Nec libare volens, sitim peregit.

55. Libandum, *gustandum*, I.
 55. Resignat, *aperit*, I.
 56. Jus dicatum, *jejunium*, I.
 57. Sacrum, *jejunium*, I., Mar.
 58. Crucis, *passionis*, I.
 61. Locum, *amphitheatrum*, Mar.

A Intrant interea locum rotunda
1031 Conclusum cavea : made is ferarum
 Multo sanguine quem furor frequentat :
 Cum spectacula perstrepunt cruenta,
 65 Ac vilis gladiator ense dero
 Percussus cadit, et fremit voluptas.
 Hic flammante pyra niger minister
 Ardens supplicium parare jussus,
 Construxit facibus rogam supremis.

GLOSSÆ VETERES.

62. Cavea, *amphitheatro*, I.
 64. Perstrepunt, *personant*, I.
 66. Fremit, *gaudet*.—Voluptas, *aspiciendo, delectatio videntium talia*, I.
 69. Supremis, *altis*, I. *Mazimis*, Mar.

COMMENTARIUS.

53. Mar., Weitz. cum nonnullis suis, *poculum ferentes*. Baronius i Annal. ann. 34 ostendit veteres consuevisse eis qui ad mortem damnati erant, potum aliquem exhibere, quo a mente abalienati sensu doloris carerent, ubi de myrrhato vino Salvatori oblato agit, et hos versus allegat. Plura de hoc eodem argumento Joannes Tamaus de Salazar in Martyrologio Hispano.

54. Cum hi SS. Martyres die 21 Januarii passi fuerint, non aliud jejunium tunc occurrere potuit, nisi id quod veteres Christiani observabant feria 4, 6 et sabbato, ut dixi ad hymnum Jejunantium, et Post jejunium. Et erat certe jejunium, quod hora nona solvi poterat, ut vers. seq. exprimitur. Notandum est etiam veteres Christianos, dum jejunabant, abstinuisse a potu vini.

55. De semijejunio, quod in die stationis celebrabatur, hoc loco agi satis constat ex hora nona, quæ nominatur, tanquam tempus aptum ad solvendum jejunium. Hic enim erat mos catholicorum, cum Montanistæ stationem protraherent ad vesperam usque, de quibus Tertullianus, lib. de Jejunis, sive adversus Psychicos (ita vocat Catholicos), cap. 10: *Æque stationes nostras, ut indignas, quasdam vero et in se-rum constitutas novitatis nomine incusant, hoc quoque munus et ex arbitrio obeundum esse dicentes, et non ultra nonam detinendum, de suo scilicet more. . . . De ipsis prius expostulandum unde hanc formam nona dirimendis stationibus præscribant.* Rigaltius legendum putat *stationes nostras, ut indictas*: Priorius existimat Montanistas hoc loco impugnari a Tertulliano, non catholicos: quod nulla ratione confirmat. De hora nona, qua statio solvi poterat, plura habet Binghamus lib. XXI, cap. 5, § 3. Cassianus collatione 2, cap. 26: *Commodum satis et utile hora nona refectionis tempus indultum est.* Alardus Gazæus in notis advertit hoc refectionis tempus quasi ex gratia et indulgentia quadam fuisse indultum, eo quod primi monachi ad vesperam usque jejunarent. Hoc ipsum innuit Prudentius Cathem. 8, vers. 65: *Laxus ac liber modus abstinendi Ponitur cunctis.* SS. Basilius et Benedictus horam etiam nonam solvendi jejunium præscribunt.

56. Baronius ad ann. 262, num. 65, putat Fructuosum his verbis non innuere consuetum jejunium, sed arctius et diuturnius nempe a feria 4 ad feriam 6; quia, ut constat ex Tertulliano, episcopi persecutionum tempore, et urgente aliqua gravi necessitate, jejunia strictiora indicebant. Verum Prudentius satis clare jejunium stationis describit, et SS. martyres jejunium servasse non tam ex voto aliquo quam ex lege consuetudinis ecclesiasticæ, ostenditur ex nominibus quibus jejunium appellat, scilicet *jus dicatum*, *sacrum*: similiter in hymno Jejunantium, et Post jejunium vocavit *festum, victimam*. Idem confirmant Acta: *Cumque multi lex fraterna caritate eis of-*

ferrent, uti conditi permixti poculum sumerent, ait: Nondum est hora solvendi jejunii. Agebatur enim hora diei quarta. Siquidem in carcere quarta feria solemniter celebraverant. Igitur sexta feria lætus atque securus festinabat, ut cum martyribus et prophetis in paradiso, quem Dominus præparavit amantibus se, solveret stationem.

57. Sic hymno 8 Cath. Post jejunium: *Nona submissum rotat hora solem. . . . Solvimus festum.*

58. Prag., *crucis sub ara.*

61. Amphitheatrum describitur, quod veluti e duobus theatris constabat; et ea de causa dicitur locus rotunda cavea conclusus. Cavea dicebatur area quæ etiam arena appellari solebat, quod arena spargere-tur, ne gladiatores facile laberentur. Cavea etiam nomen habebat carcer, ubi feræ detinebantur, et in circo gradus, unde populus spectabat, in quibus gradibus erat summa, media, et infima cavea. Cavea prima, seu ima, senatui et equitibus; media plebi; summa et ultima, feminis attributa, ut colligitur ex Seneca lib. XI de Tranquill. Antiquiores caveam de theatro dicebant. Lipsius lib. de Amphitheatro, cap. 2, auctoritatibus Tertulliani, Prudentii et similium, probat de amphitheatro etiam caveam dici. Ruinæ amphitheatri Tarraconensis adhuc exstant, sed ruinæ tantum.

64. Chamillardus notat spectacula gladiatorum a rege Theodorico omnino prohibita. At prohibita multo ante ab Honorio constat, ut dixi in comment. ad finem lib. II contra Symm.

65. Latinius, *ense d'ro.*

66. *Voluptatem peculiari significatione de spectaculis dici, notatum est in comm. ad lib. II in Symm. vers. 1125.* Illud nunc occurrit, Horatii versum in arte poetica, *Ficta voluptatis causa sint proxima veris*, intelligi posse de his quæ finguntur, ut in theatro represententur: nam de poematis theatralibus eo loci agit Horatius.

67. Aliam descriptionem pyræ ad martyres comburendos vide in Romano vers. 816 et seqq. Celeriter hujusmodi rogi extruebantur: ut enim refert Eusebius lib. IV, cap. 11, ex epistola Smyrnenisium de S. Polycarpi martyrio: *Populus confestim ligna et sarmenta partim ex officinis, partim ex balneis incredibili celeritate comportabant; præcipue vero Judæis alacri animo, ut solent, operam suam in id conferentibus.*

69. Breviar. Moz., *fascibus metri lex postulat facibus*. Nebrissensis faces supremas intelligit ultimas in ordine apparandi. Cellarius ait posse *supremis sumi pro feralibus, funestis*. In rogo faces, quæ corpori cremando proximiores erant, et ultimæ cum corpore ardebant, dici poterant ultimæ, et quia pyra in altum erigebatur, summæ, et supremæ. Sed hoc loco Cellarii interpretatio magis arridet.

- 70 Qui dum corpora concremamenta solvit, **A** Indumenta pedum; velut Moyses
1032 Ferventes animas amore lucis
 Fracto carceris expedire intro.
 Non calcare sacram cremationem,
 Certant officiis pii sodales :
 Aut astare Deo prius licebat,
 Piantis calcamenta dissolutis,
90 Quam vestigia pura figerentur.
 Pronus detrahere studebat unus :
 Stabat calce mera; resultat ecce
 Sed sanctus vetat ora Fructuosus
 Caelo spiritus, et serit loquelam,
 Inclinata premi. Facessite, inquit,
 Quae cunctos tremefecit audientes.
 Ne nostram gravet obsequela mortem.
 Non est, credite, poena, quam videtis,
 Atquin ipse meos pedes resolvam,
95 Quae puncto tenui citata transit :
 Ne vestigia praepedita vinclis
 Nec vitam rapit illa, sed reformat.
 Tardis gressibus irruant in ignem.
 Felices animae : quibus per ignem
 Cur lamenta rigant genas madentes?
 Celsa scandere contigit Tonantis,
 Cur vestri memor ut flam, rogati?
1034 Quas olim fugiet perennis ignis !
1033 Cunctis pro populis rogabo Christum.
100 Haec inter rapidis focus crepantes
 Vix haec ediderat, relaxat ipse **B** Intrans passibus, et minantur ipsis

GLOSSÆ VETERES.

70. Qui, rogus. — Solvit, destruxit : per ignem in
 solitas, l.
 71. Lucis, caeli, l.
 72. Carceris, corporis. — Antro, corpore, l.
 73. Sodales, scilicet sui, l.
 77. Facessite, recessite, l.
 78. Gravet, impediat. — Obsequela, hoc obsequium
 minus et haec obsequela feminino genere, sicut suasio
 suadela sub una significatione, l.

79. Atquin, certe, l.
 85. Ediderat, protulerat, l.
 88. Cremationem, rubum, l.
 90. Pura, iuda, Vat. A.
 91. Calce mera, pede puro, vel nudo,
 94. Credite, cuncti, l.
 95. Citata, velox, l.
 98. Contigit, evenit, l.
 99. Olim, in futuro, l., Mar.

COMMENTARIUS.

70. Ald. mendose, *contremenda solvi*. Vat. B, Alex.,
 Parrhasius, *concremata solvit*. Heinsius ita etiam
 dicit cum Oxon., Thuan., Ambr. Recentiores Hein-
 dium sequuntur, excepto Gallandio, cui non placet
 concremata. Legunt *concremanda* Vat. A, P, Q, Urb.,
 Breviar. Moz., Weitz. cum suis, Prag., alique vet.
 Rat. ex *concrementa* correctum *concremanda*.
 Prag., solum pro *solvit*, sed nullus est sensus.
 72. Vat. A, B, Alex. a prima manu, Mar., Prag. a
 prima manu, Rat., Widm., Hailsbr., Bong. a pri-
 ma manu, Thuan., Heins. *expediret*. Vat. P, Q,
 Urb., plerique Heinsiani, Ald., Pharrasius, Breviar.
 Moz., Weitz. alique, *expedivit*, quod tenuit Gallan-
 dius, quamvis non ei displiceret *expediret*.
 73. Alex., Vat. Q, Mar., Prag., Rat., *pii* cum ple-
 risque edd. Aldus, Breviar. Moz., Parrhasius, Vat.
 P, Urb. alique, *piis*.
 74. Ald., Parrhasius, Breviar. Moz. scribunt *cal-*
camenta.
 75. Is in Actis Augustalis dicitur Lector Fructuosi.
 76. In Mar. videtur prius fuisse *ora*, sed factum
 deinde *ore*, et in margine pro div. script., *ora*, quod
 solum verum est.
 77. Ald. mendose, *premit*. Parrhasius corrupte,
sat est, *si te*, *inquit*, et ita quidem in plurimis exem-
 plaribus legi affirmavit in emendatis, sed scribendum
cessit, *facessite*, *inquit*.
 78. Mar., Prag., Vat. A, *ne nostram*.
 79. Breviar. Moz. non recte separat *atquin*. Judaei
 ad adorationem nudis pedibus incedere solebant. Ea-
 dem fuit aliarum gentium consuetudo. Vide Brove-
 rum de Adorat. cap. 16, ubi probare contendit nul-
 pedalia Hebraeorum proprium festum non fuisse; et
 Christianos nonnullos in processionibus et crucis ado-
 ratione nudis pedibus incedere consuevisse ostendit. Vi-
 detur Fructuosus non coactus, sed libere id fecisse, for-
 tasse exemplo Moysis permotus, quod postea refertur.
 85. Ald., *ut siem*. In Alex. videtur fuisse *ut suam*.
 Vera lectio, certe communior codicum, est *ut flam*,
 correpta prima in *flam*. Alibi etiam corripuit Pruden-
 tianus : ac simili modo fecerunt Arator, Tertullianus et
 alii. Gis. in 1 ed. posuit *siem*, quod in 2 ed. mutavit
 in *flam*, sciolos correctores arguens quod codicum

lectionem pervertissent. Cellarius notat quod *supersti-*
tem. et vivum rogant, non mortuum.... Necdum illo aeo
mortuorum invocatio invaluerat. Quis non rideat plum-
 beum hominis acumen? Semel occurrit quod vivum
 rogaverint, et inepie colligit, necdum illo aeo mor-
 tuorum invocationem invaluisse. Centies ait Pruden-
 tianus rogari martyres vita functos a provinciis integris,
 et non propterea credit, invaluisse illo aeo invocatio-
 nem mortuorum, ac vix fatetur, tunc coepisse. In hoc
 ipso hymno, vers. 145, praecleara sunt haec verba,
Exsultare tribus libet patronis, Quorum praesidio fovemur
omnes Terrarum populi Pyreneurum. Invalue-
 ratne illo aeo invocatio mortuorum? Erat quidem
 tunc in usu, ut nunc etiam est, ut Christiani sese pe-
 cibus viventium commendarent. Sed invocatio hae-
 rentium, sicut nostro aeo invocationi mortuorum
 non opponitur, ita neque aeo Prudentii, aut ante il-
 lud opponebatur.

87. Egm., *rubrum* : emenda *rubum*. Adisis com-
 ment. ad hymn. 5 Cath.

91. Ald., Gis., Urb., Alex. supra, Parrhasius,
 Breviar. Moz., *mero*. Plerique *mera*. Juvenalis satyr.
 6 : *Observant ubi festa mero pede sabbata reges*. Bro-
 verius loc. cit. ait Juvenalem nugae de Judaeis pro-
 dere, qui potius quam ut nudipedes incederent omni-
 bus vestibus sabbatis sese induebant, ut sabbatum
 vestium luxu honorarent. De hac voce *merus* vide
 comment. ad vers. 26 Apoth.

94. In Thuan., *credita poena*.

95. Mariettus monet videndum an legi debeat *punc-*
ctu; nam in suo codice ita legitur diserte sine litura,
 in Rat. *puncto*, sed sub litura, et omnino videbatur
 fuisse *punctu*.

99. *Olim* de futuro tempore Virgilius lib. iv *Aen.* :
Nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires. Et lib.
 1 : *Hunc tu olim caelo spoliis Orientis onustum Accipies*.

100. Prag. mendose, *nec inter*. Mar., *cremantis*,
 et ad oram eadem manu, *crepantes*, pro div. script.

101. Mar., Gis., Alex., *ipsi*. Plerique, *ipsis* : ut
 supra *tremunt caustae*, sic nunc *minantur caminis* ad
 robur animi demonstrandum : quod, ut Prudentius
 poetice, ita oratorie describit Hilarius in psalmum
 LXV, num. 21 : *Alienim in vinculis carcerum gloriantur*

Quosdam de populo videt sacerdos
 Libandum sibi poculum offerentes :
 Jejunamus, ait; recuso potum.
 55 **1030** Nondum nona diem resignat hora :
 Nunquam conviolabo jus dicatum,
 Nec mors ipsa meum sacrum resolvet :
 Sic Christus sitiens crucis sub hora
 Oblatum sibi poculum recusans,
 60 Nec libare volens, sitim peregit.

A Intrant interca locum rotunda
1031 Conclusum cavea : madens ferarum
 Multo sanguine quem furor frequentat :
 Cum spectacula perstrepunt cruenta,
 65 Ac vilis gladiator ense dmo
 Percussus cadit, et fremit voluptas.
 Hic flammante pyra niger minister
 Ardens supplicium parare jussus,
 Construxit facibus rogam supremis.

GLOSSÆ VETERES.

53. Libandum, *gustandum*, l.
 55. Resignat, *aperit*, l.
 56. Jus dicatum, *jejunium*, l.
 57. Sacrum, *jejunium*, l., Mar.
 58. Crucis, *passionis*, l.
 61. Locum, *amphitheatrum*, Mar.

62. Cavea, *amphitheatro*, l.
 64. Perstrepunt, *personant*, l.
 66. Fremit, *gaudet*.—Voluptas, *aspiciendo, delectatio videntium talia*, l.
 69. Supremis, *altis*, l. *Maximis*, Mar.

COMMENTARIUS.

53. Mar., Weitz. cum nonnullis suis, *poculum ferentes*. Baronius i Annal. ann. 34 ostendit veteres consuevisse eis qui ad mortem damnati erant, potum aliquem exhibere, quo a mente abalienati sensu doloris carerent, ubi de myrrhato vino Salvatori oblato agit, et hos versus allegat. Plura de hoc eodem argumento Joannes Tamaus de Salazar in Martyrologio Hispano.

54. Cum hi SS. Martyres die 21 Januarii passi fuerint, non aliud jejunium tunc occurrere potuit, nisi id quod veteres Christiani observabant feria 4, 6 et sabbato, ut dixi ad hymnum Jejunantium, et Post jejunium. Et erat certe jejunium, quod hora nona solvi poterat, ut vers. seq. exprimitur. Notandum est etiam veteres Christianos, dum jejunabant, abstinnisse a potu vini.

55. De semijejunio, quod in die stationis celebratur, hoc loco agi satis constat ex hora nona, quæ nominatur, tanquam tempus aptum ad solvendum jejunium. Hic enim erat mos catholicorum, cum Montanistæ stationem protraherent ad vesperam usque, de quibus Tertullianus, lib. de Jejniis, sive adversus Psychicos (ita vocat Catholicos), cap. 10: *Æque stationes nostras, ut indignas, quasdam vero et in eorum constitutas novitatis nomine incusant, hoc quoque munus et ex arbitrio obeundum esse dicentes, et non ultra nonam detinendum, de suo scilicet more. . . . De ipsi prius expostulandum unde hanc formam nona dirinendis stationibus præscribant. Rigaltius legendum putat stationes nostras, ut indicatas: Priorius existimat Montanistas hoc loco impugnari a Tertulliano, non catholicos: quod nulla ratione confirmat. De hora nona, qua statio solvi poterat, plura habet Binghamus lib. xxi, cap. 5, § 3. Cassianus collatione 2, cap. 26: *Commodum satis et utile hora nona refectiois tempus indultum est*. Alardus Gazæus in notis advertit hoc refectiois tempus quasi ex gratia et indulgentia quadam fuisse indultum, eo quod primi monachi ad vesperam usque jejunarent. Hoc ipsum innuit Prudentius Cathem. 8, vers. 65: *Laxus ac liber modus abstinenti Ponitur cunctis*. SS. Basilius et Benedictus horam etiam nonam solvendi jejunium præscribunt.*

56. Baronius ad ann. 262, num. 65, putat Fructuosum his verbis non innuere consuetum jejunium, sed arcius et diuturnius nempe a feria 4 ad feriam 6; quia, ut constat ex Tertulliano, episcopi persecutionum tempore, et urgente aliqua gravi necessitate, jejunia strictiora indicebant. Verum Prudentius satis clare jejunium stationis describit, et SS. martyres jejunium servasse non tam ex voto aliquo quam ex lege consuetudinis ecclesiasticæ, ostenditur ex nominibus quibus jejunium appellat, scilicet *jus dicatum*, *sacrum*: similiter in hymno Jejunantium, et Post jejunium vocavit *festum, victimam*. Idem confirmant Acta: *Cumque multi lex fraterna caritate eis of-*

B ferrent, uti conditi permixti poculum sumerent, ait: Nondum est hora solvendi jejunii. Agebatur enim hora diei quarta. Siquidem in carcere quarta feria solemniter celebraverant. Igitur sexta feria lætus atque securus festinabat, ut cum martyribus et prophetis in paradiso, quem Dominus præparavit amantibus se, solveret stationem.

57. Sic hymno 8 Cath. Post jejunium: *Nona submissum rotat hora solem. . . . Solvimus festum.*

58. Prag., *crucis sub ara*.

61. Amphitheatrum describitur, quod veluti a duobus theatris constabat; et ea de causa dicitur locus rotunda cavea conclusus. Cavea dicebatur area quæ etiam arena appellari solebat, quod arena spargere-tur, ne gladiatores facile laberentur. Cavea etiam nomen habebat carcer, ubi feræ detinebantur, et in circo gradus, unde populus spectabat, in quibus gradibus erat summa, media, et infima cavea. Cavea prima, seu ima, senatui et equitibus; media plebi; summa et ultima, feminis attributa, ut colligitur ex Seneca lib. xi de Tranquill. Antiquiores caveam de theatro dicebant. Lipsius lib. de Amphitheatro, cap. 2, auctoritatibus Tertulliani, Prudentii et similium, probat de amphitheatro etiam caveam dici. Ruinæ amphitheatri Tarraconensis adhuc exstant, sed ruinæ tantum.

64. Chamillardus notat spectacula gladiatorum a rege Theodorico omnino prohibita. At prohibita multo ante ab Honorio constat, ut dixi in comment. ad Anem lib. ii contra Symm.

65. Latinius, *ense d'ro*.

66. *Voluptatem peculiari significatione de spectaculis dici, notatum est in comm. ad lib. ii in Symm. vers. 1125. Illud nunc occurrit, Horatii versum in arte poetica, Ficta voluptatis causa sint proxima veris, intelligi posse de his quæ finguntur, ut in theatro represententur: nam de poematis theatralibus eo loci agit Horatius.*

67. Aliam descriptionem pyræ ad martyres comburendos vide in Romano vers. 816 et seqq. Celeriter hujusmodi rogi extruebantur: ut enim refert Eusebius lib. iv, cap. 11, ex epistola Smyrnenstium de S. Polycarpi martyrio: *Populus confestim ligna et sarmenta partim ex officinis, partim ex balneis incredibili celeritate comportabant; præcipue vero Judæis alicri animo, ut solent, operam suam in id conferentibus.*

69. Breviar. Moz., *fascibus metri lex postulat facibus*. Nebrissensis faces supremas intelligit ultimas in ordine apparandi. Cellarius ait posse *supremis sumi pro ferilibus, funestis*. In rogo faces, quæ corpori cremando proximiores erant, et ultimæ cum corpore ardebant, dici poterant ultimæ, et quia pyra in altum erigebatur, summæ, et supremæ. Sed hoc loco Cellarii interpretatio magis arridet.

- Ut crimen domini domus timeret. A Sed ne reliquias resuscitandas,
 430 Tum de corporibus sacris favillæ Et mox cum Domino simul futuras,
 Et perfusa mero leguntur ossa, Discretis loca dividant sepulcris,
1037 Quæ raptim sibi quisque vindica- Cernuntur niveis stolis anicti,
 [bat. 140 **1038** Mandant restitui, cavoque claudi
 Fratrum tantus amor domum referre Mixtim marmore pulverem sacrandum.
 Sanctorum cinerum dicata dona, O triplex honor, o trifforme culmen,
 435 Aut gestare sinu fidele pignus. Quo nostræ caput excitatur urbis,

GLOSSÆ VETERES.

429. Domus, familia, I.
 431. Mero, puro vino, I.
 432. Raptim, velociter. — Vindicabat, acquirebat, I.
 439. Cernuntur, quidam viri, I.
 442. Honor, martyrum, I.
 443. Excitatur, erigitur, I.

COMMENTARIUS.

429. Tibullus lib. III, eleg. 7: *Felix, quicumque dolore Alterius discas posse carere tuo.*

430. In Breviar. Moz. desideratur de.

431. In proleg. num. 159 de hoc versu egi. In Actis: *Superveniente autem nocte ad amphitheatrum cum vino festinanter pervenerunt, quo semivisa corpora exstinguere. Vetere reliquias corporum crematorum vino lavabant. Virgilius lib. VI, Reliquias vino, et bibulas lavere favillas. Rogus ipse exstinguebatur vino, et tunc amici aut propinqui ossa et cineres ligebant. Vino veteri nonnullos usos probat versus Tibulli lib. III, eleg. 2, de suis ossibus post obitum. Et primum annoso spargant collecta Lyæo. Legere ossa phrasis propria in funere: hinc ossilegium; et Marialis sensu ambiguo: *Edent hæc des. inquis, mea carmina: quando? Tempus erat jam te, Sosibiane, legi.* Conter Tibullum lib. III, eleg. 2. Ut autem cineres corporis combusti cum aliis rogi cineribus non permiscerentur, ita corpus in pheretro componebatur, ut extincto rogo reliquias illius discrete essent ab aliis cineribus. Constat etiam, adhibitum in funeribus nobilium genus lini quod non absumebatur, de quo Plinius lib. XIX, cap. 1: *Regum inde funebres tunicæ corporis favillam a reliquo separant cinere.* Desiderius Heraldus Advers. 1, cap. 7, Kirchmannus lib. I, cap. 6, la Cerda, Comment. in Virg., alique plura de hoc ritu congerunt. Exstat Joann. Ciampini Dissertatio de incombustibili lino, sive de lapide amiano, de quo illius titandi modo. Romæ 1691. Kirchmannus lib. III, cap. 7, usum ejus lini non credit fuisse, et magis similiora putat, quæ alii de amianto lapide narrant. At certum est, Romæ adhuc in urna quæ in Bibliotheca Vaticana exstat, hujusmodi sindonem amiantum miræ magnitudinis asservari. Ante hos quinque annos Romæ etiam ad portam Capenam e regione monumenti Scipionum reperta est sindon asbestina, ossa humana continens.*

432. Parrhasius ita distinguit quisque vindicabat Fratrum: tantus amor. Agobardus in carmine post obitum Caroli et Leidradi Prudentium imitatur: *Nec non Pantaleonis ossa raptim Tollunt cuncta simul, ligantque pannis.* In Martyrologiis rapere corpora martyrum sæpe occurrit: quo festinantium fidelium sedulitas declaratur. In Actis nostris, festinanter, et mox, **D** *Eorumdem martyrum cineres collectos, prout quisque potuit, sibi vindicavit.*

431. Gis. 1 ed., cinerem, perperam.

435. De hac consuetudine colligendi ossa sæpius in sinum vide Heraldum et Kirchmannum locis cit. lino urnulam, qua ossa claudebantur, ad tumulum sinu exportabant. Tacitus de Agrippina in funere Germanici lib. II, *Tunc feræ reliquias sinu ferret.*

436. Breviar. Moz. male, sed et.

437. Idem, futuros; melius futuras.

438. Idem, loco; corrige loca.

439. Vat. A contra metrum, stolis nireis. Breviar. Moz. corrupte, cernui pro cernuntur. Chamillardus probabiliter putat ipsos tres martyres apparuisse. Prudentius sæpe martyres candidatos vocat. In Actis ita legitur: *Apparuit (fructuosus) fratribus, et monuit*

ut quod unusquisque per charitatem de cineribus usurpaverat restituerent sine mora, unoquoque (forte unoquo) in loco simul condendos curarent. Emiliano etiam, qui eos damnaverat, Fructuosus pariter cum diaconibus suis ostendit se in stolis repromissionis, increpans, etc. In codd. nonnullis mss. hæc adduntur: *Et mane facta mox Christiani omnes, qui reliquias sanctorum astulerant, deferentes cum magno metu, ac summa lætitia singuli narrantes visionem similem, in sacrosancta ecclesia sub altari sancto, exultantes in Domino honorifice sepelierunt.*

440. Breviar. Moz. male, *cadaveraque pro cavoque claudi.* Florezius id dictum putat per prolepsin, quia eo ipso di: martyrii vix fieri poterat, ut marmor scaretur. Verum hujusmodi urnæ sepulcrales apud artifices factæ paratæque in promptu erant, ut qui vellent, eas emerent. Hinc interitum accidit, ut in Christianorum sepulcris signa ethnicorum propria appareant.

441. Brev. Moz. mendose, *Mixto marmori vulvra sa randa.* Vat. B, *mixtum* pro *mixtim*. In sepulcrorum monumentis occurrit interdum *mixtis cineribus*. De reliquiis copiose agit Florezius.

442. In Vat. A desideratur o post honor. Parrhasius *lumen pro culmen*; et notanda est hæc varietas scripturæ, nam in principio ait Prudentius, attolli caput Tarraconis coruscum ignibus horum martyrum, nunc idem caput hoc lumine triformi excitari. Itaque, si mss. faveant, legam libenter *lumen*.

443. In hymno octodecimo martyrum de quavis civitate, quæ martyre patrono gaudeat, vers. 13, *Ob te magno caput excitata.* Chamillardus nostræ urbis intelligit Cæsaraugustam, quia Cæsaraugusta erat in provincia Tarraconensi, cujus caput erat Tarraco. Hoc ipsum volnerat Bartholomæus Leonardus Argensola in epist. ad Marianam. Non placet hæc interpretatio, neque placuit Nebrissensi, Cellario, Peverato, Teolio, innumerisque aliis, qui Tarraconem a Prudentio urbem nostram vocari dicunt, quamvis negent Tarraconem fuisse Prudentii patriam. Et Prudentius quidem redit ad sententiam primæ strophæ, et caput Tarraconis excitari intelligit. Paulinus ep. 4 ad Ausonium, *Et capite insigni despectans Tarraco pontum.* Et quamvis Tarraco fuerit caput provincie Tarraconensis, dubito an apposite dicatur caput uniuscujuslibet urbis in ea provincia contentæ, puta, Cæsaraugustæ, Calagurris. Nam caput dicitur caput corporis, non caput pedis aut brachii. Ab iis qui aliter sentiunt exempla proferri desidero quibus Roma dicta fuerit caput Bononiæ vel Ferrariæ, aut Matritum caput Cæsaraugustæ vel Calagurris. Mozzius in versione Italica libri Peristeph. veram sententiam asserutus, ita reddidit: *O triplicato onor, trifforme cima, Per cui la città nostra erge la fronte Sublime più d'ogni città d'Iberia!* Hujus versionis memini in proleg. num. 421. Postea nactus sum exemplar ms. editioni paratum, ubi præmittitur Vita Mozzii, et de hoc opere id enuntiatur: *Come persona ecclesiastica gli piacque di tradurre in ve so sciolto nella più forbata Toscana favella gl'inni intitolati LE CONONE di Prudenziio insigne poeta cristia-*

- Flammaram trepidantibus caminis.
Nexus denique, qui manus retrorsus
In tergum revocaverant revinctas,
105 Intacta cute decidunt adusti.
Non ausa est cohíbere pœna palmas,
In morem crucis ad Patrem levandas :
1035 Solvit brachia, quæ Deum precentur.
Priscorum specimen trium putares ,
110 Quos olim Babylonicum per ignem
Cantantes stupuit tremens tyrannus.
Illis sed pia flamma tum pepercit,
Nondum tempore passionis apto,
Nec mortis decus inchoante Christo.
115 Hos cum defugeret vaporus ardor,

- A Orant, ut celer ignis advolaret,
Et finem daret anxiiis periculis.
Exorata suos obire tandem
Majestas famulos jubet, caducis
120 Missos corporibus, sibique reddi.
Vidit præsidis ex domo satelles
1036 Cælum martyribus patere apertum,
Insignesque viros per astra ferri.
Quin et filiolæ monens herili
125 Ostendit sceleris notam paterni :
Cælo vivere, quos forum peremit.
Hæc tum virginitas palam videre
Per sudum meruit, parente cæco,

GLOSSÆ VETERES.

107. Nexus, *agamina*, I.
106. Cohíbere, *constringere*, I.
109. Specimen, *figuram*, I.
111. Stupuit, *obstupuit*, I.
115. Vaporus, *calidus*, I.
116. Orant, *sancti*, I.

- B 120. Missos, *pro dimissos*, I.
121. Domo, *familia*, Mar.
123. Insignesque, *gloriosos*, I.
125. Notam, *signum*, Iso.
126. Forum, *concilium*, Iso.
128. Sudum, *serenitatem*, I.

COMMENTARIUS.

tar, alii cæsi in verberibus gratulantur, alii potestati irreligiosorum desecanda felicium colla submitunt, plures in exstructos rogos currunt, et, trepidantibus pœnæ punitis, ignem saltu devotæ festinationis insiliunt; alii in profundum demergendi non in aquas necaturas, sed in refrigerium æternæ beatitudinis decidunt. In Actis dicitur stipites, quibus martyres ligati fuerant, permansisse: adeoque Florezius poetice locutioni Prudentium censet, cum eos in ignem insiluisse narrat. Verum Acta exponi possunt de furca, quæ sæpe collo inserebatur, retortis in tergum brachis eorum, qui in rogam injiciendi erant. Vide comment. ad vers. 851 in Romano.

102. Hailsbr., Bong. a prima manu, Gis. ad oram, *crepitantibus*: melius *trepidantibus*.

103. Breviar. Moz., Teol., *retrorsum*. Martyres comburendi stipiti, vel funibus alligabantur, vel clavis affligebantur. Hinc Christiani dicti *senaxii* ab *axe*, vel stipite. *Licet nunc sarmentitios, et senaxios appellatis, qui ad stipitem dimidii axis revincti sarmentorum ambitu exurimur*, ut ait Tertullianus in Apologet. cap. 50. Vide tabulam xvii. Hoc loco intelliguntur brachia in tergum retorta, antequam pyram ingrederentur.

104. Brev. Moz. male, *renovaverant*.

106. Vatt. B, Q, Prag., *pœna cohíbere*, sed lex metri poscit *cohíbere pœna palmas*.

107. Veteres Christiani, dum orarent, brachia levabant et extendebant in morem crucis. Usitatum id quoque fuit ab Hebræis, ut ipse Prudentius cecinit hymno 12 Cath. vers. 170, de Moyse: *Pansis in altum brachiis... Crucis quod instar tunc fuit*. Vide etiam vers. 52 hymni 4 Cath. Victorius edidit Romæ 1760 veteris geniuæ ad Christianum usum exscalptæ explanationem, ubi exhibet Deiparæ imaginem, quæ a non pœnitendo artifice sæculi ix exscalpta Victorio videtur in sardonyche bicolore manibus, ita ut dixi, in formam crucis expansis, in speciem orantis, seu Deum deprecantis. Plures vetustissimas similes picturas, et marmorea toreumata Bosius, Aringhus, Ciampinius, Buonarrotius, Boldettus, Blanchinus, Bottarius, Broverius aliique illurant.

110. Parrhasius *Babylonium* minus bene. De hac historia trium puerorum dictum in Apoth.

114. Ald. scribit *inchoante*.

115. Breviar. Moz. contra metrum, *vaporeus*. Gis. 1 ed. *vaporis*. Chamillardus durum et barbarum esse pronuntiat *vaporus ardor*, neque apud alium occurrere *vaporus* pro vaporifero, nisi apud Prudentium. Verum ante Prudentium *vaporus* dixit Arnobius lib.

vi, *Illud in rigoribus algidum, hoc vaporum*, ubi aliqui minus bene legunt *vaporeum*. Nemesianus clare eclog. 4, vers. 63: *Ter viltis, ter fronde sacra, ter thure vaporo Lustravit*. Et vapor pro calore apud optimos scriptores sumi, jam monui in hymno S. Laurentii ad v. 343.

116. Vatt. A, B., *orant sancti ut*: non patitur metrum. Vat. Q, *advocaret*; supra recte, *advoluret*.

117. Brev. Moz., *periculis*, contra metrum.

120. Prag., Gis. ad orant, Bong., Fabr., *missis*; alii, *missos*. Nebrissensis exponit *sibi*, hoc est *sibi ipsis*. Melius tamen *sibi*, scilicet *ipsi Deo*. Confer hymnum Exsequiarum.

C 121. Egm. scribit *satellis*. Hinc etiam patet animas piorum ex Prudentii sententia ad cælum evehi, cum nihil purgandum remanet. Chamillardus ait, hoc in loco nonnulla mutavisse Prudentium, quia in Actis legitur, Babylonium et Mygdonium vidisse cælum apertum, necnon ex familia Emiliani filiam, quæ matri suæ Fructuosum et socios in cælum euntes ostendebat. Verum optime Prudentio convenit cum Actis, quæ ita habent: *Apertumque est cælum, videntibus Babylon et Mygdonio fratribus nostris ex familia Emiliani præsidis, qui etiam filie ejusdem Emiliani, dominæ eorum carnali, ostendebant sanctum Fructuosum episcopum cum diaconibus, adhuc stipitiibus, quibus ligati fuerant, permanentibus, in cælum ascendentes coronatos. Cunque Emilianum vocarent, dicentes, Veni, et vide.... Cum Emilianus venisset, videre eos non potuit*.

126. Ambr., *quo foro*, ex quo Heinsius conjiciebat *quos foro*. Hoc loco forum accipi potest pro loco in quo rei supplicii afficiuntur: quod solebat fieri in foro ipso, in amphitheatris, in circis.

127. Mar. a prima manu, Prag., *hæc dum*, minus recte. Virginitas pro virgine, ut apud Claudianum, carm. 18, lib. 1 in Eutrop., *Virginitas testatis adit*.

128. Ald., Vatt. B, Q, Urh., Mar., Prag., Rat Hailsbr. a secunda manu, Si. h., Gis., Ald., Widm. prima manu, Weitz., *patente cælo*. Ambr., A. Thuan., Vat. A a prima manu, Vat. P, Hailsbr. prima manu, *parente cæco*. Alex., Widm. supra, *rente cælo*. Vat. A supra, *patendo cælo*. Breviar. Moz. corrupte, *Perfidum meruit parentem cæcum*. In A legitur: *Emilianus veniens videre eos non fuit dignus*. Si Acta hæc Prudentium certe præcessissent, dubium esset, quin huc Prudentium respexisset. A quin *patente cælo* non est lectio contemnenda. sudum Virgilianum est lib. viii, *Per sudum rursus* videt.

- Ut crimen domini domus timeret. A Sed ne reliquias resuscitandas,
 130 Tum de corporibus sacris favillæ Et mox cum Domino simul futuras,
 Et perfusa mero leguntur ossa, Discretis loca dividant sepulcris,
1037 Quæ raptim sibi quisque vindica- Cernuntur niveis stolis aucti,
 [bat. 140 **1038** Mandant restitui, cavoque claudi
 Fratrum tantus amor domum referre Mixtim marmore pulverem sacrandum.
 Sanctorum cinerum dicata dona, O triplex honor, o triforme culmen,
 135 Aut gestare sinu fidele pignus. Quo nostræ caput excitatur urbis,

GLOSSÆ VETERES.

129. Domus, familia, l.

131. Mero, puro vino, l.

132. Raptim, velociter. — Vindicabat, acquirebat, l.

139. Cernuntur, quidam viri, l.

142. Honor, martyrum, l.

143. Excitatur, erigitur, l.

COMMENTARIUS.

129. Tibullus lib. iii, eleg. 7 : *Felix, quicumque dolore Alterius discas posse carere tuo.*

130. In Breviar. Moz. desideratur de.

131. In proleg. num. 159 de hoc versu egi. In Actis : *Superveniente autem nocte ad amphitheatrum cum vino festinanter pervenerunt, quo semivisa corpora exstinguerent.* Veteres reliquias corporum crematorum vino lavabant. Virgilius lib. vi, *Reliquias vino, et bibulas lavere favillas.* Rogus ipse exstinguebatur vino, et tunc amici aut propinqui ossa et cineres legabant. Vino veteri nonnullos usos probat versus Tibulli lib. iii, eleg. 2, de suis ossibus post obitum. *Et primum annoso spargant collecta Lyæo. Legere ossa phrasis propria in funere : hinc ossilegium ; et Martialis sensu ambiguo : Edent hæc des. inquis, mea carmina : quando? Tempus erit jam te, Sosibiane, legi.* Confer Tibullum lib. iii, eleg. 2. Ut autem cineres corporis combusti cum aliis rogi cineribus non permiscerentur, ita corpus in pheretroponebatur, ut extincto rogo reliquias illius discrete essent ab aliis cineribus. Constat etiam, adhibitum in funeribus nobilium genus lini quod non absumebatur, de quo Plinius lib. xix, cap. 1 : *Regum inde funebres tunicæ corporis favillam a reliquo separant cinere.* Desiderius Heraldus Advers. 1, cap. 7, Kirchinannus lib. i, cap. 6, la Cerda, Comment. in Virg., alique plura de hoc ritu congerunt. Exstat Joann. Gianipinii Dissertatio de incombustibili lino, sive de lapide amianto, deque illius ulandi modo. Romæ 1691. Kirchinannus lib. iii, cap. 7, usum ejus lini non credit fuisse, et magis similiora putat, quæ alii de amianto lapide narrant. At certum est, Romæ adhuc in urna quæ in bibliotheca Vaticana exstat, hujusmodi sindonem amiantum miræ magnitudinis asservari. Ante hos quinque annos Romæ etiam ad portam Capenam e regione monumenti Scipionum reperta est sindon asbestina, ossa humana continens.

132. Parrhasius ita distinguit quisque vindicabat Fratrum : tantus amor. Agobardus in carmine post obitum Caroli et Leidradi Prudentium imitatur : *Necnon Pantaleonis ossa raptim Tollunt cuncta simul, ligantque pannis.* In Martyrologiis rapere corpora martyrum sæpe occurrit : quo festinantium fidelium sedulitas declaratur. In Actis nostris, *festinanter*, et mox, *Eorumdem martyrum cineres collectos, prout quisque potuit, sibi vindicavit.*

133. Gis. 1 ed., cinerem, perperam.

135. De hac consuetudine colligendi ossa sæpius in sinum vide Heraldum et Kirchinannum locis cit. lino urnulam, qua ossa clauderentur, ad tumulum sinu exportabant. Tacitus de Agrippina in funere Germanici lib. ii, *Tunc sacras reliquias sinu ferret.*

136. Breviar. Moz. male, sed et.

137. Idem, futuras ; melius futuras.

138. Idem, loco ; corrige loca.

139. Vat. A contra metrum, stolis niveis. Breviar. Moz. corrupte, cernui pro cernuntur. Chamillardus probabiliter putat ipsos tres martyres apparuisse. Prudentius sæpe martyres candidatos vocat. In Actis sic legitur : *Apparuit (Fructuosus) fratribus, et monuit*

ut quod unusquisque per charitatem de cineribus usurpaverat restituerent sine mora, unoquoque (forte unoquoque) in loco simul condendos curarent. Emiliano etiam, qui eos damnaverat, Fructuosus pariter cum diaconibus suis ostendit se in stolis repromissionis, increpans, etc. In codd. nonnullis mss. hæc adduntur : *Et mane facta mox Christiani omnes, qui reliquias sanctorum abstulerant, deferentes cum magno metu, ac summa lætitia singuli narrantes visionem similem, in sacrosancta ecclesia sub altari sancto, exultantes in Domino honorifice sepelierunt.*

140. Breviar. Moz. male, *cadaveraque pro cavoque claudi.* Florezius id dictum putat per prolepsin, quia eo ipso die martyrii vix fieri poterat, ut marmor scaretur. Verum hujusmodi urnæ sepulcrales apud artifices factæ paratæque in promptu erant, ut qui vellent, eas emerent. Hinc interitum accidit, ut in Christianorum sepulcris signa ethnicorum propria appareant.

141. Brev. Moz. mendose, *Mixto marmori vulvra sa randa.* Vat. B, *mixtum* pro *mixtim*. In sepulcrorum monumentis occurrit interdum *mixtis cineribus*. De reliquiis copiose agit Florezius.

142. In Vat. A desideratur o post honor. Parrhasius lumen pro culmen ; et notanda est hæc varietas scripturæ, nam in principio ait Prudentius, attolli caput Tarraconis coruscum ignibus horum martyrum, nunc idem caput hoc lumine triformi excitari. Itaque, si mss. faveant, legam libenter lumen.

143. In hymno octodecimo martyrum de quavis civitate, quæ martyre patrono gaudeat, vers. 13, *O tbe magno caput excitata.* Chamillardus nostræ urbis intelligit Cæsaraugustam, quia Cæsaraugusta erat in provincia Tarraconensi, cujus caput erat Tarraco. Hoc ipsum voluerat Bartholomæus Leonardus Argensola in epist. ad Marianam. Non placet hæc interpretatio, neque placuit Nebrissensi, Cellario, Peverato, Teolio, innumerisque aliis, qui Tarraconem a Prudentio urbem nostram vocari dicunt, quamvis negent Tarraconem fuisse Prudentii patriam. Et Prudentius quidem redit ad sententiam primæ strophæ, et caput Tarraconis excitari intelligit. Paulinus ep. 4 ad Ausonium, *Et capite insigni despectans Tarraco pontum.* Et quamvis Tarraco fuerit caput provinciæ Tarraconensis, dubito an apposite dicatur caput uniuscujuslibet urbis in ea provincia contentæ, puta, Cæsaraugustæ, Calagurris. Nam caput dicitur caput corporis, non caput pedis aut brachii. Ab iis qui aliter sentiunt exempla proferri desidero quibus Roma dicta fuerit caput Bononiæ vel Ferrariæ, aut Matritum caput Cæsaraugustæ vel Calagurris. Mozzius in versione Italica libri Peristeph. veram sententiam asserutus, ita reddidit : *O triplicato onor, triforme cima, Per cui la città nostra erge la fronte Sublime piu d'ogni città d'Iberia!* Hujus versionis memini in proleg. num. 121. Postea nactus sum exemplar ms. editioni paratum, ubi præmittitur Vita Mozzii, et de hoc opere id enuntiatur : *Come persona ecclesiastica gli piacque di tradurre in ve so sciolto nella piu forbata Toscana favella gl'inni intitolati LE CORONE di Prudenziio insigne poeta cristia-*

- Cunctis urbibus eminens Iberis!
 143 Exsultare tribus libet patronis:
1039 Quorum præsidio fovemur omnes
 Terrarum populi Pyrenearum.
 Circumstet chorus ex utroque sexu,
 Heros, virgo, puer, senex, anicla:
 140 Vestrum psallite rite Fructuosum.
 Laudans Augurium resultet hymnus,
 Mixtis Eulogium modis coequans,
 Reddamus paribus pares camœnas.
 Hinc aurata sonent in arce tecta:
 155 Blandum littoris exstet inde murmur,

- A** Et carmen freta feriata pangant.
 Olim tempus erit, ruente mundo,
 Cum te, Tarraco, Fructuosus acri
 Solvet supplicio tegens ab igni.
 160 Fors dignabitur et meis melelam
1040 Tormentis dare, prosperante Christo,
 Dulces hendecasyllabos revolvens.

VII HYMNUS.

IN HONOREM QUIRINI BEATISSIMI MARTYRIS EPISCOPI
 ECCLESIAE SISCIANÆ.

Insignem meriti virum

GLOSSÆ VETERES.

144. Iberis, *Hispanicis*, I.
 153. Camœnas, *laudes*, I.
 154. Hinc, *ex una parte*, I.—Arce, *templo*, Vat. A.
 155. Inde, *ex altera parte*, I.
 156. Freta, *mare*.—Feriata, *otiosa, repercussa*, I.

157. Olim, *quandoque*, I.
 160. For-, *forte*, I.
 161. Prosperante, *propitiante*, I.
 162. Revolvens, *relegens*, I.

COMMENTARIUS.

no, che si danno ora alle stampe, i quali avea non poche volte fatti udire nelle accademie della sua patria con universale soddisfazione; e se morte non si fosse interposta, avea pensiero di continuarne la traduzione degli altri libri.

145. Bartholomæus Argensola loc. cit. videtur legisse *liber* pro *libet*, et ex verbo activo infinitivi modi *exsultare* verbum deponens modi imperativi: ita enim vertit Hispanice, *Alegrate pues, o ciudad libre, por tres patrones*; quoniam non video cui substantivo voluerit applicare adiectivum *liber*: nam si intelligatur civitas, deberet *efferi libera*.

146. Galland., Tornæs., Bong., Fabr., *foventur*. Sed plerique mss. et edd. *fovemur*, quod præferendum est.

147. Parrhasius male, *Pyrenea per arva* pro *Pyrenearum*.

149. Weitzius alicubi invenit *heres* pro *heros*. Widm., Bong., Vat. B., Mar., Prag., Rat., Thuan., *anula*. Parrhasius, Heins., Ambr., Teol., *anulla*, quod in alio etiam codice reperit Heinsius. Schedæ Græviæ *anula* mendose. Ab *anu* aiunt fieri *anula* et *anulla*. Sed usitatius et melius est *anicla* ab *anicula*; et *anicla* habent Vat. A. Alex., Breviar. Moz., Ald., Weitz., Gis. et alii plurimi.

151. Mar., *hymnis*; supra recte, *hymnus*.

153. Alex., *amœnas*; supra, *camœnas*, probe. Non enim audiendus est Weitzius, qui cum Widm. a prima manu edidit *camœnas*. Pro versibus camœnæ ponuntur.

154. Mar. a prima manu, *in acta*. Parrhasius corrupte, *in architecta*. Olim templorum tecta inaurata esse solebant: etiamnum Romæ præsertim hæc consuetudo obtinet.

156. De imagine vocis id accipitur. Cellarius advocat huc illud Ciceronis, *Parietes gratias agere gestiunt*. Prudentius nauticæ gentis cantus videtur innuere.

158. In Prag. ex *acri* non bene factum *acris*.

159. *Verius*, ait Cellarius, *hoc Christo tribuisset*. At hæretici nolunt animum advertere ad explicationem, et mentem catholicorum. Prudentius addit, *Prosperante Christo*.

161. Parrhasius inter verba Prudentii propria numerat *prosperare* pro *favere*: sed ita lecti sunt Livius, Plautus, Tacitus et alii.

162. Nonnulli vulg. *hendecasyllabas*. Hi versus phalericii per antonomasiam vocantur hendecasyllabi. De sententia huius conclusionis vide p. olegom. cap. 19. Breviarium Mozarabicum alios versus addit, qui minime sunt Prudentiani.

Inscriptionem exhibui quam habet Alex. In Vat. A eodem modo, sed *in honore*, et *Ecclesie Sesclanæ*.

B Mar., *Incipit hymnus in honore sancti Quirini martyris, et episcopi Ecclesie Susclanæ*. Rat. ita, sed *Ecclesie Siscianæ*. Aldus, *Ode in laudem Quirini martyris episcopi Ecclesie Siscianæ*. Weitzius *in honore Quirini martyris et episcopi Ecclesie Siscianæ*. Fabr., *Quirino martyri et episcopo Sisciano Illyrico*. Heinsius facit cum Alex. 3. In Egm., Rott., Ox., Torr. duobus et Alt. scribitur *Sescia* pro *Siscia*. In Vat. Q., *Scitia*. In Widm., *Suscia*. Prag., *Sescia*; Vat. A, B, Rat., *Suscia*; Mar., *Siscia*. Nomen *Siscia* aut *Sycia* confirmatur ex Ptolemæo, Strabone, Paterculo, Plinio, Antonini Itinerario, Ambrosiano codice, Eusebii Chronico, et ex martyrologiis multis in locis. Siscia civitas erat Pannoniæ superioris ad Colapis, et Savi confluentem, de qua Plinius lib. III, cap. 25. Nunc vicus est *Sisek* sive *Sisseg* dictus prope Zagrabiam sedem episcopalem. Vide Geograph. ant. Cellarii. De Quirino ita Martyrologium Romanum die 4 Junii ex Prudentii hymno: *Siscia in Illyrico S. Quirini episcopi, qui sub Galerio præside pro fide Christi, ut Prudentius scribit, molari saxo ad collum ligato, in flumen præcipitatus est; sed lapide supernatante, cum circumstantes Christianos, ne ejus terrentur supplicio, neve titubarent in fide, diu fuisset hortatus; ipse ut martyrii gloriam assequeretur, precibus a Deo, ut mergeretur, obtinuit. Idem fere in Chronico Eusebii narratur a S. Hieronymo ad annum 310: Quirinus, episcopus Siscianus pro Christo gloriose interficitur. Nam manuali mola ad collum ligata, e ponte præcipitatus in fluvium, diutissime supernatavit, et cum spectantibus collocutus, de suo terrentur exemplo, viz orans ut mergeretur, obtinuit. Vide notas Vallarsii et aliorum. Gregorius Turonensis, Beda, Usuardus, Ado, idem martyrium referunt, sed narratione et fide Prudentii nituntur. Bollandani ad diem 4 Junii memorant compendium Actorum, ex Prudentio fere acceptum, trium lectionum vicem præbens in die festo S. Quirini pro basilica S. Mariæ Trans Tiberim. Quisnam sit Galerius, sub quo duce Quirinus martyrii palmam consecutus a Prudentio dicitur, quarunt atque inter se dissident auctores. Acta quædam exstant apud Mombritium in quibus narratur Quirinum a Maximo præside fustibus cæsum, ad Amantium Pannoniæ præsidem missum, a quo capitalis pœnæ sententiam subiit. Hinc Baronius et Chamillardus Galerium Prudentii intelligunt esse Galerium Maximinum cæsarem, qui Maximinus Daza est appellatus, et a Galerio Maximiano imperatore Orienti erat præfectus: Ruardus opponit Maximum in Actis memoratum non fuisse cæsarem: misit enim martyrem ad Amantium, quod ipse jus gladii non haberet. Cellarius et Trolius addunt Maximum illum Dazam nullo præsidatu insignem fuisse, cum cæsar, quod omnes mi-*

- 1041** Quirinum placitum Deo,
Urbis mœnia Sisciæ
Concessum sibi martyrem
- 5 **1042** Complexu patrio fovent.
Hic sub Galerio duce,
Qui tunc Illyricos sinus
Urgebat ditionibus,
Fertur catholicam fidem
- 10 Illustrasse per exitum.
Non illum gladii rigor,
Non incendia, non fere
Crudeli interitu necant :

5. Fovent, colligunt, l.
10. Exitum, mortem, l.
15. Abluit, penitus, l.
16. Refert, distat, vel differt, l.

- A Sed lymphis fluvialibus
15 Gurges dum rapit, abluit.
Nil refert vitreo æquore,
An de flumine sanguinis
Tingat passio martyrem
Æque gloria provenit
- 20 **1043** Fluctu quolibet uvida.
Summo pontis ab ardui
Sanctæ plebis episcopus
In præceps fluvio datur,
Suspensum laqueo gerens
- 25 Ingentis lapidem molæ.

GLOSSÆ VETERES.

17. An, utrum, l.
20. Quolibet, utroque, l.
21. Summo, summitate, l.
23. Datur, jacitur, l.

COMMENTARIUS.

rabantur, renuntiatus est, neque Illyricum post, sed Orientem rexisse. Sed notandum Chamillardum statuere, sub Maximino Daza jam Cæsare passum Quirinum, non antequam Cæsar fieret. Mihi placet sententia Giselini, qui a Prudentio ait designari Galerium Maximianum, qui in Diocletiani locum allectus, Illyricum, Asiam et Orientem obtinchat, tabulisque æreis de interitu Christianorum edicta proponebat. Maximus autem ille et Amantius de quibus Acta, præsidēs fuerunt sub Galerio Maximiano, ut aperte innuunt Acta a Bollandianis ad cod. ms. correctæ: *Prementibus itaque Maximiani imperatoris legibus, Christianus infestabatur exercitus: per Illyricum vero Diocletianus sacrilegis præceptis in Christi populum hostiliter sæviebat, addito tyrannidi suæ alio Maximiano, in regno particeps, qui et suam rubiem, et Diocletiani per omnem Illyricum ostenderet. Fere tamen ad omnes provinciarum iudices nefandorum principum sacrilegi apices mittebantur, ut in templis demonum immolare cogerent Christianos.* B. Quirinus episcopus Siscianus a Maximo præside jussus est comprehendendi. Post triduum autem Maximus Quirinum episcopum jussit ad Amantium præsidem ad primam Pannoniam duci. Antea legebatur addito tyrannidi suæ Maximiano: Bollandiani ex ins. Vat. restituerunt alio Maximiano, quo Maximianus Galerius certo intelligitur. Ruinartius et Bollandiani ea acta pro sinceris habent; sed tam hi quam ille hymnum Prudentii addunt. In martyrologio Romano verba illa sub Galerio præside fortasse melius in hæc mutarentur sub Galerio imperatore, nam Prudentius ducem appellavit, ut imperatorem designaret, ut Honorium lib. II in Sym., vers. 1114, *Te precor, Ausonii dux augustissime regni*, et duos fratres imperatores Honorium et Arcadium ibid. vers. 14, *Ilæc ubi legatus: Reddunt placidissima fratrum Ora ducum*. Et in Romano de eodem Galerio vers. 31, *Galerius orbis forte Romani statum Ductor regebat*. Ruinartius, quem alii sequuntur, existimat Maximum præsidem vocari potuisse Galerium Maximum, adeoque apte coherere, quod Quirinus sub Galerio duce, ut ait Prudentius, et sub Maximo præside passus fuerit, ut Acta referunt. Id mihi minus probatur. Versu 1. Ald., Alex., Vatt. B, Q, Hallsbr., Thuan., Noms., Rat., Prag., Heins. et recentiores, meritis, ut cum secundo casu conjungatur adjectivum insignis. Alii, meritis, et nescio an melius, ut insignis pietate vel armis.

2. Mar., Widm., Vat. B, Prag., placidum: melius placitum.

3. Vat. B mendose, mœniæ. De diversa ratione ascribendi nomen Sisciæ dictum jam est ad vers. 1.

4. Alicubi inveni notatum confessum ex vet. cod.

5. An hæc verba complexu patrio innuant Sisciam patriam esse Quirini, merito dubitari potest. Ex Actis

nihil constat. Ejus corpus, ut referunt Acta, in basilica ad Scarabetensem portam fuit depositum. Sed cum Acta narrent non Sisciæ, sed in civitate Sabariensi passum Quirinum, hæc porta Scarabetensis ad Sabariam videtur pertinere. Chamillardus narrat, postea, cum barbari Pannonias devastarent, Romanum translatum fuisse, et inde Mediolanum per Angilbertum Mediolanensem episcopum. Ruinartius, ex Rudolpho scholastico in vita B. Rabani sæculo IV Benedict., part. II, pag. 12, affirmat Roma in Germaniam translatum, et in celebri Fuldensi monasterio reconditum. Plura addunt Bollandiani.

7. Ex Virgilio 1 Æneid., *Illyricos penetrare sinus*.

11. Sagittarius cap. 6, de Cruciat. curiose observat sæpius conjungi a SS. Patribus in martyriis recensendis gladium, crucem, bestias, ignem, aliquando tamen unum, vel alterum ex hoc quaternario numero omitti, ut crucem a multis aliis, et hoc loco a Prudentio. Plures ipse auctoritates complectitur.

15. Ablutus est Quirinus tanquam lavacro martyrii, quod baptismus sanguinis dici solet, et, ut explicat Prudentius, nihil refert, sive vero flumine sanguinis quis abluatur, effuso scilicet sanguine pro Christo, sive alio modo mortem subeat. In officio ecclesiastico Martyrum sæpe fit mentio effusionis sanguinis, quamvis vere non fuerit effusus: quia perinde est, dummodo vitam pro fide martyr impenderit.

16. Vat. A, nihil.

20. Glossa unius Vat. apud Teolium, *Sanguine, an aqua humefacta*.

23. In editione Veronensi Ruinartii ex cod. Germanico ad oram *ingenti lapidum mole*, quod depravatam est. De hoc martyrio Lactantius, cap. 15 de Mortibus persecut. de Diocletiano: *Domestici, alligatis ad collum molaribus lapidibus, mari mergebantur*. Gallonius cap. 1 agit de ponderibus quibus martyres cruciabantur, et advertit Romæ adhuc asservari in basilicis SS. Apostolorum, atque Apo linaris et Anastasi ad Aquas Salvas maximi ponderis lapides, nigreque coloris, rotundos, vel oblongos, ferreum anulum saxo impactum habentes, quo funiculus ad ligandum et suspendendum ad pedes vel manus sublimi penduntium immittebatur: qui lapides orbicularia dicuntur a Josepho lib. de Machab. ad Polybitum. Eorum forma exprimitur tabula 3, lit. D. Probat etiam Gallonius post Baronium in notis ad martyrologium, hujusmodi globos lapideos inventos fuisse inferendorum cruciamentorum causa, non æstimandorum onerum gratia, ac diversos etiam fuisse ab illis ponderibus quæ lege 12 tabul. debitoribus exhibebantur. Ut autem vera hæc omnia esse concedam, illud querendum superest an hæc ipsa

Hic duo purpureum, Domini pro nomine cæsi, A
Martyrium pulchra morte tulere viri.
5 **1049** Illic etiam liquido fluit indulgentia fonte,
Ac veteres maculas diluit amne novo.
Qui cupit æternum cæli conscendere regnum,
Huc veniat sitiens: ecce parata via est.
Ante coronati scandebant ardua testes
10 Atria, nunc lotæ celsa petunt animæ.
Spiritus ætherio solitus descendere lapsu,
Ut dederat palmam, sic tribuit veniam.
Haurit terra sacros aut fonte, aut sanguine ro-

[res,

Exundatque suo jugiter uda Deo.
15 Ipse loci est dominus, laterum cui vulnere utro-
[que
1050 Illic cruor effusus fluxit, et inde la-
[tex.
Ibitis hinc, ut quisque potest, per vulnera Chri-
[sti,
Eiectus gladiis alter, et alter aquis.

IX HYMNUS.

PASSIO S. CASSIANI FOROCORNELIENSIS.

Sylla forum statuit Cornelius: hoc Itali urbem

GLOSSÆ VETERES.

1. Forum, civitas.—Hoc, forum, I.

COMMENTARIUS.

3. In Aldo desideratur hic versus, quem se resti- B
tuisse gloriatur Fabricius; sed jam exstabat in præ-
cedentibus multis editionibus. Gis. et Fabr. legunt
Christi pro Domini.

4. Liquet in loco baptisterii martyres fuisse pas-
sos. Barthius in aliam interpretationem abiit, cui
Cellarius videtur adhærere: scilicet lib. XLIV, cap.
2, tradit veteres Christianos baptisteriis reliquias
supposuisse, et hanc putat esse interpretationem
Apostoli I Corinth., cap. xv, vers. 29: *Alioquin quid
faciunt qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui
non resurgunt? ut quid et baptizantur pro illis?* Af-
fertque hos Prudentii versus, et epigramma, quod
nuper dixi, Ennodii. Et versus quidem Ennodii clare
affirmant in baptisteriis condita corpora martyrum:
*Conditor Armenius, superum qui dignus honore est,
Hic peperit fontem vivificantis aquæ. Rapta sepulturis
animavit corpora pictor. Funera viva videns mors eat
in tumultum. Illorum tamen iste locus complectitur ar-
tus. Quas paries facies, mens lenet alma fide.* Addit
Barthius: *Multa alia huc cumulari possint; sed nos
contenti sumus ex solis poetis illustrare locum Apostoli,
quos alioquin spernunt non pauci theologo-sophistæ, pri-
mum quia non intelligunt, deinde quia talia scribere non
querunt, etc.* concludit, *ex hoc divino scriptore* (Pru-
dentio) *plurima ad Ecclesiæ veteris mores observari
posse.* Duo tamen contra Barthium dici possunt;
primum, quo tempore Apostolus de baptismo pro
mortuis ea verba protulit, nondum videri fuisse ba-
ptisteria quibus reliquias seu corpora martyrum fuis-
sent supposita. Alterum, in Prudentii his versibus
nihil omnino exprimi ex quo arguatur corpora duo-
rum martyrum certo esse in eo baptisterio condita:
nam Prudentius solum ait eo in loco martyrium tu-
lisse. Et, ut ego arbitror, si corpora etiam ibi fuis-
sent sepulta, non id tacuisset Prudentius.

6. Fortunatus æmulatus est Prudentium in hymno
de Resurrectione Domini: *Candidus egreditur nitidis
exercitus undis, Atque vetus vitium purgat in amne
novo.* Notavit jam pridem Giselinus, et post Giseli-
num alii. Dicitur *amne novo*, ut opponatur veteribus
maculis, et quia baptismus hominem renovat. Sic de
gratia baptismatis Apoth. vers. 880, *Christique inopem
nova gratia mundat*: nam *Christi gratiam* veteres Chri-
stiani interdum antonomastice pro baptismo dicebant,
quod breviter innui in comment. ad eum vers., et
veteribus inscriptionibus atque Actis martyrum uber-
rime posse confirmari.

10. Hailsbr. a prima manu, *tunc lotæ*; melius
nunc lotæ.

11. Ald., Mar. a prima manu, Vau. A, P, Alex.,
Urb., Gis., plures Heinsiani, *æterno*. Vat. B, Rat.,
Prag. Weitz., nonnulli Heinsiani, *æthero* vel *ætherio*,
quod Giselinus etiam in nonnullis viderat, et rectius
putavit Heinsius. Defendi potest *æterno*, quia postea
eodem sensu dicitur *jugiter*.

12. Mar. a prima manu, Rat., Vat., *tribuat*. Melius
est *tribuit*.

13. Rat., Mar. a prima manu, contra metrum, *alit*.
Mar. supra, *haurit*; ad oram, *hausit*. Alex. scribit
aurit.

14. Heinsius ex Thuan. restituit *uda* pro *unda*. Favet
Alex., ubi etiam est *uda*. Sic etiam Cathem.
v, vers. 116, de humo, *Fundit fonticulis uda fugaci-
bus*, rectius et concinnius quam *unda*. Miratur aliquis
Chamillardum dixisse *Hactenus jugiter unda Deo*, cum
præcessisset Heinsius. At Chamillardus sæpe ita loquitur,
verba Heinsii transcribens, quem in lectionibus
variantibus indicandis se secutum, in præfatione clare
monuit.

15. De duplici vulnere lateris abunde discernimus
ad vers. 86 hymni ix Cath. Addere juvat locum a
Teolio indicatum, ex Actis S. Genesii inter opera S.
Paulini: *Cui unius baptismatis duplex gratia ex utroque
scilicet Christi latere et aqua, et sanguis parabatur*.
Rosweydu suscipitur hanc hominiam esse Paulini
Biterrensis episcopi, qui Paulino Nolano aliquanto
anterior. Papyrius Massonus in descriptione lumi-
num Gallicæ eam tribuit Patienti Lugdunensi episcopo.
Ab eadem opinione de duplici vulnere abhorre-
re non videtur Thomas Hurtado de Vero Martyr. reso-
lut. 35, digress. 2, sect. 8, ubi ait S. Augustinum
innuere utrumque Christi latus lancea perfosum
fuisse, de Temp. Barbar. cap. 8, *Per has angustas
portas pene jam totus mundus intravit*.

17. Weitz., *prout quisque*: plerique alii, *ut quisque*.

18. Ald., Galland., Torn., *devectus*. Alii, *erectus*.
Gis. prima ed., *devectus*; secunda ed., *erectus* in modo
typographico, quod correxit in emendatis, sed non
observavit Heinsius, qui contra sensum edidit *erectus*.
Agitur enim de martyribus qui gladiis evehuntur in
cælum, et de baptizatis qui aquis *atria celsa petunt*.
De baptisteriis Christianorum præter alios videri
possunt Lupius alias laudatus, et Annibal degli ab-
bati Olivieri-Giordani, *Dell' antico battistero della S.
Chiesa Pesarese. In Pesaro 1777*. Post hos versus in
Rat. et Mar. sequitur passio S. Romani.

1. Ita inscribitur hic hymnus apud Parrhasium.
Alex. similiter, *Finit Passio Quirini. Incipit passio*,
etc. Vat. A addit *ad Valerianum episcopum*, quod
mendose ex hymno Hippolyti ad hunc est translatum.
Rat. *Passio S. Cassiani martyr s Forocorneliensis*. Vat.
B, Mar. *Passio S. Cassiani Forocorneliensi* (sic). Aldus,
Passio Cassiani martyr. Heinsius cum Alex. facit.
In Mar., Alex. et alius hæc passio ponitur statim
post hymnum S. Quirini. Duas hujus hymni versio-
nes carmine Italico factas et editas recensui in pre-
leg. num. 124 ubi indicavi episcopatum Forocorneliensem
S. Cassiani mihi non probari: neque nunc
aliter sentio, quamvis sciam apud Forum Corneli et
traditionem vigere, et picturam exstare, qua hic epi-
scopus exhibetur: nam utramque recentem puto,

- 1051** Vocant ab ipso conditoris nomine. A 10
Illic mihi, cum peterem te, rerum maxima Roma,
Spes est oborta, prosperum Christum fore.
5 Stratus humi, tumulo adolvebar, quem sacer
[ornat
Martyr dicato Cassianus corpore.
Dum lacrymans mecum reputo mea vulnera,
[et omnes
1052 Vitæ labores, ac dolorum acumina,
Erexi ad cælum faciem; stetit obvia contra

- Fucis colorum picta imago martyris,
Plagas mille gerens, totos lacerata per artus,
Ruptam minutis præferens punctis cutem.
Innumeri circum pueri, miserabile visu,
Confossa parvis membra figebant stylis :
15 Unde pugillares soliti percurrere ceras,
Scholare murmur adnotantes scripserant.
Ædituus consultus ait : Quod prospicis, hos
[pes,
1053 Non est inanis aut anilis fabula.

GLOSSÆ VETERES.

4. Prosperum, *propitium*, Vat. A.
7. Repnto, *pro reputavi*, I.
10. Fucis, *nigris coloribus, aromatibus*, I.
14. Stylis, *graphiis*, I.

15. Pugillares, *tabulas*. — Percurrere, *scribere*, I.
— Ceras, *cereas tabulas*, Vat. A.
17. Consultus, *interrogatus*, I.

COMMENTARIUS.

nulloque antiquis monumentis confirmatam. Cassiani patrium fuisse Forum Cornelli inuunt nonnullæ inscriptiones hymni; sed Prudentius minime id affirmat, et inscriptiones, ut ipse ab aliis addite, exiguum habent robur ad persuadendum, ut dixi ad hymnum SS. Hemei. et Celed. De hoc martyre alia certa non sunt præter id quod tradit Prudentius, ex quo alii Acti concinnarunt. Dubia sunt, et, ut ego opinor, falsa alia Acta, in quibus Cassianus episcopus Brixinensis dicitur a qua diocesi pulsus Imolam advenit. Antonium Roschmannum, qui episcopatum Brixinensem, seu Sabionensem S. Cassiani asserere conatus est, Hieronymus Tartarottus confutavit in epi. t. ad eundem, edita Venetiis 1750. Corpus S. Cassiani Imolæ (sic enim nunc Forum Corneli appellamus) sub ara principe ecclesiæ cathedralis asservatur. Videri possunt Bollandiani ad diem 13 Augusti. De legenda hujus martyris, quæ in codice Vat. x exstat, dixi cap. 4 prolegom., num. 79. Ad hujus hymni explanationem conferunt epistola 8, lib. v, Bembi, et epistola Lipsii 32, cent. 1, ad Belgas. Uterque artem veterem notariarum restitui desiderant, Bembi etiam librum antiquum Hygini de sideribus his notis scriptum vidit. Joann. Clericus de Stylis veterum, variisque chartarum generibus, Hermannus Hugo de Origine scribendi, pluresque alii multa ad hunc hymnum spectantia exponunt. In catalogo codicum mss. bibliothecæ Bernensis I. R. Sinner meminit codicis Bongarsiani, quo usus est Weitzius, de quo vide proleg. num. 99 et not. b (col. 638 not. d). Sinnerus eum codicem distinctius describit, et in præfatione sui catalogi narrat ad hunc hymnum exhiberi pictam historiam S. Cassiani, duabus tabulis carmini appositis, quarum prima Cassianus ad pulpitum sedens pueros docet: hi scammis insidentes stylos una manu, altera libros gestant; in secunda tabula pueri Cassianum stylis confodiunt. Forma librorum quos pueri gestant nostris est similis: ex quo arguit Sinnerus, jam Cassiani sæculo hunc morem in locum voluminum obtinuisse. Non assentior: pictor sæculo ix, quo codex exaratus dicitur, sui sæculi, non sæculi Cassiani, morem videtur effinxisse. Sæculo v libros nostris similes cepisse verior est sententia.

2. Heinsius cum Amhr., *vocitant*, quod rectius esse ait quam *vocant*. Adhæret Parrhasius, qui ita pariter legit; et Prudentius, hymn. 48 martyrum, vers. 3, etiam dixit: *Cæsaraugustam vocitamus urbem*. Sed illic metrum exigebat *roc. tanus*, hic sive *vocant*, sive *vocantur* dicatur, constat versus. Gallandus prætulit *vocant*: *Et recte*, inquit, *quia est versus senarius iambicus*. Hæc ratiōne non minus recte dicitur *vocitant*. Cum hoc Prudentii hymno conferri possunt vetera Acta, sed ex hoc eodem hymno desumpta: de quibus Beda in prologo ad Vitam S. Felicis apud Bollandianos vol. I Januar. ad diem 14, ubi ait placuisse sibi ex

B carminibus S. Paulini Vitam S. Felicis presbyteri Nolani concinnare, *ejusque imitari industriam qui martyrium B. Cassiani de metrico opere Prudentii in commune apertumque omnibus eloquium protulit*. Exstant ex Cassiani Acta apud Mombritium. Fide etiam et auctoritate Prudentii nituntur quotquot veteres de Cassiano scripserunt, Gregorius Turonensis lib. 1 de Glor. mart., Ado, Usuardus, Notkerus, Petrus Damiani et alii.

4. Gis. prima edit., *propitium*, quæ est glossa pro *prosperum*.

5. In Enlalia vers. 5, *Ossibus ornat*.

7. *Vulnera*. Cellarius et Teolius crimina, peccata exponunt. Non abnuo; sed intelligi etiam possunt adversæ fortunæ casus. Vide vers. 101 et seqq.

9. Mar. prodiv. script., *obviam*. Retine *obvia*. Imaginem Cassiani in ipso altari positam fuisse perspicuum est: neque tam claro exemplo hæretici habent quid opponant, nisi gerras et nugas. Jam enim tunc ad eam imaginem Christiani preces fundebant: vers. 97, *Audit, crede, preces martyr prosperrimus omnes, Ratasque reddit quas videt probabiles*. Exemplum hoc imaginis in altari collocatæ, et aliud Romæ in ecclesia S. Hippolyti, ejusmodi erant quæ neque a multis sanctissimis episcopis ignorari poterant, neque tolerari si hæc eis inesset idololatria quam sibi fingunt heterodoxi, aliisque volunt persuadere.

10. *Fucus* in pictura passim dicebatur. In cod. Theod. lege 17, de pœnis: *Omnia simulacra (Eutropii) tam ex ære quam ex marmore, seu ex fucis, quam ex quacunq; materia quæ apta est effingendis . . . præcipimus aboleri*. Vide Gothofredum ad hunc locum.

14. Thuan., *concessa pro confossa*, quod mallet amplecti Chamillardus, et Teolius ex nonnullorum codd. fide fortasse rectum dicit. Casaubonus, in Julio Cæsare, pag. 42, ad verba Suetonii, *Arreptum graphio trajecit*, de martyribus aliisque agit qui stylis vel calamis confossi obierunt.

15. Ald., *percurrere*. Bollandiani notant *unde sumi pro quibus*, scilicet stylis. Chamillardus ait tabellas cereas dictas *pugillares*, quia stylo in eis pungendo scribebatur; Teolius a pugno seu pugillo, quo circumferri solebant assidue. Putant enim aliqui pugillare esse quod ad pugillum pertinet, seu pugillum imp'et. In hymno 10 Cath., ad vers. 144, dixi pugnum et pugillum genus esse mensuræ apud coquos et medicos; et apud coquos quidem id significari videtur quod pugno potest comprehendi; apud medicos vero pugillum esse quantum quinque summis digitis pugni levare aut apprehendi potest, monuit me cl. Franciscus Petraglia, non solum artis suæ medicæ cognitionibus instructus, scriptisque notus, verum etiam auctorioribus litteris ornatus.

16. Vat. A mendose, *annotante*. Mar., *scripserunt*; supra rectius, *scripserant*. Chamillardus inter præteratur: *Scholare pensum annotarant, scripserant*.

Historiam pictura refert; quæ tradita libris,
 20 Veram vetusti temporis monstrat fidem.
 Præfuerat studiis puerilibus, et grege multo
 Septus magister litterarum sederat.
 Verba notis brevibus comprehendere cuncta pe-
 |ritus,
 1054 Raptimque punctis dicta præpetibus
 |sequi.

A 25 Aspera nonnunquam præcepta, et tristia visa
 Impube vulgus moverant ira et metu.
 Doctor amarus enim disceanti semper ephēbo,
 Nec dulcis ulli disciplina infantia est.
 Ecce, fidem quatiens tempestas sæva, preme-
 [bat
 30 Plebem d'entam Christianæ gloriæ.
 Extrahitur cætu e medio moderator alumni

GLOSSÆ VETERES.

24. Præpetibus, *velocibus*, I.
 27. Ephēbo, *imberbi juveni*, I

29. Tempestas, *persecutio*, I., Mar.
 31. Moderator, *magist.r.* — Alumni, *juvenilis*, Mar.

COMMENTARIUS.

49. Hæc advertant velim, qui putant Prudentium ex solis picturis non bene intellectis Acta martyrum interdum adornasse. Imo ego existimo, præter peritorum narrationem, ipsum Acta sincera quæ tunc erant consuluisse, sed ad poeticum quemdam gustum res exposuisse, tanquam ex alterius referentis ore, aut quia audita primò ab ædituo postea ipse diligentius perlegit. Non erat autem hic ædituus, quod aliqui putant, homo aliquis illitteratus: nam oportebat illum esse clericum ordinatum, ut colligitur ex epistola S. Cornelii papæ. Vide Thomassinum tom. I, lib. II, cap. 30, de Discipl. eccles.

20. Esi tempus vetustum Prudentius appellet, tamen res potuit eodem sæculo IV contigisse. Sic in Romano vers. 32, *Ut refert antiquitas*, et tamen de Galerio imperatore loquitur. Verum etiamsi hæc antiquitas, et vetustas commode possit referri ad initium sæculi IV, tamen inopportunitatem est eam exponere de tempore Juliani Apostatæ, qui anno 363, post brevis imperium, extinctus est. Vide vers. 31.

22. *Sessio* plerumque auctoritatem indicat. Sic jurisconsulti apud Ciceronem sæpius sedentes, aut in solio consulentibus respondere dicuntur. Iudices etiam sedebant, cum sententiam proferebant. Notum est de Pilato, pro tribunali sedente. Jos. Ant. Gon-salus de Salas ad Petronii verba, *Atque eques, in causa qui sedet*, pag. 36 alia exempla profert. Magistri litterarum, quibus res erat cum parvulis, sellæ non nimis altæ insidebant. Plautus in Bacchid. III, 3, 28, *In sella apud magistrum assideres*. Docebant vero Christiani etiam ethnicorum filios, ut ex hoc hymno liquet, et colligitur ex Actis SS. Montani, Lucii, Flaviani et aliorum apud Ruinartium, ubi Flavianum discipuli hortabantur ut sacrificaret, quod dicerent, *ultimæ furoris esse magis mala mortis timere, quam vivere: quæ verba alii aliter legunt*. Sed paulo ante § 12, *Cum Flaviani adjutorium reclamaret amore per-verso*, recte cl. Giovenazzius corrigendum censet *ad-jutorium pro adjutorium*, cum sermo sit de discipulis.

23. Locus hic postulat ut de notariis quædam explicemus, quorum artem docebat Cassianus. Dominicus Aulsius, lib. I *delle Scuole sacre*, cap. 17 et 18, hac de re disputat. Ex Cosma monacho Ægyptio circa annum 540 refert scribas templi Hierosolymitani ex munere scripsisse sermones prophetarum, prout eos ab ipsis excipiebant, unde in prophetis apparet quædam confusio, de qua videri potest Daniel Huëtius in Præpar. evang., propos. 4, cap. 14, et S. Hieronymus in prologo ad prophetiam Hieremiæ. Cum notarii in foro Romano similes scribis templi Hierosolymitani fuerint, colligi potest hinc natam confusionem nonnullam in Actis SS. martyrum. Celeritatem scribendi in notariis veteres ipsi, qui ei rei inspicendæ assueti erant, valde mirantur. Martialis, lib. XIV, epigr. 208, *Currant verba licet, manus est velocior illis: Nondum lingua suam, dextra peregit opus*. Legi etiam potest epigramma Ausonii 137 ad notarium velocissime excipientem: *Puer notarum præpetum*, etc. Videntur autem fuisse nonnulli exceptores qui tanta velocitate scriberent, ut verba omnia red-derent. Nam in homilia de martyrio S. Genesii inter

opera S. Paulini ita legitur: *Sanctus itaque Genesius in juventutis flore primævo, provincialis militiæ ti-oci-nium suscepit, eam officii partem studio et arte com-plexus, quæ patronorum verba vel nova signorum velo-citate, vel dexteræ sonum vocis æquaret*. De notis Isi-dorus, lib. I Elym., cap. 22, *Notarum usus erat, ut quidquid pro concione aut in judiciis diceretur, librarii scriberent complures simul astantes, divisis inter se par-tibus, quot quisque verba, et quo ordine ex-iperent. Romæ primus Tullius Tiro Ciceronis libertus commen-tatus est notas. . . Notæ autem dictæ eo quod verba vel syllabas præfixis characteribus notent, et ad notitiam legentium revocent, quas qui didicerunt, proprie jam notarii appellantur*. Peveratus aiebat apud se existere notas mss. Tironis, et censet supposititias esse notas quas Gruterus Tironi ascripsit. Hinc colliges aliud fuisse litteris, aliud notis scribere. Notæ erant puncta, seu signa, seu singula in parvis et brevibus figuris vim multarum litterarum continentia, aliquantulum similia compendiis litterarum, quæ nunc *abbreviatu-ras* et *cifras* dicimus, sed magis simplicia, ut videtur. Confer epigramma de Indimagistro, et notas Bur-manni Antholog. pag. 453 tom. I.

24. Puncta sunt notæ, ut diximus. Ausonius loc. cit., *Punctis peracta singulis Ut una vox absolvitur*: conjunxit utrumque nomen *puncta singula*. Barthina, lib. XVII, cap. 9, advertit Prudentium eleganter usum verbo *sequi*, quod notat facilitatem in cera facili flexu. Plinius junior lib. VII, epist. 9, *Ut laus est cere, mollis, cedensque sequatur Si doctos digitos, jussaque fiat opus*. Lucanus lib. IX, *Solem cera sequetur*.

25. Mar., Rat., Weitz., Bong. a secunda manu, Vatt. B, P, X, Gifanuis Ind. Lucr. verbo *Jussa* ex vet. lib., Parrhasius, plerique Heinsiani, *jussa*. Ald., Bong. a prima manu, Fabr., Ambr., Noms., Heins., Ruinartius ex codice S. Michaelis, *risa*, scilicet præ-cepta, quæ aspera et tristia discipulis videbantur. Giselinus edidit *risa*, sed in aliis invenit *jussa*: quod, inquit, adeo allubescit, ut, quid debeam præferre non videam.

26. Mar., *moverat*; supra, *moverant*.

27. His similia S. Ambrosius lib. VI Hexæm. cap. D 6: *Nam quæ ignavis, aut infirmis, aut impiis plerum-que offensionem atque terrori sunt, aliis usui ita sunt hæc, ut pædagogi parvulis, Amari videntur, acerbis et mo-lestis, formidabiles verbere, libertatem lasciviendi negant, necessitatem disciplinæ exigunt, pueriles animos, ne luxu diffluant, terrore constringunt*. Nec dissimilia alii passim.

28. Teolius, *ulla*, mendose, ut puto.

31. Nonnulli ex his versibus colligunt Cassianum sub Juliano Apostata passum; perinde quasi Pruden-tius dicat eum comprehensum fuisse, quod pueros doceret, cum idolis sacrificare nollet, quod Juliani edicto vetitum erat; sed vetustius tempus videtur in-dicare Prudentius vers. 20, et causam martyrii clare innuit fuisse, quod Christianum nomen profiteretur, minime vero quod pueros doceret. Consule Bellan-dianos. Neque vero laudabilis Cassianus videretur, et contra imperatoris edictum pueros docere pergeret. Sic de Victorino Augustinus lib. VIII Confess., cap. 3,

- 1055** Gregis, quod aris supplicare spreverat. A
Pœnarum artificii quærenti, quod genus artis
Vir nosset, alto tam rebellis spiritu,
- 35 Respondent : Agmen tenerum, ac puerile gu-
[bernat,
Fictis notare verba signis imbuens.
Ducite, conclamat, captivum : ducite, et ultro
Donetur ipsis verberator parvulus.
Ut libet, illudant, lacerent impune, manusque
- 40 Tingant magistri feriatas sanguine.
Ludum discipulis, volupe est, ut præbeat ipse
GLOSSÆ VETERES.
36. Fictis, *formatis*. — Imbuens, *docens*, Mar.
37. Ultro, *cito, statim*, I.
40. Feriatas, *armatas, vel otium habentes*, I.
42. Coercuit, *strinxit*, I.
- Doctor severus, quos nimis coercent.
Vincitur post terga manus, spoliatus amictu,
Adest acutis agmen armatum stylis.
- 45 **1056** Quantum quisque odii tacita conceperat
[ira,
Effundit ardens felle tandem libero.
Conjiciunt alii fragiles inque ora tabellas
Frangunt : relisa fronte lignum dissilit.
Buxa crepant cerata, genis impacta cruentis,
50 Rubetque ab ictu curva, et humens pagina.
1057 Inde alii stimulos, et acumina ferrea vi-
[brant,
43. Vincitur, *ligatur*, I. — Manus, *per manus*, Mar.
46. Felle, *furore*, Iso.
49. Impacta, *inmissa, ingesta*, I.
51. Vibrant, *quatunt*, I.

COMMENTARIUS.

- narrat eum Juliani legem amplexum, loquacem scho-
lam deserere maluisse quam verbum Domini : idem
refert de Musonio Eunapius, et de Proæresio Hiero-
nymus in Chronico : *Proæresius, sophista Atheniensis,
lege data, ne Christiani liberalium artium doctores
essent, cum sibi specialiter Julianus concederet, ut
Christianos doceret, scholam sponte deseruit.*
34. Parrhasius, *rebelli*, non recte.
35. Parrhasius, *respondit, male*.
36. Rott., tres Torr., *strictis, pro fictis, nec male,
siebat Chamillardus. Ficta signa sunt notæ, de qui-
bus supra.*
38. Scriptor, Prudentio antiquior, non occurrit
qui dixerit verberator. Apud Ciceronem exstat verbe-
ratio.
40. *Feriatas* est ferias celebrantes. Postea vers.
75 : *Non petimus toties te præceptore negatas, Avare
doctor, jam scholarum ferias.*
41. Vat. B, Weitz., *volo sese*. Hailsbr., Bong.,
Widm. ad oram, *volo per se*. Probum est volupe est
pro jucundum est, auctoribus Terentio et Plauto.
42. Ald., Cellar., Thuan., Gis. ad oram, *minis :*
alii plerique, *nimis*.
43. Rat., *amictum* minus bene. In nonnullis vulg.,
spoliatur ; melius spoliatus.
44. Simile martyrium refertur de S. Felice in Pin-
cis, qui Romæ passus est XIX. cal. Febr., quod tamen
merito rejiciunt Bollandiani die 14 Jan. in comm-
prævio ad Vitam S. Felicis Nolani, § 6. Nicephorus,
lib. xv, cap. 18, narrat Stephanum Antiochiæ episcopum
a pueris interfectum calamis instar telorum
præcutis. Theodoretus lib. III Histor., Sozomenus
l. b. v, et ante hos S. Gregorius Nazianzenus orat. in
Julian. Marcum Arethuserum episcopum cultris
pennariis a pueris vexatum commemorant : de cujus
recta fide et cultu apud catholicos videri possunt
Bollandiani ad diem 21 Martii.
46. Ald., Weitz., *effudit*. Ald., Vat. X, *tantum ;*
alii, *tandem*.
47. Multi scribunt *coniciunt*. Ald., vetus codex ad
marg. edit. Weitz. apud cl. præsulem Reggium,
Tern. in contextu, *lapides pro fragiles*, quod exstat
in plerisque. Pro ora habent ore Vat. A, Bong.,
Weitzius. Sed concinnius est *in ora*. S. Gregorius
Turonensis de Gloria martyrum lib. 1, cap. 43, ex
Prudentio, ut puto, idem fere exprimit : *Ceratas in
caput illidunt tabellas*. Plautus Bacchid. III, 3, 36 :
*At nunc, priusquam septuennis est, si attingus eum
manu, Extemplo puer pædagogo tabula dirumpit caput.*
48. Scribebant veteres in corticibus, papyro, per-
gameno corio, frondibus arboreis, sed præcipue in
tabulis ceratis. Fieri autem solebant pugillares, sive
hujusmodi tabulæ ceratæ e ligno, fago, acere, citro,
ebore, aliquando crystallo et onyche, plerumque e
buxo. S. Ambrosius lib. III Hexæm., cap. 13 : *Buxus*
- B quoque elementorum apicibus utilis exprimentis, levi
materia, usum manus puerilis informat. Unde ait Scri-
ptura : *Scribe in buxo*. Locus exstat cap. II Haba-
cuc, vers. 2, ubi Vulgata habet : *Scribe visum, et ex-
plana eum super tabulas, ut percurrat, qui legerit eum*.
S. Ambrosius cum LXX vertit *in buxo, aut super bu-
xum*. Dicitur autem *buxus, buxi, et buxum, buxi*.
Pulchra est elegia Propertii lib. III de Amissis Pugil-
laribus, ubi inter alia ait : *Non illas fixum caras effe-
cerat aurum, Vulgari buxo sordida cera fuit.*
50. Vat. B, Mar., Rat., Weitzius, *curva tumens*.
Ald., Widman. supra, plerique Heinsiani, Vat. P,
Q, codex unus Bolland., *curta tumens*. Vat. X, *curvo
tumens*. Hailsbr., *curve tumens*. Pal., *custe tumens*.
Cauchius *curva, et humens*. Ambr., *chartæ et humens*.
Parrhasius, *Rubetque ab ictu chartæ, et humens pa-
gina*. Gronovius, cap. 5 Observat. eccles., *conjecerat
curta, et humens pagina*. Scilicet *curta mutilata, tran-
cata, recisa : tumens, cruore martyris*. Ita etiam ca-
stigaverat Heinsius ad Claudianum, et in textum ad-
misit cum Thuan. Giselinus agnovit varietates
lectionum, in pervulgatis *curva tumens*, in Ganda-
vensi *curta tumens*, in Daventriensi *curve turgens*, in
alio *curva tumens* (ita edidit Fabricius). Sed suam
lectionem *curva humens* in plerisque antiquis exstate
affirmat, eamque defendit auctoritate Bedæ, qui do-
cet in poetarum arbitrio olim fuisse, utrum *h* aspira-
tio instar forium consonantium synalæpham arceret,
an pro modo suæ fragilitatis nihil valeret ; adducit-
que exemplum Fortunati, quem tamen Prudentio
pene æqualem perperam dicit. Fatetur vero Giseli-
nus mollius esse *curva et humens*. Quod attinet ad
legem metri, Heinsius non deberet recusare *curva
humens* ; admissio illo hiato, quem toties in Prudentio
agnoscit. Teolius ait lecturam *curta tumens* commo-
dam admittere interpretationem, et omnium codicum
Vaticanorum esse. Verum etsi concedam aliquam
excogitari posse commodam interpretationem, tamen
ea lectio metro refragatur, neque vere est omnium
codicum Vaticanorum, ut vidimus. Imo Alex. et
Urb. diserte habent *curva, et humens*, quod proinde
videtur præferendum. Heumannus in Pœcil. tom. II,
lib. III, pag. 364, putat Prudentium scripsisse *nuda,
et humens*.
51. Althelmus in ænigmate de pugillaribus : *Nunc
ferri stimulus faciem proscindit amœnam Flexibus, et
sulcis obliquat ad instar aratri. In stylo stimulus et
acumen est pars acuta ferri aut æris qua scribebant.*
Cicero de Orat. : *Omnia sub styli acumen subeant, ne-
cesse est. Altera erat styli pars plana qua scripta de-
lebantur. Hinc stylum vertere, stylo depascere pro
corrige, mutare*. S. Hieronymus ep. 50 vel 51 ad
Domnionem : *Stultus ego, qui me pntaverim hæc abs-
que philosophis scire non posse ; qui meliorem styli
partem eam legerim, quæ deleteret, quam quæ scriberet.*

- Qua parte aratis cera sulcis scribitur : A
Et qua secti apices abolentur, et æquoris hirti
Rursus nitescens innovatur area.
- 55 Hinc foditur Christi confessor, et inde secatur :
1058 Pars viscus intrat molle, pars scin-
[dit cutem.
- 70 Istud dedisti ferrum, et armasti manus.
Reddimus ecce tibi tam millia multa notarum.
Quam stando, flendo, te docente, excepimus.
1059 Non potes irasci, quod scribimus :
[ipse jubebas,
Nunquam quietum dextera ut ferret stylum.
- 30 Quam qui profunda perforarat viscera.
Ille levis, quoniam percussor morte negata
Sævire solis scit dolorum spiculis.
Hic quanto interius vitalia condita pulsat,
Plus dat medelæ, dum necem prope applicat.
- 75 Non petimus toties te præceptore negatas,
Avare doctor, jam scholarum ferias.
Pangere puncta libet, sulcisque intexere sul-
cus,
- 65 Este, precor, fortes, et vincite viribus annos .

GLOSSÆ VETERES.

53. Æquoris, planities, l.
54. Area, planities, l.
56. Viscus, viscera, l.
59. Summa pupugerat, extrema, scilicet cutis; id est, parum læserat, l.
- B 63. Condita, abscondita, l.
65. Este, estote, l.
76. Ferias, cessationes, l.
77. Pangere, infigere, l.

COMMENTARIUS.

Symposium in ænigmate de graphio sive stylo : *De summo planus, sed non ego planus in imo, Versor utrinque manu, diverso et munere fungor. Altera pars revocat quidquid pars altera fecit.* Verum hæc omnia a nullo clarius quam a nostro poeta explicantur, quod plures jam notarunt. Formam styli veteris exhibet Pignorius de Servis, pag. 112, ubi præmittit Prudentium antiquum scribendi rationem adamussum explicuisse. Similem imaginem styli profert Hermannus Hugo cap. 9, ubi stylum ferreum in Vulgata editione cap. XIX Job cætem vel cæstem vocari affirmat. Quam lectionem, inquit, omnium accuratissime defendit et explicavit Ludovicus Molina in prima parte S. Thomæ, q. 26, art. 1, disp. 2, ubi probat ex Lexicis et Orthographia Manutii, cæstem esse ferrum sculptorium, sic dictum a cæto, vel antiquo verbo cæto, quod significat cædo. In Orthographia Manutii verbo cloaca inscriptio sepulchralis Sergii aut Sergii Polensis legitur, ubi hæc sunt verba : *Malleolo, et cæte litteratus silex.* Plurimos hoc monumentum decepit, quod sæculo XV conflictum inter eruditiores constat.

52. In nonnullis vulg. male, *cerea*. In Torn. deest *cera*. Latinius ascripsit *charta*. Hoc versu acumen styli describitur.

53. Hæc est planities sive latitudo styli qua characteres scripti delebantur, et innovabatur cerea tabula, ut iterum scribi posset. Ausonius tabulam æquor dixit loc. cit. : *Et nota parce dextera Volat per æquor cereum.* De hac voce æquor rursus in hymno S. Hippolyti.

55. Acumine styli foditur, secatur vero planities seu parte lata. Hinc discimus, ita planitiem styli aut semper aut interdum fuisse factam, ut ad secundum ea utilis esset. Gregorius Turonensis loc. cit. : *Secantes latitudinibus styli, punctisque minutis transverberantes membra magistri, dignum Deo martyrem effecerunt* : quod a Prudentio mutuatur.

56. Ex Servio notat Giselinus, viscus non tantum intestina, sed quidquid sub corio est, significare. Ab initio hujus hymni bucusque desideratur in Prag.

57. Ald., Sich., et Gall., *cruentæ pro ducentæ*, quæ est codicum lectio, et confirmatur adverbio *pariter*, et *totidem*.

58. Prag., *per vulnera*; melius *vulnerum*.
59. Secunda in *pupugerat* producitur. Vide proleg. num. 205.

60. In nonnullis vulg., *perforata*, male. Vat. B,

Mar. a veteri manu, *perfoderat*, Prag., *perfoderit*. Legendum *perforarat*.

61. Bong., *præcursor*, non bene.
62. Vat. B, Mar., Rat., Pragens., Widm., Bong., Hailsbr. supra, Sich., *solescit*; melius *solis scit*.

65. Cellarius et Teolius has voces martyris esse dicunt. Sed possunt etiam esse narrantis, qui, quasi præsens adesset, in eas voces eruperit. Parrhasius edidit *esto*, et in notis ait, *esto* hic non esse verbum, aut affirmandi particulam, sed hortandi adverbium. Cæterum merito censet legendum *este*.

66. Vulg. nonnulli, *desit pro desit*.
69. Vat. B, Rat., Mar. a prisca manu, *Ut quid jam gemis, exclamant, tute ipse magister*.

71. Ald., *tibi nunc*, et vers. seq. *quæ*. Fabr., *tibi jam*, et postea *quæ*. Gall. cum Torn. et ed. Paris. Patrum adhæret Fabricio. Plerique, etiam Parrhasius, habent ut edidimus.

72. Parrhasius, *quam stando, et flendo*. Mar., *excidimus*; supra rectius, *excepimus*.

73. Prag., *scripsimus*: melius *scribimus*. Ms. codex S. Michaelis apud Ruinartium, *rivebas*, vitiose, pro *jubebas*.

74. Vat. A, Pal., Alt., Cauch., *dextera ferre stylum*. Ambr., *dextera fere*. Heinsius suspicabatur *dextera ferri stylum*, quamvis agnoscat etiam in *ferre e* postremum posse produci ob st dictionis sequentis. Verum lectio communis codicum non est sollicitanda. Apud Ruinartium metrum vitiatum est *quietum ut dextera ferret*. *Jubeo* cum ut sæpe Prudentius, sæpe alii usurpant. Notatum a nobis jam alibi est.

77. Ald., Gis. in textu, codex Busliidiensis apud Giselinum, *pungere*, quod Giselino placet ob elegantem agnominationem *pungere puncta*, quæ durat etiam in phrasi sequenti, *sulcisque intexere sulcos*. Ad marginem apposuit *pingere*, et agnovit alios legere *pangere*, sed neutrum tam venustum ipsi videbatur quam *pungere*. Plerique nostri legunt *pingere* Vatt. A, B, Alex., Mar., Rat., Prag. cum Weitz., Widm. a prima manu, et aliis. Parrhasius, Ambrus., tres Heinsiani, Widm. supra, Pal., *pangere*, quod etiam habent Bong., Fabr., et sequuntur recentiores. Siquidem *pangere* Festo est *figere*, sic *pangere clavum*, *pangere plantam*, hoc est, in terram defigere. His addo, Columellam eodem verbo in eadem re sæpius esse usum, et eadem metaphora, lib. X, *Cæ littera proxima primæ Pangitur in cera docti mucronis magistri*. Pro *intexere* Hailsbr. minus recte *intendere*.

Flexas catenis impedire virgulas.
 Emendes licet inspectos longo ordine versus,
 80 Mendosa forte siquid erravit manus.
 1060 Exerce imperium : jus est tibi plectere
 [culpam,
 Siquis tuorum te notavit segnius.
 Talia ludebant pueri per membra magistri :
 Nec longa fessum pœna solvebat virum.
 83 Tandem luctantis miseratus ab æthere Christus,
 Jubet resolvi pectoris ligamina :
 Difficilesque moras animæ, ac retinacula vitæ
 Relaxat, arctas et latebras expedit.
 Sanguis, ab interno venarum fonte patentes
 90 Vias secutus, deserit præcordia,
 Totque foraminibus penetrati corporis exit

A Fibrarum anhelans ille vitalis calor.
 Hæc sunt quæ liquidis expressa coloribus,
 [sospes,
 Miraris : ista est Cassiani gloria.
 95 Suggere, siquod habes justum vel amabile votum,
 Tibi siqua spes est, siquid intus æstuas.
 Audit, crede, preces martyr prosperrimus
 [omnes,
 1061 Ratasque reddit quas videt probabiles.
 Pareo, complector tumulum, lacrymas quoque
 100 Altar tepescit ore, saxum pectore. [fundo :
 Tunc arcana mei percenseo cuncta laboris :
 Tunc, quod petebam, quod timebam, mur-
 [muro,
 Et post terga domum dubia sub sorte relictam,

GLOSSÆ VETERES.

78. Impedire, *volvere*, l.80. Quid, *aliquid*, l.82. Quis, *aliquis discipulorum*, l.88. Expedit, *exolvit, vacuavit*, l.95. Expressa, *imaginata*, l.95. Suggere, *indica illi, pete*. — Quod, *aliquid*. —B Votum, *precem*, l.96. *Æstuas, cupias*, l.99. Pareo, *obedio*. — Fundo, *abtempero*, l.100. Saxum, *pavimentum*, l., Mar.101. Percenseo, *præteritum pro præsentis*, l.103. Domum, *uxorem*, l.

COMMENTARIUS.

Notandum in Eulalia plagas et verbera vocari *notas*, et *scriptionem* metaphorice vers. 35, *Eulalia numerate notas*. Scriberis *ecce mihi, Domine*. Hac eadem metaphora Plautus aliique usi sunt, et nunc pueri illi adentes magistro Cassiano. Catullus carm. 25: *Ne latuscum latusculum, natesque mollicellas Inusta turpibilibi flagella conscribissent*. Ubi obiter noto corripit a Catullo primum i in conscribissent: quod peccatum si admisisset Prudentius, quot grammatici in eum in urrexissent? Cæterum hæc ipsa metaphora adhuc mone Italico celebratur *graffiare*, quod est unguconscribillare, et dicitur a *graphio*, ut advertit Ipius ad Catulli carmen 25. Vide in Romano vers. 357, *Charaxat ambas unguis scribentibus Genas*.
 78. Chamillardus id intelligi ait aut de notis quas imus, aut de scriptura Runica, qua Gothi utebantur antequam Ulfilas litteras eis invenisset, aut scribendi ratione singulari qua Galli usi sunt usque ad Chlodovei tempora. Specimina illarum veterum scripturarum Mabillonius in præclaro opere diplomatica exhibuit, ubi observare licet flexas virgulas catenis colligatas, sive impeditas. Vide lib. 1. cap. 9, et lib. v, tab. II. Cæterum Prudentius de his Romanorum, quas docebat Cassianus, non de his barbarorum litteris loquitur.
 85. Genitivum verbo miserandi junctum alibi Bollmanni non legerant: sed ita eo verbo usi sunt Silius lib. vers. 381, Minucius, Accius apud Nonium, et alii.
 87. Mar. a prima manu, *difficilisque*.
 88. Ald., *Gis*. prima ed., *Relaxat artus, et latebras expedit*. Pal., *istas pro arctas*.
 89. Mariettus, *patescens*; supra, *patentes*, melius.
 93. Horatius, lib. IV, ode 8, *Liquidis ille coloribus ters nunc hominem ponere, nunc Deum*.
 94. Vat. B, *ita*: corrige *ista*.
 95. Prag., Rat. a prima manu, Mar. a prima manu *siquid habes*, non ita bene.
 96. Scripti constanter cum Aldo et Parrhasio, *spes siqua tibi est*, quod cum hiatu sustineri potest. Gisekhus, fortasse ut id vitaret, *tibi siqua spes est*. Fabricius, *spes si tibi est qua*. Weitzius conjiciebat *siqua tibi spes, siquid*.
 97. Alex., *audi*; supra, *audit*, probe. Vat. B, *credo*: retinendum *crede*. Cellarius rursus, e grammatico theologus factus, hujusmodi invocationem labem fidei vocat, quæ ævo Prudentii fuit, aut esse cepit. Nec enim, ait, *omnium ejusdem ætatis hæc opinio, vel error fuit*. Allegatque Ambrosium in Roman. 1 comm.

21, et Hieronymum epist. 53 ad Riparium. Verum auctor Commentariorum in Epist. ad Roman. (neque enim Ambrosius verus est auctor) nihil eo loco affert, quod Prudentio, quod vero Ambrosio, quod doctrinæ catholicæ de invocatione sanctorum opponatur. Hieronymus ad Riparium scribit contra Vigilantium, qui ausus est *os fetidum aperire, et putorem spurcissimum contra sanctorum martyrum reliquias, et nos, qui eas suscipimus, appellare cinerarios, et idololatrias, qui mortuorum hominum ossa veneremur.... Honoramus autem reliquias martyrum, ut eum cujus sunt martyres adoremus. Honoramus servos, ut honor servorum redundet ad Dominum*. Quid hæc contra invocationem sanctorum? Negat quidem Hieronymus reliquias sanctorum martyrum colendas et adorandas esse. Sed negant etiam catholici, qui solum hujusmodi vocabula, a multis SS. Patribus usurpata, adhiberi posse concedunt, exposita commoda distinctione de cultu aut adoratione latræ et dulciæ.

98. Prag., *reddet, perperam*. Mar., Rat., Weitz., *reddet*, minus bene. Hailsbr., *vidit*. Metrum exigit *videt*. Vat. X *mendose, ratasque Deo reddet*.

99. Glossa Isonis *fundo, abtempero*, videtur applicanda verbo *pareo*, scilicet *pareo, obedio, obtempero*.

100. Latinius correxit *altare*: probum est *altar*. Vat. X corrupte, *Altare posco ore*. Alex., *tepesti*, correctum per *tepesti*. Hujusmodi pietatis exemplum præcesserat in S. Gregorio Nysseno orat. 3 in Quadraginta martyres: *Ipsamque sacrarum reliquiarum thecam lacrymis amaris aspersi*. Lacrymæ gentiliū ad aras deorum, de quibus Broverius cap. 25 de Adorat., a piis Christianorum lacrymis, pœnitentiæ causa fusis, immane quantum differunt.

102. Latinius in Torn. correxit *timebam pro timebo*. Parrhasii singularis est lectio, *Tum quod petebam, quodque avebam, murmuro*. De significatione hujus vocis *murmuro* dixi ad vers. 36 præfat. lib. I in Symmach. Adde Broverium de Adorat. cap. 8, qui precantes solitos murmurare, seu voce submissa loqui, multis exemplis probat.

103. Iso *domum* intelligit uxorem, et postea *futuri, filios*. Fortasse hæc duæ glossæ pertinent ad *domum, uxorem, filios*: perinde quasi domus totum id significet. Ex hoc loco, ut puto, aliqui collegerunt Prudentium fuisse conjugatum, ut legitur in codice Vat. F, num. 77 proleg., in nota. Verum etiamsi uxorem non duxerit, recte nihilominus domum vel familiam habuisse dicitur, siquidem domus et familia, cum

Et spem futuri forte nutantem boni.

A

X HYMNUS.

105 **1062** Auditor, Urbem adeo, dextris successi-
[bus utor :
Domum revertor, Cassianum prædico.

INCIPIT PASSIO S. ROMANI MARTYRIS.

Romane, Christi fortis assertor Dei,

1063 Elinguis oris organum fautor move .

GLOSSÆ VETERES.

104. Futuri, scilicet filii, I.

105. Urbem, Romam, Mar.

1. Assertor, sicut Nazarene, I.

2. Elinguis, infacundi. — Organum, sonum, I. — Fautor, adjutor, Mar., I.

COMMENTARIUS.

ad personas refertur, accipitur pro corpore personarum, quod iure proprio ipsarum, aut communi cognitionis nomine continetur.

104. Mar., Prag., Gis. secunda ed., sorte. Ald., Weitz., et plerique codd., forte. Heinsius notavit in scriptis esse forte, sed elidit sorte, fortasse nolens, aut quia typographus vocem Giselini sumpsit. Recentiores textum Heinsii exscribunt.

105. Revend., urbe adeo, ex quo conjicit Heinsius urbe abeo. Foro Cornelii. Verum lectio aliorum omnium codicum longe melior est. Nam Prudentius urbem Romam petebat, ubi dextris successibus usus est. Relege vers. 3. Post hunc hymnum in Mar., et Rat. sequitur, *De loco in quo martyres passi sunt*.

Hæc est inscriptio in codice Marietti, ubi hic hymnus ponitur post versus *De loco in quo martyres passi sunt*. In Vat. A, *Liber de beato Romano martyre*, et ponitur post hymnum S. Eulaliæ. Aldus statim post Hamartigeniam, *Romanus martyr*. Alex., *Aurelii Prudentii Clementis V. C. Finit contra Symmachum liber II. Incipit ejusdem Romanus contra gentiles*. Parrhasius, *De Coronis liber*, et sine alio titulo incipit primus versus *Romane*. In Ambr. cod., *Sancti Romani martyris contra gentiles dicta. Opuscula Aurelii Prudentii Clementis, metro iambico senario*. Et in sine, *Finit sancti Romani liber Peristephanon. Incipit Aurelii Prudentii Clementis hymnus in laudem SS. martyrum Emeterii, etc.* In Thuan. post libros adversus Symmachum legitur cum titulo *Incipit ejusdem Romanus contra gentiles*: qui locus fortasse etiam in Puteano huic hymno obtigerat. Ambrosianus codex hunc hymnum fere integrum habet, et versus 30 primos præfationis loco notat. In Oxon. sub titulo *Passionis Romani inter Hamartigeniam et Psychomachiam inseritur*. Et in vita Prudentii, quam is codex exhibebat, novem ejus recensentur libri, Cathemerion, Apotheosis, Psychomachia, Hamartigenia, contra Symmachum; item contra Symmachum, Romanus, Peristephanon. In Rott. hoc poema ultimum est inter hymnos Peristephanon. In Egm., *Incipit Romanus. Fabr. Hymnus D. Romano martyri Antiocheno*. In editione Lotteri anno 1515, *Aurelii Prudentii liber, in quo scribitur passio beati Romani martyris, et in eodem contra omnes gentilium deos, sectasque, et sacra disputatur*. Weitzius, qui post versus de loco baptismi hoc carmen collocat, inscribit, *Incipit Romanus Prudentii Cl. contra gentiles*. Fabricius in commentario peculiari ad hunc hymnum tradit a Nebrissensi inscribi, *Agon Romani*, ab Aldo Manutio *Tragædia* ex versu 1115, *Seriemque tantæ digerens tragædiæ*. Addi potest carmen et materiam esse tragica. Cæterum Aldus apud me solum ait *Romanus*, et Nebrissensis *Romani martyris supplicium*. Fortasse Fabricius voluit dicere Murmellium.

1. Nonnulli putarunt hunc Romanum esse illum ipsum quem S. Laurentius ad fidem convertit. Nebrissensis narrat Romanum fuisse monachum Antiocheum. Chamillardus censet duos fuisse Romanos martyres Antiochiæ passos anno 303, eodem die XIV. cal. Decembris, Prudentium vero utrumque permiscuisse, unum eundemque esse putavisse. Cellarius hac de re dubitat; etsi enim Eusebius cum Prudentio non omnino consentiat (qua ratione ductus est Chamillardus post Baronium, ut duos Roma-

nos astrueret), tamen unus potuit esse Romanus, in cuius passionis circumstantiis quibusdam vel Eusebius, vel Prudentius decepti fuerint. Martyrologium Rom. plane sequitur Prudentium: de eodem Romano agunt Beda, Usuardus, Ado; et Græci in menologio iisdem pene verbis, ut fatetur Baronius ad diem 18. Nov., quamvis Græci hunc Romanum distinguant a Romano diacono ecclesiæ Cæsariensis, quem laudat Eusebius. Ruinartius Acta S. Romani apud Mombritium pro sinceris non habuit, et ea tantum profert quæ Eusebius narrat lib. II de Resurrectione et Ascensione Domini: ex quibus et ex aliis quæ idem Eusebius tradit lib. de Martyr. Palæst., cap. 2, colligit Romanum genere Palæstinum fuisse, Cæsariensis ecclesiæ diaconum et exorcistam, et extra patriam Antiochiæ passum anno 303. Ex Prudentio vero ea assumit quæ ad infantis martyrium pertinent, de quo Eusebius non meminit. Hoc Eusebii silentium ratio nulla est ut duo Romani eodem die eodemque in loco martyres admittantur. Quod autem Eusebius innuit, martyrium contigisse sub Diocletiano imperatore, Prudentius vero nominat Galerium, id nihil refert: nam Galerius Cæsar eodem tempore erat, et persecutionem adversus Christianos ipse maxime urgebat. Fronto Ducaeus, in not. ad 4. Homil. Chrysostomi de S. Romano, prudentissimè judicat unum eundemque esse Romanum quem Eusebius, Prudentius et Chrysostomus celebrant: *Non video tamen, inquit, quid obstat quominus utrumque contigisse dicamus... Sæpe enim fit ut eandem pugnam duo narrant historici, quædam ejus partes ab uno attingantur, quædam ab alio prætermittantur*. Profecto cum Eusebius martyrium Romanum in lib. de Martyr. Palæst., et in lib. de Resurrect. enarraverit, magis sibi ipsi adversari videtur Eusebius, quam Eusebio adversetur Prudentius, ut postea explicabo. Baronius alique veteres librum Eusebii de Resurrect., a Sirmondo primum editum, non viderant, adeoque facilius duos Romanos distinguebant: quia Prudentius quædam de Romano dixit quæ Eusebius in lib. de Martyr. Palæst. omisit. Quod si Baronius vidisset, multa alia ab Eusebio in lib. de Resurrect. in martyrio Romani enarrando proferri, quam penitus in lib. de Mart. Palæst. tacuerat, fortasse aliam sententiam tulisset. Recentiores, quia illam distinctionem Romanorum a Baronio admissam legunt, fere sine alio examine a Prudentio Romanos confusos fuisse pronuntiant. In hoc hymno ita magnifice pleraque exponi ait Fabricius, *ut solos Christianos sapere, solos facundos esse dixeris*. Ejusdem elogium ex Barthio lege proleg. num. 216. De commentario Murmellii vide ibid. num. 105. Fabricius nihil in hoc hymno ait desiderari posse, nisi quod parum pia est invocatio et conclusio. At quanto magis illa est piæ quam si Phœbum aut musas more aliorum poetarum invocaret? Dixi jam sæpe quam iuandor hæretici invocationem Sanctorum evertere conentur. Glossam Isonis in hoc versu non intelligo.

2. *Elinguis* dici solet qui non est eloquens, ut paulo post *lingua* sumitur pro eloquentia, et contra *infantia* opponitur facundiæ. Exempla congestit similia Barthius lib. X Adv., cap. 14, lib. XLI, cap. 20; lib. XLII, cap. 16, ut hæc ipsa Prudentii loca illusiraret.

Largire comptum carmen infantissimo : A
1064 Facultuarum mira laudum concinam :
 5 Nam scis et ipse posse mutos eloqui.
 Plectrum palati, et fauciam sævus tibi
 Tortor revulsit, nec tamen silentium
 Indixit ori, quo fateharis Deum.
 Vox veritatis testis exstingui nequit,
 10 Nec si recisis palpitet meatibus.
 Sic noster hærens sermo lingua debili
 Balbutit, et modis laborat absonis :
 Sed si superno rore respargas jecur,
 Et spiritali lacte pectus irriges,
 5 Vox impeditos rauca laxabit sonos.

1065 Evangelista scripsit, ipsum talia
 Præcepta Messian dedisse apostolis :
 Nolite verba, cum sacramentum meum
 Erit canendum, providenter quærere :
 20 Ego imparatis, quæ loquantur, suggeram.
 Sum mutus ipse, sed potens faciendæ
 Mea lingua Christus luculenter disseret :
 Ipse explicabit, quos supremo spiritu
 Dæmon tumultus, dum domatur, moverit,
 25 Furore pestis pejor in novissimo.
 Sic vulneratus anguis ictu spiculi
1066 Ferrum remordet, et dolore sævior
 Quassando pressis immoratur dentibus :

GLOSSÆ VETÈRES.

3. Comptum, ornatum.—Infantissimo, ineloquentis-
 fimo, l.
 4. Mira, pro miracula, l.
 5. Nam, quia. — Mutos, alatos, Græcè mutus, l.
 8. Indixit, imposuit, l.
 10. Palpitet, vacillet.—Meatibus, transitibus vel
 ris, l.
 11. Hærens, tardans, l.
 12. Absonis, turpibus, inhonestis, l.

15. Laxabit, solvet, l.
 17. Messian, Christum, l.
 20. Suggestam, ministrando, ministrabo, summi-
 nistro, l.
 22. Luculente, manifeste, aperte loquetur, l.
 25. Explicabit, solvet scilicet illos, l.
 24. Moverit, dederit, l.
 26. Ictu, percussione, l.

COMMENTARIUS.

3. In officio Mozarabico colitur S. Romanus die 18
 Novembris, et nonnullæ strophæ ex hoc hymno de-
 sumuntur. Hic versus ita in eo breviario legitur :
Largire comptum carmen, et faustissimum.

5. Breviar. Moz., *Qui scis et ipse.* Parrhasius, nam
 vis ipse, desideratur et. In emendatis ait Parrhasius,
 ut versus bene servari possit, rectius fortasse esse
 scribere *Nam tu scis ipse posse mutos eloqui.* Verum
 neque ita recte procedit metrum. Pro *mutos* Widm.
 supra, Vat. B, Mar. a prima manu, Prag., *mutum*,
 fortasse ut intelligatur non duos martyres, quos hic
 celebrat, sed unum S. Romanum, exacta lingua,
 fuisse locutum. In Rat. erat *mutos*, sed apparebat
 indicium lituræ. Mariettus conjiciebat *mutum os.* Ad-
 vertendum est, *eloqui* esse *elegantè loqui*, ut explicat
 Isidorus in Differentiis; et hoc ipsum vult Prudentius,
mutos, volente Deo, non solum loqui, sed etiam elo-
 qui.

6. Cicero, de Natura deorum cap. 59, *Plectri simi-
 lem linguam nostri solent dicere, chordarum dentes.*
 Infra iterum Prudentius vers. 988, *Titubante plectro
 fatus esset debilis.* Suetonium multi allegant, quasi
 dixerit in Claud. cap. 30, *plectra linguæ titubantia,*
 sed legendum est *præterea*, non *plectra.*

7. *Revellit*, seu *revulsit*, est a *revello*.

10. Mar., Vat. A, Rat., *etsi recisis*; alii, *nec si recisis.*

11. Teolius hic, nescio an data opera, nam alii
 habent sic. *Linguam adherere faucibus* phrasis est e
 Psalnis petita. Virgilianum est *Vox faucibus hæsit.*
 Pro *lingua* Ald., Fabr., Egm., Bong., Hail-br., et
 nonnulli alii, *linguæ.*

12. Parrhasius contra metrum, *balbutit modis et.*
 Heinzius mallet et *laborat absonis modis*, si per mss.
 liceret, quia id concinnius est. Mibi lectio codicum
 non videtur sollicitanda.

13. Egm. mendose, *respargas.* Weitzio placuit eum
 Hail-br. scribere *respargas.* Pro gratia cælesti ros
 supernus ponitur ex stylo sacræ Scripturæ.

15. Parrhasius, *balabit*, minus bene, pro *laxabit.*
 Eandem varietatem lectionis ex Ambros. ascripsit
 Heinzius, et in nonnullis quidem peculiaribus scrip-
 turis Parrhasius eum Ambrosiano consentit, et for-
 tasse Parrhasius Ambrosianum consuluerat; alioquin
 diverso codice usus est Parrhasius, nam in aliis dif-
 fert ab Ambrosiano.

16. Parrhasius, Ambr., Rott. tres Torrentiani,

scribit; alii, scripsit. Matthæi locus existat cap. x,
 vers. 19.

19. Vat. B, Mar., Rat., Prag., *providentes quærere.*

21. Rat., *facundia.*

22. Vat. A, male, *me lingua.* Idem, *luculente dis-
 serit.* Mar., Rat., *luculenter*; plerique, *luculente.*
 Vatt. P, Q, Alex. a secunda manu, *disserit*; alii,
disseret. Nebrissensis ait non posse legi *Christus*, sed
Christo, quia *mea lingua* est nominandi casus. Mur-
 mellius vult *mea signa Christus*, id est, mei animi
 C sensa: quamvis fateatur in quibusdam exemplaribus
 esse *mea lingua*; quod metricæ rationi non quadrare
 perperam affirmat. Non videntur hi auctores assecuti
 Prudentii mentem, et venustam appositionem *Chri-
 stus, qui est mea lingua.*

23. In his verbis *supremo spiritu* intelligi potest
 Romanum in ultima persecutione passum, quæ per-
 secutio cæteris fuerit atrocior. Giselinus simpliciter
 id intelligendum ait quomodo illa in Laurentio vers.
 505, *Dum dæmon invictum Dei Testem lacessit prælio,
 Perfossus ipse concidit.* Irridet autem Mummellium,
 quod totam hanc periodum ad historiam quæ est
 Matth. xvii, Lucæ ix, conatur detorquere: ubi scilicet
 narratio de puero lunatico exponitur.

24. Vat. A, *dæmonum*, sed factum *dæmon.* Vat B,
dederit, recte etiam correctum per *moverit*, quod est
 in margine pro div. script.

26. In margine Vat. A notatur ad hunc versum
 Æsopi fabula de lima et serpente. Fortasse indicatur
 fabula 7 lib. vii Phædri: *Mordaciorem qui improbo
 dente appetit, Hoc argumento se describi sentiat. In
 officinam fabri venit vipera, Hæc cum tentaret siqua
 res esset cibi, Limam momordit. Illa contra contumax:
 Quid me, inquit, stulta, dente captas lædere, Omne
 assuevi ferrum quæ corrodere? Similem de mustela
 fabellam Æsopus et Camerarius conscripserunt.*

27. Florus, lib. ii, cap. 15, *Quam maxime mortiferi
 morsus esse solent morientium bestiarum.* Lib. ix Con-
 trov. Senec., 6, *Concitatissima est rabie in despera-
 tione, et morte ultima in furorem animus impellitur.*
*Quædam fera ipsa tela commordent, et in mortis
 auctorem per vulnera ruunt.*

28. Scilicet fera quassans ferrum compressis den-
 tibus immoratur spiculo, adeoque vulnus reddit gra-
 vius. Dicit *immoratur*, ut postea vers. 832, *Nec
 immorata fetibus.*

- 30 Hastile fixum sed manet profundius,
Nec cassa sentit morsuum pericula.
Galerius orbis forte Romani statum
Ductor regebat, ut refert antiquitas.
Immitis, atrox, asper, implacabilis:
Edicta late mundum in omnem miserat,
35 Christum negaret, quisque mallet vivere.
Hæc ille serpens ore dictat regio,
1067 Qui mortuorum de sepulcris exiens,
Clamat: Quid ante tempus adventa cito
Mea regna solvis? Parce, filii Altissimi,
- A 40 Vel possidere corda porcorum jube.
Præfectus istis imminens negotiis
Asclepiades, ire mandat milites
Ecclesia tenus, atque de sacrariis
Raptare plebem, mancipandam v'ne
45 Ni disciplinam Nazarenam respuat
Mox ipse, templum cogitans irrumper
1068 Et dissipare sancta sancto
Armis profanus præparabat impiis
Altaris aram funditus pessumdare,

GLOSSÆ VETERES.

29. Hastile, *gladius*, I.
30. Cassa, *inania*, I.
32. Refert, *narrat*, I.
36. Legio, *quæ sic vocatur*, Mar. — *De legione dæmonum nunc dicit, quæ invaserat homines duos, qui non in domibus, sed in sepulcris morabantur. Alia illud dæmonium, quod vocatur Legio*, Vat. A.
40. Vel, *saltem*, I.
- B 43. Ecclesia tenus, *usque ad ecclesiam*, I.
44. Mancipandam, *ligandam*, I.
45. Nazarenam, *Christianam*, I., Mar.
46. Ipse, *præfectus*, I.
49. Altaris, *sacramenti*. — *Pessumdare, tradere, vel perdere, una pars est sicut circum pessumdo, id est perdo, vel dissipatio*, I.

COMMENTARIUS.

29. Parrhasius, *manat*. Metrum exigit *manet*.
30. Prag., *hæc cassa*; melius *nec*. Virgilius XII *Æn.*, *Non cassa in vota vocavit*. Elmenhorstius, pag. 38 in Arnobium lib. 1. similia profert ut illustret Arnobii verba: *Periculi nihil est, si, quod dicitur imminere, cassum fiat et vacuum*.
31. Prag., *Valerius*: Egm., *Galerius*. Legendum *Galerius*, qui tunc Cæsar erat. Vide hymnum S. Quirini vers. 6. Aldus edidit *Galerius urbis forte Romanæ statum*: ita etiam Teolius, quin discrepantiam lectionum adnotaverit. Plerique, *orbis Romani*: et hic sensus est Prudentii, qui comprobatur vers. 34, *Edicta late mundum in omnem miserat*. Apud Gruterum pag. 280, de Galerio exstat inscriptio, quam retuli ad hymn. S. Eulaliæ vers. 87. In Rat. ad hunc versum *Explicit præfatio: Incipit passio*: qui titulus ante eundem versum in Ambr. exstat, et simili modo apud Parrhasium *Passio S. Romani*.
34. Galerii edictum est illud ipsum de quo Eusebius lib. VIII *Hist.*, cap. 2: *Mandabatur ut omnes ubicunque Ecclesiarum antistites primum quidem conicerentur in vincula, deinde vero diis sacrificare omnibus modis cogerentur*. Et lib. II *Vitæ Const.*, cap. 51: *Sanguinolenta edicta cruentis, ut ita dixerim, mucronibus scripsit: et iudicibus præcepit ut ingenii solertiam sibi a natura insitam ad acerbiora supplicia excogitanda intenderent*.
36. Teolius mendose, *dicta pro dictat*. Widm., Bong. a prima manu, Mar., Vat. B, Prag., Rat., *legio*: de qua voce vide glossas. Lex metri non patitur *legio*. *Os regium* intelligitur os imperatoris, aut Cæsaris, et fortasse Prudentius respicit etiam ad vocem *basiliscus*, quæ sonat *regulum*.
37. Vide cap. V Marci, et hymnum 9 Cathemerænon.
38. Aldus contra metrum, *clamabat*. Vatt. A, B, *advento*: lege *adventu*.
41. *Imminere* conatum quemdam et efficaciam indicat.
42. Prag., *iudices*; supra, *milites*.
43. Ald., Torn., *Ecclesiastenus quæ de sacrariis*. Vat. A, Hailsbr., duo vel tres apud Heinsium, *Ecclesiastenus, ac de*. Rat., *Ecclesiastenusque, ac de*. Vat. B, Weitz., Mar., *Ecclesiastenusque de*. Prag., *Ecclesia tenus usque de*. Egm., Pal., *Ecclesiam tenus, ac de*. Ambr., Thuan., *Ecclesiastenusque de*. Editio Melchioris Lotteri anno 1513, curante Hermanno Tulicho, *Ecclesia tenusque de sacrificiis*. Heinsius suo periculo scribi jubet *Ecclesiastenus usque de sacrariis Raptare plebem*: quia ecclesiastes apud Græcos est, tam qui audit conciones, quam qui concionatur, atque ita exstare in Thuaneco ex schedis Salsmasianis

- didicit. Fortasse alius est hic codex Thuaneco aliam lectionem ex Thuaneco Heinsius jam i rat. Heinsio recentiores adhærent, etiam Ga Parrhasius ita legerat, et distinxerat, *ire milites Ecclesiæ per, usque de sacrariis Raptare*. Giselinus cum Murnellio ediderat *Ecclesiastenus sacrariis*: sed in notis monuit malle se legere *tenus, atque de sacrariis*, ut sententia sit *ius milites in ipsam usque ecclesiam irrumper raptare plebem de sacrariis*. Hæc mihi le cæteris placet, et exstat in Alt., et in Vat. P est Prudentiana *Ecclesia tenus, ut crate tenus* vers. 148; *aure tenus* Symm. 2. vers. 721 *tenus* Peristeph. 13, vers. 85; *summo tenu tactu* Psych. vers. 692; et fortasse ex aliqui *usque ad* pro *tenus* posita turbata est *vera* le missa glossa in textu. In Alex. tamen videt *Ecclesiastenus usque de sacrariis, sed factum Ecclesia tenusque de*, quod in Urb. est *ius Ecclesiastenusque. Tenus pro usque ad cum ve tus ab aliis etiam usurpatum est*. Vide *lexic* 45. Judæi contumeliosos Christianos *Naz* cabant, a quibus fortasse gentiles id *vocabu* tra Christianos mutuati sunt. Vide vers. 25 *Nihilominus Prudentius ipse ita loquitur* 1 in vers. 550, *Ad sincera virum penetrantia Naz* nisi etiam tum intelligit hoc nomen per cont olim Christianis datum.
47. *Sancta sanctorum* ex phrasi Hebraica crario. Psychom. vers. 815, *Sanctorum sanct* Eusebius lib. de Martyr. Palæst. ait compr Romanum, quia quosdam Christianos templi adeuntes increpabat: et lib. II de Resurr. na ad iudicem objugandum aggressum. Vera ha esse potuerunt.
48. Ald., *profnis*, minus recte.
49. Thuan., *aram*: lege *aram*. Disting dentius *aram* ab altari, ut hymn. 7 Cath., *Altaris aram quod facit placabilem*. Murnell mam altaris partem *aram* vocat. Alii *alt* erigi, *aram* Deo poni docent. Nonnulli *altar* quasi *aram altam* existimant. Giselinus si locum oblationibus dicatum, sive in sumo positum, sive alibi, *aram* vocari censet. Alt ait esse adificium e terra exaltatum, homi convenientibus ad martyrum tumulos re destinatum. Nunc certe *ara* ab altari ita disti ut *ara* sit pars sacratiois altaris, et in qua s tum eucharistiæ perficitur et collocatur. Ha consuetudo cum Prudentii verbis coheret, u polyto iterum dicens. Berthäldus, de Ara

- 50 Foresque et ipsas in ruinam solvere.
Præcurrit index his repente cognitis
Romanus, acris heros excellentiæ,
Venire in armis perduelles nuntiat,
1068 Animos paventum præstruens hortatibus;
- 55 Stent ut parati, neve cedant turbini.
Conspirat uno fœderatus spiritu
Grex Christianus, agmen imperterritum
Matrum, virorum, parvulorum, virginum :
Fixa et statuta est omnibus sententia
- 60 Fidem tueri, vel libenter emori.
Refert repulsus miles ad subsellia,
Plebis rebellis esse Romanum ducem,
Flagrare cunctos pervicaci audacia,
Jugulos relectos obstinate opponere,
- A 65 Quo gloriosa morte fortes oppetant.
Præceps jubetur inde Romanus rapi,
Solusque, ut incitator, et fax omnium,
Pro contumaci plebe causam dicere.
It non resistens, seque vinciri petit,
70 Flexas et ultro torquet in tergum manus.
1070 Amor coronæ pene prævenit trucem
Lictoris artem, sponte nudas offerens
Costas, bisulcis exsecandas unguis.
Irrumpit altum limen, et præconibus
75 Stupore mutis, ipse tortorem trahit.
Astanti ob ora sic tyrannus incipit :
Infame monstrum, vilis, intestabilis,
Tu ventilator urbis, et vulgi levis
Procella, mentes inquietas mobiles,
80 Ne se imperita turba dedat legibus.

GLOSSÆ VETERES.

50. Solvere, *vertere*, I.
52. Acris, *fortis, prudens*. — Excellentiae, *constantis*, I.
53. Perduelles, *pugnaces*: *duelles*, id est *rebelles*. *Duellio et duellis est homo rebellis; duellum et duellum res ipsa, id est, rixa*. Pugnantes, I.
54. Præstruens, *præmonens*, I.
55. Turbini, *tentationi*, I. Persecutioni, Mar.
60. Libenter emori, *sponte mori*, I.
61. Refert, *renuntiat*. — Ad subsellia, *ad tribunalia, ad senatum, ad loca iudicii*, I.
63. Pervicaci, *pertinaci*. — Audacia, *duritia*, I.
64. Jugulos, *colla*. — Obstinate, *perseveranter*,

B *durc*, I.

65. Quo, *ut*. — Oppetant, *morianur*, I.
66. Præceps, *velox*, I.
67. Fax, *incensor ad hoc*, I.
68. Contumaci, *pertinaci, vel pervicaci*, I.
69. Vinciri petit, *ligari desiderat*, I.
71. Pene, *vel pone, id est iuxta*, I.
76. Astanti, *martyri*. — Ob ora, *contra faciem*, I. *Contra ora*, Mar.
77. Intestabilis, *indignus testimonio, sine teste bonitatis, vel detestabilis*, I.
79. Inquietas, *commoves*, I.
80. Dedat, *sponte tradat*, I.

COMMENTARIUS.

monet Prudentium ea imprimis calluisse quæ ethnicorum erant, et hoc loco declarare altare aræ impositum fuisse, aramque ipsius altaris penitus disiectam ac dirutam, velut eversum aliquod fundamentum. In hac significatione altaris ara erit fundamentum altaris. Sed cum Berthaldus ipse ex hymno S. Hippolyti colligat aram ab altari distingui, quia reliquæ martyrum altari supponebantur, et propter aram apponebantur, non satis intelligitur quo pacto ara sit fundamentum altaris.

50. Vat. B, Prag., *vertere* pro *solvere*.
51. Hailsbr., *præcurrit*, *perperam*. In nonnullis vulg. *mendum est iudex* pro *index*.
52. Ald., Hailsbr., *Romanus sacræ heros excellentiæ*; in marg. Vat. A pro div. lect., *Romanæ sacræ heros excellentiæ*. Fabricius, *Romanus heros excellentiæ sacræ*: quæ omnia sunt contra metrum, ut etiam *Romanus sacræ heros excellentiæ* in quibusdam minus vetustis. Cauchius conjiciebat *Heros sacræ Romanus excellentiæ*, atque ita habet Vat. P; neque multum ablitit Urbinas, *Sacræ Romanus heros excellentiæ*. Sed verior et communior scriptura est *Romanus, acris heros excellentiæ*, quæ etiam exstat in veteri editione Lotteri, in Thuan. vero *acræ* a manu prima. Ex postrema littera *Romanus*, et *acris* factum *acris* in nonnullis. In *heros* postrema corripitur a Prudentio, ut in *dæmon*: quod in catalogis syllabarum quæ malè ab eo vel producentur, vel corripuntur, a Chamillardo, Cellario et Teolio animadversum non est. In hoc eodem hymno vers. 457, *Cum sit quietus heros in quem sæviunt*.

54. Prag. mendose, *præstruens hostibus*.
60. Vat. A corrupte, *ut pro vel*. Parrhasius, *fidem tenere*.
61. *Subsellia* sunt iudicum tribunalia, et pro ipsis iudiciis a Martiali ponuntur lib. 1, epigr. 27. *Seati-
one, bibis quantum subsellia quinque*.
63. Vat. B, Prag., *pertinaci audacia*.
64. Id Cicero ita dicit, *Jugulum ostentare*.

65. Ammianus lib. xxii, *Pertulere cruciabiles pœnas atusque gloriosam mortem intemerata fide progressi, et nunc martyres appellantur*. Ita homo ethnicus de Christianis, ut fusius exposui in Vincentio ad vers. 407.

67. Hailsbr., *solus ut*. Ald., *solusque et*: lege *solusque, ut*.

71. Parrhasius male, *pœnas*. In Mar. videtur esse *pene*. Retine *pene*.

73. Gis. in textu, Lotteri ed., *exarandas pro exsecandas*. Murmellius etiam *exarandas*: sed monet alios habere *exsecandas*. De unguis bisulcis vide hymn. 4 Peristeph. ad vers. 44. Baronius in not. ad Martyr. Rom. ad diem 16 Martii, pag. 122, multis collatis Prudentii locis, unguis ferreas describit.

74. Fabricius ait denotari templi magnificentiam a liminis sublimitate. Nescio an Christianorum an paganorum intelligat templum. Melius Nebrissensis, *prætorium iudicis* exponit.

75. Statius 12 Theb., 463, *Et ad regem qui deprendere trahuntur*. Ubi alii legunt *trahant*. Juvenalis sat. 3, *Tunc te sacræ ad delubra vocantem Præcedit, trahere imo ultro, ac vexare paratus*.

77. *Intestabiles* dicebantur qui vel testimonium perhibere non poterant, vel testamentum condere. In notis ms. editionis Lotteri falso dicitur hoc vocabulum raro apud auctores reperiri. *Intestabilis* pro scelerato legitur apud Horatium, Sallustium, Tacitum aliosque.

78. Egm. vitiose, *tu ventilator*, et editio Lotteri, *tu ventilator* pro *tu ventilator*. Id gentiles vulgo Christianis exprobrabant. Dictum jam ad passionem Fructuosi.

79. In nonnullis vulg. male distinguitur *mentes inquietas, mobiles*: nam *inquietas* est verbum quo Co. umella multique alii usi sunt.

80. Imperitia passim objecta Christianis, ut constat ex Minucio, Arnobio, Tertulliano, Luciano, Theodoro, Justino.

- Populare quiddam sub colore gloriæ
Illitterata credidit frequentia,
Ut se per ævum consecrandos autument,
Si bella divis, ceu gigantes, inferant,
- 85 **1071** Victique flammis obruantur montium.
Hoc tu parasti, perditæ, spectaculum
Cladis cruentæ de necandis civibus :
Quos ut profanos, impiati et sæculi
Reos, necesse est te magistro interfici :
- 90 Tu causa mortis, tu malorum signifer.
Ni fallor, æquum est, ut, quod auctor improbus
Tolerare multos compulisti, carnifex,
In te recurrat, pro quo tantis cædibus,
Quæ mox futuræ, primus exitium luas,
- 95 Feras et ipse, quod ferendum suaseras.
His ille contra reddit ore libero :

- A Amplector, o præfecte, nec me subtraho,
Ut pro fideli plebe solis immoler,
Dignus subire cuncta, si me consulis,
- 100 Quæcunque vestra jusserit crudelitas.
1072 Intrare servis idolorum ac dæmonum
Sanctam salutis non licet nostræ domum,
Ne polluat purus orandi locus :
Confido sancto in Spiritu, nunquam tibi
- 105 Dandum, ut beatum limen attingas pede.
Ni forte noster factus, in nostrum gregem
Mereare sumi : quod Pater faxit Deus.
Incensus his Asclepiades jusserat,
Eviscerandum corpus eculeo eminus
- 110 Pendere, et uncis, vinculisque crescere.
1073 Apparitores sed furenti suggerunt,
B Illum vetusta nobilem prosapia,

GLOSSÆ VETERES.

81. Populare, venerabile, vel gloriosum, I.
82. Illitterata, indocta. — Frequentia, agmen, multitudo, I.
83. Autument, æstiment, I.
85. Flammis, flammeis montibus, Mar. — Montium, principum; nam dii, in montibus stantes, fulmina mittebant, I.
88. Impiati, corrupti, I.
91. Æquum est, justum est, I.
94. Futuræ, scilicet crunt. — Exitium luas, periculum persolvat, I.
96. His, verbis, I.

97. Amplector, tua jussa libens suscipio, I.
99. Cuncta, tormenta. — Consulis, scilicet respondebo, I.
100. Crudelitas, scilicet patiar, I.
106. Gregem, consortium, I.
107. Faxit, faciat : optando dicit, I.
109. Eculeo, patibulo. — Eminus, longe, I. Alie, Mar.
110. Crescere, tumescere, I., Mar.
111. Apparitores, tortores. — Suggestunt, indicant, I.
112. Prosapia, in suo genere, I.

COMMENTARIUS.

83. Ald., Alex. supra, autumans.
85. Iso montium interpretatur principum. Præfatus alludit ad fabulam de gigantibus, adversus quos Jupiter montes jaculatus est.
86. Prag., o perditæ.
88. Pal., Egm., Vatt. A, P, Q, quatuor Heinsiani, impiati sæculi sine et. In Vat. B est factum impiati, ab rasis quibusdam characteribus. Hoc etiam convicium Christianis illatum, profanos, impios, sacrilegos eos esse. Suetonius in Nerone : Christiani, genus hominum superstitionis novæ ac maleficæ. Id demonstratur etiam ex Arnobio, Tertulliano, Justino aliisque. Vide notas Heraldj et Woweri ad Minucii verba : Plebem profanæ conjurationis instituunt; ubi plura his Prudentianis similia invenies.
92. In Prag., Vat. P, Rolt. deest ut ante carnifex; et in Alex. deletum est, quod secutus est Heinsius, et cum eo recentiores. Gallandius cum antiquis edidit, ut carnifex. Sed melius ut omittetur.
94. Prag. a prima manu male, primo pro primus. Aldus, exitum : melius exitum.
96. Egm. corrupte, redduntur e libro. Reddere pro respondere poetis usitatum.
99. Prag. contra metrum, dignus sum subire. Mar. a prima manu, Rat., nonnulli Vulg., si me consulat.
101. Recens corrector in Rat. pro idolorum, quod videtur erasum, posuit pessimorum, quod non est ferendum. Servus idolorum et dæmonum phrasi ecclesiastica pro Dei hoste ponitur. Infidelibus olim non licebat in ecclesiam ingredi; sed in narthece interiori consistebant, non ultra progressi, ut liquet ex concil. Carthag. iv, Chrysostomo, Augustino, aliisque. Vide Jul. Laur. Selvaggius Antiq. Christ. instit. tom. III, lib. II, part. 1, § 5.
102. Ecclesia inter alia nomina vocabatur etiam oratorium, domus orationis, et, ut patet ex hoc versu, domus salutis : quæquam fortasse hæc non erat peculiaris appellatio ecclesiæ; sed ita a Prudentio ecclesia circumscribitur. Non enim nunc occurrit similibus ab aliis usitata appellatio.
104. Ald., Mar., Widm., Pal., Urb., et scripti ple-

rique apud Heinsium, confido in sancto Spiritu. Vatt. B, Q, confido in Spiritu sancto. Ambr., Thuan., Alex., editio Lotteri, Parrhasius ad metri rationem, confido sancto in Spiritu. Giselinus confido in almo spiritu, ad marginem cum Aldo. Nonnulli vulg., confido sancto Spiritu.

106. Ald. et nonnulli vet. codd., nisi forte. Virgilius lib. II, Noster eris.
107. Egm. depravate, merearis uni. Rat. perperam, merearis suni. Vat. B. corrupte, faxat Deus.
110. Weitz., Fabr., Hailsbr., Bong., ungulusque crescere, minus bene. Parrhasius, Pendere; et uncis, ungulis decrescere. Vera lectio vinculisque crescere. Sermo est de uncis quibus vincula alligabantur, et de his ipsis vinculis quibus torquendi in eculeo extendebantur, adeoque crecebant. Seneca epist. 66 a Sagittario laudatus : Aut eculeo longior factus. Silius, lib. I, vers. 475, Per artem Servitii exstanti, quantum tormenta jubebant, Creverunt artus. De eculeo egi in Vincentio ad vers. 109. Thomas Hurtado, de Vero Martyrio, resolut. 33, digress. 2, sect. 3, existimat eculeum esse tormentum illud quod Hispani vocant potro, quæ vox significat eculeum, sive equuleum, aut parvum equum : quo acclinet membra fidibus usque ad sulcos contringuntur, et usque ad ossium fracturam, si nimis fiducula intorqueantur. Approbat enim explicationem Cælepi, fiduculas Hispanis esse trato de cuerda. Verum Hispani hoc nomine vocant elevationem illam corporis per trochleas, de qua dixi in Vincentio ad vers. 110, ut ipse Hurtadus videtur agnovisse in Anacephalæsi. Ibidem amplectitur Barthii sententiam lib. XLII, cap. 27 Advers., qui tenet, omne tormentorum genus, cui impositi rei extenderentur, a similitudine ascensionis equestris eculeum suis esse appellatum, neque ab hoc nomine abhorreere caballetum, quod Thomas Sægetus Mirandulæ superesse scripsit. Italis cavalletti vox hoc ipsum quodammodo indicat : quæ Latine eculeus est.
112. Weitzius cum solo Widm. edidit genitum prosapia, repugnante metro lib. VII, cap. de Malefic. : Excepta tormentis sunt corpora honoribus præditorum;

- Meritisque multis esse primum civium. A
Jubet amoveri noxiam stipitem,
115 Plebeia clarum pœna ne dampnet virum. 125
Tundatur, inquit, terga crebris ictibus,
Plumboque cervix verberata extuberet :
1074 Persona quæque competenter ple-
[ctitur,
Magnique refert, vilis, an sit nobilis :
120 Gradu reorum forma tormentis datur. 130
Pulsatus ergo martyr illa grandine,
Postquam inter ictus dixit hymnum plumbeos,

GLOSSÆ VETERES.

113. Primum, *principem*, I.
115. Plebeia, *rustica, vilis*. — Clarum, *nobilem*, I.
116. Tergum, *per tergum*, Iso.
117. Extuberet, *tumescat, vel crescat, strumosa fiat; iustatur*, I.
118. Persona quæque, *omnis homo*. — Competenter, *secundum suam naturam*. — Plectitur, *punitur*, I.
119. Magnique, *pretii; magna distantia*, I.
120. Gradu, *natura*. — Datur, *competenter*, I.
121. Grandine, *persecutione, vel ictuum*, I.
122. Præstet, *faciat; sublinem faciat*, I.
125. Secta, *doctrina*, I.
126. Incunabulis, *incunabula, cunæ, crepundia et crepitacula idem sunt*, I.
127. Textu, *ordine*. — Stemmatis, *generis, nobilitatis, generationis*, I.
128. Parentis, *patris*. — Ab ore, *quando primo parenti insufflavit spiritum vitæ*, I.
130. Degener, *dicitur, qui factis depravatis non respondet nobilitati parentum*, I.
131. Stemmatis, *nobilitati*, I.
132. Ut magistratus, *sicut dignitas*, I.

COMMENTARIUS.

præter illa videlicet crimina quæ legibus demonstrantur. Cod. Theod. de Quæst. lib. ix, tit. 35, leg. 4, agit etiam de exemptione nobilium a quaestione sive tormentis; ubi plura explicat Gothofredus, qui observat, in hac lege tantum sermonem esse de fiduculis.

116. Ald., Mar., Rat., Vatt. B, Q, Urb., Weitz., Bong., Widm., Gis. in contextu, Sich., tundatur, inquit, tergum. Alex., Vat. P, Alt., Rott., Thuan., Ald., aliique recte, *tundatur, inquit, terga*, ut sit græcismus. Baronius in notis ad Martyr. 11 Junii ex legebis cod. Theod. colligit, *plumbatarum verberibus viles tantum personas fuisse vexatas*. Sed illæ leges potius Prudentio favent, cum inde pateat *plumbatarum ictus ante eas leges latas supplicium fuisse personarum etiam non vilium*. Gothofredus ad leg. 2 loc. cit. docet hac lege curiales a fiduculis immunes esse, non item a plumbatis.

117. Hailsbr. mendose, *exuberet pro extuberet*. Per synecdochen *plumbum* ab Hilario, Ambrosio, et hoc loco a Prudentio usurpat pro *plumbatis*, quæ, ut multi explicant, erant flagella ex funiculis aut loris, in quorum summitatibus glandes plumbeæ alligabantur: quæ descriptio parum placet. Alii aiunt *plumbatas fuisse pilas plumbeas corio consutas*. Doctissimus Lupius in Dissert. 12 agit de *plumbatis* quæ Romæ in sepulcro cujusdam martyris repertæ fuerant, Benedicto XIII pontifice. Erant autem illæ glandes ex ære, non ex plumbo, et catenulis, non funiculis aut loris, alligatæ. Suspiciatur Lupius, initio ex plumbo factas fuisse glandes, unde *plumbatarum nomen manserit*: neque enim audierat usquam asservari *plumbatas* ex plumbo. Ex ære etiam sunt *plumbatæ*, quarum ectypum exhibemus tab. xxvi. Exstant in museo sacro Vaticano, et catenulis ferreis vel æneis, ut mihi inspicienti visum est, glandes sunt colligatæ.

121. Parrhasius, *ille*; rectius, *illa*. *Plumbatarum*

mentio sæpe fit in cod. Theod. diversis formulis, *plumbatarum ictus, cruciatus, verbera, plumbi verbera, plumbo affici, plumbo coerceri, plumbo contundi, plumbatis coerceri*: quas omnes comprehendit Prudentius: *Tundatur ictibus, plumbo verberata, pulsatus grandine, ictus plumbeos*. Libanius etiam orat. 7 pro Aristoph. *plumbatarum verbera vocavit grandinem*.

124. Suspicio legendum *lex Curia*. Nota ms. in editione Lotteri exponit *lex Portia*. Sed leges curiæ, et curiatæ dictæ sunt, quas Romulus, postquam in triginta curias populum Romanum divisit, ad reipublicæ regimen tulit. Alii etiam reges leges curiatis tulerunt. S. Ambrosius in cap. iii Lucæ similia quædam habet de curiis.

125. Vide Ouzelium ad Minucii verba: *Nobilitate generosus es? parentes tuos laudas? Omnes tamen pari sorte nascimur, sola virtute distinguimur*.

126. Parrhasius, *Si prima nostri quæ sit incunabulis*. Widm., *Si prima quæ sit nostris in cunabulis*, contra metrum. Plerique, *Si prima nostris quæ sit*. Sed Urb., Vat. Q, Alex., *incunabulis*; alii, *in cunabulis*. Heinsius cum Ambr. prætulit *nostris quæ sit in cunabulis*, sed conjiciebat *nostris quæ sit incunabulis*, quod reip. in emendatis ediderat Giselinus.

128. Chrysostomus egregie probat, æque homines esse nobiles, qui Deum Patrem vocant in oratione dominica *Pater noster*, homil. in Matth. 19, al. 20: *Omnibus quippe unam largitus est nobilitatem cum omnium similiter Pater vocari dignatus sit*.

129. Parrhasius et Lotterus, *quisquis*: metrum exigit *quisque*. Dixi jam alibi de hac voce *quisque* pro *quisquis*, et plura videri possunt in Anthologia Burmanni, pag. 356. Aliquis volebat scribi *quique* pro *quisque*, aut *quisquis*: nihil mutaverim, in vitis codicibus.

131. Parrhasius, *dein*: metrum vult *deinde*.

132. Fabricius censet, magistratum hic poni pro magisterio, sive magistri officio, ut contrario modo potestas pro prætore apud Ciceronem, et Juvenalem. Exponit scilicet, *ut magistratus venit*, id est, postquam fidei periculum faciendum est. Mihi id obscurum videtur: neque puto, Prudentium aliud voluisse, nisi splendorem ingentem, qualis e magistratibus provenit, Christianis accedere e martyrio: perinde quasi dicat omnes Christianos esse nobiles, martyres vero veluti honoribus magistratum gaudere. Sic in hymno S. Laurentii hunc *perennem consulem* vocavit.

- Si confitendi nominis testem probum
Signent inusta ferri, et ignis vulnera,
135 Et vim dolorum mors sequatur incluta.
Cave, benignus esse perverse velis,
Nec mi remissus leniter peperceris :
Incumbe membris, tortor, ut sim nobilis.
1076 His ampliatus si fruar successibus,
140 Genus patris, matrisque flocci fecero.

- A Illic ipsa vestra dignitatum culmina
Quid esse censes? nonne cursim transeunt
Fasces, secures, sella, prætextæ togæ,
Lictor, tribunal, et trecenta insignia,
145 Quibus tumetis, moxque detumescitis?
Cum consulatum initis, ut vernæ solent,
1077 Pudet fateri, farre pullos pascitis :
Aquila ex eburna sumit arrogantiam

-GLOSSÆ VETERES.

133. Probum, bonum, I.
134. Inusta, valde usta, I.
136. Cave, cave, velis simul jungendum : cave enim abnegativum est. nec eget aliqua abnegatione, sicut Cave, facias debemus dicere; non Cave, ne facias, I.
137. Mi, pro mihi. — Remissus, ad misericordiam, mollefactus, I.
139. Ampliatus, dilatatus, prosperitatibus, auctus, I.
140. Flocci fecero, pro nihilo duco, parvipendam, parvipendo; ductus sermo a flocco, quod homines, in re vilissima utentes, a vestimentis extrahunt et projiciunt, quasi pro nihilo reputantes, I.
142. Cursim, velociter, I.
143. Fasces, honores, summæ dignitates. — Sellæ,

- que in curia ponebantur. — Prætextæ togæ, genus vestimentii; prætexta vestis est qua utebantur pueri usque ad sextum decimum annum, et dicta prætexta eo quod latior purpura ei intexebatur in capitis; postea toga utebantur, I.
144. Lictor, virgifer. — Trecenta, finitum pro infinito. — Insignia, ornamenta, I.
146. Initis, intratis. — Vernæ, juvenes, servi; vernaculus, ut dicit Isidorus, dictus est, quasi bonus hereditarius natus; qui et domigena dicitur, id est domi natus, I.
148. Ex eburna, eburnæ aquilæ ferebantur in vexillis Romanorum propter aquilam, quæ armiger Jovis est, I.

COMMENTARIUS

133. Nomen Christianum, nomen Christi, et simpliciter nomen pro eadem re veteres Christiani passim usurpabant. Mazochius Spicil. Bibl. part. 2, pag. 90, putat Christianos veteres imitatos religionem Judæorum in nomine tetragrammato, adeoque nomen simpliciter dixisse, cum nomen Christi vellent indicare. Certe sæpe videtur nomen Christi significari, ut apud Cyprianum de Laude martyrii: *Per hoc et testimonium nomini redditur, et majestas nominis redampliat*. Sed interdum clarum est, sermonem esse de nomine Christiano, ob cuius solius confessionem vel professionem sine alio crimine supplicio Christiani afficiebantur: quia scilicet illud nomen erat nota religionis.

135. Prag. mendose, et inde dolorum. Rat., Vat. B, Mar. a prisca manu, finem dolorum.

136. Vat. B, Mar., Rat., Sich., Weitz., Hailsbr., Bong., Widm. a prima manu, *perversibilis*, quod metro non cohæret. Alii, *perverse velis*. Fabricius, *perverse ut velis*.

138. Vat. B a veteri manu, *tortor jam tum nobilis*, contra metrum et sententiam. In Prag. etiam mendose *jam tamen*; supra *jam tum*, vel *jam sum*.

139. Ampliari adnobilitatem refertur, ut *amplitudo*. Exempla vide in lexicis.

143. Mar., Rat., Prag. non bene, *sellæ pro sella*: nam quarto loco spondæus esse nequit, adeoque Weitzius erravit, cum edidit *sellæ*. Aldus, Vat. B, *prætexta, togæ*. Ox., *prætexta togæ*. Fabr., *prætextæ, toga*. Hailsbr., *prætextæ toga*. Ambr., *prætexta et togæ*, et sic etiam Parrhasius. Heinsius vult *prætexta et toga*. Weitzius, Gifanuis in *stere* ex vet. lib., Vat. A, Alex., *prætextæ togæ*, quod probum est. Toga communis erat omnibus, prætexta toga propria magistratuum. Heinsio recentiores consonant: Gallandius vero edidit *prætexta et toga*, et ex aliis adnotat *sellæ, prætextæ, togæ*. Fasces et secures consultum erant insignia, sellæ ædilitium, prætextæ togæ imperatorum. Lictor ad consules etiam pertinebat, tribunal ad iudices. Juvenalis sat. 10: *Prætexta, et trabæ, fasces, lectica, tribunal*.

144. Egm., Hailsbr., *tribunal, hæc trecenta*. Gis. ad oram, et *cruenta*.

145. *Detumescere* legitur etiam apud Petronium et Statium. *Tumoris* nomine Christiani scriptores passim superbiam significant, quod ex Euripidis Hecuba et Horatio sumptum censet Barthius lib. xxx Adv. cap. 19: ego ex ipsa rei natura magis credo. Wipertus, Prudentii amator et imitator, lib. 1, cap. 41: *Ingenii*

excellentia, qua solent carnales super modum tumescere, moxque detumescere.

146. Vat. B, ut *vermes solent*, quod Colerus in suis membranis exstare ait ad Valerium Maximum, pag. 548. Codex Marietti, de quo loquitur Colerus, habet certe *vermes*, et supra pro diversa scriptura *verres*, demum ad oram *vernæ*. In eodem Mar. videtur esse *dum pro cum*. Interpretatio horum versuum hæc circumfertur, Romanos, cum consulatum inibant, farre pullos pascere (quod munus est servorum), quoniam ominusum habebatur, si pulli farre abstinerent, et Romani nihil inauspicato agere solebant. Pignorius, de Servis pag. 270, agit de aviario, altiliario, qui ab Horatio *farior* appellatur, cuius officium, inquit, erat aves opimare et obesare in gratiam lautarum epularum. Et hinc arripuit occasionem apud Prudentium Romanum martyr deridendi prælectum Asclepiadem. Itaque existimo ipsos qui consulatum inibant pallas per se pascere, ut auspicia captarent; et idcirco ait Prudentius: *ut vernæ solent, farre pullos pascida*. Giselinus ait, id factum per pullarios, quia Romani, teste Hal carnaseo, nec magistratus, nec magni aliquid inchoabant, priusquam eos consulerent. Parum hæc explicatio Prudentio congruit. Salvianus, lib. vi de Gubern., eam superstitionem in Christianis merito reprehendit: *Quid enim nunquid non in consiliis designandis et pulli adhuc sacrilegiorum morte pascuntur, et volantis pennæ auguria queruntur, ac pene omnia fiunt, quæ etiam illi quondam pagani veteres frivola et irridenda duxerunt? Et cum hæc omnia ipsi agant, qui annis nomina tribuunt, etc.*

148. Vat. B mendose, *sumpti pro sumit*. De hæc aquila eburna dictum jam ad vers. 349 lib. 1 contra Symmachum. Chamillardus ait, aut erras e Prudentium, aut diversum morem fuisse temporibus Livii: nam hic affirmat scipionem eburnum cum aquila exstante in summitate ex eadem materia triumphantibus fuisse prælatum. Verum hoc nihili est: siquidem scipio gestabatur nomine triumphantis, et erat sceptrum, sive gestamen consulare. Valerius Maximus lib. iv, cap. 4 de C. Attilio Serrano: *Sed illæ rustice ogere attritæ manus salutem publicam stabilierunt: ingentes hostium copias pessumdederunt; quæque modo arantium boum jugum reixerant, triumphalis curras habenas retinuerunt: nec fuit iis rubori, eburneo scipione deposito, agrestem stivam atrari repetere*. Fabricius narrat talem aquilam eburneam crista rubea insignem repertam Romæ, et talem exsculptam esse in fornice arcus Vespasiani, in quo manu eam tenuit

- Gestator ejus, ac superbit belluæ
 150 Inflatos esse, cui figura est alitis.
 Jam si sub aris ad sigillorum pedes
 Jaceatis, infra sectilem quercum siti,
 Quid esse vobis æstimem projectius?
 Nudare plantas ante carpentum scio
 155 **1078** Proceres togatos metris Ideæ sa-
 [cris.
 Lapis nigellus evehendus essedo

- A Muliebris oris clausus argento seget:
 Quem dum ad lavacrum præeundo ducitis
1079 Pedes remotis atterentes calceis,
 160 Almonis usque pervenitis rivulum.
 Quid illa turpis pompa? nempe ignobiles
 Vos esse monstrat, cum luperci curritis.
 Quem servulorum non rear viliissimum,
 Nudus plateas si per omnes cursitans,
 165 Pulset puellas verberare ictas ludicro?

GLOSSÆ VETERES.

149. Ejus, *aquilæ*. — Belluæ, *elephanti*, l.
 150. Cui, *ossi*. — Alitis, *aquilæ*, l.
 151. Sigillorum, *simulacrorum*, vel *signorum*; *ido-*
lorum, l.
 152. Siti, *positi*, l.
 153. Projectius, *despectus*, l.
 154. Carpentum, *vehiculum*, *currum*, l.
 155. Proceres, *nobiles*: *proceres proprie muli tra-*
bum eminentes e muceris; *inde proceres dicuntur*
eminentiores in populis, l.
 156. Lapis, *gagathes*, in quo pingebatur, Vat. A.

- Gagathes*, l. — Gemellus, *ideo potest dici gemellus*,
quia in vehiculo ipsa cum filio suo Cupidine solebat
sculpi vel pingi, Prag. — *Essedo, essedum genus vehi-*
culi Gallicani, id est, quasi assedum ab assidendo di-
cium; *genus vehiculi*, l.
 160. Almonis, *fluvius*, l.
 B 162. Luperci, *nudi*: *luperci dicebantur qui luper-*
calia celebrabant, id est festa Panis dei, in quibus om-
nia immunda fiebant, l.
 165. Verberare, *percutiendo nates illarum*, l.

COMMENTARIUS.

Vespa ianus. In delineatione arcus et in ipso arcu
 solum invenio Titium aquilæ insidentem in cœlum
 ferri, veteri superstitione inter divos relatum, in arcu
 fornice. In quatuor angulis aquilæ cum fulmine
 triumphum exornant.

150. Ebur dentem elephantis esse norunt omnes.
 Prudentius *os belluæ* vocat.

151. Ald. *perperam, suberis pro sub aris*. De sigillis
 pro statuis vide comment. ad vers. 545 lib. II contra
 Symmachum.

152. Vat. B, Mar., Widm., *intra*; alii, *infra*. Vocat
sectilem quercum statuum; adeoque *infra* legendum
 est.

154. Balduinus, de Calceo antiquo cap. 3 et 33,
 agit de hoc ritu antiquorum nudandi plantis in qui-
 busdam sacris functionibus. Eques Victorius disserta-
 tionem edidit anno 1753, qua illustravit exiguum
 Cybelis statuum quæ nunc in museo Victorio Vati-
 cano asservatur, ut Teolius notavit.

155. Etymologiam glossæ, quod proceres sint *ca-*
pita trahium, docet etiam Servius ad I. Æn. ex Var-
 rone. Alii *proceres* a *primus* derivant.

156. Vat. B, Prag., Mar. a prima manu, *gemellus*;
 alii, *nigellus*. Ald., Alex. a secunda manu, Vatt. P,
 Q, Urb., *essedo*; plerique melius *essedo*. Murinellius
 et Lotterus, *evehendus*. Arnobius, lib. vi: *Viditis*,

Arabas informem lapidem coluisse, lignum indolatum
Carios pro Diana, Pessinuntium silicem de celo lapsam
pro deam Matre. Gisbertus Cuperus in notis ad Lac-
 tianum, cap. 11 de Mori. persecut., ait vel hunc
 lapidem lineamenta faciei muliebris habuisse, vel
 inclusum fuisse capsâ argenteâ faciei muliebris: quod
 tamen aliis examinandum relinquit. Mihi vix dubium
 est quin ipse lapis lineamenta muliebris oris habue-
 rit: et id ex verbo *sedet* confirmari pote t. Nihilomi-
 nus Bulengerus, lib. 1, cap. 18, de Pict., probare con-
 tendit, columnas per initia pro statuis fuisse, et sti-
 pites, et lapides. In glossis *lapis nigellus* dicitur *gaga-*
thes: posset intelligi achates, nam achates lapis est
 nigellus, ut ex Plinio, Solino et Isidoro patet, quan-
 quam *gagathes* celebratur etiam a Plinio et Eugenio
 Toletano. Verior scriptura est *gagates* ex Græco voca-
 bulo. Joannes Fridericus Hervartius, de Admirandis
 theologiæ ethnicæ Mysteriis cap. 52, ostendere conat-
 ur primum simulacrum, e Pessinunte Romam adve-
 ctum, fuisse e magnete, et acum illam decantatam
 Magnæ deorum Matris, qua Romanum imperium
 sustentatum Servius prodit, fuisse acum magneticam,
 cujus notus jam esset usus. Joannes Winckelmannus
 in opere de Monumentis antiquis ineditis, tom. II;

sect. 2, cap. 1, de Cybelis statuis agit. In Calendario
 Romano Maffæiano ita indicantur ludi Megalenses
 die 4 Aprilis: *Ludi Matr. Mag.* In Vindobonensi:
Ludi Megalesini. In Prænestino: LVBI. M. D. M. I.
 MEGALENSIA. VOCANTUR. QVOD. EA. DEA. MEGALE. AP-
 PELLATVR. NOBILIVM. MVTTATIONES. CENARVM. SOLITAE.
 SVNT. FREQVENTER. FIERI. QVOD. MATER. MAGNA. EX.
 LIBRIS. SIBVLLINIS. ARCESSITA. LOCVM. MVTAUIT. EX.
 PHRYGIA. ROMAN. Vide notas Petri Franc. Foggini.

157. Arnobius lib. vii de eodem lapide coloris
 fulvi atque atri, angulis prominentibus inæqualis,
 quem omnes hodie illo ipso videmus in signo oris
 C (forte insigniori) loco positum, indolatum, et aspe-
 rum, et simulacro faciem minus expressam simulatione
 præbente.

158. Prima in præeundo hoc loco intervallo longo
 effertur, vimque diphthongi retinet. Ammianus lib.
 xxiii de Juliano Apostata: *Ubi ad diem vi cal.* (Apri-
 les) *quo Romæ Matrî deorum pompæ celebrantur an-*
nales, et carpentum quo vehitur simulacrum, Almonis
urdis ablui perhibetur, sacrorum solemnitate priseo
more completi, somno per otium capto, exultans per-
noctavit, et lætus. Confer S. Ambrosium, lib. iii, ep.
 48; Augustinum, lib. ii de Civit. Dei, cap. 4; Arno-
 bium, Ovidium, Valerium Flaccum, Lucanum, et
 alios.

160. Thuan. contra metrum *præventuri*. Hailsbr.
prævenitis. Rivulus Almo extra portam Capenam,
 sive S. S. bastiani via Appia fluit: ejus nomen nunc
Acquataccio, quasi aqua corrupta, ut puto. Origo
 ejus est fons aquæ salutaris, qua multi Romæ ad
 curandos morbos utuntur. Ea vocatur *acqua santa*
 Italice, et ad capitulum S. Lateranensis basilicæ spe-
 ctat, exstatque prope viam Latinam.

161. De hujusmodi superstitionibus ethnicorum
 abunde dictum est ad libros contra Symmachum et
 ad hymnum S. Laurentii, quod indicasse semel suffi-
 ciat.

162. Baronius ad annum 496 refert S. Gelasium
 lupercalia prohibuisse, et Andromachum senatorem,
 qui ea defendebat, scripto refutasse. Epistola Gelasii
 exstat inter alias pontificum. Andromachus imaginem
 quamdam lupercalium retinendam contendebat. Ge-
 lasius neque ita quidem a Christianis celebrari posse
 lupercalia demonstrat.

164. Servorum erat proprium currere et festinare.
 In prologo Heautont. Terentius: *Ne semper serrus*
currens, iratus senex.... assidue agendi sint mihi.

165. Parrhasius, *pullet*, quod in notis confirmat,
 dum probat, Prudentium tentasse fastiditis gratiam

- Miseret tuorum me sacrorum, et principum,
Morumque, Roma, sæculi summum caput.
1080 Age explicemus, si placet, mysteria,
Præfectæ, vestra : jam necesse est, audias,
170 Nolis velisne, quid colatis sordium.
Nec terret ista qua tumes vesania,
Quod vultuosus, quod supinus, quod rigens,
T tormenta lethi comminaris asperi:
Si me movere rebus ullis niteris,
175 Ratione mecum, non furore, dimica.
Jubes, relictis Patris et Christi sacris,

- A** Ut tecum adorem feminas mille, ac mares,
1081 Deos, deasque, deque sexu duplici
Natos, nepotes, abnepotes editos,
180 Et tot stuprorum sordidam prosapiam.
Nubunt puellæ, sæpe luduntur dolis,
Amasionum comprimuntur fraudibus.
Incesta fervent : furta mæchorum calent :
Fallit maritus : odit uxor pellicem :
185 Deos catenæ colligant adulteros.
Ostende, quæso, quas ad aras præcipis,
Vervece cæso fumet ut cespes meus?

GLOSSÆ VETERES.

166. Sacrorum, idolorum, I.
172. Vultuosus, terribilis, vel tristis, I.
177. Mares, masculos, I.
178. Sexu duplici, de mare et femina, I.
179. Abnepotes, natos de nepotibus. — Editos, pronatos, I.
181. Luduntur, decipiuntur, I.
182. Amasionum, amatorum : amasii et amasiones unum sunt. — Comprimuntur, stuprantur, I.
183. Incesta, stupra, non casta. Distat inter fornicationem, et adulterium, et incestum; nam fornicatio cum puellis et viduis; adulterium cum uxoribus alio-

- rum, incestum cum sororibus et sanctimonialibus; et dicitur incestum, quasi non castum, I. Jovis et Junonis, Mar. — Mæchorum, Martis et Veneris, Mar.
B 184. Fallit, uxorem. — Maritus, Saturnus Opim, Mar. Vulcanus, I. — Pellicem, pelle dicitur quasi pelle illiciens, id est decipiens; nam pulchritudine depulantur homines. Concubinam, I.
185. Deos, Martem et Venerem, quos Vulcanus alligavit, I.
187. Vervece, verrix vocatur a verme quem habet in fronte, qui commovens incitat eum ad prælium, I.

COMMENTARIUS.

reddere; scilicet dixisse *volupe est ex Ennio et Plauto, ninguídos ex Lucretio, pullet pro pulset*. Ald., Torn, et nonnulli vulg., *actas* pro *ictas*. Luperi scutica, virgave e pelle hircina mulieres obvias feriebant, quæ manus ultro præbebant, quasi ita feliciores puerperæ essent futuræ, ut ex Ovidio, Juvenali et aliis colligitur. Vide lib. II in Symm., vers. 861. Iso nates verbere ictas docet, quod ex Choulou fusius refert Joan. Sautbertus de Sacr. vet. cap. 6. Sed, ut hic ritus perageretur, mulieres ipsæ ad lupercos se conferebant.

166. Rat., Vat. B., Mar. a pr. m. et pro me non ita probe.

167. Vat. B., Mar., *secli*: metrum postulat *seculi*. Roma dicitur summum sæculi caput, ut *imperii domina* Apoth. vers. 507. *Sæculum* pro mundo, aut orbe accipitur, ut in hymno Sedulii: *Beatus auctor seculi*, et S. Petrus Chrysologus serm. clix, *Univero sæculo non capacem concludi corpore perpusillo*. Vide vers. 584. In Laurentio.

170. Mar., *velis, nolisne*. Rat., *velis, no'is que*: utrumque contra metri regulam. Nec melius Parrhasius, *nolis velis, ne quid*. Gis., Lotterus, *nolis velisve*. Scripti plerique, *nolis velisne*. Pro idolis sordes posuit. In Laurentio, vers. 263, *Dum dæmonum sordes colis*. Sic Ennodius in Natali Epiphaniæ, *Numina fatiaci finxerunt sordida cantu*.

171. Vat. A, *ne terret*.

172. *Vultuosus* et *vultuose* usurpant Apuleius, Donatus, Capella, Quintilianus, Sidonius. Innuitur vultus asper, terribilis. *Supinus* pro superbo Juvenalis sat. 1, *Et multum referens de Mæcenate supino*: quam hic pro molli potius accipitur. Pro arroganti vero Persius sat. 1, *Seque aliquem credens, Italo quod honore supinus Fregerit heminas Areti ædilis iniquas*.

173. Vat. B et Mar. non bene scribunt *lati* pro *lethi* aut *letii*.

174. Hailsbr., *moveri*; Egm., *ullus*.

175. Ad hanc sententiam pertinet illud Minucii: *Cum non disputantis auctoritas, sed disputationis ipsius veritas requiratur*. Ubi interpretes plura similia adnotant.

177. Aldus, Vat. Q, *feminas, ac mille mares*. Ita Vat. B a secunda manu, nam a priori manu videtur fuisse, ut est in Mar., *matres pro mares*. Vat. A, Alex., Giselinus in emendatis. Heinsius et alii, *feminas mille*,

ac mares, quod magis metro et consuetudini Prudentii congruit. Besselius, pag. 24 Miscellan. syntagm., legendum conjicit *Ut tecum adorem feminas, molles mares*, ut Ganymedes, Hebe, alique molles mares intelligantur. At vero lectio codicum recte procedit: neque Hebe inter mares recensenda est, dea scilicet juventutis, non deus. Sexum deorum diversum gentilibus Lactantius, Arnobius, multique alii Christiani scriptores exprobrarunt. Arnobius, lib. III: *Ad dæci enim primum hoc, ut credamus, non possumus, immortalem illam præstantissimamque naturam divisam esse per sexus, et esse partem unam mares, partem esse alteram feminas..... Nam consuestis in precibus, Sive, tu Deus es, sive tu dea, dicere: quæ dubitationis exceptio dare vos diis sexum disjunctione ex ipsa declarat*. Preces quas Arnobius indicat legi possunt apud Macrobius lib. III Saturn., cap. 9: *Si deus, si dea est, cui populus civitasque Carthagenensis est in tutela*, etc. A. Gellius lib. I, cap. 28: *Eas ferias si quis poluisset, piaculoque ob hanc rem opus esset, hostiam si deo. si deæ. immolabat*. Idque ex decreto pontificum observatum esse, M. Varro dicit: *quoniam et qua vi, et per quem deorum dearumve terra tremaret, incertum esset*. In veteribus inscriptionibus eadem formula occurrit *Sive deo, sive deæ. Si deus, si dea est*. Hæc spectat quod in precibus interdum dicebant, *Quisquis es deus*. Vide Broverium, de Adorat. cap. 7, præter Catonem et alios.

C 180. Ald., Weitz., et plerique scripti, *et tot*. Gis., *ac tot*. Heinsius cum Thuan., *ut tot*, quod habet etiam Alex. In Ald. et Oxon., *prosapiem*.
181. Exempla habes in Proserpina, quæ Platoni; Hebe, quæ Herculi; Minerva, quæ Vulcano nupta est. Deceptæ sunt a Jove Europa, Ægina, Leda, Danae et alia.
182. Utitur voce *amasionum* Apuleius lib. VII de Asino aureo.
183. *Furta* concubitus illicitos poetæ libenter vocant.

184. In Jove hæc omnia crimina in promptu est reperire. Ejus stupra novem recenset Ovidius VI Metamorphos., filios illegitimos supra viginti enumerat Hyginus fab. 155.

185. Prag., *duos pro deos*, minus bene.
186. Vat. A, *adoras*: *leçe ad aras*.

187. Weitzius, nihil metrum curans, edidit *vervece* cum Widm. et Bong. In Vat. B ex *vervece* fac-

188. Utitur voce *amasionum* Apuleius lib. VII de Asino aureo.

185. Prag., *duos pro deos*, minus bene.

186. Vat. A, *adoras*: *leçe ad aras*.

187. Weitzius, nihil metrum curans, edidit *vervece* cum Widm. et Bong. In Vat. B ex *vervece* fac-

- 1082** Delphosne pergam? sed vetat palæstræ
[trici
Corrupta ephēbi famā, quem vester deus.
190 Effeminavit gymnadis licentia.
Mox flevit impuratus occisum gravi
Disco, et dicavit florulentum succubam.
Conductus idem pavit alienum pecus:
Furem deinde perdit passus gregis
195 Segnis bubulcus, tela et ipsa perdidit

An ad Cybebes ibo lueum pineum?

- 1083** Puer sed obstat Gallus ob libidinem
Per triste vulnus, perque sectum dedecus
Ab impudicæ tatus amplexu deæ:
200 Per multa Matri sacra plorandus spado.
Sed, credo, magni limen amplectar Jovis:
Qui si citetur legibus vestris reus,
Laqueis minacis implicatus Julæ,
Luat severam vincetus et Scantiniam,

GLOSSÆ VETERES

188. Palæstrici, *palæstrici*, qui, in theatro saltantes, turpia deorum canebant, l.

189. Ephēbi, *imberbis*, l.

190. Effeminavit, *castravit*. — Gymnadis, *nuditatis, vel exercitii licentia rustici*, l.

191. Impuratus, *commaculatus*: impuratus et impurus ita distinguuntur, quod impurus in seipso immundus; impuratus autem ab alio contaminatus dicitur, l.

192. Disco, *discus*, genus ludi qui super discum agitur, quem ille ephēbus ludens a Borea vento occisus est. — Florulentum, in *forem sui nominis*, Mar. — Subcubam, vel *succubam*. *Succuba* dicitur qui a vi in patiēda libidine succumbit, a succumbendo dicitur: a succumbendo ad turpes usus, qui et amasio, l. — Cucubam, *cucuba herba est dicata ab Apolline Hyacintho, cujus flos hyacinthus est secundum nomen pueri*, Prag.

194. Furem, *latronem*. — Passus, *sustinens*, l.

195. Tela, *arcum et pharetram*, l.

196. Cybebes, *Cybele, et Cubele*, quæ Mater deorum dicebatur, quæ et *Berecynthia*, l.

197. Puer, *Atys*, Mar. — Gallus, *scilicet castratus*. Atys omnes eviratos Gallos vocabant, postquam Galli Senones Romam ceperunt, et postea quicumque Gallum ceperunt, evirabant, ne illud semen cresceret; et Gallos castratos omnes vocabant. — Ob, *propter*, l.

199. Impudicæ, *inverecundæ*, l.

200. Matris, *Cybeleæ*. — Spado, *eunuchus*, l.

201. Credo, *ironice*, l.

202. Citetur, *judicaretur, vel commoveatur; iudicetur secundum scita*, l.

203. Implicatus, *damnatus*. — Julæ, *Romanæ legis*: *Julia lex a Julia reperiit, quæ adulteras damnabat*, l.

204. Scantiniam, a *Scantinia inventore, quæ utique iudicabat adultero*: *legem Romanorum, id est, iram; ea est nomen deæ*, l.

COMMENTARIUS.

Lum recentiori manu *verbece*. Mar. a prima manu, *verbice*. Rat., et Prag. a prima manu, ut videtur, *vervece*; alii scribunt *vervece*. *Verbece*, seu *vervece*, est mas inter oves, sed castratus: de quo Isidorus lib. xii Etym., cap. 1, consentit glossæ: *Vervece, vel a viribus dicitur, quod cæteris ovidibus sit fortior; vel quod sit vir, id est masculus; vel quod vermes in capite habeant, quorum excitati pruritu, invicem se concutiant, et pugnant cum magno impetu feriunt*. Varro a natura versa *vervecom* dictum existimat. De ara *scipitiæ* vide hymnum S. Eulaliæ.

188. Vat. A, Q, *vetant*, quod videtur etiam fuisse in Alex. Indicatur fabula Hyacinthi, de qua Ovidius lib. x Metamorph.

189. Mar. a prima manu, *quām*, male.

190. In palæstra nudi luctabantur: hinc apud veteres *gymnadii licentia* in proverbium abiit.

192. In Vat. A recentior corrector, prioribus *erasis*, fecit *florulentum*, et *sucubam*. Videtur fuisse *cucubam*; ad oram legitur *cucubum*, et *sucubum* pro diversis lectionibus. Vat. B., Widm., *florulentam cucubam*. Prag., Mar., *florulentum cucubam*; sed in Mar. recenti manu factum *florulentam*. Alex., Ald., Weitz., Vat. Q. Urb., Lotter., Heinsius et alii, *florulentum succubam*, vel *subcubam*. Bong., *florulentum subcubum*; supra, *florulentam succubam*. *Florulentum* vox est auctoris Pervigilii Veneris et Solini.

193. Fabula Apollinis, qui armenta regis Admeti pavit, a quo boves et arma furatus est Mercurius. Videtur quarta sede *tribrachys* collocari. Posset aliquo pacto id negari; sed vers. 978 sine ulla controversia pes quartus *tribrachys* est.

195. Horatius, lib. 1, oda 10, *Viduus pharetra Risit Apollo*.

196. Ald., Torn., Gall., *Cybellis*, Mar., *Cibiles*; Vat. A, Q, Urb., *Cybelis*; alii *Cybæbis*; Hailsbr., *Cibelis*; Alex., *Cybeles*; Parrhasius, *Cybelles*; Thuan., Egm., Alt., *Cybebes*. Heinsius scripsit *Cybebes*, aliisque scribendum persuasit ex vet. exemplaribus Virgilii, Phædri, Lucani, et ex antiquis marmoribus. *Græce Cybele et Cybebe* dicitur. Nihilominus Chamillardus edidit *Cubeles*. Sacra *Cybeles* in montibus

ubi lucus pineus erat celebrari solebant: et pinus ipsa arbor est *Cybele sacra*; ejusque imago corona e dibus ramis pineis insignita in nummis pingebatur. Monfauconius tom. I Ant. plures imagines *Cybeles* exhibet, ac de ejus gestis sive fabulis copiose disserit cap. 1 et seqq.

197. De Gallis vide lib. ii in Symm. vers. 522.

200. Vat. B, Mar., Prag., Weitz., Ambr., Thuan., Oxon., *matri*, quod exstat etiam in Alex., Gis. in textu, Heinsio. In aliis, *matris*. In Rott. supra *sacra* pro div. script. erat *æra*. Ex quo Heinsius et Chamillardus suspicantur a manu Prudentii esse *Per multa matris æra plorandus spado*. Referunt videlicet ad corybantia æra.

201. Juvenalis, sat. 6, vers. 47, *Torpeium limen adora*. Ex Arnobio, Ovidio, Tibullo et aliis patet hunc fuisse ethnicorum morem, ut templorum limina exoscularentur. Neque propterea accusandi sunt Christiani quod eadem venerationis signa suis templis exhibeant. Adisis prolegom. cap. 14.

202. Widm. corrupte, *scitetur* pro *citetur*. Idem error est in Mar. et Prag. In Vat. B, *qui sicitetur*. Latinius in Torn. correxit *vestris* pro *vestri*. En rationem cur Prudentius, qui tumulos martyrum amplectebatur, negat licere amplecti limen Jovis.

203. Lege Julia mæchi puniebantur. Juvenalis, sat. 2, vers. 37, *Ubi nunc lex Julia? dormis?* De hac lege Cujacius observat. 20, cap. 18 et 19. Ab Augustino lata ea lex est: neque glossæ aliter disserentis habenda est ratio. Leges *minari*, dictum ad vers. 179 lib. ii contra Symmachum. Hoc argumento deos gentilium Athanasius exagitat: *Num dignum est ut is (Jupiter) qui designat talia, quique ejusmodi flagitiis famosus est, quæ ne communes quidem leges Romanorum in mere hominibus impunita velint, pro numine habeatur? Quis ipsum non vituperet? quis non multandum morte iudicet?*

204. Ald., Fabr. et nonnulli, *luet* pro *luat*. Vat. B, Mar., Prag., Rat., *Luat severam victus, et Scantiniam*. Vat. A, *Luat severam vincetus et Scantiniam*. Thuan., Alt., Noms., Rott., *Luat severam vincetus et Scantiniam*, quod tenent Alex., Heins., et alii. Lati-

- 205 **1084** Te cognitore dignus ire in carcerem. A 215 **1085** Signo aut sacello consecrarit Herculem.
 Quid aureorum conditorem temporum
 Censes colendum? quem fugacem non ne-
 [gas
 Latuisse furtim, dum reformidat marum:
 Quem si beate vivere audit Juppiter,
 210 Plectat necesse est occulendi conscios.
 Quid inter aras dissidentum numinum
 Putas agendum? Martis indignabitur
 Offensa virtus, si colatur Lemnius,
 Junonis iram sentiet quisque, ut deum

GLOSSÆ VETERES.

205. Cognitore, te sciente, vel iudice: cognitor, qui ex pellice natus fuit, I.
 206. Conditorem, consitutorem, id est Saturnum, I.
 207. Censes, iudicas, I.
 208. Reformidat, reformido et formido unum sunt, I.
 210. Occulendi, occultandi, I.
 211. Dissidentum, discordantium, I.
 213. Lemnius, Vulcanus a Lemno insula: quia Vulcanus prodidit adulterium Veneris et Martis, ideo inter se dissident; et dicitur Lemnius Vulcanus, quasi lutosus, a Græco quidem linos, id est lutum: nam sordidatio luxuriæ ex colore fit, qui est Vulcanus, quia
 215. Signo, imagine, sigillo, I.
 219. Piaculum, facinus. Iso. Peccatum, Mar.
 B 221. Cygnus, Jovis in forma. Jovis in cygnum conversus stupravit Dianam. — Stuprator, de Jove et Leda, vel de Jove et Pasiphae. — Pulpita, lectus deorum, gradus sc. nœ, I.
 222. Saltat, canit. — Tauricornem, proprium nomen, mimilogus quidam qui cantabat Jovem versum in taurum vitiasse Europam. — Lydius, Jovis, vel nomen toni musici: musicus, I.

COMMENTARIUS.

- nus in Torn. invenit *Cantiniam*, correxit *Scantiniam*. Parrhasius videtur duas in hoc versu leges distinguere: ita enim habet, *Luat severam victus, et Scantiniam*. Unica tamen lex *Scantinia* nominatur, quæ erat de impudiciis, a Scantinio Aricino lata contra eos qui muliebria patiebantur, ut ait scholiastes ad Juvenalis sat. 2, vers. 43. *Citari Ante omnes debet Scantinia*. Nonnulli putarunt nomen eam legem accepisse a C. Scantinio, qui M. Claudii Marcelli filium de stupro appellavit, et accusante patre condemnatus est, ut refert Valerius Maximus lib. vi, cap. 1. Etsi enim leges plerumque nomen ab iis qui eas tulerant accipiebant, non raro tamen a damnatis, ut Laia a Laio.
 205. In Ambrosiano multa hæc desiderabantur usque ad vers. 454. Heins. post *carcerem* interrogationis notam adjicit.
 206. Prag. male, *quod aureorum*. Sermo est de Saturno, auri sæculi conditore, in cuius templo propterea Romani ærarium esse voluerunt.
 208. Thuan., *furem: melius furim*. Gis. ad oram, *dum pavesceret mulum: quod in aliis exemplaribus esse ait Murmellius*.
 209. Pal., *audet; recte supra, audit*.
 210. Mar. a prima manu, *colendi conscios; supra, occulendi conscios*. Prag., *oculendi conscios*. Legendum *occulendi conscios*.
 211. Widm., *dissidentium*. Alex., *discidentum*. Vat. Q., *dissidentum*. Vera lectio *dissidentum*. Bella deorum inter se pugnantium gentilibus plures e nostris objecerunt, Athanasius, Augustinus et alii. Arnobius, lib. iv, *Vulnerari, vexari, bella inter se gerere furialium memorantur ardore discriminum*. Lactantius, lib. 1, cap. 3, *Homerus bellantes inter se deos finxit*.
 214. Peveratus ait plurimis in locis a Prudentio quique usurpari pro *quicumque*, seu *quisquis*, quod hodie fere contra fidem vet. lib. et Prudentii consuetudinem in *quisque* mutatum est. Sed fallitur: nam vet. codices habent *quisque*, non *quique*, et consuetudo æqualium Prudentii fuit, ut *quisque* pro *quisquis* usurparent. Vide comment. ad vers. 216 hymn. 7 Cathem. Illud vero facilius mutarem, si per membranas liceret *ut deum*: nam legendum puto *Junonis iram sentiet, quisque aut deum Signo aut sacello consecrarit Herculem*. Porro Hercules Jovis filius, Junonis privignus fuit ex Alcmena pellice.
 215. Latinus in Torn. emendavit aut pro et.
 216. Ald., Urb., Gis., Oxon., *dices; plerique, dicis*. Hanc responsionem simili arguendi ratione rejecerunt Augustinus, Theodofetus et alii. Arnobius, lib. iv, *Sed poetis tantummodo licere voluistis indignas de diis fabulas, et flagitiosa ludibria comminisci. Quid pantomimi vestri, quid histriones, quid illa mimorum, atque exoleti generis multitudo? Nonne ad usum questus sui abutuntur diis vestris, et lenocinia voluptatum ex injuriis attrahunt, contumeliasque divinis? Sedent et in spectaculis publicis sacerdotum omnium magistratumque collegia, etc.*
 219. Vat. A, *tu turpia dum*. Vat. B, Mar., Lotteri editio, *tu cur piaculum, male*.
 221. Alii scribunt *cygnus*, alii *cygnus*. Martinus Roa, lib. iii Singularium, part. 1, cap. 16, agens de cynecica saltatione in theatro vulgo *zarabanda*, hos versu in medium profert ut rem illustret. Saltabatur fabula Jovis, qui in cygnum conversus Ledam compressit. In theatris nostri sæculi non absimilia scelera, vel hæc ipsa saltatione representantur. De saltatione cygni stupratoris intelligendus est etiam Juvenalis sat. 6 vers. 63, *Ledam molli saltante Bathyllo*. Spurcitiam veterum pantomimorum exagitant Clemens Alexandrinus lib. ii Pædag., cap. 40, et Cyprianus epist. 103: *Superinducitur homo fractus omnibus membris, et vir ultra muliebrem molliam dissolutus, cui ars sit verba manibus expedire, ut desaltentur fabulosæ antiquitatis libidines*. Plura affert eruditus Bulengerus lib. 1 de Theatro, cap. 42 et 43, et Meursius in Orchestra, sive de Saltationibus veterum.
 222. Vat. B, Rat., Prag., M. r. a prima manu, Widm., Bong. supra, *comantem pro tonantem*, quod unice verum est. Ald., Urb., Gis., Heins., et alii *Lydius*; quæ scribendi ratio placuit Murmellio, quia istiusmodi saltandi ars ex Hetruria Romam delata est, et Hetrusci e Lydis originem ducunt. Alii scribunt *ludius*, alii *lidius*. Glossa Isonis quæ verbo *tauricornem* appo-ita est, potius convenit voci *Lydius*. Lydium pro histrione saltante Ovidius aliique posuerunt. Ornatum quo Plancus Glaucum saltavit, describit Velleius lib. ii, *Cum crerulentus et nudus, caputque redimitus arundine, et caudam trahens, genibus innixus Glaucum saltasset*.
 223. Cuperus, ad Lactantium cap. 56 de Mortibus persecut., censet hoc loco *pontificem summum vocari*

- Ridesque et ipse, nec negando diluis,
 2.5 Cum fama tanti polluaturnuminis.
 Cur tu, sacratae, per cachinnos solveris,
 Cum se maritum fingit Alcmenæ deus?
 Meretrix Adonin vulneratum scenica
 Libidinoso plangit affectu palam,
 250 Nec te lupanar Cypridis sanctæ movet?
 Quid, quod sub ipsis veritas signis patet,
 1087 Formata in aere criminum vestigiis?
 Quid vult sigillum semper affixum Jovi
 Avis ministræ? nempe velox armiger
 235 Leno, exoletum qui tyranno pertulit.
- A Facem recincta veste præterdit Ceres.
 Cur, si deorum nemo rapuit virginem.
 Quam nocte quærens mater errat pervigil?
 Fusos rotantem cernimus Tiryntium
 240 Cur, si Neæræ non fuit ludibrio?
 1088 Quid rusticorum monstra detester deum?
 Faunos, Priapos, fistularum præsidēs,
 Nymphas natantes, incolasque aquatiles
 Sitas sub alto, more ranarum, lacu.
 245 Divinitatis jus in algis vilibus?
 Ad hæc colenda me vocas, censor bone?
 Potesne quidquam tale, si sanum sapi's,

GLOSSÆ VETERES.

224. Diluis, purgas talia convicia: deluo, purgo: diluo, permisceo: inde diluvium, eo quod omnia permisceat, l.
 227. Alcmenæ, Leda: dicitur Alcmenæ uxor Amphitryonis, quam vitavit Jovis, vertens se in faciem illius dum ipse expugnabat quandam civitatem. — Deus, Jovis, l.
 228. Meretrix, Venus. — Adonin, Ado amasius Veneris, quem aper interfecit: unde nimium flevit Venus. Hoc ideo fingitur, quia Ado est sol, aper hiems, et aper interfecit Adonem, id est, veniente hieme, sol a calore deficit, et moritur; et flei Venus, id est terra, quia tunc terra nihil parit, obnubilata hieme. Priapum eunuchum. — Scenica, theatralis, l.
 230. Cypridis, Veneris a Cypro insula, ubi colitur, l.
 231. Quid, scilicet est, l.
 233. Sigillum, idolum, vexillum, l.
 235. Leno, machinator stupri: qui conciliat stuprum. — Exoletum, juvenem Ganymedem: exoletum, quod jam adolescere, id est crescere, desiit. Adultum, obsoletum, et exoletus sordidus; sed exoletus excretum aliquando significat, sicut excretum pullum dicimus, id est adultum. — Qui, qualiter, l.
 236. Ceres, quærens Proserpinam vi raptam, l.
 237. Virginem, Proserpinam, l.
 239. Tiryntium, Herculem, quem Umphala (Omphala) faciebat, ut fusos rotaret. Umphala concubina ejus erat: umphala umbilicus, in umbilico enim est luxuria. Per Herculem sortes et sapientes, qui luxuria etiam sapientes decipit et deludit, l.
 240. Cur, fecit hoc? Mar.
 241. Deum, deorum, l.
 242. Priapos, deos hortorum, l.
 245. Jus, scilicet est. — Algis, herbis marinis, l.
 246. Censor, judicator: ironicos dicit; judex, l.

COMMENTARIUS.

- pontificem provinciae. Cellarius ait intelligi Galerium sive præsentem, ut sentit Eusebius, sive absentem per apostrophem. Hoc postremum satis est probabile, quamvis Romanus alias Asclepiodem alloquatur.
 224. Thuan., ridensque. Ald., Heins., Cham., Gall., Alex. a secunda manu, Urb., Gis., diluis; plerique diluis, etiam Teolius. De hoc plausu vix nota ex Arnobio ad vers. 1108 lib. II contra Symm.
 226. Vat. B, mendose, sacratae. Alcmenæ fabulam scripserunt apud Latinos Actius, Cæcilius, Plautus; apud Græcos Æschylus et Archippus, ut notat Fabricius.
 228. Rat. scribit meretrix. Vat. A, Weitz., Heins., et Alex., Adonem; alii, Adonin; pro quo Vat. B, Mar., Prag., Rat. sine ulla litura, Parrhasius, habent spandem. Arnobius lib. VII, Oblit rabit offensam Venus, si Adonis in habitu gestum agere viderit saltatoris in motibus pantomimum. Adonem scripsisse dicuntur Aratus tragicus et Plato comicus. De Adoni dente apri vulnerato Ovidius lib. X Metamorph., Lactantius lib. I de Falsa Religione, cap. 7. Exstat etiam idyllium Theocriti de eodem argumento, quod simul cum aliis ejusdem auctoris idylliis amicus noster Joannes Franciscus Sandoval e Græco in sermonem Hispanum plane venusto et eleganti carmine convertit, typisque paratum habet.
 231. Ald., et, ut videtur, Alex., quidquid. Alii apud Gallandium, quia quod; plerique, quid quod.
 234. Plinius, lib. X, cap. 3, Negant unquam solam hanc alitem (aquilam) fulmine exanimatam: ideo armigeram Jovis consuetudo indicavit. Alia significatione armiger accipitur pro stipatore, et corporis regis custode, ut dixi ad vers. 495 Apoth.
 235. Mar. a secunda manu, quod tyranno. Jupiter inter alia cognomina regis nomen habuit, et merito a Prudentio tyrannus dicitur.
 236. Egm., mendose, præterdit. Peveratus cum Nebrissensi malebat præcincta quam recincta, quia recincta est soluta, ut apud Virgilium lib. IV Æneid., C In veste recincta, et Ceres quærebat filiam Proserpinam a Plutone raptam. Verum metrum non patitur præcincta; et Fabricius recte explicat recincta, id est fluxa, ut tunc vestem forte gerbat; sic enim indicatur summopere turbatam deam fuisse. Cæterum hujusmodi pleraque vocabula duas contrarias habent significationes, ut revincio. Notatum jam id est ad vers. 37 lib. II in Symm. Ruæus ad vers. cit. Virgilii vestem recinctam interpretatur succinctam et collectam, quia re in plerisque verbis non negat, sed auget, in aliis vero utramque vim habet, ut in recanto, et recino.
 237. Parrhasius male, quod si deorum.
 239. Fabula Herculis cum servivit lolæ.
 240. Ald., Mar., Alex., Lotterus, cur sine ære: sed in nota Alex. est Neæra. Prag., cur si enereide. Vat. Q. cur sine ore. Rat., cur si neere. Parrhasius, cur sibi nere. Murrællius legit, cur sine ære, sed ait legendum quare, vel cur hic sine ære, id est sine statua ex ære deformata. Vera lectio cur si Neæræ. Neæra commune nomen est meretricularum formosarum, ut apud Tibullum, Horatium, Virgilium et plures alios. De Neæra meretrice, quæ plures amicos habuit, Athenæus lib. XIII Deipnosoph. Pausanias Autolyçi uxorem, quæ Metra proprio nomine dicebatur, vocavit Neæram, quia aliis se prostituit. Neæram scripsit Licinius Imbrex. Vide comment. ad vers. 159 lib. I contra Symmach.
 241. Vat. B, Bong., Fabr., Gis., detestor; plerique, detester.
 242. Nonnulli Faunos etiam et Priapos vocari putant fistularum præsidēs. Melius alii intelligunt Pana, qui fistularum creditus est inventor.
 245. Parrhasius, in ulvis, male. Ald. et plerique scripti, jus. Fabr., Lotterus, Gis., vis, quod verius esse conatur persuadere Giselinus contra Murrællium. Neque ego negaverim dici posse vim divinitatis, ut vim majestatis apud eundem Prudentium, et alia similia. Sed præferenda est codicum auctoritas.

- Sanctum putare? nonne pulmonem movet A
Derisus, istas intuens ineptias,
250 Quas vinolentæ somniis fingunt anus?
Aut, si quod usquam vanitatis mysticæ
Nobis colendum est, ipse primus incipe :
Promisce adora, quidquid in terris sacri est:
1089 Deos Latinos, et deos Ægyptios,
255 Quis Roma libat, quis Canopus supplicat.
Venerem precaris? comprecare et simiam. 265
- Placet sacratus asp's Æsculapii?
Crocodilus, ibis, et canis cur displicent?
Appone porris religiosas arulas,
260 Venerare acerbum cepe, mordax allium.
Fuliginosi thure placantur lares,
1090 Et respuuntur consecrata oluscula?
Aut unde major esse majestas focus,
Quam nata in hortis sarculatis creditur?
265 Si numen ollis, numen et porris inest.

GLOSSÆ VETERES.

218. Pulmonem, pulmo enim concipit ventum et emittit, cum ridet homo et loquitur, I.
249. Derisus, derisio. — Ineptias, vanitates, I.
250. Vinolentæ, vino plenæ. Lentum dicimus plenum: inde vinolentus dicitur vino plenus, temulentus temeto plenus, I.
251. Mysticæ, secretæ, vel figuratæ, I.
253. Promisce, metri causa, vel promiscue, I.
255. Canopus, Ægyptus a stella sic dicta, I.
256. Comprecare, similiter. — Simiam, dea Ægyptia, I.
257. Aspis, serpens quem venerabatur Æsculapius medicus, I.
258. Crocodilus, deus Ægyptiorum: animal et in aquis, et in arboribus ascendens. — Ibis, ciconia Ægyptia: genus avis, I. Meridiana pars ibices aves vocat, qua Nili fluentis inhabitant. Orientalis vero occidenta-

lisque plaga parva quadrupedia ibices nominat quibus est moris in petris parere, quæ neque sciunt nisi in petris habitare. Cod. Biblioth. Bernens.

260. Cepe, cephal Græce caput; inde cephe accepit nomen, quia tantum caput utile est; cæterum corpus fulciens, I.
262. Oluscula, multiplex ista idololatria qua colebantur etiam olera, ex hac occasione cepit in Ægypto, quod cum exiret Pharaon cum curribus et equitibus suis persequendo filios Israel, et mersus fuisset in mari Rubro cum toto exercitu, cæteri Ægyptii qui domi remanserant occupati circa varia negotia, sibi postea formabant simulacra, tanquam liberati essent per illa: verbi gratia, qui porrum eo tempore plantavit, p. rrum deinceps quasi liberatorem suum coluit, ut in cæteris fecerunt, colendo ea per quæ se liberatos putaverant, Prag.

COMMENTARIUS.

218. Juvenalis sat. 10, Perpetuo risu pulmonem agitare solebat Democritus.

250. Ald. mendose, vino lentæ. Mar., et Rat. scribunt vinulentæ.

251. Aldus, aut siquid; multi, aut siquod. Ita veteres interdum loutos pro siquid ostendit Gifanius verbo Quon: scribit at. Heinsius, at siquid cum Giselino. Nostri plerique, aut siquod.

252. Ald., et Urb., primum: lege primus, ut metri ratio constet.

253. Alex., Vat. Q, Alt., Thuan., promisce adora, quod bene e-se ait Heinsius: puto, promisce, adora. Weitzius adverbii more edidit promisce adora cum Egm., Widm. supra, Fabr., Hailsbr., Palat., Bong., Widm. At Sich., Gis. in textu, Vat. B, Mar., Prag., Rat., promiscue adora. Ald., G:s. ad oram, pronusque adora, quod Heinsius in contextu edidit, et recentiores tenuerunt. In Urb., permisce, adora.

254. In deos Ægyptios comici et satirici Rowani luserunt. Narrat Tertullianus Apolog. cap. 7, Serapim, Isidem, Harpocratem cum suo Cynocephalo esse Capitolio prohibitos, id est curia deorum pulsos, et ipsorum aras apud Romanos fuisse eversas, postea vero restitutum eorum cultum. De diis Ægyptiis vide lib. II adversum Symmach., vers. 864 et seqq., et D Apoth. vers. 194.

256. Vide interpretes Minucii de diis Ægyptiis, ubi hæc aliaque Prudentii loca expenduntur.

257. Mar. scribit Æsculapii.

258. Weitzius cum Widm., Bong., scribit Ybis. Ald., Gis., canes; plerique, et castigatiores scripti Heinsiani et nostri, canis, probe, quia de Anubi est sermo. Juvenalis sat. 15, vers. 8, ubi hæc numina irridet, Oppida tota canem venerantur. Glossam de ibice desumpsi ex codice bibliothecæ Bernensis, quem Sinnerus describit in catalogo pag. 170 et seqq., et ad sæculum IX refert. Ordo librorum Prudentii idem fere ac in Weitzius: hymni Natalis et Epiphaniæ ponuntur post librum Peristephanon. Titulus est, Incipit proœnium Aurelii Prudentii Clementis viri liberali peritia disertissimi. Prima littera versus primi Per quinquennium exhibet effigiem Prudentii, cujus capiti nimbus cærulei coloris impositus est. Hunc catalogum cl.

Fea J. C. mecum voluit communicatum, in quo certe gavisus sum hæc legere. In eodem catalogo referuntur nonnulli hymni Prudentii pag. 160.

259. Pal., portis, mendose. Juvenalis Porrum, et cepe nefas violare, et frangere moras.

260. Mar. a prima manu, acervum; recte supra, acerbum. Giselinus hoc loco mendosus est, cepe, et mordax halium. Pro allium nonnulli scribunt alium unicum.

261. Juvenalis sat. 9, vers. 137, O parvi, nostrisque lares, quos thure minuto, Aut farre, et tenui sole ornare corona. Et sat. 12, vers. 89, Laribusque paternis Thura dabo, atque omnes violæ jactabo coloras.

Lares a Prudentio fuliginosos dici aiunt, quia illis sacrificabatur ex rebus fumum exhalantibus. Veriorem illam rationem puto quod Lares essent prope focum. Vide comment. ad vers. 511 Passionis S. Laurentii.

262. Ald., Mar., Rat., Cham. scribunt holuscula.

263. Egm., at unde. Giselinus edidit aut unde, sed in notis prætulit at. Plerique, et potiores, aut.

264. Fabr., quam plantæ. Vera lectio nata, et ex illo Juvenalis sat. 15, O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis Numina.

265. Aldus edidit Si numen ignivus ollis numen et porris inest. Correxit non melius Si numen ignibus, ollis, et porris inest. Murmellius ex exemplaribus in Germania impressis recte prætulit Si numen ollis, numen et porris inest. Non placet multis explicatio glossæ Rat. ollis pro illis. Hic possunt intelligi ollæ, quibus numen tribuitur, quia, ut ait Cellarius, ollæ in focus sunt, et foci erant sacri, vel potius, ut ego arbitror, quia in ipsis ollis erant quedam expressæ imagunculæ quibus Lares colebantur, ut de aliis rebus quæ erant prope focum dixi in comment. ad cit. hymn. S. Laurentii. Et Prudentii quidem ratio hæc mihi esse videtur: Si ollæ quibus porri coquuntur divinitate gaudent, cur eam porris ipsis negabitis? Ex responsione quæ sequitur conjicitur formam aliquam in ollis æreis sculptam pro deo habitam. Cæterum explicatio glossæ fortasse verior est. Cicero, de diis loquens lib. II de Legibus: Et ollas, quas in cælum merita vocaverint, Herculem, etc. Et mox, Olla numina, pro illis, illa.

1033 Non erubescis, stulte, pago dedite, A
Te tanta semper perdidisse obsonia,
Quæ diis ineptus obtulisti talibus,
Quos trulla, pelvis, cantharus, sartagine,

300 **1094** Fracta, et liquata contulerunt vas-
[cula?

Ignosco fatuis hæc tamen vulgaribus,
Quos lana terret discolorare in stipite,
Quos sæpe falsus circulator decipit,
Quibus omne sanctum est, quod pavendum
[raucidæ

305 **1095** Edentularum cantilenæ suaserint.

GLOSSÆ VETERES.

296. Pago, vico, vel paganismo. Pagi, ut Isidorus dicit, sunt apta ædificiis loca inter agros habitantibus: unde pago dedite, sine urbium disciplina. Villa. Pave Græce villa; inde villanos paganos, quasi a civitate Dei remotos, dicimus, l. Pagus hic ponitur pro stultitia, Vat. A.

297. Obsonia, negotia, viles res, id est carnes, et similia ad esum pertinentia, ad operandum proposita; servitia, prandia; obsonor, prandeo; inde obsonium,

prandium, l.

299. Pelvis, vas pedum. — Cantharus, anatum calix, vas vinarium, l.

303. Circulator, deceptor, quia alius quodam circulo erroris involvit et decipit, l.

304. Raucidæ, rauce canentes: raucidum iratum ex vitio nuncupatum, quod raucos efficit, l.

305. Edentularum, anuum, quasi sine dentibus, l

COMMENTARIUS

296. Locus Isidori ab Isonne indicatus exstat lib. xv Etym., cap. 2. De hac voce pagus, et cur idololatricæ pago dediti et impliciti a Prudentio dicantur, vide comment. ad vers. 449 lib. i contra Symmachum. Weitzius advertit in pagis et villis cultum superstitionis fuisse frequentem, ut liquet ex Cicerone lib. ii de Legib.; ex quo paganalia festa et feriæ paganicæ ortum duxerunt. Censorinus lib. i de Natali Die tradit gentiles in suis agris habuisse partem aliquam diis sacram ubi eos colerent. Invalescente Christiana religione, cum publice in urbibus idola venerari non liceret, ad pagos secedebant, ut libere cultum suis numinibus exhiberent. S. Augustinus, serm. 62, olim G, de verbis Domini: *Multi pagani habent istas abominaciones in fundis suis. Nunquid accedimus et confringimus? Præsumimus enim agimus ut idola in ipsorum cordibus confringamus.* Mazochius, tom. III Spic. bibl., pag. 295, in huius vocabuli Paganus etymologia investanda elaborat. Videri etiam potest Baronius in notis ad Martyr. Rom. die 31 Januarii. Nonnulli Prudentium reprehendunt quod hoc loco et vers. 1009 *paganum* præfectum a Romano vocatum dixerit, cum ea vox ad idololatricam significandum solum post Constantini tempora adhibita fuerit. Verum, ut alia nunc omittam, ex his ipsis versibus colligi potest etiam ante Constantinum vocabulum *paganus* adhibitum fuisse ad hominem denotandum superstitioni ac ridiculis ritibus, et diis, quales in pagis colebantur, deditum.

297. Nebrissensis obsonia intelligit liba quæ offerebantur diis Manibus. Sed Prudentius loquitur de omnibus oblationibus et epulis quæ in honorem quorumcumque deorum fieri solebant. Et liba quidem in aliis sacris etiam offerebantur, aliquando cruda, aliquando cocta. Obsonium vero proprie est quicquid præter panem et vinum paratur et coquitur cibi gratia.

298. Alii diis, alii diis scribunt.

299. Mar. scribit *cantharus*. In hoc eodem argumento plurimi versantur. Minucius: *Deus enim ligneus, rogi fortasse, vel infelicitatis stipitis portio..... et deus æreus vel argenteus de immundo vasculo*, etc. Tertullianus, Apologet. cap. 12: *Quantum autem de simulacris ipsis, nihil aliud deprehendo quam materias sorores esse vasculorum instrumentorumque communium vel ex iisdem vasculis et instrumentis*, etc. Arnobius lib. vi: *Simulacra ista, quæ vos terrent,.....ossa, lapides, æra sunt, aurum, testa, lignum sumptum ex arbore, aut commixtum glutinum gypso: ex ornatibus fortasse meretriciis, aut ex muliebri mundo, camelinis ex ossibus, aut ex Indici animalis dente, ex cacatulis, ollulis, ex candelabris, ex lucernis, aut ex aliis obscenioribus vasculis congesta.* Adisis Joann. Ludovicum de la Cerda in not. ad loc. cit. Tertulliani.

302. In Egm., Pal., Hailsbr., Alt., Noms., Watt. A, l, Q, Alex., ita legitur hic versus, *Quos verum*

B latet, qui fidunt in stipite. Ita etiam in Bong ad oram, et in Rat. ad marg. inter duos versus *quos lana, et quos sæpe*, sed aliena manu, neque omnino antiqua. Teolius in tribus Vat. esse hunc versum testatur, et a Prudentio potuisse esse censet; non tamen Adenda Heinsii hoc loco consuluit, cum affirmet nec verbum quidem de hoc versu habere Heinsium; qui in tribus suis codicibus exstare eum aperte dixit. Cæterum nemo qui senarii iambici regulas noverit, et consuetudinem Prudentii animadverterit, tam exlegem versum Prudentio affinget. Ald., Urb., Thuan., Oxon., tres Torr., Heins. et alii, *discolora* a nomine *discolorus, discolora, discolorum*, ut *multicolorus, versicolorus*. Vide comment. ad vers. 821. Hamartig. Weitz, Mar., Vat. B, Prag., Parrhasius, Torr., Rat., *discolor*, minus bene. Egm., Gis., *discolore*. Fabr., *discolori*. Latinius, *discolore*. Alt., *discolos*. Non placet. Giranius, ubi agit de *desinentibus* in r, ex vet. lib. prætulit *discolor*, quia putat veteres interdum desinentia in r longa fecisse: sed non persuadet. Nebrissensis existimat præstigiis circulatoris alicujus ex colorum mutatione significari. Neque ab hac interpretatione longe dissideo; sed vellem eam veteri aliquo testimonio de huiusmodi præstigiis corroborari. Bulengerus, qui in lib. de Theatro artes veterum præstigatorum et fallacias diligenter exposuit, nihil tale retulit. Giselinus affert versum Virgilii e Pharmaceutria: *Terna tibi hæc primum triplici diversa colore Licia circumdo.* Aliam explicationem de arboribus vittatis vide ad vers. 1009 lib. ii in Symmach., cui Arnobius lib. i maxime favet: *Venerabar elephantorum ossa, picturatas veterosis in arboribus lætias.* Simulacra ex ebore vocat ossa elephantorum. Dicitur vero lana terrere ob metum et horrorem illum qui religionum omnium quodammodo proprius est, Weitzius addit stemma, teste Sophoclis interprete in Oedipode tyranno, fuisse lanam ramo (sive stipiti) circumvolutam, quo stemmate simulacra cornu consuevisse colligitur ex Julio Obsequente. Affirmat item Weitzius olim circutores lanam in picto scipione iugestasse, ut pueris et fatuis imponerent: sed ejus rei testem non profert. Itaque congruentius hic locus accipitur de arbore vittata, de qua plura ad vers. cit. lib. ii in Symm. Plinius, lib. xii, cap. 4, de arboribus: *Hæc fuerunt numinum templa, prisque ritu simplicia rura etiamnum deo præcellentem arborem dicant: nec magis auro fulgentia, atque ebore simulacra, quam lucos et in iis silenti ipsa adoramus.*

303. Weitz. cum Egm., falsos. Heinsius cum Thuan. et Alt., *salsus*, ut passim apud scriptores homo salsus pro ridiculo. Mihi hoc loco *falsus* probum videtur, quamvis Heinsio recentiores adhaerent. 304. Ald., Urb., Hailsb. a prima manu, Bong, supra, *vanulæ*; vetustiores, *rancidæ*; Alex. *rancide*. Heinsius minime probat *vanulæ*, quia apud Martialem *rancido ore loqui*, et apud Persium *rancidulum*

- Vos eruditos mirror et doctos viros
 Perpenſa vitæ quos gubernat regula,
 Nescire vel divina, vel mortalia
 Quo jure consent, quanta majestas regat,
 310 Quidquid creatum est, quæ creavit omnia.
 Deus perennis, res inæſtimabilis,
 Non cogitando, non videndo clauditur :
 Excedit omnem mentis humanæ modum,
 Nec comprehendi visibus nostris valet,
 315 Extraque et intus implet, ac superfluit,
 1098 Intemporalis ante, quam primus dies :
 Esse et fuisse semper unus obinet :
 Lux ipse vera, veri et auctor luminis
 Cum lumen esset, lumen effudit suum :
 320 Ex luce fulgor natus hic est Filius.
 Vis una Patris, vis et una est Filii,
 Unusque ab uno lumine splendor satus,
 Pleno refulsit claritatis lumine.
- A**
 Natura simplex pollet unius Dei,
 325 Et quidquid usquam est, una virtus condidit.
 Cælum solumque, vim marini gurgitis,
 Globos, dierum noctiumque præſides,
 Ventos, procellas, fulgura, imbres, nubila,
 Septentriones, hesperos, æstus, nives,
 330 Fontes, pruinas, et metalla, et flumina,
 Prærupta, plana, montium convallia,
 Feras, volucres, reptiles, natatiles,
 Jumenta, pecudes, subjugales belluas,
 1097 Flores, fruteta, germiua, herbas, ar-
 [bores,
 Quæ sunt odori, quæque vernant esui.
 Hæc non labore et arte molitus Deus,
 Sed jussione, quam potestas protulit,
 Mandavit esse, facta sunt quæ non erant.
B
 Verbo creavit omniformem machinam :
 340 Virtus paterna semper in Verbo fuit :

GLOSSÆ VETERES.

307. *Perpenſa, temperata: perpenſa res, id est æquo pondere repenſa; æqua reddita, l.*
 324. *Pollet, pollere proprie exercere; sed hic pro excellit, l.*
 327. *Globos, stellas: lunam et stellas dicit, l.*
 329. *Septentriones, ursi, l.*
 331. *Prærupta, aspera, l.*
 333. *Subjugales, equos, boves, et quidquid sub jugo mittitur, l.*
 334. *Fruteta, virgulta humilia, l.*
 335. *Vernant, florescunt, virescunt, l.*
 336. *Molitus, conatus, l.*
 339. *Verbo, Filio, l.*
 340. *In Verbo, in Filio, l.*

COMMENTARIUS.

- Alba de mare loqui dicitur. Nonnulli veteres habent*
ſuicide, et id tenet Iso. Gis. prima ed., vanula, ad
ſam ancida. Parrhasius, quis omne, scilicet quis.
 306. *Christianos ethnici imperitos et ignaros voca-*
unt: et Christiani per derisum ethnicos peritos et
ſectos. Sic Arnobius l. b. ii: Vos soli sapientia con-
di, atque intelligentiæ vi mera, nescio quid aliud vi-
ſis, et profundum... Dicit, o festivi, et meraco sa-
ſentia tincti et saturi potu. Respondet Romanus con-
ſententer ad ea quæ præfectus objecerat: Populare
ſiddam sub colore gloriæ illitterata credit frequen-
ter. Verum de his plura Heraldus, Wowerus, Elmenhor-
ſtius, Rigaltius, et præcipue Ouzelius ad verba
nucii, Studiorum rudes, litterarum profanos, exper-
ſ, etc. Adde Elmenhorſtium ad Arnobium pag. 38.
Nobis enim longiores esse non licet, et digitum in-
ſentes intendere satis fuerit.
 308. *Ald., moralia: lege mortalia.*
 309. *Egm., quod. Vat. A, qui. Alii, quo. Ald., edat.,*
ale, pro regat.
 310. *Ald., creatum, quæ, sine est. Vat. B, Alex.*
er., Rat., Prag., et alii, creatum est, quæ, quod ex-
ſcit Heinsius. Weitz., Sich., Egm., Hailsbr., Pal.,
atum est, qui.
 311. *Joannes Filesacus, cap. 4, lib. i Select.,*
ne locum illustrat aliis similibus Ambrosii, Cle-
mentis Alexandrini, Paulini et aliorum. Elmenhor-
ſtius pag. 17 ad Arnobium similiter in hoc argumento
ſatur. Inæſtimabilis est pretium omne excedens
ſod Livium et Valerium Maximum. Cicero dixit
inæſtimabile quod nullius est pretii.
 312. *Sich., vivendo. Metrum exigit videndo.*
 315. *Gis. ad oram, extraque, et intra complet. Hila-*
ſ, de Trinit. iii, Ipse extra omnia, in omnibusque.
ſchalius, de Spiritu sancto: Quem præsto esse per-
omnia, id est intra, extraque, non ambigo. Petavius,
l. i, lib. iii, cap. 9, multis aliis testimoniis, eam-
ſen ſententiam confirmat.
 316. *Intemporalis vox est Cælii Aureliani, Apuleii,*
ſanquam ab Aureliano pro inopportuno sumitur.
 317. *Significatur æternitas Dei, quæ in ejus no-*
mine, Ege sum qui sum, indicata est. Circumscribi
 solet æternitas hac explicatione: *Interminabilis vite*
tota simul et perfecta possessio: quæ est definitio Boe-
thii lib. v de Cons. pros. 6, communi omnium con-
sensu probata. Hinc Deus esse et fuisse semper unus
obinet: et idem est in eo esse, fuisse, ac futurum
esse.
 318. *Filius Dei est, et dicitur lumen de lumine.*
Vide Apoth. vers. 278.
 320. *Gis. huic; ad oram, hic. Hoc retinendum cum*
scriptis.
 321. *Noms., una Filii sine est.*
 323. *Alex., Pal., Vat. B, claritatis numine. Alii,*
lumine.
 327. *Globus lunæ apud Virgilium, globus solis paulo*
post vers. 557. Respicit ad illud Genes. i, 16, lu-
minare majus, ut præſset diei; et luminare minus, u
præſset nocti.
 333. *Vat. B, Widm. a secunda manu, Mar., Rat.,*
Prag., Gis. in textu secundæ ed., pecudes. Parrha-
sius, Ald., Sich., et alii plures, pecua, quo voca-
bulo usi sunt Cicero, Livius, Plinius et aut quiores.
Vide Nonium in pecua. Fabr. edidit. pecora.
 334. *Alex., Parrhasius, fructeta. Giselinus ita*
etiam edidit, sed emendavit fructeta: quod mirror ab
Heinsio non esse animadvertum, nam error typogra-
phicus Giselini in Heinsii editione receptus est. At-
qui neque verus constat cum fructeta, et fructetum,
aut fructectum, ut alii scribunt; a frutex originem tra-
hit, non a fructus. Chamillardus ab Heinsii errore
non cavet.
 335. *Lectio Parrhasii, ab aliis multum dissidet,*
Quæ sunt odoræ: quæque vernantes comæ. Aldus con-
tra metrum, Quæ sunt odori, quæque vernantes esui.
 336. *Parrhasius molitur. Theodoretus, Græcar.*
affect. lib. iv: His itaque verbis manifeste ostendit
Deum non ex subjecta materia res omnes procreasse....
At rerum omnium Deus opifex nec instrumentis, nec
materia indiget, etc.
 338. *Vide hymn. Cath. 9. Omni hora.*
 339. *De hujusmodi vocabulis omniformis vide hymn.*
3 Cath., vers. 1 et 2.

	Cognostis ip-sum, nunc colendi agnoscite Ritum modumque : quale sit templi genus, Quæ dedicari sanxerit donaria, Quæ vota poscat, quos sacerdotes velit,	A	Jejuniorum parcitatem sobriam, Spem non jacentem, semper et lan
315	Quod mandet illic nectar immolarier. Ædem sibi ipse mente in hominis condidit 1098 Vivam, serenam, sensualem, stabilem, Sulvi incapacem posse, nec destructilem, Pulchram, venustam, præminentem culmi .e.	360	Ex his amœnus hostiis surgit vapor, Vincens odorem balsami, thuris, et Auras madentes Persicorum aromata Sublatus inde cœlum adusque tollitur Et prosperatum dulce delectat Deum Hanc disciplinam quisquis infensus v
350	Di criminatis illitam coloribus. Illic sacerdos stat sacrato in limine, Foresque primas virgo custodit Fides, Innexa crines vinculis regalibus, Poscit litari victimas Christo, et Patri,	365	Vetat probatum vivere, et sanctum Vetat vigorem mentis alte intendere Nostrique acumen ignis ad terram 370 Nec excitari vim sinit prudentiæ.
355	Quas scit placere, candidatas, simplices, Frontis pudorem, cordis innocentiam, Pacis quietem, castitatem corporis, 1099 Dei timorem, regulam scientiæ,	B	O mersa limo cæcitas gentilium ! O carnulenta nationum pectora ! O spissus error ! o tenebrosorum genus Terris amicum, deditum cadaveri, 375 Subjecta semper intuens, nunquam

GLOSSÆ VETERES.

341. Cognostis, noscitis, pro cognovistis, I.	361. Amœnus, delectabilis. — Vapor, fum
343. Sanxerit, statuerit. — Donaria, dona, I.	362. Croci, genus pigmenti, I.
346. Ipse, Deus, I.	363. Persicorum, Persia regio est ubi abun-
348. Incapacem qui non capit solutionem, I.	365. Prosperatum, benignum, I. Propitiatum
350. Discriminatis, discretis, divisis, separatis, va-	366. Infensus, molestus, I.
riis. — Illitam, pictam. — Coloribus, scilicet virtu-	367. Probatum, probabiliter, nomen pro ad
tutum, I.	369. Ignis, animæ, quæ est igneæ naturæ,
354. Litari, sacrificari, I.	374. Cadaveri, corpori, quæ resolvendum
355. Placere, scilicet illi, I.	daver, I.
359. Parcitatem, abstinentiam, I.	375. Supra, cælestia. Vat. A.
360. Spem, sp s non debet jacere : sed se erigit, I.	

COMMENTARIUS

341. Hailsb., cognoscis : melius cognostis.	C	351. Parrhasius, Alex. a secunda manu.
342. Prag. perperam, tempus genus.		sacrata in limine. Vat. A, Alex. a prima manu
343. Mar, quæ dicari, Vat. A, dedicari auserit. Egm.,		limin-. Alii sacrato in limine, sed in Thuan.
quæ dedicaris auserit. Depravata sunt hæc omnia.		352. Fabricius id explicat, quia sola fides
345. Vat. B, Mar., Rat., mandat; melius mandet, ut		gratas et legitimas adducit : hæretice, quasi
poscat, velit.		placeat Deo. Primas ergo fores custodit fides
346. Giselinus in suo codice invenit sedem pro		sine fide impossibile est placere Deo, et quia
ædem. Murnellio magis placet Ædem sibi ipse men-		tem ad Deum oportet credere, quia est, etc. Es-
tem hominis condidit, ut consona non absorbeatur.		tentia exstat lib II in Symmach., vers. 92, I
Neque id displicet Giselino, qui hanc etiam lectionem		vel sola fides, doctissima primum Pandere u-
e veteribus libris depromptam esse testatur. Ita certe		vere ad penetralia sectæ.
ædificavit Lotterus. Cæterum hanc sententiam de templo		355. Victimæ candidatæ sunt immaculatæ
mystico in corde hominis sæpius Prudentius noster		scribit Moyses cap. I: Levitici.
adornavit, sed hoc in loco elegantissime. Quam rem,		357. Fabricius et Giselinus, oris quietem
inquit Barthius lib. LV, cap. 5, nemo unquam gratius		Heinsiani, Weitziani et nostri, pacis quietem
et suavis quam.... suavissimus augur, et olor Christi		cuius in jejunia, flagellationes, vota religio-
Prudentius in Romano : Ædem sibi ipse, etc. In Epist.		tune invehitur. Nam si tantum velit sine fide
I Petri, II, 5, Et ipsi tanquam lapides vivi superædifi-		ctivas Deo non placere, nobiscum facti;
camini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerre		aperte vult tum unius fidei virtutem ultra
spirituales hostias, acceptabiles Deo per Jesum Chri-	D	est extollere, tum aliorum honorum operam
stum. Non solum sacrarum Litterarum sanctarumque		est extollere : quam hæresim sæpius in-
Patrum testimoniis eadem sententia comprobatur,		mentariis inculcat.
verum etiam ethnicorum dictis. Minus, Panegyri. ad		364. Vat. B, vitiose, hostigiis pro hostiis
Trajan., Animadverto enim etiam deos ipsos non tam		correctum est. Prag., amœnis hostiis.
accuratis odorantium precibus quam innocentia et casti-		365. E Persia aromata afferri solent. Nel-
tate letari; gratioremque existimari qui delubris eorum		madentes interpretatur sparsas, scilicet per
puram castamque mentem, quam qui præmeditatum		mata sparguntur. Sed bene etiam est mad-
carmen intulerit. De templo et ara in corde vide etiam		madidis : nam auræ aromatibus madefiunt.
Berthaldum de Ara cap. 29.		367. Alicubi, probate : quæ est glossa ad
347. Parrhasius, Ald., stabilem; alii, stabilem. Ne-		adverbii more.
brissensis recte stabilem exponit spiritualem. Sed cum		369. Ignem de animi vigore, uti etiam
rogat, Quid si legas STABILEM? ad carminis hujus le-		sæpe Prudentius dixit, et nos explicuimus.
ges non attendit. Natura animæ nostræ his versibus		372. Nationes pro gentibus et gentilibus
declaratur.		lentus dixit Solinus.
350. Per colores discriminatos virtutes intelligo,		375. Lotterus, meudose, nunquam sumus
quæ naturales sunt animis : nam supernaturales		cuius ait supra esse enallagen pro superna, u
postea refert. Lactantius, lib. de Ira Dei, sub finem,		sermonis ordo. Posset conjici supera, et e
etiam utitur voce destructilis : ubi tamen alii legunt		glossa. Sed supra probum est.
destructibilibus, non destructilibus.		

- Fororne summas, ultima et demontis est,
 1100 Deos putare qui creantur nuptiis?
 Rem spiritalem terrulenter quærere,
 Elementa mundi consecrare altaribus,
 380 Id, quod creatum est, conditorem credere?
 Desciatio supplicare stipiti:
 Verris cruore scripta saxa spargere:
 Aras ofellis obsecrare bubulis,
 Homines fuisse cum scias, quos consecras,
 385 Urnas reorum morticinas lambere?
 1101 Desiste, iudex sæculi, tantum nefas
 Viris jubere fortibusque et liberis;
 Nil est amore veritatis celsius.

- A
 Dei perennis numen asserentibus
 390 Nihil est pavori, mors et ipsa subjacet.
 Dudum coquebat, disserente martyre,
 Asclepiades intus iram subdolum,
 Stomachatus alto felle, dum longum sil-t,
 Bilemque tectis concipit præcordiis,
 395 Tandem lateatis vium furoris evomit:
 Pro Juppiter, quid est quod ex hoc audio!
 Stat inter aras, et deorum imagines,
 Et, quod fateri cogor, in medio foro,
 1102 Tacente memet, hic perorat perditus,
 400 Quilquid sacrorum est, ore fœdans impio!
 O fas priorum, moris o prisca status!

GLOSSÆ VETERES.

378. Terrulenter, in terra, l.
 381. Desciatio, cum ascia inciso: ascia planatio, vel
 formatio. Ascia genus instrumenti quo formantur res, l.
 383. Ofellis, diminutivum ab offa, quod fructum significat, l. Particulis præcisus, Mar.
 385. Urnas, sepulcra, Mar.
 387. Liberis, a servitio diaboli, l.
 389. Asserentibus, affirmantibus, l.
 390. Est, scilicet illis, l.
 B 391. Coquebat, parabat.—Disserente, hæc dicente, l.
 392. Subdolum, fraudulentam, l.
 393. Stomachatus, iratus: stomachor, irascor, l.
 394. Bilemque, fel, invidiam, vel iram bilis; nigredo fellis, unde ira procedit, l.
 396. Pro! exclamative: ah Deus! l.
 399. Perorat, loquitur, l.
 401. Fas, lex, l.

COMMENTARIUS.

378. Vat. A a prima manu, Gis., Parrhasius, Vat. Alex., plerique Heinsiani, Bong., Widm. a secunda manu, terrulenter. Ald., Weitz., Mar., Rat., terrulenter. Antiquior Prudentio scriptor qui terrulenter et terrulenter dixerit, nullus occurrit.

379. Contra elementorum consecrationem disputavit etiam lib. 1 contra Simmach., vers. 297 et seqq.

381. Ald., Mar. a prima manu, Alex., Vat. Q, scribunt descicatio. Urb., mendose, dissecato. Descicatio est ascia lævigata. Exstat hæc vox in Plauto et in veteribus inscriptionibus. Ascia proprie est instrumentum ferreum quo fabri lignarii ad poliendam ligna utuntur: Hi panis hacha, ut ego puto: nam runcina videtur esse capillo, scobina genus limæ ad abrādendum.

Vide epistolam Mazochii de dedicatione sub ascia.

Terullianus, Apologetic. cap. 12: In deos vestros per omnia membra incumbunt ascie, et runcina, et scobina. Minucius: Deus enim ligneus, rogi fortasse, vel infelici stipitis portio, suspenditur, cæditur, dolatur, cunctinatur. Barthius hunc Prudentii versum confert lib. iv, cap. 12, cum versu Tibulli eleg. iv lib. ii, Seu stipes habet desectus in agris. Ita enim legit pro desectus ex uno codicum Palatinorum. Nam utcumque rudis stipes, aliquo tamen modo cultus erat, ut qui numen aliquod inter cæteros crederetur habere solus.

Quæ de re dixi ad vers. 1005 lib. ii in Symm., in simili Ovidii versu. Sed verior videtur lectio quam ibi indicavi, desertus a desero, a quo est desivi et deserui, desius et desertus, hoc est plantatus. Alii scribunt disero, disserui, disertus, dissitus, eadem significatione. Macrobius, lib. iii Sat., cap. 18, hos Sævii versus exscribit: Hoc genus arboris in prælatiis fructibus Graiis Disseruere, novos fructus mortalibus datus.

382. Simulacra olim in basi inscribi solebant: hinc sars inscripta. Sues iunolabantur Cereri, Cybele, Bonæ Deæ, Marti, Termino. Eos sues non fuisse proprie verres, sed maiales, aut, ut Varro appellat, mefrendes, notat Fabricius. Differt autem a verre maialis, ut ab ariete vervex, ab equo cantherius, et ab hircio cæper.

385. Ald., Widm., Bong., Vat. Q, scribunt ofellis; sed ab offa fieri ofellam extrito uno s, probat quantitas primæ vocalis, quæ est brevis. In glossa pro fructum fortasse legendum frustum.

385. Nebrissensis legit deorum, non male. In his versibus sermo est, ut ego opinor, de imperatoribus

in deos relictis, quorum urnas Romani osculabantur. Morticinus proprie est ab se mortuus, non ab alio occisus. Vocantur ergo urnæ morticinæ sepulcra in quibus corpora deunctorum jacebant. Nonnulli interpungunt Urnas reorum morticinas lambere, hoc est sepulcra et carnes morticinas. Fabricius hanc superstitionem, ut vocat, Italis objicit, quod urnas in quibus corpora sanctorum jacent exosculentur. Verum hæc religionis veræque pietatis, non superstitionis, signa, apud omnes catholicos vigent, et viguerunt semper, ut ex ipso Prudentio liquet. Quid ergo Prudentius ethnicis exprobat? Quod homines et sceleratos quidem, pro deis colerent. Non enim ea venerationis obsequia illis exhibebant, tanquam hominibus sanctis, verique Dei amicis, sed tanquam propria divinitate præditis.

387. Weitz. cum nonnullis suis, fortibus, et liberis. Metrum postulat fortibusque et. Jubeo tibi Græcismus est posterioris ævi, quam aurei sæculi scriptoribus familiarior. Scioppius tanquam maxime Latinum id defendebat ex Cicerone, Livio et aliis.

388. Aliqui habent nihil. In Vat. B. ita hi versus disponuntur: 1. Nihil pavori; 2. Nil est amore; 3. Dei perennis.

389. Vat. A, B, Q, Weitz., Widm. supra, et alii vel a prima, vel a secunda manu, numen. Alex., Urb., Mar. a prima manu, Rat. a veteri manu, Ald., Parrhasius, nomen.

390. Vat. B., Mar., Rat., nil pavori est. Non constat versus. Fabr., Gis., Heins., nihil est pavori. Parrhasius, Ald., Hailsbr., Alex., et alii, nihil pavori est. Ald., repugnante carminis lege, trajecit verba est, et mors pro est, mors et.

398. Ald., mendose, phoro pro foro.

399. Ald., Mar., Prag., Weitz., Rat., Parrhasius, Tornæs. et alii, hic perorat. Gallandus servatus id est, ac putavit mendum esse in Chamillardo ac perorat. At Heinsius prætulit ac perorat cum Egm., Pal., Thuan., Noms., Vat. A, Alex. et aliis. Pro perditus, Prag. habet perditos cum hac glossa, id est orando suadet perditos sibi credere. Verum parum Latine id diceretur.

401. Ald., Hailsbr.. O fas priorum. Melius priorum. In nonnullis vulg., motis, perperam, pro moris. Nebrissensis, qui cum Aldo legit o fas priorum, expovit, heu pietas, o fas! Dici autem solet fas de his quæ per religionem licent.

- Inventa regum pro salute publica
Pompiliorum nostra carpunt sacula.
Quis hos sophistas error invexit novus,
403 Qui non colendos esse d vos disputent?
Nunc dogma nobis Christianum nascitur
Post evolutos mille demum consules
Ab urbe Roma, ne retexam Nestoras.
410 Quidquid novellum surgit, olim non fuit.
Vis summa rerum nosse? Pyrrham con-
[sule.
1103 Ubi iste vester tunc erat summus
[Deus,
Divum favore cum puer Mavo tuis
Fundaret arcem septicollem Romulus?
Quod Roma pollet auspiciato condita,
- A 415 Jovi Statori debet, et diis cæteris.
Hoc sanctum ab ævo est, hoc ab atavis tradi-
[tum.
r lacanda nobis pro triumphis principis
Delubra, faustus ut secundet gloriam
Procinctus, utque subjugatis hostibus
42) **1104** Ductor quietum frenet orbem legi-
[bus.
Accingere ergo, quisquis es, nequissime,
Pro principali rite nobiscum deos
Orare vita: vel, quod hostem publicum
Pati necesse est, solve pœnam sanguine.
425 Sprevisse templa, respuisse est principem.
Tunc ille: Nunquam pro salute, et maximis
Fortissimisque principis cohortibus

GLOSSÆ VETERES

403. Pompiliorum, *patronymicum*. Pompilius primus invenit culturam deorum, ut populum a furore belli revocaret. Pompilius Numa, qui ferociam populi ad sacra convertit. -- Carpun', dirumpunt: carpere est minu'atim rem distrahi; inde carpunt, id est dirumpunt et vituperant. -- Sæcula, tempora, l.
404. Sophistas, id est callidos: sophos sapiens, sophista callidus et ingeniosus argumentator; falsos conclusores, l.
407. Consules, qui is'os coluere deos, l.
408. Retexam, ne computem proferam. -- Nestoras, antiquos reges. Nestor rex Græcorum antiquissimus qui coluit deos; et inde excrevit illa nefanda consuetudo, l.
410. Pyrrham, uxor fuit Deucalionis, l.
412. Divum favore, in honore deum. -- Mavortius, B bellicosus, vel filius Martis, l.
413. Septicollem, quia septem monticulos Romæ cingit, l.
414. Auspicato, ad verum pro auspicio, l.
415. Statori, Romulus etiam, cum quadam insequeretur ab hostibus, fugiente exercitu, vocavit eum; tunc stetit exercitus fugiens; unde Jovis Stator dicitur, l.
416. Ab ævo, ab initio, l.
418. Delubra, templa. -- Faustus, felix, beatus. Secundet, prosperet. -- Gloriam, principis, l.
419. Procinctus, paratus, apparatus bellicus, l.
420. Frenet, regat, l.
421. Accingere, præparare, l.
422. Rite, recte, l.
426. Tunc ille, scilicet ait, l.

COMMENTARIUS.

403. Intelligit superstitiosas nugas Numæ Pompilii.
404. Christiani ab ethnicis sophistæ dicebantur; etiam Salvator noster a Luciano crucifixus sophista, scilicet hoc vocabulo sumpto pro homine qui captiosis argumentationibus alios deciperet. Rationem addit Prudentius, quia deos colendos esse negabant. Hinc pariter athei, impii, profani, sacrilegi nuncupati.
407. Mille consules sunt mille anni.
408. Per Nestoras intelligit tempora heroica. Sæpe Prudentius plurali numero effert nomina singularis alicujus hominis, ut Pompilios, Deucaliones, Nestoras, et inter numina Junones, Cythereas, Priapos.
409. De novitate religionis, Christianis objecta, vide lib. II contra Symmach., Lactantium de Mort. persecut. cap. 2, Arnobium lib. I et II.
410. Ald., Vat. Q, Vis summam rerum nosse? Pyrrham consule. Non patitur lex carminis. In Mar. videtur fuisse summa, sed factum postea summam, et deinde consulem; sed inducitur eum etiam m. Rat., Vat. B, consulem, hoc videlicet sensu, Vis summa rerum, nosse Pyrrham consulem. In Alex. deest interrogatio notata post nosse. Vera tamen lectio est ea quam exhibui, et tenent plerique.
411. Vat. B mendose, pollet auspicio.
415. Rat. contra metrum, debetur. Nonnulli scribunt dis pro diis. Jovis Statoris imago exstat apud Montfauconium, Antiquit. Rom. ex lib. tom. I, pag. 39, cum epigraphe Jovi STATORI. Cicerone contra Catinam ad equites Romanos: Jupiter Stator, quem vere hujus imperii Statorum majores nostri nominaverunt: cujus templum a Romulo, victis Sabinis, in Palatii radice cum Victoria est collocatum. Dictum ita voluit, quod milites Romanos adversus Sabinos pugnantes stare fecerit. Seneca vero aliam rationem asserit, quod ejus beneficio starent omnia. Vide lib. C IV de Benef., cap. 7. In vet. inscript. legitur: I. M. STATORI.
416. Ald., Parrhasius et nonnulli vulg., ab atavis Repono ab atavis ad metricam rationem. Apud Mar. cium: Quanto venerabilius ac melius antistitem veritatis majorum excipere disciplinam? religiones traditis colere? Deos, quos a parentibus ante imbutus es, timere quam nosse familiaris, adorare? Similia Symmachus ut in libris contra eum potes observare.
418. Delubra notat Fabricius esse e lignis deo sciatis sacella, in quibus plures dii sub uno colantur tecto. Alii aliam significationem tradunt, et delubrum esse dicunt fustem delibratum, sive dedolatum quem venerabantur pro deo. De omni sacra æde delubrum passim et sine ullo discrimine dicitur.
419. Rat. vitiose, utique pro utque. Barthius Mar. colligit lib. XI A. IV., cap. 12, procinctum Christianum etiam ævo exercitum significare. Proprie procinctus est apparatus militaris ad pugnam ineundam, sive exercitus ipse expeditus ac paratus ad bellum.
420. Virgilius I ÆN. 527, Gentes frenare superbum.
421. Virgilius lib. II: Quisquis es, amissos hinc jam obliviscere Graios. Fabricius advertit superbum esse et de ignotis vulgo dici, Quisquis es. Confer comment. ad vers. 31 præfationis Carminum: Dicendum mihi: Quisquis es.
422. Prag., ritu: emenda rite. Imperatoris vitam vocat principalem.
425. Egm. male, principum pro principem. Codex Marietti sic legit, et distinguit Sprevisse templa, respuisse principem: quod melius videtur Marietti, sensus sit, Solve pœnam quod templa spreveris: respueris principem. Mihi minus id placet. In eodem Mar. videtur fuisse pro div. script. templum pro principem; sed resistit metrum.

- Anter precebor, quam fidele ut militent,
Christique lymphis ut renascantur Patri,
450 Capiant et ipsum cœlitus Paraclitum :
1105 Ut idolorum respuant caliginem,
Cernant ut illud lumen æternæ spei,
Non succulentis influens obtutibus,
Nec corporales per fenestras emicans,
455 Puris sed intus quod relucet mentibus.
Pupilla carnis crassa crassum perspicit,
Et res caduca, quod resolvendum est, vi-
[det :
Liquidis videndis aptus est animæ liquor :
Natura fervens sola ferventissimæ
460 Divinitatis vim coruscantem capit.
Hoc, opto, lumen imperator noverit
Tuus, meusque, si velit fieri meus;
Nam si resistit Christiano nomini,
Meus ille talis imperator non erit :
465 Scelus jubenti, crede, nunquam serviam.
- A Status, ministri, clamitans iudex ait,
Statis, manusque continetis vindices?
Non rupti sulcis dissecatis viscera?
Animant nec intus abditam rimamini,
450 Erumpit unde vox profana in principem?
1106 Sciunt utrumque milites teterrimi
Mucrone hulco pensilis latus viri,
Sulcant per artus longi tractim vulnura,
Obliqua rectis, recta transversis secant,
455 Et jam relectis pectus aebet ossibus.
Nitendo anhelant, diffluunt sudoribus,
Cum sit quietus heros in quem sæviunt.
Hæc intus addit sponte Romanus loqui:
Si quæris, o præfecte, verum noscere,
460 Hoc omne quidquid lancinamur non dolet :
B Dolet quod error pectori insedit tuo,
Populos quod istos perditus tecum trahis :
Currunt frequentes undique ad spectaculum
Gentile vulgus, heu! gemenda corpora,

GLOSSÆ VETERES.

428. Fidele, fideliter, l.
433. Succulentis, udis fetibus, nebulosis. — In-
fluens, scilicet illud lumen, l.
436. Crassum, pro crasse, l.
438. Liquidis, puris. — Liquor, puritas, l.
439. Natura fervens, anima. — Ferventi-simæ, avi-
dissima, l.
442. Si, si tamen, l.
445. Crede, mihi, l.
447. Vindices, quæ debent vindicare nos a talibus, l.
449. Abditam rimamini, absconditam scrutamini, l.
450. In principem, contra, l.
452. Hulco, fissili, evaginato. — Pensilis, penden-
tis, l.
455. Tractim, trahendo, ut major esset cruciatus, ideo
tractim secabant, l. Continuatim, Vat. A.
456. Nitendo, insistendo, vel incumbendo, l.

COMMENTARIUS.

428. Parrhasius legit quam fidei ut militent, ut
longa sit secunda in fidei. Contra consuetudinem C
Prudentii id est, et membrana oblituntur. Vide com-
ment. ad vers. 62 Dittochæi. In allocutionibus im-
peratorum ad exercitum præcipue laudabatur fides
militum : et in nummis vet. occurrunt hujusmodi
verba, Fides militum, fides exercitus, fides exercituum.
Vide Anselmum Bandurium de Numism. Similiter in
vet. inscriptionibus, Legiones fideles. De hac fide
sermo nunc est ; in vers. seq. de fide Christiana.
Justinus ad Antoninum Pium, ut notat Chamillardus :
Nos solum Deum adoramus, et vobis in rebus aliis læ-
tum præstamus obsequium, imperatores ac duces homi-
num esse satentes, et simul rogantes ut cum imperii
potestate sanam quoque mentem obtinere comperiamini.
Arnobius, lib. iv, sub finem : Nostra quidem scripta
cur igni us meruerunt dari? cur immaniter conven-
tibus dirui? In quibus summus oratur Deus, pacem
cunctis, et venia postulatur magistratibus, exercitibus, re-
gibus, etc. Athenagoras in fine Apologiæ similia ha-
bet, ubi videri possunt notæ Maurinorum.
430. In Rat. sciolorum aliquis propter vocem Para-
clitum, et idolorum, ita mutavit hos versus, erasis
prioribus, Ipsumque flamen cœlitus capant sacrum,
Cacodemonumque respuant caliginem. Satis intelli-
gitur ineptum hunc correctorem artem metricam ita
percepisse, ut ipse versus faceret, non ut Prudenti
versus emendaret. In Mar., Paraclitum, minus bene,
pro Paraclitum.
431. Aldus videtur data opera edidisse ut dolo-
rum, ne secunda in idolorum corripere. At nulla
opus est correctione, et scripti jubent legi ut idolo-
rum.
432. Ald., mendose, illum pro illud. Gis., Weitz.,
cernant et; plerique alii cernant ut.
433. Oculos succulentos dicit ob humorem et suc-
cum immodicum quo hebetes sunt. Simili significa-
tione in præf. Hamart. furvos succulentos, et Pauli-
nus ad Cyther. succulentis corporis. Utitur etiam hac
voce Apuleius:
438. In nonnullis vulg., liquidus, male, pro liquidis.
De hoc vocabulo liquidus pro spirituali consule pro-
leg. cap. 15.
443. Ald., Urb., Cauch., Oxon., Rot., unus Tor-
rent. et alii, resistat. Plerique, resistit. Hailsbr., re-
sistis.
445. Cauchius malebat nunquam inserviam. Cur,
invitis scriptis?
450. Thuan., Heins., erupit pro erumpit.
451., Vat. B, Mar. supra, duo Torrentiani, Gis.
ad oram, utrinque pro utrumque. Pro teterrimi Prag.,
Mar. a prima manu, deterrimi. Viva imago horren-
dissimi tormenti his versibus exprimitur. Sagittarius cap. 5
censet hos versus capiendos esse de scorpionibus,
quod genus erat flagelli a scorpionis cauda ducti,
quia arcuato vulnere corpori infligebatur. Vide cap. 4
Gallandii, et tabulam ix. An autem in eodem Romano
manuscripto ita cæsus fuerit, dicam ad vers. 491.
454. Mar., transversis, et pro div. script. transversis.
455. Fabricius hypallagen agnoscit pro ossa albet
relecto pectore.
457. In heros corripitur o, quamvis sit o mega,
quod neque a Chamillardo, neque a Cellario, neque
a Teolio in suis indicibus est animadversum, ut
ostendi ad vers. 52.
458. Nonnulli vulg., audet sponte.
460. Weitz. cum Egm., Hailsbr. scripsit lancinamur.
Reinendum lancinamur. In Vat. A est lancinamur; in
Vat. B lancinamur.
461. Ald., Gis., insidet. Sc ipsi potiores, insedit.
Galland. cum Ald., Torn., et Paris. ed. Patrum, in-
sident.
462. Ald., Torn., Galland., Widm., Bong., contra
metri rationem, Populos quod istos tecum trahis per-
ditos. Ambr., Thuan., a manu secunda, Parrhasius,
perditus tecum trahis. Thuan. a manu prima, perdi-
tum, quod verum putat Heinsius. Sic apud Terentium,
Cur te is perditum? Teolius in uno Vat. eandem scri-

- 465 **1107** Crudumque nostræ sortis exemplum A
[tremunt.
Audite, cuncti, clamo longe, ac prædico :
Emitto vocem de catasta celsior :
Christus paternæ gloriæ splendor, Deus
Rerum creator, noster idem particeps,
470 Spondet salutem perpetem credentibus ;
Animæ salutem, sola quæ non occidit,
Sed iuge durans, dispares casus subit,
Aut luce fulget, aut tenebris mergitur,
Christum secuta, Patris intrat gloriam :
475 Disjuncta Christo mancipatur tartaro.
Curanda mercis qualitas, quænam mihi

- Contingat olim perpetis substantiæ :
Nam membra parvipendo quo pacto cadant,
1108 Casura certe lege naturæ suæ.
480 Instat ruina : quod resolvendum est ruat.
Nec distat, ignis et fidiculæ sæviant,
An corpus ægrum languor asper torqueat,
Cum sæpe inorbo major armet sævitas.
Non unguarum tanta vis latus fodit,
485 Mucrone quanto dira pulsat pleurisis.
Nec sic inusta laminis ardet cutis,
1109 Ut febris atro felle venas exedit,
Vel summa pellis ignis obductas coquit,
Papulasque fervor æstuosus excitat :

GLOSSÆ VETERES.

465. Crudum, crudele, 1.
470. Perpetem, perpes, perpetis, permanens, 1.
472. Juge, diu, pro jugiter, 1.
475. Disjuncta, separata.—Mancipatur. capitur, 1.
477. Olim, in futuro, 1.
478. Pacto, lege, 1.
481. Fidiculæ, funes ad flagellandum. Quamvis fidicula a fidibus dicatur, in hoc tamen loco significat unguilas, vel genus tormenti quo rei in eculeo suspensi

- B torquentur, ut fides et veritas inveniatur. Fidicula genus tormenti, vel ferri subtilissimi, quo incidebantur martyres, 1.
485. Pleurisis, morbus, vel dolor laterum, 1.
486. Inusta, valde usta, 1.
488. Summa pellis, summitatem papularum, 1. — Ignis, sacre ignis, Mar. — Obductus, latens, 1.
489. Papulas, pustulas, Vat. A.

COMMENTARIUS.

- pturam invenit; sed non bene ait majoris momenti codices apud Heinsium habere perditum. Fab., Populus trahis tecum quod istos perditos. Gis., Populus quod istos perditus tecum trahis. Hæc placet scriptura; nec displicet Populus quod istos perditos tecum trahis. Illud Terentii, Cur te is perditum? dissimile est, n. m aliud est trahere, aliud ire.
465. Parrhasius, crudum quæ: corrige crudumque. Vat. B, Mar., Rat. a prima manu, Widm., Bong., C exemplum trahunt: rectius alii tremunt.
467. De catasta di. tum ad vers. 56 hymni 1 Peristeph. Apud exteros scriptores catasta est pegma ligneum quo servi venales prostabant. Hic denotat locum eminentiorem ubi de reis supplicium sumebatur. S. Cyrianus epist. 38, alias 33; sive epist. 5, libr. II de Aurelio, qui in catasta Christum confessus fuerat, ait eum de catasta in pulpitem venisse, quod lector ab ipso fuerat ordinatus. De catasta videri possunt Gallonius et Sagittarius, qui aliorum errores corrigunt. In homilia 2 S. Chrysostomi, sive alterius Chrysostomo æqualis, de S. Romano mentio fit eculei: Suspendentes in eculeo lacerabant; ille vero tanquam vitæ arborem eculeum amplexabatur. Sed Græco solum est τὸ ἔϋλον, lignum, nec certum puto Romanum in eculeo suspensum, ut postmodum dicam.
468. Parrhasius ita legit hos versus, Christus paternæ e gloria splendor: Deus Rerum creator: nostri et idem particeps. Christus splendor gloriæ Patris dicitur in Epist. ad Hebræos, 1, 5.
469. Prag., Lotterus, nostri idem: fortasse nostri et idem, ut Parrhasius.
470. Hallsbr., perp tim.
474. Nonnulli vulg., intret.
476. Mar. pro div. script., curandum. Sed metrum et sensus exigunt curanda. Cauchius castigat Curanda mercis qualis, et quænam mihi; additque Heinsius propius ad vulgatam accedere qualis, ac quænam mihi.
478. Lucifer Calaritanus in libro, Moriendum esse pro Dei Filio: Quantum ad exitum, nihil interest, clavo per te, an lancea moriar, restr. ctis post terga manibus, ut porrectis sparsisque, etc.
479. Weitz. cum suis, certa. Alii concinnus, certe.
480. Steh., Bong. a prima manu, cadat pro ruat.
481. Vat. B, Urb., Prag., Mar. supra, Weitz., Gis., ignes. Probatores cum Ald., ignis. Pro et Fabr. an. Ald., Weitz., Gis., Parrhasius, Alex., Vat. Q, Urb.,

- Lotterus, et alii, fidiculæ. Prag., fidicla, quod expressit Heinsius, quamvis varietatem lectionis non indicaverit. Multi putant fidiculas esse flagella; alii instrumenta quibus rei alligantur ut veritas ab eis extorqueatur; alii unguilas ferreas, ut dictum est ad vers. 44 Per. 1. Minus probabilis est sententia Magii, idem tormenti genus fuisse ac eculeum; aut Laurantii Vallæ, qui instrumentum ex duobus obliquatis lignis fuisse opinatur. Pro unguilis Isidorus, lib. V Orig., cap. 27, clare fidiculas accipit: Ungulae dicte, quod effodiant. Hæc et fidiculæ, quia iis rei in eculeo torquentur, ut fides inveniatur. Eodem sensu fidiculas usurpare videtur Prudentius vers. 550 hujus hymni. Nihilominus alii fidiculas pro nervis seu funiculis quibus rei alligabantur et distendebantur, sumunt, auctoritate præsertim Suetonii et Valerii Maximi. Nihil prohibet quominus eadem vox duplicem significationem, aut aliam alio tempore habuerit.

482. Nonnulli scribunt langor.
483. Weitz. cum Egm., sævitas: id conjecerat Cauchius, et tenuit Heinsius cum aliis. Giselinus etiam in emendatis monuit ad marginem ascribendum sævitas pro div. script. Plerique habent sævitas. Sed Murellius notat in sexta regione hujus carminis vix alium pelem inveniri quam iambum; adeoque mavult sævitas, quod verbum reperitur apud Gellium. Alii tamen in Gello legunt scævitas, ut etiam in Apuleio. Certius hoc vocabulo usus est Firmicus. Parrhasius legit Cum sæpe morbus major, scævitia. Sed deest sensus, et metrum obstat. Fabricius in Poetis Christianis edidit scævitia, sed in comment. peculiari ad hunc hymn. observat scævitas esse vocem antiquam pro sævitas.

484. Egm., fodet, non bene.
485. Weitz., Vat. A, B, Q, Mar., Alex., pleurisis. Quam veram scripturam esse affirmat Heinsius. Multi tamen, etiam veteres, habent pleuresis. Nonnulli vulg., male, quanta pro quanto; nec melius alii distinguunt fodit Mucrone, quanto. De pleurisi recte mucro dicitur: qui morbus haliæe puntura appellatur.
486. De laminis quibus corpora martyrum inurebantur, vide Gallonium cap. 6.
488. Ald. mendose, summam.
489. Virgilius, III Georg., in fine: Ardentes papulæ, atque immundus olentia sudor Membra saquebatur

490 Credas cremari stridulis cauteribus.

Miserum putatis, quod retortis pendeo
Extensus ulnis, quod revelluntur pedes,
Compago nervis quod sonat crepantibus :
Sic ejulantes ossa clamant dividi,

495 Nodosa torquet quos podagra et arthrosis.

1110 Horretis omnes hasce carnificum ma-
[nus.

Num mitiores sunt manus medentium,
Laniena quando sævit Hippocratica ?

A Vivum secatur viscus, et recens cruor

500 Scalpella tingit, dum potredo abraditur.

Putate, ferrum triste chirurgos me's

1111 Inferre costis, quod secat salubriter.

Non est amarum quo reformatur salus.

Videntur isti carpere artus tabidos :

505 Sed dant medelam rebus intus vividis.

Quis nescit autem quanta corruptela sit

Contaminatæ carnis, ac solubilis ?

Sordet, tumescit, liquitur, letet, dolet,

GLOSSÆ VETERES.

490. Cauteribus, hic, et hæc cauterium facit sub secunda et tertia declinatione; et dictum cauterium a caute tenendum ne se homo coquat, l.

495. Nodosa, quæ nodis inest. — Arthrosis, arthrosis, vel artis dentium dolor, vel communiter omnium articulorum; et sumpsit nomen a passione articulorum, l.

498. Laniena, ferrum medicabile, vel locus ubi animalia mactantur, vel ipse pecudum laniator et hominum carnifex a laniatura dictus. Laniola locus ubi medici faciunt medicinas, et laniant carnes infirmorum. — Hippocratica. Hippocrates medicus; inde Hippocratica dicitur medicina, a principe medicorum dicta. Hippo-

cras summus medicus; inde adjectivum Hippocraticus, l.

499. Viscus, caro, l.

500. Scalpella, id est ferrum, quibus abraditur putredo ab ossibus, l.

501. Chirurgos, medicus dicitur, qui homines incidere solet; chirurgus a manuum operatione dicitur; χείρ enim Græce manus dicitur. Chirurgi medici manus medicinam operantes; chira enim Græce manus: empirici vero, tantum intellectu morbum cognoscentes, salutem corporum tantum voce indicant, manibus nihil operantes, l.

504. Isti, chirurgi, l.

COMMENTARIUS

490. Wilm. supra, cremari ut stridulis. Ald. ediderat cauteribus, correxit cauteriis. Sed cauteribus verum est: quo vocabulo alias etiam utitur Prudentius. G'ossa ridicula est. Quanquam omnes hujuscemodi glossarum ineptias notare non fuit animus: quod si ante non monui, nunc moneo.

491. Neminem vidi qui non hos versus de supplicio eculei accipiat. Ac revera in Vincentio vers. 109 et seqq. eodem modo describi videtur eculeus. Verum in Romano id obstat, quod iudex jusserat quidem Romanum eculeo torqueri, sed admonitus nobilem esse virum, Jubet amoveri noxiale stipitem, Plebeia clarum poena ne damnet virum. Vide vers. 108 et seqq. Præterea certum est martyres extra eculeum suspensos, interdum fuisse unguis excarnificatos: nam suspendebantur, ut carnifices com nodis unguis corpora exararent. Itaque probabile est Romanum suspensum fuisse brachiis post tergum revinctis, atque ejus pedibus gravia pondera alligata fuisse. Vide tabulam i, lit. B, et tabulam xiii, lit. A. Fulvius Cardulus in not. ad hist. SS. martyrum Abundii et soc. tradit a nonnullis desiniri eculeum, genus tormenti quo vincitis superne manibus, et appensis utriusque pedi gravissimis ponderibus, homo pendens immixtiter torquetur. Sed ipse in aliam videtur abire sententiam, et Prudentius eculeum noxiale stipitem vocavit.

492. Prag., extensus ulnis.

495. Weitzius Aldo affingit crepantibus; et ita quidem Aldo edidit, sed in emendatis mutavit in crepantibus. Fulvius Cardulus loc. cit. intelligit nervas funes quibus membra devincta erant, crepare. At Prudentius clare loquitur de nervis corporis, qui crepabant, dum nimium membra extenderentur.

494. Vat. A scribit herjulantes.

495. Arthrosis vera scriptura ab Heinsio dicitur; quam tamen vix invenias in codicibus. Ald., Fabr., Gis., arthresis. Alex., Prag., artesis. Urb., Vat. B, Mar., Rat., arthesis. Vat. Q, atresis. Pal., artresis. Parrhasius, artisis, et id vocabulum Prudenti proprium esse ait pro morbo articulari quem chiragram Græci vocant. Nescio quis, vulgata hujus loci scriptura nixus, artesis Latinis lexicis inseruit. Eum refellit Giselinus, quia cum hic morbus articulorum Græcis dicatur ἀρθρίτις, tempore Prudentii eum arthresin nuncupavit. Sic ex pleuritide pleuresin. ex phrenitide phrenesin fecerunt. Inaniter vero G. selinus

laborat ut persuadeat inscitia Græcæ linguæ non usmodi vocibus ita formati usum fuisse Prudentium, et medicum in eis corripuisse. Nam primum jam concedit tertiam Latinis esse sic satis notam; sed ita ut (addit) Juvenalis, Martialis et alii Græce docti ejus mediam producerint, solus Prudentius corripuerit. Deinde cum Prudentius jam sua ætate videret eas voces in usu esse, et ita vulgo pronuntiarum (quis enim hoc neget?) ut ab ipso efferuntur, cur, quamvis Græce esset doctissimus, contra ecclesiasticum usum et sui temporis consuetudinem agere deberet? Præterea constat ante ipsum mediam in phrenesis a Sereno fuisse correptam. Denique Ausonio ium Græce peritum fuisse nequit verti in dubium; et tamen hæc ipsa quæ in Prudentio reprehenduntur, vel alia prorsus similia, aut explicatu difficiliora, in Ausonio passim occurrere compertum est. Verum de his ubi ius diximus in prolegom. Podagra et arthrosis conjunguntur etiam a Lucilio apud Nonium pag. 166, Quod deformis senex, arthriticus ac podagrosus. Alii legunt pædidus, alii perditus pro arthriticus.

495. Parrhasius, has: lege has e.

498. Mar. a prima manu, Vat. B, Prag., lamina, vel lamina; Loterus lamiena pro laniena, sed corrupte. In Rat. recens corrector, abrais prioribus, At quando sævit lamina accensa Hippocratis. Hoc ultimum verbum prius ita erat. In Hippocratica antepenultima producit eadem lentia qua in idolium corripitur, ratione accensus Græci in Hippocrates. Laniena Hippocratica est pars medicinæ quæ chirurgice dicitur; aut tota medicina appellatur laniena ab ea parte.

499. Boher. prior, exsecatur. Quid sit viscus, vide ad hymn. S. Cassiani vers. 56. Visceratio dicta, cum carnes distribuebantur viritum. Livius, lib. viii, cap. 22, Populo visceratio data a M. Flavio in funere matris.

500. Ald. vitiose, scalpellam.

501. In nonnullis vulg., putatur, male et contra metrum. Torn., chirugos, mendose.

506. Ex Epist. ad Galat., v, 17, Caro concupiscit adversus spiritum.

508. Gifanius, de intervallis vocalium rarioribus in Ind. Lucr., ex vet. cod. legit sordet, tumescit, eleganter, ut putat; neque probat sordet, tumescit. Notat vero ex Prisciano lib. vii, in quibusdam Latinis quæ nominativum in es productum terminant, paresque cum genitivo habent syllabas, in tertia declinatione sero

- Inflatur ira, solvitur libidine :
 510 Plerumque felle tincta livores trahit.
 Aurum regetum nonne carni acquiritur ?
 Illusa vestis, gemma, bombyx, purpura
 In carnis usum mille quæruntur dolis .
 Luxus vorandi carnis arvinam fovet .
 515 Carnis voluptas omne per nefas ruit.
 Medere, quæso, carnifex, tantis malis :
 Concide, carpe fomitem peccaminum .
1112 Fac ut, resecto debilis carnis s' in,
 Dolore ab omni mens superstiti l'bera,
 520 Nec gestet ultra quod tyrannus amputet.
 Nec terrearis, turba circumstantium :
 Hoc perdo solum quod peribit omnibus,
 Regi, clienti, pauperique, et diviti.
 Sic vernularum, sic senatorum caro

- A 525 Tabescit, imo cum sepulcro condita est
 Jactura vilis mordet, et damnum leve ;
 Si quo carendum est perdere extimescimus,
 Cur quod necesse est non voluntas occupat ?
 Natura cur non vertit in rem gloriæ ?
 530 Legale damnum deputemus præmiis.
 Sed præmiorum forma quæ sit fortibus .
1113 Videamus : illa tempe quæ nunquam
 perit.
 Cælo refusus subvolabit spiritus,
 Dei parentis perfruetur lumine,
 535 Regnante Christo stans in arce regia.
 Quandoque cælum, ceu liber, plicabitur,
 Cadet rotati solis in terram globus,
 Sphæram ruina menstrualem destruet :
 Deus superstes solus, et justus simul

GLOSSÆ VETERES.

510. Livores, colores pallidos de nigra cholera dicit, l.
 511. Regetum, absconditum, a terra abstractum, l.
 512. Illusa, picta. — Bombyx, sericum: vernis de cujus sanguine purpura tingitur, l.
 514. Luxus, dulcedo, superfluitas. — Arvinam, pinguedinem, l.
 515. Voluptas, delectatio, l.
 517. Fomitem, incendium, l.
 518. Situ, situs hic ponitur pro vetustate, Vat. A.
 519. Supersit, ut remaneat, l.
 521. Turba, o mea, l.
 523. Clienti, minori, vasso, vassallo, servienti, l.

524. Vernularum, servorum, l.
 526. Jactura, perditio, damnum, proprie est damnum quod navigantes in mari patiuntur; sed ponitur pro omni damno. — Mordet, punit, constat, ingit, l.
 528. Occupat, scilicet mori, l.
 529. Natura, naturalis res est mors. — Vertit pro vertitur, l.
 530. Damnum, mortem. — Præmiis, sempiternis, l.
 531. Fortibus, martyribus, l.
 535. Subvolabit, ascendet, l.
 536. Plicabitur, involvetur, cum non cadet, sed primum o timore ita videbitur, l.
 538. Sphæram, lunam. — Menstrualement, quæ singulis mensibus crecit, l.

COMMENTARIUS.

produci ablativum, ut a move, fame, tabe, sorde. Weitzius id secutus est cum Egm. et Hailsbr. Scripti nostri et Heinsiani habent sordet, quod non debet displicere. Mar. a prima manu, liquitur, supra liquatur, contra metrum. Parrhasius, fetit: retine fetet. Nebrissensis sordet ad avaritiam referri posse opinatur, quia sordes pro avaritia legitur. Horatius, lib. ii sat. 5, Sepulcrum Permissum arbitrio sine sordibus exstrue.

509. De libidine proprie dicitur solvi et diffluere. Vide comment. ad vers. 87 hymni 7 Ca. b.

510. Weitzius, Ald., intincta pro tincta. Parrhasius, felle tincta, minus bene. Mar., labores; supra, re. l., livores.

512. Virgilius ii Georg., Illusasque auro vestes.

514. Carnes pro carnis in Teo'io error est metri.

517. Prag., rape, ad marg., probe, carpe.

518. Parrhasius corrumpit metrum carnis usu pro carnis situ.

520. Ald., Weitz., alii, ne gestet. Ald., tyrannos, mendose.

522. Egm., Pal., et codex Beccani, si diversus est a Palatino Weitzii, hoc perdolosum. Vat. A, hoc per dolosum. Lege hoc perdo solum. In Aldo et nonnullis vulg. error irrepsit prædo pro perdo.

527. Egm., Pal., quod carendum est: atque ita legendum esse asseverat Gifanius in Utor quarto casui junctum, etsi etiam in libris vet. hic locus esset in litura partim demersus. Pro extimescimus Vat. B, Rat., Mar. a prima manu, exgemiscimus. Prag., minus recte, pertimescimus.

529. In Rat., perperam, naturam a recenti manu. Fabricius ait Prudentium loqui admirantis animo, quia hoc a natura præstari non potest: munus enim Dei est, si quis mortem judicat esse gloriam. Cæterum natura sumitur pro ipso homine, seu natura humana, quæ gratiæ munere mortem pro Christo judicat

gloriosam. Potest etiam sumi vertit pro vertitur, scilicet cur natura, sive necessitas moriendi non vertitur in rem gloriæ? Justinus martyr ad Romanos: Nos vero occideremur, nec potentiores nobis essent iniqui homines, nisi omnino cuilibet homini genito etiam mori constitutum esset. Id igitur debitum (mortis) nos persolventes, gratias agimus.

530. Cauch., Rott., egale damnum. Rectius legale, quia sermo est de lege moriendi.

532. Vat. A, qui: emenda quæ.

533. Cauch. et Ambr., cælo refusus. Parrhasius edidit cælo revulsus. Neutrum probat.

534. Prag., Dei perennis.

535. Ald., regente; alii, regnante.

536. Weitzio libuit exarare p'ecabitur, quia ita invenit in Egm. Isaie xxxiv, 4, Et tabescet omnis militum caelorum et complicabuntur sicut liber caeli. Justinus, sive quis alius, in respons. ad quæst. 91: Quemadmodum caeli creationem divina Littera per similitudinem conferunt aliquando cum pellis extensione, dicentis, Qui extendit cælum sicut pellis; aliquando cum firmamento fumo, Cælum, inquit, ceu fumus, firmatum est; aliquando cum rotunditate camerae, Qui extendit, inquit, cælum velut cameram; sic e diverso caeli dissolutionem per comparisonem conferunt cum aliis rebus, cum volumine involvendo et implicando. In Apocalypsi phrasi simili eadem sententia exponitur cap. vi, vers. 13 et 14, Et stellæ de cælo ceciderunt.... Et cælum recessit, sicut liber involutus. Vide Ludovicum Alcazar ad loc. cit. Apocalypsi.

537. Parrhasius, rotatus.

538. Alii spheram, alii speram, alii spæram, alii sphæram scribunt. Ille loco potest stare spheram. Alibi cum prima corripitur, scribendum est spheram.

539. Egm., Hailsbr., superstis. In nonnullis vulg. mendose soles pro solus. Quod autem Deus solus dicitur, intelligitur Deum cum justis et angelis præma-

- 540 *Cam sempiternis permanebunt angelis.* A
Contemne præsens utile, o prudens homo,
Quod terminandum, quod relinquendum est
[tibi :
Omitte corpus, rem sepulcri et funeris :
Tende ad futuram gloriam : perge ad Deum :
545 **1114** Agnosce qui sis, vince mundum et
[sæculum.
Vixdum elocutus martyr hanc peregerat
Orationem, cum furens interserit
Asclepiades : Vertat ictum carnifex
In os loquentis, inque maxillas manum,
550 Sulcosque acutos, et fiduculas transferat
Verbositatis ipse rumpatur locus,
Scaturientes perdat ut loquacitas
549. *Contemne, respue. — Præsens, præsentem utilitatem, l.*
546. *Dum, adjectio syllabica, l.*
547. *Interserit, interrumpit sermonem, l.*
552. *Scaturientes, ebullientes, l.*
553. *Follibus, faucibus, Vat. A.*

GLOSSÆ VETERES.

555. *Verba, labra, l.*
557. *Charaxat, scribit : charaxo Græce est scribō ; inde charaxavit, id est scripsit, l. Charaxare dicimus scribere : inde character, Vat. A.*
559. *Carptim, minuatim, l.*
564. *Nominis, scilicet Dei. — Præconium, laudam, l.*

COMMENTARIUS.

- nerere, exclusis damnatis, et in ignem æternum reiectis. Nam damnatos æternum puniendos, in fine Hamartigeniæ Prudentius fatetur. Sed id non est permanere simul cum Deo.
540. Prag., *permanebit*, non bene.
541. Parrhasius, *vile o prudens*, quod ratione aliqua sustineri posset, admissio hiatus, quem multi volunt familiarem esse Prudentio.
545. Gis. ad oram, *quid sis*. Vide comment. ad vers. C 419 Apoth.
546. Vat. B, Mar., *vix tum*.
549. Ald., Mar. a secunda manu, *manus* : Parrhasius *malleum* et *mazillas* mutavit in *malus* in emendationis. Legit ergo *inque malis malleum*.
550. Heinsius, *fiducias*. Scripti et edd. vett., *fiducias*. Vide vers. 481. Ex hoc loco patet fiduculas potius esse unguulas quibus fodiebatur martyr, quam funes quibus eculeo alligatus erat. Nebrisensis volebat speciem summi pro genere. *Quid enim*, inquit, *fiducias ori nocere poterant* ? Poterant certe unguule.
- MOX vers. 557, *Charaxat ambas unguulis scribentibus Genas*, etc. Verba Suetonii in Tiberii Vita, et Valerii Maximi lib. III, cap. 3, non magis clara sunt pro opinione affirmante fiduculas esse funiculos nervos quibus fontes eculeo torquebantur, quam hic Prudentij locus pro explicatione quam exhibui. Nemo autem veterum tam clare dixit fiduculas esse funes, quam Isidorus esse unguulas. Cl. Zacharias, in *Histor. litter.* Ital. tom. V, pag. 396, et tom. IX, pag. 325, multa dixit, ut probaret fiduculas esse nervas *funes*.
551. Prag. depravate., *interrumpatur* ; Vat. A, *ipse transfereatur* non male si bacchium quinto loco admittere velis. Verbositatem pro enormi loquacitate non sine felle poni, monet Peveratus.
552. Heinsius scribit *scaturientes*. Cauchius coniecit *ebullientes*, non probante Heinsio. Arnobius, lib. V, prope finem : *Scaturiginem istam vocis, et strepitum fœdæ loquacitatis amittere*.
554. Prag., *modum tenet*. Melius retinebitur *ponit modum*.
555. Hailsbr., *labia*, supra : *retine verba*.
556. Heinsiani, Parrhasius, Vat. A, Alex., Egm., Hailsbr., Gis. ad oram, *impus*. Attribr., *livor impius*. Recentiores cum Heinsio, *lictor impius*. Verius videtur *lictor improbus* ea significatione qua dicitur *labor improbus*. Et ita habent Ald., Weitz., Gis., Vat. B, Mar., Prag.
557. Vat. A, Egm., Hailsbr. scribunt *caraxat*. Fabr. *charassat*. Murmellius *carattat*. Hoc verbo pro scribere utuntur Anianus corrector sententiarum Julii Pauli, Isidorus in glossis, Gregorius Turonensis, Marcellus monachus, Adamannus Scotus, Aldhelmus, Eckherardus Junior, Hincmarus, Barthius, lib. XIV, cap. 19, observat ætatem sequentem a Prudentio auctoritatem sumpsisse. Sic Wipertus, lib. I, cap. 2, *Totum ejus corpus invenitur charaxatum quasi crucicularum stigmatibus*. Wipertus clare Prudentium æmulatur, ut vers. 145 observavi. Giselinus diversam aliquam lectionem indicat : nam cum ininus bene dixisset Prudentium *charaxo* derivasse a *χαράξω*, futuro verbi *χαράττω*, quod valet sculperre, arare, scarificare, addit : *Quæ huc ab aliis afferuntur, et scriptis libris adversantur, et poetæ nostri genu*. Parrhasius inter alienigena quæ Prudentius usurpavit, refert *charaxat* ; et *churaxat* explicat, *Calamorum, sudiumque fastigatis, atque subtilibus spiculis corpus infigit : quod pænæ genus adhuc Hispani retinent*. Verum Prudentio *charaxat* solum est *conscriptillat*. De hac metaphora *unguule charaxant, scribunt*, vide comm. ad vers. 77 hymni S. Cassiani.
558. Prag., *siccat pro secat*, et suspicatur Mar. *siccat pro signat*. Sed obstat lex metri. In nonnullis vulg., *faciem rotis*, minus bene, pro *notis*.
559. Vat. A et Pal., *carptim*. Legendum *carptim*. In Mar. corrumpitur metrum, verbis ita transpositis, *Hirsuta barbis carptim solvitur cutis*.
562. Notanda est consuetudo veterum Christianorum, qui ab impiis iudicibus condemnati, gratias illis agebant. Justinus, apolog. 1 et 2 ; Eusebius, lib. IV Hist., cap. 17 : *Quo audito, Lucius illi gratias egit, quod hac ratione a malis dominis liberaretur, et ad bonum Patrem regemque Deum proficisceretur*. Tertullianus in fine Apologet. : *Inde est quod ibidem sententiis vestris gratias agimus, ut est æmulatio divinæ rei et humanæ ; cum damnatur a vobis, a Deo absolvimur*. Alia ex Actis martyrum profert Sagittarius, cap. 7. Philosopho Senecæ ignotum id erat : *Neminem, ait epist. 66, adhuc scio eo nomine votum solvisse, quod flagellis cæsus esset, aut podagra distortus, aut sculo longior factus*.
564. Mar. scribit *arabat* pro *arctabat*.
565. Prag. ad laudem Dei.

- Multisque fusa rictibus reddit sonos
Hinc inde plures, et profatur undique
1116 Christi Patrisque sempiternam glo-
[riam.]
- 570 Tot ecce laudant ora quot sunt vulnera.
Tali repressus cognitor constantia,
Cessare pœnam præcipit : tunc sic ait
Per solis ignem juro, qui nostros dies
Reciprocatis administrat circulis :
- 575 Cujus recursu lux et annus ducitur,
Igne parandos jam tibi tristis rogi,
Qui sine digno corpus istud devorent,
Quod perseverans tam resistit nequiter
Sacris vetustis, nec dolorum spiculis
- 580 Victum fatiscit, sitque pœnis fortius.
Quis hunc rigorem pectori injecit stupor?
Mens obstinata est : corpus omne occalluit.
Tantus novelli dogmatis regnat furor!
Hic nempe vester Christus haud olim fuit,
- 585 Quem tu fateris ipse suffixum cruci.
- A Hæc illa crux est omnium nostrum salus,
Romanus inquit : hominis hæc redemptio est.
1117 Scio incapacem te sacramenti, impie,
Non posse cæcis sensibus mysterium
- 590 Haurire nostrum : nil diurnum nox capit :
Tamen in tenebris proferam claram facem.
Sanus videbit, lippus oculos obteget.
Removete lumen, dicet insanabilis :
Injuriosa est nil videnti claritas.
- 595 Audi, profane, quod gravatus oderis.
Regem perennem rex perennis protulit,
In se manentem, nec minorem tempore,
Quia tempus illum non tenet : nam fons retro
Exordiorum est, et dierum, et temporum,
- 600 Ex Patre Christus : hoc Pater quod Filius.
1118 Illic se videndum præstitit mortalibus :
Mortale corpus sumpsit immortalitas,
Ut dum caducum portat æternus Deus,
Transire nostrum posset ad cœlestia :
- 605 Homo est peremptus, et resurrexit Deus.

GLOSSÆ VETERES.

567. Rictibus, *apertionibus*. Ringo, os aperio; inde rictus, apertio, l.
574. Reciprocatis, *revocatis, iteratis*, l.
578. Nequiter, *crudeliter*, l.
580. Victum, *corpus*, l.
584. Rigorem, *fortitudinem*, l.
582. Obstinata, *dura*. — Occalluit, *obduru*, l. *obduravit*, l.
590. Diurnum, *Christum*. — Nox, *peccatores*, l.
595. Gravatus, *iratus*, l.
598. Retro, *ante*, l.
604. Nostrum, *corpus*, l.

COMMENTARIUS.

567. Mariettus e suo codice notaverat *multis fusa*, C supra vers. 481 et 550 cum scriptis reponendum erit *fidicula et fidiculas, non fidicla et fidiclas*. Quarta et conjecerat *multis refusa*.
570. Egm., Hailsbr., *quod : lege quot*. In homilia a Chrysostomi sive Flaviani de S. Romano : *Ille vero quasi plura tum ora recepisset, orationem habebat*.
572. Fabricius advertit veteri verbo juris pœnam carni-fices ipsos significare. Apud poetas certe pœnæ vocantur Furæ, quia scelerum sunt vindices.
573. Vat. B, Mar., Prag., Ald., Weitz., *ignes*. Alii venustus, *ignem*. Juvenalis, sat. 15, vers. 73, *Per solis radios, Tarpeiaque fulmina jurat*. Virgilius, lib. vi, *Per sidera juro, Per superos*.
574. Virgilius, lib. ii Georg., *Atque in se sua per vestigia volvitur annus*.
575. Prag., *et annus reducitur*. Resistit metrum.
576. Rat. vitiat metrum, trajectis verbis, *tibi jam*. Weitz., Gis., Urb., Rat., *ignis parandus*. Vat. A, B, *ignis parandos*. Plerique *ignes parandos*, et vers. seq., *devorent*.
577. Ald., Gis., Weitz. et alii, *devoret* : intelligi potest *rogus*.
583. Suetonius in Nerone, cap. 16, *Afflicti suppliciiis Christiani, genus hominum superstitionis novæ et maleficæ*.
584. Mar., *jam fuit* : recte supra *haud*.
586. Parrhasius perperam omittit *est*, et vers. seq. *hæc*.
588. I ad Corinth. ii, 14 : *Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei : stultitia enim est illi, et non potest intelligere*.
590. Ex cap. i Joannis, vers. 5 et seq., *Et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt*.
591. Rat., Vat. Q, Torn., Mar., omittunt *in*, quod aliena manu in codice Mar. est appictum.
592. In quibusdam edd. *lippus*, male, pro *lippus*. Weitz. cum Aldo, *oculos*, ut sit iambus quarta sede; et Nebrissensis advertit esse syncopam. Lotterus, Giselinus, Heinsius, et recentiores, excepto Gallandio, *oculos*, quia, ut ait Teolius, duæ breves unam longam faciunt. Hac eadem ratione, et hoc exemplo
- supra vers. 481 et 550 cum scriptis reponendum erit *fidicula et fidiculas, non fidicla et fidiclas*. Quarta sede Prudentius aliique in senariis nonnunquam tri-brachyn, pedem tribus brevibus constantem, admittunt. Latinius etiam, qui in Torn. invenit *lippus oculos*, emendavit *lippus oculos*. Pro *obteget* Prag. *obtegit*. Nebrissensis exponit, *Qui credit, statim intelligat, juxta illud : Nisi credideritis, non intelligetis*. Addit Fabricius non aliter hunc locum citare Prosperum Aquitanicum, qui solet in suis operibus Græcorum Septuaginta versionem sequi.
593. Alex. a prima manu, Vat. Q, Prag., Egm., Pal., Hailsbr., *dicit*; alii, *dicit*. In Parrhasio error est metri remove pro *removete*, uti vers. seq., *videntibus claritas pro videnti*.
594. Lotterus, *Invidiosa est nil videnti claritas*. Re-pone *injuriosa*.
595. Parrhasius probe ediderat *gravatus*; correxi contra metricam rationem *ingratus*.
599. In nonnullis vulg. mendose *exordiorum*. Vat. B non recte omittit *est*. Vat. Q a prima manu vitiosum *est et temporum, et dierum*.
600. *Hoc est Pater quod Filius* significat eandem esse naturam. Non autem recte diceretur : Hic Pater, qui Filius, quia id innuit eandem esse personam. Sic Pater, et Filius, sunt alius et alius, aliud et aliud; hæc enim est theologorum regulæ quod masculina nomina vel pronomina distincte proferamus de singulis personis : neutra vero non plus sed unum commune accommodemus tribus personis quia scilicet masculina personas, neutra essentialiter indicant.
602. In eadem sententiam Fabricius hos Prosperi versus profert : *Scd mortale meum subit, ut quis teneri Morte nequit, pereat mihi mors : et non ego j in me Vivam, sed Christus, qui se mihi miscuit in se*.
604. Ald., Vat. Q, Heins., *possit*.
605. Vat. B, Prag., *surrexit, male*.

- Congressa mors est membra gestanti Deo : A
 Dum nostra tentat, cessit immortalibus.
 Stultum putatis hoc, sophistæ sæculi :
 Sed stulta mundi summus elegit Pater,
 610 Ut stultus esset sæculi, prudens Dei.
 Antiquitatem Romuli, et Mavortiam
 Lupam renarras, primum et omen vulturum.
 1119 Si res novellas respuis, nil tam re-
 [ceus.
 Vix mille fastis implet hanc ætatulam
 615 Cursus dierum conditore ab augure.
 Sexcenta possum regna pridem condita
- Proferre toto in orbe, si sit otium,
 Multo ante clara, quam capellam Gnosiam
 Suxisse fertur Jupiter, Martis pater,
 620 Sed illa non sunt, hæc et olim non erunt.
 Crux ista Christi, quam novellam dicitis,
 Nascente mundo factus ut primum est homo,
 Expressa signis, expedita est litteris :
 Adventus ejus mille per miracula
 625 1120 Prænuntiatus ore vatium consono.
 Reges, prophetæ, iudices, et principes
 Virtute, bellis, cultibus, sacris, stylo
 Non destiterunt pingere figuram crucis

GLOSSÆ VETERES.

606. Congressa, pugnavit. Congredior tibi, id est
 pugno contra te, I.
 608. Sophistæ, sapientes, I.
 614. Fastis, libris, vel consulibus, I.
 617. Otium, tempus, I.
618. Capellam, Amaltheam capram, quæ fertur nu-
 B trisse Jovem. — Gnosiam, Creticam, I.
 620. Olim, in futuro, futuro tempore; quæ colitis, I.
 623. Expedita, prodiata, I.
 625. Consono, convenienti, I

COMMENTARIUS

606. Ald. corrupte, membra gestant ideo.
 607. In Rat. fuit tentant non bene. Vat. B, cessat ;
 supra, cessit, probe. Murmellius edidit cessat, quod
 existat etiam in Lotteri editione. Nebrissensis suspici-
 catur immortalitas pro immortalibus, ut sit sensus,
 quod immortalitas cessit morti, quia dicimus ex
 communicatione idiomatum, quod Deus passus est.
 Heinsius scribit hic et alibi temptat pro tentat. Teo-
 lius expressit etiam temptat, sed putavit esse frequen-
 tativum a temno, atque ita exponit : Dum mors Chri-
 stum carne nostra indutum contemnit, divinæ postmo-
 dum cadere debuit virtuti. Manet in edd. plerisque
 esse tentat sensu non admodum diverso. Verum sive
 temptat, sive tentat scribatur, non est verbum fre-
 quentativum a temno. Sententia satis percipitur : Dum
 mors membra Christi mortalia qualia sunt nostra,
 tentat, aggreditur, seu perimit, cessit Deo resurgenti,
 sive membris immortalitate in resurrectione donatis.
 609. Ald., Fabr., Lotterus, Torn., eligit : melius
 elegit. Ex Epist. I ad Corinth. cap. 1, quem locum
 simili modo Paulinus in caruine ad Cytherium ver-
 sibus complexus est.
 611. Peveratus censet Prudentium innuere veram
 bellum Romuli nutricem fuisse. Mihi non satis id
 liquet. Nam Prudentius feminas prostitutas vocavit
 etiam lupas lib. 1 in Symm. vers. 107. Vide comment.
 in eum locum.
 612. Ald. ita distinguit Lupam renarras primum, et
 omnia vulturum. De hoc omine vide comment. ad vers.
 306 lib. II contra Symmach.
 613. Hailsbr., Pal., respues. In Rat. fuit tamen,
 recte emendatum tam.
 614. Diminutivum ætatis in Vita Urbani III, apud
 Muratorium tom. III, pag. 476, est ætatuncula. Apud
 Ciceronem, Suetonium et Plautum ætatula. Asclepi-
 des dixerat vers. 407, Post evolutos mille demum con-
 sata. Scilicet ab Urbe condita mille quinquaginta
 anni circiter numerantur ad initium sæculi IV, quo
 passus est Romanus. Fabricius male numerat annos
 mille et ducentos circiter. Neque id congruit verbis
 Asclepiadis et Romani. Etsi enim ante consules Ro-
 mæ reges annos circiter 244 regnaverint, tamen ab
 eo tempore ad annum Christi 303 non fuerunt mille
 consulatus, sed ab Asclepiade et Romano mille con-
 sules, et mille fasti dicuntur, ut totidem anni intelli-
 gantur.
 615. Ald. male, conditore ab augure.
 616. Egm., Widm. a secunda manu, Mar. a prima
 manu, Vat. B, cognita : mellus condita. Prag., prius,
 errore metri, pro pridem : imitatio est Plauti in Au-

- lul. II, 4, 41, Sexcenta sunt quæ memoram, si sit otium.
 618. Minucius, Et quæ Jovis sacra sunt? Nutrix
 capella est, etc. Vide quæ Elmenhorstius et Ouzelius
 in hunc locum commentantur. Obvii præterea sunt
 mythologici libri.
 620. Parrhasius non sine venustate, Sed illa nunc
 sunt? Hæc et olim non erant. Negat quippe interro-
 gatio. Sed erunt rectius, quam erant. In emendatis
 ait Parrhasius quosdam legere, Nunc ista sed sunt :
 hæc et olim non erant.
 622. Prag., primus : corrige primum.
 623. Crux expressa fuit in ligno vitæ, et multis
 aliis figuris in Veteri Testamento expositis, quas enu-
 merat Gretzerus lib. I de Cruce, cap. 42 et seq. Per
 sibyllas etiam prænuntiata fuit. Cellarius ita distin-
 guit, ut signa crucis intelligat Prudentius sacrificia
 veteris legis, vel potius signa naturalia, de quibus
 Minucius, Signum sane crucis naturaliter visum in
 mari, etc. Litteras vero quibus crux expedita dicitur,
 idem Cellarius exponit vaticinia sacræ Scripturæ.
 De signis naturalibus crucis videri potest Tertullianus
 in Apologet., et Heraldus in notis, præter Justinum
 et alios.
 625. Vat. B, Mar., Alex., prænuntiatur ore.
 626. Fabr., iudices et principes cum plerisque.
 Ald. cum aliis, iudicesque, et principes.
 628. Ald., Weitz., Widm., Hailsbr., Egm., Heinsius
 cum suis, Non destiterunt pingere formam crucis;
 favent huic lectioni plerique nostri. Fabr., Gis. se-
 cunda ed., Non destiterunt pingere hanc formam cru-
 cis, quod propius accedit ad rationem carminis. Ita
 etiam legebat Latinus, quamvis in vet. cod. inven-
 rit Non destiterunt crucis umbram pingere. Gis. prima
 ed. non male, Formam crucis non destiterunt pingere.
 Urb., Bong., Non destiterunt formam pingere crucis,
 quæ lectio, cum aperte sit mendosa et metro repu-
 gnans, fortasse errore typographico in editione Parmen-
 si admissa est. Teolius enim nullam lectionum
 diversitatem indicat. Equidem suspicor Giselinum et
 Fabricium non tam fidem codicum secutos, quam
 metro consulere voluisse. Non autem video qui de-
 fendi possit lectio fere omnium codicum, et Heinsii :
 neque enim in quarta sede pyrrichius locum habet,
 imo neque in toto senario. Itaque amplector pingere
 figuram crucis, quod invenio in veteri editione Lot-
 teri : nam tribrachyus quarta regione non semel posuit
 Prudentius. Figura mystica crucis et nominis Jesu
 vocantur 318 vernaculi Abrahami in præf. Psych. ;
 qua de re plura eo loco.

- 630 Crux prænolata, crux adumbrata est prius, A
Crucem vetusta combiberunt sæcula.
Tandem relectis vocibus propheticis,
Ætate nostra comprobata antiquitas
Coram refulsit ore conspicabili,
Ne fluctuaret veritas dubia fide,
635 Si non pateret teste visu cominus.
Hinc nos et ipsum non perire credimus
1121 Corpus, sepulcro quod vorandum
[traditur :
Quia Christus in se mortuum corpus cruci
Secum excitatum vexit ad solium Patris,
640 Viamque cunctis ad resurgendum dedit.
Cruz illa nostra est, nos patibulum ascendi-
[mus :
Nobis peremptus Christus, et nobis Deus B
Christus reversus, ipse qui moriens homo
[est ;
Natura duplex : moritur, et mortem domat,
645 Redit,que in illud, quod perire nesciat.
Dixisse pauca sit satis de mysticis
- Nostræ salutis, deque processu spei.
Jam jam silebo : margarita spargere
Christi vetamur inter immundos sues,
650 Lutulenta sanctum ne terant animalia.
Sed, quia profunda non licet luctarier
1122 Ratione tecum, consulamus proxima
Interrogetur ipsa naturalium
Simplex sine arte sensuum sententia :
655 Fuci imperitus fac ut adsit arbiter.
Da septuennem circiter puerum, aut minus,
Qui sit favoris liber, et non oderit
Quemquam, nec ullum mentis in vitium | dat
Periclitemur quid recens infantia
660 Dicat sequendum, quid novus sapiat vigo
Hanc ille sancti martyris vocem libens
Amplexus, unum de caterva infantium
Parvum, nec olim lacte depulsum, capi,
Captum,que adesse præcipit. Quidvis rog
663 Inquit, sequamur, quod probarit pusio.
Romanus ardens experiri innoxiam

GLOSSÆ VETERES.

629. Prænolata, præscripta. — Adumbrata, figurata, l.
630. Combiberunt, graviter senserunt, percepserunt, l.
633. Coram, manifeste. — Conspicabili, veneranti, vel lucido, l.
634. Fluctuaret, titubaret, l.
635. Cominus, præsentialiter, vel prope, l.
636. Nos, nostra caro, l.
647. Processu, incremento, l.
651. Luctarier, pro luctari, l.
655. Fuci, mendacii, vel fraudis : nigredine peccati, vel mendacii ; omnes enim qui in iudicio labuntur, labentur odio, aut timore, aut amore, l.
657. Favoris, tumoris, vel adulationis : jactantia, l.
659. Periclitemur, probemus : periclitari est probare, l.
663. Nec olim, nuper, l.

COMMENTARIUS.

630. Peveratus venustam hanc esse expressionem dicit : nam ardenti quadam siti et cupiditate ferebantur in crucem, ut qui vehementi siti æstuant, avidè feruntur in aquam.
633. Vigilii Tapsensis, lib. vi, de Trinitate, utitur hac voce *conspicabilis*. Quod multifarie a patribus in *conspicabili materia visum* fuit. Eadem vox legitur in oratione pro martyribus inter opera Cypriano ascripta.
634. Thuan., *nec fluctuaret*.
636. Vide epist. I ad Corinth. xiv, 13 et seqq. Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit, etc. Confer finem Apolth., *Nosco meum in Christo corpus consurgere*, etc.
641. Sic aiebat Apostolus ad Gal. II, 19, *Christo confixus sum cruci*. Lipsius, lib. II de Cruce, cap. 6, ex Plauto, Nonno, Nazianzeno confirmat hanc phrasin *excurrere, ascendere, salire in crucem*, scilicet erectam. Quarta sede hujus versus recipitur tribrachys.
644. Bong. a prima manu, Sich., *natura simplex*. Rat. perperam, *in natura duplex*. Heinsius ita distinguit, *Et nobis Deus Christus reversus, ipse qui moriens homo est : Natura duplex moritur, et mortem domat*. Et hanc distinctionem Ambrosiano codici debent profiteri. Sed non male distinguit cum Parrhasio *Natura duplex : moritur, et mortem domat* : ut intelligatur in Christo esse duas naturas, quarum una moritur, altera mortem domat. Alioquin ex communicatione idiomatum Deus etiam mortuus dicitur.
648. Giselinus conjecerat *margarita spargere*, quia in Psychomachia dicitur *margaritum ingens*. Revera in Hailsbr. exstat *margarita spargere*, et Burmannus, Antholog. tom. I, pag. 413, testatur, in Egm. pro *margarita spargere* esse *margaritas*, sed a secunda manu. Heinsius edidit *margarita*, cui consonant recentiores. In Psychomachia vers. 873 producitur a secundo in *margaritum* necessitate metri ; hic corripitur, quamvis in antiquioribus fortasse desinere exempla. Præceptum hoc exstat Matth. vii, 6.
650. In Parrhasio turbatur metrum e trajectorye verborum *animalia ne terant*. Nec melius correxit emendatis *Animalia sanctum lutulenta ne terant*.
651. Ad marginem Vat. A notatur *Passio S. Bararæ pueri* ; ad marg. Vat. I, *Passio S. Barari pueri*. Mombricitus in Actis S. Romani puerum vocat *Baralam* ; ita etiam Iso ad vers. 671. Eucherius, sive Eusebius Emisenus, aut, ut alii volunt, Gallicanus in homilia de S. Romano martyrium pueri narrat, nomen non profert. Supprimitur etiam nomen in secunda homilia S. Chrysostomi, sive Flaviani. In orationibus officii Mozarabici hic puer vocatur *parvus Theodulus*. Fortasse cum ignoraretur nomen, Theoduli nomen Græcum, quod servus Dei esset, impositum illi est. Nam in officio Mozarabico S. Romani ex solo Prudentii hymno historia videtur desumpta. In Egm. et Hailsbr., *luctuarier*, mendum. Cicero, Oratore, *Non luctabor tecum* ; ac simili modo alibi.
652. Supra vers. 175, *Ratione tecum, non furor dimica*.
654. Fabr., Gis., *sensuum scientia*.
655. Plures ceusent *fac semper corripit* : Prudentius producit.
656. Vat. A, Prag., Torn., Ruinartius, *septuennem*. Corrige *septuennem* ratione metri.
663. Horatius, lib. iv, ode 4, *Jam lacte depulsum* leonem.
664. Hailsbr., Alex., Urb., Vat. B, *præcepit*, quod vitiosum in metro est. Vat. B, *quodvis rogo*. Prudentius, *quidvis rogo*.
665. Vat. B, in quo recentiori manu, et fortasse fuit inque a prima manu, ut putat Mariettus, id est, *dic. Mar. a prisca manu, in quo. Lege inquit. Apud Ciceronem Socrates pusionem etiam interrogat Tuscul.*

- Lactentis oris indolem, Filiolæ, ait, A
1123 Dic, quid videtur esse verum et con-
 [gruens,
 Unumne Christum colere, et in Christo Pa-
 |trem,
 An comprecari mille formarum deus?
 Arrisit infans, nec moratus rettulit;
 Est quidquid illud, quod ferunt homines Deum,
 Unum esse oportet, et quod uni est unicum.
 Cum Christus hoc sit, Christus est verus Deus.
 Genera deorum multa nec pueri putant.
 Stupuit tyrannus, sub pudore fluctuans,
 Nec vim decebat innocenti ætatlæ
 Inferre leges, nec loquenti talia
 Fur sinebat efferatus parcere.
 Quis auctor, inquit, vocis est hujus tibi? B
- 1124** Respondit ille : Mater, et matri Deus.
 Illa ex parente Spiritu docta imbibit,
 Quo me inter ipsa pasceret cunabula :
 Ego, ut gemellis uberum de fontibus
 685 Lae parvus hausi, Christum et hausi credere.
 Ergo ipsa mater adsit, exclamat, cedo,
 Asclepiades, disciplinæ et exitum
 Tristem suæ magistra spectet impia,
 Male eruditi torqueatur funere
 690 Infantis orba, quemque corruptit, fleat.
 Absit, ministros vilis ut muliercula
 Nostros fatiget; quantulos autem dolor
1125 Vexabit artus, mortis auxilio brevis!
 Oculi parentis punientur acrius,
 695 Quam si cruentæ membra carpant unguæ
 Vix hæc profatus, pusionem præcipit

GLOSSÆ VETERES.

1. Arrisit, consentit. — Infans, Barulas. — Ret-
 respondit, I.
 i. Sub pudore, sub verecundia; dubitans quid
 est, I.
 ii. Hausi, potavi, I.
 686. Cedo, consentio; impero, I.
 690. Orba, vidua. — Corruptit, sua doctrina, I.
 692. Quantus, quam parvus, Mar.
 693. Mortis, quia cito moritur infans, I.
 694. Acrius, videndo dolorem filii, I.

COMMENTARIUS.

1. Ald., Mar., Vat. Q., Alex., lactantis. Giseli-
 didit lactantis, sed in emendatis correxit la-
 s, quod non videtur observasse Heinsius.
 2. Prag., verum, et congruum.
 3. Minucius : Quid formæ ipsæ et habitus? nonne
 ut ludibria, et dedecora deorum vestrorum? Vul-
 | claudus deus et debilis; Apollo tot ætatibus lævis;
 | lapius bene barbatus, etsi semper adolescentis Apol-
 | lōnis; Neptunus glaucis oculis, etc. Fabricius ex
 | pero id addit : Ille per innumeros vultus, et mille
 | ras, Barbatos, lævesque deos, juvenesque, senes-
 | Ut quondam fecere, colunt.
 3. Ald., Tornæs., omittunt et, quod metro ne-
 | rium est. Cauchius conjiciebat quod cuique est
 | am, forte sine et, hoc pacto, Unum esse oportet,
 | cuique est unicum. Sententia est eadem quæ ex-
 | itur Hamartig. vers. 39, Cui filius unicus uni est.
 | ut utasi vulgo distinguant et quod uni, est unicum,
 | a puto ita debere distingui et quod uni est uni-
 | quasi dicat Deum esse unum, qui est Pater, et
 | is, qui uni est unicus : et ita clare legit Lotterus.
 | basius edidit Unum esse oportet : quod uni est uni-
 | . Emendavit Unum esse oportet, quod unius est
 | unum. Neutrum lex metri patitur. Latinius in vet.
 | invenit Unum esse oportet undequaque quod uni-
 | est. Sed undequaque pro undecunque parum La-
 | n est.
 4. Scilicet Christus est id, quod est uni unicum.
 5. Parrhasius milia, emenda multa. Proverbium D
 | nec pueri putant. Juvenalis sat. 2, Nec pueri cre-
 | , nisi qui nondum ære lavantur. Prudentius argu-
 | e persona pueri.
 7. Parrhasius, dolebant, scilicet leges. Puer-
 | etatē innoxiam dixit Tacitus lib. iii Hist., Mi-
 | nus annos innocentes; Lactantius, lib. 1, cap. 21,
 | centes animas; Tertullianus, adversus Marcionem
 | iv, cap. 23, innocentem ætatem. Ita alii et olim
 | sunt, et nostris temporibus loquuntur.
 8. Rat., Torn., Prag., Weitz., legis. Lotterus
 | , lege. Gis. in marg., leges.
 9. Vat. B, Quis, inquit, auctor.
 10. Pal., Hailsbr., spiritus, male.
 11. Parrh., quom pro quo. Retine quo.
 12. Ubera, quæ aliquando sororiantia dicuntur,
 | hinc vocat gemellos fontes.
 13. Haurire cum lacte proverbiale esse, notat
 Fabricius. Cicero 3. Tusculan. : Ut pene cum lacte nu-
 | tricis errorem suxiisse videamur. Barthius, lib. xxxij
 | Adv. cap. 21, advertit Christum credere pro credere
 | in Christum non barbata a Prudentio dici.
 686 Prag. semper scribit assit.
 687. Egm. alia manu, ut exitum.
 688. In magistra brevis manet postrema, quamvis
 | sp sequatur. Vide Proleg. num. 213, in nota.
 689. Matres æque, vel magis torqueri in liberis
 | quam in seipsis, docent jureconsulti, aliique consen-
 | tiunt. Vide P. Fabrum 3 semestr. cap. 8.
 690. Ald., corruptit : rectius, corruptit.
 691. Nebrissensis legit adsit, et hanc esse veram
 | lectionem, non absit, asseverat. Longissime ab eo d. s-
 | sentio : et codicum lectio est absit.
 692. Ald., Prag., Torn., Parrhasius, Egm.,
 | Hailsbr., Bong., Widm., Alex., Vat. Q, quantulus
 | autem dolor. Mar., quantus autem dolor. Fabr., quan-
 | tulus est autem dolor? Vexabit artus, mortis auxilio
 | brevis. Gis. cum suo ms., tantulos at si dolor Vexavit
 | artus, Marmellius, Lotterus tantulos autem dolor.
 | Codex Latinus, Nostros fatiget tantulos, at si dolor Ve-
 | xabit. Thuan., Rott., Urb., quantulos autem dolor Ve-
 | xabit artus, quod Heinsius secutus est. Teolius cum
 | Weitzio, et Ruinartio et plerisque Vat. codd., quan-
 | tulus autem dolor. Heinsius notarat id esse contra me-
 | trum. Respondere posset Teolius non magis contra
 | metrum esse quam Non destiterunt pingere formam cru-
 | cis vers. 628, prout Heinsius expressit. Mihi placet
 | Hensii lectio, quia et metro congruit, neque a sen-
 | tentia abluat, imo magis cum ea cohæret : non enim
 | dolor erat parvus, sed artus erant parvi, ideoque
 | brevi morte erant afflicti. Fabricius in commen-
 | tario peculiari videtur edidisse tantulos at si dolor,
 | nam vocem tantulos exponit tam teneros, et adhuc la-
 | centes. Fortasse melius intelligitur, sermonem esse
 | de matris artibus, ut ex versibus sequentibus arguitur.
 693. Ald. et nonnulli vulg., vexabat. Cauchius re-
 | ponebat vexavit. Fabr. suspicatur mortis aspectus. Ni-
 | hil mutò.
 694. Alex. a prima manu, Egm., parentes. Widm.
 | a prima manu, Mar., parentum. Prag. puniantur. Re-
 | ctius parentis puniuntur.
 696. Torn., profanus, mendose. Prag., profatur,
 | minus bene. Alex. a prima manu, præcepit, male.

- Sublime tollant, et manu pulsant nates, A
Mox et remota veste virgis verberent,
Tanerunquē duris ictibus tergum secent,
700 Plus unde lactis quam cruoris defluat.
Quæ cautes illud perpeti spectaculum,
Quis ferre possit æris, aut ferri rigor?
Impacta quoties corpus attigerat salix,
1126 Tenui rubebant sanguine uda vimina,
705 Quem plaga fletat roscidis livoribus.
Ferunt minaces verberantium genas
Illacrymasse, sponte demanantibus
Guttis per ora barbarum frementia,
Scribas et ipsos, et coronam plebinm,
710 Procresque siccis non stetiisse visibus.
- At sola mater hisce lamentis caret,
Soli sereno frons renidet gaudio :
Stat in piorum corde pietas fortior,
Amore Christi, contumax doloribus,
715 Firmatque sensum mollis indulgentiæ.
Sitire sese parvus exclamaverat :
1127 Animæ æstuantis ardor in cruciatibus
Hoc exigebat, lymphæ ut haustum posceret :
Quem torva mater eminus tristi intuens
720 Vultu, et severis vocibus sic increpat :
Puto, imbecillo, nate, turbaris motu,
Et te doloris horror afflictum domat :
Non hanc meorum viscerum stirpem fore
Deo sponondi, non in hanc spem gloriæ

GLOSSÆ VETERES.

703. Impacta, immissa. Impingo, id est mitto; inde B sponsa martyris excipiebant. — Coronam, multitudinem, l.
707. Illacrymasse, valde lacrymasse. — Demanantibus, effluentibus, l.
709. Scribas, exceptores, qui dicta iudicis et re-
711. Hisce, pro his, l.
712. Soli, illi. — Renidet, resplendet, l.

COMMENTARIUS.

697. Sublime pro in sublime. Lucretius, Virgilius, Nemesianus et alii. Pueri solebant virgis cædi. Beda et Ado de hoc puero aiunt xix cal. Decembris. Cumque puer unum Deum solum credendum dixisset, indignatus Asclepiades, catomo suspendi eum, ac verberari iussit. Sæpe in martyrologiis et Actis martyrum occurrit catomo, sive cathomo suspendi, catonis cædi, in catomo levari, ex quo verbum catomidiare apud Spartianum in Adriano. Quid autem hæc phrasæ significant, diversæ sunt auctorum sententiæ. Alii aiunt catomum fuisse flagrum quo martyres cælebantur; alii catomo cædi esse virgis aut plumbatis in vertice, aut in humeris cædi. Plerique probabilius affirmant, alienius humeris suspendi, et verberari more puorum hoc ipsum esse catomo cædi aut suspendi, ex Græcis *κατά* et *ἄμος* humerus. Plura de his Gallonius, Sagittarius, et Ducangius in Dict. Vide tabulam ix Cruciat.
699. Weitz., Egm., Vat. A a prima manu, ductis ictibus.
700. Vat. B, Prag., Rat., Mar. a prima manu, Widm., plus inde. Juvenalis Sat. 11, de hædo, Qui plus lactis habet quam sanguinis. In Dittochæo de innocentibus martyribus, Fumant lacteolo parvorum sanguine cunæ.
701. Rat., Prag., Vat. B a secunda manu, Q, Alex., Weitz., Widm., Egm., Hailsbr., Parrhasius, cautus. Ald., Gis., Urb., et alii, cautes.
702. Vat. A, qui ferre possit. Vat. B, Mar., Alex., possit.
703. Weitzius cum Egm. scribit *salix*. Alii *salix*. De virgis quibus rei cædi solebant, vide comm., ad vers. 44 hymn. 1 Perist., Gallonius de Cruciat. SS. mart. cap. 4, et tabulam x et xi.
705. Egm., Hailsbr., Pal., plaga fecerat; Prag., fecerat e roscidis. Bong., Wid., Rat., feret. Fabr., Murmellius. Lotterus, ferret. Mar., Torn., Vat. B, ferat. Parrhasius, fletat: quæ vera est lectio, aut propius accedit ad veram lectionem fletat, quam exhibent Ald., Gis., Alex., et tuetur Gifaninus in FIERE pro stillare, rorare. Lucretius lib. 1, In saxis ac speluncis permanat aquarum. Liquidus humor, et uberibus flet omnia guttis. Vide hymn. 5 Cath. vers. 24. Giselinus ait hanc esse lepidissimam translationem: summa enim cute perstricta stillatim cruor, non confertim effunditur.
707. Mar., denatantibus; supra pro div. script., demanantibus. Rat., denatantibus. Nonnulli dividunt de manantibus.
711. Valsecchius, pro religione Christiana contra Freretum part. 2, cap. 8, his versibus utitur, in carmen Italicum conversis.
712. Ald., Prag., Widm., frons renidet, quod metro repugnat.
713. Ald., Egm., Fabr., Hailsbr., Widm., Bong., et alii, stat impiorum, quod in editione Lotteri nota ms. explicatur, scilicet *tortorum*. Sed non dubium est quin separanda sint verba stat in piorum: sermo enim est de matre, in cuius corde pietas stabat fortior. Fabricius hoc ipsum tenuit in commentario peculiari. In secunda ed. Giselini errore typographico scriptum est *impiorum* quem in emendatis Giselinus correxit. Id non animadvertit Heinsius, adeoque edidit *impiorum*, quod incaute recentiores secuti sunt Cell., Teol., Cham. Sed Chamillardus, cum in textu appareat *impiorum*, in nota legit in *piorum*, et Cypriani verba adducit quæ hanc ipsam lectionem videntur confirmare.
716. Nebrissensis id explicat, quia tristitia et dolor exsiccat ossa: quo affectu nec Salvator noster caruit, dicens in cruce Joan. cap. xix, Sitio. Quamquam illud sitio aliud significabat. Fabricius ait, æstuate sanguine, et corde laborante, hominem querere refrigerium.
719. Ambr., Ox., Nöms., Bong., Egm., Hailsbr., Widm. supra, Alex. a prima manu, Mar. a secunda manu, Parrhasius, Vat. Q, Urb., Boher. vetustus, triste intuens, Rot., tres Torr., tristem tuens. Cauchii codex tristem intuens. Ald., Weitz., Cauchius, Prag., Lotterus, et nonnulli alii cum Gis., tristi. Teolius hoc ipsum edidit, sed non vere ait, omnes ita habere, excepto uno cod. Vat., ubi a manu posteriori est *triste*, nisi si forte intelligit omnes editiones. Heinsius in textu *tristi*, sed in notis, sive potius in addendis, et in erratis, aut mutandis in contextu præfert *triste*, et distinguit *triste intuens*, *Vultu et severis*. In hoc brevi indiculo erratorum Heinsius mutavit in lib. ii contra Synim. vers. 148 et 149, *prematum. Luctandum in prematum, Nitendum*, et vers. 151 *distinxit Conditionis amet; nimium ne congerat aurum. Quod tunc ego non adverti.*
720. Ald. omittit et post vultu.
721. Rat., imbecilli, non male.
722. Vat. A, Et te doloribus horror afflictum domat. Ad marg., et te doloris.
723. Vat. A omittit hanc, quod supra appictum existat.
724. In Vat. A desideratur vox *spem*.

- 725 Te procreavi, cedere ut letho scias
 Aquam bibendam postulas, cum sit tili
 Fons ille vivus præsto, qui semper fluit,
 Et cuncta solus irrigat viventia,
 Intus, forisque, spiritum, et corpus simul,
 750 Æternitatem largiens potentibus.
 Venies ad illud mox fluentum, si modo
 Animo ac medullis solus ardor æstuet
 1128 Videre Christum: quod semel potum
 [affatim
 Sic sedat omnem pectoris flagrantiam,
 Vita ut beata jam sitire nesciat.
 755 Ille hic bibendus, nate, nunc tibi est calix,
 Mille in Bethlehem quem biberunt parvuli:
 Oblita lactis, et papillarum immemor
 Ætas amaris, mox deinde dulcibus
 760 Refecta poclis, mella sumpsit sanguinis
 Exemplum ad istud nitere, o fortis puer,
 Generosa proles, matris et potentia,
 Omnes capaces esse virtutum Pater
- A Mandavit annos; neminem excepit diem,
 745 Ipsais triumphos annuens vagitibus.
 Scias, sæpe dixi, cum docenti alluderet,
 Et garrulorum signa verborum dares,
 Isac fuisse parvulum patri unicum:
 1129 Qui, cum immolandus, aram, et en-
 [sem cerneret,
 750 Ultro sacranti colla præbuerit soni.
 Narravi et illud nobile ac memorabile
 Certamen, una matre quod septem editi
 Gessere pueri, sed tamen factis viri,
 Hortante eadem matre in incipiti exitu
 755 Pœnæ et coronæ, sanguini ut ne parcerent
 Videbat ipsos apparatus funerum
 Præsens suorum, nec movebatnr parens,
 Lætata quoties aut olivo stridula
 Sarcago frixum torruisset puberem,
 760 Dira aut cremasset laminarum impressio.
 Comam, cutemque verticis revulserat
 A fronte tortor, nuda testa ut tegmine

GLOSSÆ VETERES.

734. Sedat, quiescat, I.

740. Mella, dulcedines, I.

741. Nitere, conare, I.

745. Vagitibus, adhuc vagientibus, I.

752. Editi, formati, I.

759. Puberem, puerum. Pubis et puber, puberis facit; de puero, I.

COMMENTARIUS.

726. In quibusdam Vulg., *bibendum*, non recte. Nesciens vult interrogative scribi *postulas*? Neque id hi displicet. Ac revera interrogative edidit etiam Parrhasius.
727. Parrhasius *Fons ille vivus præsto qui cum perit. Psalm. xxxv. Apud te est fons vitæ. Joan. iv. Sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ viventis in vitam æternam.*
731. Vat. A. corrupte, *fluetem*, et supra, *fluentem. ge fluentum.*
732. Vat. A. Hailsbr., *solis*. Parrhasius, *amor. Corripit solus ardor.* In Psalmis et in Apocalypsi sit mentio huius fontis, quem sitit anima.
734. Vox Gellii est *flagrantia* pro ardore. Cicero *nam non dissimili significatione dixit flagrantia oculorum.*
736. Matth. xx, 22, *Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum?*
737. Ald., Parrhasius, *Bethlem.* Non constat verum. Mariett., *Bethleem.* eos qui de hac historia ducunt, Ansaldo rejecit edito libro tituli ambigui, *Hediani infanticidii vindicta.*
739. Vat. A, *ætas prius amaris*, sed recte abrasum *prius*, quod adhuc apparet. Mar., *amara*; melius *amara.*
740. Rat., Weitz., *referta poclis.* Lotterus male *referta poculis*: Gis. ad oram, *sanguine pro sanguinis.*
741. Virgilius, *Æneid. xii. Disce, puer.*
742. Virgilius, lib. i *Æneid., Nate, mea vires, tu magna potentia solus.* Genes. xlix, 3, *Ruben primogenitus meus, tu fortitudo mea.*
744. *Neminem diem pro nullum Teolius licentia poetica dictum putat.* Certe vix exemplum simile reperies, et nemo est quasi *ne homo.* Cicero dixit *nemo divinum.* Virgilius *Nemo divum.*
746. Weitz., *dum*, pro *cum.* In nonnullis vulg., *sicpe dixi.* Servius illud Virgilii vii *Æneid., Nec plura iludens, exponit: Aut vacat ad, et ludentem significat; certe ALLUDENS, ad responsi fidem verba componens.*
747. Ita vocat dimidiata verba pueri balbutientis, acute: nam ut in inscriptione signa non sunt litteræ, sed notæ quibus litteræ significantur, ita in locutione pueri balbutientes non tam verba proferunt quam signa verborum.
748. Nonnulli scribunt *Isaac.*
750. Teolius cum interrogationis nota *seni*? nescio an consulto.
752. Prag., *una cum matre.* Vitiatur metrum. De his septem fratribus Machabæis vulgo nuncupatis vide comment. ad vers. 525 Passionis Vincentii.
756. Bong. a prima manu, *ridebat*: supra, *videbat.* Prag., *videbat et ipsos.* De tormentis quibus Machabæi fratres vexati sunt videri possunt Victorinus Afer et Jason Cyrenæus. His quæ sacra Scriptura narrat alii addunt, et Prudentius adjungit laminarum impressionem.
758. Lotterus, *autem*: corrige *aut.* Mar., *oliva*: supra *olivo*, recte.
760. Vat. A, Pal., Hailsbr. supra, Bong. supra, Gis. in textu ed. 2, Heinsius, Teol., *crepasset*, quod explicat Cellarius *crepitum edidisset.* Gallandius cum Ald., et vet. edd., *cremasset*, qui in Cham. *crepasset* mendum putavit. Cellarius tunc *crepasset*, quia verba primæ forinæ, quæ in vi præteritum habent, sæpe etiam antiquum casum resumunt, quod Vossius, in de Analogia, cap. 20, exemplis *cuo, domo, frico, seco, veto* probavit. Cæterum *cremasset* exstat in Vat. B, Mar., Prag., Parrhasio, ac pluribus aliis, quod non displicet, et a Murmelio editum est.
761. Hoc supplicii genere Christianos etiam ethnici affecerunt, ac peculiari ratione permoti, quod non aliter crucis signum quo frons Christianorum in baptismo et confirmationis sacramento notabitur, eripere se posse existimabant. Julianus Apostata, cum fidem Christianam ejuravit, impuro et nefario sanguine signum crucis in fronte sibi inscriptum eluere conatus est, ut colligitur ex Gregorio Nazianzeno orat. 1 in Julianum.
762. Parrhasius, *A fronte tortor: quem nudatum tegmine.* Non patitur metrum. Ald. non bene interpungit *A fronte tortor nuda testa, ut tegmine.* Barthius, lib. xxxix, cap. 1, et lib. xliv, cap. 12, observat, *elegantem testam sphaeram cranii sonare.* Dicitur enim a medicis et poetis *testa* cavum, convexumque os quo

- 1130** Cervicem adusque dehonestaret caput. **A** 780 Mea vita, præstet, in tua est situm manu.
Clamabat illa : Patere, gemmis vestiet
Per hujus alvi fida conceptacula,
765 Apicem hunc corona regio ex diademate.
Per hospitalem mense bis quino larem,
Linguam tyrannus amputari jusserat
Si dulce nostri pectoris nectar tibi,
Uni ex ephēbis. Mater aiebat : Satis
Si molle grenium, grata si crepundia,
Jam parta nobis gloria est : pars optima
785 Persiste , et horum munerum auctorem
Deo immolatur ecce nostri corporis :
[assere.
770 Digna est fidelis lingua quæ sit hostia.
Quanam arte nobis vivere intus cœperis,
Interpres animi, enuntiatrice sensuum,
Nihilumque et illud, unde corpus, nescio :
Cordis ministra, præco operti pectoris,
Novit animator solus, et factor tui.
Prima offeratur in sacramentum necis,
Impendere ipsi, cujus ortus munere es :
Et sit redemptrix prima membrorum omnium,
790 **1132** Bene in datorem , quod dedit, refu-
Ducem dicatam mox sequentur cætera.
[deris.
775 His Machabæos incitans stimulis parens,
Talia canente matre, jam lætus puer
Hostem subegit subjugatum septies.
Virgas strepentes, et dolorem vulnorum
1131 Quot feta natis, tot triumphis inçlyta :
Ridebat. Hic tum cognitor pronuntiat :
Me partus unus ut feracem gloriæ,
B Claudatur infans carcere, et tanti mali

GLOSSÆ VETERES.

765. Dehonestaret, deturparet, I.
766. Hunc, decoratum, I.
767. Satis, multum, I.
775. Dicata, consecrata, I.
777. Septies, pro martyrio septem filiorum, I.
779. Feracem, secundam et portatricem, I.
785. Assere, affirma, I.
787. Nihilumque, quia ex nihilo Deus corpus format, I.
790. Refuderis, pro refunde, I.
793. Ridebat, deridebat. — Cognitor, judex, qui res cognoscendo adjudicat, I.

COMMENTARIUS.

cerebrum continetur. Hinc Gallis Italisque testa pro capite. Sic cara Hispanis ex II lib. Corippi vers. 413, *Postquam venere verendam Cæsaris ante coram*: quod est Græcum vocabulum. Imo testa pro capite ignotum non est Hispanis.

763. *Dehonestare* usurparunt Tacitus, Suetonius, Trebellius Pollio in Gallieno. Prima longa remanet ob aspirationem.

764. Mar., Rat., Sich., pater. Prag., pateret. Corrigendum *patere*.

765. Alex., Vat. A, B, Mar., Heinsiani, Gis., *apicem hunc*. Ald., Urb., Prag., Parrhasius, Weitzius, *apicem corona sine hunc*. Vat. Q, mendose, *aspice hunc corona*, Egm., et pro *ex*.

768. Parrhasius corrupte, *Jam paratum nobis gloriæ pars optima*. Mariettus glossam adjicit sive suam, sive alicujus codicis: *Pars optima boni viri, contra mali pessima*. Juvenalis, sat. 19, *Nam lingua mali pars pessima servi*.

771. *Enuntiatrice* dixerunt interpretes Theodori Gadarei apud Quintilianum lib. II, cap. 15.

772. Utitur vocabulo *præco*, tanquam si esset generis communis, masculini et feminini.

774. Ald., primo: cæteri, prima.

775. Mar., *dicata mox sequentur corpora*. in marg.: *Al. cætera*. In Rat., *corpora*, supra aliena manu, *cætera*. Iso, *dicata*.

776. Heinsius in addendis ait in Egm. ac aliis nonnullis scribi *Maccabæos*, recte, quia Græcis sunt *Μακκαβαῖοι*, quæ tamen non est ratio efficax.

777. *Subjugare* verbum Asconii Pediani, de quo Cellarius in Cur. Poster. Utuntur eodem Arnobius, Claudianus, Lactantius et alii.

779. In Aldo claudicat versus *Me partus ut feracem gloriæ*. Vat. A, Egm., unus et, non ita bene.

781. Thuan. a prima manu, *contemptacula*, id est *contenticula*. Quo respicit Alex. a manu prima *contenticula*.

782. Pragēns. contra legem metricam, *menses bis quinos*. In sacris litteris novem menses nominantur: sed decem menses inchoati dici possunt et decem, et novem. Sic Virgilius eclog. 4: *Matri longa decem tulerunt fastidia menses*. A. Gellius, lib. III, cap. 16, medicorum et philosophorum opiniones exponit:

Gigni hominem septimo rarenter, nunquam octavo, sæpe nono, sæpius numero decimo mense: cumque esse hominem gignendi summum finem, decem menses non inceptos, sed exactos.

783. Ovidius de ovibus Met. 15, *Pleno quæ fertis in ubere nectar*.

784. Parrhasius, *data si crepundia*, quod metro adversatur. Virgilius lib. IV, *Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quidquam Dulce meum*: quanquam non materno id amore dictum.

785. *Asserere* Deum pro testari, fateri, aut tueri, vindicare.

786. Digna hæc sunt quæ cum verbis ipsis sacra Scripturæ conferantur, lib. II Mach., cap. VII, vers. 22: *Dixit ad eos (mater): Nescio qualiter in utero meo apparuistis; neque enim ego spiritum et animam donavi vobis, et vitam, et singulorum membra non ego ipsa compegi. Sed enim mundi creator, qui formavit hominis nativitatem, quique omnium invenit originem, et spiritum vobis iterum cum misericordia reddet et vitam, sicut nunc vosmetipsos despicitis propter leges ejus*.

787. Nebrissa ait non esse nihilum, unde est corpus. Heumannus in Poecil. t. II, pag. 364, lib. II sine ulla dubitatione reponit *animusque, et illud* quod Gallandio placebat. Verum proba est lectio *dicum*: sumit enim poeta nihilum pro exiguo, quod hoc ipsum in rerum initio ex nihilo creatum est.

788. Vat. B, Q, Mar., Prag. a prima manu, *Widm. amator, male, pro animator*.

789. Weitzius ex Fabricio citat *impende et ipsi*. Fabricius in Poetis Christianis cum cæteris legit *impendere ipsi*. Fortasse in comment. peculiariter scriptum *impende et ipsi*. Nebrissensis subaudit *deceat*. Sed hoc loco *impendere* potius est imperativus modus vocis passivæ.

792. Parrhasius minus bene *virgas stupentes*. Weitzius, Widm., Bong., Hailsbr. supra, Vat. A, Rat., Sich. Mar., Prag., Gis. ad oram, *vulnerum*. Ald., Parrhasius, Heinsiani, Alex., *verberum*. Nonnulli, *doloris*.

793. Rat., Mar., Widm., Bong., *actum*. Vat. B, Bong., quod coniecerat Weitzius in *actum*. Ita in Egm. Hailsbr., Pal., *ictum* factum ex *hic tum*, quæ verior est lectio, et exstat in plerisque. Prag., *actum, postea divisum ac tum*.

- 795 Romanus auctor tor, ueatur acrius.
 Illum recentes per cicatricum vias
 Denuo exarabant, quaque acutum traxerant
 Paulo ante ferrum, mox recrudescuntibus
 Plagis apertas persequabantur notas,
 800 Quos jam superbus victor ignavos vocat.
 O non virile robur, o molles manus!
 Unam labantis dissipare tandiu
 Vos non potesse fabricam corpusculi!
 Vix jam cohæret; nec tamen penitus cedit
 805 Vincens lacertos dexterarum inertium.
 Citius cadaver dentibus carpunt canes,
 Longeque morsus vulturum efficacior
 1133 Ad devorandas carnis offas mortuar.
 Languetis imbelli fame, ac fatiscitis:
 810 Gula est ferina, sed socors edacitas.
 Exarsit istis turbida ira iudicis,
 Seque in supremam concitat sententiam.
 Si te morarum pœnitet, finem citum
 Subeas licebit, ignibus vorabere
 815 Damnatus, et favilla jam tenuis fies.

A

- Abiens at ille, cum foro abriperent virum
 Truces ministri, pone respectans ait:
 Appello ab ista, perfide, ad Christum meum
 Crudelitate, non metu mortis tremens,
 820 Sed ut probetur esse nil quod iudicas.
 1134 Quid differo, inquit ille, utrosque per-
 [dere,
 Puerum, ac magistrum, complices sectæ im-
 [piæ?
 Gladius recidat vile vix hominis caput
 Infantis: istum flamma vindex concremet.
 825 Sit his sub uno sine dispar exitus.
 Perventum ad ipsum cædis implendæ locum,
 Natum gerebat mater amplexu et sinu,
 Ut primitivum crederes fetum geri,
 Deo offerendum sancti Abelis ferculo,
 830 Lectum ex ovili, puriorem cæteris.
 Puerum poposcit carnifex: mater dedit,
 Nec immorata est stertibus: tantum osculum
 Impressit unum. Vale, ait, dulcissime,
 Et cum beatus regna Christi intraveris

B

830

GLOSSÆ VETERES.

800. Superbus victor, fortis Romanus. — Ignavos, pigros, l.
 805. Lacertos, brachia, l.
 807. Efficacior, valentior, l.
 808. Offas, morsus, l.
 809. Fatiscitis, lassatis, l.
 810. Socors, socordia dicitur pigritia. — Edacitas, solentia edendi, l.
 811. Istis, verbis, l.

812. Concitat, commovet, l.

815. Damnatus, morte scilicet, ut eum morti traderet, l.

817. Pone, retro, l.

818. Appello, voco: homines in iudicio positi, quibus violentia inferitur, solent dicere, Appello sedem apostolicam, vel regem, l.

821. Differo, moror, l

C

COMMENTARIUS.

799. Parrhasius, Vatt. A, B, prosequabantur notas.
 802. Hailsbr., labentis. Rat., labentem, supra aliena manu, labentis. Legendum omnino labentis.
 803. Parrhasius, potuisse; ita etiam Alex., et accedit Urb. potisse. Verum Parrhasius in emendatis monet nos pronomem redundare. Vatt. A, B a secunda manu, Q, Prag., Sich., Hailsbr., Palat., Bong., Gis. ad oram, potestis. Ald., Vat. B supra Weitz., Gis., Heins. et alii, potesse: quod probum est pro posse antique apud Lucretium, Lucilium, Arnobium.
 807. Parrhasius, morsus est vulturum; redundat et retro officit est.
 809. Vat. A, in belli fame. Prag., Rat., imbecilli fame. Parrhasius, atque, nonnulli vulg., at pro ac. Legendum ut hic editum est, aut cum Widm., Languetis imbelli fame fatiscitis; aut cum Lottero, et fatiscitis.
 810. Torn., ferina, socors: Latinius corrigebat ferina, et socors, non ita bene. Prima in socors alibi a Prudentio corripitur.
 814. Vat. B, Rat., Mar. a prima manu, comburere. Reline vorabere.
 815. Rat., ut pro et, sed a recenti correctore videtur factum. Parrhasius corrupte, et favillæ jam termes. Pro fies legunt eris Vat. A, Egm., Pal. apud Weitzium et Becmanum, Hailsbr. supra, Widm. ad oram, Alt., Rott., Cauch., quod approbat Becmanus, quia extremo loco iambus poni debet. Sed cum Prudentius alibi priorem corripuerit in fies, hæc videtur lectio quæ in plerisque vetustioribus mss. reperitur. In nonnullis videtur esse sies, ut editum est a Lottero, quod non displicet pro sis. In Vat. Q, et favilla jam fumans, et desideratur postrema vox. In aliis etiam, in quibus est eris, est fumans pro tenuis.
 816. Vat. B, Sich., arriperent.
 817. Nebrissensis ait pone: superfluere, quia respecto significat retro aspicio. Sed plura sunt huius-

modi quæ per pleonasmum dicuntur, ut quia nam, quia enim.

818. In Vat. A abest ad, et abesse quidem potest: nam veteres dicebant, Appello Cæsarem sine præpositione: posteriores sapius cum ea.

819. Vat. B, Mar., Widm., metum.

820. Vat. A, nihil esse quod, vitiose. In Vat. B deletum est nil, et charact. minuto additum nihil; similiter videtur factum in Mar. Utrumlibet stare potest.

822. Heraldus in Arnobium pag. 221, et Elmenshorstius ibid. pag. 12. de convicio agunt, quo gentiles impios vocabant Christianos. Arnobius lib. iv, Quoniam nos impios, irreligiosos vocatis. Tertullianus, Eusebius, Lactantius, Justinus martyr, aliique similia proferunt.

823. Minucius: Ut quisquam illum rudem sanguinem novelli, et vix dum hominis cædat: ubi etiam sermo est de infante.

824. Mar., infamis; bene ad oram, infantis.

828. Conjeceram gregis pro geri, quod etiam ex gregi in Thuan. Heinsius putabat.

829. Vat. B a prima manu, Mar. in textu depravate, sanctiali pro sancti Abelis.

830. Vat. A, et puriorem. Vide cap. iv Gen. Etiam gentilium mos erat grege de intacto, ut ait Virgilius lib. vi, vers. 38, hostias offerre, ubi de juvenis loquitur.

831. Vat. A, poscit: metrum exigit poposcit.

832. Minucius: Osculum labiis impressit, al. pressit. Vide vers. 209 lib. i in Symmachum.

833. Rott., tres Torr., Cauchii excerpta, udum pro unum. Sic apud Martialem lib. viii, epigr. 44, Osculis udus. Cellarius edidit udum, alii unum. Certo aliud est osculis udus, et aliud osculum udum. Fabr., vale, vale, dulcissime, et affectuosam repetitionem hanc vocat. Rejicit autem verbum ait ad vers. 835. Pru-

- 835 Memento matris, jam patrone ex filio, A. Sarmenta mixtim subdita, et feni struem
Dixit : deinde, dum ferit cerviculam **1136** Spargens, liquato rore ferventis picis,
1135 Percussor ense, docta mulier psallere, 850 Quo flamma pastu cresceret ferocius.
Hymnum canebat carminis Davidici : Et jam retortis brachiis furca eminus
Pretiosa sancti mors sub aspectu Dei ; Romanus actus ingerebatur rogo.
840 Tuus ille servus, proles ancillæ tuæ. Scio, inquit ille, non futurum ut concremer
Talia retexens explicabat pallium, Nec passionis hoc genus datum est mihi :
Manusque tendebat sub ictu et sanguine, 855 Sed restat ingens, quod stat, miraculum ;
Venarum ut undam profuam manantium, Hæc ejus orsa sequitur immensus fragor
Et palpitantis ordis exciperet globum. **1137** Nubis ruentis, nimbus undatim nigro
845 Excepit, et caro applicavit pectori. Præceps aquarum flumine ignes obruit.
At parte campi ex altera, immanem pyram Alunt olivo semicombustas faces,
Texebat ustor fumidus pinu arida, 860 Sed vincit imber jam madentem fomitem.

GLOSSÆ VETERES.

857. Psallere, Deo laudes, I.
844. Explicabat, resolvebat, I.
842. Sub ictu, ictu et sanguine, I.
844. Globum, quasi spiritum volens recipere filii, I.
- B 850. Ferocius, acrius, I
852. Ingerebatur, inmittebatur, I.
860. Fomitem, nutrimentum quo ignis incendebatur, I.

COMMENTARIUS.

dentius imitatur phrasin et matum Virgilli eclog. 3, *Vale, vale, inquit, Iola.*

835. Fabr., ait pro jam. Raynaudus in lib. de Titulis cultus specialis sanctorum, tom. XVIII oper., puncto 9, multis probat communionem sanguinis, nationis, patriæ idoneum titulum esse specialis cultus quo sanctos venerari debeamus.

838. Ald. scribit *Davidici*. Psalmus est ordine cxv ubi v. 15, *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus.*

840. Vat. A, tuus ergo servus. Pal. mendose, tuus ego servus pro ergo, quod legitur etiam in Alex., et Vat. Q. Pro proles scribunt prolis Alex., Ambr., Thuan. cum aliis. Nihilominus Heinsius edidit proles, quamvis ultima debeat corripri. Sententia videtur deprompta ex psalmo cxvii, v. 2 et 3 : *Ecce sicut oculi servorum in manibus dominorum suorum. Sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ.*

841. Vat. A pro div. script., et plicabat.

842. Gis. ad oram, Vat. A, Alex. in marg., sub ictum vulneris. Vat. Q mendose subictam vulneris. Egm. non melius, tenebat sub ictum. Pal., sanguine ; supra, vulneris. Latinius, partim ex conjectura, ut videtur ; partim ex vet. cod., legit *Manusque subtendebat ictu vulneris.*

843. Undam pro copia et affluentia posuit, ut alibi unda meri.

844. Egm., Hailsbr. in textu, orbis pro oris. Nebrisensis interpretatur sanguinis undam conglobatam ; adnotator editionis Lotteri, et Teolius, *abscissum infantis caput*, quod magis placet : vide vers. seq. Weitzius glossam Isonis cum glossa versus 242 continuavit. Non dubito quin duæ sint glossæ, atque inter se separandæ. Itaque separavi. Prima est diversa lectio.

845. Parrhasius contra metrum, excipit. Weitzius D apposite conjicit, more quodam peculiari matrem applicuisse pectori filii caput. Et fortasse Prudentius præ oculis habuit illud Valerii Maximi libr. iv, cap. 7, in T. Volumnio, qui Marci Luculli, ab Antonio interempti, caput, quod abscissum jacebat, *sublevatum corpori suo applicavit*. Post hunc versum in margine Vat. A et I erat ascriptum *Explicit*, scilicet martyrium infantis.

846. De ratione qua hujusmodi pyræ celeriter extruerentur, vide comment. ad vers. 67 Peristeph. 6, et tabulam xvii.

847. Hailsbr., *fumida* ; puto *fumida* pro *fumidus*.

848. Urb., corrupto metro, et struem feni. A sarmentis quibus accensis vivi comburebantur, Christianos dictos fuisse *sarmentitios* notare potes in verbis Tertulliani ad vers. 103 Perist. 6.

849. Ald., *liquata* ; alii, *liquato*. Parrhasius, *liquato rore : frumenti spicas.*

850. Egm. mendose, *qua* et *ferocibus* pro *quo* et *ferocius*.

851. Ald., Nebr., Torn., etiam pro et jam, quod præstat. In Mar. ex minis videbatur factum *eminus*. Parrhasius, *furcæ nimis Romanus aptus*, quod existit etiam in Mar., ubi legitur a prima manu et *nimis*, a secunda manu, *eminus*. Teolius *furcam* interpretatur fuscinulam. Verum Scaliger, in Manil., pag. 462, ad vers. *Accensisque rogis*, lib. v, docet patibulatos, ut Plautus loquitur, hoc est brachiis districtis ad furcam per urbem circumlatos, ita tandem in rogam conjectos, aut retortis in tergum brachiis, furca collo inserta : quo respicit Prudentius. Et idcirco, ut opinor, ait *eminus*, quasi furca e collo eminerit. Hac ratione in hymno S. Fructuosi conciliari potest quod martyres in rogam insiluerint, ut refert Prudentius, et stipites quibus illi erant alligati remanserint, ut narrat Acta. Romanus quidem, ut memorat Eusebius, *vivus in ignem jam accensum conjectus est portans in humeris crucem*, quod de furca potest exponi.

853. Thuan., *ut nunc cremer*.

854. Ald., Oxon., *dictum est mihi*. Vocabulum *passionis* theologis usitatum pro quovis supplicii genere, neque aliud esse in hac significatione expressius S. Augustini sententia, monuit Fabricius. Usus ea voce fuit Tertullianus, et Cornelius Gallus, sive quis alius auctor elegiarum sub ejus nomine.

855. Vat. A, Q, Parrhasius, Ambr., Thuan., duo Torrent., Alex., Egm., Pal., et alii, *et restat*, quod tenent recentiores, excepto Gallandio, qui cum Ald., Torn. edidit *sed*. Plerique edd. et scripti, *sed restat*. In Rat., *fiat ut*, sed a recenti correctore, ne si *legatur quod fiat*, prima in *fiat* corripiatur. Lotterus etiam *fiat ut*. Eusebius lib. de Martyr. Palæst. ita rem narrat : *Cum ministri qui rogam accensuri erant imperatoris tum forte præsentis judicium exspectarent : Ubi inquit, mihi ignis ? Quibus dictis accitus coram imperatore sistitur novo quodam supplicii genere plectendus lingue scilicet abscissione*. Tacet miraculum ignis quod non potuit accendi. Atqui ipse Eusebius idem miraculum fuscæ exponit in lib. de Resurr. Vide ergo quod parum fidendum argumento neganti.

856. Torn. mendose, *ossa sequitur*. Fragorem nimbi ruentis ita descriptum *cataractam* a nonnullis estimari, notat Fabricius. Sed *cataracta* proprie est in fluminibus locus præruptus, angustus, et præceps, ubi aqua magno impetu et fragore ruit. Fabricius fortasse loquitur de cataractis cœli, de quibus in Genesi.

858. Vat. A, *fulmine ignes*. Alex. corrupte, *flamine ignes*. Parrhasius, *Præceps aquarum flumine : et ignis obruit*.

- Trepidare teter carnifex rebus novis
Turbatus, et, qua posset, arte insistere,
Versare torres cum favillis humidis,
Prunas manipulis confovere stuppeis,
865 Et semen ignis inter undas querere.
Quod cum tumentis nuntiatum iudici
Movisset iram fellis implacabilis,
Quousque tandem summus hic nobis magus
Illudit, inquit, Thessalorum carmine,
870 **1138** Pœnam peritus vertere in ludibrium?
Fortasse cervix, si secundam jussero
Flecti sub ense, non patebit vulnere:
Vel amputatum plaga collum dividens
- A. Rursus coibit, ac reglutinabitur,
875 Humerisque vertex eminebit additus.
Tentemus igitur ante partem quampiam
Truncare ferro corporis superstitis,
Ne morte simpla crininosus multiplex
Cadat, vel una perfidus cæde oppetat:
880 Quot membra gestat, tot modis pereat,
[volo].
Libet experiri, Lerna sicut traditur,
1139 Utrum renatis pulfulascat artubus,
Ac se imminuti corporis damnus novum
Instauret: ipse præsto erit tunc Hercules,
885 Hydrisæ suetus ustuire vulpera.

GLOSSÆ VETERES.

861. Trepidare, *trepidabat*, l.
863. Versare, *versabat*, l.
865. Semen, *scintillam*, l.
869. Thessalorum. *Thessalia abundans est venenis et herbis quibus magicam faciunt magici; et ibi multi sunt magici et incantatores, e quibus Erichtho fuit.* et
- B refert Lucanus, l.
870. Peritus, *doctus*, l.
874. Coibit, *coadunatur*, l.
875. Vertex, *caput*, l.
876. Quampiani, *aliquam*, l.
879. Oppetat, *moriatur*, l.

COMMENTARIUS.

861. Vat. B, *trepidabat ether*, sed aliud fuerat prius. Rat., *trepidabat æther*, sed inductum *æther*, et factum supra *teter*. Prag., *trepidabat ater*. Mar., *trepidat æther*: supra tamen recentiori manu factum *trepidare teter*, quod unice verum est, scilicet *trepidare cæpit*, noto schemate.
863. Egm., Hailsbr., *possit*.
865. Mar., *humidis*; supra: Al. *aridis*.
865. Homericum est semen ignis, *σπίγματα πυρός*. Notat etiam Fabricius proverbiale esse *ignem in undis querere* de re quæ frustra tentatur. In re nostra aptissime cadit proverbium.
866. Ambr., Thuan., Cauch., duo Torr., Rat., Vat. B, Parrhasius, Mar., *Quod cum tumentis nuntiatum iudici Movisset iram*, quod amplexus est Heinsius, et cum eo recentiores; non tamen Gallandius, qui lectionem Aldi, Torri., et aliorum secutus, se ignorare ait unde Chamillardus aliud hauserit. Prag., *nuntiatum est iudici, Movisset*, et glossa in margine, *movesso* esse verbum desiderativum a *moveo*, ut *capesso a capio*. Urb., Vat. A, Q, Aldus, Lotterus et alii, *nuntiatum est iudici Commovit iram*. Alex., *nuntiatum est iudici, Movisset*, et ad marg., *commovit*.
868. Cum Christiani olim divino auxilio a tormentis interdum liberarentur, convicium illis obiectum id est, ut magi appellarentur. Relege ad vers. 583 verba Suetonii de Christianis sub Nerone.
869. Vat. A, Hailsbr., Pal., Alex., duo vetustiores Heinsiani, Heinsius, *illudet*. Ald. cum plerisque, *illudit*. Gis. prima ed., *illudet*; secunda ed., *illudit*. Heinsius cum Ambr., *Thessalarum*, quia Thessalides *artem magicam erant infames*. Infames etiam erant *Thessali*, et plerique habent *Thessalorum*, etiam Parrhasius, qui cum Ambrosiano solet consentire. Cellarius inepte pro Thessalide saga adducit Horatii *27 lib. 1, Quæ saga, quis te solvere Thessalis magus venenis . . . poterit*. Nam hic venena ipsa *Thessala*. Alii sane Thessalides veneficas *Thessalide* et frequenter nominant: neque est cur Gallandius putet *Thessalarum* in Chamillardo typhotetæ errorem fuisse. Erichtho, cuius meminit glossa, est *Thessalis* apud Lucanum lib. vi. Idem nomen *Thessali* huic ipsi, sive cuivis alteri sagæ tribuit Ovidius.
872. Vat. A, Pal., Hailsbr., *ense*; alii *ensem*. Alex. scribit *hensem*.
873. In Vat. B, *amputatus*; sed fuit *amputatum* a prima manu.
874. Barthius, lib. xiv Advers., cap. 1, ex hoc *aliquis locis ostendit vulnera coire* dici, cum summa
- ute conglutinantur. Videtur indicare Barthius *coire* semper dici de vulneribus quæ intus non sanantur: quod non puto verum, nisi addatur *male coeunt vulnera*, aut aliquid simile.
876. Pagani, ut sæpe dictum, Christianos diutine torquebant, ut miserabiliter perirent, ac mori se sentirent.
877. Ald., *truncate*, minus recte.
878. Ethnici volebant Christianos simpla, vel simplici morte perire. Vide notata in Laurentio ad vers. 336 et 337. Adjectivo *simplus* usus est Plautus. Fabricius ait *simplum* referri ad quantitatem, et esse numeri; *simplex* vero ad qualitatem, et esse habitus. Alii hoc discrimen non agnoscunt.
879. Ambr., *cadat velat una*, ex quo Heinsius coniectat *cada'que et una*.
880. Chamillardus mendose, *quod membra*. Alii nescio qui apud Gallandium *quin*: lege *quot*.
881. Parrhasius vitiose, *Libet experiri, Lerna sicut traditur Hydra, an renatis pullulet hic artubus*. Giselinus affirmat locum hunc ab aliis fuisse corruptum, et perperam explicatum. Aldus vero, et alii jam legerant, ut legit Giselinus. Neque difficilis est aut obscura explicatio. Ait Asclepiades se experiri velle an, amputata parte aliqua Romani, aliæ renascantur, ut in Hydra Lerneæ capite accidebat. Quod si id fiat, addit, non deerit aliquis Hercules qui hanc hydrain interficiat.
882. Ald., *putulescat* pro *pullulescat*, ut habent multi; sed plerique *pullulascat*, ut Rat., Mar., Urb., Vat. B, Q., Alex. a prima manu, Lotterus.
883. Ald., Mar., *imminutis*: lege *imminuti*. Nebrisensis corrigebat *imminutus*: Nihil est necesse.
884. Rat., *tunc erit*, quod edidit Gis. et Weitz. Melius erit *tunc*. Apud Anselmum Bandurium, tom. II, pag. 55, exprimitur numisma Maximiani Herculei, in cuius aversa parte Hercules repræsentatur clava Hydram oppugnans, cum epigraphe: *HERCULI DEBELLA-TORTI*. Id viri docti existimant innuere, Maximianum sibi arrogasse, quod Christianorum-nomen delevisset, ut constat ex veteri inscriptione, quam vide in Eulalia ad vers. 100.
885. Ald., Teol., Urb., Vat. Q, Weitz., et alii, *ustum ire*, admissio hiatu. Pal., Egm., Hailsbr., Sich., Alex., Ambr., Thuan., *ustuire*, ut *hymnire* et *ignire*, et Heinsius putat esse pro *ustumire*, ut *circuire* pro *circumire*. Duo Torrent., Alt., Fabr., Parrhasius, *ustulare*, quod Cauchio arrisit ex conjectura. Salma-

- Jam nunc secandi doctus adsit artifex :
 Qui cuncta norit viscerum confinia
 Vel nexa nervis disparare vincula.
 Date hunc, revulsis qui medetur ossibus,
 890 **1140** Aut fracta nodis sarcians compaginat.
 Linguam priorem detrahat radicitus,
 Quæ corpore omni sola vivit nequior.
 Illa et procaci pessima in nostros deos
 Invecta motu, fas profanavit vetus,
 895 Audax et ipsi non pepercit principi.
 Aristo quidam medicus accitus venit,
 Proferre linguam præcipit : profert statim
 Martyr resectam, pandit ima et faucium.
- A Ille et palatum tractat, et digito exitum
 900 Vocis pererrans, vulnere explorat locum.
 • Linguam deinde longe ab ore protrahens,
1141 Scalpellum in usque guttur insertans
 [agit.
 Illo secante fila sensim singula,
 Nunquam momordit martyr, aut os den-
 [tibus
 905 Compressit arctis, nec cruorem sorbuit.
 Immotus et patente rictu consistit,
 Dum sanguis extra defluit scaturiens :
 Perfusa pulcher menta russo stemmate
 Fert, et cruenti pectoris spectat decus,

GLOSSÆ VETERES.

888. Disparare, separare, Vat. A.
 889. Hunc, talem, Vat. A.
 894. Fas, legem, Vat. A. — Prophanavit, corrupit, I.
 896. Accitus, advocatus, I.
 902. Scalpellum, genus ferri quo medici utuntur. — Insertans, immittens : insertare est immittere cum ali-

- B qua violentia, I.
 903. Sensim, tractim, I.
 906. Rictu, rictus apertio oris, I.
 907. Scaturiens, ebulliens, I.
 908. Russo stemmate, rubeo sanguine, I.
 909. Fert, suffert, I.

COMMENTARIUS.

sus usturare, vel ustulare. Hailsbr. supra, *ustuare*. Lotterus, Latinus, Gis. prima ed., *ire inustum*; secunda ed., *ustulare*, ad oram *ire inustum*. Gifanius in indice Lucretii, ubi de *Εκτληψι* agit, legit *ustum ire pro urere*, ex vet. lib., et ex alio vet. *ustuire*, *reclius*, ut in jure civili *credituri, debituiri*, etc., de quibus Antonius Augustinus lib. II Emendat., cap. 2. Existimat Gifanius *ustulare* irrepsisse ex glossa. Heimmannus in Poecil., tom. II, lib. III, pag. 364, corrigebat *Hydrina suetus is coire vulnera*. Galland. præfert *ustuire*. Hydriam ab *A'cide* ustam tradunt veteres. Vide Burmannum Antholog. pag. 569. Albricus de Deorum Imaginibus ita rem narrat : *Fuit autem hydra juxta fabulam in Lerna palude, cui uno cæso capite, duo excrecebant; igne circa eam appposito illam exussit*. Prudentius innuit Herculem exussisse vulnera capitum quæ abscondebat, ne ex eo vulnere alia pullularent : quod Apollodorus lib. III narrat : *Qui cum proximæ silvæ partem succendisset, ignitis torribus renascentia hydræ capita inurens, eum in modum renascentium capitum ortus suboriri prohibebat*.

886. Giselinus perite observat elegantissimam hanc esse veri chirurgi periphrasin, desumptam a proximis adjunctis, peritia scilicet anatomice artis, et proba luxationum ac vulnerum curatione. Dolet autem partes nobilissimæ artis pessimo exemplo ab eo usque tempore discerpi, ac laniari coepisse. Hic enim Aristo chirurgus tantum fuisse videtur.

888. Widm., Bong., Vat. B, Mar., Prag., Rat., discrepare. Sich., Bong. supra, *dissipare*, quo alludit D in textu Hailsbr., *dissipare*. Plerique, *disparare*.

890. Vat. B, Mar. pro div. script., *novis*, contra metrum, pro *nodis*. Mar., Widm., *compagina* : lege *compaginat*. In Thuan. erat *Sarcians*, ex quo Heinsius conjiciebat *sarcinans*, quod Salmasio quoque visum fuerat. Sed non facile mutaverim *sarcians* cum *sarcinans*.

891. Ovidius lib. VI Metamorph., *Compressam forcipe linguam Abstulit ense fero; radix micat ultima lingue*. Plautus Aulul. II, 3, 72, *Si hercle ego te non elinguandam dederò usque ab radicibus*. Contra immane istiusmodi supplicium gravissime declamavit Cicero pro A. Cluentio nuni. 66 : *Nam Stratonem quidem, judices, in crucem actum esse exsecta scilote lingua : quod nemo est Latinatum qui nesciat*. Timuit mulier amens non suam conscientiam, non odium municipium, non famam omnium; sed quasi non omnes ejus sceleris testes essent futuri, s'c metuit, ne condemnaretur extrema servuli voce morientis. Quod hoc portentum, dii immortales? quod tantum monstrum in ullis

locis? quod tam infestum scelus et inmane, aut unde natum esse dicamus?

892. Vat. B, *corpori*, minus recte. Vide quæ contra linguam, nempe malam, habentur in epist. cathol. Jacobi cap. III, et supra comment. ad vers. 768.

893. Ald., Mar. a prima manu, Vat. B, *illa procaci*, quod videtur Prudentianum, ut producat *a* in *illa* ob *pr* dictionis sequentis, ut alibi ex probabili plurium scriptura : *Dente frequenti exasperat*. Prag. corrupte, *illa pessima et procaci*.

894. Pal., *motus*, male. *Fas* ad Deum et religionem pertinere, *jura* ad homines, notavit Servius a Georgic., *Quin etiam festis quardam exercere diebus Fas et jura sinunt*.

896. Ambr., *quondam medicus*. Weitzius scribit *ascius*. Chirurgi medici vulnerum dicebantur, aut medici chirurgi.

898. Ald. distinguit *Martyr resectam pandit, ima et faucium*. Fabr., Gis., et *pandit ima faucium*. *Abi pandit ima et faucium*. Teolius omnino omisit et, necesse an consulto. In nonnullis vulg. male, *ima et pandit faucium*.

901. Alex., *ab ore protrahat*, supra *protrahet*. *Lego protrahens*; Prag. corruptissime, *trahens ab ore*.

902. *Inusque*, aut *in usque* divisim pro *usque in* usurpatur a Statio et Avieno. Simile est *inante*.

904. Arnobius lib. VI dixit simili pbrasi, *Met...* *dentibus comprimens*.

905. Hailsbr. a prima manu, Egm., *ictis*. Weitzius scribit *artis*. Sich., Gis. in textu, Fabr., *...* *cruorem*. Alii, *nec*.

907. Weitz., Egm., Widm., Heins., scribunt *...* *turriens*. In Rott. et Cauchiano, *defluat pro def...* Cauchius conjecerat *defluens ebullit*, merito imitante Heinsio.

908. Lotterus et Parrhasius, *ruffo*. Gis. prima *...* *ruffo*, Fabr., *rubro*. Cellarius rejicit glossam *...* et censet verius ex Seneca et Plinio describi *...* generis et nobilitatis, imaginibus per lineam *...* sionis alligatæ, quæ et ipsæ parvæ imaginuculæ. A dubium vix est quin sermo hoc loco sit de sanguine, qui russo stemma dicitur, quia eo fuso martyres *...* nobilitantur. Salmasio in not. ad Lampridium in *...* Heliogabali affirmat, legendum *stammate* pro *stagnate*, ut apud Lampridium *simma* pro *sigma*, apud Juvenalem *stemma* pro *stigma*. Est autem Græce *stagna* gutta, stilla, aut liquor. Acuta est hæc conjectura.

- 610 Fruiturque et ostro vestis ut jam regia. A
Ergo ratus præfectus, elinguem virum
Cogi ad sacrandum posse, cum verbis carens
Nil in deorum oblateraret dedecus:
1142 Jubet reduci jam tacentem, ac de-
|bilem,
915 Multo loquentis turbine olim territus.
Reponit aras ad tribunal denuo,
Et thus, et ignem vividum in carbonibus,
Taurina et exta, vel suilla abdomina:
Ingressus ille, ut hos paratus perspicit,
920 Insufflat, ipsos ceu videret dæmonas.
Irridet hoc Asclepiades lætior:
Addit deinde: Nunquid inclementius,

- Sicut solebas, es paratus dicere?
Effare, quod vis, ac perora, et dissere.
925 1143 Permitto vocem libere ut exerceas.
Romanus alto corde suspirans diu,
Gemitu querelam traxit, et sic orsus est:
Christum loquenti lingua nunquam defuit:
Nec verba quæras quo regantur organo,
930 Cum prædicatur ipse verborum dator.
Qui fecit ut vis vocis expressa intimo
Pulmone, et oris torta sub testudine.
Nunc ex palato det repercussos sonos,
Nunc temperetur dentium de pectine,
935 Sitque his agendis lingua plectrum mo-
|bile:

GLOSSÆ VETERES.

913. Oblateraret, *latraret*, I.
916. Reponit, *repromittit*. — Ad, ante, I.
918. Abdomina, *pinguedines, de folliculo suis*, I.
919. Hos, *tales*, I.
922. Inclementius, *durius, furiosius*, I.

- B 932. Testudine, *Curvatura: testudo curvatura. Sub testudine ideo dicit, quia uranon Græce, Latine palatum dicitur, eo quod curvum est in similitudine cæli, qui et uranon dicitur. Cavitate*, I.

COMMENTARIUS.

910. Vat. A, Rat. a secunda manu, *fruiturque ostro: melius fruiturque et ostro. Parrhasius, fucatus ostro.*
911. Scripti et vet. edd., ut Ald., Parrhasius et alii, constanter *præfectus ergo ratus*, obnitente metro; in Alex. mendose *erga* pro *ergo*. Giselinus ausus est ordinem verborum mutare *Ergo ratus præfectus*, aliis exemplis adductus in quibus Prudentius corripit primam in *ratus*. Secutus est Heinsius et alii. Vossius, de Arte grammat. lib. II, cap. 22, pronuntiat a Prudentio a in *ratus* produci, nec mutari debere ordinem verborum. Vide proleg. num. 216.
912. *Sacrare* hic et alibi est sacrificiis colere, ac deos venerari.
913. Alex., Vat. A, Thuan., Rott., tres Torr., Alt., Pal., *blateraret*, quod probat Heinsius, quia primam in *blaterat* produxit etiam auctor Philomelæ. Ald., Fabr., Lotterus, *oblacteraret*. Plerique *oblateraret*, quod tuetur Gifanius in indice de Ectilipsi ex tribus vet. lib. Giselinus in textu, *oblacteraret*; ad oram, *Nil oblaret in deorum dedecus*. Potest scribi *oblacteraret* a *blatero*: nam et *deblacterare* apud Festum scribitur pro *deblaterare*. Et Prudentius quidem amat hujusmodi verba composita ab *ob*. Hoc vult Nebrissensis, qui ex Festo notat, *blaterare* esse stulte, et percipide loqui. Ex *oblateraret* factum puto *oblateret*, quod cum hiatus retineri posset. Fabricius *oblacterare* explicat ovis in morem *contra blacterare*, ut in cognata significatione *obganuire*.
914. Ald., et; alii, ac.
915. Parrhasius, *multi loquentis: lege multo loquentis.*
919. Teolius apponit punctum post *perspicit*, nisi erravit typographus.
920. Aldus interpungit *Insufflat ipsos, ceu videret dæmonas*. Barthius, lib. IV, cap. 7, ostendit, *exsufflare* usitatum Christianis scriptoribus verbum significare pro contemptum stando abominari, et detestari, atque ideo irridere, ex Severo: *Vidit post tergum ipsius dæmonem miræ magnitudinis assidentem, quem eminus, ut verbo, quia ita necesse est, parum Latino loquamur, exsufflans*, etc. Barthius addit: *Utitur eadem voce Tertullianus, de Idololatr., et, nisi fallor, Prudentius.*
921. Hieronymus, cap. 17 Vitæ Pachomii: *Qui signo crucis frontem suam muniens exsufflavit in eum (dæmonem), moxque fugatus est. Intelligebat enim cunctas inimici versutias; et timore divino præditus illusiones ejus pro nihilo computabat.* Vide Onomasticon Rosweydi. Certe non aliud in Prudentio legerat Barthius, nisi hoc *insufflat*, quod ejusdem est significationis. Vide comment. ad vers. 21 hymni S. Eulaliæ.
921. Sich., Bong., *a ridet huc.*

922. In quibusdam vulg., *nunquid insolentius*, quod sententiæ congruit.
924. Pal., Vat. A, Heinsiani, et alii, *quidvis*. Ald. cum aliis, *quod vis*. Ald., Weitz., Gis. prima ed., *as per ora edissere*. Parrhasius, Lotterus, Gis. secunda ed., Heinsiani, et nonnulli Vatt., *perora, et dissere*. Gallandus cum Torn., *Effare quod vis, ac per ora edissere*.
925. Vat. A, *liber ut*, minus recte. Fabr., Gis., *libere exercere te*. Scripti aliter. Tribrachyis est quarto loco, admissio hiatus.
927. Vat. B, Rat., *sic exorsus* Widm., Mar., *sic exorsus est*. Metrum exigit *et sic orsus est*.
928. Breviar. Moz., *loquendi non ita bene*. Fabricius præclaram hanc sententiam dicit, et miraculis confirmatam: nam Christianos homines quibus Vandali linguas exciderant, locutos circa annum 530 tradit Gemblacensis. Exstat hujus rei testimonium minime dubium imperatoris Justiniani lib. I, tit. 27, cod., lege 1: *Vidimus venerabiles viros qui, abscissis radicibus linguis, pœnas suas miserabiliter (forte mirabiliter) loquebantur*. Alia exempla plena manu congerit Sagittarius cap. 16. De Romano idem miraculum confirmant Chrysostomus et Eusebius, qui tradit Romanum, dum linguam carneam haberet, balium fuisse, postea ea abscissa, rectissimi locutum. Fuscus id exaggerat Eusebius in lib. de Resurr., qui tamen idem in lib. de Martyr. Pæest. nullum de tanto miraculo fecit verbum. Imbecillum est igitur argumentum negans.
929. Nonnulli vulg., *quæ*. Rectius, *quo*.
932. Glossam confirmat Isidorus lib. XI, cap. 1: *Palatum nostrum sicut cælum est positum, et inde palatum a polo per derivationem; sed et Græci similiter palatum οὐρανὸν appellant, eo quod pro sui concavitate cæli similitudinem habeat*. Ubi Griales locum Ciceronis de Epicuro adnotat: *Sed dum palato quid sit optimum judicat, cæli palatum, ut ait Ennius, non suspexit*. Hispani similiter palatum vocant *el cielo de la boca*: quam linguæ nostræ proprietatem vellem illustratam in Diction. Acad. Hisp., origine ex Græco Latinoque sermone indicata.
935. Ald., Ox., *repercusso*. Nebrissensis etiam *repercusso*, et *palato repercusso*, exponit *ex testudine oris*. Non autem probò ejus conjecturam, legendum *nec ex palato*, et vers. seq., *nec temperetur*: quasi Romanus de se, abscissa lingua, hæc intelligat.
934. Inter linguam et dentes plures litteræ formantur, ut notum est.
935. Ald. mendose, *his agendis*. De plectro lin-

- 1144** Si mandet idem, faucium sic fistulas
Spirare flatu concinentes consono,
Ut verba in ipsis explicent meatibus,
Vel exitu oris cymbalis profarier,
- 940 Nunc pressa parce labra, nunc hiantia :
Dubitasne verti posse naturæ statum,
Cui facta forma est, qualis esset primitus?
Hanc nempe factor vertere, ut libet, potest,
Positasque leges texere, ac retexere,
- 945 Linguam loquela ne ministram postulet.
Vis scire nostri numinis potentiam?
Fluctus liquentis æquoris pressit pede,
Natura fluxa ac tenuis in solidum coit,
Quam dispar illis legibus, queis condita est!
- 940 **1145** Solet natatus ferre, fert vestigia.
Habet usitatum munus hoc Divinitas,
Quæ vera nobis colitur in Christo. et Patre,
Mutis loquelam, percitum claudis gradum.
Surdis fruendam reddere audientiam,
- A 955 Donare cæcis lucis insæctæ diem.
Hæc si quis amens fabulosa existimat,
Vel ipse tute si parum fidelia
Rebare pridein, vera cognoscas licet :
Habes loquentem, cujus amputaveras
960 Linguam : probatis cede jam miraculis
Horror stupentem persecutorem subit :
Timorque, et ira pectus in caliginem
Vertere : nescit, vigilet, anne somniet :
Miratur hærens, quod sit ostenti genus.
- 965 Formido frangit, armat indignatio.
Nec vim domare mentis effrenæ potest,
Nec, quo furoris tela vertat, invenit.
Postremo medicum sævus insontem jubet
Reum citari; nundinatum hunc arguit
- B 970 **1146** Mercede certa pactus ut collu-
Aut ferrum in ore nil agens, et irritum
Versasse frustra se retunsis tactibus

GLOSSÆ VETERES.

936. Idem, *Deus*. — *Fistulas, sicut lingua*, I. *Ar. e-
ria*, Vat. A.
937. Consono, *convenienti*, I.
939. Exitum, *sonitum*. — *Profarier, loqui*, I. —
Cymbalis, labris, Mar.
940. *Parce, moderate*, I.
942. *Cui, a quo*, I.
943. *Nempe, certe*, I.
944. *Texere, ordinare*, I.
945. *Postulet, indigeat*, I.
948. *Coit, coadunatur*, I.
949. *Dispar, multum*. — *Queis, quibus*, I.
950. *Solet, mare*, I.
953. *Percitum, percitus dicitur veloc.* — *Gradum*
gressum, I.
958. *Rebare, pro rebaris*, I.
964. *Hærens, stupens, dubitans*. — *Ostenti, monstrum*
miraculi, I.
966. *Effrenæ, indomitæ*, I.
969. *Citari, vocari*, I. — *Nundinatum, mercede con-*
ductum, Mar. *Meratum, locatum pretio, nundinatum*
mercor. — *Arguit, nunc*, I.

COMMENTARIUS.

- gæ dictum initio hujus hymni. Chrysostomus homil. 1 de S. Romano: *Os enim erat cithara, lingua plectrum: artifex anima, ars vero confessio; plectro tamen ablato, lingua, inquam, neque artifex, neque ars, neque instrumentum inutile evasit*. Et in homil. 2: *Velut enim cithara quædam plectro destituta Creatorem collaudat*.
936. Parrhasius, *fauces, sicut fistulas*, qui error est in metro. Nebrissensis interpretatur Romanum loqui, ut, si Deus vellet, loqueretur fistula et cymbalum, quamvis hæc non habeant voces articulatas. Non hæc poetæ mens est; describit enim vocis organa, et formationem in his qui lingua bene valent, ut concludat, Deum, qui hæc omnia fecit, pariter posse facere ut sine his vox formetur. Vocat autem faucium fistulas, et cymbalum oris, quia fauces in fistularum formam, os in cymbali similitudinem factum est.
937. Rat., *continentes, recte emendatum per concinentes*.
939. Mar. pro div. lect., *exitum*. Ox., *vel in exitu*.
940. Rat. contra metrum transponit *pressa labra parce*.
944. In Vat. A abest hic versus, sed in fine paginae est ascriptus cum hujusmodi nota, qua indicetur hoc loco esse reponendum. Virgilius vi *Æn.*, *Leges fixit pretio, atque refixit*.
945. Vat. B, Mar., Rat. a prisca manu, *loquelæ*. Widm., *postules*; supra, *postulat*. Lege *postulet*, et *loquela* potius quam *loquelæ*.
948. *Natura* pro creatura ponitur, ut apud Arnobium et alios. Vide Meursium lib. 1 Critic. Arnob. cap. 11.
949. Ald., Vat. A ad oram, *quæ dispar*. Fabr., Sich., *qui dispar*. Alii, *quam dispar*. Parrhasius depravate, *quam disparilis legibus*.
951. Prag., *usuatum*, recte supra alieno quamvis characterè *usitatum*.
- C 953. Prag., *concitum* pro *percitum*.
954. Meursius, in Critico Arnobii cap. 10, lib. 1, ex Cicerone, Plauto, Arnobio, Tertulliano, Cypriano et aliis, probat *audientiam* esse probam vocem Latine confirmam. Sed notandum hic poni pro auditu, apud alios hæc alia gaudere significatione; neque pro auditu alium scriptorem Forcellinus allegat, nisi Prudentium.
955. Weitz., Urb., Vat. A, B, Mar., Rat., *insuetam*. Alex., Vat. Q, Ald., Bong., Gis., *insuetæ*. Quod tenuit Heinsius, quamvis discrepantiam lectionum non adverterit.
957. Meursius, loc. cit. cap. 5, lib. II, *fidelis pro fide digna, et credibilia* recte accipit. Alia significatione *fidelis* est Christianus.
960. Prag., *linguam: et probatis*. Meursius loc. cit. mendum putat *cede*, et scribit *crede*. At coincidentius videtur *cede*, et nulla est causa cur mendum id dicitur.
963. Rat., Mar., Parrhasius, Widm., *an sonaxi*.
- D 969. Torn. corrupte, *nunc arguit*. Weitz. cum Bong., *nundinatum argui*: quod non placet. *Nundinari*, Fabricius, est opera quæ in nundinis fiunt exercenda, ut licitari, indicare, vendere, poscere, emere, &c. dicere.
970. Vat. A a prima manu, *concluderet*, sed factum, vitiatum metro.
972. Parrhasius, seu *retunsis tactibus*. Vat. A, *retusis tactibus*. Alex., *se retunsis actibus*, et pro script., *tactibus*. Vat. Q, *retusis tactibus*. Urb., Weitz., seu *retunsis tactibus*. Ita Vat. B, Mar. a prima manu, Prag., ubi est *se pro seu*. Fabricium et Aldum ceteros Weitzius pro *seu retunsis actibus*, sed illi habent *ctibus*. Hailsbr., seu *retusis tractibus*. Egm., Thuan manu prima, Heinsius in notis, *se retunsis actibus*. Widm., seu *retusis tactibus*. Gis., *ceu retusis tactibus*.

Aut arte quadam vulgus illatum breve,
 Quod sauciata parte linguam læderet,
 Nervos nec omnes usquequaque abscideret.
 Manere salvam vocis harmoniam probe,
 Non posse inani concavo verba exprimi,
 Quæ concrepare lingua moderatrix facit.
 1147 Esto, ut resultet spiritus vacuo specu :
 Echo sed exstat inde, non oratio.
 Veris refutat medicus hanc calumniam,
 Scrutare vel tu nunc latebras faucium,
 Intraque dentes curiosum pollicem
 Circumfer, haustus vel patentes inspice,
 Lateatne quidquam, quod regat spiramina.
 Quanquam forassem forte si puncto levi,

A Tenuive linguam contigissem vulnere
 Titubante plectro fatus esset debilis.
 Nam cum magistra vocis in vitium cauit,
 990 Usus, necesse est, et loquendi intercidat.
 Fiat periculum, si placet, cujusmodi
 Edat querelam quadrupes, lingua eruta,
 1148 Elinguis et quem porca grunnitum
 [strepit,
 Cui vox fragosa, clamor est inconditus :
 995 Probabo, mutam nil sonare stridulum.
 Testor salutem principis, me simplici
 Functum secantis arte, iudex optime,
 Servisse jussis absque fraude publicis
 Sciat hic, quis illi verba suggillet Deus :

GLOSSÆ VETERES.

- i. Usquequaque, omnimodis, ex omni parte. — B 986. Quanquam, quamvis, l.
 deret, occideret, l. 989. Magistra, lingua, l., Mar. — In vitium cadit,
 i. Harmoniam, consonantiam. — Probæ, bonæ, l. læsa fuerit. Vat. A.
 l. Non, scilicet putabat ille, l. 991. Periculum, inquisitio, fac probamentum, l.
 l. Concrepare, sonare, l. 992. Edat, proferat, l.
 l. Specu antro, eo quod ibi lateat lingua, veluti 994. Cui, a qua. — Fragosa, scilicet clamat. — In-
 ca, l. conditus, inarticulatus, l.
 l. Veris, verbis: probamentis. — Refutat, abnegat, l. 995. Stridulum, pro stridule, l.
 l. Scrutare, o iudex, l. 996. Salutem, per salutem, Mar.
 l. Haustus, hiatus oris. Vat. A. 999. Suggillet, pro subministret, l. Suggestat, Mar.
 i. Lateatne, utrum, l.

COMMENTARIUS.

rus, seu retusis ictibus. Alt., Heinsius in textu, se retusis tactibus. Mar. pro div. script., seu de ictibus. Gifanius in DISPANSUS ex tribus mss. et se retusis actibus, ubi se pro eum ponitur. ius, seu retusis ictibus, et pro div. lect., seu rem tactibus.

i. Suspiciabatur aliquis leve pro breve: sed breve C s recte dicitur.

l. Hailsbr., sauciata, minus recte.

l. Vat. A, Egm., Wid. ad marginem, occideret. Cell., abscideret. Vat. Q, occiderat. Plerique ab- et, pro qua scriptura tres alios codd. laudat ius in vitalia rerum.

l. Ambr., Ald., Hailsbr., Bong., Widm., armo- Egm. corrupte, arimoniam. Mar., Iso, probæ robe.

l. Vatt. A, Q, Alex. supra, Weitz., Hailsbr., ligula. Heinsius cum Ambr. et Thuan., ligula, diminutivum a lingua est ligula et ligula. ligula a prima manu. Teolius tres Vatt. pro n scriptura indicat, et notat ligulam a Sidonio i etiam legulam, et apud Josue vii, 21, pro a reponendum legula, ut animadvertit Sidonii tentator Savaro: nam Hebraica vox non regu- sed linguam sonat. Verum etiamsi vox Hebraica am significet, tamen multi adhuc exponunt re- a, sive laminam auream in linguæ formam cu- adeoque retineri potest vox regula. Præterea site multi legunt lingua, ut Ald., Urb., Vat. B, l. Gis., et alii. Quarta sede hujus versus tribra- recipitur. Hoc, aliisque similibus exemplis com- s lectio vers. 481 et 550, fidiculæ, et fidiculas neri debet.

l. Ald., Hailsbr., Gis. ad oram, Heinsius cum mss., exstat. quod amplexus est Teolius. Sed hic addit, in probatoribus mss. non esse exit, omnino verum est: nam exit habent Vat. B, l. Rat., Prag. et alii, præter edd. Weitz., Gis.

l. Eusebius lib. de Resurr. tradit medicum: fuisse Christianum, sed infirmitate carnis, non ocito, cecidisse: adeoque linguam abscissam ad atem illius delicti quod admiserat abnegando, i recondidisse, ut consuerunt infirmiores, fide et

tamen, honorare, si quid a martyribus sumpserint. Ad- dit Eusebius medicum produxisse coram iudice lin- guam quam inciderat, et facto simili experimento in quodam damnatorum, hunc statim obiisse.

985. Parrhasius, lateatne. Widm., quidquid; ad oram, quidquam, probe.

987. Vat. A perperam, tenui vel linguam contigis- sem.

988. Mar. factu, supra factus, Parrhasius, Weitz., factus. Melius fatus, scilicet loquela.

989. Prag., ministra vocis.

990. Mar., obnitente metro, necesse est loquendi. Potiores, est et loquendi. Vat. A, Weitz., Hailsbr., Pal., Alt., est, eloquendi: id conjiciebat Chamillardus, mendosum judicabat Teolius in non paucis mss. Certo rectius est est, et loquendi cum Ald., Parrhasio, et aliis. Gis., necesse est, ut loquendi.

991. Prag., fac pro fat, et hujusmodi pro cujus- modi; utrumque male. Parrhasius bene edidit peri- culum, correxerat perperam periculum.

992. Prag., edat loquelam, minus bene.

993. Ald. scribit grunnitum.

995. Parrhasius, probabo mutum.

996. Sichard., nec: retine me. Veteres jurare so- lebant salutem, vel genium principis. Vide legem 33 D de jurejurando, et interpretes, et Tertullianum lib. ad Scapulam, et Apolog. cap. 28 et 32: Sed et juramus, sicut non per genios Cæsarum, ita per salu- tem eorum, quæ est augustior omnibus genis. Etiam Joseph cap. XLII Genes. v. 15, Per salutem Pharao- nis non egrediemini hinc, donec veniat frater vester mi- nimus. Vide notas Cerdæ ad cit. loc. Tertulliani.

999. Vat. A, sciat, et supra scit pro div. scriptura. Ambr., Gis. ad oram, Parrhasius, Nebrissensis, et Cauchius ex conjectura, suggestat; quæ est glossa. Chamillardus ignota significatione suggillo a Pruden- tio poni affirmat. Joseph Scaliger apud Becmannum de Orig. ling. Lat. ait ex Verrii opinione suggillare dictum a gula. Teolius exponit gulam arctando estor- queat verba. Prudentius pro suggestat verbum hoc ad- libet, et fortasse a suggero deducit. In sacris Litteris suggillo est strangulo.

- 1000 Ego, unde mutus sit disertus, nescio. A Agnoscis illum, quem loquor, miserrime
 His sese Aristo purgat. At contra impium Pagane, vestri sanguinem sacrum bovis,
 Nil hæc latronem Christianorum movent: 1010 Cujus litata cæde permadescitis?
 Magis, magisque fertur in vesaniam; Summus sacerdos nempe sub terram
 Quærit, alienus sanguis ille aspersit [scrobe
 1005 Virum, suone fluxerit de vulnere. 1150 Acta in profundum consecrandus
 1149 Respondit his Romanus: Eccum, [mergitur,
 [præsto sum: Mire infulatus, festa vittis tempora
 Meus iste sanguis verus est, non bubulus: Nectens, corona tum repexus aurea,

GLOSSÆ VETERES.

1000. Disertus, *distincte loquens*, I.
 1001. His se, *scilicet ubi*, I.
 1005. Vesaniam, *pertinaciam*, I.
 1006. Eccum, *pro ecce*, I.

1010. Permadescitis, *humefactatis*, I.

1013. Infulatus, *infula est proprie redimiculum coronæ sacerdotialis, sed abusive pro omni vestimento sacerdotali ponitur*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

1000. Vat. B, Mar., *ergo unde, melius ego*: Vat. A B *nua, condite testiculi. Alii aliter explicant. Et, ut male. sit hic disertus.*
1001. Ald., Mar. a prisca manu, Torn., Sich., Bong., Widm., *his se Aristo*, quod Weitzius edere non debuit, siquidem metro consulere voluit.
1002. Sæpe persecutores Christianorum *latrones* vocat Prudentius.
1004. Ambr., Parrh., Thuan., Alt., Cauch., Rott., Heins., *quærit, alienus* cum Vat. A, Alex., Rat., Egm., Hailsbr. S. d. Ald., Fabr., Gis., Galland., et alii vulg., *quærit num alienus*. Weitz., Vat. B, Mar., Prag., Rat. aliena manu, *quærit an alienus*. Ald., Hailsbr., Heinsius cum Ambr., Thuan., Alt., Cauch., Rott., *ille*. Weitz., Fabr., Vat. B, Mar., Prag., *illum*. Parrhasius omittit utrumque, et legit *sanguis an asperserit*.
1005. Gis., Fabr., *effluserit*.
1006. Gis., Fabr., *ecce*; alii, *eccum*. Simili modo in Laurentio vers. 309, *Eccum talenta, suscipe*: quamquam hoc loco recte procedit *eccum, præsto sum*: scilicet *ecce me*. In Laurentio *eccum pro ecce* simpliciter positum est, nisi etiam ibi intelligas *ecce me, talenta suscipe*.
1007. Hailsbr., *bubuli*: ita Vat. A. Præferendum *bubulus*.
1010. In Thuan., *promadescitis*. Heinsius putat scribendum *pro madescitis*: nam veteres *pro*, non *proh* scribebant.
1011. Vix jam dubium est quin de taurobolio loquatur Prudentius. Veteres interpretes aliud sacrificium intelligebant. Nebrissensis existimabat describi Terentina sacra, quæ fiebant Romæ in campo Martio, in loco qui dicebatur Terentos, in quo erat ara Diti patri sacra, pedibus viginti sub terra defossa: et sacrificabatur bos nigræ. Ita fere Giselinus et Fabricius, qui addit hæc sacra facta mensibus Septembri, Octobri, Novembri, singulis semel, sed noctibus tribus continuis. Nebrissensi et Fabricio accedit Weitzius: nec dissentit Chamillardus, qui tamen hæc ipsa sacra Terentina *Tauropolia* dicta affirmat. Peveratus putat describi sacrificium, et ritus profanos, ac risu dignos, quibus Julianus Apostata, ut more majorum imperatorum una cum imperio summum pontificatum acciperet, ut baptismatis chrisma deleteret, et Christi signum abstergeret, tauri sanguine prolui voluit. Sed, ut dixi, de taurobolio sermo est. Antonius Van Dale, de Antiquit., in prima dissertat. de origine ac ritibus hujus sacrificii agit. Præmittit gentiles quædam e Christianis ad sua sacra sumpsisse; inter hæc taurobolium, quo æmulabantur veram per Christi sanguinem expiationem. Cæpit taurobolium anno Christi 175, aut paulo ante: deletum est Valentiano IV et Neoterico coss. Van Dalus ritus explicat ex Prudentio, quos Baronius, Bulengerus, et alii de consecratione pontificis maximi intellexerunt. Distinguebantur in hoc sacrificio *vires tauri exceptæ, consecratæ, conditæ*. Vires exceptæ erant sanguis, consecratæ cordi-
- nua, condite testiculi. Alii aliter explicant. Et, ut inter Christianos corruptela invaluit, ut alii pro aliis baptizarentur, ita etiam gentiles pro aliis etiam tauroboliabantur: nam hoc quoque verbum invexerunt. Gisbertus Cuperus epist. 4 ad Van Dalium confirmat, ethnicos imitatos fuisse caeremonias Christianorum et formulæ loquendi. Apuleius ait, *per sacra renasci homines*, et exstat inscriptio vetustissima RENATUS TAUROBOLIO IN AETERNUM. De taurobolio videri potest V. C. Zacharias in utilissima sua Institutione Lapidaria pag. 42., ex Montfauconio, Grutero, Salmasio in Vita Heliogabali pag. 804., et inscriptione Ulpii Egnatii Faventini: *Iterato viginti annis ex perceptis tauroboliis aram constituit*, quo significabatur tauroboliatos per annos 20 puros manere, neque posse tauroboliari, nisi exacto eo tempore. De taurobolio etiam agit Julius Firmicus: *Taurobolium, vel criobolium scelerata te sanguinis labe perfundit. Laventur itaque sordes istæ, quas colligis. Quære fontes ingenuos, quære puros liquores, ut illic te post multas maculas cum Spiritu sancto Christi sanguis incandidet*. Wowerius in notis duas veteres inscriptiones profert ex quarum altera colligi posse videtur taurobolia instituta fuisse in honorem Cybelis et Attidis. Itaque summus sacerdos intelligitur esse sacerdos Cybelis, qui fortasse pro aliis tauroboliari solebat Philippi a Turre episc. Adriensis dissertatio de Taurobolio Lugdunensi exstat tom. III Thes. antiq. Sallengre. In præfatione ad Vitas pontificum Anastasii plures inscriptiones de taurobolio, criobolique Blanchinus profert, explicationemque nonnullam addit ex commentario Dominici de Colonia S. I. de hoc argumento. Exstant hujusmodi inscriptiones in hortis Burghesianis via Salaria, in quibus occurrit *Lucius Ragonius Venustus pontifex major; et Q. Clodius Flavianus anno 383, pontifex major..... pontifex de Solis; et eodem anno 383 V. C. T. sacerdos mazima..... taurobolio, criobolique repetito*. Anno vero 374 Clodius Herinogenianus Casarius V. D præcon-sul Africae, præfectus Urbis, *taurobolio, criobolique percepto*. Consule Montfauconium tom. Antiq., pag. 171.
1015. Gis. ad oram, tres Torrent., Cauch., *Roma mitra infulatus*, quod amplectitur Heinsius, imputante Teolio, quia Romani mitra non utebantur, multo vero minus pontifices. Gallandius *menstru* putabat in vet. edd. *mire* pro *mitra*. Paschalius, ad Coronis lib. iv, cap. 13 et 22, hos versus *exseru* et multa addit de sacerdotibus coronatis, *vittis*, *infulatis*; et cap. 21 ostendit sacerdotes *genti* *mitratos* fuisse: nam *mitra* genus erat pilei *sacerdotialis*, sive apex, et flamen, aut filamen. *Com* *niori* usu mitra est diadema episcopale et *postid* *cium* Christianorum.
1014. Gis. ad oram *nexus*, et *replexus* pro *nectens*, et *repexus*. Mar., Vat. B, Prag., Rat., Sich., Weitz,

4015 Cinctu gabino sericam fultus togam.

1151 Tabulis superne strata texunt pul-
[pita, .

Rimosa rari pegmatis compagibus :
Scindunt subinde, vel terebrant aream.
Crebroque lignum perforant acumine,

4020 Pateat minutis ut frequens hiatibus.

Huc taurus ingens fronte torva, et hispida,
Sortis revinctus aut per armos floreis,
Aut impeditus cornibus deducitur :
Nec non et auro frons coruscat hostiæ,

A 1025 1152 Setasque fulgor bracteis . . .

Illic, ut statuta est immolanda belua,
Pectus sacro dividunt venabulo,
Eructat amplum vulnus undam sanguinis
Ferventis, inque texta pontis subditi

4030 Fundit vaporum flumen, et late arstuat.

Tum per frequentes mille rimarum vias

Illapsus imber, tabidum rorem pluit,
Defossus intus quem sacerdos excipit,
Guttas ad omnes turpe subjectans caput,

4035 Et veste, et omni putrefactus corpore.

GLOSSÆ VETERES

4015. Gabino, Gabis civitas est cujus sacerdotes seminudis corporibus immolare solebant. Ergo sacrificantibus eis, affuere lupi, et tulere carnes quas ipsi immolabant; hinc ipsi, sicut erant impediti, cœpere eos persequi, et revocare prædam. Proinde consuetudo venit ut ibi homines nudis litarent corporibus, Vat. A. Grævis vestimenti. Gabini Romanis vicini fuerunt, a quibus magnam partem cœremoniarum sumpserunt.—Fultus, fultam habens, l.

4016. Super, desuper. — Pulpita, gradus scenæ: sedes, vel lectuli deorum, l.

4017. Pegmatis, juncturis. Pegma hoc loco pro

junctiona; alias ferrum rotundum quo scenici ludunt, id est theatrales. Conglutinationis et compaginationis. Pegma genus machinamenti quo luditur in theatris, l.

B 4018. Subinde, deinde.—Aream, planitiem tabularum, l.

4023. Impeditus, coronatus, l.

4025. Bractealis, laminis aureis.—Inscit, miscet, l.

4027. Pectus, scilicet tauro.—Venabulo, ferrum quo dividitur pecus, aptum venatoribus, id est minor securis; lancea, l.

4035. Putrefactus, sordidus, l.

COMMENTARIUS.

Widm., Bong., Hailsbr., supra, nexus. Weitz., Egm., Hailsbr., Pal., Bong., Gifanum in PLEXUS ex tribus mss., et alii, replexus. Vat. Q mendose, coronatum pro corona tum. Ambr., coronatum replexus auream, ex quo Heinsius in notis scribi jubet coronam tum replexus auream, ut sit Græcismus. De corona aurea vide Burmannum Anthol. pag. 34 tom. I. Nebriensis replexus exponit aut nimium pexus, aut ita deplexus, ut turbarentur capilli. Sed in Oxon. bene explicatur, id est, bene ornatus, ut refert Heinsius.

4015. Vat. A. scribit *sericam*. Codex Latinii, Gis. in textu, *russeam*; ad oram melius *sericam*. In quibusdam vulg. mendose *seriam*. Cinctus gabinus est, cum toga exerto brachio dextro sic in tergum rejicitur, ut ima ejus lacinia a tergo in pectus sinistrorsus revocata hominem cingit. In columna Trajana imperator, ejusque milites hoc more induti conspiciuntur. Sed non propterea Fabretto in ejus explanatione licuit inferre, hunc habitum militarium virorum et magistratus tantum proprium fuisse, et Prudentium poetica licentia illum summo sacerdoti attribuisse, uti Locanum aliis lib. i Pharsal., *Turba minor ritu graditur succincta gabino*. Etonim vel alii etiam hujusmodi habitu utebantur, ut multi docent, vel Prudentius taurobolium describit ab ipso imperatore, ut a viro primario perfectum, ut sacrificium magis rite dignum ostendat. Origo verior cinctus gabini inde petitur, quod incursione repentina hostium Gabini, cum non esset spatium sumendi saga, togas subductas et retro rejectas circa corpus complicaverunt.

4017. Egm., Alex. a prima manu, *pigmatis*: scribe *pegmatis*.

4022. Boves in sacrificiis coronari solitos constat etiam ex Act. apost. xiv, 12: *Sacerdos quoque Jovis, qui erat ante civitatem, tauros et coronas ante januas offerens, cum populis volebat sacrificare*. Delrius comment. in Œdip. Senecæ docet cornua victimarum tauro quasi jugari et vinciri consuevisse, item coronari. Trebellius Pollio in Vita Galienorum pag. 478: *Processerunt etiam altrinsecus centeni albi boves, coronati auro jugatis, et dorsalibus sericis discoloribus fulgentes*. In antiquo lapide Romæ insculptum est *Ue voto vicennali: Vota Faventinus bis deni suscipit orbis, Ut maciet repens aurata fronte bicornes*. Utrumque morem his Prudentii versibus confirmari notat

Delrius. Advertendum est illa Faventini vota de taurobolio esse intelligentia. *Auratam frontem* Virgilius dixit, *inaurato cornu* Tibullus: quod multi explicant de cornibus auro litis. Sed aliud præterea in Prudentio indicat versus 1025, *Setasque fulgor bractealis inficit*.

4023. Weitz., Iso, Gis., *impeditus*. Aldus., Parrhasius et scripti Heinsiani, *impeditis*. E nostris Vat. B, Mar., Prag., Rat., *impeditus*. In Egm. mendum perspicuum, *impeditis*.

4024. Parrhasius vitiose *nec non et tauro*. De hoc more Plinius, lib. xxxiii, cap. 3: *Deorum vero honori in sacris nihil aliud excogitatum est quam ut auratis cornibus hostiæ, majores duntaxat, immolarentur*.

4025. Ald. scribit *brattealis*; alii *brattealis*, alii *bractealis*. In Mar., et, ut videtur, in Rat. erat prius *bratteolis*. Alex. etiam scribit *brattealis*.

4026. Vat. B, *stimulando*; supra aliena et recentiori manu, *est immolanda*. In Mar. pariter, *stimulando*; ad oram vera lectio descripta est.

4027. Ald., Alex., Urb., Parrhasius, Mar. supra, Gis., Weitz., et alii, *sacro dividunt venabulo*. Vat. B, Q, Mar. a prima manu, Ratt., Prag., Thuan., Noms., Heins., *sacrata dividunt venabula*. Heinsius in duobus invenit *sacratum dividunt venabula*: scilicet *pectus sacratum*.

4029. Rat., *subdita*. Substantive *textum* ponitur apud Catullum, Lucretium et alios. Vide Gifanium.

4030. Mar. in textu, Widm. supra, Hailsbr., *vaporem*: lege *vaporum*. Chamillardus in indice notat esse substantivum. Sed poterit etiam esse adjectivum a *vaporus*, ut in hymno S. Fructuosi vers. 115, *Vaporus ardor*.

4031. Prag., *sequentes*: rectius *frequentes*. Imo id unice verum videtur.

4034. Vat. A, Q, Hailsbr., Pal., Egm., *turpe objectans*. In Alex. videtur factum *turpes objectans*. Retinendum *turpe subjectans*. Fabr. *turpe* adverbium esse putat, et in parenthesis per indignationem legi mallet.

4035. Ald. mendose, *omne pro omni*. Heinsius cum solo Thuan., *putrefactus*: quia apud Prudentium, inquit, prima in *putrefactus*, et *putris* semper occurrit brevis. Ineptam hanc et falsam esse rationem, liquet ex vers. 9 hymni 7 Cathem., *Arvina putrem ne resudans crapulam*. Teolius et Cellarius Heinsio

- Quin os supinat, obvias offert genas,
1153 Supponit aures, labra, nares objicit,
 Oculos et ipsos perluit liquoribus:
 Nec jam palato parcit, et linguam rigat,
 1040 Donec cruorem totus atrum combibat.
 Postquam cadaver sanguine egesto rigens
 Compage ab illa flamines retraxerint,
 Procedit inde pontifex, visu horridus,
 Ostentat udum verticem, barbam gravem,
 1045 Vittas madentes, atque amictus ebrios.
 Hunc inquinatum talibus contagiis,
 Tabo recentis sordidum piaculi,
 Omnes salutant atque adorant eminus:
 Vills quod illum sanguis, et bos mortuus
 1050 Fœdis latentem sub cavernis laverint.
- A Addamus illam, vis, hecatombem tuam?
 Centena ferro cum cadunt animalis,
1154 Variaque abundans cædo restagaat
 [cruor,
 Vix ut cruentis angures natatibus
 1055 Possint meare per profundum sanguinis.
 Sed quid macellum pingue pulvinarium,
 Quid maximorum lancinatores gregum,
 Fviscerata carne crudos, criminor?
 Sunt sacra, quando vosmet ipsi exciditis,
 1060 Votivus et cum membra detruncat dolor.
 Cultrum in lacertos exerit fanaticus,
 Sectisque matrem brachiis placat deam.
 Furere, ac rotari jus putatur mysticum:
1155 Parca ad secandum dextra fertur impia =

GLOSSÆ VETERES.

1041. Egesto, emisso, l.
 1042. Compage, tabula, l.
 1047. Piaculi, purgationis, l.
 1051. Hecatombem, centum; inde hecatombem, id est centum potestates habentem; et ideo centum hostiæ ei immolabantur, l.
 1056. Pulvinarium, lectisternium vocat pulvinarium qui in templo ponebatur quando augurium quærebant per sacrificium, l.
 1058. Crudos, rusticos, pingues, l.

- B 1059. Quando, siquidem, l.
 1060. Votivus, qui per votum venit, l. Voluntarius, Vat. A.
 1061. Fanaticus, sacerdos qui in sano moratur, l.
 1062. Deam, Bercynthiam, l.
 1063. Rotari, scilicet objectans caput.—Mysticum figuratum, l.
 1064. Parca, quæ parcit, non se incidendo.—Fertur, dicitur esse, l.

COMMENTARIUS.

adherent: sed scripti et vet. edd. constanter et probe habent *putrefactus*. Chamillardus in textu, *putrefactus*, in indice solum adnotat *putrefactus*.

1043. Ald., Torn., qui nos. Meliores libri nostri, et Heinsiani cum Canchio, Latinius, Parrhasius, Gis., quin os. Weitzius, quinos. Scaliger, lib. II, cap. 1, Lect. Auson., cum invenisset alicubi quinos, correxit cinos, vel cinos. Glossarium cinum *ἰσχυρόν*. Cinnus *σύν*. Et Italica lingua, et vetus Gallica usurpant *cenno*, *accennare*, *accener*. Scaligero accedit Gattackerus ad Antoninum de Vita sua. Heinsio tamen minime id placet, neque illis debet placere.

1046. Egm., Palat., Hailsbr. in textu, hinc pro hunc. Pro *contagiis* alios legere *contactibus* testis est Fabricius. Salmasius pag. 180 in *Ælium Lampridium* luculentam hanc descriptionem taurobolii dicit, et multa profert de taurobolio ac tauroboliatis ad hunc gentilium ritum illustrandum aptissima.

1047. In Prag. hic versus rejicitur post versum 1050, *Fœdis*, etc.

1050. Egm., Lat., Hailsbr., Vat. A, *laverit*, non male.

1051. Vat. A, corrupte, *illam vis hæc ad opem tuam*. Vat. B, Mar., Prag. scribunt *ecatombem tuam*. Egm., Widm., *ecatombem*. Plerique *hecatombem*, aut *hecatombem*. Cauchius conjiciebat *si vis hecatombem*, ut metro consulatur. At Prudentius nunquam quarto loco dactylum immit. Producit secundam in *hecatombem* necessitate quadam metrica: non enim alio modo facile hoc vocabulum adhibere potuisset, nec prudens ab eo abstinere debuit. Isonis glossa ita emendari potest: *hecaton centum, inde hecatombem*, etc. Hecatombe est sacrificium centum boum; a Laconibus primum institutum dicitur, qui cum ollis centum præessent urbibus, centenos quotannis boves pro centum civitatibus immolabant. Alj alia. Vide Eustathium in Homeri Iliad.

1052. Vat. A, *ferre*; supra videtur esse *ferro*. Prag., *ferre*. Rott., Prag., Hailsbr., Vat. B, Mar. supra, Gis. ad oram, Sich., *cui cadunt*. Alj, *cum cadunt*. Widm. et Parrhasius omittunt *cum*, vel *cui*: sed corrumpitur metrum.

1055. Ald., Vat. B in textu, Mar., Bong., Widm.,

Sich., Gis. prima ed., *profundum sanguinem*. Alex. Urb., Vat. A, B, supra, Q, Hailsbr., Pal., Fabr., Gis. secunda ed., Heins., *profundum sanguinis*. Weitz., Egm., *profunda sanguinis*.

1058. In Vat. B videtur fuisse *pulvinarium*, a *pulvinarium*, sed male. Vocat autem pulvinarium deorum macellum pingue, quia cruore hostium templa redundabant.

1059. Vat. A, *vosmetipsos*. Prag., *cum vosmetipsos*, supra *quando*. Lex carminis poscit *quando vosmet ipsi*. Recenset nunc poeta ritus gentilium quibus in deorum honorem sibi vulnera inferebant.

1061. Prag., *cultros*, repugnante metro. Mar. *lacertis*, supra *lacertos* rectius. Bellonæ sacerdotes lacertos sibi et brachia cruentabant, et fanatici dicebantur. Lactantius, lib. I, cap. 21; *Bellonæ sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificant*. *Sacerdos namque humeris, et utraque manu districtos gladios exerentes currunt, efferrunt, insanunt*. De his fanaticis Horatius, Lucanus, Juvenalis et alii. Sub Commodi tempora consuetudo invaluerat ut cruentationem fanatici simularent, non vere lacertos exciderent. Nam Lampridius in ejus Vita ait: *Bellonæ servientes vere excicare brachium præcepit studio crudelitatis*. Apud Montfauconium, tom. I Antiq., lib. IV, pag. 262, representatur Fanaticus Bellonæ, isidus, et Serapidis duos cultros manibus tenens.

1062. Nebrissensis vult legi *deum pro deum*, ut intelligatur Cybele mater deorum ex sententia *deum* patris, qui Bellonam, Cybelem, isidem idem nomen esse putat. Ac revera *deum* legitur in editione Lotteri. In Actis S. Symphoriani sæpe Cybele mater dea dicitur. Sed fortasse tam in his Actis quam in Prudentio præstabit legere *mater deum*, ut in veteribus inscriptionibus passim occurrit.

1063. Ald., *ac rotare*. Melius *ac rotari*. Rott., *ac rotari*. Lotterus mendose ejus pro *jus*. *Minucius = hi sunt et furentes quos in publicum videtis concurrunt, vates et ipsi absque templo, sic insanunt, sic hæc dicitur, sic rotantur*, etc. Confer notas Heraldi et alicorun ad Minucium, et Elmenhorstii ad lib. I *Arctii*, pag. 4.

1064. Ald., Vat. B in contextu, Torn., Mar.,

Cælum mœretur vulnerum crudelitas.
 Ast hic metenda dedicat genitalia,
 Numen reciso mitigans ab inguine:
 Offert pudendum semivir donum deæ:
 Illam revulsa masculini germinis
 Vena effluenti pascit auctam sanguine.
 Uterque sexus sanctitati displicet.
 Mediam retentat inter alternum genus:
 Mas esse cessat ille, nec fit femina.
 Felix deorum mater imberbes sibi
 Parat ministros lenibus novaculis.
 Quid, cum sacrandus accipit sphragitida?

A

1156 Acus minutas ingerunt fornacibus,
 His membra pergunt urere, utque ignive-
 [rint:
 Quamcunque partem corporis fervens nota
 1080 Stigmatit, hanc sic consecratam prædi-
 [cant.
 Functum deinde cum reliquit spiritus,
 Et ad sepulcrum pompa fertur funeris:
 Partes per ipsas imprimuntur bractæ,
 Insignis auri lamina obducit cutem,
 1085 1157 Tegitur metallo, quod perustum est
 [ignibus.

GLOSSÆ VETERES.

5. Metenda, abscidenda, l.
 6. Auctam, accumulata, vel placatam, l.
 1. Uterque, ironicos dicit.—Sanctitati, illi.—
 cet, exiratus utrumque genus despicit, et mascu-
 , et femininum, l.
 8. Fragitidas, fragis Græce dicitur missile:
 rigitidæ spicula, vel acus majores, Vat. A. No-

tas a frangendo, Mar.

1078. Igniverint, pi-xerint, l.

1081. Functum, defunctum. Funxi dicimus offi-
 cium implere; defungi ab officio cessare; defunctus
 dicitur ab officio vitæ cessans, l.

1083. Bractæ, lamina auri

COMMENTARIUS.

., *parta*. Meliores Heinsiani, et nostri cum Par-
 , Latinio, *parca*. Neque aliter Giselinus: etsi
 ediderit *parta*, tamen in emendatis correxit
 cum explicatione scilicet: *Impius est qui
 secat, pius qui crudeliter*. Nebrissensis exponit
 , quia legit *parta*; sed id est contra senten-
 tiæ, nec pro *parata* recte dicitur *parta*.

6. Parrhasii error in metro dicitur pro *dedicat*.
 arguuntur sacerdotes Cybelis, de quibus non
 dictum.

9. Prag., *vena defluenti*, contra metrum. Thuan.
fluenti scribit *effluenti*, ex quo Heinsius conjicit
fluenti. Salmasius, *vena fluenti*. Parrhasius
 missime edidit hos duos versus: *Illam revul-
 masculini germinis Venam: effluenti Pasitheæ
 me*. In emendatis monuit quosdam codices ha-
venam effluenti pascens auctam sanguine.

5. Ald., Parrhasius, et nonnulli vulg., *lenibus*,
ribus. Scripti plerique, *lenibus*. Heinsius edi-
ribus.

6. Vat. A, *sacrandos*: lege *sacrandus*. Parrha-
 ia legit hunc versum, *Quid cum sacrandus occi-
 rigit Atidi?* Nescio quo sensu. Ald., Gis. scri-
sphragitidas, et Giselinus deducit a *σφραγίς*,
 , et insignire. Inde *σφραγίς*, et *σφραγισμα*. De-
 rum *σφραγίς* pro stigmatibus et punctationibus vix
 legi putat Giselinus. In scriptis Weitzianis,
 ianis et nostris legitur *fragitidas*. Nihilominus
 ius edidit *sphragitidas*. Nebrissensis *sphragiti-*
 sponit *medicamenta e terra sphragitide*, seu *si-*
 , *quæ valet ad cicatricanda vulnera*. Ex Celso
 , cap. 20 et 26, pastillus ad glutinandum vul-

phragis nuncupatur. Melius Fabricius interpre-
 signa aut notas impressas, vel memoriæ causa,
 annulo; vel religionis, ut sit ferro ignito. Il-
 qui nomen militiæ dabant, ignito ferro pun-
 gnari solebant: unde sacramentum militare
 n, quia milites quasi sacrabantur. Lipsius, de
 Romana, lib. 1 dialogismo 9, agit de militi-
 cæte punctis. Raynaudus, de Stigmatismo
 et profano, sect. 2, cap. 7, de hoc ritu co-
 diaerit: non autem probat quod Primasius lo-
 apostoli ad Rom. 1 ita explicet, ut intelligatur
 sse contumeliis affectis corpora sua, dum sibi
 clares et ustiones infligunt in consecrationibus
 um; nam Apostolus clare agit de contumeliis
 bidines et impudicitiam.

17. Prag., *ingegit*, forte *ingerit*.18. Prag., mendose, *pergunt perurere*, cum igni-
 . Egm., corrupte, *verantur aere*. Ald., Parrha-

sus, scripti Heinsiani, Gifaniani, nostri, *pergunt
 urere, ut igniverint*. Id secuti sunt Weitzius, Heinsius
 et alii. Et Heinsius agnoscit quarta sede tribrachyn
 admitti cum hiato. Gis. et nonnulli vulg., *utque igni-
 verint*; ita enim postrema in *urere* eliditur, et fit
 iambus. Gifanius legit quidem *urere, ut igniverint*, sed
 quarta sede iambum, non tribrachyn, agnoscit. De-
 fendit enim ex Martiani sententia, ea quæ in *t* finiuntur
 accipiunt intervallo habita esse: itaque producit
 ut. Hermanus. Hugo, cap. 19, de Prim. scrib. Rat.,
 ubi probat non solum servis et reis, sed etiam mi-
 litibus aliquando et sacris hominibus notas et litte-
 ras fuisse innatas, legit etiam, *urere, utque igniverint*.
 Vossius de Vitiis sermonis inter barbara rejectit ver-
 bum *ignio*, quod Hincmaro tribuit. Paulinus epist. 4
 ad Ausonium usus est *ignitus*, quam vocem usur; at
 etiam Gellius. Barthius, lib. ix, cap. 18, notat Arnul-
 fum *ignire* a Prudentio sumpsisse. Arnulfus ait: *Su-
 blimes oculos, ac acuti luminis ignit Excellens sensus,
 ingenique vigor*.

1079. Egm., *Quacunque partem corporis fervens
 nota Stigmatit*.1080. In Vat. A aliena manu videtur factum *sta-*
gnarit, ad marg. *stigmatit*: incertum quid prius in
 contextu fuerit. Ald., Rott., *hanc si consecratam*.
 Egm., Vat. A, *hanc sacratam*, claudicante versu.
 Hinc Heinsius conjectabat *hanc sic sacratam*, vel
hanc sic consecratam. Parrhasius *hanc consecratam*;
 sed neque ita versus constat. Plerique, *hanc sic con-*
secratam.1081. Ald., Bong., *relinquit spiritus*.1084. Prag., *insignis auro lamina*.1085. Fabricius ait eam partem auro aut argento
 includi, et quasi sacram post mortem asservari.
 Prudentius solum innuit partes quæ perustæ et no-
 tatae sunt ignibus, obduci lamina auri impressa, at-
 que adeo legi. Hujus ritus quis alius meminerit, non
 occurrit. Raynaudus loc. cit. Fabricium impugnat
 quod crediderit ex hoc gentiliu ritu morem perva-
 sisse in Ecclesiam, ut digiti, brachia, articuli sancto-
 rum includerentur vasis, et oculanda exhiberentur.
 Prudentii mentem esse ait Raynaudus, *inter offeren-*
dam sanus honestata ad modum predictum fuisse mem-
bra stigmatit notata, sive conspultis, sive post funeris
pompam detractis ante illationem in tumulum huius-
modi ornamentis. Puto autem sermonem esse non de
 solis sacerdotibus Cybelis, neque de solis sacerdotibus
 Isidis, sed de quovis sacerdote, qui se nomini alicui
 notis corpori iniustis consecraret. An autem omnes
 sacerdotes id facere deberent, an solum alienjus nu-

- Illas ferre pœnas cogitur gentilitas.
 Ilac dii coercent lege cultores suos :
 Sic dæmon ipse ludit hos quos cœperit,
 Docet execrandas ferre contumelias,
 1090 Tormenta inuri mandat infelicibus.
 At noster iste sanguis ex vestra fluit
 Crudelitate : vos tyrannide impia
 Exulceratis innocentum corpora.
 Si vos sinatis, incruente vivimus :
 1095 At si cruento puniamur, vincimus.
 Sed jam silebo : finis instat debitus,
 Finis malorum, passionis gloria :
 Jam non licebit, improbe, ut licuit modo,
 Torquere nostra, vel secare viscera :
 1100 Cedas, necesse est, victus, et jam desinas.
 1158 Cessabit equidem tortor, et sector de- R 1120
 [hinc :
 Judex minatur : sed peremptoris manus
 Succedet illis strangulatrix faucium :
 Aliter silere nescit oris garruli
 1105 Vox inquieta, quam tubam si frægero. 1125
 A Dixit, foroque protrahi jussit virum,
 Trudi in tenebras noxialis carceris :
 Elidit illic fune collum martyris
 Lictor nefandus. Sic peracta est passio :
 1110 Anima absoluta vinculis cœlum petit.
 Grata intimas : e cuncta fertur principi
 Præfectus, addens ordinem voluminum,
 Seriemque tantæ digerens tragodiæ :
 Lactatus omne crimen in fasces refert
 1115 1159 Suum tyrannus chartulis vivaci-
 [bus.
 Illas sed ætas conficit diutina,
 Fuligo fuscet, pulvis obducit situ,
 Carpit senectus, aut ruinis obruit :
 Inscripta Christo pagina immortalis est,
 Nec obsolescit ullus in cœlis apex.
 Exceptit astans angelus coram Deo,
 Et quæ locutus martyr, et quæ pertulit :
 Nec verba solum disserentis condidit ;
 Sed ipsa pingens vulnera expressit stylo
 1125 Laterum genarum, pectorisque, et faucium

GLOSSÆ VETERES.

1089. Contumelias, contumeliæ proprie sunt verbera
 et illatæ alicui injuriæ, l.
 1103. Illis, tortoribus et sectoribus, l.
 1105. Quam, nisi, Vat. A.
 1114. Fasces, potestates, Mar.

1115. Vivacibus, diu durantibus, l.
 1116. Diutina, longava, l.
 1117. Situ, vetustate, l.
 1120. Obsolescit, deletur. — Apex, littera, l.

COMMENTARIUS.

minis sacerdotes, et cujus nominis, nondum satis mihi
 liquet. Raynaudus loc. cit. recenset sacerdotes Cy-
 belis, Bellonæ, Dianæ, Deæ Syriæ, Mithriacos, et
 diversos singulorum ritus magno doctrinæ apparatu C
 exponit.

1086. Minucius recte de Cybelilustro : *Hæc jam
 non sunt sacra, tormenta sunt.*

1087. Parrhasius corrupte, *coherant lege* ; quam-
 vis ipse contendit *coherant esse proprium Prudentii
 vocabulum pro addicunt ab aere, interjecta aspira-
 tione hiatus causa.* Longe enim melius dicitur *coer-
 cere lege, quam addicere lege.*

1092. Prag. male, *tyrannide cum impia.*

1096. Prag. minus bene, *debitis.*

1100. Vat. A, *desines.* Aldus non bene interpungit,
*desinas, Cessabit equidem tortor, et sector dehinc. Ju-
 dex minatur.* Verba *cessabit equidem tortor* non Ro-
 mani, sed judicis sunt.

1101. Adverbium *equidem* Latinissime adhiberi
 posse etiam cum tertia aut secunda persona, multi
 jam docuerunt, nonnullis reclamantibus.

1103. Parrhasius, Egm., Rat., Hailsbr., Ambr.,
succedit. Ox., Rott., Urb., Vat. Q, Pal., *succedat,*
 Qis. ad oram, *succedat illi.* Plerique edd. et mss.,
succedet illis. Eusebius, cap. 2 de Martyr. Palæst.,
 ita factum narrat : *Cum imperatoris vicennalia jam
 adessent, et ex solemnibus more universis qui in custodia
 tenebantur indulgentia publice per præconem annun-
 tiata esset, solus ad quatuor usque puncta distentus
 habens pedes, in ipso jacens nervo, fractis laqueo fau-
 cidus, martyrio, sicut optaverat, exornatur.* Igitur Eu-
 sebius refert Romanum diu superstitem in carcere
 fuisse, et, cum vicennalia imperatoris adessent, stran-
 gulatum in carcere, scilicet ad publicos rumores
 vitandos.

1105. Supra dixit *faucium fistulas, cymbulum oris, ple-
 trum linguæ* ; nunc *tubam* vocat instrumentum vocis.

1107. Vat. A, Egm., mendose, *nox illis pro noxialis.*

1108. Strangulari in carcere infame mortis genus
 putat Teolius. Non assentiar, nisi testem veterem
 videro.

1111. *Intimare* pro indicare verbum est Cypriani,
 Vopisci, Spartiani, Symmachi, non Livii, ut Fabri-
 cius putavit, mendosa aliqua editione deceptus : nam
 lib. iv, cap. 46, non *intimasse filio, sed instilisse filio*
 legendum est.

1112. Ex veteri consuetudine id factum observat
 Teolius auctoritate Eusebii in Chronico, qui ait ve-
 terem hanc fuisse consuetudinem provinciarum re-
 ctoribus, *ut quidquid novi apud ipsos contigisset, im-
 peratori nuntiarent, ne quid ipsum lateret.*

1114. Prag., *tyrannus omne, et vers. seq., suum
 lactatus* : sed hoc postremum metro non congruit.
 Cauchius ex conjectura, et Latinus in *fasces refert*
Suos tyrannus : quod tenuit Giselinius, et cum eo
 Heinsius : sed uterque *suum, non suos* : et ita edide-
 rant olim Murmellius et Lotterus. Refragatur ple-
 rique edd., et mss. Fabricius *fasces* interpretatur
 scythalas et latercula quæ in aulis imperatorum sole-
 bant convoluta aut deposita asservari. Nebrissus in-
 telligit fasces librorum, aut potius annales, qui a con-
 sulibus nomen accipiebant, quorum insignia erant
 fasces.

1116. In nonnullis vulg., male, *illa sed ætas pro illas.*

1117. Cauch., Thuan., Parrhasius, Sich., Vat. A,
 B, Mar., Rat., Weitz., et alii, *uligo.* Plerique cum
 Aldo, *fuligo.*

1119. Mar., *in scripto* ; supra *in scripta*, probe.
 Isaias XLIX, 16 : *Ecce in manibus meis descripsi te.*
 Vide vers. 4 hymni 1 Per., *Scripta sunt cælo duorum
 martyrum vocabula, et hymn. 6, vers. 171.*

1120. Ald., *obsolescet.*

1121. Ex Evangelio Matth. XVIII, 10, *Angeli coram
 in cælis semper vident faciem Patris mei, qui in cælis
 est.* Fabricius, quamvis heterodoxus, tamen fate-
 retur non poetice id fictum, sed veram esse narrationem
 viri rerum divinarum scientissimi. Nam angelos
 nobis adesse tanquam custodes, comites, defen-
 ses, spectatores, sacræ historiæ testantur et exp-
 riuntur pii homines.

1124. In Vat. A supra *pingens* erat additum *et
 esset pingens, incepte.*

Omnis notata est sanguinis dimensio,
 Ut quamque plagam sulcus exaraverit,
 Altam, patentem, proximam, longam, brevem:
 Quæ vis doloris, quive segmenti modus,
 1130 Guttam cruoris ille nullam perdidit.
 Hic in regestis est liber cœlestibus,
 1160 Monumenta servans laudis indelobilis,
 Relegendus olim sempiterno judici:
 Libramine æquo qui malorum pondera,
 1135 Et præmiorum comparabit copias.

A Velle, sinister inter hædorum greges
 Ut sum futuris, eminus dignoscerer,
 1161 Atque, hoc precante, diceret rex op-
 [timus :
 Romanus orat : transfer hunc hædum mihi :
 1140 Sit dexter agnus, induatur vellere.

XI HYMNUS.

INCIPIT AD VALERIANUM EPISCOPUM DE PASSIGNE S. HIP-
 POLYTUM.

Innumeros cineres sanctorum Romula in urbe

GLOSSÆ VETERES.

1131. Regestis, *occultis*. Regestum vocatur liber
 continens memorias aliorum librorum, et epistolas in
 unum collectas; et dictum regestum, quasi iterum ge-
 stum. Joannes Scotus registron dicebat, l.

1132. Monumenta, monumentum, et monimentum, B
 et monimen, sed uno sensu semper ponuntur, l.

1133. Olim, in futuro tempore, l.

1134. Libramine, pondere, l.

1138. Rex, Christus, l.

1140. Vellere, innocentia, l.

1. Romula, debuisset dicere in Romulea; sed pro-
 pter metrum Romula dicitur, l.

COMMENTARIUS.

1131. Aldus edidit male hic *intregestis*, nec melius
 correxit hic *iter gestis*. Scripti hic in *regestis*. Re-
 gesta etiam dixit Vopiscus in Probo. Joannes Scotus,
 qui, ut ait glossa, *registron* dicebat, videtur esse
 Joannes Scotus Erigena, qui floruit primum in Ang-
 lia, deinde in Gallia sub Carolo Calvo, qui regnavit
 ab anno 840 ad annum 877. Æqualis fuit Isoni, qui
 obiit anno 871, ut confirmatur ex Mabillonio in ob-
 servationibus præviis ad vitam S. Othmari. De hujus
 S. Othmari miraculis Iso libros duos scripsit, qui
 exstant etiam tom. I Scriptorum rerum Alamannica-
 rum, ubi tom. II aliud opus ejusdem Isonis inseritur
 quod inscriptum est Formulæ chartarum.

1132. Plerique monumenta; a'ii monumenta scribunt.

1133. Weitz. cum Egm. et Hailsbr. maluit scribere
religendus.

1135. Egm., Hailsbr. male, comparavit.

1136. Totum hunc locum abunde explicuimus cap.
 19 prolegom. Dudo Decanus S. Quintini, lib. III de
 Moribus Norman. Prudentium æmulatus, ut captus
 erat illorum temporum, ita lusit: *Et me olidis vin-
 ctum cum spezeris eminus hædis, Hic mihi nam spon-
 dent heu monimenta mei. Candidulos memet quamprim-
 um transfer in agnos, Coagnus dexter eam velleris
 abmisti.* In simili loco Herici Alti-siodorensis loc.
 cit. proleg., *vinctum* diversa est scriptura pro *junctum*.

1137. Latinus ex conjectura, opinor, si sum futu-
 rus. Non male Cellarius, *Ut sum futurus*, id est *ut
 omnino merui peccatis meis, qui inter hædos statuar*.
 Fabricius in Comm. Poet. Christ., pag. 118, *Quid est,
 ait, Prudenti Clemens, quod inter hædos te futurum
 dicit? an oblitus tui es, qui ante scripsisti: Crux nostra
 Christi est, nos patibulum ascendimus, Nobis perem-
 ptus Christus? Tum in Romani invocationem invehitur*. Ita homines isti, hæretico ac pravo judicio su-
 perbi, non solum veterum Patrum sententias licenter
 spernunt, verum etiam eosdem tanquam ineptos
 scriptores, et in eodem opere sibi ipsis aperte contra-
 rios objurgant. Hunc Fabricii locum, uti alia plura
 quæ nos identidem notavimus, deleri jussit index
 expurgatorius Belgii, ubi post censuram in Christiano
 nos poetas G. Fabricii Chemnicensis excusos Basileæ,
 per Joannem Oporium, anno 1564, illico additur:
*Atqui editiones illæ, sive Germanicæ, ut Basileæ, aut
 Francofurti, aut alibi excusæ, sive Parisiensis apud
 eundem Jacobum du Puys anno circiter 1560, quæ
 additas habent præterea præfationes, seu additiones
 Lutheri, aut Melanchthonis, multo magis suspectæ
 sunt; habent et appendices suspectissimas. Quod restat,
 et hæc, et reliquæ editiones tam Latinæ quam Germa-
 nicæ, Gallicæ, et Theutonicæ, interdiciantur in uni-
 versum omnes.* Quæ verba, non satis intelligo an plures
 alias editiones Poetarum Christianorum, an aliud in-
 nuunt. De hoc indice plures tragædias hæretici

excitarunt, et quasi ab auctoribus in ipso latitio com-
 pressus fuisset, eundem ipsi anno 1599 recuderunt.
 Schelhornius, tom. II Amœnit. lit., pag. 371, eum
 inter libros rariores recenset. Exemplar primæ edi-
 tionis Antuerpiæ 1574 exstat in bibliotheca Collegii
 Romani, hoc titulo: *Index expurgatorius librorum
 qui hoc sæculo prodierunt, vel doctrinæ non tanæ er-
 roribus inspersis, vel inutilis, et offensivæ maledicentiæ
 felibus permixtis juxta sacri concilii Tridentini decre-
 tum, Philippi II regis catholici jussu et auctoritate,
 atque Albani ducis consilio ac ministerio in Belgia (sic)
 concinnatus anno 1571 Antuerpiæ ex officina Christo-
 phori Plantini prototypographi regii. 1571. Præfatus
 Arias Montanus.*

1138. In Vat. B desideratur hoc. Vat. B a præma
 manu, *precanti*, non bene.

1139. Teolius et Chamillardus secuti sunt Hein-
 sium, qui cum solo Rott. ediderat *huc hædum*. Sed
 cum Heinsius in Addendis aliter sentire videatur, et
 codd. plerique habeant *hunc hædum*, retinendum id
 est. Confer proleg. num. 186. Post hoc carmen in
 Vat. A sequitur hymnus Natalis Domini. In Vat. B,
 Mar., *Finit Romanus Aurelii Prudentii Clementis. In-
 cipit hymnus VIII cal. Januarii. In Aldo Finit Roma-
 nus. Aurelii Prudentii Clementis Peristephanon.* Et il-
 lico ponitur hymnus SS. Nemeterii et Celedonii. In
 codice Bongarsiano, de quo egi in comment. ad
 hymn. Cassiani in titulo, post Passionem Romani
 hæc leguntur: *Finit Kathemerinon Prudentii Aurelii
 Clementis. Huc est liber Ymnozum in honorem marty-
 rum.* Hinc colligit Sinnerus, videri hymnos martyrum
 olim non sub Peristephanon nomine venisse. Rectius
 incertiam exscriptoris collegisset. Idem Sinnerus no-
 tat in eo codice ad Romani martyrium picturas fuisse
 additas. Codex iste fuit olim ecclesiæ Argentinensis,
 tum Friderici Casimiri comitis palatini ad Rhenum
 Bipontini, dein ex hujus dono Jacobi Bongarsii, de-
 mum bibliothecæ Beruensis.

1. Ita hic hymnus inscribitur in Vat. B., Mar.,
 Rat. In Heinsio, *De passione sancti Hippolyti beatis-
 simi martyris. Ad Valerianum episcopum.* In Aldo,
Passio Hippolyti martyris ad Valerianum episcopum.
 In Alex., *Ad Valerianum episcopum. De passione Hip-
 polyti beatissimi martyris.* In Vat. A, *Passio Hippolyti
 beatissimi martyris*; ubi omittitur *Ad Valerianum epi-
 scopum*, quod præposere titulo hymni S. Cassiani
 appositum est. Weitzius cum Aldo facit, nisi quod
 scribit *Yppoliti*, ut in quibusdam vet. codd. legitur.
 Jo. Albertus Fabricius duobus tomis in-fol. edidit
*Opera S. Hippolyti episcopi et martyris cum virorum
 doctorum notis et dissertationibus. Hamburgi 1716,*
 ubi hymnus hic Prudentii, et plura testimonia de
 Hippolytis exstant. Eadem opera majori apparatu
 doctrinæ cl. Simon de Magistris edere jam pridem

- 1162** Vidimus, o Christi Valeriane sacer. A Nomina? difficile est ut replicare queam.
1163 Incisos tumulis titulos, et singula quæ- 5 Tantos justorum populos furor impius hausit,
 |ris Cum coleret patrios Troja Roma deos.

GLOSSÆ VETERES.

2. Sacer, sacerdos, I.
 3. Incisos, sculptos vidimus. — Singula, scilicet si, I.
 4. Replicare, explanare, numerare originem, I.
 5. Haussit, consumpsit, quasi devoravit, I.
 6. Cum, quando, — Coleret, colebat, I. Troja, a Trojanis exstructa, Vat. A. Quia a Trojanis ducunt originem, I.

COMMENTARIUS.

meditatur, qui controversie de Hippolytis novam lucem addet: et jam in præfat. ad Danielelem secundum LXX, etc., num. 7, de eodem S. Hippolyto quædam nova atque ab aliis non observata protulit. Hospinianus de Festis, in festo S. Hippolyti, Reinoldum pariter heterodoxum lib. 1, cap. 1. de Ecclesie Romanæ idololatria secutus, censet talem Hippolytum sanctum neminem existisse. Prudentius enim, ait, antiquus, atque haud scio an primus auctor hujus martyris videtur poetico more lusisse.... Videtur, inquam, Agmenum Ovidii lib. xv Metamorphoseos ex nominis etymologia ad Hippolytum martyrem accommodasse. Quæ ego verba ita retuli, ut hymnus cum eis collatus impudentissimi hominis temeritatem coarguat. Quippe Prudentius non solum cultum S. Hippolyti celeberrimum fuisse testatur, sed etiam ad ejus sepulcrum se sæpius orasse, et picturam in qua martyrium erat descriptum, vidisse asseverat, et ejus martyrium se cognovisse affirmat, dum rerum apices veterum per monumenta sequitur. Quisnam ergo locus fictioni poeticæ esse potest? Alia nobis est controversia cum catholicis, qui dicunt Prudentium tres martyres Hippolyti in unum confudisse, scilicet Hippolytum militem, qui ab equis discerptus est; Hippolytum presbyterum Antiochiæ, qui schisma Novati amplexus est, et Hippolytum episcopum: contra quos auctores ulterius disputare esset animus, sed non est otium. Breviter dicam Prudentii narrationem præferendam esse narrationibus illorum, quos longe post Prudentium scripsisse constat, neque tantam diligentiam in actis hujus martyris investigandis adhibuisse, quantum a Prudentio adhibitum vel ex hoc hymno liquet. Constantinus Ruggerius, infausta morte præreptus, dissertationem imperfectam reliquit de Portuensi S. Hippolyti episcopi et martyris sede, quam absolutam et multis adnotationibus auctam Achilles Ruachius Romæ 1771 publicavit. Ruggerius Prudentium de Hippolyto episcopo Portuensi, atque insigni scriptore, locutum contendit, sed ita ut gesta martyrii Hippolyti militis, et hæresin Novatianam Hippolyti presbyteri simul confundat. Quoniam vero auctores qui Prudentii fidem tuentur, varias addunt conjecturas de Hippolyto unico, quem Prudentius celebrat, Ruggerius multis rationibus hujusmodi conjecturas oppugnat: sed rem ac non tangit. Nam Prudentius sua auctoritate sustinetur, donec contraria monumento æqualis ponderis non proferantur. Illud autem ex Prudentio liquet, Hippolytum presbyterum, olim sectæ Novatiæ fautorem, martyrium subisse, ab equis discerptum, ejusque reliquias ad cœmeterium Romanum fuisse translatas. An autem idem fuerit episcopus, non ita clare patet, minus vero, an fuerit auctor operum quæ sub Hippolyti nomine exstant. Martyrologia, in quibus plurimi errores et correcti jam sunt, et, nisi fallor, adhuc corriguntur, ad fidem Prudentii, qui certe multo ante scripsit quam hæc martyrologia, ut ad nos quidem pervenerunt, concinnata sunt, revocari debent, et cum Prudentio, si fieri possit, conciliari, ubi autem id non possit, rejici. In re præsentis de martyrio S. Hippolyti auctoritatem Prudentii tuentur Ruinarthius, Tillamontius, Ceillierius, Basuagius, Fronto Duzæus, Plinius, Petrus Lazzeri in Thesibus de historia ecclesiastica Romæ 1747, et recens interpres Prudentii cl. Teolius, qui tamen Ruggerium pro ea-

dem sententia immerito allegat.

2. Gis. et nonnulli vulg., Christo. Sic Alex. a secunda manu. Plerique scripti cum Aldo, Torn., Christi, elegantius ut aliis similibus exemplis probat Heinsius, Ciceronis Verrina 3, *Illa insula horum deorum sacra putatur*; Plinii lib. viii, cap. 21, *Feram nomine axim sacram Liberi patris*; Nasonis, *Isæ sacros Martis sub juga panda boves*. Harduinus in notis ad loc. cit. Plinii non probat dici sacer cum gehitivo. Sed multæ elegantie sermonis Latini perirent, si Harduini judicium in pretio haberetur. Itaque sacer hoc loco non tam est sacerdos, ut ait Iso, et putavit etiam Parrhasius, qui id Prudentii proprium esse dixit, quam Christo consecratus. Adisus proleg. num. 31 et 32, de hoc Valeriano, in cujus diocesi satis probabiliter conjicitur natum Prudentium. Fontanus, Hist. Aquileiens, pag. 123, recte Magdeburgenses coarguit quod cent. 4, cap. 10, p. 974, Valerianum Aquileiensem cum ejusdem nominis antistite, quem laudat Prudentius, male conflaverint. Nostrum hunc Valerianum Fontanus Calagorritanum dicit. Parrhasius scribit *Valleriane*. Castus Innocens Ansaldo edidit opusculum in-8°, de Causis inopie veterum monumentorum pro copia martyrum dignoscenda adversus Dodwellum dissertatio. Mediolani 1747. Solus Prudentius, quem impudentissime pro se allegat Dodwellus, ad ejus relegendam temerariam opinionem sufficeret. Testis enim est oculatus, qui ea scriptis tradebat, quæ palam nota erant; et, ut ex libris adversus Symmachum patet, crudelitatem gentilibus objiciebat, qui innumeros martyres occidissent: quod minime auferet, nisi tantum crimen in comperto esset. Primis octo distichis hujus hymni hanc martyrum multitudinem Prudentius prædicat. A versu 43 ad versum 77 idem argumentum fusa persequitur. In hymno S. Laurentii legitur vers. 361, *Vix fama nota est, abditiis Quam plena sanctis Roma sit: Quam dives urbanum solum Sacris sepulcris floreat*. Lib. II contra Symmach. vers. 671: *Post hunc et Decius jugulis tacchatus apertis Insanam pavit rabiem. Mox hæc sitis arsit Multorum similis per vulnere tristia flagrans Extrahere insignes animas, ac ludere panis, Undantesque meum in gremium diffundere mortes*. Et lib. I, vers. 515, pariter de Roma: *Mox ubi contiguos fossis muralibus agros Sanguine justorum innocuo maduisse recordans, Invidiosa videt tumulorum millia circum, Tristis judicii mage pavitet*. Prudentio concinit Paulinus Nat. 13: *Hic Petrus, hic Paulus proceres, hic martyres omnes, Quos simul innumeros magna tenet ambitus Urbis*.

3. Hinc patet titulum quod sæpe dixi, sumi pro eologio sepulcrali. Colligo præterea Prudentium vidisse etiam titulum Hippolyti, adeoque non ex sola pictura acta ejus enarrasse. Giselinus in emendatione pro se correxit et singula, quod Heinsius non animadvertit. De inscriptionibus tumulorum consulendum Kirckmannus lib. III, cap. 19 et 20 de Funer. Roman.

5. Populus quamvis multitudinem significat. Observavit id Barthius, qui lib. IV Advers., cap. 13, et lib. XII, cap. 3, fere totum hunc hymnum notis illustrat. Idem Prudentius Cath. hymn. v, vers. 135, *Umbrarum populus*. Psychom. vers. 798, *Virtutum populus*. Apuleius lib. V Metam., *Sive illa de nympharum populo*.

6. Parrhasius, maxima Roma.

- Plurima litterulis signata sepulera loquuntur A
1164 Martyris aut nomen, aut epigramma
 [aliquod.
 Sunt et muta tamen tacitas claudentia tumbas
 10 Marmora, quæ solum significant numerum.
 Quanta virum jaceant congestis corpora acervis,
 Nosse licet, quorum nomina nulli legas?
 Sexaginta illic, defossas mole sub una,
 Reliquias memini me didicisse hominum :
 15 Quorum solus habet comperta vocabula Chri-
 [stus, 20 Utpote quos propriæ junxit amicitie.
 Hæc dum lustro oculis, et sicubi forte latentis
 Rerum apices veterum per monumenta sequor,
1165 Invenio Hippolytum, qui quondam schi-
 [sma Novati
 20 Presbyteri attigerat, nostra sequenda negans,
 Usque ad martyrii provectum insigne, tulisse
 Lucida sanguinei præmia supplicii.
 Nec mirere senem, perversi dogmatis olim,
 Munere ditatum catholicæ fidei.
 25 Cum jam vesano victor raperetur ab hoste,

GLOSSÆ VETERES.

7. Signata, *clausa*, I.
 8. Epigramma, *superscriptio*, I.
 9. Tumbas, *sepulcra*, I.
 10. Significant, *indicant*, I.
 11. Virum, *virorum*, I.
 15. Comperta, *recitata*, I.
 17. Sicubi, *ubique*, I.
 18. Rerum, *martyrii*, I.
 19. Schisma, *dogma, discussio, hæresim*. — Novati.
Novatus iste schismaticus, nam distat inter schismaticum et hæreticum. Schisma, id est scissio; inde schismaticus, qui a corpore Ecclesiæ aliqua novitate, sicut iste, qui dicebat hominem semel prolapsum criminari

- peccato, nunquam posse resurgere. Hæreticus namque qui sectam suam colit; hæresis enim secta, videlicet non credens unum Deum esse Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, sicut Arius, I. Novatus iste monachus fuit et episcopus, qui dicebat hominem baptizatum, si semel peccasset, non posse postea veniam mereri. Vat. A.*
 20. Nostra, *dogmata, Mar. Ecclesiastica, catholica Ecclesia*, I.
 21. Provectum, *scilicet inveni*. — Insigne, *ornamentum*. — Tulisse, *accepisse*, I.
 23. Mirere, *miseris*. — Senem, *Hippolytum, I.*
 24. Ditatum, *scilicet esse*, I.
 25. Victor, *ipse*, I.

COMMENTARIUS.

7. Weitz. cum Widm. scribit *locuntur*.
 8. Parrhasius, *aliquid* : lege *aliquod*.
 9. Gis. in contextu, *Sunt et multa tamen tacitas claudentia tumbas. Ad oram, muta, et tumbas. Scripti castigatiores, muta; plerique tumbas. Parrhasius, Vat. A, a secunda manu, B, Egm., Pal., Widm., supra, multa. Valsecchius, qui lib. II, cap. 2, de Fundam. Relig. pro copia martyrum auctoritate Prudentii pugnat, existimat, veriorum esse lectionem tumbas. Parrhasius, qui legit tumbas, id verbum numerat inter alienigena quibus usus est Prudentius. Græcum est τῦμβος, bustum, tumulus; unde factum opinor catacumbas euphonia gratia pro *catatumbas*, ut vera apud nonnullos veteres legitur. Alii *catacumbas a cumbis, vel cymis, navibus*, et alia significatione calvarii, deducunt. Vocabulo *tumba* pro sepulcro utuntur Hieronymus, Alcuinus, Rathbertus, aliique plures Christiani scriptores. In inscriptionibus Christianis eadem significatione legitur *tumbus*. Vide Ducangium.
 11. Mar, male, *acervis pro acervis*. Torn., minus bene, *conjectis pro congestis*.
 13. Aliëubi, *defossa, perperam. Moles de sepulcro apte dicitur* : sic moles Hadriani.
 15. In officio ecclesiastico canitur, *Quorum nomina nota sunt in caelis*. Vide vers. 4 hymni 1 Per., et vers. 1119 hymn. 10.
 16. Gis. ad marg., *quos proprie junxit amicitia*. D *Martyrologos nostros, addit, maximi sane facimus, non tanti tamen ut ubique Prudentio tot sæculis anteriori præferendos putemus*. In glossa supplendum est *qui discessit a corpore*.
 20. Egm., *hailsbr. supra, sequere, perperam, pro sequenda*. Ald. et alii editi, *presbyter*. Widman. corrupte, *presbyter*. Mihi verius videtur *presbyteri* cum Vat. B, Prag. et Mar., ubi aliena manu ex *presbyter* factum *presbyteri*. Et fortasse Prudentius Novatianum antipapam vocat *Novatum* : fuit autem Novatianus presbyter Romanus, a tribus episcopis postea schismaticè episcopus consecratus : Novatus autem hæreticus presbyter Carthaginensis, qui a Baronio et Chiamillardo male creditur episcopus Afer fuisse.
 23. Ald., *ne mirare*. Quod hic ait Prudentius de Hippolyti senectate, et replicat vers. 78, 109, 137, arguit diversum hunc esse Hippolytum ab Hippolyto milite, ut clarius postea patebit.*

- 1166** Exsultante anima carnis ad exitium, A
Plebs amore suæ multis comitantibus ibat;
Consultus, quænam secta foret melior,
Respondit: Fugite, o miseri, execranda Novati
50 Schismata: catholicis reddite vos populis.
Una fides vigeat, prisco quæ condita templo est:
Quam Paulus retinet, quamque cathedra Petri.
Quæ docui, docuisse piget: venerabile martyr
Cerno, quod a cultu rebar abesse Dei.
55 Illis ubi detorsit lævo de tramite plebem,
Monstravitque sequi, qua via dextra vocat,

- Seque duccem recti, spreis anfractibus, idem
1167 Præbuit, erroris qui prius auctor
[erat:
Sistitur insano rectori, Christicolæ tunc
40 Ostia vexanti per Tiberina viros.
Illo namque die Roma secesserat, ipsos
Peste suburbanos ut quateret populos.
Non contentus humum celsæ intra mœnia Romæ
Tingere justorum cædibus as-iduis.
45 Janiculum cum jam madidum, fora, Rostre,
'Suburram

GLOSSÆ VETERES.

26. Exitium, *periculum*, I.
28. Consultus, *interrogatus*. — Secta, *fides*, I.
2. Exsecranda, *odiosa, respicienda*, I.
51. Vigeat, *crescat in vobis*. — Prisco, *Christi*. — B
Templo, *familia*, I.
52. Cathedra, *doctrina*, I.
53. Docui, *antea*. — Piget, *puget*. — Venerabile,
dignum esse. — Martyr, *scilicet ego, reciprocum*, I.
54. Cerno, *scilicet modo*. — Cultu, *religione*. — Re-
bar, *arbitrabam, sperabam, vel dicebam*, I.
55. Illis, *scilicet verbis*. — Detorsit lævo, *avertit si-
nistro*, I.
56. Dextra, *recta*, I.
57. Spreis, *contemptis*. — Anfractibus, *dubietates
errorum*, I.
59. Sistitur, *præsentatur ipse Hippolytus*. — Insa-
no, *contra insanum rectorem*, I.

40. Tiberina, *ubi mare intrat Tiberis*, I.
42. Peste, *persecutione*. — Quateret, *punitet*, I.
44. Tingere, *fluxu*, I.
45. Janiculum, *illum montem. Domum, id est mon-
tem*. — Fora, *loca: fora, fori, forum, et fores ita di-
stinguuntur: fora, exercendarum litium locus, a fundo
dicta; forum, mercatorum, quod foris habeatur; fori,
latera navium concava, a ferendis oneribus dicta; vel
fori, loca ubi uva calcatur; fores, januæ quæ foras re-
volvuntur, sicut valvæ quæ intus*. — Rostra, *loca ubi
rostra de ære Antoniarum navium Romæ posita sunt;
dicta quod bello Punico captis navibus Carthaginensium
rostra ablata sunt, et in foro Romano præfixa, ut es-
sent hujus insigne*. — Suburram, *loci nomen in Roma
ubi nova coria parantur; vel Suburra, regio Romæ ubi
publicus conventus fieri solebat*, I. Suburra; *proprium
nomen loci Romæ ubi nunc coria parantur, Vat. S.*

COMMENTARIUS.

27. Rat. a prima manu, *comitatibus*. Teolius cum Ruinarthio ex his verbis negat colligi posse Hippolytum fuisse episcopum, sed tantum presbyterum cuius curæ aliqua plebis pars fuerit commissa, quales sunt nostri parochi, sive curiones, quos olim quoque obtulisse post Sozomenum tradunt Petavius et Mabilonius. Mihi verius videtur hic describi episcopum sive Portnensem, sive Hostiensem: utrumlibet enim ex Prudentio argui potest. Infra, vers. 80, *Ipsum Christicolis esse caput populis*. Ruggierus Ruinarthii sententiam convellere conatur, sed non tam validis rationibus quam ipse putat. In martyrologio Romano hæc notantur: *In Portu Romano S. Hippolyti episcopi, eruditione clarissimi, qui sub Alexandro imperatore ob præclaram fidei confessionem, manibus pedibusque ligatis, in altam soveam aquis plenam præcipitatus martyrii palmam accepit*. Diversum martyrii genus narrat Prudentius; sed vel fides Prudentii potius est adhibenda, vel tenendum duos fuisse Hippolytos martyres episcopos, alterum operum quæ Hippolyti nomine circumferuntur, auctorem; alterum de quo Prudentius in hoc hymno: quod factu facilius est quam quod Prudentius, in ecclesia ipsa S. Hippolyti gesta hujus investigans, hallucinatus fuerit.

28. Multi aiunt Hippolytum tunc primum hæresin, vel schisma Novati ejurasse. Sed id ex Prudentio non colligitur. Potuit enim Hippolytus jam antea ab schismate recessisse, et martyrio proximus suam sententiam de recta fide consulentibus exponere.

30. De his versibus vide proleg. cap. 24.

33. Ruinarthius legit *piget et venerabile cerno*, repugnante metro. Exponit autem, *Testis sum hæc esse veneranda: vel, Nunc ego martyr*, etc.

35. Ald. mendose, *his ubi detorsit*.

37. In Vat. A e *rectis factum recti* probe. Scilicet *lucem recti*.

39. Cellarius ait Alexandrum imperatorem principem mitem fuisse et causæ Christianæ faventem, adeoque solum per tumultum plebis Hippolytum percussisse. Addit Prudentium, qui diversos Hippolytos commiscet, etiam alium hoc loco principem finxisse. Chamillardus putat Prudentium loqui de Ulpiano,

qui Christianis infensissimus erat, cui præfecturam prætorii Alexander contulerat, et quem scriniorum magistrum creaverat. Hi auctores pro vero ponunt id quod falsum est, aut quod in questione esset ponendum. Iterum dico, vel duos esse Hippolytos, vel narrationem martyrologii Romani narratione Prudentii debilitatam vacillare, non contra. Hippolytum quem Prudentius celebrat, martyrio coronatum in acerbissima persecutione Decii, aut Galli, aut postea Valeriani, probabilissimum mihi est. Et cum Prudentius de Hippolyto schismatis Novatiani faulorem sermonem habeat, intolerandus anachronismus esset ejus martyrium imperio Alexandri Severi adjudicare. Difficultas ergo a Cellario excitata contra martyrologium Romanum, ubi Alexandri Severi mentio, valere fortasse poterit, Prudentium certè minime tangit. Cæterum sub Alexandro plures martyres vel Ulpiani J. C., vel aliorum adversus Christianis odio passos fuisse, ex martyrologiis et historiæ ecclesiasticæ perspicuum est.

40. Duo sunt ostia per quæ Tiberis in mare influunt. Duæ urbes hinc inde conditæ olim exstabant, *Ostia Tiberina* altera dicta, in orientali parte, altera *Portus Romanus*, sive *Portus Augusti*, in occidentali. Urbes fuerunt; et adhuc celebrantur illustria nominibus titulis duorum cardinalium insignita, quorum Ostia decanus est sacri collegii. Ex hoc versu colligitur Hippolytum Prudentii fuisse episcopum Ostiensem: nam *Ostia Tiberina* nomen proprium erat civitatis quæ simpliciter *Ostia* nominata est. Fabricius et Weizius hanc tenent sententiam; quæ confirmatur ex vers. 451, *Ostia linguunt*, quod vix de *Portu Romano* dici possit. Nomen Ostiæ feminino generis antiquissimum est. De martyribus Ostiensibus præsertim sub Alexandro Severo, instigante Ulpiano, *ergo Piazza Hier. Card. pag. 16*.

41. Cauchius conjiciebat *ipso pro ipso*, scilicet *secesserat illo ipso die*.

43. Ald., Rat. a prima manu, Hailsbr., Heins. *canis* castigatoribus, *celsa*. Parrhasius, Vatt. A, B, Mar., Prag., Weitz., Gis., et alii, *celsæ*.

45. In Glossa ad vocem *rostra* pro *Antoniarum* *ergo*

1168 Cerneret eluvie sanguinis affluere : A
Protulerat rabiem Tyrrheni ad littoris oram,
Quæque loca æquoreus proxima portus habet.
Inter carniſices, et constipata sedebat
50 Officia, exstructo celsior in solio.
Discipulos fidei, detestandique rebelles
Idolii, ardebat dedere perfidiæ.

Carrereo crinita situ stare agmina contra
Jussurat, horrendis excrucienda modis.
55 Inde catenarum tractus, hinc lorea flagra
1169 Stridere, virgarum concrepitare
[fragor.
Ungula fixa cavis costarum cratibus altos
1170 Pandere recessus, et lacerare jecur.

GLOSSÆ VETERES.

46. Eluvie, *sorda, vel putredine*. — Affluere, *abundare*, l.
47. Tyrrheni, *Tuscani, Tiberini*. — Oram, *finem*, l.
52. Idolii, *idolium est templum idolis consecratum, idolothyum vero sacrificium idolis immolatum*, Vat. A. *Servitus idolorum : officium idolorum*. — Ardebat, *furebat*. — Perfidiæ, *idolicæ*, l.
53. Situ, *aqualore*, l.
54. Excrucianda, *vexanda*, l.

55. Inde, *postea*. — Lorea, *ex loris facta*. — Flagra, *flagella*, l.
56. Stridere, *pro stridebant*. — Concrepitare *pro concrepitabat*, l.
57. Ungula, *genus tormentorum*. — Costarum cratibus, *costis, vel juncturis*, l.
58. Pandere, *pro pandebat : scilicet cepit*. — Lacerare, *pro lacerabat*, l.

B

COMMENTARIUS.

Antiatium. Parrhasius scribit *Suburam* cum Rat., Mar. et aliis.

46. Ald., Vat. A, P, Alex., Gis., Heins. cum suis castigatioribus, *affluere*. Vat. B, Q, Urb., Parrhasius, Mar., Rat., Prag., Weitz us cum suis scriptis, *effluere*.

47. Widm., *horam : lege oram*.
48. Portum Romanum hic indicari probabile est. Sed cum supra *Ostia Tiberina* nominata fuerint, semper dubitandi locus relinquitur an in Portu Romano, qui minus proprie *Ostia Tiberina* dictus antea fuerit, an in Ostiis Tiberinis, quæ nunc *Æquoreus Portus* appellantur, Hippolytus martyrio fuerit coronatus. Verius tamen videtur *Ostia Tiberina* etiam hoc loco intelligi : nam infra vers. 151 simpliciter dicitur de loco martyrii : *Ostia linguunt*.

50. Parrhasius, *structo*; Egm., *mondoſe, extratto*. Ut *ministeria* pro ministris, ita *officia* pro illis qui officio funguntur, et apud Suetonium, Plinium Juniores, jureconsultos veteres pro prætore, pro apparitore, pro comitatu prætoris.

51. *Rebelles* cum patrio casu notabat Barthius, nisi *perfidiam* pro vitio fidei opposito vers. seq. In hymno S. Quirini vers. 1, *Insignis* cum patrio casu occurrit, et quamvis variant codices, elegantius multis videtur dicere Quirinum *insignem meriti*, quam *meritis*. *Perfidus* pro infidelibus alibi quoque usurpavit Prudentius.

52. Parrhasius, minus bene, *idoli*.

53. Ald., *crinata : lege crinita*. Dictum ad vers. 80 hymni 1 Peristeph., reos comam apud Romanos nutrire consuevisse : hinc *crinita agmina*.

54. Rott., *horrificis*. Parrhasius, *excruciata*, non ita recte.

55. De diversis instrumentis et modis quibus SS. martyres cædebantur, vide tabulas cruciatuum x et xi.

57. Instrumenta quibus corpora martyrum disceperantur, tria numerat Ruinartius, unguilas, uncas, pectines : quæ in Gallonii figuris medicis exponi affirmat. Confer tabulam xxvi a nobis additam, et ex veris instrumentis expressam : ubi Num. 1 exhibetur chirotheca ferrea digitis incurvis, et extrema parte acutis, quæ unguilarum species est, in cœmeterio Callepodii reperta. Vide Aringhium tom. II Rom. subterr., pag. 687, et Mamachium *De Costumi de primiv. Crist.*, tom. II., pag. 506. Num. 2 representatur uncus ferreus qui in cœmeterio S. Agnetis repertus est capiti ejusdem martyris infixus : de quo Mamachus loc. cit. Num. 3 describitur pecten ferreus qui exstat inter sacras reliquias monasterii sanctimonialium ordinis Dominiani S. M. Magdalenzæ in monte Quirinali, de quo agunt Boldettus pag. 319 et Mamachus loc. cit., et

pag. 309, et tom. III Antiq., pag. 205. Num. 4 et 8 ex museo sacro Vaticano duo instrumenta deprompsi quibus corpora martyrum lacerabantur, et videntur inter unguilas vel ungues esse referenda : nam sunt similia unguibus avium rapacium. Num. 5 exhibentur unguilæ bisulcæ quæ asservantur in basilica S. Petri, de quibus agit Gallonius, et nos jam antea locuti sumus. Num. 6 expressæ sunt plumbatæ ex museo sacro Vaticano, de quibus vide comment. ad vers. 117 in Romano. Num. 7 et 9 representantur duo lebetes quales insculpti sunt in sepulcris Victorinæ, et Exuperantii, et a Mamachio inter alia martyrii instrumenta descripti tom. II *de Costumi* pag. 306. Vide etiam tom. III Ant. Christ. pag. 206. Hæc omnia martyrii instrumenta addere visum est tabulis Gallonianis, quas cum F. Pergrinus Chiesa editioni quam meditabatur, operum Prudentii paratis expeditasque haberet, liberaliter concessit, ut in usum cui destinatæ erant cederent. Diversæ sunt, neque ita accurate descriptæ imagines martyriorum quas Gallonius in opere Italico de Cruciatibus SS. martyrum excuderat. Differunt etiam a nostris picturæ quas, jubente Gregorio XIII, hortante ac consilium præbente Michæele Lauretano S. J., Pomarantius et Matthæus Senensis in ecclesia S. Stephani Cœlii montis, sive, ut vocant, Rotundi expresserunt, ærique Tempesta incidit. Libellum vidi inscriptum : *Triumphus martyrum in templo D. Stephani Cœlii montis expressus. Julio Roscio Hortino auctore. Opera et industria Joannis Baptistæ de Cavalleriis. Romæ, ut puto, editus est hic libellus : cujus nonnullæ tabulæ ad martyres libri Peristephanon spectant, scilicet tabula III, SS. apostoli Petrus et Paulus ; tabula XVIII, S. Laurentius cum Hippolyto equis raptato ; tabula XXII, S. Agnes ; tabula XXIV, S. Vincentius in craticula. Consule etiam Marc. Ant. Boldettum lib. 1, cap. 60, qui de his picturis agit, et quædam instrumenta martyrii a se visa representat, ut cultros ferreos, lanceam, forcipem ferreum, præter pectinem ferreum cœmeterii Callepodii, quem exhibemus, et lebetes insculptos in sepulcris S. Victorinæ et S. Exuperantii : rationesque afferuntur existimandum sit his lebetibus significari instrumenta martyrii. De hujusmodi instrumentis insignis exstat locus S. Leonis in natali S. Laurentii : *Sævisti, persecutor, in martyrem ; sævistis, et anxisti palmam, dum aggeras pacem. Nam quid non ad victoris gloriam ingenium tuum reperit, quando in honorem transierunt triumpho etiam instrumenta martyrii ? Ubi censeo sermonem potissimum esse de craticula S. Laurentii, quæ religiose Romæ asservatur, semperque magno in honore habita est, ut dixi ad hunc S. Laurentii contra Sagittarium,**

D

- Ac jam las-atis iudex tortoribus ibat A 70
 60 In furias, cassa cognitione fremens.
 Nullus enim Christi ex famulis per tanta re-
 [pertus
 Supplicia, auderet qui vitare animam.
 Inde furens quæsitō ait : Jam, tortor, ab unco
 Desine : si vana est quæsitio, morte agito.
 65 Huic abscede caput, crux istum tollat in auras,
 Videntesque oculos offerat alitibus.
 1171 Illos rape præcipites, et vincios conjice
 [in ignem :
 Sit pyra, quæ multos devoret una reos.
 En tibi, quos properes rimosæ imponere
 [cymbæ,

- Pellere et in mediū stagna profunda freti.
 Quos ubi susceptos rabidum male suta per
 [æquor
 Vexerit, et tumidis cæsa labarit aquis,
 Dissociata putrem laxent tabulata carinam,
 Conceptumque hibant undique naufragium.
 75 Squamea cœnoso præstabit ventre sepulcrum
 Bellua, consumptis cruda cadaveribus.
 Ilæc persultanti celsum subito ante tribunal
 1172 Offertur senior nexibus implici-
 [tus.
 Stipati circum juvenes clamore ferebant,
 80 Ipsum Christicolis esse caput populis :
 Si foret extinctum prope caput, omnia vulgi

GLOSSÆ VETERES.

60. Cassa, in vanum. — Cognitione, pœna, l.
 63. Quæsitō, iudex. — Unco, ungula, l.
 64. Quæsitio, tormentum; hinc quæsitōarii dicun-
 tur toriores, Vat. A. pœna, iudicium, castigatio. —
 A. :io, facito, imperativus, l.
 65. Tollat, elevet, l.
 66. Videntesque, opertos (forte apertos), l.
 67. Conjice, projice, l.

- B 68. Pyra, rogos, l.
 69. En tibi, scilicet sint, l.
 71. Male suta, carina: male vincita, l.
 72. Vexerit, navigator. — Cæsa, percussa. — La-
 barit, natat, l.
 77. Persultanti, cum quadam arrogantiā dicenti, l.
 78. Senior, Hippolytus. — Nexibus implicitus, li-
 gaminibus ligatus, l.

COMMENTARIUS.

60. Sich., et in nonnullis vulg. ad oram, *conditio*:
 melius *cognitione*.
 61. Ald. omittit *ex properam*.
 62. Parrhasius, *vitare animam*.
 63. Ald., Alex., Vatt. A, P, Q, Urb., Egm., *ab*
unco. Alii, *ab unco*. Heinsius hoc expressit ex Giselino,
 sed varietatem lectionum non adnotavit. Uncis ferreis
 laniabantur martyres, eculeo etiam, et uncinis sus-
 pendeantur. Vide comment. ad vers. 173 Peris-
 toph. 5, Arnobium lib. II, Gallonium, Sagittarium,
 et tabulam XIII et XXVI.
 64. Noms., *morte agito*, minus bene. Quæsitio
 precedebat tormenta; sed sumitur etiam pro tor-
 mentis, quia inter ipsa tormenta continuabatur.
 S. Cyprianus epist. 69 ad Florentinum: *Tot confes-
 siones quæsitōarii, et torti, et insignium vulnerum et*
cicatricum memoria gloriosi. Ubi Rigaltius notat, co-
 gnitione data, haberi quæsitōnem primum, dein adhi-
 beri tormenta. Sed gentilium hæc erat insania, ut
 Christianos quæsitōne et tormentis cogere vellent ad
 fidem Christianam negandam, non ad veritatem pro-
 ferendam.
 65. Ald., Gis., *absconde*. Heinsius cum aliis,
abscede. Parrhasius, Vat. B, Prag., Mar., Rat., *excide*.
 Peveratus putat Prudentium in his verbis *crux*
istum tollat in auras respexisse ad etymon vocabuli
 Græci *σταυρός*, *crux*, de quo Hesychius: *Stauri*
defixi stipites sunt, valli, et omnia ligna recte stantia:
ab eo quod stent, stauri, vel quod ad auram consistant.
 66. Vat. A, *videntesque*. Cathein. hymn. 6, vers. 63, D
Asi alterum rapuces Fixum vorant volucres. Horatius,
 lib. I, epist. 16, *Non pasces in cruce corvos*. Juvenalis
 sat. 14, *Vultur, jumento, et canibus, crucibusque re-*
lictis, Ad fetus properat, partemque cadaveris offert.
 Apuleius lib. VI de Asino, *Patibuli cruciatum, cum*
canes et vultures intima protrahunt viscera. Ex quo
 notat Lipsius lib. II de Cruce, cap. 13, *crucis non*
semper fuisse præaltas, quandoquidem canes viscera
cruci affixorum protrahere poterant. Vide tabul.
 cruciat. I, II. Nonnulli SS. martyres in cruce plures
 dies vitam duxerunt, ut constat ex Eusebio lib. VIII
 Hist., cap. 8, et martyrologio Romano. De marty-
 ribus quorum corpora avium et bestiarum laniatui
 relicta fuerunt, Sagittarius cap. 8.
 67. Ald. cum nonnullis, *hos cape*. D: more jigandi
 martyres, qui rogo injiciebantur, vide vers. 103
 Hieron. 6, et tabulam XVII.

69. Eusebius, lib. VIII, cap. 6, plurimos martyres
 ita extinctos narrat. Confer Gallonium de Cruciat.
 SS. martyr. cap. 9, et Sagittarium cap. 11, qui plura
 exempla profert. Supplicium hoc veteribus Romanis
 non fuisse inauditum, colligitur ex verbis Cæsaris
 apud Suetonium cap. 66: *Vetustissima navi im-*
positos, quocunque vento, in quacunque terras jubebo
arehi.
 71. Ald., Pal., Thuan., Ox., Rott., Gis., Heins.,
rapidum, Vatt. A, B, Alex., Prag., Rat., Sich.,
 Weitz., *rabidum*. Parrhasius, Mar. a prima manu
avidum; in Mar. aliena manu factum *rabidum* pro
 div. script. Gifanius in *Victus, et Vincetus*, ex vet.
 lib. legit, *Quos ubi susceptos rabidum male suta per*
æquor Vexerit, et tumidis cæsa labarit aquis, et expli-
cat: Tralatio a re militari: navis icta a tumidis undis
(tum autem rabidum est mare) labat; ut Virgilius, la-
bat ariete crebro Janua. Labat ergo, deficit, dissolvit-
ur. Cæsa etiam tecta ibi consimili fere modo dicit.
 Barthius notat Prudentium dixisse *male sutam cym-*
bam, ut Virgilius *sutilem*.
 72. Gis., *cæsa lavarit*; ad oram, *cæsa labarit, al-*
levarit. Parrhasius corrupte, *cæsa libarit*. Vat. Q,
equis; supra recte, *aquis*. Cauchii codex, Hallabr., a
 prima manu, *cæsa levarit*. Fabr., *cæsa lavarit*. Pal.,
cæsa lavarit. Bong., Sich., *cæsa lavarit*. Potiores,
cæsa labarit cum Aldo, cui tamen Weitzius affingit
cæsa labarit. Barthius ait, eleganter *cymbam dici cæ-*
sam, quia videntur hiatus velut ferro facti. Velut
 poeta: *Cæsaque labra tument*, hoc est, velut *incisæ*.
 Vide Nonium.
 75. Parrhasius, *cæso* pro *cænoso*, magis acuto
 quam vere. *Cænosos* mendum est in nonnullis vulg.
 77. Vat. A, *Ilæc præsul: stanti*. Non placet. Con-
 simili significatione vers. 10 præfat. Ilamart., *Ves*
ecce summo missa persultat throno; et vers. 86, hymn.
 Cath., *persultare pontam*. Apuleius et Ammianus
 ita sæpe locuti sunt.
 78. Egm., Pal., Vat. A, a prima manu, *implicitis*:
 verius *implicitus*.
 79. Prag., Widm., supra, Mar., supra, aliena manu,
 Gis., Cham., Heins., *frangebant*. Plerique, *ferebant*.
 80. Ruggerius alique evidentissimum putant Hip-
 polytum Prudentii fuisse episcopum, quia ethnici
 ipsum Christianorum caput esse dicebant. Quæ ratio
 probabilis quidem est, sed non plane efficaci. Quid
 enim prohibet ethnicos caput Christianorum vocasse

Pectora Romanis sponte sacrauda de's. A
 Insolltum lethi poscunt genus, et nova pœnæ
 Inventa, exemplo quo trepident alii.
 85 Ille supinata residens cervice, Quis, inquit,
 Dicitur? affirmant, dicier Hippolytum.
 Ergo sit Hippolytus, quatiat, turbetque jugales,
 Intereatque feris dilaceratus equis.
 1173 Vix hæc ille: duo cogunt animalia,
 [freni
 90 Ignara, insueto subdere colla jugo:
 Non stabulis, blandive manu palpata magistri,
 Imperiumque equitis ante subacta pati:
 Sed campestre vago nuper pecus e grege ca-
 [ptum,
 Quod pavor indomito corde ferinus agit.
 95 Jamque reluctantes sociarant vincula bigas, B 110
 Oraque discordi fœdere nexuerant.

Temonis vice funis inest, qui terga duorum
 Dividit, et medius tangit utrumque latus,
 Deque jugo in longum se post vestigia retro
 100 Protendens trahitur, transit et ima pedum.
 Hujus ad extremum, sequitur qua pulvere
 [summo
 Cornipedum refugas orbita trita vias,
 Crura viri innectit laqueus, nodoque tenaci
 Astringit plantas, cumque rudente ligat.
 105 1174 Postquam composito satis instruxere
 [paratu
 Martyris ad pœnam verbera, vincla, feros:
 Instigant subitis clamoribus, atque flagellis,
 Hæque infectis perficiunt stimulis.
 Ultima vox audita senis venerabilis hæc est:
 110 Illi rapiant atur, tu rape, Christe, animam.
 Prorumpunt alacres, cæco et terrore feruntur,

GLOSSÆ VETERES.

- 86. Affirmant, respondent, l.
- 87. Hippolytus, id est equinus. — Jugales, equos, l.
- 95. Bigas, equos, l. Vat. A.
- 96. Nexuerant, ligaverant, l.
- 99. Jugo, fune, l.
- 100. Ima pedum, summitatem pedum, l.
- 101. Hujus, scilicet funis. — Ad extremum, ad extremitatem, l.

- 102. Orbita, rota, l.
- 104. Plantas, pedes. — Rudente, fune novo, l.
- 106. Feros, equos, l.
- 108. Hæque, latera, l.
- 109. Senis, Hippolyti, l.
- 110. Hi, scilicet equi, l.
- 111. Alacres, læti, l.

COMMENTARIUS.

Presbyterum cujus auctoritas plurimum apud Christianos valeret? Confer Cajetani Migliore commentarium in Neoplyti presbyteri titulum.
 82. Parrhasius non ita bene, Romani.
 83. Ald., Alex., Urb., Vatt. P, Q, Mar., et nova C
 Inventa. Gis., Weitzius, Vat. B, Prag., et nova
 Pœna est Inventa. Heinsius cum duobus Torrent., et
 Pœna Inventa, quod jam ediderat Parrhasius. Id
 magis sententiæ congruit.
 84. Parrhasius, repedent. Widm. a prima manu,
 trepidant.
 86. Hymn. 10 Peristeph. vers. 172, Quod vultuo-
 rum, quod supinus, quod rigens.
 87. Vat. B, Widm. ad marg., Mar., Prag., Hippo-
 lytus fat; ergo agitet, quod editum est a Weitzio.
 Parrhasius, Hippolytus fat ergo; agitet. Rat. ita
 etiam. In Prag. eadem manu erat in margine scri-
 ptum, superfluum esse ergo, cum fat habeat primam
 longam. Additur, alios codices habere Ergo sic Hip-
 polytus agitet: quam lectionem vidi in Urb., sed in
 hoc quatiat, non agitet. Heinsius cum suis castigatio-
 ribus, Ald., Bong., Hailsbr., Gis., Vatt. A, P, Q,
 Mar. a recenti manu, Ergo sit Hippolytus: quatiat.
 Alex., Ergo Hippolytus: quatiat; supra recte, Ergo
 s. c. Widm. in textu, Hip. olytus sit ergo: agitet. Gif-
 fanius ex vet. lib., Ergo sit Hippolytus: agitet; ne-
 que putat satis Latine dici quatiat. Vide indicem Lu-
 ciani pag. 436, ubi de incisione agit. Fabula Hippo-
 lyti ab equis discerpti, quod ejus nomen Græce
 indicat, nota est ex Metamorphos. Ovidii et aliis my-
 thologis. Glossæ etymologia imperfecta est.
 88. Ex Actis mss. Vallicellanis et Vaticanis id
 profert Peveratus: Jussit ergo Valerianus in conspectu
 Hippolyti, ut omnes capite truncarentur, et decollati
 sunt promiscui sexus decem et novem. B. vero Hippo-
 lytum jussit ut pedes ejus ligarentur ad colla equorum
 indomitorum, et sic per cardeta et tribulos trahi; qui,
 cum traheretur, emisit spiritum. Verum hæc opinor,
 acta sunt S. Hippolyti militis, quæ nullo in pretio
 apud eruditos habentur.
 89. Animal ait Barthius significare equum, jumen-
 tum in sacris litteris, quas imitatur Prudentius. De

hoc supplicii genere fuisse Gallonius cap. 9, et Sagit-
 tarius cap. 12.
 90. Hailsbr., Vat. A, Mar., Prag., Rat., Gis. ad
 or. m, insueta.
 91. Cauch., blandive manu. Barthius pro non sta-
 bulis legit non stabilis, et addit, equum aut blanda
 palpatione, aut pertinacia regi.
 95. Vat. B, Mar., Rat., Prag., Hailsbr., Widm.,
 Bong., sociarunt.
 97. Barthius censet sty'um Prudentii, cum annexio
 martyris describitur, difficiliorem esse, nisi, inquit,
 est et aliqua commaculatio.
 100. Widm., corrupte, traitur. Transire ima pedum
 dicitur funis, quod fuerit longior, et in terra tractus,
 qui, antequam innecterentur crura Hippolyti, proce-
 debat largius. Ita explicabat Barthius.
 101. Mar., cujus ad extremum. Vat. A, quia; alii,
 qua.
 102. Sulcus quem currus rota imprimit dicitur
 orbita. Hinc exorbitare verbum Tertulliani, Firmici et
 aliorum. Refugæ viæ sunt contrariæ.
 104. Ald., Gis. prima ed., atque rudente.
 106. Ald., Rat., a secunda manu, Bong., Hailsbr.,
 Gis., Alex. a prima manu, Urb., Vat. P, Gall., Torn.,
 feras. Melius feros cum quinque Heinsianis scriptis,
 Vat. B, Mar., Rat. a prima manu, Prag., Weitz.,
 Widm. et aliis. Vat. Q, mendose, ferox pro feros.
 Gifanius in VITRICUS ex vet. lib. amplexus est feros,
 quia ferarum nomen est nimis generale, et quia se-
 quitur Hi rapiant. Parrhasius jam olim ediderat feros,
 sed aliter distinxerat, neque male, verb-ra, vincla:
 feros instigant. Feros non addito alio nomine pro-
 equis accipi, auctoritate Catulli, Horatii, Virgillii,
 confirmatur. Peveratus observat hæc de causa Hippo-
 centauros semiferos dictos, quasi semiequos: nam
 equos dimidiata sui forma assimilasse dicuntur.
 108. In quibusdam vulg., infectis: legendum in-
 fectis.
 110. Ald., Mar. aliena manu, Heins., Prag., ra-
 piunt; alii, rapiant.
 111. Alex., Vat. Q, Hailsbr., Bong., Fabr., cæco
 et terrore. Vetiustiores Heinsiani ita prorsus. Becua-

- Qua sonus, atque tremor, qua furor exagitans
[tant.
Incendit feritas, rapit impetus, et fragor urget :
Nec cursus volucer mobile sentit onus.
- 115 Per silvas, per saxa ruunt : non ripa retardat
Fluminis, aut torrens oppositus cohibet.
Prosternunt sæpes, et cuncta obstacula rumpunt :
Prona, fragosa petunt, ardua transiliunt.
Scissa minutatim labefacto corpore frusta
- 120 1175 Carpit spinigeris stirpibus hirtus
[ager.
pars summis pēndet scopulis, pars sentibus
[hæret :
Parte rubent frondes, parte madescit humus. B

GLOSSÆ VETERES.

112. Exagitant, agunt, l.
113. Incendit, scilicet eos, l.
114. M. bile onus, corpus martyris, l.
118. Prona, humilia. — Fragosa, aspera. — Ardua, montes, l.
119. Minutatim, particulatim. — Frusta, particulas, l.
120. Hirtus horridus, l.
122. Parte, sanguinis illius, l.
123. Exemplar, depictum. — Habet, retinet. — Illitus, pictus, l.
124. Fucus, malitiæ, color, hic pictura. Fucus herba unde tinguntur vestes : unde in omnibus rebus ubi rei veritas obducitur, fucus dici potest. Pictura. — Digerit, ordinat, componit, l.
126. Effigians, significans, conformans. — Viri, Hippolyti, l.
127. Rorantes, scilicet quasi ; laus picturæ. — Apices, summitates. — Saxorum, in pictura, l.
129. Manus, pictoris. — Effingere dumos, depingere spinas, l.
130. Luserat, ludendo depinxerat, pinxerat. — Russeolam, rubicundam, l.
131. Cernere erat, cerni poterat scilicet in pictura, l.
132. Situs, loca aspera, l.
133. Addiderat, pictura. — Caros, propinquos, l.
134. Fractum, curvum, l.
135. Rimantibus, investigantibus, l.
136. Laceris, laceratis, l.

COMMENTARIUS.

- nus rectius putabat cum suo ms. Pal. *cæoque errore*, C quod exstat in Ald., Egm., Pal. apud Weitzium, Urb., Vat. P., Gis. ad oram : hic in contextu habet *cæco et terrore*. Gifanius, ex vet. cod., ubi agit de desinentibus in *t*, legit *cæco et errore*, et rejicit *terrore*, quia error est cæcus, non terror. Verum etiam *terror cæcus* recte dicitur ab effectu. Weitzius cum Widn., et *cæco errore*; ita Prag., sed *alacris pro alacres*. Parrhasius quoque *alacris*, sed *cæoque errore*.
112. Parrhasius ita legit, *Qua sonus, atque timor, qua furor exagitat*.
116. Rat., *oppositos*, supra correctum.
121. Cham. mendose, *per senibus hæret*.
123. Existimant nonnulli Prudentium martyrium Hippolyti militis quod Romæ pictura expressum vidit, alteri Hippolyto affinxisse. Sed primum quæram qui, nisi multa post Prudentium sæcula, Hippolytum militem hujusmodi martyrium subisse affirmavit? Deinde ecclesiarum picturæ appositis versibus et inscriptionibus solebant illustrari, ut ex operibus Damasi et Paulini colligitur. Præterea Prudentius non erat ita rusticus ut in pictura aliud pro alio acciperet, neque ita imprudens ut rei veritatem ex doctioribus non exquireret. Postremo præter picturam aliis monumentis Prudentium inniti, totus ejus hymnus ostendit.
124. Fucus illo ævo pigmentum et colorem designabat. Testes Paulinus, Ausonius, alii.
125. Sub imperatoribus Romanis, ut notat Peveratus, pictores nativis coloribus, non per umbram accersum, sed in clarissima luce delinearunt; sed interdum umbras addiderunt ut ex hoc loco colligitur. Barthius tamen *liquidis umbras* interpretatur peraspicias assimulationes et expressiones veritatis. Vide hymn. 9 Peristeph. vers. 93.
126. Mar. aliena manu, Parrhasius, Rat. a prima manu, *tractim* : rectius *tracti*.
127. Olim omnes episcopos papas appellatos fuisse constat ex Cypriano, Hieronymo, Augustino, Rufino, Sulpicio Severo et aliis. Cæpit postea id nomen peculiari Romano pontifici attribui; adhuc autem apud Venantium Fortunatum, et Eulogium Cordubensem, qui sæculo ix floruit, alii episcopi papæ dicuntur. Gregorius VII, anno 1073, in synodo Romana statuit nemini licere seipsum vel alium nomine papæ appellare, quod proprium esset Romani pontificis. De quo nomine fuse agit Baronius in not. mart. Rom. ad diem 10 Januar.
129. Aliqui putant fide non esse dignum quod hic narrat Prudentius, quia pictor potuit proat magis ipsi libuit fabulam effingere. Verum quis credet aut aliis persuadere poterit, historiam martyrii quod post dimidium sæculum in accidit, paulo post inductum alicujus pictoris licentia, videntibus et tacetibus cæteris, fuisse fabulis deformatam?
130. Parrhasius, male, et nimio *russeolam seniem*. Thuan., et *nimio russeolam*. Vat. P., ex *minio roseolam*. Mar. a prisca manu, Rat., Prag., Bong., Vat. Q., Urb., et *nimio roseolam*. Fabr., *russeolam*. Alex., Ald., Mar. a correctoris manu, Ald., Weitz., Gis., et plerique editi, *russeolam*. *Russeolus* est a *russeus* : verbum vetus et egregium, ait Gifanius, pro *ruber*. Barthius, lib. xxxv Adv., cap. 13, contendit *lexæ dum roseolam*, quia *roseum* prima extenta Christiani poetæ non raro usurpant. At Prudentius *rosa* et *roseum* a *rosa* semper corripuit.
133. *Caros* substantive pro amicis. Pro liberis posuit Lactantius lib. vi, cap. 12, *Cum sciat se caros suos Deo relinquere*.
134. Ald., Alex., Vat. P., Urb., Egm., Alt., duo Torr., quo. Alii plures, *qua*.
135. Torrentiani bini cum Cauchiano, *lacryman*.

PERISTEPHANON HYMN. XI.

Ille caput niveum complectitur, ac reverendam
1177 Canitiem molli confovet in gremio.
 Hic humeros, truncasque manus, et brachia et
 [ulnas,
1180 Et genua, et crurum fragmina nuda legit.
 Palliolis etiam bibulæ siccantur arenæ,
 Nequis in infecto pulvere ros maneat.
 Siquis et in sudibus recalenti aspergine sanguis
 Insidet, hunc omnem spongia pressa rapit.

Nec jam densa sacro quidquam de corpore s
 Obtinet, aut plenis fraudat ab exsequiis.
 Cumque recensitis constaret partibus ille
 Corporis integri qui fuerat numerus :
 Nec purgata aliquid deberent avia toto
1178 Ex homine, extersis frondibus et sec
 [palis :
 Metando eligitur tumulo locus; Ostia linquunt
 Roma placet, sanctos quæ teneat cineres.

GLOSSÆ VETERES.

137. Ille, scilicet sinus. — Reverendam, venerabi-
 lissimam, l.
138. Confovet, nutrit, vel protegit, l.
139. Ille, alter, l.
140. Legit, colligit, l.
141. Bibulæ, a bibendo — Arenæ, ab ariditate, l.
142. Infecto, corrupto, sordido, mixto, intereo —
 R. s. sanguis, l.
143. Quis, aliquis — Sudibus, spinis, palis, l.
144. Omnem, sanguinem, l.

145. Corpore, Hippolyti, l.
146. Fraudat ab exsequiis, non humaretur corpus, l.
147. Recensitis, renumeratis, inventis, l.
151. Metando, exquirendo, ponendo, l. — Ostia,
 civitas, Mar. Tiberina, portas, januas, l.
152. Placet, eligitur, l.
153. Haud procul, non longe a Roma. — Ad pomæria
 prope murum : pomærium hic pro viridario; alio loco
 locus s. cretus muro cinctus; et dicitur pomærium, quia
 post murum, l.

COMMENTARIUS.

Canibus, non rimantibus. Veterum Christianorum præ-
 cipuum studium fuit in SS. martyrum membris dili-
 genter conquirendis, aliquando inter sese officiose et
 perite componendis et coaptandis, ut in his Prudentii
 versibus perspicue cernitur. Adhuc Romæ corpora
 SS. martyrum collectis ossibus simili arte et indu-
 stria rite coaptantur, ut publicæ venerationi expo-
 nantur. Blanchinus in præf. ad Anast. Biblioth. num.
 26, ex narratione sacerdotis præpositi ecclesiæ S.
 Paulini Nolensis refert reperta ibi fuisse ossa integra
 S. Justæ virginis, deposita manibus cancellatis. At
 Romæ corpora martyrum quæ reperiuntur, ita solent
 esse composita, ut brachia et manus ad latera dor-
 sum protendantur. Incertum ergo est an sacerdos
 ille rem liquido sibi compertam narraverit. Illud
 mihi certius est, inscriptiones ejus ecclesiæ, quas
 Blanchinus profert, non esse satis fideliter exaratas.

137. Pictura exhibebat (et vidit Prudentius) caput
 niveum et reverendam canitiem. Quis id militi Hippo-
 lyto tribuat, cujus nutrix Concordia simul cum ipso
 martyrio est coronata? Notum est ætatem militarem
 a decimo septimo ad quadragesimum quintum aut
 quadragesimum sextum annum fuisse computatam,
 et solum periculosis temporibus ad annum quinquage-
 simum. Paulinus epistolæ in Julianum episcopum
 Memori juniori canitiem apostolicam pectore, ut ait,
 ascribit: *Posterior natus, senior; quia sede sacerdos
 natus apostolicam pectore canitiem; perinde quasi
 veneranda, sive apostolica canities propria sit epi-
 scopi senioris.*

138. Rat., molle; corrige molli.

139. Ulnæ sunt cubiti.

141. Palliola intelligit Barthius esse tenues institas,
 ut potat, lino factas.

142. Ald., duo Torr., Ox., Cauch., Gall., in infecto.

143. B., Mar. a prima manu, Prag., Parrh., Rat. in
 textu, in intacto. Plerique, in infecto. Alex., res
 vest; supra ros. In nonnullis vulg. editum est in
 tecto.

144. Pal., insidet: lege insidet. De hac cura ac di-
 lictia Christianorum in colligendo sanguine mar-
 tyrum præclarum est hoc testimonium Prudentii: de
 plura Boldettus in Observationibus de cœmete-
 rariis, Marangonus, Muratorius, Lupius, Fa-
 us et alii. Exstant adhuc plura vasa in quibus
 is concretus cernitur, et fragmenta spongiæ
 colligebatur apparent. Plura ejusmodi vasa
 Boldettus.

Vat. A, haud pro aut ex diversa scribend. ra-
 tione Prudentius docet quanta sedulitate Chris-

tiani veteres corpora defunctorum sepelienda cura-
 rent, his scilicet rationibus permoti, quas in hymno
 Exsequiarum uberius explicat. Profecto pervulgata
 illa Lucani sententia, *Cælo legitur, qui non habet ur-
 nam*, non magis prudens mihi solet videri, quam si-
 quis hominem nudum solaretur, quia *Cælo legitur qui
 non habet vestem.*

147. Ald., Urb., Parrhasius, Gis., recensitis. Weitz.,
 Heins. cum plerisque scriptis, recensetis. Marius
 notat, recensetio facere recensetis, vel recensus: recen-
 situs nihil esse. Dissentiunt alii.

148. Numerus perfectum opus et omnibus parti-
 bus integrum designat.

149. Parrhasius, retinerent in via. Plerique deberent
 avia eadem significatione. Rat., Weitz., in via pro avia.

151. Weitz. cum Egm., elegitur.

153. Egm., Hailstr., cultu; lege culta; Rat., po-
 maria a prisca manu, quod vult una ex glossis. Bin-
 ghamus, lib. xxiii, cap. 1, tom. X, probare contendit
 tribus primis Ecclesiæ sæculis ex legibus Romanis
 nulla loca sepulturæ in oppidis fuisse, neque per sub-
 secuta aliquot sæcula per leges Christianorum im-
 peratorum intra civitates et ecclesias sepelire licuisse.
 Si legatur pomæria, potest intelligi easdem ac po-
 maria, sive locum pomis consitum. Alioquin pomæria
 est locus pone muros, qui antiquitus mari diceban-
 tur; et multi pomæria post mœnia interpretantur. Igitur
 extra civitates cœmeteria, sive catacumbæ mar-
 tyrum erant: sed in ipsis catacumbis fuisse altaria
 sub quibus corpora martyrum quiescebant, ex hoc
 hymno satis liquet. Quod autem aiunt aliqui, non in
 cœmeteriis sepultos martyres, quod isthæc revera
 ecclesiæ essent, sed potius in cœmeteriis fideles con-
 venisse, quod reliquiis martyrum sacra essent, et ab
 hominum frequentia remota, id rei veritatem non
 debilitat, scilicet martyres, imo alios in ecclesiis cœ-
 meterialibus tribus primis Ecclesiæ sæculis fuisse
 sepultos. Et ex veteri quidem consuetudine id ita usi-
 tatum puto, ut vicissim, ubi corpora martyrum es-
 sent, ibi sacra peragerentur, et ubi altare ad sacrifi-
 candum erigeretur, ibi corpora sive reliquiæ marty-
 rum supponerentur. Itaque quod in ecclesiis post tria
 prima sæcula mortuos sepeliri non liceret, non inde
 originem traxit, quod consuetudine ecclesiasticæ id
 repugnaret, sed quia leges Romanæ vetabant intr
 Urbem loca esse sepulchris, et ecclesiæ tunc intra
 Urbem erigebantur. In quibusdam autem locis earum
 legum nonnullæ erant exceptiones sive ob leges mu-
 nicipales, sive ratione personarum scilicet nobilium
 et episcoporum. Quod attinet ad hanc descriptionem

flaud procul extremo culta ad pomœria vallo A

1179 Mersa latebrosis crypta patet foveis.

155 Hujus in occultum gradibus via prona reflexis
Ire per anfractus luce latente docet.

Primas namque fores summo tenus intrat hiatu,
Illustratque dies limina vestibuli.

Inde, ubi progressu facili nigrescere visa est

160 Nox obscura, loci per specus ambiguum,
Occurrunt cæsis immissa foramina tectis,
Quæ jaciunt claros antra super radios.

1180 Quamlibet ancipites texant hinc inde re-
[cessus

Arcta sub umbrosis atria porticibus :

165 Attamen excisi subter cava viscera montis

Crebra terebrato fornice lux penetrat.

Sic datur absentis per subterranea solis
Cernere fulgorem, luminibusque frui.

Talibus Hippolyti corpus mandatur operiti,

170 Propter ubi apposita est ara dicata Deo.

GLOSSÆ VETERES.

155. Hujus, *cryptæ*, l.
156. Anfractus, *cochleas*, l.
157. Summo tenus, a summo. — Intrat, *lux*. —
Hiatu, *apertione*, l.
158. Limina vestibuli, *introitum porticus, vel
cryptæ*, l.
159. Inde, *deinde*. — Ubi, *scilicet itur*, l.
160. Nox obscura, *tenebræ*, l.

163. Quamlibet, *quamvis*. — Ancipites, *ambii*, l.
166. Crebra, *multa*. — terebrato fornice, *perforata
crypta*, l.
167. Sic datur, *tali modo permittitur; estque laus
picturæ*, l.
169. Mandatur, *commendatur* — Operitis, *secretis,
claustris*, l.
170. Propter, *juxta illum locum*, l.

COMMENTARIUS.

cryptæ, Barthius affirmat elegantissimam esse, et quovis summo poeta dignissimam, numeros etiam esse optimos. Baronius ad annum 226 recenset circiter quadraginta hujusmodi cœmeteria in Romæ suburbanis. Neapolitanas catacumbas Romanis nobiliores et spatiosiores esse multi tradunt. Apud cl. Mamachium tom. III Orig. Christ., et tom. III de' Costumi de' primitivi Christiani, videri potest ichnographia unius et cœmeterii Romanis. S. Hieronym. in Ezech. cap. lx. : *Dum essem Romæ puer, et liberalibus studiis erudirer, solebam cum cæteris ejusdem ætatis et propositi diebus dominicis sepulcra apostolorum et martyrum circumire: crebroque cryptas ingredi, quæ in terrarum profunda defossæ ex utraque parte ingredientium per parietes habent corpora sepultorum: et ita obscura sunt omnia, ut propemodum illud propheticum compleatur: Descendant ad infernum viuentes: et raro desuper lumen admissum horrorem temperet tenebrarum, ut non tam fenestram quam foramen demissi luminis putei: rursusque pedetentim acceditur, et cæca nocte circumdatis illud Virgilianum proponitur: Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent. De cœmeteriis Romanis præter Aringhum, Boldettum et alios, videri potest Marianus Parthenius, sive vero nomine Joseph Mazzolarius in opusculis piis quæ paulo ante mortem conscripsit.*

154. Ald., Parrhasius et plerique scripti, *patet*, quod rectum putat Heinsius, cum mox subsequatur *luce latente*. Infra, *ampla, fauce licet pateat*. Nec male Rott., *cavernosis crypta patet foveis*. Gis., *latet*; ad oram, *patet*. Egm., *pæret*. Bong., *fovet*, minus recte. Pinus Act. Sanct. ad diem 15 Augusti suspicatur cœmeterium S. Hippolyti existisse ad Tiberinum Urbis tractum, non in agro Verano, ut plerique opinantur. Rationem petit ex versu 174, *Pascit item sanctis Tibericolis dapibus*. Ratio suspicandi imbecilla certe est. Verum cum ipse prope S. Laurentium in agro Verano cœmeterium Hippolyti militis collocet, rei falsitas ostendi non potest. Nam quod ait Prudentius, *Culta ad pomœria, et Excisi subter cava viscera montis*, congruentius quidem cœmeterio in agro Verano id convenit, sed aliquo tamen pacto applicari etiam potest cœmeterio via Ostiensi, si in eo Hippolytus, a Prudentio laudatus, fuisset sepultus. Aringhus tom. II Prudentium explicat de cœmeterio Cyriacæ in agro Verano. Baronius tom. II Annal. ad ann. 226 eandem sententiam tenuerat. Fabricius verbo *cryptas* profert epistolam Cornælii papæ, qui sub Decio vixit, ad Lupicinum Viennensem, ubi ait : *Unde neque publice, neque in cryptis notioribus missas agere Christianis licet*. Supposititia hæc epistola est.

155. Mar., *cujus*, a correctore factam *hujus*. Prag., *hujus ad occultum*.

156. Iso anfractus exponit cochleas, et Tenius magis explicat *scalas cochleas, quæ ita dicuntur, quod anfractuosæ sint in modum cochlearis testæ*. Verum anfractus, scilicet flexus, circuitus, et ambages etiam sine scalis intelliguntur.

157. Prag., *Primas namque fores imi summo tenus intrat Illustratque*, quod non intelligo.

161. Ald., Vat. B., Widm. a prima manu, *decurrunt pro occurrunt*. Ald., Rat., Pal., Bong., Torn., cod. S. Mich. apud Ruinartium, et nonnulli vulg., *celsis*, Mar., *cæcis*, supra *cæsis*, quod exstat in plerisque. Heinsius suspicatus fuerat *cæcis*, sed recte se habere *cæcis* loca majori lumine desuper immisso illustrata. In libro pontificali : *Marcellus presbyter noctu collegit corpora* (SS. Marcellini papæ et aliorum)... *et sepulvit ea in via Salaria in cœmeterio Priscilla in cubiliulo claro, quod patet usque in hodiernum diem... in crypta juxta corpus S. Crescentionis*.

162. Pal., Bong., Vat. A., Thuan., Alt., Noms., Cauch., Ox., *faciant*. Heinsius amplexus est *faciant*, et cum eo recentiores; sed Gallandius cum aliis et vet. edd. retinuit *faciant*. In cryptis erant quædam loca majori lumine desuper immisso illustrata. In libro pontificali : *Marcellus presbyter noctu collegit corpora* (SS. Marcellini papæ et aliorum)... *et sepulvit ea in via Salaria in cœmeterio Priscilla in cubiliulo claro, quod patet usque in hodiernum diem... in crypta juxta corpus S. Crescentionis*.

163. Parrh., *ancipitis* : lege *ancipites*.

165. Mar., Parrhasius, *cava subter viscera*. Virgilius in Æneid., *Interdum scopulos, avulsaque viscera montis*.

167. Mar., *subter terranea* : ita etiam Rat., *subter abrasum* est aliquid ante *subter*. Plerique, *per subterranea*. Postrema pars glossæ ex versibus superioribus, ubi pictura describitur, in hunc locum videtur esse trajecta.

169. *Operta pro locis tenebrosis*. Psycnom. vers. 745, *Marceat obscuro stertens habitator operto*. Paulinus fragm. Natal. incerti : *Qua mortalis erat, latuit telluris operto*. Pro mysteriis etiam summi solent *operata*. Grezzerus, lib. II, cap. 18, de Sac. Peregr., argumentum suum confirmat his versibus : *Hæc, a B. pulcherrime doctissimus vates Prudentius*.

170. De consuetudine veteri extruendi aras super martyrum sepulcra vide hymnum S. Eulaliæ in fine. Aliqui, distinguentes altare ab ara, dicunt corpora sanctorum sub altari fuisse recondita, sed ad aras, sive prope aram, non sub ara, et hunc versum Prudentii laudant ubi ara dicitur *apposita* corpori B. Hippolyti, non imposita. Berthaldus de Ara cap. 2 ait hanc rem sanctorum ingenia exercuisse et torsisse; per aram non alios summam altaris partem intelligere, alios in loco et quasi fundamentum ac basim totius ædificii, alios in oblationibus dicatum, sive in summo ædificii, sive alibi fuerit. Hæc postrema sententia probabilis ceteris mihi videtur: præsertim quia noster usum

- 1181** Illa sacramenti donatrix mensa, eadem- A
[que
Castos fida sui martyris apposita,
Servat ad æterni spem iudicis ossa sepulcro,
Pascit item sanctis Tibricolas dapibus.
175 Mira loci pietas, et prompta precantibus ara
Spea hominum placida prosperitate juvat.
Illic corruptelis animique et corporis æger
Oravi quoties stratus, opem merui
Quod lætor reditu, quod te, venerande sacerdos,
180 Complecti licitum est, scribo quod hæc eadem.
Hippolyto scio me debere : Deus cui Christus
- Posse dedit, quod quis postulet, annere.
Ipsa, illas animæ exuvias quæ continet intus,
Ædicula, argento fulgurat ex solido.
185 **1182** Præfixit tabulas dives manus æquore
[lævi
Candentes, recavum quale nitet speculum.
Nec Parisiis contenta aditus obducere saxis,
Addidit ornando clara talenta operi.
Mane salutatum concurretur : omnis adorat
190 Pubes : eunt, redeunt solis adusque obitum.
Conglobat in cuneum Latios simul ac peregrinos
Permixtım populos religionis amor.

GLOSSÆ VETERES.

171. Sacramenti, corporis vel sanguinis Domini. —
Donatrix, scilicet est, I.
174. Tibricolas, Romanos, I., Mar.
176. Spes, æstimationes. — Juvat, adjuvat, I.
177. Corruptelis, pestibus, I.
178. Opem, auxilium, I.
179. Reditu, reversione, I.
182. Quis, aliquis. — Annere, adjuvare, tribuere,
concedere, I.
183. Exuvias, de corpore dicit, I.
184. Fulgurat, splendet, I.
185. Divers, docta : artificis. — Æquore, planitie :
B æquor omnis æqualitas dicitur. — Lævi, plano, I.
187. Parisiis, candidia. Parus, insula abundans can-
dido marmore. — Contenta, sufficiens. — Aditus, fo-
res cooperire, I.
188. Ornando, ad ornandum, I.
189. Salutatum, ad salutandum, id est adorandum ;
ad salutem. — Adorat, ipsum martyrem, I.
191. Latios, Latinos vel Romanos, I.

COMMENTARIUS.

- quendi ex veteri consuetudine facile originem duxerit. Cæterum Rosweyduſ in Addendis ad notas S. Paulini ex his versibus tradit corporibus SS. martyrum altaria imponi vel apponi consuevisse. S. Paulinus epist. 12 ad Severum corpus Clari sub ara positum clare docet : *Casto tuum digne velant altaria Christi, ut templum Christi contegat ara Dei.* Tom. XXXIV Hisp. sacr., pag. 445, describitur instrumentum Frumini II episcopi Legionensis, ubi hæc de S. Christophoro : *Cujus reliquiæ reconditæ sunt in civitate Legionis juxta porta (sic) Dni episcopi, sub ara S. Cypriani et S. Mariæ ante al area sedis antiquæ.*
171. Oxon. pro div. script., *illa dicamenti.* Idem, *mensa sub antro.* Egm., *mens eademque* : retinendum *mensa.* Cauchius in S. Paulino Natal. 9 melius conje- cit *mensa Petri* pro *mensue Petri*, ut apud eundem Paulinum paulo post *Mensa, domusque Dei.* Etiam est nomen mensam pro altari usurparunt, ut Ovidius, Virgilius et alii plures. Similiter Græcis Christianis *σπηλαία* est ara.
172. *Mensa custos* martyris dicitur, quia *servat ossa*, etc. *Martyrii* seu *cubicularii* appellantur etiam in antiquis monumentis custodes martyrum. Sepulcra ipsa martyrum *cubicula* vocari solebant : unde natum nomen *cubiculariorum*, qui cubicula martyrum in Domino dormientium custodiebant. Vide comment. ad hymnum 10 Cathem. vers. 56. De cubiculariis loquitur Juvenalis sat. 5, *Sed quis custodiet ipsos Custodes* ; et verbum *servandi* adhibet Ovidius lib. II Amor., eleg. 2, *Quem penes est dominam servandi cura Bagoe* ; et eleg. 3, *Ilei mihi quod dominam nec vir, nec femina servas.*
175. Alex. Urb., Pal., Ald., Vat. P., Oxon., Cauch., Alt., *spem vindicis.* Alii *spem iudicis* cum plerisque odd.
177. Vat. A, *corruptibilis* ; supra *corruptelis* pro *liv.* lect.
178. Iterum consuetudo orandi ad martyrum sepulcra confirmatur. Adisis Dungali librum contra Claudium Taurinensem. Cellarius impudentissime ait : *Poeta morem suum aut errorem sequitur de invocationis.* Poeta et suum, et Ecclesie catholice morem suo tempore vigentem exponit.
184. Mar., Prag., et pro ex. Martinus Roa. de Die natali sacr. et prof., cap. 21, *ædiculam fulgurare argento ex solido* intelligit de his orbibus sive quadris in quibus tituli sive vela depictis sanctorum imagini-
- bus includuntur, cum his ramorum et frondium ser- tis quæ pro foribus templorum in præcipuis diebus festis Romæ ostentantur, et *festones* dicuntur, ubi nunc cernere licet bracteolas orichalci fulgurantes. Ego potius id accipio de argento solido quo altare ornaretur, aut etiam arca sepulcri constaret. Nam id innunt tabulæ et talenta de quibus poeta pergit dicere. Et vers. 193, *Oscula perspicio figunt impressa metallo.*
- C 185. Barthius ait *tabulas* scriptoribus rustici esse æquas planities, ut in hoc versu Prudentii. Intelligo autem *tabulas* sive laminas argenteas æquore lævi expolitas. *Æquor* proprie est ubi omnia æqua, plana, ut confirmat Beemanus verbis Ciceronis 2 de academ. quæst., *Quid tam planum quam mare, ex quo et æquor illud poetæ vocant?* Lucretius, lib. IV, *Rejectæ reddunt speculorum ex æquore visum.* Huc allusit Prudentius. Vide vers. 53 hymni S. Cassiani. Teolius Muratorii lapsus notavit, qui in Paulini vers. 557, *Seque latere putans exstabat in æquore claro*, mendum exscriptoris esse dixit, et positum pro *æthere*, aut *aere claro.* Paulinus intellexit planitiem apertam.
186. Macrus in Hierolexico *recavum* hoc loco exponit cælatum, incisum ; et inde Italice *ricamo* dictam opinatur acus picturam quæ a fundo elevatur : quæ omnino absurda est explicatio. Nam Prudentius *recavum speculum* dicit, ut *recavum pqlatum* Psych. vers. 422. A voce Hebræa *racam* Hispanice *recamo* dici putat Covarruvia.
- D 188. Talentum ponitur pro materia ipsa argentea ex qua fit talentum.
189. Veteres solebant deos salutando compellare, ut in multis scriptoribus antiquis passim cernitur. Martialis, lib. XII, epigr. 78, *Multis dum precibus Jovem salutat.* Salutatio hujusmodi proprie matutinis horis exercebatur ; et a Romana salutandi patronos consuetudine nomen habet. Martialis, lib. II, epigr. 48, *Mane salutatum venio.* Sic Virgilius mox laudandus. Vide Matthæum Broverinum de Veter. ac recent. Adorat., cap. 6 et 9, qui multa veterum testimonia profert.
190. Parrbasius, *puppis*, mendose, pro *pubis* vel *pubes.* Heinsius mavult *pubis* cum Thuan., Ald., Egm., Pal., ut *vulpis* et *gravis* in veteribus Phædri exemplaribus. Multi, etiam veteres, scribunt *pubes*, ut Mar., Prag., Vat. B. In duobus Torrent., *plebis.* Widm. non bene distinguit *omnis adorat : Pubes eunt.*

- 1183** Oscula perspicuo figunt impressa me- A
[tallo
Balsama diffundunt : fletibus ora rigant.
195 Jam cum se renovat decursis mensibus annus,
Natalemque diem passio festa refert,
Quanta putas studiis certantibus agmina cogi,
Quæve celebrando vota coire Deo?
Urbs Augusta suos vomit effunditque Quirites,
100 **1184** Una et patricios ambitione par

- Confundit plebeia phalanx umbonibus æquis
Discrimen procerum, præcipitante fide.
Nec minus albanis acies se candida portis
Explicat, et longis ducitur ordinibus.
205 Exsultant fremitus variarum hinc inde viarum
Indigena, et Picens, plebs et Hetrusca venit.
Concurrit Samnitis atrox, habitator et altæ
1185 Campanus Capuæ, jamque Nolans,
[adest.

GLOSSÆ VETERES.

195. Perspicuo, *nitido, præclaro*, I.
198. Celebrando, *ad celebrandum*, I.
199. Augusta, *Roma, nobilis*. — Quirites, *Roma-
nos*. — *Romanos principes*, I.
200. Ambitione, *cupiditate*, I. *Desiderio*, Mar.
201. Plebeia, *rustica, vilis exercitus, plebeii milites*.
— *Umbonibus humeris*, I.

202. Discrimen, *discretionem*. — *Præcipitante, in-
citate, impellente ad hoc*, I.
206. Picens, *gentile nomen, sicut Romanus, a Pi-
ceno urbe*. — *Hetrusca, Italica*, I.
207. Samnitis, *civis, a Samnia provincia*, I.
208. Nolanus, *a Nola civitate*, I.

COMMENTARIUS.

195. Barthius quærit cur Prudentius dixerit *perspicuum metallum*, cum supra dixerit *argento ex solido*? nam argentum in perspicuas laminas duci nequaquam potest, non magis quam ebur, de quo Macrobius in Somnium memorat. Facilis est et expedita responsio. Tabulæ argenteæ ita erant expolitæ, ut æquore lævi niterent, quale recavum nitet speculum. Id significat perspicuum metallum, hoc est *nitidum*, et in quo tanquam in speculo homo se possit inspicere: nam *perspicuum* non solum pro diaphano, verum etiam pro nitido et lucido accipitur, ut exponunt glossæ.

194. Alt., *balsama desudant*. Heins. cum aliis scribit *defundunt*. Ita Alex. a prima manu, supra, *defundunt*, quod reperitur in multis. Weitzius, *defundunt*. Mos tunc erat asserendi unguenta ad sepulcra martyrum. S. Gregorius scribens ad Secundinum iudici. 2. lib. vii. epist. 54: *Aloem, thymiana, styracem et balsamum, sanctorum martyrum corporibus offerenda, latore præsentium deferente, transmisimus*. Vide comment. ad vers. 549 hymni S. Vincentii.

195. Prag., *nam cum se. Parrhasius divisim*, et in emendatis *divisim pro decursis*, non ita bene.

196. Diem quo SS. martyres martyrio coronati sunt, stylo ecclesiastico *natalem* dici res est notissima. Videri potest Martinus Roa de Die natali sacro et profano. Imperatores imperii sui ortum seu natalem celebrabant. Ad natalem cathedræ sive episcopatus Romani pontificis celebrandum plures episcopi congregari solebant, ut constat ex epistola Xysti pontificis ad Cyrillum episcopum Alexandrinum Theodosio xiii et Maximo cons., ut in actis concilii Ephesini legitur; sed legendum videtur Theodosio xiv, scilicet anno 433, et ex alia ejusdem Xysti ad Joannem episcopum Antiochenum. Hilarius papa in epistola ad episcopos Tarraconensis provinciæ: *Lectis ergo in conventu fratrum quos natalis mei festivitas conregarat, litteris vestris. Anastasius Bibliothecarius in Vita Hadriani I: Denique ejus beatitudo fecit et pharum majorem in eadem B. Petri ecclesia in typum crucis qui pendet ante presbyterium, habentem candelas mille trecentas et septuaginta. Et constituit ut quatuor vicibus in anno ipsum pharum accenderent, id est in nativitate Domini, in Pascha, in natali Apostolorum, et in natali Pontificis*. Hujusmodi phari in typum crucis vestigia exstant in cruce quæ in basilica Vaticana S. Petri plurimis lucernis ardentibus ornata ostenditur nocte feriæ 5 majoris hebdomadæ. Natalem sui episcopatus etiam alii privati episcopi celebrabant: de quo legi potest Binghamus lib. iv. cap. 6. vol. II. pag. 188.

199. Parrhasius, *urbs angusta*: legendum *Augusta*: qui titulus Romæ tribuitur in cod. Theod., item apud Paulinum, Apollonium, Ammianum et alios. *Vomere de magna copia*. Virgilius in Georg. vers. 462, *Mansuetantum totis vomit ædibus undam*.

201. Isonis glossam vides: accipe Barthii explanationem. *Pari cultu, pari festinatione. Proceres habebant vestitum quo dignoscerentur, sed omnis tum vestitus æqualis habebatur festinatione nimia. Idem dicit Papius in Violantilla: Omnis plebeio teritur prætexta tumultu*. Cellarius addit: *Studio pietatis et festinatione inornati exhibant proceres et plebei*. Chamillardus, *umbones æquos* putat esse scuta pura et alba: nam nobiles insignia familiæ suæ, aut factorum suorum præferbant descripta in clypeis. Mens Prudentii hæc mihi esse videtur. Ut Quirites Urbe effusi, et ambitione pari patricii properabant, ita plebei æque fide armati præcipientes ibant, neque hac in re ullum erat discrimen. Dixit vero poeta *umbonibus æquis* pro æqualibus armis allegorice, quoniam aguina et plebeiam phalangem dixerat, et innox acies.

203. Fabricius primum id explicat de porta Romæ Albana, nunc Exquilina, vulgo Taurina, quam Propertius Prænestinam, antiquissimi Metian nominaverunt. Mavult tamen intelligere portas Romam deducentes ex oppido Alba. Ac revera ita est intelligendum. Alba vetus, sive Alba Longa anno Urbis 86 eversa est. Sæculo iv Romæ exeunte, in loco non procul distante Alba, aliud oppidum veteri nomine florere cepit, ubi nunc est Albanum. Via Appia, regina viarum dicta, hoc oppidum intercurrebat: hinc via Appia, sive Albanæ portæ prius a Prudentio memorantur. Romæ anno 1787 prodierunt *Memorie storiche di Alba Longa, e dell' Albano moderno*, auctore Joanne Antonio Riccy. *Acies candida* significat toga recenti ornatos. Vide comment. ad vers. 547 lib. i in Symmachum, *Candidiore toga*. In infausta et tristia *atra* dicimus, sic læta, fausta et festiva, *candida*. Horatius od. 7. lib. iii favonius dixit *candidos*, quia Romæ præsertim hic est præ cæteris lætus placidusque ventus. Virgilius eclog. 5: *Candidus insuetum miratur limen Olympi*.

204. Prag., *properam, longis dulci'er*. Egm., Hallsbr., *dicitur*, non melius.

206. Parrhasius edidit *Pelligna, et picens*, non male.

207. Plerique ita distinguunt, *Concurrit Samnitis atrox habitator, et altæ*, etc. Cellarius ac Teolius aiunt in *Samnitis* intelligi *terræ, regionis* in patrio casu. Parrhasius recte distinguit, *Concurrit Samnitis atrox, habitator et altæ Campanus Capuæ*. In nominandi casu est *Samnitis*, ut lib. ii in Symm. vers. 515, *Samnitis, Marsusque*; et apud Catonem ex Prisciano lib. vii, *Ager Gallicus, Samnitis, Apulus, Brutius*. Plerique efferunt *Samnis*. Dicuntur autem atroces, quia erant bellicosissimi, aut quia ludo gladiatorio ita erant dediti, ut eorum nomen pro gladiatoribus ipsis accipitur. Vide Ciceronem pro Sextio.

208. Prima syllaba produci solet in *Nolanus*: hic corripitur, quod in indicibus Chamillardi, Cellarii et Teolii notatum non est. Parrhasius refert nonnallos.

Juisque sua lætus cum conjuge, dulcibus et A

[cum 220

Pignoribus rapidum carpere gestit iter.
Vix capiant patuli populorum gaudia campi,
Hæret et in magnis densa cohors s;atiis.
Angustum tantis illud specus esse catervis,
Haud dubium est, ampla fauce licet pateat.
Stat sed juxta aliud, quod tanta frequentia tem-

[plum

Tunc adeat, cultu nobile regifico,
Parietibus celsum sublimibus, atque superba
Majestate potens, muneribusque opulens.

GLOSSÆ VETERES.

. Pignoribus, hoc interest: pignora rerum, pignera
m. — Gestit, gaudet, cupit, l.
. Nobile, regale, l.
. Superba, nobili, l.
. Opulens, dives, pro opulentum, l.
. Auratis, auro pictis, l.
. Breviore, strictiore, l.

Ordo columnarum geminus laquearia tecti

Sustinet, auratis suppositus trabibus:
Adduntur graciles tecto brevior recessus,
Qui laterum seriem jugiter exsinent.

1186 At medios aperit tractus via latior alti
Culminis exsurgens editiore apice.

225 Fronte sub adversa gradibus sublime tribunal

1187 Tollitur, antistes prædicat unde Deum.
Plena laborantes ægre domus accipit undas,
Arctaque confertis æstuat in foribus,
Maternum pandens gremium, quo condant alu-

[mnos,

224. Editore apice, altiore celsitudine, l.

226. Tollitur, elevatur, l.

B 227. Ægre, viz. — Undas, catervas, frequentias
populorum, l.

228. Confertis, plenis, l.

229. Alumnos, filios, l.

COMMENTARIUS.

in locorum ordine scribere janicolanus pro jam-
olanus. Cauchio arridebat jamque bolanus.

l. Præclare dictum ad immensam multitudinem
um significandam.

l. Præg. semper scribit haut.

l. Multi pro certo ponunt hoc templum eidem
ppolyto fuisse consecratum. Sed Ruggerius loc.
om. 18 existimat cum aliis Prudentium his ver-
basilicam S. Laurentii in agro Verano descri-
bi, quæ vere juxta S. Hippolyti cæmeterium et
illam apposta erat, et in quam Prudentii de-
ictio optime cadit. Anastasius Bibliothecarius de
iano I ait: Simul et cæmeterium B. Hippolyti
ris Juxta S. Laurentium, quod a priscis marcue-
mporibus, renovavit. Vide Aringhūm lib. iv,
16, ubi de templo S. Laurentii agit.

l. Parrhasius, mendose, suppositas. Veteres inau-
it trabes ædificiorum. De templis Christianis
r hymnum se l. et hymn. S. Fructuosi.

l. Hæc forma ædificiorum in ecclesiis pervetu-
duc cernitur.

l. Teolius apud Vat. unum, et alterum invenit
uent pro exsinent. Putat Teolius extenuent esse
ema verbi exsinent. Sed Giselinus aliter expli-
cassinent: Sinuum seu laciniarum in morem ex-
it, latiusque extendant. Addit Giselinus nostra
la bodie non aliter exædificari. In duobus autem
invenit æque novum vocabulum exsinent, et
ri optionem præbet. Fabricius legit exinient, et
mment. ait exsinnere esse in spatium brevius con-
re, ut in ordinibus sit columnarum, cum primum
porticus, deinde contractiores fiunt. Verum
l lectio est exsinent: quo verbo utitur Ausonius
14, vers. 29, Collectosque illa exsinnuabat amictus;
ullius epist. 36 ad Macarium, al. 49, Cum velum
et jam exsinnuatum, id est expansum, sive e
quasi emissum et explicatum. Hoc vult Pru-
us.

5. Hanc cathedræ descriptionem elegantissimam
Barthius pronuntiat. Idem, lib. xxxii, cap. 2,
is versibus colligit, in meditullio sacrarum dom-
m fuisse cathedras unde mysteria sacerdotes
tebantur. Dominicus Aulsius, lib. ii delbe Scuole
i, cap. 6, diversum morem ab hoc quem Pruden-
descr. bit, fuisse in Gallia arguit ex versibus
nil ad Faustum episcopum: Sem te conspicuis
ibus venerabilis aræ Concionaturum plebs sedula
msistit. Sirmondus ad Sidonium pag. 151 nul-
discrimen agnoscit: Inde enim, ait, sedentes in
stra tribunali concionari solebant; adducitque hæc
Prudentii verba. Distinguit scilicet Sirmondus

tribunal sive cathedram pro gradibus aræ intra can-
cellos exstantem, ab ambone in quem conscendisse
Chrysostomum, ut a pluribus audiretur, Socrates,
alique, ut peculiare narrant. Sozomenus, lib. vii,
cap. 19, refert ætate sua nullum Romæ verba in
ecclesia fecisse ad populum: In eadem urbe neque
episcopus, neque alius quisquam in ecclesia populum
docet. Valesius Sozomeno assentitur in notis, præ-
sertim quia Cassiodorus verba Sozomeni repetit.
Sed cum Cassiodorus eo tempore verba Sozomeni
transcripserit quo apud omnes constat Romanos
pontifices homilias ad populum habere consuevisse,
Cassiodorii testimonio parum aut nihil juvatur Sozo-
menus. Quidquid autem sit de tempore Sozomeni,
Prudentio testi oculato omnino fides est præta: da.
Gradibus sublime tribunal non erant ipsi gradus alta-
ris, ut nonnulli contendunt, sed pulpitam, aut etiam
cathedra ipsa episcopalis. Concionabantur similiter
Græci intra cancellos quibus sacrarium a capso,
quod illi κρόν appellabant, dirimebatur. Ambo autem
non in sacrario, sed in navi ecclesiæ erat constitu-
tus, in quem episcopi aliquando, ut facilius ab
omnibus audirentur, ascendebant. In sacratori be-
matis, sive sanctuarii, aut presbyterii parte intra
cancellos erigebatur cathedra, sive thronus, ac sedes
episcopi, juxta quem presbyteri utrinque demissio-
ribus subselliis sedebant. Etsi autem totum sanctua-
rium, quia gradibus in illud ascendebatur, bema aut
tribunal d ei posset, et interdum diceretur, tamen
gradibus sublime tribunal de quo Prudentius, sedem
episcopalem denotat ex peculiari expresso munere
prædicandi Deum. Et sanctuarium quidem hujus
ecclesiæ non in hoc templo magnifico, sed in ædi-
cula supra descripta collocatum videtur, ubi scilicet
erat mensa sacramenti donatrix. Sed advertendum
illud est, ex unius vel alterius ecclesiæ more non
statim esse arguendum eam consuetudinem in omni-
bus ecclesiis viguisse; qua in re sæpe decipiuntur
aut decipiunt qui antiquitates ecclesiasticas expla-
nant: nam olim usurpatum in ecclesia simpliciter
affirmant, quod fortasse in una tantum aut in paucis
ecclesiis obtinuerit, neque tamen constat an omni
tempore hujusmodi consuetudo vigerit.

228. Vat. B, consertis; lege confertis. Ex Lucretio
lib. vi, Omnia complebant loca tecta que, quo magis
æstus Confertos ita acervatim mors accumulabat. Bar-
thius, lib. i, cap. 9, recte observat in libris legi æstu,
ex quo Lambinus eos tum fecit invitit musis. Alii legunt
in eodem Lucretio confectos pro confertos.

229. Parrhasius, condit.

- 230 Ar foveat fetos accumulata sinus. A Sic me gramineo remanentem denique campo
Si bene commemini, colit hunc pulcherrima Sedulus ægrotam pastor ovem referas.
[Roma 245 Sic, cum lacteolis canlas compleveris agnis,
Idibus Augusti mensis, ut ipsa vocat Raptus et ipse sacro sis comes Hippolyto.
Prisco more diem, quem te quoque, sancte ma-
[gister,
Annua festa inter dinumerare velim.
- 235 Crede, salutigeros feret hic venerantibus ortus, Plus solito coeunt ad gaudia : dic, amice, quid
Lucis honoratæ præmia restituens. [sit.
Inter solemnes Cypriani, vel Celedoni, 1189 Romam per-omnem cursitant, ovant-
[que.
1188 Eulaliæque dies currat et iste tibi. Festus apostolici nobis redit hic dies triumphi,
Sic te pro populo cujus tibi credita vita est, Pauli atque Petri nobilis cruore.
240 Orantem Christus audiat omnipotens. 5 Unus utrumque dies, pleno tamen innovatus
Sic tibi de pleno lupus excludatur ovili, [anno,
Aagna nec ulla tuum capta gregem minuat.

GLOSSÆ VETERES.

231. Fetos, *imp/fetos*, l.
235. Crede, *scilicet mihi*, l.
236. Lucis, *dici*, l. — *Festi diei celebrati*, Mar.
241. Sic tibi, *optando*, l.
244. Sedulus, *studiosus*, l.
245. Lacteolis, *candidis*. — *Compleveris, pro compleas*, l.
- B 1. Coeunt, *scilicet quid*, l.
2. Ovantque, *lætantur; nam tractum est a triumphantibus, qui albam ovem immolabant*, l.
3. Festus, *quasi respondet interrogatus*, l.
5. Innovatus, *veraciora gesta habent, quod non anno revoluto, sed prorsus uno eodemque die sunt ambo isti principes apostolorum passi*, Prag.

COMMENTARIUS.

230. Gis. ad oram, *fetus accumulata suos cum Vat. A a secunda manu. In Mar., Urb., Prag, Vat. B a prima manu, fetus. Alex., fetas; supra, fetos.*

231. Quod ait Prudentius, *Si bene commemini*, non dubitat, sed considerate loquitur, et caute affirmat. Sic vers. 1 præf. carminum, *Per quinquennia jam decem, Ni fallor, fuimus. Cicero pro M. Fonteio: Qui primum illud verbum consideratissimum nostræ consuetudinis ARBITROR, quo non etiam tunc utitur, cum ea dicimus jurati, quæ comperta habemus, quæ ipsi vidimus, ex toto testimonio suo sustulit atque omnia se scire dixit.* Nonnulli putant Hippolytum, quem idibus Augusti celebrari ait Prudentius, esse solum Hippolytum militem. Sed cum Prudentius de alio Hippolyto certissime loquatur, hujus Hippolyti, quem laudat Prudentius, diem festum olim in idus Augusti incidisse judicandum est.

232. Rat. ex ipse recte ipsa. Ald., non bene, punctum post *vocat* adhibet.

235. Gis. ad marg., *annos pro ortus.*

236. Præmia diei festi celebrati videntur esse *saluiferi ortus*, sive anni. Barthius addit *præmia de cælo*; nec repugno.

237. Alex., Ald., *Chelidoni*. Vat. B, Mar., *Celedoni*. Parisius, corrupte, *Celeboni*. Notandum festum diem S. Cypriani jam tum in Hispania celebratum.

239. Ald., *tradita vita est*. Teolius glossam unius Vat. ascribit: *Adjuvantis est, id est, si hoc feceris, tunc te Christus audiet.* Minime dubito quin sit legendum *adjurantis est*.

242. Barthius scribendum putat *rapta pro capta*. Sed membranae constantiter habent *capta*, et paulo post occurrit *raptus*. Neque male est *capta*, ut bello captus, dolis captus, pisces jaculo aut hamo capti. Torn., mendose, *captum*.

245. Psych. vers. 792, *Lacteolam mentitus ovem*. Vide comment. ad vers. 165 hymni S. Eulaliæ. Stabula ovium vocantur *caulæ* ex Græco nomine, c detracto: nam Græci *αυλας* dicunt. Fortasse Paulinus hoc etymon respexit de Reditu Nicotæ: *Nunc oves facit duce te gregantur Pacis in aulam.*

246. Hæc valida mihi videtur conjectura ut credamus Hippolytum fuisse episcopum, quod scilicet Valerianus, Christi sacer, sacro Hippolyto esset futurus comes in cælo, sacerdotii sive episcopatus, ut ego puto, ratione. *Raptus* pro defunctus verbum est

sacræ paginae, ut denotetur alium e periculis hujus mundi in cælum eripi. Post hunc hymnum in Vat. B et Mar. ponitur passio S. Cypriani.

Exscripsi titulum ex Mar. et Rat. In Vat. A et Weitzio, *Passio apostolorum Petri et Pauli*. Ald. et Heins. addunt *beatorum apostolorum*. Hæc passio in Mar. et Vat. B sequitur post passionem S. Cypriani, ut in Weitzio.

1. Heinsius conjectabat, *quid sic Romam per omnem cursitant, ovariantque?* Cellarius secutus est hanc conjecturam: quæ mihi etiam placet, quamvis lectio codicum recte procedat, neque careat elegantia. Ad festum diem apostolorum celebrandum multi olim undique conveniebant, etiam episcopi. Vide ep. Paulini 13 ad Severum, et 16 ad Delphinum.

2. Etymologiam verbi *ovare*, a glossa indicant, comprobant Servius et Plutarchus. Alii cum Festo *ovare* deducunt a clamore quem edere solent victores, geminata littera o; alii ab *evae*, bacchantium voce. Adisis Becmanum de Origin.

5. Hæc Prudentii aliorumque opinio fuit, SS. Petrum et Paulum eodem anni die, sed non eodem anno martyrium subisse. Prudentius hanc suam opinionem clarius explicat vers. 21, *Ut teras orbis iter, etc.* Joannes M. Brassicellensis in Indice librorum expurgandorum, quem num. 184 in not. proleg. addidit, hanc sententiam censura perstringit, quod contraria sit communi opinioni, quamvis fateatur illam defendi ab Augustino et Aratore. Vide pag. 262 et 262 ejus Indicis. Eminentissimus card. Steph. Borgia in celeberrimo suo opere, *Vaticana Confessio beati Petri*, multa affert quibus tum aliæ antiquitatis ecclesiasticæ illustrari possint, tum fere totus Prudentii hymnus facilius intelligi. Hanc ipsam questionem ad examen revocat, et fatetur S. Augustinum idem sensisse ac Prudentium, serm. 295 in nativitate apostolorum Petri et Pauli, et serm. 381 de natali, ubi ait: *Natalitio ergo Petri passus est Paulus*. Neminem alium ex antiquis Latinis scriptoribus eadem sententiæ assertorem reperit, excepto Arato subdiacono, qui sæculo vi floruit, et lib. ii Hist. Apostolica cecinit: *Geminos, quos edidit astris, Non eodem tamen una dies, annique voluto Tempore sacrati regnum passio lucem.* E Græcis Photius in Biblioth. eccl. 276 locum S. Nili discipuli S. Joannis Chryostomi profert ubi affirmatur Petrum ante Paulum occur-

1190 Vidit superba morte laureatum. A
Scit Tiberina palus, quæ flumine lambitur pro-
[pinquo,

1191 Binis dicatum cespitem tropæis,
Et crucis, et gladii testis : quibus irrigans eas-
[dem

GLOSSÆ VETERES.

6. Superba, nobili. — Laureatum, coronatum, I.
9. Crucis et gladii, Petri et Pauli. — Testis, Tibe-

ris. — Quibus, tropæis, I.

COMMENTARIUS.

buisse. Justinum martyrem et Irenæum memoriam maudase Paulum quinque post Petrum annis martyrio coronatum, refert Metaphrastes, approbantibus Colomesio et Junio in notis ad epist. I S. Clem. ad Cor. Rupertus Tutiensis, qui anno 1124 sub Lotario III obiit, lib. vi de Operib. Spiritus sancti, cap. 10, ita habet : *Creditor ambos (SS. Petrum et Paulum), uno eodemque unius ejusdemque diei anno inclyto celos decorasse martyrio; non tamen desunt qui putent eodem quidem die, sed non eodem martyrium complevisse anno. Unde idem, qui supra, Unus utrumque dies, etc. Communiori sententiæ de eodem anno et die martyrii SS. apostolorum magnum pondus adjecit celebre Gelasio I decretum de libris apocryphis in concilio Romano anni 494, quod sub Damaso celebratum falso dixit Chamiliardus, et, ut opinor, voluit dicere sub Gelasio : Cui data est etiam societas beatissimi Pauli apostoli, vas electionis, qui non diverso, sicut hæretici (al. hæresis) garrunt, sed uno tempore, uno eodemque die gloriosam mortem cum Petro in urbe Roma sub Cæsare Nerone agonizans coronatus est. Nihilominus anno 544 Arator subdiaconus Ecclesiæ Romanæ eandem sententiam, ut vidimus, expressit, cujus carmina ut publice recitari juberet, Vigiliam papam literati omnes doctissimique rogaverunt, ac revera summo plausu in ecclesia S. Petri ad Vincula recitata sunt. Eodem Aratore recitante, distinctis diebusambo libri septem vicibus sunt auditi, cum unius meditationes libri tantummodo legeretur propter repetitiones assiduas, quas cum favore multiplici postulabant. Vide Labbeum tom. I Biblioth. mss. pag. 668. Igitur sententia Prudentii non tam male audiebat tunc Romæ quam videri possit, si solum decretum Gelasio consideretur. Accedit S. Gregorius Turonensis de Gloria martyrum cap. 29 lib. I : *Paulus ve o apostolus post revolutum anni circulum ipsa die qua Petrus apostolus passus est, apud urbem Romanam gladio percussus occubuit.* Ruinartius in notis ait deesse hæc verba post revolutum anni circulum in quodam codice : *quæ lectio, etsi conformior veritati videatur, incertum tamen illi est an sit sincerior.**

6. Prag., mente : lege morte. Paschalius, de Coronis lib. viii, cap. 10, probat laureatum significare victricem, et interdum pro triumphante poni, ut hoc loco a Prudentio.

7. In editione Parmensi vitiatum est metrum, transpositis ita verbis, *quæ lambitur flumine*; in nota recte *quæ flumine lambitur*. Teolius ait in omnibus mss. *Vult esse lambitur, non labitur*. Sed dubium non est quis in Vat. Q et aliis sit *latur*; quod legit Marietus in Vat. A, B, Rat., Prag. In Vat. P, Oxon., Thuan. a manu prima, Egm., Pal., Fabr., Parrh., *Lambitur*. Heinsius edidit *latur*, sed putat casu *latur* *Scit Tiberina palus, qui flumine lambitur p. opinquo, Binis dicatum cespitem tropæis*. Scilicet cespes *lambitur*, non *palus*, ut infra de eodem Tiberi : *Qua stringit annis cespitem sinistrum*. Addi potest similis loquendi ratio ex Amniano lib. xxvii, *Ister, qua Romanum cespitem lambit*. Mihi non displicet conjectura, quamvis Teolio nimis dura et coacta hæc videatur constructio. Cæterum nihil mutaverim, repugnantibus mss. Cellarius in igniter allucinatus est, qui non solum edidit *qui lambitur*, verum etiam falsissimam notam subjecit : *Ita mss. Vu'go, quæ labitur*. Giselinus affirmat in quodam ms. esse *quæ lambitur*, in Daventriensi *quæ lambit ex propinquo*. Sed additurumque de Rhodano Lemanum allambente, similibusque fluminibus recte dici posse; de paludibus

autem ad montium radices scaturientibus, ac in vicinos amnes perenniter sese exonerantibus, non item. Nihilominus mihi arridet *quæ lambitur*, ita ut palus Tiberina intelligatur esse campus Tiberi proximus, *quem idcirco paludem vocat, quia stagnantibus aquis vel ob pluvias immodicas, vel ob fluminis inundationes frequenter operiebatur*, ut egregie explicat laudatus Em. card. Borgia. Ex quibus verbis recte colligit locum in quo S. Petrus martyrium subiit non fuisse montem Janiculum, ut recentiorum tenet opinio, sed planitiem eam quæ Tiberim inter et montis Vaticani radices excurrit: quod allatis aliis antiquitatis monumentis uberius confirmat. Hanc sententiam ita explicatam non satis intellexisse videtur Teolius, nisi fortasse novam aliquam ipse excogitavit. Ita enim ait in admonitione ad hunc hymnum : *De loco autem paratio non est. Quantumvis enim speciosæ sint recentiorum conjecturæ, qui sanctos apostolos diversis in locis animadversos fuisse contendunt, conjecturæ tamen sunt, quibus nemo prudens rerum æstimator testem antiquum sanæ, ac sinceritate, et eruditione ubique commendatum præferendum esse non fateatur. Cum itaque Prudentius aperte dicat vers. 9 eandem paludem, quæcunque illa fuerit, utrorumque apostolorum sanguine imbutam fuisse, uno eodemque loco sanctos apostolos martyrium complevisse in dubium revocare non audeamus : uti nec, certis deficientibus monumentis, quisquam locum ille definire. Rem totam accurate discussam, ac summa eruditione pertractatam vide apud illum riss. præf. Stephanum Borgia, etc. Verum aperte doctissimus card. Borgia pag. 84 et 85 assertionem Petri Comestoris tuetur, Paulum gladio occisum in catacumbis versus occidentem, Petrum crucifixum in Vaticano, in vico scilicet qui est extra civitatem, ubi fiebant dolia; et pag. 89 ait : *Locum ubi doctor gentium gladio percussus occubuit, nemo clarius quam S. Gregorius Magnus expressit, cum basilicæ S. Pauli massam ad Aquas Salvias donaret. De qua massa sive possessione ad Aquas Salvias ait S. Gregorius : In qua palmam sumens martyr capite est truncatus, ut videri potest apud cl. præsulem Galletium antiquitatis cultorem eximium, Inscription. Rom. infini ævi, t. I, p. 5.**

8. Per cespitem intellige gramen, campum. Infra vers. 46, *Qua stringit annis cespitem sinistrum*. Weitzius ad vers. 50 hymni S. Vincentii putaverat cespitem hoc loco sumi pro ara. Cespes campi Tiberini binis tropæis dicatus dicitur. Caius, sive Gaius presbyter Romanæ Ecclesiæ sub Zephyrino Romano pontifice sæculo II, apud Eusebium Hist. eccles. lib. II, cap. 25 : *Ego autem apostolorum tropæa possum ostendere. Nam sive in Vaticanum, sive ad Ostiensem riam pergere velis, invenies tropæa eorum qui ecclesiam hanc fundaverunt. Tropæa apud Prudentium et Caium sunt sepulcra martyrum qui palmam martyrii consecuti sunt. S. Hieronymus epist. ad Marcellam : Est ibi (Romæ) sancta ecclesia, sunt tropæa apostolorum, ad hæc et tituli. Fortasse tropæi nomen magis proprie apostolorum Petri et Pauli sepulcris tribuebatur; tituli etiam alia sepulcra, eisque in ædificata ecclesiæ vocari solebant. Fortunatus hæc tropæa propugnacula appellavit lib. III, carm. 7. A facie hostili duo propugnacula præstant, Quos fidei turres Urbis caput orbis habet. Supra, vers. 2, occurrit *triumphus apostolicus*. S. Ambrosius similiter de SS. Gervasio et Protasio epist. 22 : *Ervuntur nobilis reliquias e sepulcro ignobili, ostenduntur celo tropæa.**

9. Egm., et crucis, et gladii testes. Heinsius parum hic vidit; ait enim ita in Egm. legi, ut ad herbas, ac

- 10 **1192** Bis fluxit imber sanguinis per herbas. A
Prima Petrum rapuit sententia, legibus Neronis
Pendere jussum præminente ligno.
Ille tamen veritus celsæ decus æmulando
[mortis
Ambire tanti gloriam magistri,
15 Exigit ut pedibus mersum caput imprimant su-
[pinis,
Quo spectet imum stiptem cerebro.
Figitur ergo manus subter, sola versus in ca-
[cumen :

- 1193** Hoc mente major, quod minor figura,
Noverat ex humili cœlum citius solere adiri :
20 Dejecit ora, spiritum daturus.
Ut teres orbis iter flexi rota percucurrit anni,
Diemque eundem sol reduxit ortus,
Evomit in jugulum Pauli Nero fervidum furo-
[rem,
Jubet feriri gentium magistrum.
25 Ipse prius sibimet finem cito dixerat futurum,
Ad Christum eundum est, jam resolvor,
[inquit.

GLOSSÆ VETERES.

12. Præminente, eminente, atto patibulo, l.
13. Veritus, timens. — Celsæ, quæ est illa gloria.
— Æmulando, imitando, l.
14. Ambire, desiderare, l.
15. Exigit, rogat, exegit, petiit. — Supinis, eleva-
tio, l.
16. Quo, ut, l.

17. Subter, aa terram. — Sola, plantas, l.
18. Mente major, humilior. — Minor, despectior.
— Figura, honore, l.
B 21. Ut teres, sicut rotunda; circulus, l.
23. Evomit, emittit, l.
24. Feriri, puniri, l.
26. Eundum, contendendum, l.

COMMENTARIUS.

ad imbrem sanguinis referatur testes. Vera lectio est testis, et refertur ad Tiberinam paludem, non ad imbrem sanguinis. Sententia est : Scit Tiberina palus testis crucis et gladii, quibus, scilicet cruce et gladio imber irrigans sanguinis bis fluxit per easdem herbas. Teolius ex hoc versu arguit eodem in loco Petrum et Paulum passos. At Prudentii mens est in eisdem campis Tiberinis utrumque martyrium contigisse, non in eodem omnino loco paludis Tiberinæ : designat enim locum martyrii, sed non locum loci, ut cum jureconsultis loquar. Sic ait, Tiberinam paludem scire, respitem dicatum binis sepulcris; et prostea clare distinguit et separat hæc ipsa sepulcra : *Dividit ossa duum Tibris*. Sic etiam ait, *easdem per herbas*, cum non eodem anno martyrium astruat : et *bis fluxisse sanguinem*, cum Petrum affirmet cruci affixum. Hæc enim omnia aliud sonant, aliud significant : quanquam fortasse etiam sanguis Petri fluxit. Hieronymus epist. 23 ad Castrutinum plus dixit : *Quid Petro, quid Paulo sublimius? Neronianum gladium cruentarunt*. Sagittarius cap. 6 de Cruciat. plures Patres allegat qui geminum hoc mortis genus de Petro et Paulo sub Nerone confirmant.

11. Weitzius ait a nonnullis dubitari Romæne an apud Hierosolymam Petrus cruci sit affixus. Scio a nonnullis dubitari, sed hæreticis. At quid respondent toti antiquitati, in qua tot sunt qui affirmant Petrum Romæ martyrium subisse, nullus qui neget? Videri possunt testimonia apud em. cardinalem Borgiam collecta.

13. Egm., Widm., supra, Vat. P, æmulandæ : metrum æmulando poscit. Cur Petrus inversis vestigiis cruci affligi postulerit, hanc eandem rationem reddunt Egesippus, Hieronymus, Chrysostomus, Augustinus, Eutychius Ægyptius, Maximus et alii. De hac inversa Petri crucifixione concinnum exstat Petri Labbei elogium, quod Sagittarius cap. 8 de Cruciat. exscripsit.

14. Hailsh., tantam. Egm., tangi, male, pro tanti.

15. Gis. ad oram, pedibus versum. Ald. imprimat : melius imprimant.

17. Parrhasius male, solo pro sola : quod est a solum sol., non a solea, sublato e, ut ait glossa. Diversa crucifigendi genera exponit Seneca in Consolat. ad Marciam cap. 20 : *Video isthic cruce, non unius quidem generis, sed aliter ab aliis fabricatas. Alii capite conversos in terram suspendere; alii per obscena stiptem egerunt; alii patibulo brachia explicuerunt*. S. Petrum capite deorsum demisso fuisse affixum cruci Origenes narrat apud Eusebium lib. III Hist. eccles., cap. 1 : *Qui ad extremum Romam veniens, cruci suf-*

fixus est capite deorsum demisso : sic enim ut in cruce collocaretur oraverat. Consentiant Egesippus de Excidio Hierosolym. cap. 2, lib. III; Abdias (quisquis est) auctor Historiæ Apostolorum, quamvis apocryphæ; Palladius in dialogo de Vita Chrysostomi; Augustinus serm. 28 et 29 de Sanctis; Eutychius Ægyptius patriarcha Alexandrinus in Originibus Ecclesiæ suæ; S. Maximus serm. 1 Natal. apostolorum Petri et Pauli; Hieronymus cap. 1 de Script. eccles.; S. Ambrosius lib. 4 de Interpellat. Job et David., cap. 1; S. Gaudentius episcopus Brixiensis in serm. de SS. apost. Petro et Paulo; S. Joannes Chrysostomus homil. in princip. apost.; S. Gregorius Nyssenus in orat. 8 de beatis, alique innumeri : ut temere nonnulli hæc de re dubitare visi sint. In Breviar. Mozarab. exstat ist hymnus qui S. Ambrosio tribuitur, ubi id clare affirmatur : *Verso crucis vestigio, etc.*, et in orationibus ad matutinum : *Cum et Paulus dissolvi cupiens gladio necatus interiit, et Petrus inversis se poscit vestigiis crucifigi*. Rupertus Tuitiensis, lib. VI de Operib. Spiritus sancti, cap. 10, hos ipsos Prudentii versus allegat : *Super hoc quidam fidelis, et in fide laudabilis metricæ canens ita dixit : Figitur ergo manus, etc.*

20. In nonnullis vulg., defecti; in aliis, hora. Corrigere dejecit ora.

21. Vat. B, Q, Mar., Prag., Rat., Weitz. cum suis, Thuan., Ox. pro div. script., Parrhasius, retro. Ald. — Ed., Vat. P. et alii, rota. In Alex. hic et sequens versus desiderantur.

23. Vat. A, cruorem; supra, furorem.

24. Intellige feriri gladio, quod supra indicavit. S. Augustinus sæpe feriri simpliciter dixit, ut epist. 260 : *Si non solum subito feriri juberentur, verum etiam in loco proximo ferirentur*. Vide Sagittarium cap. 7 de hac formula gladio feriri. Cum gladius communis esset omni populo, securis vero propria Romanorum, gladio quam securi feriri magis erat ignominiosum. Victimæ immolandæ securi cedebantur. Vide Baronium ad annum 226, num. 3. Cæsar millardus hoc discrimen non advertit, cum non solum mel affirmet Paulum securi percussum, quod nemi nisi ignotum esse dicit. Prudentius, ut potestatem præcipuam Petro libens concedit, ita præcipuam laudem docendi gentes Paulo. Hanc distinctionem recte exprimit Breviarium Mozarabicum in capitalis ad Benedictum in hoc festo : *Cum potius tendentes ad regnum cœlestia, quo Pauli docentis adduxerit pietas, intravit Petri potestas*.

25. Prag., inepte, Cato, et supra glossa, sapienter. Lege cito.

26. Parrhasius distinguit Ad Christum eundum

a : protrahitur, poenæ datur, immola- A
 [tur ense,
 Dextra Petrum regio tectis tenet aureis rece-
 [ptum,
 ora vatem, non dies sefellit.
 Canens oliva, murmurans fluente.
 Dividit ossa duum Tiberis, sacer ex utra-
 [que ripa,
 Namque supercilio saxi liquor ortus excitavit
 1195 Frondem perennem chrismatis fera-
 [cent,

GLOSSÆ VETERES.

regio, aquilonaris plaga. -- Aureis, no-

albescens, candens, a canitie dicta, al-
 caneo canes. — Fluente, orta aqua, I.

34. Fontem, baptisterium. — Chrismatis, unctionis
 oleo baptizati unguuntur, Vat. A. — Fontem, baptiste-
 rium perpetuum. — Feracem, fertilem, I.

COMMENTARIUS.

inquit. Epist. II ad Tim. II, 6 : Ego
 or, et tempus resolutionis meæ instat.
 epist. ad Philipp. I, 23, Desiderium ha-

ins, depravate, Hæc mora quæ trahitur,
 'molestatur ense. Ald. et nonnulli vulg.
 ut nec mora protrahitur.

autem. Emenda vatem.

um sepultum fuisse in Vaticano, et S.
 Ostiensi certior est sententia. Non-
 mbis eorum corpora in hæc loca ubi
 Cornelio pontifice Romano translata
 li: idoneis auctoribus affirmant. Vide
 Vita et Morte sanctorum cap. 68 et
 men nequit aliquandiu corpora beato-
 rum in catacumbis occultata fuisse :
 uti et S. Gregorii Magni testimonii de-

receptum : corrigendum receptum. Hic
 urea templi Vaticani memorantur, ut
 ica S. Pauli. Peveratus ad hunc versum
 : verba Pomp. Ugonii ex scheda ms.
 : habebat : Aug. Constantinus basilicam
 tolo ex rogatu Silvestri episcopi in templo
 usit in loculo corpus S. Petri. Ipsum lo-
 ce ære Cyprio conclusit, quod est immo-
 supra ex columnis porphyreticis. Hæc con-
 nit sub ciborio usque ad tempora nostra,
 altaribus S..... et alias columnas viti-
 Græcia perduxerat, et exstant hodie.
 crucem lib. 156. Quæ verba mendis in-
 facile inteliges : sed tanti non est ea

canans ; supra, recte, canens. Prag.,
 B, Q, olivo. Rat., olivæ. Ald., oliva, et
 Plerique, ut editum est. Etiamnum oli-
 virescunt. Weitzius ait prope tem-
 plum ortum fontem ex quo S. Petrus sui
 odes baptizaverit, de quo loquitur Pru-
 ent errore animadverti et correxi ad
 co in quo martyres passi sunt, etc. A
 rem hausit Weitzius.

us ad an. 584, num. 24, in his Pru-
 us baptismalem ecclesiæ Vaticanæ fon-
 . Eodem respiciunt glossæ veteres. At
 a Prudentio describit fontem magnifico
 ante fores templi Vaticani, quo ora ma-
 rent fideles antequam ecclesiam ingre-
 s hoc fonte Paulinus epist. 33 ad Ale-
 13 ad Pamachium ed. post., qui epulum
 mnibus Romæ pauperibus in basilica
 principis : Quanto ipsum apostolum at-
 io cum totam ejus basilicam densis inopum
 vias, vel qua sub alto sui culminis mediis
 arbus longum patet, et apostolico eninus
 ne ingredientium lumina stringit, et corda
 qua sub eadem mole tectorum geminis
 ticibus latera diffundit ; quæve præsentio
 fusa vestibulo est, ubi cantharum sinistra
 oribus nostris fluente ructantem fastigiatus
 velus ornat. et inumbrat, non sine mystica

specie quatuor columnis salientes aquas ambiens. Decet
 enim ingressum ecclesiæ talis ornatus, ut quod intus
 mysterio salutari geritur, spectabili pro foribus operis
 B signetur. Similem fontem postea Leo Magnus ante
 Ostiensem S. Pauli basilicam condidit, quem Enno-
 dius celebrat : Unda lavat carnis maculas, sed orimina
 purgat Purificatque animas mundior amne fides. Quis-
 que suis meritis veneranda sacraria Pauli Ingredieris,
 supplex ablue fonte manus. Perdiderat laticum lon-
 gæra incuria cursus, Quos tibi nunc pleno cantharus
 ore vomit. Provida pastoris per totum cura Leonis.
 Hæc ovibus Christi larga fluente dedit. Hunc morem
 veterum Christianorum lavandi manus et ora ante
 fores ecclesiæ, aut interius sacrarium, confirmat
 Eusebius lib. x, cap. 4, et indicat Tertullianus lib.
 de Oratione, cap. 11 : Quæ ratio est, manibus qui-
 dam ablutis, spiritu vero sordente orationem obire?
 Apud ethnicos eadem fuit consuetudo. In Christia-
 norum ecclesiis vas aquæ lustralis ad expianda pec-
 cata venialia, quod nunc cernitur, his quos d'xi fon-
 tibus successit. Et fortasse sæctioribus diebus
 majoris hebdomadæ Christiani veteres ecclesiam in-
 gressuri manus et ora non lavabant, ad doloris sen-
 sum de passione Domini indicandum : unde originem
 traxerit consuetudo non adhibendi aquam lustralem
 feria 5 et 6 ejus hebdomadis. Martii anno 1786
 prodiit opusculum quo hæc consuetudo improbat.
 Jam anno 1782 editum fuerat Perusiæ volumen in 8
 quo quatuor opuscula Italice scripta continentur,
 quorum primo auctore G. C. hujusmodi usus refel-
 litur, tribus aliis prorsus anonymis defenditur. Jam
 si Prudentii versus cum veteri illa consuetudine, cum
 Paulini et Ennodii verbis conferantur, planum fiet
 non de fonte baptismali illum locutum, sed de fonte
 ante fores templi collocato. Ait igitur Prudentius re-
 gionem in qua sepultus erat S. Petrus aureis sub tectis,
 olivis et fluente esse conspicuam : nam aqua in
 monte scaturiens frondem (ita enim lego) oleæ exci-
 tat et alit : inde per marmora et clivum ad viridem
 natationem sive receptaculum confluit. In interiori
 parte tumuli sive ædificii e cantharo labuntur aquæ,
 et in stagno volvuntur. Pictura tholi tingit undas, et
 vicissim musci ab auro relucunt, et aurum a muscis
 virescit ; aqua cærulea a rubro colore supernæ pic-
 turæ trahit umbram sive imaginem, et lacunar flu-
 ctibus videtur moveri. Pastor sive pontifex Romanus
 suis ovibus exhibet hæc fluente.

34. Dixi vers. sup. legendum esse frondem ; et ita
 revera legunt Vat. B, Alex., Mar., Prag., Rat., Weitz.
 cum plerisque suis, Gis. ad marg., Sich., Thuan.,
 duo Torrent., Heins., Cham. Et, ut Prudentius dicit
 nunc frondem perennem, ita vers. 175 Dittochæi de
 monte Oliveti, Frondibus æternis præpinguis liquitur
 humor. Janningus tom. VII Junii etiam legit fron-
 dem perennem, et interpretatur oleam. Nihilominus
 Parrhasius, Ald. ac multi mss. legunt fontem, quod
 expresserunt Cellarius et Teolius ; quanquam hic non
 vere affirmat omnes Vatt. præter unum habere fon-
 tem. Chamillardus etsi legat frondem, tamen in liquore
 orto, de quo vers. super., intelligit ex mente Pru-
 dentii erupisse aliquem fontem in morte S. Petri, ut

- 35 **1196** Nunc pretiosa ruit per marmora, lubri- A 40 Musci relucent, et virescit aurum.
[catque clivum, Cyaneusque latex umbram trahit imminentis
Donec virenti fluctuet colymbo. [ostii :
Interior tumuli pars est, ubi lapsibus sonoris
Stagnum nivali volvitur profundo. Credas moveri fluctibus lacunar.
Pastor oves alit ipse illic gelidi rigore fontis,
1197 Omnicolor vitreas pictura superne tin- Videt sitire quas fluenti Christi.
[git undas, 45 Parte alia titulum Pauli via servat Ostiensis,

GLOSSÆ VETERES.

35. Ruit, *oleum*. — Lubricatque, *flectit*. — Clivum, *deceitas montis*, I.

36. Colymbo, *natatu*, Mar. Prag., *nat tu*; nam *Græce colymbu natate dicitur. Natatu : fructu olivæ. Corymbi racemi hederarum; colymbi tubi per quos currit aqua per loca occulta*, I. *Colymbi tubi dicuntur*, Vat. A.

38. Nivali, *candido*, I.

39. Superne, *desuper*, *adverbium*. — Tingit, *colorat*; *pictura*, I.

40. Musci, *viriditates*, Vat. A. *Qui ibi picti erant*. — Relucent, *ex auro*, I. — Aurum, *ex musco*, I. *Lumina aureæ affixæ laquearibus*, Vat. A.

41. Cyaneusque, *viridis*, *vitreus*; *viridis*. *Cyane gemma est Scythiæ coruscans; interdum nitore pura est, et punctalis; interdum micantibus auratis varians punctulis*. — Ostri, *rubei coloris : ostrum purpuræ liquor ab ostrea, quæ Græce testa dicitur. Genus maris bene olentis*, I. *Lazureus, vel purpureus*, Vat., A. *Albus lapis*, Mar. — Umbram, *imaginem*, Vat. A.

43. Pastor, *Petrus*, I., Vat. A. — Rigore, *algore*, I.

44. Fluenta, *doctrinam*, I.

45. Ostiensis, *Portuensis*, ab Ostia : *proprium nomen loci*, I.

COMMENTARIUS.

tres erupisse in morte S. Pauli memoriae proditum est. At Prudentius loquitur de fonte qui in monte vicino scaturiebat. Peveratus, qui cum Hieronimo putat sermonem esse de fonte baptismali, legit *fontem*, et putat eum cum ipso cœmeterio omnino destructum, ita ut nullæ superint reliquiae, nisi forte quod circa posterioris crepidinem insidias, et sub arce Vaticanæ porticibus etiamnum aquarum scaturigines conspiciuntur quarum aliquot in limpidissimum fontem corripavit Urbanus VIII, versibusque exornavit, et postea fons Liberii papæ, ac Damasi in aream Vaticani palatii ab Innocentio X deductus ac inspuratus est, qui historiam Liberii pontificis sacro populum ablucantis baptismate marmori exculpendam curavit. Verum hic ipse fons Liberii et Damasi, et non alius baptismalis a Prudentio est descriptus. Versus Damasi legi possunt in ejus operibus et apud Baronium; nihil enim habent ex quo argui possit ad fontem baptismalem describendum fuisse compositos. Baronius ipse assentitur a Paulino Nolano descriptum fuisse fontem atrii basilicæ Vaticanæ. Paulinus autem cum Prudentio mire consentit. Addit Baronius aliam inscriptionem Damasi, ubi clarior sit mentio baptismatis; sed minime constat eam ad basilicam Vaticanam pertinere. Imo existimo tempore Damasi non aliud existitisse Romæ publicum baptisterium nisi ad S. Joannem Lateranum, quod unum nominat Prudentius lib. 1 contra Symm., vers. 586 et seq.

35. Ald., Mar. a prima manu, *marmura* : lege *marmora*. Ox., *lubricatque clivo*; id est liquor fuit lubricus per clivum. Aliud *lubricat clivum* significat, scilicet ab humore clivum lubricum reddi.

36. Urb., mendose, *fluctu et colymbo*. Alex. a prima manu, Thuan., Gis. ad oram, *corymbo*. In notis ait Gicelinus se expressisse Daventriensem his de causis. Primum quod *κολυμβος* inter vocabula ecclesiastica usitata non sit numerandum, deinde quod natus in tepte rivulo affingatur; postremo quod paulo ante regionem ubi sepeliebatur B. Petrus, dixit *canere oliva*. Hic igitur idem repetens ait, rivulum ubi per pretiosa marmora ruerit, clivumque lubricarit, fluctuare virentibus corymbis, id est ramulis et foliis olearum. Heinsio non arridet *corymbo*, quia id ad *olivam* referri posse non videtur; et *colymbades olivæ* apud Plinium, Columellam, alios occurrunt : quæ ita dicebantur, quod muricæ, qua erant conditæ innatarent. Multi alii *colymbades olivas* in *colymbo* cogitant; sed non video qua ratione *colymbus* poni possit pro oleis, quamvis olivæ a colymbo, sive natione *colymbades* dicantur. Parrhasius scribit *colymbo*, et ait colymbum esse labrum quo defluens unda exepitur. Jauningus colymbum explicat cana-

lem sive aquæductum. Ugnitioni colymbus est herba crescens in aqua, vel thyrsus virens, vel aquæductus. Mihi videtur colymbus esse natatio, sive locus aut stagnum natationi aptum; et consentiunt glossæ Isido. i : *Colymbus, Locus ubi vestes mundantur*. Lamprius in Vita Heliogabali : *Marinæ aquæ colymbos exhibuit in mediterraneis locis* : hoc est piscinam et natationem, ut explicat Salmasius. Lupius in dissertatione de baptisteriis Christianis, etsi Prudentii verba intelligat de baptisterio Vaticano, tamen multa affert ex quibus arguit *colymbos* et *colymbethras*, sive natorias promiscue de lavacris sacris et profanis dici consuevisse. Pro *colymbus* nonnulli scribunt *colymbus*.

37. In medio illo stagno, seu concha, et colymbo erigebatur moles cum cantharo, ex quo aquæ labebantur in stagnum ipsum : nisi si forte cantharus de quo loquitur Paulinus, in aliquo angulo ad usum lavandi manus erat expositus. Conjectebam *interior tubuli pars est*.

38. Mar. a prima manu, Hailsbr., Prag., Rat., Parrhasius, *nivale* : melius *nivali*. Teolius *nivali* interpretatur *candido*. Verius, ut puto, *gelido*, ut mox *gelidi rigore fontis*.

39. Cauchius perperam, *pictura superba*. In *superne* postrema rite corripitur, ut ostendit Gifaninus in e breve.

41. Paulinus aiebat *Fastigiatus solido ære tholus ornat et inumbrat*.

43. Nonnulli vulg., *adit* : lege *alit*. Glossæ *pastorem* intelligunt S. Petrum in verbis *pastor alit*, fortasse ex veteri nomenclatura qua S. Petrus *nutritor* in antiquis monumentis appellatur, ut ex lib. Pontificali constat. Prudentius lib. 1 in Symm. vers. 585, *Quo cinis i/le latet genitoris amabilis obses*. Ita vocat S. Petrum. Eminentissimus cardinalis Garampius singulari doctrina et eruditione ubique notus, dum nuntium apostolicum ad Cæsarem ageret, in diplomate dato Varsaviæ 14 Februarii 1774, antiquitatem imitatus, principem apostolorum *pastorem ac nutritorem nostrum* opportune nuncupavit. Prudentius autem hoc in loco Romanum pontificem designat, et probabiliter ipsum Damasum, qui fontem construxit. Ennodius in versibus quos ante retuli, Prudentium æmulatus videtur : *Provida pastoris per totum cura Leonis Hæc ovibus Christi larga fluenta dedit*. In Prudentio *gelidi rigore fontis* accipitur rigor pro magno frigore.

44. Parrhasius, Vatt. B, Q, Mar., Prag., Rat., Weitz., Gis., Heins., videt. Alex., Urb., Egm., Vat. Q, Ald., vidit.

45. Ald., *Pauli titulum* : lege *titulum Pauli*. Pro-

Qua stringit annis cespitem sinistrum. A 50
1198 Regia pompa loci est : princeps bonus
 [has sacravit arces,
 Lusitque magnis ambitum talentis.
 Bracteolas trabibus sublevit, ut omnis auru-
 [lenta

Lux esset intus, ceu jubar sub ortu.
1199 Subdidit et parias fulvis laquearibus
 [columnas,
 Distinguit illic quas quaternus ordo.
 Tum camuros hyalo insigni varie cucurrit
 [arcus :

GLOSSÆ VETFRES.

Cespitem sinistrum, *meridianum, versa vice ad
 item civitatis. Sinistram ripam dicit, id est me-
 um, versa vice ad occidentem, l.*

Princeps, *Constantinus, l., Vat. A. — Arces,
 Petri et Pauli, Vat. A.*

Lusitque, *ornavit, quasi ludendo fecit. — Am-
 circuitum, l.*

Bracteolas, *trabes cum bracteolis, laminas. —
 it, circumdedit, junxit, a liniendo. — Auru-
 saro plena. l.*

51. *Parias, candidas, marmoreas. — Fulvis, rubeis,
 auratis, l.*

53. *Camuros, curvos, Vat. A. Recurvos, Prag.
 Curvos, introrsum respicientes; curvos. Camurum
 Græce curvum; inde camerata domus cujus testudo
 curva est; inde camelum animal tortuosum. — Hyalo,
 vitro. Hyalum Latine vitrum dicitur. — Cucurrit, or-
 nando; pinxit. — Arcus, fornices, l. — Hyalo, vi-
 tro, Vat. A., Rat. — Cucurrit, pinxit, Rat.*

COMMENTARIUS.

tertium pedem semper facit spondæum, duos B
 et quatuor dactylos. Cellarius titulum ex-
 inscriptionem sepulcri, plerique basilicam ip-
 sianensem S. Pauli. Proprie Prudentius titulum
 erat sepulcrum, et peculiariter ossa sepulcro
 a, utitur enim verbo sibi familiari ad signifi-
 canda ossa in via Ostiensi esse condita, *servat*,
 enotatur corpora sanctorum expectare resur-
 rectionem. In Hippolyto, vers. 173, *Servat ad æterni
 iudicis ossa sepulcro*; quod pluribus prosequi-
 tur hymno Exsequiarum, vers. 125 et seqq.,
mascipe, terra, fovendum, etc. Vide alia ad vers.
 ad 18 martyrum.

Egm. male, *hac pro has*. Describitur basilica
 S. Pauli; neque enim *arces* sunt templa
 S. Pauli, ut in glossa dicitur, sed solum tem-
 pla Pauli: siquidem templum Ostiense soli S.
 consecratum est, templum Vaticanum soli S.
 Nonnulli viri, alioquin doctissimi, et qui Ro-
 mæ habitabant, affirmant templum Vaticanum in
 SS. apostolorum Petri et Pauli esse ere-
 ctum, quæ inscriptione ipsa, quæ litteris enormibus
 orebus templi Vaticani patet, satis refelluntur.

Arces de imperatore qui templum construxit
 licetur, ut apud S. Damasum de Constantina:
in templo victricis virginis Agnes. De quo au-
 ctoritate Prudentius sit intelligendus, non
 ut inter auctores. Plerique Constantinum pu-
 tate; alii Valentinianum. At ex veteri inscri-
 ptione etiamnum exstat in arcu majori Basilicæ, de
 quo id explicandum esse aperte demonstratur:
*ius cepit, perfecit Onorius aulam Doctoris mundi
 in corpore Pauli Placidie pia mens operis decus
 paterni Gaudet pontificis studio splendere Leo-
 diti olim hæc fuit inscriptio in opere Inscri-
 ptionum basilicæ S. Pauli Romæ 1654 in-fol.,
 multis aliis operibus repetita est. Theodosius
 Imperator Urbis præcepit ut curam basilicæ
 illi apostoli magnifice construendæ susciperet;
 us ad ann. 386 litteras Valentiniani, Theo-
 d. Arcadii nomine ad Sallustium datas ex cod.
 non descripsit, ex quibus compertum est vete-
 ras basilicam a Constantino erectam debuisse de-
 novamque amplioreni construi.*

Vat. A, mendose, *elusit*. Fabr., Gis., *clausitque*.
 Iselinus in nota ait *lusitque*, et explicat, adeo
 licet erexit, ut sumptibus pepercis: e non videat
 in prima quidem editione Giselinus amplexus
lusitque; sed ejus explicatio inepta est. Lu-
 ro *pingere* a Prudentio dicitur lib. II in Symm-
 I, *Aucta coloratis auferet ludere fucis*. In Hip-
 polyto 130, *Luserat e mintio russeolam saniem*. Me-
 morasse leges *clausit pro clausit*: quo spectat
 ad *sublevit*, quæ transposita videtur, et favet
 , et in cæteris *lusit*.

49. Widm., Vatt. A, Q, Mar., Prag., Rat., *sup-
 plevit pro sublevit*. Teolius glossam in duobus Vatt.
 invenit *sublevit*, quasi laqueare non tantum auro
 illitum fuisset, sed etiam laminis solidis substratum.
 In Egm. glossa est apud Burmannum in Antho., pag.
 317, *Bracteolas, laminas tenuissimas auri*. Pro auri-
 lenta Aldus cum Urb. scribit *aurulenta*. Dicit *aurulenta*,
 ut alibi *rorulenta* et *rosulenta*. Pro *aurulentus* solum
 Prudentium allegat Forcellinus. De hac consuetudine
 inaurandi trabes tectorum Lipsius de Magnit. Rom.
 lib. III, cap. 14. Arnobius lib. VI: *Sint ergo hæc licet
 aut ex molibus marmoreis structa, LAQUEARIBUS AUT
 RENIDEANT AUREIS; splendeant hic gemmæ et sidereos
 evomant variata intersitione (aliter interstinctione) ful-
 gores: terra hæc sunt omnia.*

50. Browerus ad Fortunat. pag. 60 ait Fortunatum,
 quod a radiis solaribus infusus, bonoque lumine tem-
 pla sæpe collaudat, Sidonii exemplo id fecisse. Sed
 uterque Prudentium auctorem habet. Sidonius, lib.
 II, epist. 10: *Intus lux mirat, atque bracteatum sol sic
 sollicitatur ad lacunar, Fulvo ut concolor erret in me-
 tallo*. Fortunatus, lib. III, carm. 7: *Ire, redire vides,
 radio crispante, figuras, Atque lacunar agit, quod ma-
 ris unda solet.*

51. Adhuc exstat in basilica S. Pauli quaternus
 ordo columnarum. Non esse *parias*, ut eas vocat Pru-
 dentius, recte notavit cl. Fea ad Vink. lib. I, cap. 2,
 qui opinatur eas in aliis antiquioribus ædificiis pro us
 fuisse collocatas, non vero in mole Hadriani, ut vulgi
 fert opinio. Dicunt vero *pariæ* a Prudentio per
 metonymiam, quæ una species pro paria ponitur, vel
 quia *parium* in sacris Litteris sumitur pro marmore
 pretioso. Paralip. I, xxix, 2. *Et marmor parium abun-
 dantissime*, ubi textus Hebraicus habet *lapides de
 Sais*.

53. Ald., Mar. a prima manu, Alex., Widm., *ca-
 myros*. Mar. a secunda manu, Hallsbr., *cameros*. Vat.
 A, Rat., Prag., Parrhasius, *camiros*. Vat. Q, Urb.,
 mendose, *carros*. Weitz., Gis., Heins., Vat. P et alii,
camuros. Pro *hyalo*, Prag. *hiala*; pro *varie*, Ald. *varia*;
 pro *cucurrit*, Mar., Rat., *percucurrit*: quæ omnia men-
 dose sunt scripta. Cauchius pro *cucurrit* malebat *re-
 curvat*; sed *cucurrit* verum est. Salmasius et aliquando
 Heinsius putabant *camurus cucurrit arcus*, ut arcus
 ipse cucurrerit, atque ita ediderat Fabricius. Sed
 princeps bonus est qui cucurrit camuros arcus, id est
 continenter ornavit hyalo insigni. *Currere* pro per-
 currere tum accusandi casu exstat apud S. Dama-
 sum de S. Agatha. Veteres verbis simplicibus sæpe
 pro compositis utebantur, ut *vertere* pro evertere.
 Camuros esse curvos glossæ docent, et confirmat Ser-
 vius ad vers. 53 lib. III Georg.: *Camuris hirtæ sub
 cornibus aures, id est curvis, unde et cameræ appellan-
 tur*. Quid autem significet quod imperator curvos
 arcus hyalo insigni varie percucurrerit, non satis adhuc

1200 Sic prata vernis floribus ren'dent. A 60

53 Ecce duas fidei summo Patre conferente dotes,
Urbi colendas quas dedit togatæ.

Aspice, per bifidas plebs Romula funditur pla-
[teas,

Lux in duobus fervet una festis.

Nos ad utrumque tamen gressu properemus
[incitato,

GLOSSÆ VETERES.

54. Sic, *sicuti*. — Vernis, *vernalibus*. — Renident, *splendent, vel refragant* (forte *refragant*), l.

55. Conferente, *tribuente*. — Dotes, *ornamenta*; *dos potest dici quidquid honorifice datur*, l. *Obsides*, Mar.

56. Togatæ, *ornatæ, nobili, pacificatæ*, l.

58. Lux, *lætitia, gloria*. — Una, *communis*, l.

Et his et illis perfrnamur hymn's.

1201 Ibumus ulterius, qua fert via pontis Ha-
[driani,

Lævam deinde fluminis petemus.

Transtiberina prius solvit sacra pervigil sa-
[cerdos.

Mox huc recurrit, duplicatque vota.

59. Incitato, *veloci*, l.

61. Pontis Hadriani, *Hadriannus fuit rex qui pontem ædificavit in Roma ad ecclesiam Pauli*, l.

62. Lævam, *Petri*, l.

63. Solvit sacra, *ad ecclesiam Petri*. — *Sacerdos, apostolicus*, l.

COMMENTARIUS.

explicatum est Giselinus ait: *Nunc vitreas fenestras intelligit, quæ fornicatis arcibus includi solent? an potius arcus illos camuros columnis parvis innixos vitreo colore, seu lumine fuisse perfusus?* Sententiam de vitreis fenestris, quæ fornicatis arcibus includi solent, amplexus est Fea in notis ad Winkelmannum lib. xii, cap. 5, et rursus tom. III, pag. 208, 209, qui Jünningi explicationem ab em. card. Borgia adoptatam rejicit. Janningus ait in notis mss. veteribus sui codicis esse glossam *pinxit pro cucurrit*, et ita verum exponit: *Princeps bonus Constantinus, qui utriusque basilicæ ambitum magnis lussit, illusit, seu pinxit curvatos, varie cucurrit, percurrit, distinxit, aut pinxit hyalo, seu vitro insigni*. Peveratus solum adnotat, in arcu triumphali exsculpi solitas varias rerum imaginem in triumpho pompam, ferculorum ordinem, ceteraque id genus in marmore exprimi hyalo distincta. Vera explicatio desumenda est ex his quæ adluce in quibusdam veteribus templis videmus, ubi cameræ et arcus musivo opere ornati apparent. De pictura musivi Plinius lib. xxxvi, cap. 25: *Pulsa deinde ex humo pavimenta in cameras transiere e vitro: novitium et hoc inventum. Agrippa certe in thermis quas Romæ fecit, figlinum opus encausto pinxit; in reliquis albaria adornavit: non dubie vitreas facturum cameras, si prius inventum id fuisset, aut a parietibus scenæ, ut diximus, Scauri pervenisset in cameras*. Seneca, epist. 86, *Vitro absconditur camera*. Statius, lib. 1, silv. 5, vers. 42, *Effulgent camera, vario fastigia vitro. In species animosque nient*. Symmachus, lib. viii epist. 41, *Novum quippe musivi genus, et intentatum superioribus reperisti, quod etiam nostra rusticitas ornandis cameris tentabit offigere, si vel in tabulis, vel in tegulis exemplum de te præmeditati operis sumpserimus*. Consuevit Bulengerum de Pictura lib. 1, cap. 8, et laudatum Fea lib. 1, cap. 2, *Hyalus*, sive, ut alii scribunt, *hialus* est vitrum aut crystallum: hoc autem loco sumitur pro tessellis vitreis, e quibus picturæ veteres musivæ fiebant. Hadrianus I in epist. data anno 787 ad Carolum regem, qua cultum sacrarum imaginum tuetur, sic ait cap. 19: *Itemque de sancto quarto concilio egregius atque mirificus prædicator S. Leo papa et ipse fecit ecclesias, quas in musivo et diversis historiis seu imaginibus pingens decoravit. Magis autem in basilica B. Pauli apostoli arcum ibidem majorem faciens, et musivo depingens, Salvatorem D. N. J. C. seu viginti quatuor seniores nom ne suo versibus decoravit*. Confer Ciampinium tom. I Vet. Monum. cap. 24. S. Paulinus de basilica S. Felicis a se condita in epist. 12, ad Severum: *Absidem solo et parietibus marmoratam camera musivo illusa clarificat*. Gregorius Turonensis lib. v Hist., cap. 45, *Ecclesiam fabricavit, quam columnis fulcivit, variavit marmore, musivo depinxit*. Hinc musivarum, de quibus cod. Theod. lege 2, de excusationib. artific., et Ciampinius loc. cit., ubi cap.

B 10 explicat musivum opus ex vitro colorato, quod parietibus ecclesiarum Urbis accommodabatur.

54. Prag., *renitent*; corrige *renident*. Horatius, lib. ii, oda 8, *Neque aureum Mea renidet in domo lacunar*.

57. Ald. mendose, *funditus*. Parrhasius, *per fidas: lege per bifidas*.

58. S. Gregorius Magnus commemorationem S. Pauli apostoli invexit, cum antea non nisi uno eodemque die festum SS. apostolorum Petri et Pauli celebraretur.

60. Mar. et Prag., *his, et illis*; metram poscit *his, et illis*. Egm., *profrnamur*.

61. Pons juxta molem sive sepulcrum Hadriani dicitur a Dione, quod Aelius Hadrianus imperator hic vocaretur. Cellarius, *Ibi*, inquit, *Paulum apostolum tradunt sepultum esse in via Ostiensi*. Fallitur egregie. Nam via Ostiensis non in ponte Aelio, aut ultra eum exstat, neque hoc in loco Paulus sepultus est. Cellarium fortasse decepit glossa, paucis veris multos errores comprehendens. Prudentius prius festum Vaticanum memorat, tum alterum via Ostiensis vers. seq.

64. Ald., *hic*; alii, *huc*. Testimonium hoc antiquissimum est de duabus missis in uno die ab eodem sacerdote celebratis. Revera in sacramentario Gelasiano duæ missæ peculiæ in festo SS. apostolorum Petri et Pauli describuntur, altera *In natali S. Petri proprie*, altera *In natali S. Pauli proprie*. Tertia est missa communis, ut extra basilicas SS. Apostolorum celebraretur. Ii dies in quibus plures missæ dicebantur, ut nunc in die Nativitatis Domini, *polyturgici* appellari solebant: de quibus videri potest Walafridus Strabo cap. 21 de Reb. Eccles. Olim plures hujusmodi polyturgici dies erant: nunc tantum in die Natalis Domini tres missæ celebrantur, et in Hispania tres in die Commemorationis omnium fidelium defunctorum. S. Ambrosius in hymno SS. apostolorum Petri et Pauli tribus in locis diversis eorum festum celebratum indicat: *Tantæ per urbis ambitum Stipata tendunt agmina: Trinis celebratur viis Festum sacrarum martyrum*. Fortasse missa quæ in sacramentario Gelasiano nocte celebranda præscribitur, in alia ecclesia peragebatur. Cancellierius, in opere de Carcere Tulliano, cap. 17, Torrigium et Constantium rejicit, qui in laudato hymno indicari putarunt locum carceris Tulliani; existimat enim tertiam ecclesiam, sive locum quo fideles in die festo SS. apostolorum Petri et Pauli confluerebant, fuisse Vaticanum, sive sepulcrum S. Petri: nam duas alias ecclesias fuisse affirmat Aquas Salvias, ubi gladio cæsus est Paulus; et Janiculum, ubi opinio erat Petrum cruci fuisse affixum. Negat autem Cancellierius hymnum illius operis S. Ambrosii a se repertum. At de antiquitate ejus hymni dubitari nequit: exstat enim in Breviario Mozarabico. Et quamvis Maurini inter hymnos Ambrosianos hymnum de apostolo Petro et Paulo non

se didicisse sat est Romæ tibi : tu domum
Diam bifestum sic colas memento. [reversus,
XIII HYMNUS.

PASSIO S. CYPRIANI MARTYRIS.

202 Punica terra tulit, quo splendeat omne
[quidquid usquam est :

1203 Inde domo Cyprianum, sed deors orb s
[et magistrum.

Est proprius patriæ martyr, sed amore et ore
[noster,

GLOSSÆ VETERES.

se didicisse, nam interrogavit, Dic, amice, quid
arsus populi? modo respondet, I.
nica, Africana.—Tulit, genuit.—Quo, unde, I.

2. Inde domo, de illa patria, ex illa.—Cyprianum,
scilicet tulit, I.
3. Ore, doctrina, I.

COMMENTARIUS.

nt, ut multos alios omiserunt, qui certo
brosiani, tamen hic hymnus legitur in edi-
risina operum Ambrosii 1661, tom. V, col.
pravata vero est lectio hujus strophæ : *Tanta
ambitum Stipata pendent agmina, Trinis ce-
viis Festa sanctorum martyrum.* Emenda-
turi in Hymnario V. Thomasi, ubi etiam hic
S. Ambrosio adjudicatur.

Id., Parrhasius, bis festum contra metri leges.
illis vulg., si colas : legendum sic colas. In
t Mar., post hunc hymnum sequitur hymnus
m Cæsaraugustanorum.

Inscribitur hic hymnus in Alex., Mar.,
in Aldo, *Passio Cypriani martyris.* Heins.,
beati Cypriani martyris. Weitz., *Passio beati
martyris et episcopi Carthaginensis.* In
vni junguntur hi versus, ut superiores. In
arum ita describitur : *Metrum Archiloicum
tetrametro bucolico, et tribus trocheis.* De
riani ante baptismum, quamvis taceat Pon-
idamus Augustino, qui serm. 311 ait : *Ipse
us) scribit, ipse testatur, cujus vitæ fuerit ali-
quam nefariæ, quam impiæ, quam improban-
testandæ.* Prudentius affirmat S. Cyprianum
artibus deditum fuisse, antequam nomen
dedisset. Plerique putant Prudentium ambi-
nominis deceptum, id de Cypriano Carthagi-
piscopo narrasse, quod de altero Cypriano
qui postea etiam episcopus passus est cum
virgine refertur. Hanc proferunt rationem
hujusmodi magia Cypriani Africani tacent
acta, et Pontius diaconus, qui hujus vitam
cõsignavit. Si reponas etiam S. Gregorium
enum, Metaphrastem et alios de S. Cypriani
estimonium perhibuisse, eadem facilitate re-
nt hos etiam fuisse deceptos. Ego, ut ingenue
quod sentio, argumentum negans contra plu-
gravissimorum scriptorum auctoritatem cum
rebus, tum præcipue in hac ipsa questione
esse roboris existimo. Cypriani Africani no-
Hispania præsertim celeberrimum erat, neque
a sincera ignorari poterant a Prudentio, qui
glum texere voluit. Quippe notandum valde
dentium in hymnis S. Vincentii et SS. Fru-
t sociorum, omnino consonare actis eorum,
t verba ipsa interdum in Prudentio et in actis
r. Vix autem alia acta SS. martyrum magis
ie sincera ad nos pervenerunt. Quamobrem
n idem de hymnis aliorum martyrum ferre
est, videlicet eos ad fidem actorum quæ tunc
legebantur, a Prudentio fuisse compositos,
sacta aut perierint, aut interpolata nunc sint.

enti hymno peculiaris militat ratio : nam in
Valeriani festus dies S. Cypriani agebatur,
et Prudentius in hymno S. Hippolyti vers.
ter solennes Cypriani, vel Celedoni, Eulaliæ-
currat et iste tibi. Minime ergo probabile vi-
t res gestas Cypriani e falsis monumentis de-
rit. Pontius diaconus ita Cypriani vitam con-
t, ut ea quæ ante baptismum gessit, potius
præterire quam enarrare velle videatur. Unde
ait, *incipiam? Unde exordium honorum ejus
r, nisi a principio fidei et natiuitate cælesti?*

siquidem hominis Dei facta non debent aliunde nume-
rari, nisi ex quo Deo natus est. Elogium ergo Cypriani,
non vitam scribit Pontius. Non autem probo quod
nonnulli dubitant an Vita Cypriani quæ nunc existat,
Pontium diaconum habeat auctorem, quia non est
tam egregium volumen, ac de Pontii opere prædica-
vit Hieronymus. In actis quæ nunc de ejus martyrio
circumferuntur, ea tantum quæ ad gloriosum ejus
obitum pertinent commemorantur. Cyprianus ipse in
epist. 1 ad Donatum multa de suis ante baptismum
erroribus et peccatis commemorat, quæ ego libens
prætereo, quod de paganismõ posint intelligi, et ad
Christianam Cypriani humilitatem referri. Hanc ma-
gicam artem plurimum olim valuisse etiam apud vnos
aliis scientiis instructos, colligitur ex Isidoro lib. viii
Etymol., cap. 9 de Magis ; Lactantio lib. ii, cap. 17 ;
Tertulliano in Apologetic., et in lib. de Anima cap.
57 : *Publica jam litteratura est, quæ animas etiam
justa ætate sopitas, etiam proba morte disjunctas, etiam
prompta humatione disjunctas evocaturam se ab infero-
rum incolatu pollicetur.* Xiphilinus ex Dione tradit
Caracallam magis et præstigiatoribus adeo delectari
solitum, ut Apollonium honoribus et monumento
etiam qualia consecrantur heroibus, coluerit. S. Gre-
gorius Nazianzenus, qui Cypriani scientiam ad nobi-
litem omnium maxime commendat, minime absurdum
putavit credere eundem magicis artibus fuisse
deditum. Alloquebatur autem Constantinopolita os
vel, ut alii putant, Nazianzenos, qui *annuis honoribus
festisque Cyprianum celebrabant* : apud quos proinde
simile veri non est rumorem falsum de illius magia
fuisse divulgatum. Cl. Aug. Ant. Georgius in appro-
batione dissertationis Bayeianæ pro patria SS. Lau-
rentii et Damasi, *qua jura Hispaniæ redintegrata, im-
mota, et firma consistere, ingenue fassus est, affirmat
S. Gregorium Nazianzenum in eo fuisse errore, ut
Cyprianum, in proxima Orientis regione sub ejusdem
sæculi initium insigni martyrio functum, generè fe-
cerit Carthaginensem, a quo errore, addit, nec san-
ctus ipse Prudentius sese alienum exhibuit.* Annume-
randus ergo est Georgius iis quos sancti titulo no-
strum Prudentium ornasse tradidit num. 56 proleg.
in nota *. Res vera ipso explicitioe indiget : non
enim Gregorius Nazianzenus et Prudentius Cypria-
num, qui in Oriente martyrium subiit, generè Car-
thaginensem faciunt, sed Cyprianum doctorem, qui
genere Afer fuit, ante conversionem magicis artibus
deditum narrunt, quod unice alteri Cypriano Antio-
cheno convenire plerique nunc opinantur. Et for-
tasse uterque Cyprianus magus fuit : sed de Antio-
cheno minus id constat.

2. In nonnullis vulg., *inde domum*, male. S. Cy-
prianum Carthagine ortum affirmant multi ; sed dis-
sentiant Maurini in Vita ejusdem præfixa operibus.
Prudentius Maran ejus vitæ auctor affirmat Pruden-
tium et Suidam Carthaginem patriam Cypriani di-
cere, sed probabilius esse, quod Cyprianus alibi natus
fuerit. Bollandiani ad diem 14 Sept. opinantur Cypria-
num patriam esse Carthaginensem, sed negant id colligi
ex hymno Prudentii. Phrasid *Inde domo* respondet
alteri communiori qua interrogatur, *Unde domo?*

3. Cyprianum ore et amore nostrum, hoc est His-
panum vocat, quia in Hispania peculiaris est memo-

- In cubat in Libya sanguis, sed ubique lingua A
[pollet:
5 **1204** Sola superstes agit de corpore, sola
[obire nescit.
Dum genus esse hominum Christus sinet et vi-
[gere mundum,
Dum liber ullus erit, dum scrinia sacra litte-
[rarum,
Te leget omnis amans Christum, tua, Cypriane,
[discet.
Spiritus ille Dei qui fluxerat auctor in prophetas,
10 Fontibus eloquii te cœlitus actus irrigavit.
O nive candidius linguæ genus, o novum sapo-
[rem!
Ut liquor ambrosius cor mitigat, imbuit pa-
[latum, B
Sedem animæ penetrat, mentem fovet, et per-
[errat artus:
Sic Deus interius sentitur, et inditur medullis.
15 Unde bonum subitum terris dederis, Pater,
[revela.
Deerat apostolicis scriptis opulentus exsecutor;
1205 Eligitur locuples facundia quæ doce-
[ret orbem,
Quæque voluminibus Pauli famulata disputaret;
Quo mage cruda hominum præcordia perpolita
[noscent
20 Sive timoris opus, seu mystica, vel profunda
[Christi.
Unus erat juvenum doctissimus artibus sini-
[stris,
Fraude pudicitiam perfringere, nil sacrum pa-
[lare:
Sæpe etiam magicum cantamen inire per se-
[pulcra,
Quo geniale tori jus solveret, æstuante nupta.

GLOSSÆ VETERES.

4. Libya, Africa, I.
5. Agi, disputat, loquitur, I. Viv't, Mar.
10. Actus, missus, I., Mar., Vat. A.
11. Novum, mirabilem, I.
12. Ut, quasi. — Ambrosius, divinus, fidelis, vel purus, I.
16. Opulentus, dives, I. — Exsecutor, assertor, Vat. B., Tractor, Mar., Expositor vel tractor, assertor, vel prædicator apostolicus, I.
19. Quo mage, ut magis. — Cruda, stulta, I.

21. Unus, Cyprianus. — Sinistris, malignis, magicis, I. Hic fallitur Prudentius æquivocatione nominis Cypriani: non enim iste Cyprianus, sed alius artibus magicis deditus erat. Sic etiam de Hippolyto æquivocatione nominis deceptus est, putans Romanum Hippolytum in hæresim lapsum, cum non ille, sed alius fuerit, Prag.
23. Cantamen, carmen. — Inire, scilicet consueverat, inibat, I.
24. Quo, ut. — Geniale, nuptiale; rotuosum; naturale: hic pro nuptia (forte nuptiale), I.

COMMENTARIUS.

ria S. Cypriani ob celeberrimam epistolam ad Legionem Asturicam et Emeritam. Ecclesia et sedes episcopalis Legionensis titulo S. Mariæ et S. Cypriani jam olim erat insignita. Vide comment. ad vers. 170 hymni S. Hippolyti, et tom. XXXIV. Hisp. sacr. pag. 89. In officio Mozarabico celebratur etiam festum S. Cypriani: sed alius recitatur hymnus ab hoc Prudentii diversus: et observatur jejuniium dictum calendarum Novembrium tribus diebus ante festum S. Cypriani. Confer hymnum S. Hippolyti vers. 237.

4. Duplex basilica sub nomine Cypriani prope Carthaginem ædificata fuit: una, ubi martyrio coronatus est, de qua S. Augustinus serm. 310; altera ubi sacrum ejus corpus sepultum erat, in loco qui *Mappalia* dicebatur. S. Cypriani ossa postea translata sunt ad monasterium Compendiense, de qua translatione agit Ado Viennensis. Adisis Bollandianis die 14 Sept., et Ruinartium in præf. ad Acta S. Cypriani, qui de utraque basilica et de translatione disserit.

5. Vat. A., Alex., Egm., Pal., Hailsbr., Widm., supra, uterque Boher., Alt., *illa superstes*. Alii, *sola*.
6. Widm., *sinit*: melius *sinet*. Vat. B., Mar., *ac pro et*. In Rat. desideratur *et*, vel *ac*. Codex Cauchii, *vigere mundo*, non male.

7. Vat. B., *scripturarum*; supra, recte, *litterarum*.
8. Mar., Rat., *legit*: melius *leget*.

10. Ald., Hailsbr., *auctus* pro *actus*. De eloquentia Cypriani tam multa alii dixerunt, ut supervacaneum sit quidquam addere. Confer comment. ad vers. 16.

11. Linguam pro eloquentia sumi notum est. Vide comment. ad vers. 2 Romani, *Elinguis oris*.

12. Ald., Pal., Thuan., Alt., *o liquor*. Heinsius suspicatur *quo liquor*. Vat. B., Mar., Rat., duo Torr., Cauch., Bong., Widm. a manu prius, *irrigat*. Afii, *imbuit*.

13. Vat. A. semper scribit *penitrat*.

16. Widm., *opulenter*; supra, *opulentus*. Barthius, lib. xli, cap. 20, quædam hujus hymni explicat, et *exsecutor* exponit *explanator*. Glossæ veteres non sunt

contemnendæ. In quodam Vat. Teolius invenit prædicator. *Opulentus exsecutor* est copiosus, eloquens assertor. Lactantius, lib. v. cap. 1: *Et si qui forte litteratorum se ad eam (sapientiam) contulerunt, defensionem ejus nos suffecerunt... Unus igitur præcipuus et clarus Cyprianus exstitit, quoniam et magnam sibi gloriam ex artis oratoris professione quaesierit, et admodum multa conscripsit in suo genere miranda*. Chamillardus non recte interpretatur hunc versum, *Deerat aliquis, qui redigeret ad præxim Evangelium*. Quamvis enim *exsecutor* apud veteres Latinos, Velleium, Suetonium is solum sit qui exsequitur, tamen aperta Prudentii mens est, deesse doctorem qui opulenta et locuplete facundia doceret orbem: quod ante Prudentium dixerat Lactantius.

17. In Vat. A videtur prius fuisse *urbem*, recentiori manu factum *orbem*.

20. Teolius putat *timoris opus* vocari Vetus Testamentum: sub quo Judæi sæpius timore ducti legem exsequiebantur. Giselinus ait intelligi posse eorum affectus quos suorum criminum poenitere incipit cum metu divini iudicii et gehennæ ad meliorem mentem revocantur, vel constantem sui abjectionem vel sanctum et filiis dignum timorem Dei, qui sapientis initium statuitur. Mihi non displicet interpretatio Chamillardi, qui opera salutis et scientiam mysteriorum hoc versu comprehendit innuit. Scilicet ut homines nosset cum timore et tremore salutem suam operari, et religionis mysteria intelligerent.

21. Mar., *ditissimus*, recte correctum *doctissimus* recenti manu.

23. Vat. B corrupte, *contamen* pro *contamen*, quo vocari etiam solet cantus magicus, potentia carminum, murmur magicum. Genus autem incantationis valde usitatum erat e sepulcris manes excire. Lib. in Symmach., vers. 96, *Murmure nam magico tenues excire figuras, Atque sepulcrales scite incantare favillas*.

24. Prag., Rat., *quo geniale*: melius *geniale*. Ald., *jusso lueret*: corrige *jus solveret*.

Luxuriæ rabiem tantæ cohibet repente Christus, A
Discutit et tenebras de pectore, pellit et fu-

[rorem:]

Implet amore sui, dat credere, dat pudere
[facti,

Jamque figura alia est quam quæ fait, oris, et
[nitoris:]

Exiit tenui vultus cute, transit in severam,

1206 Deflua cæsaries compescitur ad breves

[capillos,

Ipse modesta loqui, spem quærere, regulam

[tenere,

Vivere justitiam Christi, penetrare dogma no-

[strum.

Illis igitur meritis dignissimus usque episcopale

Provehitur solium doctor, capit et sedile sum-

[mum.

Valerianus opum princeps erat, atque Gal-

[lienus;

3. Oris, faciei. — N. toris, habitus, I., Mar.

6. Compescitur, tondetur, I.

4. Modesta, modeste. — Loqui, loquebatur. —
ærere, quærere, I.

2. Vivere, vivebat; penetrabat, I.

5. Gallienus, ejus filius, I.

6. Fatenti, Cypriano, I.

7. Terrigenum, gentiliū, vel idolorum, I.

GLOSSÆ VETERES.

59. Quis, aliquis. — Ab egregiæ, a Christianitate, I.

40. Neu, ne. — Pretium, mortem, martyrium, I.

41. Modo, tantum, tantummodo. — Conferat, com-
pulet, vel comparet, I.

44. Cursim, velociter, I.

45. Grave, scilicet est. — Quietem donat, dat re-
quiem, I.

46. Necis, mortis. — Furoris, cruoris, martyrii, I.

COMMENTARIUS.

9. Vat. B, Mar., Rat., Gis., Weitz, *severam*.
x., Urb., Vatt. P, Q, Rott., Noms., *severam*, quod
taut Heinsio et aliis. Eo alludit Ox., in quo se-
Aldus male scribit *severam*.

8. Indicatur vetus consuetudo, cujus adhuc ve-
ia restant in nomine et ritu quo prima tonsura
icis confertur. Canon 44 concilii iv Carthaginen-
præscribit: *Clericus nec comam nutriat, nec bar-*
: ubi aliqui addunt radat, vel tondeat; alii id
stant, ut canonis sensus sit, nec comam nec bar-
nutriendam. In cod. canon. Eccles. Hisp. apud
ezium, de cujus auctoritate nihil desinio, canon
Non oportet clericos comam nutrire, et sic mini-
re, sed attonso capite, patentibus auribus: et se-
atum Aaron talarem vestem induere, ut sint in ha-
ordinato. Huc, opinor, spectat quod Marcellinus
xxii narrat, Diodorum quemdam Christianum ab
icis Alexandria sub Juliano Apostata occisum,
d, dum edificandæ præseset ecclesiæ, cirros puero-
licentius detondebat, id quoque ad deorum cultum
rimans pertinere. Consue Sirmondum in notis ad
miū pag. 52, ad verba Sidonii: Coma brevis,
re proliza. In barba radenda vel promittenda va-
luit consuetudo. In concilio Barcinonensi anno
ster 540 clerici barbam radere prohibentur; in
riblo Cajacensi in Hispania anno 1050 presbyteri
limcones semper coronas apertas habere, et bar-
radere jubentur.

2. Alex., *Vivere justitiam Christi, penetrare dogma*
trum: quod Heinsius conjecerat; et Teolius ad-
probatores Vatt. hoc ipsum confirmare. Sed
., Vat. P. habent justitia, neque lectionem di-
spaniem ex Vatt. A, B, Prag., ac suo cod. nota-
Maricetus. Vat. Q, Rat., Weitz., Gis. ad oram,
re justitiæ Christi. Ald., Hailsbr., Ox., Alt., Rott.,
o Torr., vivere justitia Christi. In Egm., ubere ju-
iam bibere Christi. Thuan., bibere justitiam Christi.
edidit justitiam bibere Christi. Heinsius suspicatur
justitiam imbibere Christi; sed verus putat vi-
e justitiam Christi, hoc est, legem divinam vita et
ribus exprimere, ut Cath. 2, vers. 33, vivere se-

1207 Constituere simul pœnam capitis Deum
[fatenti.

Millia terrigenum spurcissima jusserant sacrari.

Contra animos populi doctor Cyprianus incita-
[bat,

Nequis ab egregiæ virtutis honore discreparet,

40 Neu fidei pretium quis sumere degener timeret,

Esse levein cruciatum, si modo conferas fu-

[tura

Quæ Deus ipse viris intermina fortibus sponon-

[dit:

Merce doloris emi spem luminis, et diem pe-

[rennem:

Omne malum volucri cum tempore transvolare

[cursim.

45 Nil grave quod peragi finis facit et quiete do-

[nat:

Se fore principium pukbræ necis, et ducem

[cruoris,

verum. Apud Tertullianum vivere mortem, apud Pau-
linum vivere pabula mortis, apud Juvenalem vivere
bacchanalia, apud Solinum vivere hominem. Ald.,
Gis., et plures scripti habent et post Christi; Alex.,
Weitz., Mar., Rat. et alii omittunt. In Bong. nostro-
rum est contra metrum pro nostrum.

31. Sedes episcopi in sacratori bematis seu san-
ctuarii parte altior erat cæteris sedibus presbytero-
rum. Gregorius Nazianzenus carm. In somnii de Ana-
stasiæ templo: *Sede alta haud alta consistere mente*
videbar: Nam neque per somnum mente superbus eram.
Presbyterique graves sellis utrinque sedebant Demissis,
atas lecta, ducesque gregis. Vestibus in niveis astabat
turba ministra, Splendorem referens agminis angelici.

35. Ald. scribit Gallienus. Imperavit Gallienus ab
anno Christi 254 septem circiter annos cum patre
Valeriano, deinde solus. Similis phrasis in Eulalia
vers. 31, *Maximianus opum dominus.*

36. Ald., male, *pœna capitis dominum fatenti.*
Weitz, Vat. A, *capiti*, quod etiam exstat in Prag. et
Rat. cum glossa *omni*; ut pœna constituta sit capiti
fatenti Deum. Sed proba est lectio *pœnam capitis.*

37. *Sacrari*, coli, ut in Romano vers. 912, *Cogi ad*
sacrandum. Idola vocat spurcissima millia terrigenum,
ut alibi *sordes* et *spurcum Jovem.*

40. Ald., *qui sumere; lege quis.*

41. Ald., Alt., Oxon., Thuan., Heins., Sich., Vatt. A,
P, Alex., Urb., *conferas*. Vat. B, Q, Mar., Prag., Rat.,
Weitz., Gis., *conferat*. Concinnius est *conferas*. Sen-
tentia Apostoli est ad Rom. viii, 18. Cyprianus ipse,
lib. iii ad Quirin., cap. 17: *Minora esse quæ in sæ-*
culo patimur, quam sit præmium quod promissum est.

44. Aldus edidit *volucri tempore: correxit volucri*
dat tempore; sed legendam volucri cum tempore. In
nonnullis vulg., nam tempore pro cum.

45. Widm., Bong., Vatt. B, Q, Mar., Prag., Rat.,
quietem. Metrum postulat *quiete*.

46. Widm. a prima manu, Iso, Mar. ad oram, Rat.
supra, *furoris* pro *cruoris*, quod postremum unice
verum est.

- Seque caput gladio submittere, sanguin in dica- A
[re :
Qui sociare animam Christo velit, ut comes
sequatur.
Iis ubi corda virum Christo calefacta præpara-
[vit,
50 Ducitur ante alios, proconsule perfurente, vin-
[ctus.
1208 Antra latent Tyriæ Carthaginis, altius
[reposita,
Conscia turtaræ caliginis, abdicata soli.
Clausus in his specubus sanctus Cyprianus, et
[catena
Nexus utramque manum, nomen Patris invo-
[cat supremi :
55 Omnipotens genitor Christi, Deus et creator B
[orbis,
Christe, parens hominis, quem diligis, et vetas
[perire :
Ille ego, vipereis quem tu bonus oblitum vene-
[nis,
Criminibus variis tinctum, miseratus abluisti,
Jam ne tuum fieri mandas, sic Cyrianus alter,
60 Et novus ex veteri, nec jam reus, aut nocens,
[ut ante,
- Si luteum facili charismate pectus expiasti.
Vise libens tenebris ergastula cæca dissipatis :
Eripe corporeo de carcere, vinculisque mundi
Hanc animam ; liceat fuso tibi sanguine immo-
[lari, .
65 **1209** Nequa ferum reprimat clementia judi-
[cem, tyranni
Neu sciat invidia mitescere, gloriam negare.
Da quoque, nequis iners sit de grege quem
[tuum regeham :
Ne cadat impatiens pœnæ, titubetve quis tuo-
[rum,
Incolumen ut numerum reddam tibi, debitum-
[que solvam.
70 Vocibus his Dominum permoverat : influebat
[inde
Spiritus in populum Carthaginis, auctor acri-
[oris
Ingenii, stimulis ut pectora subditis cælerent
Ad decus egregium discrimine sanguinis peten-
[dum,
Non trepidare docens, nec cedere, nec dolere
[vinci,
75 Laudis amore rapi, Christum sapere, et si'em
[tueri.

GLOSSÆ VETERES.

47. Dicare, offerre, l.
49. Iis, scilicet dictis. — Virum, virorum. — Calefacta, amore Christi accensa, l.
50. Proconsule, proconsul est qui vice consulis ju- C
dicat, sicut vicarius, qui vice comitis judicat, l.
52. Abdicata, a luce separata, vel semota. Semota. — Soli, luci, l.
53. Specubus, speluncis, l.
54. Supremi, altissimi, summi. Supremus, quando venit a supremo, significat ultimum; quando a supra præpositione, vel adverbio, primum, l.
58. Tinctum, fucatum, l.
61. Si luteum, si quid est. — Charismate, gratia Spiritus sancti, gratia vel dono. — Expiasti, purgasti, l.
62. Vise, visita, invise, l.
64. Liceat, licitum sit, l.
65. Nequa, aliqua, l.
67. Iners, infidelis, l.
68. Titubetve, scilicet in fide sua, l.
70. Permoverat, ad hoc quod petebat, l.
71. Acrioris, firmioris, l.
73. Discrimine, discrimen hic pro periculo; alias pro separatione, l.
75. Rapi, ut rapiantur, l.

COMMENTARIUS.

47. Teolius, mendose et contra metrum, seque gladio caput submittere. Prag., sanguine : retine sanguinem.
48. Ald., non bene, quis pro qui.
49. Pal., is ubi corda. Alii, bis.
51. Vat. A., Egm., Rott., Pal., Bong., Sich., Gis., altius. Weitz., Ald. et plerique scripti, abditis.
52. Vat. A., B., mendose, abdita soli pro abdicata soli.
54. Vat. B., Mar. a prisca manu, Rat., Prag., Widm., Bong., Teol., utraque manu. Elegantius alii utramque manum. Vat. B., Mar. in contextu, Prag., Rat., perperam, invocabat summi. Alex., invocat summi; secunda manu, supremi, quod verum est : nam aliud rationi metricæ repugnat. Rott., invocat superni.
55. Ald., Vat. P., Widm., supra, Egm. a manu prima, Gis. ad oram, Christi dicitur. Vat. Q., depravate, Christi decet. Vat. B., Mar., Widm., Christe Deus. Plerique, genitor Christi, Deus, et Weitzius cum Bong., Christus Deus. Ita etiam Sichardus.
56. Barthius, lib. cit. xli, cap. 20, vellet Christiparens hominis, ob alteram, inquit, generationem. Sed cum sequatur quem diligis, et vetas perire, retinendum est Christe, parens hominis. Ep. II Petri, iii, 9, Nolens aliquos perire.
57. Ald., mendose, quæ pro quem.
59. In editione Teolii error est jamque tuus; et in Prag. fit pro fio.
60. Ald., Alex., Vat. Q., at novus. Alii, et novus ex veteri.
61. Vat. B. mendose, chrismate, ut chrismate in quibusdam vulgatis. Rat. scribit carismate. Widm. supra, Pal., Alex., Vat. P., Ox., tres Torrunt, Rott., corpus; plerique, pectus.
63. Prag., eripe carcereo de corpore.
64. HANC ANIMAM, ait Barthius loc. cit., sponte offerentis magnanima vox : quod multis Virgilianis exemplis probat, ut I Æn., Non potuisse, tua; ne animam hanc effundere dextra; III Æn., Vos potius quæ cunquam animam hanc absumite letho.
66. Postrema in invidia producitur ratione solius incisi.
68. Vat. A., Mar. a prima manu, Rat., titubetve, non recte, quod in Egm., Pal., Bong. invenit Weitzius; sive malis legere titubet nequis tu. rum. Ex Ald. et Hailsb. citat. Weitz. titubetque nequis; sed Aldus meus habet titubetque quis. Alii titubetve. Heinsius cum Oxon., Rott., tribus Torr., neu cadat pro ne cadat.
69. Ald. mendose, incolumen. Apud Adonem : Et cum duceretur, populus fratrum plangens dicebat : Et nos cum eo decollemur : quod ex Actis petatum est.
75. Egm., Hailsbr., at : lege ad.

Fama refert, foveam campi in medio patere A
 [jussam,
 Calce vaporifera summis prope margines re-
 [fertam.
 Saxa recocta vomunt ignem, niveusque pulvis
 [ardet.
 Urere tacta potens, et mortifer ex odore flatus.
 80 Appositam memorant aram fovea stetisse sum-
 [ma
 Lege sub hac, salis aut micam, jecur aut suis
 [litarent
1210 Christicolæ, aut mediæ sponte irrue-
 [rent in ima fossæ.
 Prosiluere alacres cursu rapido simul trecenti,

Gurgite pulvereo mersos liquor aridæ voravit,
 85 Præcipitemque globum fundo tenus implicavit
 [imo.
 Corpora candor habet, candor vchit ad superna
 [mentes.
 Candida massa dehinc dici meruit per omne
 [sæclum.
 Lætior interea jam Thascius ob diem suorum
1211 Sistitur indomiti proconsulis eminenti
 [furori.
 90 Edere jussus erat quid viveret: Unicultor, inquit,
 Servo salutiferi mysteria consecrata Christi.
 Ille sub hæc: Satis est jam criminis, ipse con-
 [litetur

GLOSSÆ VETERES.

77. Prope, *justa*. — Margines, *fines*. — Refertam, B
repletam, l.
 79. Mortifer, *ex odore calcis mortuus est Hadrianus*
imperator, Vat. A.
 87. Candida massa, *id est trecenti martyres massa*
Cypriani dicuntur, l.

88. Thascius, *Cyprianus a loco*, l. *Cyprianus a loco*
sic dictus, Vat. A, Mar.
 89. Indomiti furori, *contra indomitum furorem*. —
Eminus, elonge, l.
 90. Jussus, *interrogatus*, Mar.
 92. Ille, *imperator ad hæc ait*, l.

COMMENTARIUS.

76. Jure hi versus, quibus graphice tercentum
 martyrum triumphus describitur, lectissimi visi sunt
 Sagittario, cap. 10, ubi agit de martyrum constantia
 in igne.

78. Gis. ad oram, et vetus codex in editione Weit-
 ziana apud cl. præsulem Reggium, *exit pro ardet*.

79. Flatum calcis mortiferum vocat ex odore, quia
 aura calcis etiam conclavibus tectorio inductis solet
 esse letalis, ut accidit Joviniano. Ita Barthius et
 glossæ, ubi Hadrianus pro Joviniano ponitur.

80. Egm. scribit *stitisse*.

81. Rat. a secunda manu, *salis ut micam*. Egm.,
 C Gis., Heins., *aut suis*. Weitz., Ald. cum aliis, *et suis*.
 Leges vers. 112 Eulaliæ: *Si modicum salis emi-
 nulis*; et ibid. vers. 29, *Thura cremare, jecur pecudis*.

82. Ald., *sponte iruerent*. Mar., *corruerent*; supra
 cum plerisque, *sponte irruerent*. Hæc historia ita ab
 Adone relatur: *Nono cal. Septembris apud Cartha-
 ginem natalis sanctorum martyrum massæ candidæ
 qui passi sunt tempore Valeriani et Gallieni. Ferunt
 enim, inter alia supplicia tunc a præside clibanum cal-
 cis accensum, et in ora illius prunas cum thure exhi-
 bitas, et dixisse præsidem Christianis: Eligite e duo-
 bus unum, aut thura super his carbonibus offerte Jovi,
 aut in calcem demergimini. Tunc trecenti viri fide ar-
 mati se ictu rapidissimo, Christum Dei Filium Deum
 fatentes, jecerunt in ignem, et inter vapores calcis pul-
 verei sunt demersi*. De eisdem martyribus agit in
 martyrologiis Romano, Bedæ, et Usuardi. Ruinartius
 in præfat. ad Acta S. Cypriani verius putat hos marty-
 res Uticæ fuisse passos, quamvis martyrologia
 quibus favere videtur Prudentius, prope Carthagi-
 nem eos martyrium consummasse narrent. Auctor
 sermonis 317 Append. Augustin. eosdem gladio per-
 cussos affirmat. Sed Prudentii aliorumque auctoritas
 longe prævalet.

83. Vat. A., *prosilire*.

84. Barthius acutum dicit, quod calcem instar
 aquæ suffocantem Prudentius *aridum liquorem* vocet.
 Et lib. lvi, cap. 12, confert hoc ipsum cum versu 78,
 ubi calx viva eleganter *niveus pulvis* dicitur.

86. Vat. B, Mar., Prag., *candor venit ad superna*
mentis. Rat., *candor venit ad superna mentes*. In
 Prag., Mar., *vehit*, pro diversa scriptura; in Rat.,
vehit factum ex venit. Vat. Q. *vehit ad superna m ntis*.
 Hailsbr., *vehat*. Egm. apud Weitzium, *ardos veat su-
 perna*; apud Heinsium idem Egm. a manu secunda,
ardor vehit. In Alex. desideratur *ad*, quod in Vat. A
 additum est recentiori manu.

87. Barthius suspicatur hunc versum ab aliquo
 monacho intrusum. *Et cupiam, inquit, doceri quid*
sibi velit, aut quid isthic sit loci? Verum et locus id-
 neus illi est, et *massæ candidæ* nomenclatura ab an-
 tiquis non ignorata opportuna eo exprimitur. S. Au-
 gustinus in honorem horum martyrum s rmonem
 306, al. 112 de Diversis, habuit, ubi ait: *Massa enim*
dicta est de numeri multitudine; candida de causæ ful-
gore. Et serm. 311 appellat etiam *massam candidam*
Uticensem. De numero eorum tract. in psalm. xliix
 ait fuisse plus quam cenam quinquaginta tres marty-
 res. Plerique trecentos numerant. In Actis innume-
 rabilium martyrum Cæsaraugustanorum mentio etiam
 occurrit *massæ candidæ*, ut ad hymnum octodecim
 martyrum Cæsaraugust. adverti.

88. Cauchius volebat *ob fidem suorum*; sed prohim
 est *ob diem*. Valerius Flaccus, *Dies simul et suus ad-*
monet omnes. Tale et illud est, *Hic meus est, dicere,*
dies. De prænominem Thascius vide notas Pamelii ad
 epist. 69: *Cyprianus, qui et Thascius, Florentio, cui*
et Papiano, fratri salutem. Dubitant aliqui *Tatius* an
 Thascius scribendum sit. Pro Thascius facit, quod in
 Tatius prima corripitur. In glossis Cyprianum Thascium
 a loco dictum affirmatur. Adhæret hymnus
 Breviarii Mozarabici: *Urbis magister Thascæ*. Verum
 libentius legam: *Orbis magister Thascie*, in vocativo,
 ut *egregie*.

90. Ald., *Dogmatis, atque loci jussus genus edere*:
Christianus, inquit. Longior est versus uno pede; ita-
 que in Mar., Vat. B, Rat., Alt., Fabr., Gis. prima
 ed., Widm., Bong., abest vox *edere*: sed carminis ra-
 tio non constat. In Urb. abest vox *jussus*; sed senten-
 tiæ dæst hoc verbum, aut aliud simile. In Oxon.,
 tribus Torr., *Dogmatis, atque loci jussus genus edere*
Cyprianus, omisso inquit. In Rott., *jussus genus Cy-*
prianus, inquit. Giselinus e pervetusto codice et Da-
 ventriensi editione restituit *Edere jussus erat, quid*
viveret: Unicultor, inquit; quod secutus est Weitz.,
 Heins. et alii; et exstat in Egm., Pal., Alex., Vatt.
 A, P, Q, Alt., ubi hic versus alteri *Dogmatis* subjun-
 gitur, in Rat. ad marg. recenti manu. Eo respicit
 Thuan., *Tradere jussus erat quid viveret: Unicultor,*
inquit. Teolius Aldo attribuit *Cyprianus, inquit*, sed
 mihi Aldus exhibet *Christianus, inquit*.

91. Ald., Alex., Thuan., *trado pro servo*. Vat. P,
 mendose, *tradere*.

92. Vetus codex in Weitziana editione apud cl.
 præsulem Reggium non male, *sat, ait, jam criminis*.

- Thascius : ipse Jovis fulmen negat. Expedite A
[ferrum,
Carnifices; gladio pœnam luat hostis idolo-
[rum.
95 Hic Deo meritas grates agit, et canit trium-
[phans.
Flevit obire virum mœsta Africa : quo docente,
[facta est
1212 Cultior, eloquio cujus sibi docta gloria-
[tur.
Mox tumulum lacrymans struxit, cineresque
[consecravit.
Desine flere bonum tantum. Tenet ille regna
[cœli,
100 Nec minus involtat terris, nec ab hoc recedit
[orbe : B
- Disserit, eloquitur, tractat, docet, instruit, pro-
[phetat.
Nec Libyæ populos tantum regit, exit usque in
[ortum
Solis, et usque obitum. Callos fovet, imbuit
[Britannos,
Præsidet Hesperix, Christum serit ultimis Ibe-
[ris.
105 Denique doctor humi est, idem quoque martyr
[in supernis.
Instruit hic homines, illinc pia dona dat patro-
[nius.

XIV HYMNUS.

PASSIO S. AGNETIS VIRGINIS.

1213 Agnes sepulcrum est Romulea in domo
Fortis puellæ, martyris inclytæ.

GLOSSÆ VETERES.

93. Fulmen, *potestatem*. — Expedite, *proferte*,
evaginate, l.

97. Cultior, *pulchrior*,
103. Imbuit, *edocet*, l.

COMMENTARIUS.

94. Egm., Pal., Fab., Vat. P. Gis., *carnificis gladio*. Ald., Weitz., Heins. cum plerisque scriptis, *carnifices; gladio*. Sagittarius cap. 7 de Cruciat. plures laudat Patres qui Cyprianum gladio occisum tradunt: ubi expenditur formulam qua iudices utebantur in reis manus carnificis tradendis, *Gladio animadverti placet, aut gladio feriatur*.

95. Ado ex Actis : *Et his dictis, decretum ex tabella recitavit. Thascium Cyprianum gladio animadverti placet. S. Cyprianus hoc audiens, dixit : Deo gratias ago. Eadem formula exstat in Augustini sermone de S. Cypriano; ac multis confirmat Sagittarius cap. 7 de Cruciat., martyres, audita capitali sententia, solitos fuisse dicere : Deo gratias. Apud Ruinartium in actis S. Crispinæ : Crispina respondit : Christo laudes ago, etc.*

96. Editio Parmensis mendose contra metrum et sententiam, *abire Christum pro abire virum*. Ald., Egm., Pal., Urb., Vat. P. Q., Heins. et alii, *abire virum*, non male. Alex., *abira*, corrupte.

97. Vat. B, Mar., Prag., Rat., Weitz., Widm. a prima manu, *dogma*. Alex., Urb., Vat. A, P, Q., Peinsiani, *docta*, quod Heinsio concinnius videtur.

99. Heinsius *boni tantum* mallet, si per libros liceret. Vide Baronium tom. II Annal. ad ann. 265, qui hoc utitur elogio ad scripta Cypriani commendanda. Prudentius videtur legisse Gregorii Nazianzeni verba : *Neque enim Carthaginiensi tantum Ecclesiæ, nec Africæ, ab eo et propter eum etiamnum claræ et celebri, præficitur, verum etiam occiduis omnibus regionibus, ac prope etiam orientali omni, atque australi et septentrionali oræ, quocumque illius fama et admiratio pervagata est. Sic Cyprianus noster efficitur*.

101. Barthius *prophetare* verbum aptum esse ait ad exprimenda dona Spiritus sancti, quæ a Paulo apostolo memorantur, nec Latinis ut accedat indignum : quo etiam utuntur Hieronymus, Adamannus Scotus, Julianus lib. I contra Judæos, et alii. Ante hos usus est Juvenens lib. IV, *Christe, prophetabis, cujus te palma cecidit*. Addit Barthius hunc Prudentii versum attentiore speculatione dignum esse : plurimum enim ecclesiasticæ Latinitatis habet. *Disserere* est persuadere, vel argumentis uti. *Eloqui* eleganter loqui. *Tractare* episcopale verbum est, quorum sermones tractatus peculiariter vocantur. *Docet* ad nationes pertinet, *instruit* ad discipulos, ut habemus Eucherii libros *Instructionum*, etc.

102. Ald., Vat. Q, *exitusque*. Alex., *exitque* : lege *exit usque*.

103. Chamillardus cum interrogationis puncto *Gallos fovet? Crediderim esse mendum*.

104. Plerique, *Hesperiam* hic intelligunt Italiam et Iberos Hispanos. Auctor hymni S. Cypriani in Breviario Mozarabico, qui, ut puto, hunc Prudentii hymnum legerat, sic ait : *Dilans errore Africam Verbo docens Hesperiam*, ubi Hispaniam certo intelligit. Vide vers. 3, supra.

106. Ald., Urb., *illuc pro illinc*. Vat. A, ma'e, *patronis*. In Vat. B et Mar. sequitur passio SS. apostolorum Petri et Pauli, quem ordinem in sua editione tenuit Weitzius.

In Vat. A et Weitz. est inscriptio quam exhibui. In Aldo, *Passio Agnetis martyris*. In Heinsio, *Passio Agnetis virginis*. In Ambr., *Incipit passio Agnes*. In Thuan., *Passio Agnes*. Parrh., *Passio beatæ Agnetis*. Alex., *Finit passio SS. xviii. Incipit passio Agnes*. In Vat. B ponitur post passionem martyrum Cæsaraugustanorum, ut in Mar. et Weitz. In Vat. A hi versus junguntur bini et bini; in Mar. terni et terni. S. Athetom maximis laudibus celebrarunt S. Ambrosius, S. Augustinus, S. Hieronymus, S. Damasus, S. Martinus apud Severum Sulpicium, S. Maximus episcopus Taurinensis, S. Gregorius Magnus, martyrologia Latina, menæa Græca, de quibus vide Bollandianos et Ruinartium. In Breviario Mozarabico legitur hymnus Prudentii, sed multis in locis depravatus. In Hymnario Ven. Thomasi exstat hymnus in honorem S. Agnetis a S. Ambrosio compositus. Hildebertus martyrium illius descripsit versu elegiaco. Poema vetus de eadem edidit Barthius lib. xxxi, cap. 13 *Advers.* Nonnulli putant martyrium B. Agnen subiisse circa annum 310, cum præfectus Urbis esset Symphronius, vel Sympherianus, vel Sempronius, de quo vide Corisium de Præfect. Urbis. Ruinartius explodit Acta vulgata, et Ambrosio ascripta, ubi dicitur eandem virginem in ignem præcipitatum, Aspasio vicario iubente, sub Valeriano et Gallieno; et verosimilius censet martyrium contigisse anno circiter 304.

1. Vat. A, Breviar. Moz., Oxon., Cell., Cham., *Agne*. Ald., Heins., Weitz., *Agnes*, cum plerisque scriptis. Gis., *Agnis*, quod Stephanus Claverius voluit, et exstat in cod. S. Michaelis apud Ruinartium. Ego non dubito quin quolibet ex his modis dici possit *Agne* ab *Ayna*, æ, ut allusio sit in nomine, et ad originem Græcam, qua castitas virginis designatur. *Agne* ab *Agne*, es, ut *grammaticæ*, es; *Agnis* ab *Agnes*, is; *Agnetis* ab *Agnes*, etis. In antiquis inscriptionibus reperitur *Hagne*, cum aspiratione, et ita scribi debere, si origo Græca attenderetur, nonnulli opinantur; sed aliud jubet usus, quem penes arb. trium est, et jus, et norma loquendi, nec minus scribendi. Et

inspectu in ipso condita turriam

214 Servat salutem virgo Quiritium :

ne non et ipsos protegit advenas,
utro ac fideli pectore supplices.

duplex corona est præstita martyri,
intactum ab omni crimine virginal,

215 Mortis deinde gloria liberæ.

viunt, jugali vixabilem toro

A

Primis in annis forte puellulam,
Christo calentem, fortiter impiis
Jussis renisam, quo minus idolis
Addicta, sacram desereret fidem.

15 Tentata multis nam prius artibus,
Nunc ore blandi judicis illice,
Nunc sævientis carnificis iniq̄,
Stabat feroci robore pertinax,

GLOSSÆ VETERES.

condita, sepulta, abscondita, l.

Quiritium, Romanorum. Quirites dicebantur Ro-
quirino, id est Romulo, qui semper hasta ute-
tam quiris lingua Sabinorum hasta dicitur, l.
supplices, humiles, l.

virginal, locus in quo devirginantur virgines, l.

Virginitas, Prag.

9. Liberæ, gloriosæ, l.

13. Renisam, resistentem, l.

16. Illice, decipiente, l.

18. Pertinax, dura, l.

COMMENTARIUS.

Hic usus cœpit cum in aliis vocibus aspiratio
atur, ut in *ymnus, Ippolytus*, et similibus. In
et Egm. mendum est *Agnem*, ut in Aldo Ro-
arthus, lib. iv, cap. 13 *Advers.*, advertit, *Rom-*
nomo dici pro Romæ, ut apud Horatium,
Albunæ resonantis pro fonte nymphæ Albu-
t ex emendatione ejusdem Barthii, *Nec domus*
Platonia. Itaque etsi concedendum sit ex aliis
entis S. Agnetem fuisse Romæ natam, tamen
mo Prudentii id non colligitur; multo vero
Roma tanquam illius patria in hoc hymno præ-
cum solum affirmetur Romæ esse sepulcrum
l. Correctionem vero Barthii in Horatii versu
ro *exilis*, non facile admittent qui curiose ob-
ant Horatium hujusmodi patrios casus semper
extulisse, ut *favoni*.

veratus ait poetam meminisse turrium qua-
men adhuc viget, et *sanguineas turres* Romani
ant fortasse a gladiatorum sanguine. Addit
um S. Agnetis nunc esse ubi quondam circus
erat, et Ciceronem turres istas orat. 3 in
memorasse: *Profecto memoria tenetis, Colla et*
to eoss., *comptures in Capitolio turres de celo*
cessas. Verum hæc explanatione et correctio-
gent. Romæ prope circum agonalem exstat lo-
r *sanguigna*, Turris sanguinea nuncupatus. Hic
Capitolio longe distat. Alia similia sunt no-
tomæ a turribus dicta, ut *Tor di specchio*, *Tor*
a, et in agro Romano 45 loca enumerat Eschi-
quibus a turri nomen est inditum. In circo
nunc *Piazza Navona*, celebris ecclesia est
ætis, quæ locus lupanaris creditur fuisse ubi
prostituta fuit. Sepulcrum ejus visitur in alia
a sub ipsius nomine in via Nomentana non
ib Urbe. De hac ecclesia intelligo Prudentium:
idem posita est in conspectu turrium et pala-
Romæ. Domus altæ turres a poetis vocantur:
res turrigeræ, turrita mœnia. Notat vero Peve-
l. Agnetem in via Nomentana a parentibus se-
abi cœmeterium Agnetis dictum: puellas

as hanc basilicam frequentasse: duos agnos
os duci solitos ad aram, ut benedicerentur, ex
n vellere creditur texta fuisse pallii novi pon-
fortasse Christianos hunc morem invenisse,
m superstitiosum abolerent cujus meminit Fe-
rbo ALBOGALERUS, qui erat pileus ex hostia
vi cæsa factus, cui affigebatur apex virgulæ
æ. Hoc albogalero flammæ dædæles, id est sa-
as Jovis utebantur. Cæterum vera historia hæc
sod pallium archiepiscopale conficitur et lana
m candidiorum, qui a canonicis regularibus
Salvatoris nuncupatis, in die festo S. Agnetis,
ecclesia via Nomentana pro canone (duo quot-
basilicæ Lateranensi contribuantur. Hos bene-
ammus pontifex, et sacramentalium alieni
terio arbitrato suo nutriendos mittit. Plura de

B pallio et de hac consuetudine vide apud Macrum in
Hierolex., et doctissimum Zachariam in Onomastico
rituali selecto.

5. In universa Ecclesia celeberrimum erat nomen
S. Agnetis, de qua Hieronymus epist. 8 ad Dmetriam-
dem, et ex eo martyrologium Romanum: *Omnium*
gentium litteris atque linguis præcipue in ecclesiis
Agnes vita laudata est, quæ et etatem vicit, et tyrannum,
et titulum castitatis martyrio consecravit.

6. Gregorius de Valentia, Comment. theolog., disp.
6, quæst. 2, punct. 7, valide confirmat sanctos in
cælo Deum nobis precantibus reddere propitium ex
miraculis, et gratis quas obtinent, et hos Prudentii
versus similesque alios Paulini in medium profert.

7. Hic accipi videtur corona non tam pro præmio
quam pro ipso martyrio et virginitate. Hanc distinc-
tionem explicat Paschalius lib. 1 de Coronis, cap. 6.

8. In nonnullis vulg., mendose, *virginali* pro *virgin-*
nal. Barthius, lib. xxvi, cap. 12, elegantissime id dictum
C affirmat. Quam vocem, inquit, pessime interpretati
sunt, Iso pro lico ubi femina devirginantur, et Geor-
gius Fabricius pro eo ubi virgines versantur. Pruden-
tius posuit pro parte verenda virginei corporis, ut
Solinus, Apuleius, et ex correctione Barthii glossæ
Isidori. In Macri Hierolexico *virginal* exponitur vir-
ginitas, et ex sententia Caroli Widmani *lupanar*, om-
nino male. Giselinus explicat *ὄμν*, seu virgineum
vinculum, de quo Joannes Wyerus melicus. Ausus est,
addit Giselinus, Prudentius, quod Augustinus atque
alii efferunt in plurali numero, efferre in singulari,
quomodo antea nomen *altar*. Idem Giselinus plane
rejecit ut spurium, neque cum sequentibus cohærens
Intactum ab omni crimine corpus est, quod in quibus-
dam legerat, sed aliena manu, ut videbatur, scrip-
ptum. Quod autem Giselinus *virginal* tanquam Pru-
dentii proprium in singulari notat, facile refellitur
auctoritate Apuleii, Solini et aliorum. Apuleius in
Metam. etiam dixit *feminal*.

10. Brev. Moz., *maritali*: lege *jugali*. Vat. B, Mar.
a prima manu, Rat. in contextu, *habitam*, minus
bene, pro *habilem*. Rat., supra, *habilem*, vel *aptam*,
quod postremum est glossa.

12. Rat. recentiori manu pro *impiis* habet *improbis*.
Brev. Moz., *impii*.

13. Rat. recentiori manu, quo minus *impiis*. Re-
tine *idolis*.

14. Vat. B, contra metrum, *addi'a*. In Rat. corre-
ctor idem ineptus, *addicta sacris*, ut sit *impis addi-*
cta sacris.

15. Breviar. Moz., *binis*, pro *multis*.

16. Parrhasius, mendose, *judices*. Brev. Moz., *illi-*
cis: melius *illice*. Non solum in epistola pseudo-Am-
brosii, sed etiam a S. Maximo Taurinensi narratur,
a filio præfecti Agnen in uxorem expetitam. Hinc ju-
dex illam illecebris tentabat.

- Corpusque dnris excruciatibus
 20 Ultro offerebat, non renuens mori.
 Tum trux tyrannus: Si facile est, ait,
1216 Pœnam subactis ferre doloribus,
 Et vita vilis spernitur: at pudor
 Carus dicatæ virginitatis est.
 25 Hanc in lupanar trudere publicum
 Certum est, ad aram ni caput applicat,
 Ac de Minerva jam veniam rogat,
 Quam virgo pergit temnere virginem.
 Omnis juvenus irruat, et novum
 30 Ludibriorum mancipium petat.
 Haud, inquit Agnes, immemor est ita

- A** Christus suorum, perdat ut aureum
 Nobis pudorem, nos quoque deserat.
 Præsto est pudicis, nec patitur sacræ
 35 Integritatis munera pollui.
 Ferrum impiabis sanguine, si voles:
 Non inquinabis membra libidine.
1217 Sic elocutam publicitus jubet
 Flexu in plateæ sistere virginem.
 40 Stantem refugit mœsta frequentia,
 Aversa vultus, ne petulantius
 Quisquam verendum conspiceret locum.
 Intendit unus forte procaciter
1218 Os in puellam, nec trepidat sacram

GLOSSÆ VETERES.

19. Excruciatibus, *pœnis*, I.
 21. Trux, *severus*, I.
 22. Subactis, *superatis*, I.
 24. Dicatæ, *scilicet Deo*, I.
 25. Lupanar, *dicitur a lupis, id est, meretricibus; quia sicut lupi devorant prædam, sic illæ avidissime devorant amatores suos.* — Trudere, *pro trudi*, I.
 26. Applicat, *inclinat*, I.
 28. Temnere, *despicere*, I.
 29. Irruat, *cum impetu veniat*, I.
 30. Mancipium, *mancipium, quasi manu captum*, I.

- B** 32. Aureum, *nobilem*, I.
 35. Integritatis, *virginitatis*, I.
 36. Impiabis, *maculabis*, I.
 38. Publicitus, *publice, manifeste*, I.
 39. Flexu, in plateæ, *in via; in biviviis.* — Sistere, *præsentare*, I.
 40. Frequentia, *multitudo*, I.
 42. Verendum, *pudibundum*, Rat.
 43. Forte, *casu.* — Procaciter, *irreverenter, luxuriose*, I.
 44. Os, *faciem*, I.

COMMENTARIUS.

19. In quibusdam vulg., *exercitatibus*: in aliis *excruciantibus*. Corrigendum omnino est *excruciatibus*.

21. Brev. Moz., *tunc atrox tyrannus: lege tum trux.*

23. Nonnulli vulg., *aut pudor*, non recte. Breviar. Moz., corrupte, *at pudor ejus Dicatæ virginitatis impetendus est.*

24. Prag., *clarus: lege carus.* Parrhasius, minus bene, *dicatæ virginitati erit.* Olim virgines Christianas a teneris annis virginitatem Deo consecrassent, tum ex hoc hymno, tum ex aliis monumentis liquido patet. Tertullianus egregie Apologet. cap. 50: *Proxime ad tenonem damuando Christianam potius quam ad leonem, confessi estis, labem pudicitie apud nos atrociorum omni pœna et omni morte reputari.*

25. In hoc lupanari erectam nunc S. Agnetis esse ecclesiam, dixi ad vers. 3. Cl. Cancellierius in suo opera de Sacello pontificio, pag. 132, pollicetur aliud ita inscriptum: *Descrizione del circo agonale, e della chiesa di S. Agnese ivi eretta con un appendice di documenti degli Atti del martirio, e delle omilie de' SS. Padri in onore della medesima V. e M.*

26. In Mar. desideratur est. Fabr., Gis., Prag., Rat., Brev. Moz., *applicat*, et vers. seq. *roget*. Plerique cum Aldo, *applicat, rogat*. Ethnici deorum suorum statuas amplexari et osculari solebant.

27. Weizius mendum Egmondani exprimere voluit *Menerva*. Idem Weizius Fabricio et Giselino affingit *regit*, in quibus est *roget pro rogat*.

29. Vat. B, P, Weitz., Gis., Torn., *irruat*. Parrhasius, Brev. Moz., Alex. a prima manu, Cham., *irruet*. Plurimi alii habent *irruat* cum Aldo.

30. Eadem occurrit varietas *petat, petet, et petit*.

36. Brev. Moz., corrupte, *Ferre, impia soboles, potes se, vire*.

38. Ambr., *jubent: melius jubet*. Innuitur mos, quem pseudo-Ambrosius explicat: *Adhæc insanus iudex jussit eam exspoliari, et nuda n ad lupanar duci sub voce præconis dicentis: Agnetem sacrilegam virginem, diis blasphemiam inferentem, scortum lupanarium datam.* Vide ep. 1 inter segregatas a Maurinis.

39. Burmannus secundus in Addend. ad Claud., pag. 1012, e duobus antiquis libris Leodiensibus legit *fluxu in plateæ*, et interpretatur confluum populi per plateas. Vide Gronov. ad Liv., pag. 313. In Mar. et Rat.

ex *fluxus* factum *flexu*. Prag., Vat. Q, male *flexus in plateæ*. Ald., vetus codex in editione Weitz. apud cl. præsulem Reggium, *flexu in plateas*. Brev., Moz., *flexam in plateas*. Verior lectio *flexu in plateæ*. Iso interpretatur in bivio, in quo lupanaria construi mœra. Miratur Peveratus cur non dixerit *flexu in theatri*: siquidem fornices illi erant in circo agonali. Constat publica scorta in fornicibus spectulorum manere consuevisse. S. Cyprianus, sive quis alius votus scriptor, lib. de Spectac.: *Si rursus perrogem, quo ad illud spectaculum itinere pervenerit, confitebitur per lupanarium, per prostituerum nuda corpora..... qui festinans ad spectaculum, dimissus et adhuc gerens secum, ut assolet, eucharistiam inter corpora obscena meretricum tulit.* Cum autem postea occurrit etiam *plateæ* vers. 49, retinendum est *flexu in plateæ*; et, ut ego puto, flexus plateæ solum indicat angiporium, aut vicum angustum et flexuosum, ad quem e platea ingressus esset. Petronius de Lupanari: *Per anfractus deinde obscurissimos egressus in hunc locum me perduxit.*

40. Vat. B, Mar., *stantum*, minus bene; Hallstr., male, *statum*. Verbum proprium est stare de feminis prostitutis, quæ ante fornices quæstus gratia stabant. Hinc meritorium ipsum *stabulum* dicebatur, et a Tertulliano appellatur lib. II ad Uxorem *consistorium libidinum publicarum*: ipsæ meretrices *prostitutæ*, et *prostibula* audiebant. Horatius, sat. 1, *Nullam nisi olenti in fornice stantem*. In II Controvers. Seneca, *Meretrix vocata es, in communi loco stetisti*.

41. Vat. A, Egm., Pal., *adversa*; alii, *aversa*, quod retinendum est.

42. Peveratus exponit, *hoc est templum*. Ita quidem ait Damasus in versibus quos post hymnum præferam; sed alia explicatione opus est. Barthius notat lib. VIII, c. p. 49, locos mulierum in libris medicorum genitalia membra designare, ut etiam *sups* apud Columellam. Quod autem cap. 5 lib. cit. ex hoc loco inferit, quod dum publicitus nuda mulieres prostabant (sive Christianæ, sive aliæ), avertabant oculos qui aderant, morum pristinorum reverentia, non pato univæ verum: nam id in Agnetæ veluti ex peccari Dei providentia narratur. Quod de locis mulierum dicit, graviore Lucretii testimonio posset confirmari. Vide Gifanii indicem in Loca et Loca.

- 45 Spectare formam lumine lubrico. **A** Primum sed Agnes hunc habuit gradum
En ales ignis fulminis in modum
Vibrater ardens, atque oculos ferit :
Cæcus corusco lumine corruiat,
Atque in plateæ pulvere palpitat.
- 50 Tollunt sodales seminecem solo,
Verbisque deslent exsequialibus.
Ibat triumphans virgo, Deum Patrem,
Christumque sacro carmine concinens,
Quod sub profani lahe periculi
- 55 Castum lupanar, nec violabile
Experta victrix virginitas foret.
Sunt qui rogatam rettulerint preces
Fudisse Christo, redderet ut reo
1219 Lucem jacenti : tum juveni halitum
- 60 Vitæ innovatam visibus integris. **B**
63. Accensus, *martyrii gradus*, I.
65. Astringe, *evagina*. — Ελεγε, *perferce, profer, et exerce*, I.
70. Vesanus, *transvectus a sanitate*, I.
72. Ephebus, *juvenis, imberbis*. — *Tinctus aromate, unctus unguento*, I.
73. Funere, *morte, luctu*, I.
74. Hic, *hic, talis*, I.

GLOSSÆ VETERES.

46. En ales, *ecce velox*, I.
50. Tollunt, *elevant*. — Sodales. *Sodales dicuntur, quasi simul edales, id est, simul manducantes*, I.
51. Exsequialibus, *qui in exsequiis conveniunt*, I.
51. Quod, *eo quod*, I.
60. Innovatum, *scilicet referunt*. — Visibus integris, *virginitatis custodia*, I.
61. Gradum, *miraculum*, I.

COMMENTARIUS.

45. Ald. male, *exspectare formam*; nec melius vetus codex in editione Weitziana, *formam exspectare*; aut Torn., *exspectans formam*; aut Latinius, *despectas formam*. Dicit *lumine lubrico*, ut in hymn. 2. Cath., vers. 103, *Oculive peccent lubrici*. Cicero, lib. II de Nat. deor., *Sed lubricos oculos fecit (natura) et mobiles*.
46. Breviar. Moz. *depravate, gehennalis ignis flammis in modum*. Angelum sub alitis specie vibratum intelligi posse, censet Ruinartius, Certe Agneti aderat angelus qui ejus virginitatem defenderet : sed nihil prohibet ignem volucrum, sive celerem (non rem) de caelo missum, qui oculos impudici juvenis perstringeret. Ita enim ego hunc locum accipio; et hæc explicatio confirmatur vers. 48, *Cæcus corusco lumine corruiat* : nam lumen coruscum est hic ipso ignis ales et ardens quo cæcus corruiat juvenis. Juvenis, inquam : etenim filium hunc fuisse præfecti Urbis Acta docent, et vers. 29 ait iudex : *Omnia juvenis irruat*, etc.
50. Imitatio Virgilii lib. v, *Ast illum fidi æquales genna ægra trahentem*, etc.
52. Videtur e lupanari virgo extracta, ut per vias duceretur; vel *ibat triumphans* ponitur pro triumphabat.
54. Vat. B, *pericli* : emenda *periculi*.
55. Prag., *ne violabile*, et supra glossa *ne pro non*. Melius nec.
56. Brev., Moz. *aspecta* : lege *experta*.
57. Vat. A, *preces* pro *preces*. Alii *retulerint*, alii *retulerint* scribunt : utrisque sua adest ratio, Precibus S. Agnetis hunc juvenem ad vitam revocatum narratur etiam in sermone 48 inter sermones S. Ambrosio ascriptos, quem e tribus mss. Maurini ediderunt.
59. Ald., Brev. Moz., *tum invenit*. Legendum *tum juveni*.
60. Brev. Moz., *visibus*. Cauchii codex *jussibus*, unde ille conjiciebat *sensibus*. Sed bene est *visibus*. Glossa non placeat.
61. Brev. Moz. ita distinguit, *visibus integris Primum*; sed *Agnes*, non probe.
63. Sicb., Vatt. A, Q, Alex., Prag., Rat., Weitz. cum suis, Gall. cum Torn., editione Parisiensi Biblioth. Patrum, ms. S. Michaelis apud Ruinartium, *mox alius datur Ascensus* : iram nam furor incitat, Heinsius nullam lectionis varietatem advertit, sed Giselinum secutus, edidit *mox alius datur*. *Accensus iram nam furor incitat*, quod tenent Ald., Parrhasius, Vatt. B, P, Urb., recentiores : quanquam Teolio altera lectio magis videtur arridere. Nonnulli tradunt Symphorianum, ne in odium Romanorum incurreret, substituisse alium judicem Aspasium nomine, qui virginem Agnetem primum igni tradi, tum igne illa sam gladio percuti jussit. In comment. ad 1 hymn. Perist., vers. 95, quæstionem agitavi, cur martyres alia tormenta interdum superarent, gladio vero vix nunquam cederent. Postea vidi dissertationem Baruffaldi : *Del colpo di spada, o di qualunque ferro tagliante, non mai vano, o fallace nel decapitare, o dar la morte ai martiri di Christo*, tom. III Nov. Collect. Calogeran. Venet. 1757. Baruffaldus eisdem rationibus quæstionem resolvit. Nam quod addit, ictum gladii insuperabilem fuisse, quia Deus martyrium hoc mortis genere complere, et per ictum gladii martyres coronare decreverat, hoc ipsum est, quod quæritur, cur Deus id potius quam aliud decreverit. Negat præterea Baruffaldus gladium martyribus unquam cessisse, ac veteres historias quibus id affirmatur, aut in dubium revocat, aut sine miraculo reu evenisse contendit.
65. Vat. B, Mar., Rat., Weitz., *astringe ferrum*. Rott., Thuan., Ald., Brev. Moz., Alex., Vat. Q, *stringe*. Ita in Vat. P, sed deest prima littera. Heinsius restituit *i*, *stringe* cum Ambr., tribus Torr., Cauchiano. Adhæret Vat. A., et in Vat. B videtur id indicari ad oram. Parrhasius olim jam ediderat *i*, *stringe*, sed mendose illico *miles exsequere*. Urb. habet *jam stringe*, quod fuit a Giselino editum. Vide comment. ad vers. 199 hymn. 11 Cath.
72. Weitz. cum Widm. scribit *ephebus*. In Egm., Hailsbr., *efybus*. Chamillardus existimabat *aromata* tantum plurale apud Latinos reperiri, quamvis apud Græcos etiam in singulari dicitur *ἀρωμα*. Verum Marcianus *aroma Indicum* dixit D. lib. xxxix tit. 4, leg. ult. Prudentius *aroma* in singulari dixit etiam Cath. 3, vers. 22, Apoth. vers. 758.
74. Parrh., *hic amor*, contra metrum.
75. Alex., Vatt. A P, *obvia*.

AURELI PRUDENTII CARMINA.

- demorabor vota caecitia :
 rum in papillas omne recepero,
 nusquo ad inum vim gladii traham.
 e nupta Christo transilium poli
 mnes tenebras æthere celsior.
 Eterne rector, divide januas
 Jæli, obsecratas terrigenis prius,
 Ac te sequentem, Christe, animam voca,
 Cum virginalem, tum Patris hostiam.
 Sic fata, Christum vertice cernuo
 Supplex adorat, vulnus ut imminens
 Cervix subiret prona paratius.
1221 Ast ille tantam spem peragit manu :
 Uno sub ictu nam caput amputat.
 Sensum doloris mors cita prævenit.
 Exutus inde spiritus emicat,
 Liberque in auras exilit; angeli
 Sepsero euntem tranite candido.
 Miratur orbem sub pedibus situm,
 5 Spectat tenebras ardua subditas,
 Ridetque, solis quod rota circuit,
 Quod mundus omnis volvit et implicat,
 Rerum quod atro turbine vivitur,
- A** 100 Quod vana sæcli mobilitas rapit .
 Reges, tyrannos, imperia, et gradus,
 Pompasque honorum stulta tumensium.
 Argenti et auri vim, rabida siti
 Cunctis petitam per varium nefas,
 Splendore multo structa habitacula,
 105 **1222** Illusa pictæ vestis inania,
 Iram, timorem, vota, pericula :
 Nunc triste longum, nunc breve gaudium,
 Livoris atrî fumifcas faces,
 Nigrescit unde spes hominum et decus,
 110 Et, quod malorum tetrius omnium est,
 Gentilitatis sordida nubila.
 Hæc calcât Agnes, hæc pede proterit,
 Stans, et draconis calce premens caput :
B 115 Terrena mundi qui ferus omnia
 Spargit venenis, mergit et inferis,
 Nunc virginali perdomitus solo,
 Cristas cerebri deprimit ignet,
 Nec victus aude tollere verticem
 Cingit coronis interea Deus
 120 Frontem duabus martyris innubæ :

GLOSSÆ VETERES.

76. Demorabor, detineam. — Vota, quæ habent me ad interficiendum. — Calcutia, iracunda, furentia, l.
 77. Recepero, recipiam, l.
 79. Sic, taliter. — Poli, aeris, l.
 81. Divide, aperi, l., Mar.
 82. Prius, in primo parente, l.
 84. Cum, pridem, vel modo, quando. — Tum, deinde. — Hostiam, martyrium, l.
 85. Vertice cernuo, inclinato capite, l.
 86. Vulnus imminens, imminentem gladium, l.
 87. Subiret, sufferret, l.
 88. Ille, carnifex, l.
 91. Spiritus emicat, anima splendet, salit, l.
 94. Situm, positum, l.
95. Ardua, excreta, l.
 97. Implicat, colligit, l.
 100. Gradus, honores, l.
 101. Stulta, stulte, l., Mar.
 102. Siti, cupiditatis, l.
 105. Cunctis, populis. — Petitam, quæsitam, ipsam rabiem cupiditatis, l.
C 106. Vota, optiones, l.
 110. Tetrius, pessimum, l.
 113. Calce, pede, l.
 114. Terrena, scilicet corpora. — Ferus, sacrus, l.
 116. Solo, planta, l.
 117. Cerebri, capitis, Mar. — Deprimit, deponit, l.
 118. Verticem, caput, l., Mar.

COMMENTARIUS.

78. Vat. A non bene omittit que. Brev. Moz., Pectus-que adimet vim, gladii traham, quod reformandum est.
 80. Vel intelligit poli æthere celsior, vel tenebras poli vocat, ut vers. 95, Spectat tenebras ardua subditas : quia tenebræ sunt omnia quæ sub pedibus cœlium jacent, quavis clara videantur.
 81. Ald. mendose, æterna.
 82. Parthasius, terrigenis, male.
 83. Brev. Moz., Cum virginali tunc Patris hostia, minus recte.
 88. Prag., peregit manu : metrum poscit peragit.
 89. Ald., unum sub ictu. Plerique, uno sub ictu. In Bong. reperitur conjuncte subictu; et Gifanius ita legendum contendit ex vet. suo lib., ut alibi dixit Prudentius subtacitus, et Lucretius subcavus : in vulg., uno sub ictu, male et barbare scribi affirmat; sed hactenus viris doctis qui Prudentium ediderunt, id non persuasit.
 91. In Eulalia vers. 161, Emicat inde columba reptans.
 94. Æmuletur Virgilium ecloga 5, vers. 56, Candidus insuetum miratur limen Olympi; Sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.
 96. Alex., Ald., videtque solis. Vat. A, Q, rota circuit, non male.
 98. In hymno superiori S. Cypriani vers. 90, Quid riveret.
 99. Vat. B, Mar., nobilitas, non absurdo, nam dictus sermo est de regibus et honoribus.
 101. Brev. Moz., stulte : lege stulta.
 102. In Vat. A, P, desideratur vim. Aldus, Vat. A, P, Q, Hailsbr., Pal., rabiadam sitem. Widm. in contextu, vim rabiadam sitis. Weitz., Widm. supra, Alex., Parrh., Prag., Gis., Heins., vim rabiada siti : adherent Rat. et recentiores. Mar., Vat. B, vim rabiadam siti. Urb. minus bene, et aurum : vim rabiadam sitim.
D 105. Ex Virgilio II Georg. vers. 464, Illusaque auro vestes. Vide comment. ad vers. 48 hymni. Peristeph.
 106. In Brev. Moz., irati, mortem; corrige iram, timorem.
 107. Seneca in Thyeste act. IV, Nulla sors lenest; dolor et voluptas Invicem cedunt : brevior voluptas.
 110. Vat. A perperam omittit quod. Tetrius male eorum omnium pro malis omnibus. Vide comment. ad vers. 77 et 78 hymni 12 Cath.
 112. Concinnius est hæc pede cum Mar., Prag. Rat.; quam ac cum aliis edd. et mss. In Brev. Moz. mendum proculcat pro proterit. In nonnullis edd. ad oram excusum est crepasset : quod non intelligo quid sit, aut quo pertineat.
 116. Sæpius dictum solum pro imo pede accipit. Confer Frontonem Ducæum ad Paulinum pag. 766, Sola sancta tergere epist. 2 ad Severum et Sirmadum ad Sidonium pag. 113.
 118. Vat. B, vincus : melius victus.

luam decemplex edita sexies

1223 Merces perenni lumine conflcit :

1224 tenens exstat fructus in altera.

1225 virgo felix, o nova gloria,

1226 caelestis arcis nobilis incola,

1227 stende nostris colluvionibus

1228 altum gemello cum diademate :

A

Cui posse soli Cunctiparens dedit

1229 Castam vel ipsum reddero fornicem.

130

Purgabor oris propitiabilis

1230 Fulgore, no-trum si jecur impleas.

1231 Nil non pudicum est, quod pia visere

1232 Dignaris, almo vel pede tangere.

GLOSSÆ VETERES.

1223. *coronam*. — Editā, de martyrio, oblita
io dedit. — Sexies, sexies decies sunt sexu-
agenarius numerus significat continentiam
: quæ una corona illi erat propter laborem
1224. *viduæ*; nam laborem sustinent maximum,
1225. *complexa digitorum* significat, l.
1226. *altera*, de virginitate, l., Mar.
1227. *colluvionibus maculis, pollutionibus, immun-*

1228. *ditiis*, l. *Pollutionibus*, Mar.

127. *Diademate, corona*, l.

128. *Cui, id est tibi*, l.

129. *Vel, etiam*. — *Fornicem, lupanar* : locum dicit
in theatro ubi decirginantur virgines, l.

150. *Purgabor, ego*. — *Oris, vultus*, l.

152. *Pia, pia visitatione*. — *Visere, videre, visi-*
tare, l.

COMMENTARIUS.

1223. A male, una. Alii scribunt *decimplex*, B
plex. Emulatur Cyprianum epist. 70 : *Cujus*
ec virgines desunt, quibus ad sexagenarium
matenus accessit, quasque ad caelestem coro-
nam geminata provexit. Plerique fructum sexa-
virginitati, fructum centesimum martyrio
la Matth. xiii, 8, promissum esse autumant.
hoc loco Prudentius ipse virginitati fructum
nunc assignare videatur. in lib. ii. adv. Sym-
1224. 1059, legi poterit *Hinc decies seni* : ubi
præmio virginitatis disseritur. In glossis
sunt opiniones; apud Isonem quid sit, *Quod*
sexa digitorum significat, intelliges ex Hier-
1225. onymis lib. i in Jovinianum sub initium :
1226. *et sexagesimus, et tricesimus fructus, quan-*
na terra et de una semente nascatur, tamen
ifferit in numero. Triginta referuntur ad nup-
ti et ipsa digitorum conjunctio, quasi molli se-
is osculo, et fœderans, maritum pingit et
1227. *Sexaginta vero ad viduas, eo quod in an-*
tribulatione sunt positæ. Unde et superiori
primuntur, quantoque major est difficultas
viduam voluptatis illecebris abstinere, tanto
præmium. Porro centesimus numerus (dili-
genter, lector, attende) de sinistra transfertur
1228. et eisdem quidem digitis, sed non eadem
ibus in læva nuptæ significantur et viduæ, cir-
ciens exprimit virginitatis coronam. Veterem
metodinem numerandi per digitos explica-
1229. t Beda in lib. de Computo, vel Loquela per
1230. digitorum. Vide etiam Gazæum in not. ad
1231. collat. 24, cap. ult., qui rem hanc enucleate

1232. gm., Pal., *mercis pro merces*.

1233. c in versibus nunc exscribendis S. Damasi :

1234. go.

1235. ag., *solus Cunctiparens pro soli*.

1236. rev. Moz. male, *redde fornicem*. Fornices
1237. iatæ domus ubi prostabant meretrices : loca
1238. occulta quæ ab Apostolo *cubilia* vocantur : D
1239. *ubilibus*, etc. Vide comment. ad vers. 108
1240. ymn.

1241. id., Vat. P, et nonnulli vulg. corrupte, *pur-*
1242. t. Brev. Moz. non leviori mendo, *Purga jam*
1243. piisabili. Parrhasius recte jam olim ediderat
1244. *oris*. Giselinus observat errata pleraque quæ
1245. in mi-errime fœdarunt, librorum inscitia
1246. ; qui modo in unam dictionem diversissima
1247. arunt, modo coherentia separarunt : et hæc
1248. profert. *Secernere* scriptum erat vers. 35
1249. *pro se cernere. Consulit et* vers. 390, lib. ii
1250. , *pro consulit. In acie* ib. vers. 1021, *pro*
1251. *d et* ib. vers. 193, *pro sedet*. Suam in hymno
1252. *1253. ver.* 146, *pro si jam. Obis* ibid. vers.
1253. *o bis. Quinos* in Romano vers. 1036, *pro*

1254. B *quin os. Fluctu et in passione SS. apostolorum Petri*
1255. *et Pauli* vers. 36, *pro fluctus. Exitusque* in Cypriano
1256. *vers. 102, pro exit usque. Purgabo roris* hoc loco, *pro*
1257. purgabor oris. Quibus alia similia addi possent.

1258. 131. Christi et divini Spiritus hoc esse Cellarius
1259. opponit. Deberet ipsum pudere toties fateri Pruden-
1260. tium tam doctum, tam pium valem, et in omni anti-
1261. quitate tam venerandum, suæ hæresi tam aperte esso
1262. contrarium.

1263. 132. In Brev. Moz. mendum est *quam pia viscera*
1264. *pro quod pia visere*. In eodem breviario adduntur qui-
1265. dam versus quos Prudentii non esse, ut nunc quidem
1266. leguntur. certo possum confirmare.

1267. 133. Barthius, lib. xxxvi, cap. 4 Advers., ait
1268. deorum tactum efficacem habitum, ut apud Horatium
1269. de Venere : *Tange Chloen semel arrogantem*. Id quod,
1270. inquit, alludit eruditissimus poeta Prudentius, *Di-*
1271. *gnaris almo vel pede tangere*. Sed Prudentius, ut ego
1272. existimo, nihil aliud vult nisi pudicum id omne esse
1273. quod Agnes ingreditur : ut castum reddidit ipsum
1274. fornicem. Post hunc hymnum in Vat. A sequitur pas-
1275. sio beatissimi Laurentii. In aliis sunt versus S. Da-
1276. masi in laudem S. Agnetis, in quibus sanctissimi hu-
1277. jus pontificis pietas non minus quam in cæteris ejus
1278. carminibus elucet. Apologiam pro Damaso aliisque
1279. pontificibus Romanis iv sæculi contra apertas ca-
1280. lumnias Ammiani Marcellini nondum delita opera
1281. confectam fuisse puto; neque operæ nullum esset
1282. pretium. Carmina ipsa Damasi, edente Merenda, ty-
1283. pographi negligentia corruptissime impressa sunt, ut
1284. editoris nævos præteream. Versus quos dicebam in
1285. laudem S. Agnetis correctos nunc exhibebo. Igitur
1286. post hymnum S. Agnetis in Vat. B, Mar., Prag., Rat.,
1287. in Widm. codice apud Weitz., in codice Florentino,
1288. de quo in proleg. num. 86, qui cum Urb. consentit,
1289. inseruntur versus sequentes. *Versus Constantinæ,*
Constantini filia, scripti in absida basilicæ quam con-
1290. didit in honorem S. Agnæ virginis. Constantina Deum
1291. venerans, Christoque dicata, Omnibus impensis devota
1292. mente paratis, Numine divino multum, Christoque ju-
1293. vante, Sacravit templum victricis virginis Agnes. Tem-
1294. plorum quod vincit opus, terrenaque cuncta, Antra
1295. quæ rutilant summi fastigia templi. Nomen enim Christi
1296. celebratur sedibus istis, Tartaream solus potuit qui vin-
1297. cere mortem. Inventus cælo solus inferre triumphum.
1298. Nomen Adæ referens retro ciet omnia membra, A mortis
1299. tenebris, et cæca nocte levata. Dignum igitur munus,
1300. martyr, devotaque Christo, Ex opibus no-tris per sæ-
1301. cula longa tenebis, O felix virgo memorandi nominis
1302. Agnes. Plerique filiam hanc Constantini vocant Con-
1303. stantiam ex actis non authenticis. Sed vel utrumque
1304. nomen habuit, vel vocanda potius est Constantina,
1305. ut ex primo versu liquet : Constantina Deum. Idem-
1306. que nomen legitur in primis litteris versuum primo-
1307. rum undecim : est enim carmen acrostichum. Ac for-

EPILOGUS.

1225 Immolat Deo Patri
Pius, fidelis, innocens, pudicus,

1226 Dona con scientiæ,
Quibus beata mens abunde intus.

COMMENTARIUS.

tasso legendum erit *Constantina Deo venerans, Christi quoque dicata*. Nam primæ litteræ trium versuum extremorum faciunt *Deo*. De hac ecclesia S. Agnetis in via Nomentana agit Ciampinius de Sacr. Ædific. cap. 9. Lectiones variæ codicum sunt. In titulo Widm. in honore S. Agnes virginis. Vers. 1 Vat. B, *Dei, pro Deum*. Vers. 5 Widm., *opes pro opus*. Merenda, *terrenaque juncta*. Vers. 6, Merenda in textu, *aureamam*. Vers. 7, Merenda, *fastigia testi*. Vers. 9, Widm., Prag., Mar. recenti manu, Merenda, *solumque pro solus*. Urb., *solus qui*. Rat. non bene pro diversa scriptura, *velus*; supra, *invectus*. Vers. 10. Corruptus Vat. B, *Nomen ferens retorquet et omnia membra*. Rat., *Numina vera ferens retro ciet omnia membra*, quod videtur esse supra in Vat. B. In cod. Rat. caractere minutiore subscribitur: *Nomen Adæ referens d-torquet et omnia membra*: et ita edidit Weitzius ex Widm. In Prag., *Numen ad æthra ferens post se ciet omnia membra cum glossa Ciet, id est vocabit*. In Mar. a correctore erat factum supra *Numen ad æthra ferens retro ciet omnia membra*. Merenda, Urb., *Nomen adhuc referens, et corpus, et omnia membra*. Ita etiam in Florentino codice. In nonnullis editionibus hi duo versus *Nomen*, et *A mortis desiderantur*. Vers. 11, Vat. B, *depravate, amo tenebris pro a mortis tenebris*. Vers. 12, Merenda in textu, *dignum Agnes munus*. Sequuntur versus S. Damasi hoc titulo in Mar. et Rat.: *Item Damasi Patre versus de eadem*: quos tamen ego exscribam ad egyptum æri incisum in dissertatione Bayeriana de S. Damaso ex archetypo in ecclesia S. Agnetis via Nomentana: *Fama refert sanctos dudum retulisse parentes Agnen, cum lugubres cantus tuba creperisset. Nutricis gremium subito liquisse puellum, Sponte truci calcasse minas, rabienque tyranni, Urere cum flammis voluisset nobile corpus, Viribus immensum parvis superasse timorem, Nudaque profusum crinem per membra dedisse. Ne Domini templum facies peritura videret. O veneranda mihi, sanctum decus, alma pudoris, Ut Damasi precibus saveas, precor, inclyta martyr*. Vers. 1, Prag., Widm., *flevisse pro retulisse*. Urb. male, *sanctos dudum regulis reparantibus*. Vers. 2, Urb. mendose, *Agmen, et concrepavisset*. Vers. 4, Mar., *rabiesque*. Mar. et alii, *truces*. Vers. 7, Widm., *diffusum pro profusum*. Merenda in operib. S. Damasi, *profusos crines*. Vers. 9, Prag. contra metrum, *Agnes tu decus*; Rat., *Agnes mihimet decus*, supra *tu*. Mar., *Agnes mihi decus*, supra *mihit tu decus*, et ad oram, *columnenque, et palma pudoris*. Alii, *O venerandum Agnes mihi tu decus alma pudoris*. In Urb. hic versus corruptus est, *O veneranda in Deus alma pudoris*. Merenda et alii, *inclyta virgo*. Porro vix dubium est quin versus superiores non minus quam hi auctorem habeant Damasum. De voce *lugubres*, primis duabus correptis, dixi in Comment. ad vers. 79 hymni 9 Casti. Apud profanos scriptores occurrit etiam *salubris* secunda correpta, ut videri potest in Anthologia Burmanni. In Vat. B, Mar., Weitz. post hos versus sequitur hymnus S. Eulaliæ. In aliis Epilogus.

Vers. 1. In Alexandr. titulus est, *Epilogus, id est clausula vel finis libri*. In Vat. B, *Incipit de opusculis, Patri Deo immolat, per trocheum et trimetrum endecasyllabum*. Ponitur ante Dittochæum, sed tanquam conclusio libri Peristephanon, qui præcesserat, siquidem in fine legitur *Finit Peristephanon. Incipiunt Tituli historiarum*. In Mar., *Incipit de opusculis suis. Trocheum trimetrum endecasyllabum*. Ponitur ante Dittochæum, et post hymnum de Epiphania: sed hymnus de Epiphania in hoc codice, ut in aliis, ultimus est in libro Peristephanon. Fortasse hinc occasionem ali-

A qui sumperant ut hanc odam, quæ in nonnullis codicibus hymnum Epiphaniæ sequitur, tanquam præfationem libri Peristephanon huic libro præfigerent; sed notandum est hoc discrimen, quod hymnus de Epiphania in quibusdam codicibus claudit librum Cathemerinon, in aliis librum Peristephanon. Giselinus discrete affirmat in suo codice et in Daventriensi libro Peristephanon hos versus præfigi: quam collocationem probat, quia Prudentius ait trochæos et iambos se Christo consecrare, et liber Peristephanon ex trochæis et iambis maxime constat. Sed, ut dicam ad vers. 7, Prudentius versus quibus hæc oda constat nominat, non autem alios libri Peristephanon intelligit. Addit Giselinus nullum esse aliud opus cui proemium non dederit suum. Sed præterquam quod Dittochæon nullus est prologus, libro Cathemerinon non est alia præfatio nisi ea quæ reliquis operibus communis est. Et sicut liber ille primus prologo communi incipit, ita liber hic ultimus, qui est de Corona, congruenter epilogus communi concludetur. Heinsius falsus est nullum suorum codicum martyribus dicato libro hanc odam præponere, neque Ambrosianum, in quibus initium libri Peristephanon erat; sed hæc ode non comparebat. In Oxonio, ut apud Aldum, clauderat agmen poematum omnium. In Rottendorphio inter libros adversus Symmachum, et Dittochæum, legebatur: ex quo editiones nonnullæ, uti etiam vetus codex Nomsianus præfationem Dittochæi faciunt hanc odam. In Addendis confirmavit Heinsius plerosque vetustos codices epilogum voluminis hanc ipsam odam facere, et ad pristinum locum, unde exulabat immerito, esse postliminii jure revocandam. Inscriptio in Fgm. erat, *Incipit de opusculis suis Prudentius*. In Thuan. ac priore Boher., *De opusculis suis Prudentius*. In Rott., *Incipit de opusculis suis*. In Thuan. carmen dicitur *iambicum mixtum*. Et Aldo inscribitur *Ode, in qua poetæ de se loquitur*. In codice Florentino, ubi hi versus post librum Peristephanon collocantur, hic est titulus, *Immolat opusculum suo Deo Prudentius*, et primus versus est *Pius, fidelis*. De epilogis poetarum agit Scaliger lib. 1 Poeticæ, cap. 55. Ait clausiones sive epilogos separasse Horatium, *Exegi monumentum ære perennius*; et Ovidium, *Jamque opus exegi*: non separasse Virgilium in Georg., *Illo Virgilium*. At inter Ovidium et Virgilium vix ulum discrimen agnoscitur. Aliud pii epilogi exemplum præbet Juvencus noster, quem libenter describerem, nisi jam ad finem ipse properarem. Nonnulli scriptores Hispani sæculi xiv, in operibus vulgari lingua conscriptis epilogum vocabant *ultilogum*, rationesque hanc reddebant, quia præfatio vocatur prologus: quam putidam elegantiam merito posterius non sunt imitati. In plerisque deest hic primus versus *Immolat Deo Patri*, ut in aliis postremus, *Quo regente vivimus*. Giselinus versus primum e ms. descripsit, quod ad sententiam omnino desiderari crederet, et necessum esset, carmen iambicum orationem semper finiens posteriore loco poni, ad illius Horatiani formam: *Non ebur, neque aureum Mea renidet in domo lacunar*. Ultimum versum exemplo Manutii, ut apud rium, rejecit. Exstat versus ille primus in Rott., Weitz., et plerisque edd. Goldastus legit *Immolat Patri Deo*. Existimo in multis codicibus deesse, quia in titulum ipsum invectus est, ut in Vat. B, *Incipit de opusculis Patri Deo immolat*, etc. Fortunatus hos versus, ut puto, legerat post lib. Peristeph., et in his versum *Immolat Deo Patri*: hoc enim innuit, cum ait in præf. Vitæ S. Martini: *Martyribusque piis sacra hæc donaria mittens Prudens prudenter Prudentius immolat actus*.

- 5 **1227** Alter et pecuniam
Recidit, unde v'itent egeni :
Nos citos iambicos
Sacramus, et rotatiles trochæos,
Sanctitatis indigi,
10 Nec ad levamen pauperum potentes.
Approbat tamen Deus
Pedestre carmen, et benignus audit.
Multa divitis domo
Sita est per omnes angulos supellex.
15 Fulget aureus scyphus,
Nec ære destit expolita pelvis :
1228 Est et olla fictilis,
Gravisque, et ampla argentea est parapsis.
Sunt eburnæ quæplam,
20 Nonnulla quercu sunt cavata, et ulmo.

- A Omne vas sit utile
Quod est ad usum congruens herilem :
Instruunt enim domum,
Ut empta magno, sic parata ligno.
25 Me paterno in atrio,
Ut obsoletum vasculum, caducis
Christus aptat usibus,
Sinitque parte in anguli manere.
Munus ecce fictile
30 Inimus intra regiam salutis
Attamen vel infamam
Deo obsequelam præstitisse prodest.
1229 Quidquid illud accidit,
Juvabit ore personasse Christum,
35 Quo regente vivimus.

GLOSSÆ VETERES.

11. Approbat, laudat, l.
21. Magno, scilicet pretio, l.
25. In atrio, intra Ecclesiam, l.

26. Obsoletum, vitium. — Caducis, vilibus, l.
31. Vel, etiam, l.

COMMENTARIUS.

7. Ald. contra metrum, iambos pro iambicos. In nonnullis editionibus scribitur iambicos cum j conoante, quod carminis lex respicit. Ilis duotus versibus explat Prudentius, quo metri genere nunc scribat, ut hymno 5 Cath., vers. 28, *Seriatque mystica dactylico*; hymno S. Eulaliae vers. 209, *Texta seram pede dactylico*; hymno S. Fructuosi in fine, *Dulces hendecasyllabos revolvens*. Vocat vero iambicos citos, ut Horatius in Arte poetica, *Syllaba longa, brevis subtracta, vocatur iambus, Pes citus*. Et ibidem, ut corrigat Barthius lib. xvii, cap. 4, *Archilochum propro rabies armavit iambo*. Alii legunt *proprio*. Ausonius epist. 21, *Iambe, Parthis, et Cydonum spiculis, Iambe, pennis alitum velocior, Padis ræntis impetu torrentior, Magna sonora grandinis et densior, Flammis corusci fulminis vibratior*.

8. Trochæi recte dicuntur *rotatiles*, quia nomen habent a trocho, sive rota. Cicero lib. iii de Oratore: *Iambum et trochæum frequentem segregat ab oratore Aristoteles, Catule, vester: qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem, sermonemque nostrum; sed sunt insignes percussiones eorum numerorum, et minuti pedes*.

10. Ex hoc versu colligunt aliqui Prudentium divitiis non abundasse: et satis verisimile est, eum, cum ad severiorem vitam animum applicuit, ut honoribus, ita etiam divitiis, si quas habebat, renuntiasset. Cæterum in hac oda imitari videtur Horatium lib. iv, oda 8, *Donarem pateras, grataque commodus, etc.*

11. Vat. B, *approbet*, non ita bene.

15. Ex Apostoli Epist. II ad Timoth. cap. ii, vers. 20, *In magna autem domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia; et quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam*. Eadem Apostoli similitudine multi alii usi sunt. Walafridus Strabo Prudentium certe legerat: *Divitis heri locuples capsa aurea vasa supellex, Argenti species annumerans varias. Hac eadem non facta luto, non lignea spernit Væculta, sed propriis mancipat officiis*.

16. In Mar. prius erat, *Nec non ære fit expedita pelvis*, quod recte emendatum est supra. Goldastus pro *div. script.*, *Nec edere fit expedita pelvis*; supra, *expolita*. Tene quod a nobis editum est. *Destit pro deest* usurpavit etiam Prudentius Cathem. 4, vers. 85, et Spoth. vers. 812.

17. Mar., *aula*; supra, *olla*, probe. Weitzius perperam excudit *aula*.

18. Vat. B, *parapsis*. Mar., Rat., Rott., *parapsis*. Plerique, *parapsis*, ut Ox., Thuan., Bong., Weitz., Heinsius, Gischuus, *paropsis*. Vide comment. ad vers.

532 Psych., *Dextramque parapside jungit*.

23. In Vat. B ex *inferunt* recte factum *instruunt*, quod verbum aptissimum est.

21. Vat. B mendose, *parato*.

25. Bivarius suspicari voluit *me materno*, loepto, et nescio quid meditans nugarum de Ecclesia Cæsaraugustana B. Virginis de Columna nuncupatæ, quam hoc loco a Prudentio laudari somniabat. Qua de re dixi num. 58 proleg.

26. Gis. et nonnulli vulg., *vasculis*, mendose. De humilitate Christiana Prudentii ex hoc aliisque locis satis in prolegomenis locuti sumus. Vide ibi num. 46 in not. a (*huj. ed. col. 597, n. a*), verba Barthii, qui hanc oden summis laudibus evehit.

27. Rat., *abdât* pro *aptat*; et vers. seq., *sinitque* pro *sinitque*. Utroque probabat et præferebat Mariettus.

29. Fideles illustres caritate sunt vasa argentea et aurea; fragiles infirmique in fide et justitia sunt vasa fictilia.

32. *Obsequela*, sive scribere malis *obsequela*, ponitur pro *obsequium*. Sic Lucretius carcerem vocavit *suælam* scelæris pro luitione. Vide Gifanium in indice, qui alia exempla exhibet in CUSTODELA, CONFUGELA, etc.

33. Heinsius prætulit cum Thuan., *Quidquid illud accidit* pro *accidit*, quod exstat in plerisque. Barthius loc. cit. non intelligit quid velit sibi *Quidquid illud accidit*, et legendum putat, *Quidquid illi ut accidat*: nam *quidquid* significat quodcumque. Nemesianus ecloga 1, *Te quidquid carminis Echo Respondent ultæ*. Ita autem ordinat versus: *Inimus intra regiam salutis, Quidquid illi ut accidat, Juvabit ora personasse Christum, Quo regente vivimus: Attamen vel infamam Deo obsequelam præstitisse prodest*. Quocumque loco vilitas nostrorum carminum in Ecclesia Dei collocabitur, nos tamen ipsos, nostra ora ea composuisse et eccluisse juvabit. Dubitat an melius legendum sit *ora* quam *ore*. Vorum, ut tanta Scripturæ varietas invenitur, nulla idonea causa ostenditur. Nam sententia hujus versus est, *Quidquid sit id, quod a cidet, cum regiam salutis iniero*. De versu vero Nemesiani, qui obscurus est, et fortasse corruptus, vide notas Petri Burmanni in edit. Poetar. Latin. minorum, qui diversam explicationem offert.

34. Rat., *personare*; supra, *personasse*, quod probum est. Sic Horatius dixit *sonaturum*. Plinius Junius *juvatari*. Vide comment. ad vers. 760 hymn. 10 Peristeph., ubi aliqui legunt *crepasset*, alii *cremasset*.

35. Hunc versum omittunt Ald., Gis., He ns., Teol.

COMMENTARIUS.

et alii. Sed cum exstet in Vat. B, Mar., Rot., Sich., Alex. et aliis, juvat illum proferre. In uno Vat. vidit Teolius *Quo regnante vivimus*; sed metrum poscit regente. Heinsius, cum in Rott. et Ox. hunc versum invenisset, putavit nonnulla hujus carminis deesse. Certum quidem est Horatianam hujus generis odam 8 lib. si ita esse dispositam, ut a versu brevioris incipiat, et desinat in longiorem. Sed cur alio modo versus ordinari non poterunt, si malit poeta? Barthius affirmat hunc versum plane prudentio dignissimum esse. Sic alibi ait, ut sic perpetuo similis or-

natissimus poeta, vers. 4 hymn. 8 Cathem., *Christe, servorum regimur tuorum*. Et est sensus, qui rex simul es et vita nostra. Denique animadvertendum est Prudentium carminibus suis fastigium imponere eadem fere sententia quam in præfatione expressit: *Hæc dum scribo, vel eloquor, Vinculis o utinam corporis emicem Liber, quo tulerit lingua sono mobilis ultimo*. S. Hieronymus epist. ad Demetriad. in hunc simili sententia ait: *Nihil aliud noverit lingua, nisi Christum Nihil possit sonare, nisi quod sanctum est.*

ANNO DOMINI CCCXXI.

DRACONTIUS.

(Juxta editionem Arevall.)

Epistola dedicatoria.

Eminentissimo et reverendissimo principi, et D. D. Francisco Antonio de Lorenzano et Butron, S. R. E. presbytero cardinali, archiepiscopo Toletano, Hispaniarum primati, cancellario majori Castellæ, præclari regii ordinis Hispanici Caroli III magna cruce insignito, etc., Faustinus Arevulus.

I. *Veterem Christianum poetam Dracontium, quem inter Patrum Toletanorum opera typis elegantissimis recusum a te, eminentissime princeps, superioribus annis acceperam, libens merito nunc tibi reddo ad codices manuscriptos bibliothecæ Vaticanæ, ut tibi morem gererem, diligenter recognitum. Percommodum vero, perque jucundum mihi accidit, ut hoc ipso tempore Gregorius Alfonsus Villagomez, et Lorenzana, tuus ex sorore nepos, archidiaconus Calatravensis, Romam accesserit, vir ornatissimus, atque iis animi virtutibus, iis ingenii dotibus, et doctrinarum præsiidiis instructus, quæ ut tibi maxime carus sit efficiunt: in cujus ego manum Dracontium de manu trado, ut hac etiam ex parte meus qualiscunque in postam doctum et ingeniosum labor gratus tibi adveniat, quem aliqui jure tuo a me posses repetere. Ac tametsi Dracontium ita, ut vides, a me recensitum tibi non deberem, ut multis equidem debeo nominibus, tamen cui alteri potius luce denuo publica donatum offerrem? Utinam ea opera quam in eximio poeta illustrando collocavi, ut tibi debita est, ita etiam te tuoque singulari merito, doctrina, integritate morum, digna esset!*

II. *Cum enim prisce illi avitæ Legionensi nobilitati quæ Maurorum jugum ab Hispanorum cervicibus in primis excussit, reliquas virtutes amplissimæ tuæ dignitati consentaneas cumulatissime adjunxeris, divinarum Litterarum adeo diligens cultor, et munificus patronus existis, ut decessoribus tuis, Montanis, Helladiis, Eugeniis, Ildefonsis, Julianis, Cisneriis, te vel conferre, vel præferre etiam possimus, cæteris præsulibus qui sunt quique futuri sunt, ad imitandum, vel certe ad admirandum proponere. Longum profecto est, et in re perspicua non necessarium, immortalia tua merita in ecclesiasticæ doctrinæ studiosos commemorare, omnino vero de iis tacere, quando hic mihi locus opportunus oblatus est, nefas esse arbitror.*

III. *Etenim in præstantissimo sublimiorum disciplinarum curriculo equæ pars est aliquanto illustrior quam tu, eminentissime princeps, non dico ingenii acumine, judicii gravitate, industria constantia gloriose non decurreris, verum etiam monumentis edendis qua antiquis, quæ recentibus, qua tuis, qua alienis, non nobilitaveris, prorexeris, auxeris? Atque ut præteream sacrarum Bibliorum studium, ad quod pertinet non solum Analogia Veteris et Novi Testamenti auctore Martino Becano, tuis sumptibus bono publico recusa, sed et multa alia ex iis quæ indicabo prima mihi ante oculos obversatur Rerum Liturgicarum Scientia, qua fides catholica maxima ex parte continetur, consensu veterum Patrum, et ipsa non interrupta sæculorum successione stabilita, vel potius unanimi omnium Christianorum voce decantata.*

IV. *Magno exterarum etiam gentium plausu celebratur politicus ille, sed multo magis Christianus heros, cardinalis Franciscus Ximenez de Cisneros, quod Liturgiam Isidorianam, quam Gothicam alii, alii Mozarabicam vocitant, non tam typis quam æternitati commiserit. Ejus tu vestigiis insistere dum voluisti, longius etiam progressus es; sive missæ Mozarabicæ Explicationem a te elaboratam, exemplurque absolutum totius missæ et Horariorum precum hujusmodi liturgiæ Angelopoli typis expressa perpendamus, sive nitorem, elegantiam, magnificentiâ Breviarii Mozarabici, quod Matrîci recudendum curasti, tabularum præterea æri incisarum artificium consideremus, sive, quod magis tuum est, prolegomena ad novam hujus*